

GORIŠKI LEFNIK

8/1981

ZBORNIK GORIŠKEGA MUZEJA

YU ISSN 0350-2929

**GORIŠKI LETNIK
ZBORNIK GORIŠKEGA MUZEJA**

8

NOVA GORICA 1981
IZDAL GORIŠKI MUZEJ

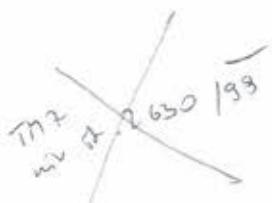
GORIŠKI LETNIK 8 1981

Osmi »Goriški letnik« nadaljuje po poti, ki so jo utemeljile in utrdile prejšnje številke. Obširni arheološki razpravi o izkopavanjih na gradu Rihemberk sledi etnološki prispevek in že smo pri zgodovini, ki prej ko slej ostaja poglaviti vsebinski sklop naše periodične publikacije. Kot vselej, smo tudi tokrat skušali z novimi izsledki predstaviti različna obdobja zgodovine. V letu ko jugoslovenski narodi praznujejo štiridesetletnico oborožene vstave, smo tej številki zbornika dali poudarek z objavo obsežne študije o kulturnoprosvetnem delovanju na področju Srednjeprimorskega okrožja ter z objavo prave monografije o delovanju Zavezniške vojaške uprave na Primorskem po drugi svetovni vojni. V drugem delu si sledijo ustaljene rubrike, med njimi imajo »Zapiski« večji obseg z objavo daljšega eseja. Žal moramo tudi letos v rubriki Nekrologi objaviti zapise o umrlih sodelavcih. Sodimo, da je gradivo pestro in da tudi letošnji letnik prinaša v zakladnico znanja precej izvirnega gradiva. Vsem, ki so nam pri tem pomagali, se tudi na tem mestu najlepše zahvaljujemo.

V letošnjem letu sta se kot financerja naše izdale vključili še Kulturna skupnost Tolmin ter Raziskovalna skupnost občine Nova Gorica. Tudi ti podatki pričajo o ugledu, ki ga publikacija uživa, ter o koristi, ki more segeti izven strogih strokovnih okvirov. Naša obveza je, da bomo po poti, ki smo si jo začrtali, nadaljevali in še s pestrejšo ter izvirnejšo vsebino množili znanje o preteklosti pa tudi sedanjosti našega zgodovinskega in zemljepisnega območja.

Branko Marušič

Nova Gorica, 6. oktober 1981

Davorin Vuga

POROČILO O IZKOPAVANJU NA GRADU RIHEMBERK NAD BRANIKOM LETA 1971

Na koti 203 m, kjer so kasneje postavili grad Rihemberk, Marchesetti omenja že prazgodovinsko gradišče (cf. Arheološka najdišča Slovenije [1975] 122 [izsledki izkopavanja leta 1971 so to potrdili]. Za doslej edino navedbo rimskega najdb v ograjenem vinogradu na sedlu pod gradom cf. N. Štupar-Šumi, *Grad Rihemberk nad Branikom*, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 43 [1973] 3 — odslej *Rihemberk*). Sam grad je posredno Izpričan leta 1188, ko se v darilni listini oglejskega patriarha Ulrika navaja kot priča Oton Rihemberški (cf. N. Štupar-Šumi, o. c., 3. O gradu cf. tudi I. Komelj, *Tovariš* 29/30, 3. 8. 1963, 266ss, s slikami; Nat. Šumi, *Delo*, 19/334, 9. 12. 1972, 20, s sliko [omenja tudi arheološke raziskave leta 1971]; eadem, *Varstvo spomenikov* 13 — 14, 1968 — 1969 [1970], 43 — 46 [slike], 67 — 71, s slikami; D. Svoljšak, v: *Ceramiche medioevali e rinascimentali nell'Isontino e raccolte settecentesche dei Musei Provinciali di Gorizia* [1980] 47 s, s sliko [omenja tudi arheološke izsledke leta 1971 in objavlja naključno najdeno lončeno posodico] — odslej *Ceramiche*). Izkopavanja leta 1971, od 13. septembra do 5. novembra, je na pobudo N. Štupar-Šumi izvedel tedanj Zavod za spomeniško varstvo SRS, in sicer zaradi iskanja starejših gradbenih ostalin, ki so jih zakrile kasnejše zidave gradu.¹

Opis izkopišča

Izkopno polje A. Zajema dvorišče med južnim palacijem oziroma obrambnim obzidjem s stolpičem in drugim obročem obrambnega obzidja (Sl. 1, pod A) (kvadrati I, II, III, III/1, IV, IV/1, V, V/1, VI, VI/1, VII, VII/1). Živa skala, ki oblikuje zgornjo ploščad grajskega hriba, se nekako v črti južnih stranic kvadratov I — III/1 ostro lomi in spušča navzdol. Ta ločnica je pogojevala tudi nastanek starih gradenj na omenjenem prostoru, tako pod robom skalnatih ploščadi kot na njej sami.

V kvadratih III, VII in VII/1 je bila odkrita najstarejša gradbena stopnja (I), za katero je značilen prav delno ohranjeni obok v obliki spomaknjene pete (Sl. 3 d, e; Sl. 7; Sl. 8). Videti je, da gre pri delu te arhitekture za nekakšen obokani rov, ki se na eni strani nadaljuje proti jugovzhodu, na drugi pa ga je uničil hlev. Vzporedno z glavnim objektom gradbene stopnje I poteka istočasni zid, in sicer na severovzhodni strani. Vmesni prostor je zapolnjen z lomljencji in zemljivo.

Obzidava gradbene stopnje I sta zidana iz nepravilno klesanih lomljencev, vezanih s trdno apnenoma malto temnosive barve. V oboku je tudi nekaj odlomkov strešnikov in korcev. Pročelje je vidno tako na severovzhodni strani severnega zida kot v notranjosti rova. Jugovzhodna ohranjena stena je nastala tako, da so grobo presekali zid in obenj prislonili arhitekturo gradbene stopnje III, oziroma so tako dobljeno neravnovno lice zidu pustili nedotaknjeno (Sl. 3 d). Pri severovzhodnem zidu je vidno, da je postavljen na živo skalo. V rovu, sicer širokem 98 cm, izkop ni segel do dna, ampak le do globine 3,50 m pod površino dvorišča.

Gradbena stopnja II je izpričana v kvadratih I, II, III, III/1, IV, V, V/1, VI in obsegata obodno obzidje ter vodni zbiralnik na njegovi notranji strani, morda uporabljen tudi v utrdbe namene (Sl. 2 b, c, d, e, f; Sl. 3 a, b, c; Sl. 5; Sl. 6; Sl. 8). V kvadratu III se obodni zid priključi na severovzhodni zid gradbene stopnje I, vendar je delno postavljen

¹ Izkopavanje je vodil pисec, tedaj še zunanjši sodelavec Zavoda za spomeniško varstvo SRS. Sodelovali so: arheolog D. Kozar, tedanjši študentje arheologije M. Blažon, D. Božič, N. Jurgele in P. Kos ter student germanistike M. Ciglenečki. Dosedanja literatura o izkopavanju, poleg prej omenjene: D. Vuga, *Varstvo spomenikov* 17 — 19/1, 1974, 1974 s, Sl. 104; D. Svoljšak, *Delo* 23/18, 24. 1. 1981, 6; N. Štupar-Šumi, *Varstvo spomenikov* 23, 1980, 58, 63.

na ruševinsko nasutje. V istem kvadratu se nadaljuje proti vzhodu, vendar tu stoni na živi skali. V kvadratih II in I obodni zid ponovno delno stoni na ruševinskem nasutju. Zid sestavljajo plastovito položeni nepravilno štirkotni lomljenci, ki oblikujejo zunanje lice. Za čelno vrsto kamnov sledi sredica zidu iz plastovito nanesenih manjših lomljencev. Vezivo je trdn a spnena malta svetlo sive barve. Notranje lice obodnega zida je vidno le v kvadratu III, kjer znaša širina zidu 80 cm (s temeljnim zidcem 1,04 m). Na ostalih delih zidovja notranje, t.j. severno, lice ni ohranjeno. Stratigrafija obodnega zida je najlepše vidna v vzhodnem preseku kvadrata I (presek 2). Opis plasti: 1. temnejša rjava zemlja; 2. ruševine z zdrobljenim malto; 3. temno rjava zemlja, vmes železnodobne kulturne ostaline in nekaj črepinj steklovin; 4. svetlo rjav zdrobljen omet, vmes zemlja in pesek (Sl. 6; Sl. 8). V kvadratih I, II, III se na obodni zid navezuje vodni zbiralnik nepravilne okrogle oblike, v veliki meri vklesan v živo skalo in nato nadzidan (premer 4,86 m v notranosti, v črti preseka 1). Notranje lice oblikujejo plastovito postavljeni nepravilno štirkotni lomljenci, za njimi pa je plastovito naloženo manjše lomljeno kamenje. Vezivo je isto kot pri obodnem obzidju. Stika med vodnim zbiralnikom in obodnim zidom ni, zideva neprekiniteno raste iz enega objekta v drugega. Stene zbiralnika in dno so nepredušno zapolnjeni z maltnim prevlom, ki ima močno primesjo apna. Sicer je na dnu zbiralnika trdo nabita rumeno rjava ilovica, s katero so izravnali v živo skalo vklesano zajetje in hkrati preprečili odtekajoče vode v tla. Naprava je moralna delovati brezhibno, saj je bila celo v času odkrivanja v zbiralniku med ruševinskimi zasutjem voda. Gradbena stopnja II zajema torej prvotno skalnato ploščad na južnem delu grajskega hriba in sega prav do roba, kjer se živa skala ostro lomi in spušča proti jugu.

Gradbena stopnja III je vidna le v kvadratih III, VII, VII/1 (Sl. 3 c; Sl. 8). Videti je, da je bila namenjena predvsem utrditi delno ohranjenih ostalin gradbene stopnje I; hkrati je preprečevala posipanje ruševinske plasti, na kateri delno stoni obodno obzidje. Prostor na južni strani je bil v tem času znatno nižji kot na severni strani. Zidova gradbene stopnje III (južni je širok 54 cm, severni 30 cm) sta iz lomljencev in slabe apneni malte, s primesjo rdečkasto rjavega peska.

Gradbeni stopnji IV pripadata zidova pravokotnega gospodarskega poslopja (široka sta okrog 48 cm), ki je bilo postavljeno na dvorišču in prislonjeno ob notranje grajsko obzidje in južni palacij, na območju zasutega vodnega zbiralnika in izravnane obodnega zidovja (Sl. 2 b, c, d; Sl. 8). Z jugovzhoda se odpira v poslopje širok vhod, in sicer prav nad nekdanjim zbiralnikom. Ohranjeni deli jugovzhodnega in jugozahodnega zida so iz lomljencev in opeke, vezani so z dobro peščeno apneno malto. Gradbeni stopnji IV pripada tudi tlak v kvadratih IV in IV/1. Je iz nabite rjave zemlje, mestoma iz prodnikov in manjših lomljencev; kot hodna površina služi odklesana živa skala in celo izravnana sredica zidu vodnega zbiralnika.

Omeniti je treba, da kaže tudi zidava hleva na zahodni strani kvadratov III in VII/1 dve gradbeni stopnji; starejša je iz manjših in slabših obdelanih lomljencev, mlajša pa iz večjih in bolj skrbno obdelanih lomljencev ter odlomkov opeke.

V kvadratih I, III in VI je bila med razpokami v živi skali ugotovljena prazgodovinska kulturna plast, in sicer med ilovnato temno rjavo zemljo (Sl. 2 b, c; Sl. 6; Sl. 8).

Po severnem robu kontrolnega bloka je bil v smeri V—Z čez izkopno polje dokumentiran presek 1, in sicer tudi skozi vodni zbiralnik. Opis plasti, glezano s severa: 1. omet z močno primesjo apna; 2. temno rjava zemlja, močno pomešana s peskom, z manjšimi kamni in zdrobljenim malto; 3. rjava zemlja, pomešana s peskom in z manjšimi ter večjimi kamni; 4. hodna površina gradbene stopnje IV: nabita rjava zemlja, vmes droboj malte, manjši lomljenci in prodniki; 5. temno rjava zemlja z manjšimi kamni, prvotno površje; 6. močna ruševinska plast: večji in manjši lomljenci, zdrobljena malta in pesek; 7. drobna temno rjava do črna zemlja s primešanim peskom; v njej je mnogo organskih ostalin (les, oglje, mah, listje); vmes tudi večji in manjši lomljenci, ki so se vdrli pri nasipavanju plasti 6; 8. tanek prevlek malte z močno primesjo apna; 9. tlak na dnu vodnega zbiralnika: nabita rumeno rjava ilovica na površju žive skale; 10. živa skala (Sl. 5; Sl. 8).

Sonda I. Izkopana je bila na vzhodnem delu terase, ki se vije okrog grajskega hriba, zunaj pod drugim oziroma tretjim obrambnim obročem (Sl. 1, pod S 1; Sl. 3 f). Sonda ima usmerjenost VSV—ZJZ, dolga je 4 m in široka 1 m. Opis plasti v severo-severozahodnem preseku: 1. temno rjava zemlja, pomešana z drobnim kamenjem; 2. grušč, pomešan z večjimi lomljenci; 3. živa skala (Sl. 9).

Naključne najdbe. Leta 1970 so delavci pri obnavljanju severnega dela drugega obrambnega obzidja našli med obema okroglima stolpoma odlomek majolike in več živalski kosti (Sl. 1, pod N 1). V času izkopavanja leta 1971 so našli nekaj lončenine pri obnavljanju stopnic, ki vodijo od notranje strani vhodnega poslopja na ploščad ob zunanjji steni zahodnega palacja (Sl. 1, pod N 2). Večje količine kulturnih ostalini so bile najdene prav tako v času izkopavanja leta 1971, in sicer ob strojnem izravnavanju ruševin na severnem, severovzhodnem in vzhodnem delu terase izven drugega oziroma tretjega obrambnega obroča (Sl. 1, pod N 3).

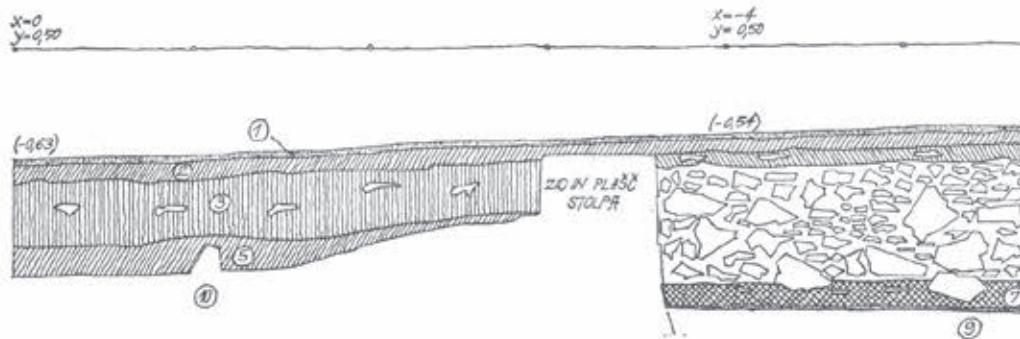
Katalog drobnih najdb*

Kratice:				
DL = dolžina	Pr. = premer	Vel. = velikost**	Br. = Branik	
V. = višina	Gl. = globina	Inv. št. = inventarna številka	GM = Goriški muzej	

- 1 Kvadrat I, 14. septembra 1971. Najdeno na južni strani zidu, v ruševinski plasti. Gl. 30—50 cm pod površjem.
Odlomek ustja lonca. Ročaj odlomljen. Gлина, žgana rdeče rumeno.
Temnejša zelen lošč na notranjem površju in na zunanjem robu ustja.
Vi. 7,2 cm, pr. ustja 34,4 cm. Inv. št.: GM, Br. 1 (= I/1) (Sl. 10, 1).
- 2 Isto kot pri št. 1.
Odlomek ustja posode. Gлина, žgana rdeče. Zeleno rumen lošč. Vi. 1,9 cm Inv. št.: GM, Br. 2 (= I/2) (Sl. 10, 2).
- 3 Isto kot pri št. 1.
Odlomek ustja krožnika. Gлина, žgana rdeče. Bel lošč. Vi. 1,8 cm. Inv. št.: GM, Br. 3 (= I/3) (Sl. 10, 3).
- 4 Isto kot pri št. 1.
Odlomek dna posode. Gлина, žgano sivo rjavo. Zelen lošč na notranjem površju. Vi. 1,6 cm. Inv. št.: GM, Br. 4 (= I/4) (Sl. 10, 4).
- 5 Isto kot pri št. 1.
Odlomek pečnice. Gлина, žgana rdeče. Temno zelen lošč na zunanjem površju. Okras: podolžno pasasto polje s prečnimi žlebiči. Inv. št.: GM, Br. 5 (= I/5).
- 6 Isto kot pri št. 1.
Nož. Konica odlomljena. Zelezo. DL. 7,3 cm. Inv. št.: GM, Br. 6 (= I/6) (Sl. 10, 6).
- 7 Isto kot pri št. 1.
Odlomek glavnika. Kost. DL. 2,2 cm. Inv. št.: GM Br. 7 (= I/7) (Sl. 10, 5).
- 8 Kvadrat I, 29. septembra 1971. Najdeno na zidu gradbene stopnje II, v ruševinski plasti.
Odlomek trupa posode. Prostoročna izdelava. Gлина, žgana rjavo rdeče. Inv. št.: GM, Br. 8 (= I/8).
- 9 Kvadrat I, 30. septembra 1971. Najdeno v temno rjavli zemlji, v razpokah med skalovjem na dnu kvadrata. Gl. 30—50 cm pod površjem.
Odlomek ustja posode. Prostoročna izdelava. Gлина, žgana rjavo rdeče. Vi. 1,6 cm. Inv. št.: GM, Br. 9 (= I/9) (Sl. 10, 10).
- 10 Isto kot pri št. 9.
Odlomek ustja posode. Prostoročna izdelava. Gлина, žgana rjavo rdeče. Vi. 1,6 cm. Inv. št.: GM, Br. 10 (= I/10) (Sl. 10, 9).
- 11 Isto kot pri št. 9.
Odlomek svitka. Prostoročna izdelava. Gлина, žgana rjavo rdeče. Pr. 10,45 cm. Inv. št.: GM Br. 11 (= I/11) (Sl. 10, 12).
- 12 Isto kot pri št. 9.
Sedem odlomkov trupa različnih posod. Prostoročna izdelava. Gлина, žgana rjavo rdeče in sivo rjavo. Inv. št.: GM, Br. 12 (= I/12).
- 13 Isto kot pri št. 9.
Štirje odlomki prosojnega stekla. Inv. št.: GM, Br. 13 (= I/13).
- 14 Kvadrat I, 1. oktobra 1971. Najdeno v temno rjavli zemlji med skalnimi razpokami na dnu kvadrata. Gl. 30—50 cm pod površjem. Žebelj. Konica zapognjena. Zelezo. DL. 4,2 cm. Inv. št.: GM, Br. 14 (= I/14) (Sl. 10, 11).
- 15 Kvadrat I, 13. oktobra 1971. Najdeno pri klesanju preseka 1, na južni strani, v ruševinski plasti, pomešani z zemljo. Gl. 20 cm pod površjem.
Žebelj. Konica zapognjena. Zelezo. DL. 4,4 cm. Inv. št.: GM, Br. 15 (= I/15) (Sl. 10, 8).

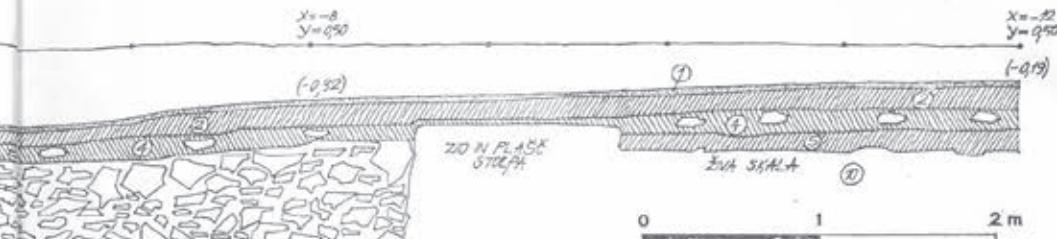
* Kjer pri lončenini ni izrecno naveden način izdelave, pomeni, da je izdelana na lončarskem vretenu.

** Pri velikosti je najprej navedena dolžina, sledi višina.

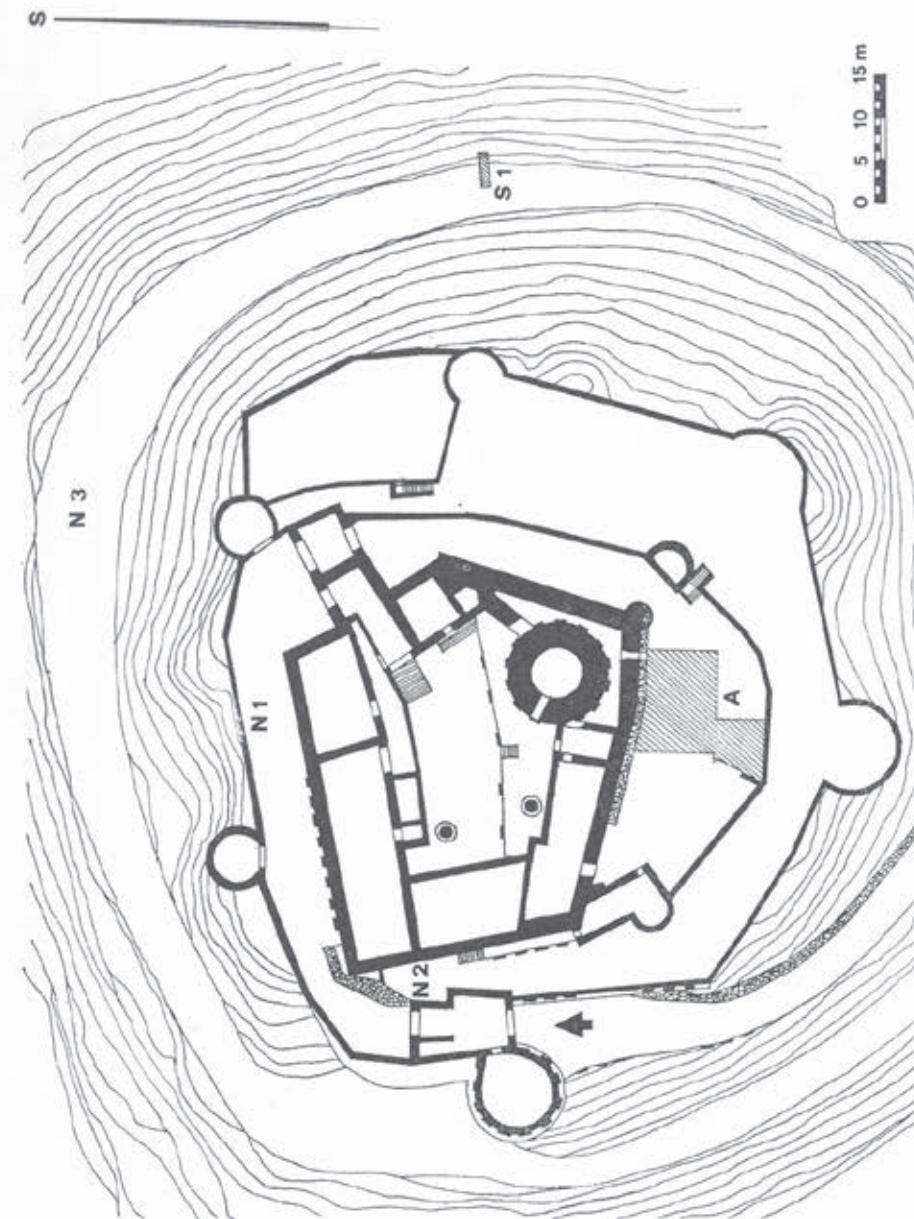
Sl. 5 — Pict. 5

- 16 Isto kot pri št. 15.
Odlomek ustja lonca. Glina, žgana sivo rjavo. Vi. 2,7 cm, pr. ustja 11,9 cm. Inv. št.: GM, Br. 16 (= I/16) (Sl. 10, 7).
- 17 Kvadrat II, 15. septembra 1971. Najdeno na južni strani zidu gradbene stopnje II, v ruševiniski plasti. Gl. 20 — 50 cm pod površjem.
Odlomek ustja lonca. Glina, žgana rdeče. Rjav loč na notranjem površju in na zunanjem robu ustja. Vi. 3,1 cm, pr. ustja 19,6 cm. Inv. št.: GM, Br. 17 (= II/1) (Sl. 10, 17).
- 18 Isto kot pri št. 17.
Odlomek pečnice. Glina, žgana rdeče. Temno zelen loč na zunanjem površju. Okras: v obliku vencev. Dl. 7,3 cm. Inv. št.: GM, Br. 18 (= II/2) (Sl. 10, 16).
- 19 Kvadrat II, 23. septembra 1971. Najdeno v vodnem zbiralniku, v ruševiniski plasti. Gl. 50 cm pod površjem.
- Žebelj. Konica odlomljena. Železo. Dl. 8,1 cm. Inv. št.: GM, Br. 19 (= II/3) (Sl. 10, 14).
- 20 Kvadrat II, 24. septembra 1971. Najdeno v vodnem zbiralniku, v ruševiniski plasti. Gl. 50 cm pod površjem.
Klin s kljuko. Konica odlomljena. Železo. Dl. 11,9 cm. Inv. št.: GM, Br. 20 (= II/4) (Sl. 10, 15).
- 21 Isto kot pri št. 20.
Valj s prstanasto odebelenim robom. Železo. Dl. 5,4 cm, pr. prstanaste odebeltitve 5,9 cm. Inv. št.: GM, Br. 21 (= II/5) (Sl. 10, 13).
- 22 Kvadrat II, 29. septembra 1971. Najdeno na zidu gradbene stopnje II, v ruševiniski plasti.
Odlomek dna sklede. Glina, žgana rdeče. Bel loč. Vi. 2,8 cm, pr. dna 8,6 cm. Inv. št.: GM, Br. 22 (= II/6) (Sl. 11, 1).
- 23 Kvadrat II, 7. oktobra 1971. Najdeno na zidu gradbene stopnje II, v ruševiniski plasti.
Odlomek trupa posode. Glina, žgana rjavo rdeče. Okras: valovnica. Dl. 2,8 cm. Inv. št.: GM, Br. 23 (= II/7) (Sl. 11, 2).
- 24 Kvadrat III, 27. septembra 1971. Najdeno v ruševiniski plasti, med zidovoma gradbene stopnje III in I. Gl. 60 cm pod površjem.
Odlomek ustja sklede. Glina, žgana rdeče. Zelen loč na notranjem površju in na zunanjem robu ustja. Vi. 5,8 cm, pr. ustja 20 cm. Inv. št.: GM, Br. 24 (= III/1) (Sl. 11, 3).
- 25 Kvadrat III/1, 20. oktobra 1971. Najdeno v ruševiniski plasti pod zidom gradbene stopnje III, in sicer pod južnim zidom. Gl. 1,20 m pod površjem.
Odlomek ustja lonca. Glina, žgana sivo rjavo. Vi. 3,0 cm, pr. ustja 16 cm. Inv. št.: GM, Br. 25 (= III/2) (sl. 11, 4).
- 26 Isto kot pri št. 25.
Odlomek trupa posode. Glina, žgana sivo rjavo. Okras: valovnica. Vel. 2,8 x 2,7 cm. Inv. št.: GM, Br. 26 (= III/3) (Sl. 11, 5).
- 27 Kvadrat III/1, 20. oktobra 1971. Najdeno v zemljeni plasti na dnu kvadrata, v razpolki žive skale.
Odlomek trupa posode. Ročaj odlomljen. Prostoročna Izdelava. Glina, žgana rumeno rjavo. Vel. 2,3 x 3,1 cm. Inv. št.: GM, Br. 27 (= III/1/1) (Sl. 11, 6).
- 28 Isto kot pri št. 27.
Trije odlomki trupa različnih posod. Prostoročna Izdelava. Glina, žgana rjavo rdeče. Inv. št.: GM, Br. 28 (= III/1/2).
- 29 Kvadrat IV, 21. septembra 1971. Najdeno v ruševiniski plasti nad tlakom gradbene stopnje IV. Gl. 15 cm pod površjem.
Žebelj. Železo. Dl. 5,8 cm. Inv. št.: GM, Br. 29 (= IV/1) (Sl. 11, 7).

- 30 Kvadrat IV/1, 29. septembra 1971. Najdeno v ruševiniski plasti, ob zidu palacija. Gl. 15 cm pod površjem.
Klin. Železo. Dl. 22,8 cm. Inv. št.: GM, Br. 30 (= IV/1/1) (Sl. 11, 8).
- 31 Kvadrat V (vodni zbiralnik), 21. septembra 1971. Najdeno v vzhodnem delu zbiralnika, v prostoru med presekom 1 in zidom gradbene stopnje IV. Plast finega peska in organskih ostankov, premešana z ruševinami; tik nad dnem zbiralnika (db. plasti 10 — 15 cm).
Odlomek ustja lonca. Glina, žgana temno sivo. Olivno zelen loč na notranjem površju, temnorjav na zunanjem. Vi. 3,8 cm, pr. ustja 19,9 cm. Inv. št.: GM, Br. 31 (= V/1) (Sl. 12, 1).
- 32 Isto kot pri št. 31.
Fovč. Konica odlomljena. Železo. Dl. 13,4 cm. Inv. št.: GM, Br. 32 (= V/2) (Sl. 12, 12).
- 33 Isto kot pri št. 31.
Gibljivi ročaj posode. Nekoliko zvit. Železo. Dl. 24 cm. Inv. št.: GM, Br. 33 (= V/3) (Sl. 13, 2).
- 34 Isto kot pri št. 31.
Obroček. Železo. Pr. 3 cm. Inv. št.: GM, Br. 34 (= V/4) (Sl. 13, 4).
- 35 Isto kot pri št. 31.
Obroč oprijemnik. Na njem visi klin za pritrjevanje v les. Železo. Dl. 5,1 cm, vi. 5,4 cm. Inv. št.: GM, Br. 35 (= V/5) (Sl. 13, 1).
- 36 Isto kot pri št. 31.
Neopredeljiv predmet. Železo. Dl. 5,5 cm. Inv. št.: GM, Br. 36 (= V/6) (Sl. 13, 6).
- 37 Isto kot pri št. 31.
Neopredeljiv predmet. Železo. Dl. 4,3 cm. Inv. št.: GM, Br. 37 (= V/7) (Sl. 13, 5).
- 38 Isto kot pri št. 31.
Neopredeljiv predmet. Železo. Dl. 4,4 cm. Inv. št.: GM, Br. 38 (= V/8) (Sl. 13, 3).
- 39 Isto kot pri št. 31.
Žebelj. Konica odlomljena. Železo. Dl. 5 cm. Inv. št.: GM, Br. 39 (= V/9) (Sl. 13, 7).
- 40 Isto kot pri št. 31.
Žebelj. Konica rahlo zapognjena. Železo. Dl. 5,4 cm. Inv. št.: GM, Br. 40 (= V/10) (Sl. 13, 8).
- 41 Isto kot pri št. 31.
Žebelj. Konica zapognjena. Železo. Dl. 3,8 cm. Inv. št.: GM, Br. 41 (= V/11) (Sl. 13, 9).
- 42 Isto kot pri št. 31.
Žebelj. Konica zapognjena in odlomljena. Železo. Dl. 5,5 cm. Inv. št.: GM, Br. 42 (= V/12) (Sl. 13, 10).
- 43 Isto kot pri št. 31.
Žebelj. Konica zapognjena. Železo. Dl. 3,8 cm. Inv. št.: GM, Br. 43 (= V/13) (Sl. 13, 11).
- 44 Isto kot pri št. 31.
Žebelj. Konica zapognjena in odlomljena. Železo. Dl. 4,9 cm. Inv. št.: GM, Br. 44 (= V/14) (Sl. 13, 12).
- 45 Isto kot pri št. 31.
Žebelj. Konica zapognjena in odlomljena. Železo. Dl. 4 cm. Inv. št.: GM, Br. 45 (= V/15) (Sl. 13, 13).
- 46 Isto kot pri št. 31.
Žebelj. Konica odlomljena. Železo. Dl. 4,1 cm. Inv. št.: GM, Br. 46 (= V/16) (Sl. 13, 14).
- 47 Isto kot pri št. 31.
Žebelj. Konica zapognjena. Železo. Dl. 4,4 cm. Inv. št.: GM, Br. 47 (= V/17) (Sl. 13, 15).

- 48 Isto kot pri št. 31.
Žebelj. Konica zapognjena. Železo. Dl. 4,7 cm. Inv. št.: GM, Br. 48 (= V/18) (Sl. 13, 16).
- 49 Isto kot pri št. 31.
Žebelj. Konica odlomljena. Železo. Dl. 4,7 cm. Inv. št.: GM, Br. 49 (= V/19) (Sl. 13, 17).
- 50 Isto kot pri št. 31.
Žebelj. Konica zapognjena in odlomljena. Železo. Dl. 4,1 cm. Inv. št.: GM, Br. 50 (= V/20) (Sl. 13, 18).
- 51 Isto kot pri št. 31.
Žebelj. Konica odlomljena. Železo. Dl. 4,2 cm. Inv. št.: GM, Br. 51 (= V/21) (Sl. 13, 19).
- 52 Isto kot pri št. 31.
Žebelj. Konica odlomljena. Železo. Dl. 3,3 cm. Inv. št.: GM, Br. 52 (= V/22) (Sl. 13, 20).
- 53 Isto kot pri št. 31.
Žebelj. Konica zapognjena in odlomljena. Železo. Dl. 5,5 cm. Inv. št.: GM, Br. 53 (= V/23) (Sl. 13, 21).
- 54 Isto kot pri št. 31.
Žebelj. Konica odlomljena. Železo. Dl. 6,4 cm. Inv. št.: GM, Br. 54 (= V/24) (Sl. 13, 22).
- 55 Isto kot pri št. 31.
Žebelj. Železo. Dl. 5,8 cm. Inv. št.: GM, Br. 55 (= V/25) (Sl. 13, 23).
- 56 Isto kot pri št. 31.
Žebelj. Nekoliko zapognjen, konica odlomljena. Železo. Dl. 6,7 cm. Inv. št.: GM, Br. 56 (= V/26) (Sl. 13, 24).
- 57 Isto kot pri št. 31.
Žebelj. Konica odlomljena. Železo. Dl. 6,3 cm. Inv. št.: GM, Br. 57 (= V/27) (Sl. 13, 25).
- 58 Isto kot pri št. 31.
Žebelj. Nekoliko zapognjen, konica odlomljena. Železo. Dl. 6,5 cm. Inv. št.: GM, Br. 58 (= V/28) (Sl. 13, 26).
- 59 Isto kot pri št. 31.
Žebelj. Nekoliko zapognjen. Železo. Dl. 5,7 cm. Inv. št.: GM, Br. 59 (= V/29) (Sl. 13, 27).
- 60 Isto kot pri št. 31.
Žebelj. Nekoliko zapognjen. Železo. Dl. 5,7 cm. Inv. št.: GM, Br. 59 (= V/29) (Sl. 13, 27).
- 61 Isto kot pri št. 31.
Žebelj. Nekoliko zapognjen, konica odlomljena. Železo. Dl. 5,1 cm. Inv. št.: GM, Br. 61 (= V/31) (Sl. 13, 29).
- 62 Isto kot pri št. 31.
Žebelj. Nekoliko zapognjen, konica odlomljena. Železo. Dl. 4,7 cm. Inv. št.: GM, Br. 62 (= V/32) (Sl. 13, 30).
- 63 Isto kot pri št. 31.
Žebelj. Konica odlomljena. Železo. Dl. 4,6 cm. Inv. št.: GM, Br. 63 (= V/33) (Sl. 13, 31).
- 64 Isto kot pri št. 31.
Žebelj. Zapognjen. Železo. Dl. 3,8 cm. Inv. št.: GM, Br. 64 (= V/34) (Sl. 13, 32).
- 65 Isto kot pri št. 31.
Žebelj. Konica odlomljena. Železo. Dl. 3,2 cm. Inv. št.: GM, Br. 65 (= V/35) (Sl. 13, 33).
- 66 Isto kot pri št. 31.
Žebelj. Nekoliko zapognjen, konica odlomljena. Železo. Dl. 5,9 cm. Inv. št.: GM, Br. 66 (= V/36) (Sl. 13, 34).
- 67 Isto kot pri št. 31.
Žebelj. Konica odlomljena. Železo. Dl. 3,4 cm. Inv. št.: GM, Br. 67 (= V/37) (Sl. 13, 35).
- 68 Isto kot pri št. 31.
Žebelj. Zapognjen. Železo. Dl. 3,9 cm. Inv. št.: GM, Br. 68 (= V/38) (Sl. 13, 36).
- 69 Isto kot pri št. 31.
Žebelj. Zapognjen, konica odlomljena. Železo. Dl. 5 cm. Inv. št.: GM, Br. 69 (= V/39) (Sl. 13, 37).
- 70 Isto kot pri št. 31.
Žebelj. Zapognjen, konica odlomljena. Železo. Dl. 5 cm. Inv. št.: GM, Br. 70 (= V/40) (Sl. 13, 40).
- 71 Isto kot pri št. 31.
Žebelj. Zapognjen. Železo. Dl. 3,6 cm. Inv. št.: GM, Br. 71 (= V/41) (Sl. 13, 38).
- 72 Isto kot pri št. 31.
Žebelj. Železo. Dl. 7,8 cm. Inv. št.: GM, Br. 72 (= V/42) (Sl. 13, 42).
- 73 Isto kot pri št. 31.
Žebelj. Zapognjen. Železo. Dl. 9,2 cm. Inv. št.: GM, Br. 73 (= V/43) (Sl. 13, 14).

Sl. 1 — Pict. 1

a

b

c

d

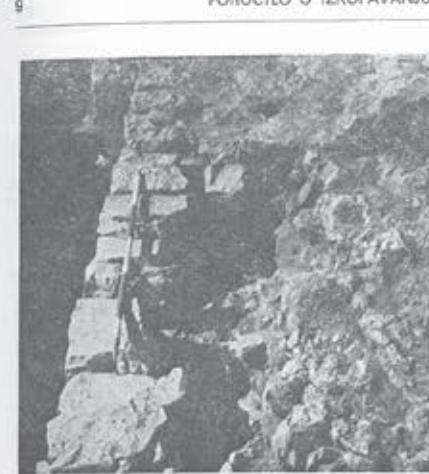

e

f

Sl. 2 — Pict. 2

a

b

c

d

e

Sl. 3 — Pict. 3

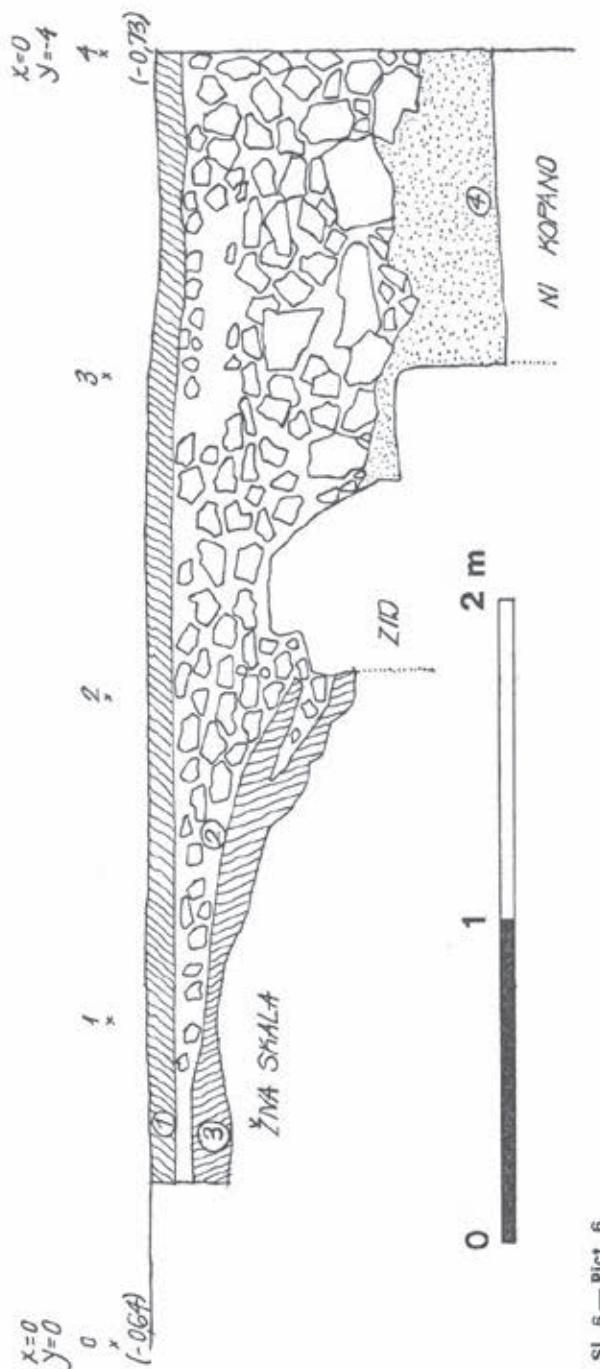

Sl. 4 — Pict. 4

- 11
- 74 Isto kot pri št. 31.
Žeblj. Konica odlomljena. Železo. Dl. 4,9 cm. Inv. št.: GM, Br. 74 (= V/44) (Sl. 13, 39).
- 75 Isto kot pri št. 31.
Žeblj. Zapognjen, konica odlomljena. Železo. Dl. 7,5 cm. Inv. št.: GM, Br. 75 a (= V/45 a) (Sl. 14, 9). Z njim sprijeta dva manjša žeblja, obo zavita; železo. Inv. št.: GM, Br. 75 b (= V/45 b) (Sl. 14, 2; dl. 3,9 cm) in GM, Br. 75 c (= V/45 c) (Sl. 14, 8; dl. 4,2 cm).
- 76 Isto kot pri št. 31.
Žeblj. Zapognjen, konica odlomljena. Železo. Dl. 8,6 cm. Inv. št.: GM, Br. 76 (= V/46) (Sl. 14, 19).
- 77 Isto kot pri št. 31.
Žeblj. Konica odlomljena. Železo. Dl. 9,8 cm. Inv. št.: GM, Br. 77 (= V/47) (Sl. 14, 18).
- 78 Isto kot pri št. 31.
Žeblj. Konica odlomljena, nekoliko zapognjena. Železo. Dl. 13,7 cm. Inv. št.: GM, Br. 78 (= V/48) (Sl. 14, 16).
- 79 Isto kot pri št. 31.
Žeblj. Zapognjen, konica odlomljena. Železo. Dl. 4,2 cm. Inv. št.: GM, Br. 79 (= V/49) (Sl. 14, 7).
- 80 Kvadrat V (vodni zbiralnik), 21. septembra 1971. Najdeno v ruševinski plasti. Gl. 50 cm pod površjem.
Odломek kline. Železo. Dl. 17,9 cm. Inv. št.: GM, Br. 80 (= V/50) (Sl. 11, 12).
- 81 Kvadrat V (vodni zbiralnik), 23. septembra 1971. X = -4,30 m, y = 0,75 m. Najdeno na dnu zbiralnika, v plasti organskih ostankov.
Čevelj. Usnje. Dl. 18,5 cm. Inv. št.: GM, Br. (= V/51) Sl. 4 a).
- 82 Kvadrat V (vodni zbiralnik), 23. septembra 1971. Najdeno v vzhodnem delu kvadrata, v zbiralniku, in sicer med vzhodno steno in zidom gradbene stopnje IV, tik nad dnem. Plast z organskimi ostanki.
Disk, iz pločevine. Baker. Pr. 7,3 cm. Inv. št.: GM, Br. 82 (= V/52) (Sl. 12, 10).
- 83 Isto kot pri št. 82.
Žeblj. Konica odlomljena. Železo. Dl. 5,9 cm. Inv. št.: GM, Br. 83 (= V/53) (Sl. 14, 3).
- 84 Isto kot pri št. 82.
Žeblj. Konica odlomljena. Železo. Dl. 4,2 cm. Inv. št.: GM, Br. 84 (= V/54) (Sl. 14, 6).
- 85 Isto kot pri št. 82.
Žeblj. Železo. Dl. 5,8 cm. Inv. št.: GM, Br. 85 (= V/55) (Sl. 14, 11).
- 86 Isto kot pri št. 82.
Odломek dna posode. Gлина, žgana sivo rjava. Oker rumen lošč na notranjem površju. Vi. 3,1 cm, pr. dna 11,9 cm. Inv. št.: GM, Br. 86 (= V/56) (Sl. 12, 5).
- 87 Isto kot pri št. 82.
Odломek dna posode. Gлина, žgana sivo rjava. Rumen lošč na notranjem površju, temno rjav na zunanjem (spodnji del dna je brez lošča). Vi. 2,5 cm, pr. dna 12,7 cm. Inv. št.: GM, Br. 87 (= V/57) (Sl. 12, 6).
- 88 Isto kot pri št. 82.
Odломek dna posode. Gлина, žgana sivo. Ostanki zelenega lošča. Vi. 1,4 cm, pr. dna 4,9 cm. Inv. št.: GM, Br. 88 (= V/58) (Sl. 12, 7).
- 89 Isto kot pri št. 82.
Odломek dna posode. Gлина, žgana sivo. Temno zelen lošč. Vi. 1,4 cm, pr. dna 7,7 cm. Inv. št.: GM, Br. 89 (= V/59) (Sl. 12, 4).
- 90 Isto kot pri št. 82.
Odломek ustja lončka. Gлина, žgana sivo rumeno. Zelen lošč. Vi. 1,3 cm, pr. ustja 11,8 cm. Inv. št.: GM, Br. 90 (= V/60) (Sl. 12, 2).
- 91 Kvadrat V (vodni zbiralnik), 24. septembra 1971. X = -5,40 m, y = 0,70 m. Najdeno na dnu zbiralnika, v plasti organskih ostankov. Čevelj. Peta okovana z žeblji z okroglo glavico. Usnje in Železo. Dl. 19,5 cm. Inv. št.: GM, Br. 91 (= V/61) (Sl. 4 b, c, d).
- 92 Kvadrat V (vodni zbiralnik), 24. septembra 1971. Najdeno v plasti z organskimi ostanki tik nad dnem.
Odломek dna posodice. Gлина, žgana rjava. Rumeno rjav loščeni premaz. Vi. 4,8 cm, pr. dna 3,7 cm. Inv. št.: GM, Br. 92 (= V/62) (Sl. 12, 3).
- 93 Isto kot pri št. 92.
Žeblj. Zapognjen. Železo. Dl. 5,6 cm. Inv. št.: GM, Br. 93 (= V/63) (Sl. 14, 10).
- 94 Isto kot pri št. 92.
Žeblj. Konica odlomljena. Železo. Dl. 7,3 cm. Inv. št.: GM, Br. 94 (= V/64) (Sl. 14, 12).
- 95 Isto kot pri št. 92.
Žeblj. Konica odlomljena. Železo. Dl. 3,7 cm. Inv. št.: GM, Br. 95 (= V/65) (Sl. 14, 5).

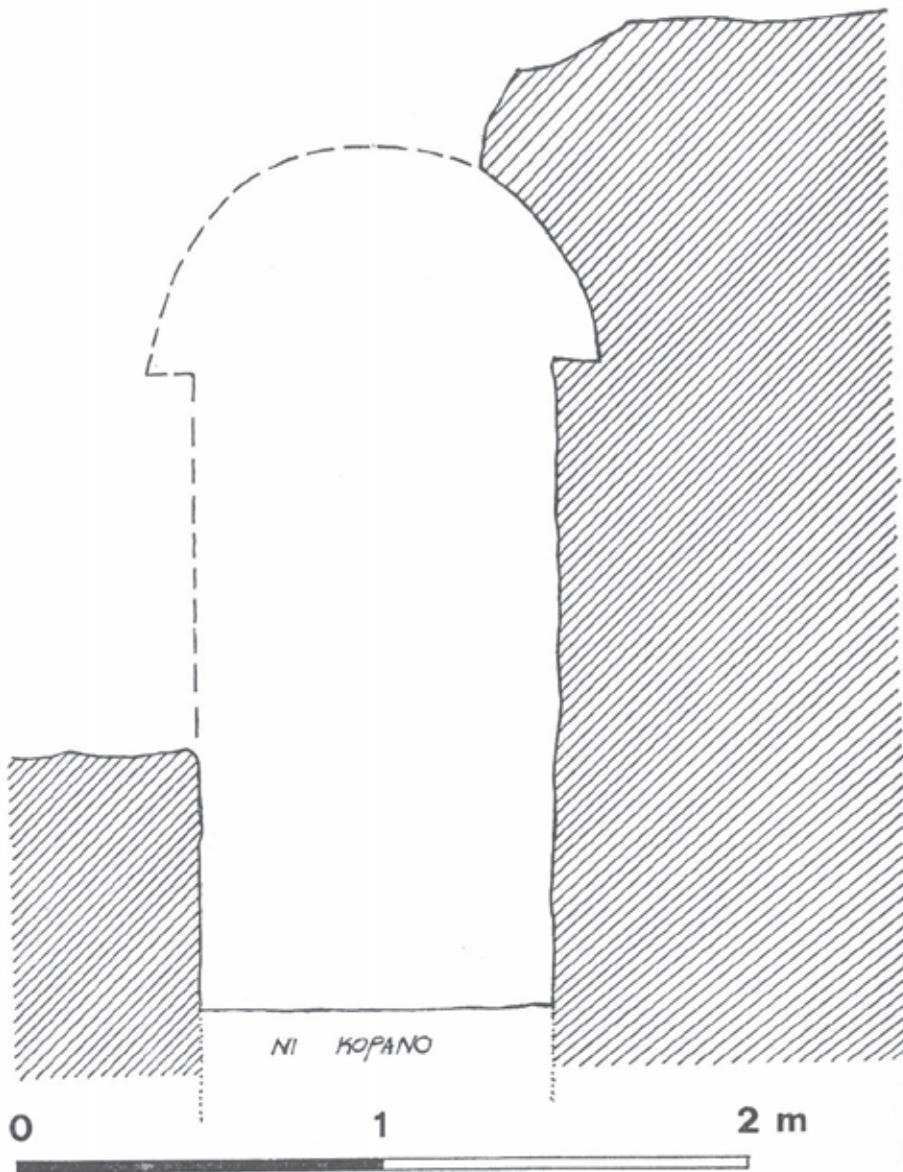
- 96 Isto kot pri št. 92.
Zebelj. Železo. Dl. 7,2 cm. Inv. št.: GM, Br. 96 (= V/66) (Sl. 14, 13).
- 97 Isto kot pri št. 92.
Zebelj. Konica zapognjena, odlomljena. Železo. Dl. 4,3 cm. Inv. št.: GM, Br. 97 (= V/67) (Sl. 14, 1).
- 98 Isto kot pri št. 92.
Zebelj. Konica odlomljena. Železo. Dl. 4,2 cm. Inv. št.: GM, Br. 98 (= V/68) (Sl. 14, 4).
- 99 Isto kot pri št. 92.
Zebelj. Konica zapognjena, odlomljena. Železo. Dl. 4,3 cm. Inv. št.: GM, Br. 99 (= V/69) (Sl. 14, 15).
- 100 Isto kot pri št. 92 (koordinate: $x = -5,30$ m, $y = 0,65$ m). Fovč. Konica odlomljena. Železo. Dl. 15,3 cm. Inv. št.: GM, Br. 100 (= V/70) (Sl. 12, 11).
- 101 Kvadrat V (vodni zbiralnik), 24. septembra 1971. Najdeno v plasti z organskimi ostanki, tlik nad dnem.
Odlomek dna posodice. Steklo, svetlo modra barva; prosojno. VI. 6 cm. Inv. št.: GM, Br. 101 (= V/71) (Sl. 12, 9).
- 102 Isto kot pri št. 101.
Odlomek ustja čaše. Steklo, bele barve; prosojno. Pr. ustja 8 cm, vi. 2,4 cm. Inv. št.: GM, Br. 102 (= V/72) (Sl. 12, 8).
- 103 Isto kot pri št. 101.
Odlomek šipe. Steklo. Vel. 9,5 x 17,5 cm. Inv. št.: GM, Br. 103 (= V/73) (Sl. 12, 13).
- 104 Kvadrat V (vodni zbiralnik), 24. septembra 1971. Najdeno v ruševinski plasti 50 cm pod površjem.
Odlomek neopredeljivega predmeta. Z luknjico. Železo. Dl. 5,8 cm. Inv. št.: GM, Br. 104 (= V/74) (Sl. 11, 10).
- 105 Isto kot pri št. 104.
Odlomek posode. Glin, žgana oker rumeno. Lošč: na zunanjem površju svetlo modra podlaga in rastlinski okras v temno modri barvi; na notranjem površju temno moder rob pri ustju, ostalo belo. Vel. 4,2 x 4,2 cm. Inv. št.: GM, Br. 105 (= V/75) (Sl. 11, 11).
- 106 Kvadrat V (vodni zbiralnik), 28. septembra 1971. Najdeno pri rušenju preseka 1, v ruševinski plasti, 50 cm pod površjem. Odlomek neopredeljivega predmeta. Z luknjo. Dl. 8 cm. Inv. št.: GM, Br. (= V/76) (Sl. 11, 9).
- 107 Kvadrat V (vodni zbiralnik), 28. septembra 1971. Najdeno pri rušenju preseka 1, v plasti z organskimi ostanki, tlik nad delom. Zebelj. Konica zapognjena, odlomljena. Železo. Dl. 5,2 cm. Inv. št.: GM, Br. 107 (= V/77) (Sl. 14, 14).
- 108 Kvadrat V (vodni zbiralnik), 13. oktobra 1971. Najdeno pri čiščenju tlaka na dnu.
Zebelj. Konica zapognjena, odlomljena. Železo. Dl. 5,2 cm. Inv. št.: GM, Br. 108 (= V/78) (Sl. 14, 17).
- 109 Kvadrat V/1, 30. septembra 1971. Najdeno ob notranjem grajskem obzidju, v ruševinski plasti. Gl. 15 cm pod površjem.
Odlomek dna posode. Glin, žgana rdeče. Rumeno zelen lošč z zelenimi lisami na notranjem površju. VI. 2,6 cm, pr. dna 16 cm. Inv. št.: GM, Br. 109 (= V/1/1) (Sl. 14, 20).
- 110 Isto kot pri št. 109.
Odlomek pečnice, robne. Glin, žgana rdeče. Temno zelen lošč na zunanjem površju. Inv. št.: GM, Br. 110 (= V/1/2).
- 111 Kvadrat V/1, 30. septembra 1971. Najdeno ob notranjem grajskem obzidju, v ruševinski plasti. Gl. 30 — 40 cm pod površjem.
Brus. Kamen. Dl. 7,3 cm. Inv. št.: GM, Br. 111 (= V/1/3) (Sl. 14, 21).
- 112 Isto kot pri št. 111.
Klin. Železo. Dl. 23,8 cm. Inv. št.: GM, Br. 112 (= V/1/4) (Sl. 15, 1).
- 113 Isto kot pri št. 111.
Neopredeljiv predmet. Železo. Dl. 11,4 cm. Inv. št.: GM, Br. 113 (= V/1/5) (Sl. 14, 25).
- 114 Isto kot pri št. 111.
Neopredeljiv predmet. Železo. Dl. 15,8 cm. Inv. št.: GM, Br. 114 (= V/1/6) (Sl. 15, 3).
- 115 Isto kot pri št. 111.
Zebelj. Konica zapognjena, odlomljena. Železo. Dl. 7,7 cm. Inv. št.: GM, Br. 115 (= V/1/7) (Sl. 14, 26).
- 116 Isto kot pri št. 111.
Neopredeljiv predmet. Železo. Dl. 8,6 cm. Inv. št.: GM, Br. 116 (= V/1/8) (Sl. 15, 2).
- 117 Isto kot pri št. 111.
Odlomek dna čaše. Steklo, bele barve; prosojno. VI. 3,9 cm, pr. dna 5,2 cm. Inv. št.: GM, Br. 117 (= V/1/9) (Sl. 14, 23).

- 118 Isto kot pri št. 111.
Odlomek pečnice. Glin, žgana rumeno rdeče. Zelen lošč na zunanjem površju. Okras: lоворов venec. Dl. 9 cm. Inv. št.: GM, Br. 118 (= V/1/10) (Sl. 14, 24).
- 119 Isto kot pri št. 111.
Odlomek ustja roga. Znotraj dve kolenasti pregradi. Svinec. Dl. 6,5 cm. Inv. št.: GM, Br. 119 (= V/1/11) (Sl. 14, 22).
- 120 Kvadrat V/1, 12. oktobra 1971. Najdeno pri čiščenju kvadrata med zidovjem in v razpohah v živi skali; ruševinska plast.
Zebelj. Konica nekoliko zapognjena. Železo. Dl. 5,3 cm. Inv. št.: GM, Br. 120 (= V/1/11) (Sl. 15, 4).
- 121 Isto kot pri št. 120.
Zebelj. Konica odlomljena. Dl. 3,2 cm. Inv. št.: GM, Br. 121 (= V/1/13) (Sl. 15, 5).
- 122 Kvadrat IV, 29. septembra 1971. Najdeno v ruševinski plasti 15 cm pod površjem.
Odlomek pečnice. Glin, žgana sivo rdeče. Temno zelen lošč na zunanjem površju. Okras: lоворов venec. Dl. 7,9 cm. Inv. št.: GM, Br. 122 (= V/1/1) (Sl. 15, 9).
- 123 Isto kot pri št. 122.
Odlomek ustja posodice. Steklo, bele barve; prosojno. Pr. ustja 4 cm, vi. 1,5 cm. Inv. št.: GM, Br. 123 (= V/1/2) (Sl. 15, 7).
- 124 Isto kot pri št. 122.
Klin. Železo. Dl. 17,2 cm. Inv. št.: GM, Br. 124 (= V/1/3) (Sl. 15, 6).
- 125 Kvadrat VI, 12. oktobra 1971. Najdeno v ruševinski plasti, pomešani z zemljo in drobcem malte, 65 cm pod površjem, pri čiščenju preseka 1 (koordinate: $x = -0,30$ m, $y = 0,50$ m).
Odlomek trupa posode. Glin, žgana sivo. Okras: vodoravno rebro z latvičastimi vdolbinicami. Vel. 5,4 x 5,4 cm. Inv. št.: GM, Br. 125 (= V/1/4) (Sl. 15, 12).
- 126 Kvadrat VI, 12. oktobra 1971. Najdeno v ruševinski plasti, pomešani z zemljo in drobcem malte, na severni strani preseka 1; gl. 30 — 60 cm pod površjem.
Odlomek ustja lonca. Glin, žgana črno sivo. Okras: valovnica. Pr. ustja 24 cm, vi. 3,8 cm. Inv. št.: GM, Br. 126 (= V/1/5) (Sl. 15, 10).
- 127 Isto kot pri št. 126.
Odlomek ustja sklede. Glin, žgana sivo rjavo. Pr. ustja 15 cm, vi. 2,8 cm. Inv. št.: GM, Br. 127 (= V/1/6) (Sl. 15, 13).
- 128 Isto kot pri št. 126.
Odlomek ustja sklede. Glin, žgana rdeče. Rumeno rjav lošč. Pr. ustja 20 cm, vi. 3,5 cm. Inv. št.: GM, Br. 128 (= V/1/7) (Sl. 15, 11).
- 129 Isto kot pri št. 126.
Odlomek dna majolike. Glin, žgana rdeče. Oker rumen premaz. VI. 3,8 cm, pr. dna 11,7 cm. Inv. št.: GM, Br. 129 (= V/1/8) (Sl. 15, 14).
- 130 Kvadrat VI, 12. oktobra 1971. Najdeno v ruševinski plasti, pomešani z zemljo in drobcem malte, na severni strani preseka 1; gl. 40 — 50 cm pod površjem.
Odlomek ustja stekleničke. Steklo, bele barve; prosojno. Pr. ustja 5,9 cm, vi. 2,4 cm. Inv. št.: GM, Br. 130 (= V/1/9) (Sl. 15, 8).
- 131 Kvadrat VI, 12. oktobra 1971. Najdeno v ruševinski plasti, pomešani z zemljo, v razpoki v živi skali.
Odlomek ustja čaše. Steklo, bele barve; prosojno. Okras: pokončna rebra, zgoraj zaključena z nizkimi lokci. Pr. ustja 7,8 cm, vi. 3,3 cm. Inv. št.: GM, Br. 131 (= V/1/10) (Sl. 16, 1).
- 132 Kvadrat VI, 12. oktobra 1971. Najdeno v ruševinski plasti, pomešani z zemljo in drobcem malte, na severni strani preseka 1, 40 — 80 cm pod površjem.
Zebelj. Konica zapognjena, odlomljena. Železo. Dl. 4,6 cm. Inv. št.: GM, Br. 132 (= V/1/11) (Sl. 16, 2).
- 133 Isto kot pri št. 132.
Zebelj. Konica odlomljena. Železo. Dl. 6,2 cm. Inv. št.: GM, Br. 133 (= V/1/12) (Sl. 16, 8).
- 134 Isto kot pri št. 132.
Zebelj. Konica rahlo zapognjena, odlomljena. Železo. Dl. 6,1 cm. Inv. št.: GM, Br. 134. (= V/1/13) (Sl. 16, 4).
- 135 Isto kot pri št. 132.
Zebelj. Konica odlomljena. Železo. Dl. 6,8 cm. Inv. št.: GM, Br. 135 (= V/1/14) (Sl. 16, 7).
- 136 Isto kot pri št. 132.
Zebelj. Konica rahlo zapognjena. Železo. Dl. 8,7 cm. Inv. št.: GM, Br. 136 (= V/1/15) (Sl. 16, 6).
- 137 Isto kot pri št. 132.
Zebelj. Konica rahlo zapognjena. Železo. Dl. 9,2 cm. Inv. št.: GM, Br. 137 (= V/1/16) (Sl. 16, 5).
- 138 Isto kot pri št. 132.
Zebelj. Konica rahlo zapognjena, odlomljena. Železo. Dl. 5,5 cm. Inv. št.: GM, Br. 138 (= V/1/17) (Sl. 16, 9).

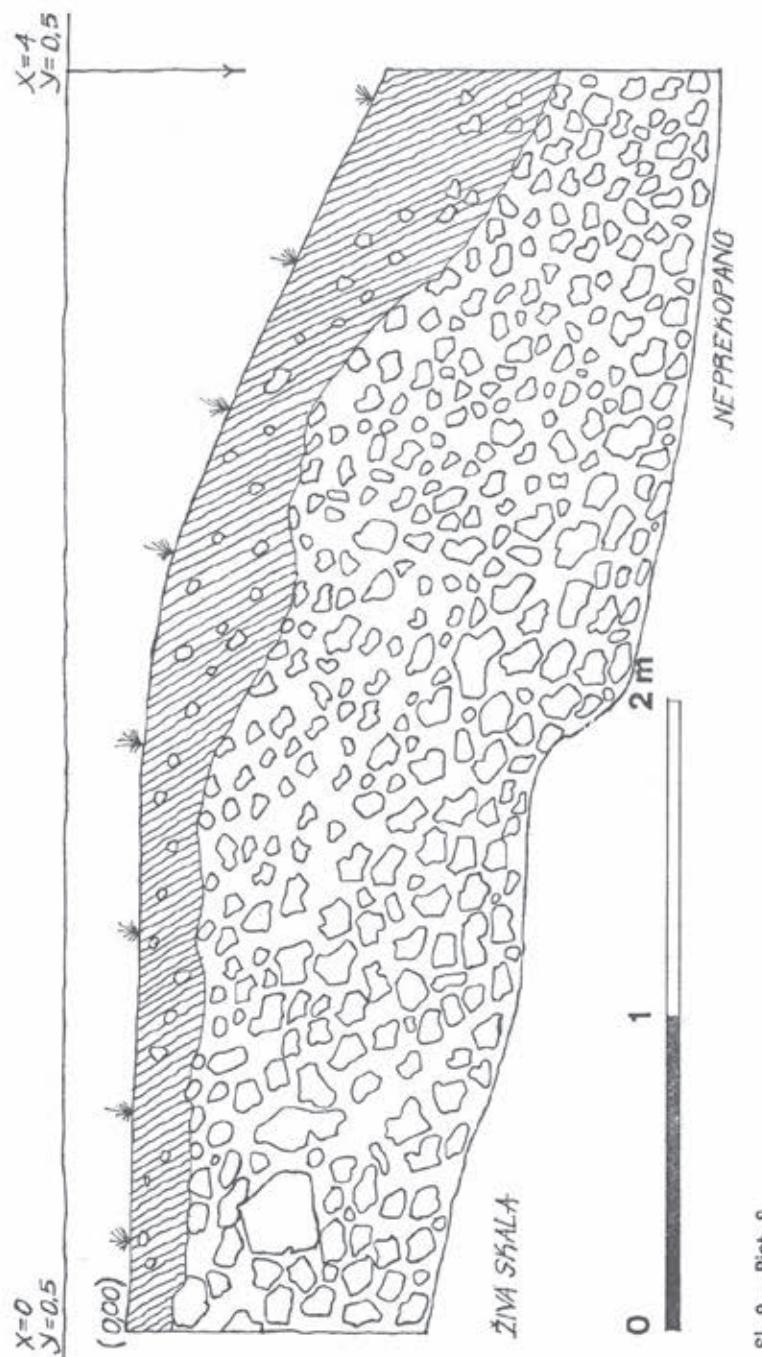
Sl. 6 — Pict. 6

- 139 Isto kot pri št. 132.
Žebelj. Konica zapognjena, odlomljena. Železo. Dl. 5,5 cm. Inv. št.: GM, Br. 139 (= VI/18) (Sl. 16, 3).
- 140 Kvadrat VII, 6. oktobra 1971. Najdeno v zgornji ruševinski plasti 15 cm pod površjem.
Odlomek sklede z ročajem. Glina, žgana rdeče. Rumen lošč na notranjem površju. Pr. ustja 28,4 cm vi. 8,2 cm, pr. dna 25 cm Inv. št.: GM, Br. 140 (= VII/1) (Sl. 16, 10).
- 141 Kvadrat VII, 7. oktobra 1971. Najdeno v ruševinski plasti, 60 cm pod površjem.
Neopredeljiv predmet. Železo. Dl. 16,5 cm. Inv. št.: GM, Br. 141 (= VII/2) (Sl. 16, 14).
- 142 Isto kot pri št. 141.
Odlomek pečnice. Glina, žgana sivo rdeče. Vijoličast lošč. Okras: rastlinski motiv. Dl. 7,5 cm. Inv. št.: GM, Br. 142 (= VII/3) (Sl. 16, 13).
- 143 Kvadrat VII, 7. oktobra 1971. Najdeno v spodnji ruševinski plasti, 70 cm pod površjem.
Odlomek dna kozice. Glina, žgana rdeče. Temno zelen lošč na notranjem površju. Vel. 6 x 5,8 cm. Inv. št.: GM, Br. 143 (= VII/4) (Sl. 16, 11).
- 144 Kvadrat VII, 13. oktobra 1971. Najdeno v ruševinski plasti 1,80 m pod površjem.
Pasna spona. Železo. Dl. 2,9 cm. Inv. št.: GM, Br. 144 (= VII/5) (Sl. 16, 12).
- 145 Kvadrat VII, 15. oktobra 1971. Najdeno v ruševinski plasti 1,80 m pod površjem.
Odlomek ustja lonca. Glina, žgana sivo. Inv. št.: GM, Br. 145 (= VII/6).
- 146 Isto kot pri št. 145.
Odlomek dna lonca. Glina, žgana sivo. Temno sivo premaz na notranjem površju. Vi. 4,4 cm, pr. dna 18 cm. Inv. št.: GM, Br. 146 (= VII/7) (Sl. 16, 15).
- 147 Kvadrat VII/1, 5. oktobra 1971. Najdeno v zgornji ruševinski plasti z zemljo, 10 cm pod površjem.
Odlomek ustja posode. Glina, žgana temno sivo. Pr. ustja 17,8 cm, vi. 2,8 cm. Inv. št.: GM, Br. 147 (= VII/1/1) (Sl. 17, 1).
- 148 Kvadrat VII/1, 12. oktobra 1971. Najdeno v ruševinski plasti 1 m pod površjem.
Odlomek dna posodice. Glina, žgana rdeče rumeno. Zelen lošč na notranjem površju. Vi. 2,8 cm, pr. dna 5,6 cm. Inv. št.: GM, Br. 148 (= VII/1/2) (Sl. 17, 3).
- 149 Isto kot pri št. 148.
Odlomek ustja posode. Glina, žgana rumeno. Zelen lošč na notranjem površju in zunanjem robu ustja. Pr. ustja 24 cm, vi. 2,1 cm. Inv. št.: GM, Br. 149 (= VII/1/3) (Sl. 17, 4).
- 150 Kvadrat VII/1, 13. oktobra 1971. Najdeno v ruševinski plasti 1,70 m pod površjem.
Žebelj. Konica zapognjena. Železo. Dl. 5,5 cm. Inv. št.: GM, Br. 150 (= VII/1/4) (Sl. 17, 2).
- 151 Kvadrat VII/1, 15. oktobra 1971. Najdeno v ruševinski plasti, 1,60 — 1,80 m pod površjem.
Odlomek ploščice. Glina, žgana rumeno rdeče. Lošč: bela podlaga in moder okrasni motiv.
Okras: dve hiši. Vel. 3,8 x 4,5 cm. Inv. št. GM, Br. 151 (= VII/1/5) (Sl. 17, 5).
- 152 Isto kot pri št. 151.
Odlomek dna posode. Glina, žgana rdeče. Svetlo zelen lošč na notranjem površju. Vi. 3,9 cm, pr. dna 22 cm. Inv. št.: GM, Br. 152 (= VII/1/6) (Sl. 17, 7).
- 153 Isto kot pri št. 151.
Odlomek dna kozice. Glina, žgana sivo rumeno. Temno zelen lošč. Vel. 4,8 x 8,9 cm. Inv. št.: GM, Br. 153 (= VII/1/7) (Sl. 17, 8).
- 154 Isto kot pri št. 151.
Pipec. Železo. Dl. 9,2 cm. Inv. št.: GM, Br. 154 (= VII/1/8) (Sl. 17, 6).
- 155 Kvadrat VII/1, 20. oktobra 1971. Najdeno v ruševinski plasti 2,50 m pod površjem.
Odlomek pečnice. Glina, žgana rdeče. Bel lošč. Okras: rastlinski motiv. Dl. 9,2 cm. Inv. št.: GM, Br. 155 (= VII/1/10) (Sl. 17, 10).
- 156 Kvadrat VII/1, 21. oktobra 1971. Najdeno v ruševinski plasti, 2,50 m pod površjem.
Odlomek ustja posode. Glina, žgana sivo rumeno. Zelen lošč na notranjem površju in na zunanjem robu ustja. Vi. 1,8 cm. Inv. št.: GM, Br. 156 (= VII/1/9) (Sl. 17, 9).
- 157 Kvadrat VII/1, 22. oktobra 1971. Najdeno na dnu izkopa kvadrata, tudi v rovu pod obokom gradiščne stopnje I; ruševinska plast, gl. 2,80 m pod površjem.
Odlomek ustja sklede. Glina, žgana rdeče. Zelen lošč na notranjem površju in zunanjem robu ustja. Okras: polkrožno rebro. Pr. ustja 19,5 cm, Vi. 5,2 cm. Inv. št.: GM, Br. 157 (= VII/1/11) (Sl. 18, 1).
- 158 Isto kot pri št. 157.
Odlomek ustja lonca. Glina, žgana sivo rjavo. Zelen lošč na notranjem površju in zunanjem robu ustja. Vi. 2,1 cm, pr. dna 13,7 cm. Inv. št.: GM, Br. 158 (= VII/1/12) (Sl. 18, 3).
- 159 Isto kot pri št. 157.
Odlomek ustja posode. Glina, žgana rdeče. Temno zelen lošč. Pr. ustja 9 cm, vi. 2,9 cm. Inv. št.: GM, Br. 159 (= VII/1/13) (Sl. 17, 15).

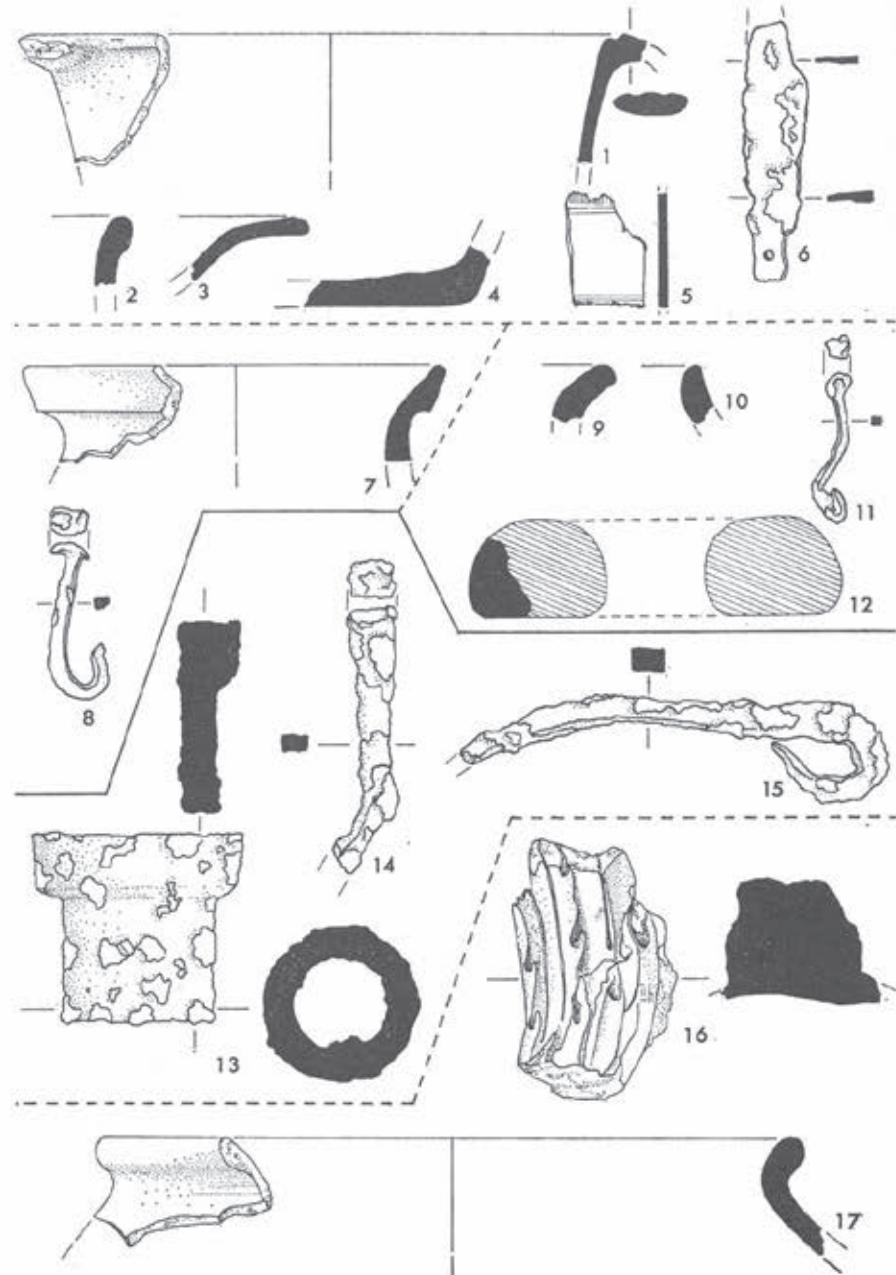

Sl. 8 (glej prilogo na koncu knjige) — Pict. 8 (look the enclosure)

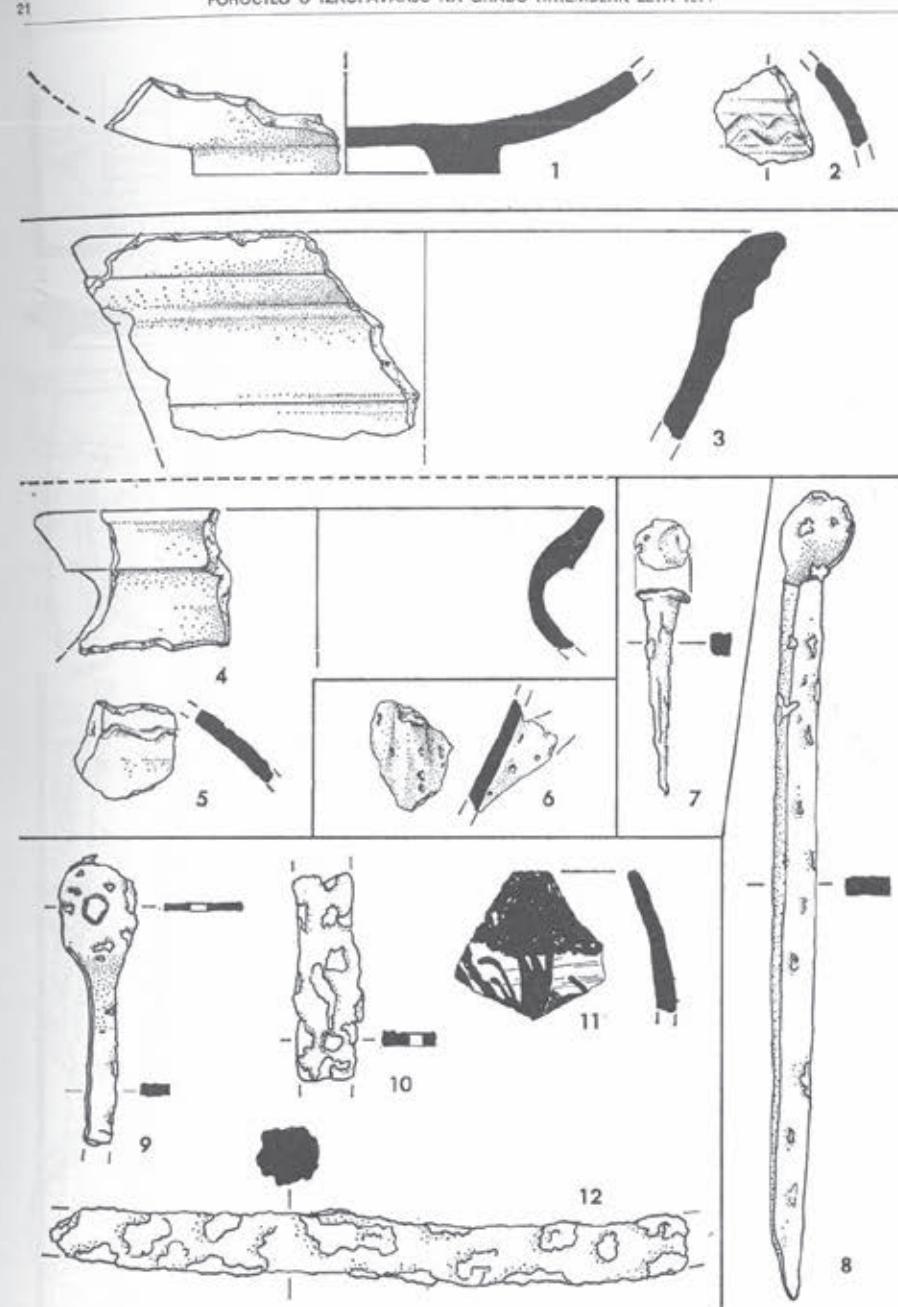
- 160 Isto kot pri št. 157.
Odlomek dna kozice. Glina, žgana rdeče rumeno. Temno zelen lošč na notranjem površju (na zunanjem le lise). Vi. 6,2 cm, pr. dna 21,8 cm. Inv. št.: GM, Br. 160 in 162 (= VII/1/14 in VII/1/16) (Sl. 18, 5).
- 161 Isto kot pri št. 157.
Odlomek dna posode. Prostoročna izdelava. Glina, žgana rdeče. Vi. 2,3 cm. Inv. št.: GM, Br. 161 (= VII/1/15) (Sl. 18, 2).
- 162 Isto kot pri št. 157.
Odlomek dna lonca. Glina, žgana sivo rumeno. Zelen lošč na notranjem površju. Vi. 5,2 cm, pr. dna 12 cm. Inv. št.: GM, Br. 163 (= VII/1/17) (Sl. 18, 4).
- 163 Isto kot pri št. 157.
Neopredeljiv predmet, odlomljen. Glina, žgana rdeče. Temno rjav lošč na zgornjem površju. Dl. 7,1 cm. Inv. št.: GM, Br. 164 (= VII/1/18) (Sl. 18, 6).
- 164 Isto kot pri št. 157.
Odlomek dna posodice. Steklo, bele barve; prosojno. Vi. 2,3 cm, pr. dna 5 cm. Inv. št.: GM, Br. 165 (= VII/1/19) (Sl. 17, 14).
- 165 Isto kot pri št. 157.
Žebelj. Konica zapognjena, odlomljena. Železo. Dl. 6,2 cm. Inv. št.: GM, Br. 166 (= VII/1/20) (Sl. 17, 11).
- 166 Isto kot pri št. 157.
Žebelj. Konica zapognjena, odlomljena. Železo. Dl. 6,2 cm. Inv. št.: GM, Br. 167 (= VII/1/21) (Sl. 17, 12).
- 167 Isto kot pri št. 157.
Žebelj. Konica odlomljena. Železo. Dl. 4,3 cm. Inv. št.: GM, Br. 168 (= VI/1/22) (Sl. 17, 13).
- 168 Severni del gradu, notranja stran drugega obrambnega obzidja, avgusta 1970. Najdeno pri obnovitvenih delih na prostoru med obema okroglima stolpoma; gl. 1,50 m pod površjem; poleg so bile najdene tudi živalske kosti, izgubljene (povedal Franc Colja, delovodja gradbenega podjetja Sežana).
Odlomek dna in trupa majolike. Glina, žgana rdeče. Temnejši rdeč premaz na notranjem površju. Lošč na zunanjem površju, razen na ozkem pasu tik nad dnem: svetlo rumeno in rjav poletje; poševni vrezzi obdanji enkrat s svetlo zeleno, drugič z rjevo barvo; poševni dvojni vrez obdan z zeleno barvo. Okras: vrezzi in barvni pasovi, poševni in vodoravnji; nekateri v obliku vijug. Vi. 12,9 cm, pr. dna 9,9 cm. Inv. št.: GM, Br. 169 (= § 1) (Sl. 18, 7).
- 169 Izkopno polje A, 21. septembra 1971. Najdeno pri premetavanju izkopanih ruševinskih plasti. Klin. Železo. Dl. 14,4 cm. Inv. št.: GM, Br. 170 (= § 2) (Sl. 18, 8).
- 170 Isto kot pri št. 169.
Ključ. Železo. Dl. 13,1 cm. Inv. št.: GM, Br. 171 (= § 3) (Sl. 18, 9).
- 171 Severna stran gradu, 20. oktober 1971. Najdeno pri strojnem izravnavanju velike terase pod drugim obrambnim obzidjem.
Odlomek ustja lonca. Glina, žgana rdeče. Zelen lošč na notranjem površju. Pr. ustja 16,9 cm, vi. 6 cm. Inv. št.: GM, Br. 172 (= § 4) (Sl. 18, 1).
- 172 Isto kot pri št. 171.
Odlomek ustja sklede, s prilepljenim držajem. Zeleno rumen lošč. Pr. ustja 31,6 cm, vi. 4,2 cm. Inv. št.: GM, Br. 173 (= § 5) (Sl. 20, 5).
- 173 Isto kot pri št. 171.
Odlomek dna kozice. Glina, žgana svetlo rdeče. Zelen lošč na notranjem površju. Vi. 2,3 cm, pr. dna 19,7 cm. Inv. št.: GM, Br. 174 (= § 6) (Sl. 21, 1).
- 174 Isto kot pri št. 171.
Odlomek ustja sklede. Glina, žgana rdeče. Svetlo zelen in bel lošč na notranjem površju. Rjav premaz na zunanjem površju. Okras: vrezane črtice na notranjem površju, na belem polju, ki oblikujejo okrogle zeleno obarvane površine, znotraj šrafirane. Pr. ustja 15,1 cm, vi. 4,2 cm. Inv. št.: GM, Br. 175 (= § 7) (Sl. 20, 2).
- 175 Isto kot pri št. 171.
Odlomek pečnice. Glina, žgana svetlo rdeče. Zelen lošč. Okras: v kotu motiv štukature z grmom, znotraj vrisanega kroga del napisa: R././. Vel. 9,6 x 9,9 cm. Inv. št.: GM, Br. 176 (= § 8) (Sl. 21, 9).
- 176 Isto kot pri št. 171.
Žebelj. Železo. Dl. 8,2 cm. Inv. št.: GM, Br. 177 (= § 9) (Sl. 23, 3).
- 177 Isto kot pri št. 171.
Žebelj. Konica zapognjena. Železo. Dl. 9,1 cm. Inv. št.: GM, Br. 17 (= § 10) (Sl. 23, 6).
- 178 Isto kot pri št. 171.
Klin. Konica zapognjena. Železo. Dl. 19 cm. Inv. št.: GM, Br. 179 (= § 11) (Sl. 23, 5).

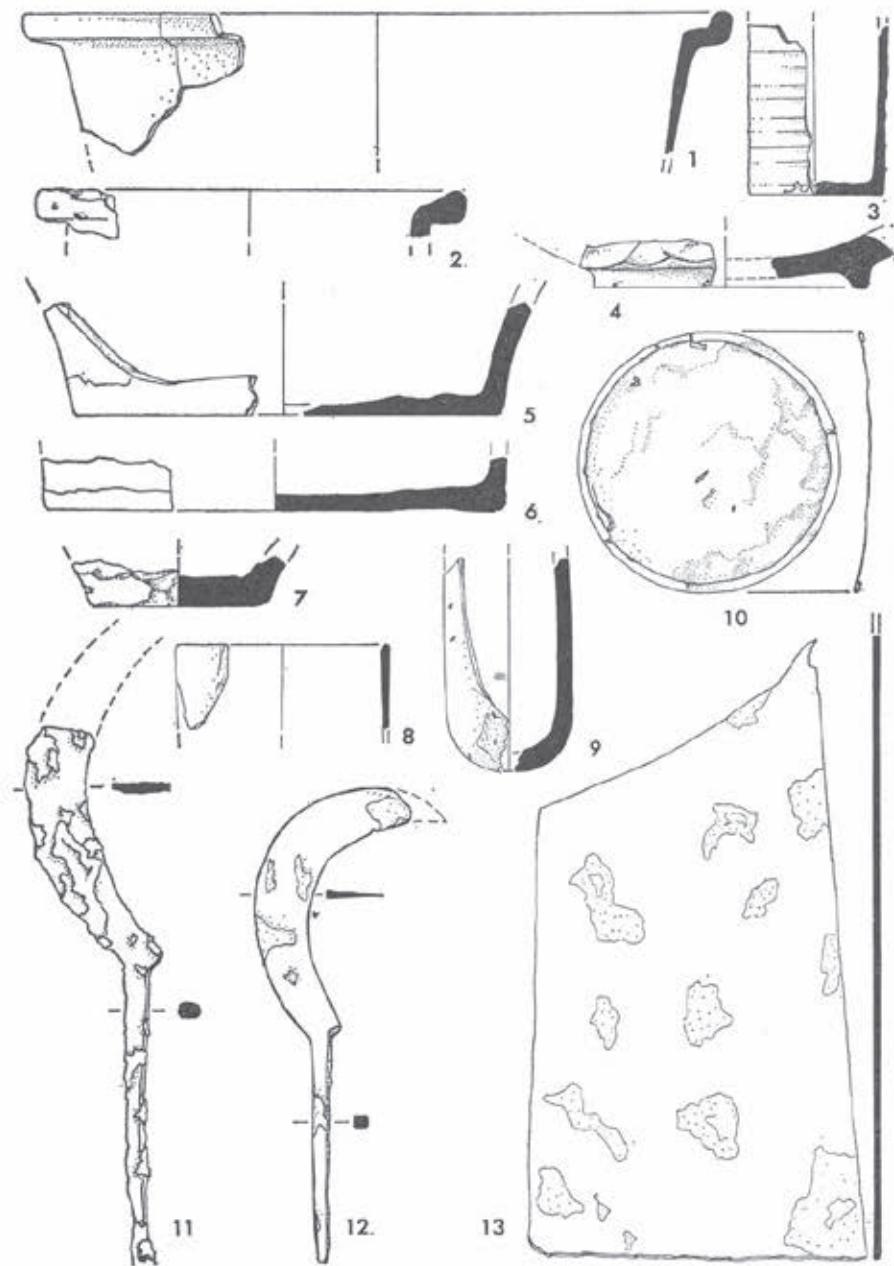
- 179 Isto kot pri št. 171.
Klin. Konica rahlo zapognjena. Železo. Dl. 26,9 cm. Inv. št.: GM, Br. 180 (= Š 12) (Sl. 23, 8).
- 180 Isto kot pri št. 171.
Klin vijak. Železo. Dl. 16,3 cm. Inv. št.: GM, Br. 181 (= Š 13) (Sl. 23, 7).
- 181 Isto kot pri št. 171.
Neopredeljiv predmet. Železo. Dl. 12,7 cm. Inv. št.: GM, Br. 182 (= Š 14) (Sl. 22, 8).
- 182 Isto kot pri št. 171.
Žebelj. Konica rahlo zapognjena, odlomljena. Železo. Okras: na glavi radialno sekajoči se vrezl v obliku osmerokrake zvezde. Dl. 9,6 cm. Inv. št.: GM, Br. 183 (= Š 15) (Sl. 22, 7).
- 183 Severna stran gradu, 21. oktobra 1971. Najdeno pri strojnem izravnovanju velike terase pod drugim obrambnim obzidjem.
Odlomek ustja in trupa lončka z ročajem. Gлина, žgana svetlo rjava rumeno. Zelen lošč. Pr. ustja 9,5 cm, vi. 7,4 cm. Inv. št.: GM, Br. 184 (= Š 16) (Sl. 19, 7).
- 184 Isto kot pri št. 183.
Odlomek dna posode. Gлина, žgana svetlo rjava rumeno. Zelen lošč na notranjem površju. Okras: radialno se sekajoči vrezl na notranji strani dna, motiv v lošču zaradi poškodovanosti barv neraspoznaven. Vi. 7,2 cm, pr. dna 17,8 cm. Inv. št.: GM, Br. 185 (= Š 17) (Sl. 21, 5).
- 185 Isto kot pri št. 183.
Odlomek čaše. Steklo. Inv. št.: GM, Br. 186 (= Š 18).
- 186 Isto kot pri št. 183.
Odlomek ustja steklenice. Steklo, svetlo zelene barve; prosojno. Pr. ustja 2,6 cm, vi. 3,4 cm. Inv. št.: GM, Br. 187 (= Š 19) (Sl. 22, 10).
- 187 Isto kot pri št. 183.
Odlomek ustja steklenice. Steklo, svetlo zelene barve; prosojno. Pr. ustja 2,4 cm, vi. 3,2 cm. Inv. št.: GM, Br. 188 (= Š 20) (Sl. 22, 5).
- 188 Isto kot pri št. 183.
Žebelj. Konica zapognjena. Železo. Dl. 6,9 cm. Inv. št.: GM, Br. 189 (= Š 21) (Sl. 23, 4).
- 189 Severna, severovzhodna in vzhodna stran gradu, 22. oktobra 1971.
Najdeno pri strojnem izravnovanju ruševin na veliki terasi pod drugim in tretjim obrambnim obzidjem.
Odlomek dna lončka. Gлина, žgana sivo rjava. Vi. 4,4 cm, pr. dna 13,1 cm. Inv. št.: GM, Br. 190 (= Š 22) (Sl. 20, 7).
- 190 Isto kot pri št. 189.
Odlomek pečnice. Zgornji del izdelan v kalupu, spodnji na lončarskem vretenu. Gлина, žgana svetlo rdeče. Okras: krog z vršenim krilcem. Dl. 7,3 cm. Inv. št.: GM, Br. 191 (= Š 23) (Sl. 22, 1).
- 191 Isto kot pri št. 189.
Odlomek okrašene pečnice. Inv. št.: GM, Br. 192 (= Š 24).
- 192 Isto kot pri št. 189.
Odlomek okrašene pečnice. Inv. št.: GM, Br. 193 (= Š 25).
- 193 Isto kot pri št. 189.
Odlomek pečnice. Gлина, žgana rdeče. Temno moder lošč na zunanjem površju. Okras: rastlinski. Dl. 9,5 cm. Inv. št.: GM, Br. 194 (= Š 26) (Sl. 22, 3).
- 194 Isto kot pri št. 189.
Odlomek pečnice. Gлина, žgana svetlo rumeno. Temno moder lošč na zunanjem površju. Okras: rastlinski. Dl. 12 cm. Inv. št.: GM, Br. 195 (= Š 27) (Sl. 22, 2).
- 195 Isto kot pri št. 189.
Okvir pri vratih. En krak odlomljen. Železo. Okras: kovani listi. Dl. 11,7 cm. Inv. št.: GM, Br. 196 (= Š 28) (Sl. 23, 1).
- 196 Isto kot pri št. 189.
Neopredeljiv predmet. En krak odlomljen. Železo. Okras: esasto zavit krak. Dl. 18,3 cm. Inv. št.: GM, Br. 197 (= Š 29) (Sl. 22, 11).
- 197 Isto kot pri št. 189.
Odlomek ustja lončka. Gлина, žgana sivo rjava. Pr. ustja 17,8 cm, vi. 2 cm. Inv. št.: GM, Br. 198 (= Š 30) (Sl. 20, 4).
- 198 Isto kot pri št. 189.
Odlomek dna lončka. Gлина, žgana sivo. Vi. 2,7 cm, pr. dna 9 cm. Inv. št.: GM, Br. 199 (= Š 31) (Sl. 21, 4).
- 199 Isto kot pri št. 189.
Odlomek ustja lončka. Gлина, žgana rdeče rumeno. Zelen lošč na notranjem površju. Pr. ustja 10,7 cm, vi. 4,5 cm. Inv. št.: GM, Br. 200 (= Š 32) (Sl. 19, 6).

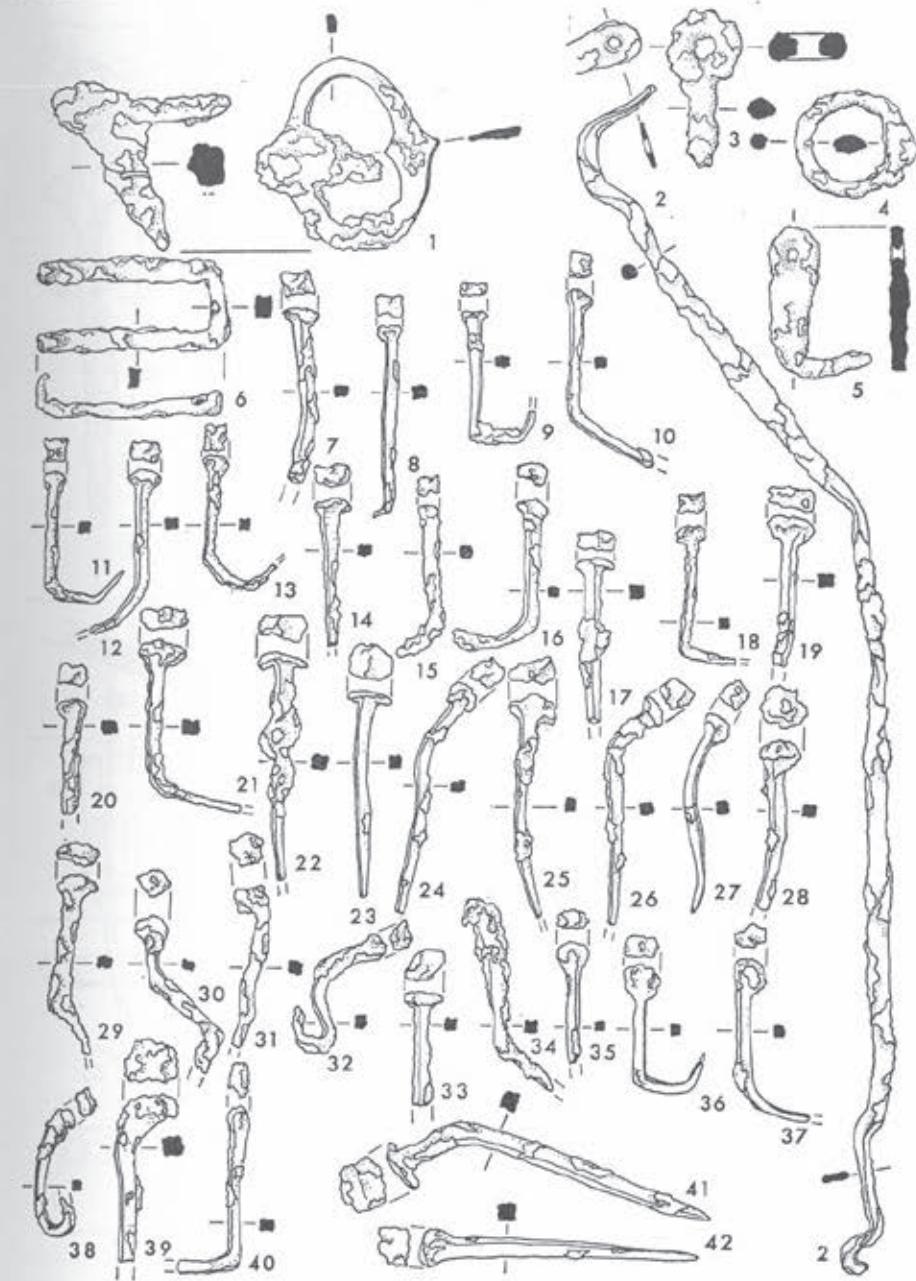
Sl. 10 — Pict. 10

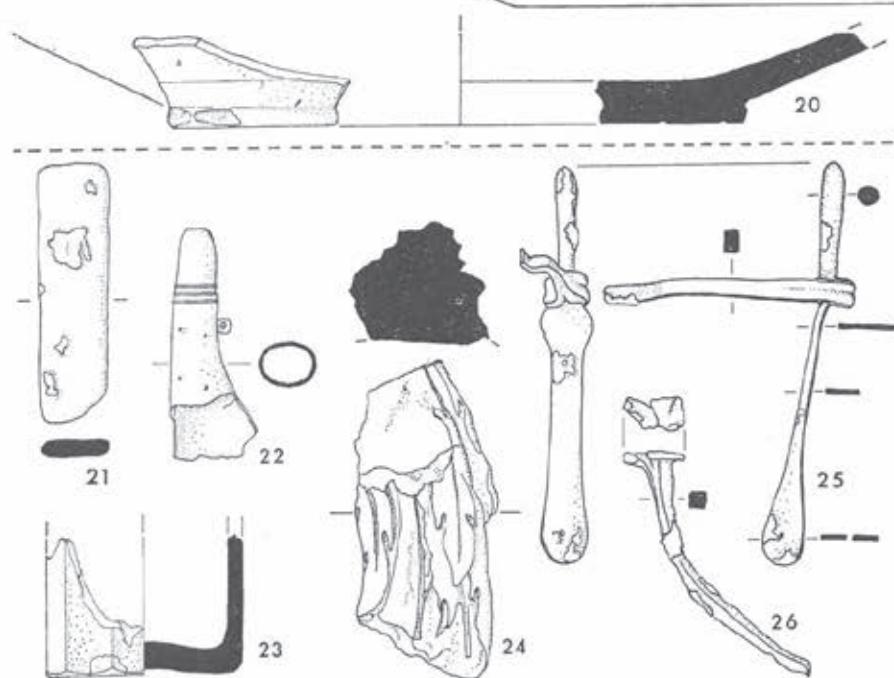
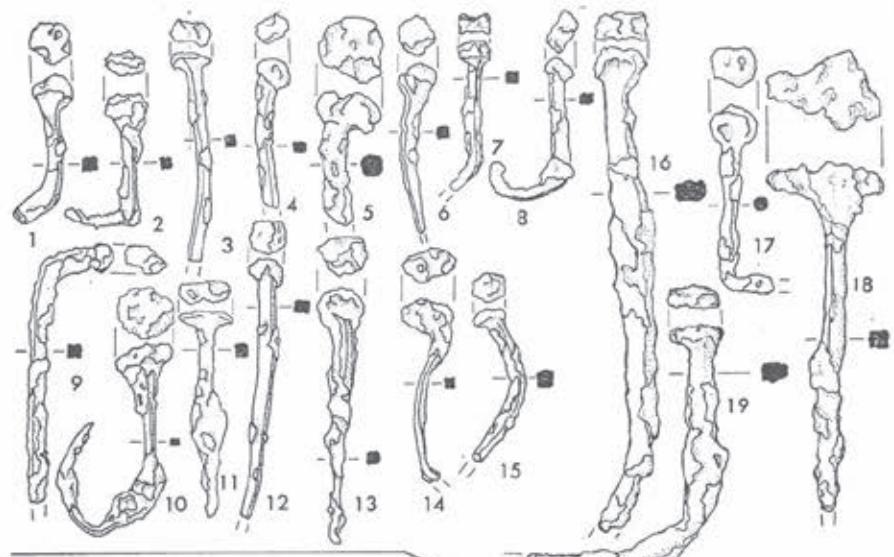
Sl. 11 — Pict. 11

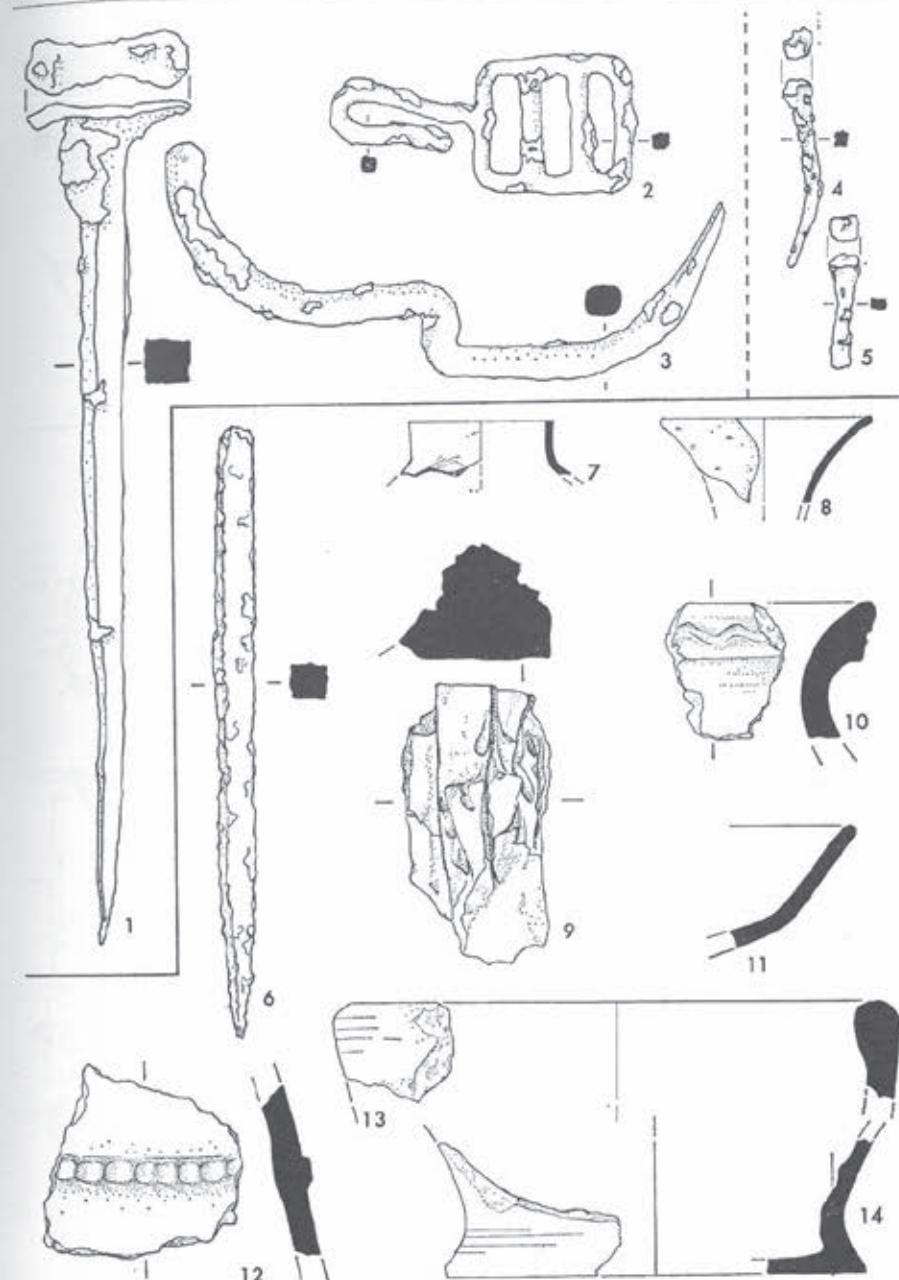
Sl. 12 — Pict. 12

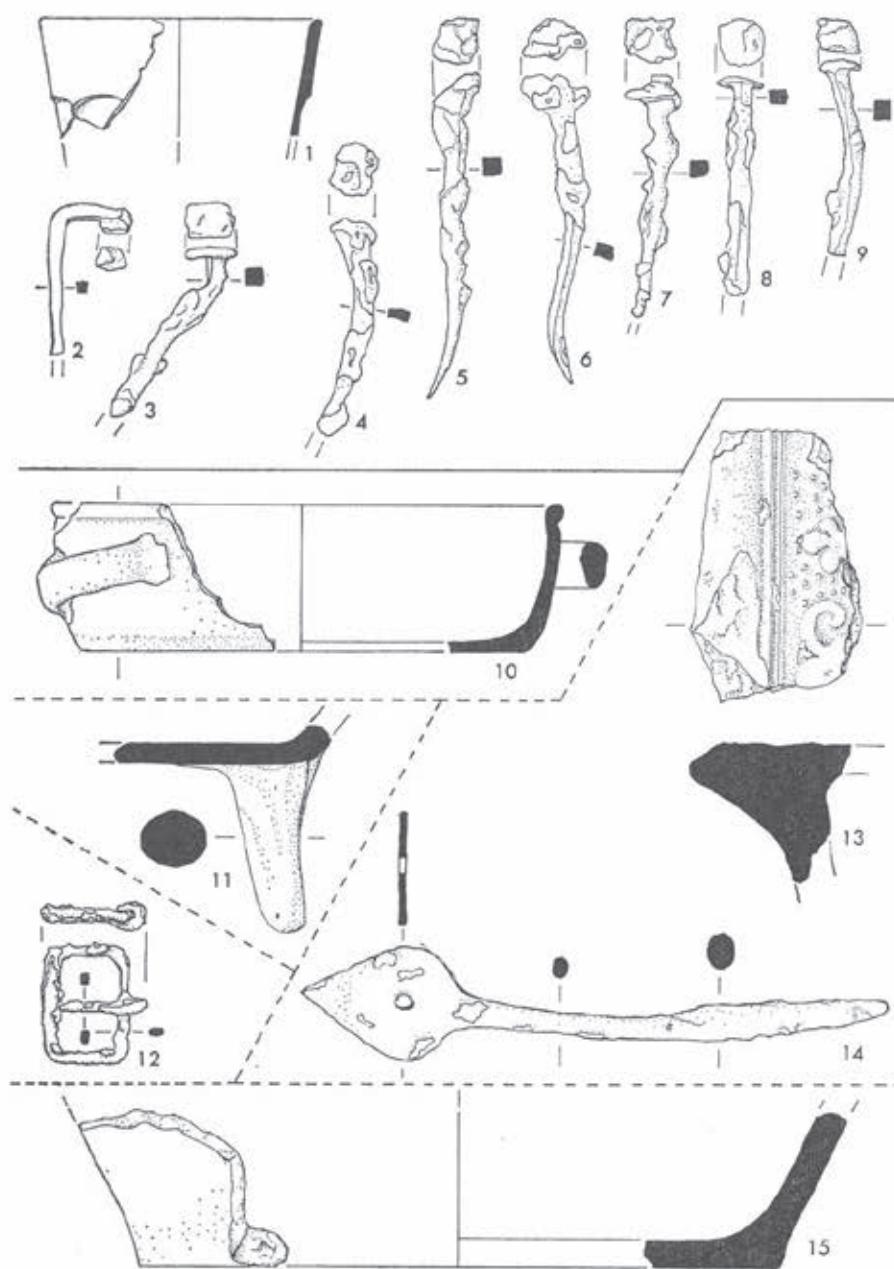
Sl. 13 — Pict. 13

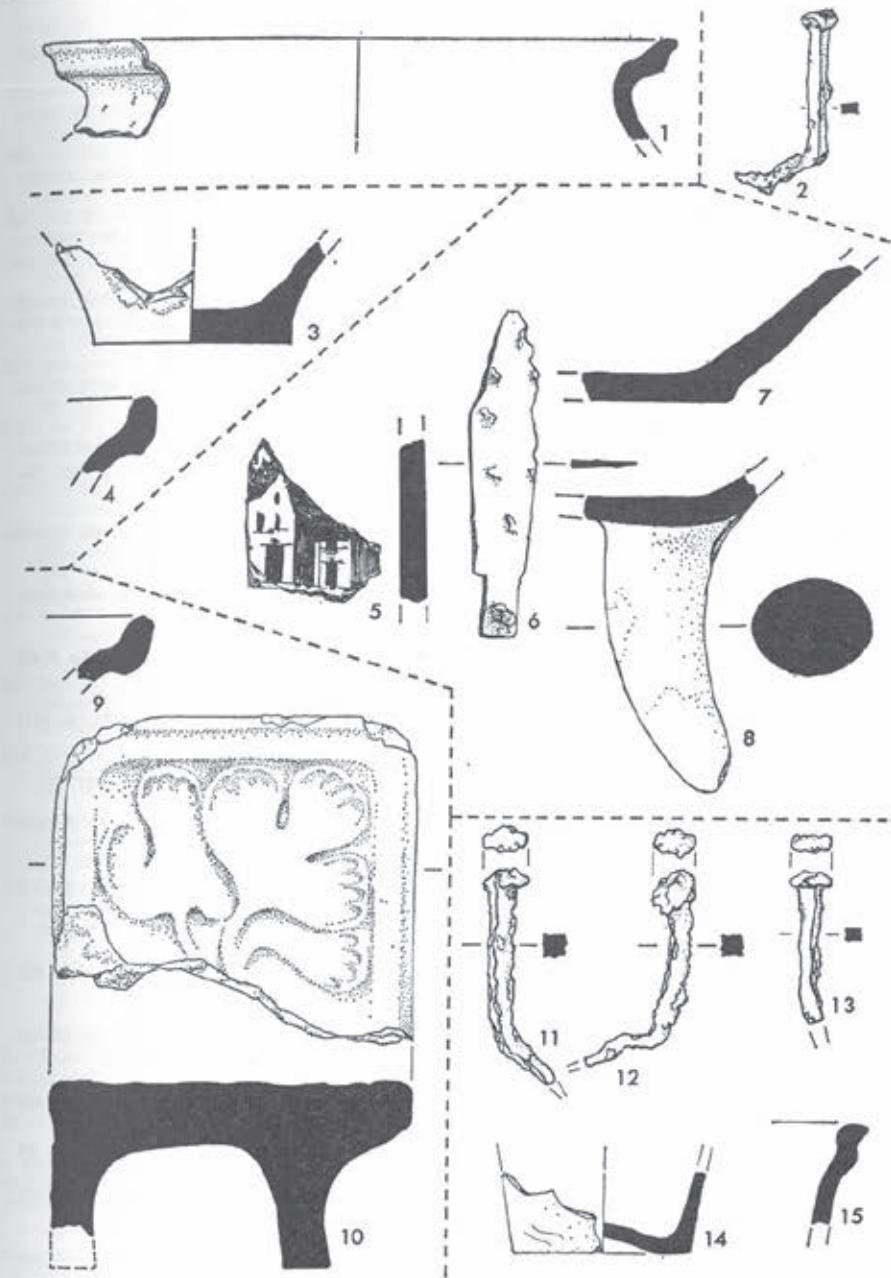
Sl. 14—Pict. 14

Sl. 15—Pict. 15

Sl. 16 — Pict. 16

Sl. 17 — Pict. 17

- 200 Isto kot pri št. 189.
Posodica. Gлина, žgana rdeče rumeno. Rumeno zelen lošč na notranjem površju. Pr. ustja 4,9 cm, vi. 6 cm, pr. dna 2,8 cm. Inv. št.: GM, Br. 201 (= Š 33) (Sl. 19, 6).
- 201 Isto kot pri št. 189.
Odlomek ustja lonca. Gлина, žgana rumeno rdeče. Zelen lošč na notranjem površju. Pr. ustja 13,9 cm, vi. 3,8 cm. Inv. št.: GM, Br. 202 (= Š 34) (Sl. 19, 3).
- 202 Isto kot pri št. 189.
Odlomek ustja lonca. Gлина, žgana rdeče. Rjav lošč na notranjem in delno zunanjem površju. Pr. ustja 16,4 cm, vi. 6 cm. Inv. št.: GM, Br. 203 (= Š 35) (Sl. 19, 5).
- 203 Isto kot pri št. 189.
Odlomek ustja posode. Gлина, žgana rdeče. Zelen lošč na notranjem površju. Temno rjav lošč na zunanjem, zelen lošč na notranjem površju. Pr. ustja 16,2 cm, vi. 4,8 cm. Inv. št.: GM, Br. 204 (= Š 36) (Sl. 20, 3).
- 204 Isto kot pri št. 189.
Odlomek krožnika. Gлина, žgana rdeče. Lošč na notranjem površju, okras: v rjavi, zeleni, modri in beli barvi. Pr. ustja 28 cm, vi. 1,8 cm, pr. dna 24,8 cm. Inv. št.: GM, Br. 205 (= Š 37) (Sl. 20, 6).
- 205 Isto kot pri št. 189.
Odlomek ustja posode. Gлина, žgana rdeče. Zelen lošč na notranjem površju. Pr. ustja 23 cm, vi. 3,8 cm. Inv. št.: GM, Br. 206 (= Š 38) (Sl. 19, 9).
- 206 Isto kot pri št. 189.
Ustje posode. Rdeče žgana gлина. Zelen lošč na notranjem površju. Okras: valovnica; niz latvih častnih vdolbin in radialni žlebiči na prilepljenem držaju. Pr. ustja 40 cm, vi. 15 cm. Inv. št.: GM, Br. 207 (= Š 39) (Sl. 20, 1).
- 207 Isto kot pri št. 189.
Odlomek ustja posode. Gлина, žgana rjav rumeno. Loščeni premaz. Pr. ustja 2,8 cm, vi. 4,1 cm. Inv. št.: GM, Br. 208 (= Š 40) (Sl. 19, 2).
- 208 Isto kot pri št. 189.
Odlomek ustja posode. Gлина, žgana rjav rumeno. Loščeni premaz. Pr. ustja 2,8 cm, vi. 4,5 cm. Inv. št.: GM, Br. 209 (= Š 41) (Sl. 19, 4).
- 209 Isto kot pri št. 189.
Odlomek dna lonca. Gлина, žgana sivo. Vi. 4,4 cm, pr. dna 13,1 cm. Inv. št.: GM, Br. 210 (= Š 42) (Sl. 20, 8).
- 210 Isto kot pri št. 189.
Odlomek dna lončka. Gлина, žgana sivo rjav. Vi. 3,7 cm, pr. dna 7 cm. Inv. št.: GM, Br. 211 (= Š 43) (Sl. 21, 3).
- 211 Isto kot pri št. 189.
Odlomek dna posodice. Vi. 4,1 cm, pr. dna 4,4 cm. Inv. št.: GM, Br. 212 (= Š 44) (Sl. 21, 7).
- 212 Isto kot pri št. 189.
Odlomek dna lonca. Gлина, žgana sivo. Vi. 2,4 cm, pr. dna 13,9 cm. Inv. št.: GM, Br. 213 (= Š 45) (Sl. 21, 6).
- 213 Isto kot pri št. 189.
Odlomek dna lončka. Vi. 3,7 cm, pr. dna 7,9 cm. Inv. št.: GM, Br. 214 (= Š 46) (Sl. 21, 2).
- 214 Isto kot pri št. 189.
Odlomek dna posode. Vi. 5,2 cm, pr. dna 8,2 cm. Inv. št.: GM, Br. 215 (= Š 47) (Sl. 21, 8).
- 215 Isto kot pri št. 189.
Odlomek ustja steklenice. Steklo, bele barve; prosojno. Pr. ustja 4,4 cm, vi. 4,5 cm. Inv. št.: GM, Br. 216 (= Š 48) (Sl. 22, 4).
- 216 Isto kot pri št. 189.
Odlomek ustja in vratu steklenice. Steklo, zelene barve; neprosojno. Pr. ustja 2,8 cm, vi. 10 cm. Inv. št.: GM, Br. 217 (= Š 49) (Sl. 22, 9).
- 217 Isto kot pri št. 189.
Odlomek ustja posodice. Steklo, bele barve; prosojno. Pr. ustja 6,8 cm, vi. 1,7 cm. Inv. št.: GM, Br. 218 (= Š 50) (Sl. 22, 6).
- 218 Zahodna stran gradu, stopnice na notranji strani vhodnega poslopja, jeseni 1971. Najdeno pri obnavljanju notranje škarpe s stopnicami, v ruševinski plasti.
Odlomek ustja lonca. Gлина, žgana rumeno rjav. Rjav lošč na notranjem površju. Pr. ustja 20 cm, vi. 4,1 cm. Inv. št.: GM, Br. 219 (= Š 51) (Sl. 23, 11).
- 219 Isto kot pri št. 218.
Odlomek dna posode. Gлина, žgana rdeče. Bel lošč na notranjem površju. Vi. 3,7 cm, pr. dna 10,4 cm. Inv. št.: GM, Br. 220 (= Š 52) (Sl. 23, 9).
- 220 Isto kot pri št. 218.
Odlomek dna posode. Gлина, žgana rdeče. Bel lošč na notranjem površju in delu zunanjega. Vi. 6,2 cm, pr. dna 9,8 cm. Inv. št.: GM, Br. 221 (= Š 53) (Sl. 23, 10).

- 221 Sonda I, 23. oktobra 1971. Najdeno v plasti 1.
Odlomek ustja lonca. Gлина, žgana rumeno rjav. Zelen lošč na notranjem površju. Pr. ustja 15,8 cm, vi. 3,2 cm. Inv. št.: GM, Br. 222 (= Š 1/1) (Sl. 24, 5).
- 222 Isto kot pri št. 221.
Ustje steklenice. Steklo, bele barve; prosojno. Pr. ustja 4,9 cm, vi. 1,5 cm. Inv. št.: GM, Br. 223 (= Š 1/2) (Sl. 24, 10).
- 223 Isto kot pri št. 221.
Odlomek pečnice. Gлина, žgana rumeno rdeče. Temno sivo rjav lošč, Okras: Jezdec na konju. Vel. 8,4 x 9,6 cm. Inv. št.: GM, Br. 224 (= Š 1/3) (Sl. 24, 2).
- 224 Isto kot pri št. 221.
Žebelj. Konica zapognjena. Železo. Di. 7,4 cm. Inv. št.: GM, Br. 225 (= Š 1/4) (Sl. 24, 3).
- 225 Isto kot pri št. 221.
Žebelj. Konica odlomljena. Železo. Di. 3 cm. Inv. št.: GM, Br. 226 (= Š 1/5) (Sl. 24, 4).
- 226 Isto kot pri št. 221.
Odlomek roba pokrova. Gлина, žgana sivo rjav. Vi. 5 cm, pr. roba 21 cm. Inv. št.: GM, Br. 227 (= Š 1/6) (Sl. 24, 11).
- 227 Isto kot pri št. 221.
Odlomek remena posode. Gлина, žgana temno sivo. Okras: valovnica. Vel. 5,6 x 4,3 cm. Inv. št.: GM, Br. 228 (= Š 1/7) (Sl. 24, 9).
- 228 Isto kot pri št. 221.
Odlomek trupa posode. Gлина, žgano sivo rumeno. Okras: vodoravna rebra. Vel. 3,3 x 3,5 cm. Inv. št.: GM, Br. 229 (= Š 1/8) (Sl. 24, 8).
- 229 Isto kot pri št. 221.
Odlomek ustja lonca. Sivo rjav žgana gлина. Vi. 2 cm. Inv. št.: GM, Br. 230 (= Š 1/9) (Sl. 24, 6).
- 230 Isto kot pri št. 221.
Odlomek dna posode. Prostoročna izdelava. Gлина, žgana svetlo rdeče. Vi. 1,2 cm. Inv. št.: GM, Br. 231 (= Š 1/10) (Sl. 24, 7). Tриje odlomki trupa različnih posod. Prostoročna izdelava. Rumeno, rdeče in sivo rjav žgana gлина.
- 231 Sonda I, 25. oktobra 1971. Najdeno v plasti 2.
Odlomek pelkez z ročajem. Prostoročna Izdelava. Gлина, žgana rjav. Di. 7,3 cm. Inv. št.: GM, Br. 232 (= Š 1/11) (Sl. 24, 12).
- 232 Isto kot pri št. 231.
Odlomek opeke. Gлина, žgana rjav rdeče. Okras: oditis šape. Vel. 6,9 x 7,2 cm. Inv. št.: GM, Br. 233 (= Š 1/12) (Sl. 24, 15).
- 233 Isto kot pri št. 231.
Odlomek ustja lonca. Gлина, žgana sivo rjav. Okras: valovnica. Pr. ustja 14 cm, vi. 2,4 cm. Inv. št.: GM, Br. 234 (= Š 1/13) (Sl. 24, 13).
- 234 Isto kot pri št. 231.
Neopredeljiv predmet. Konica zapognjena. Svinec. Di. 5,2 cm. Inv. št.: GM, Br. 235 (= Š 1/14) (Sl. 24, 14).
- 235 Sonda I, 25. oktobra 1971. Najdeno na terasi, na severni strani sonde, v plasti zemlje, ki je narinil rinež.
Fovč. Konica odlomljena. Železo. Di. 14,7 cm. Inv. št.: GM, Br. 236 (= Š 1/15) (Sl. 24, 1).

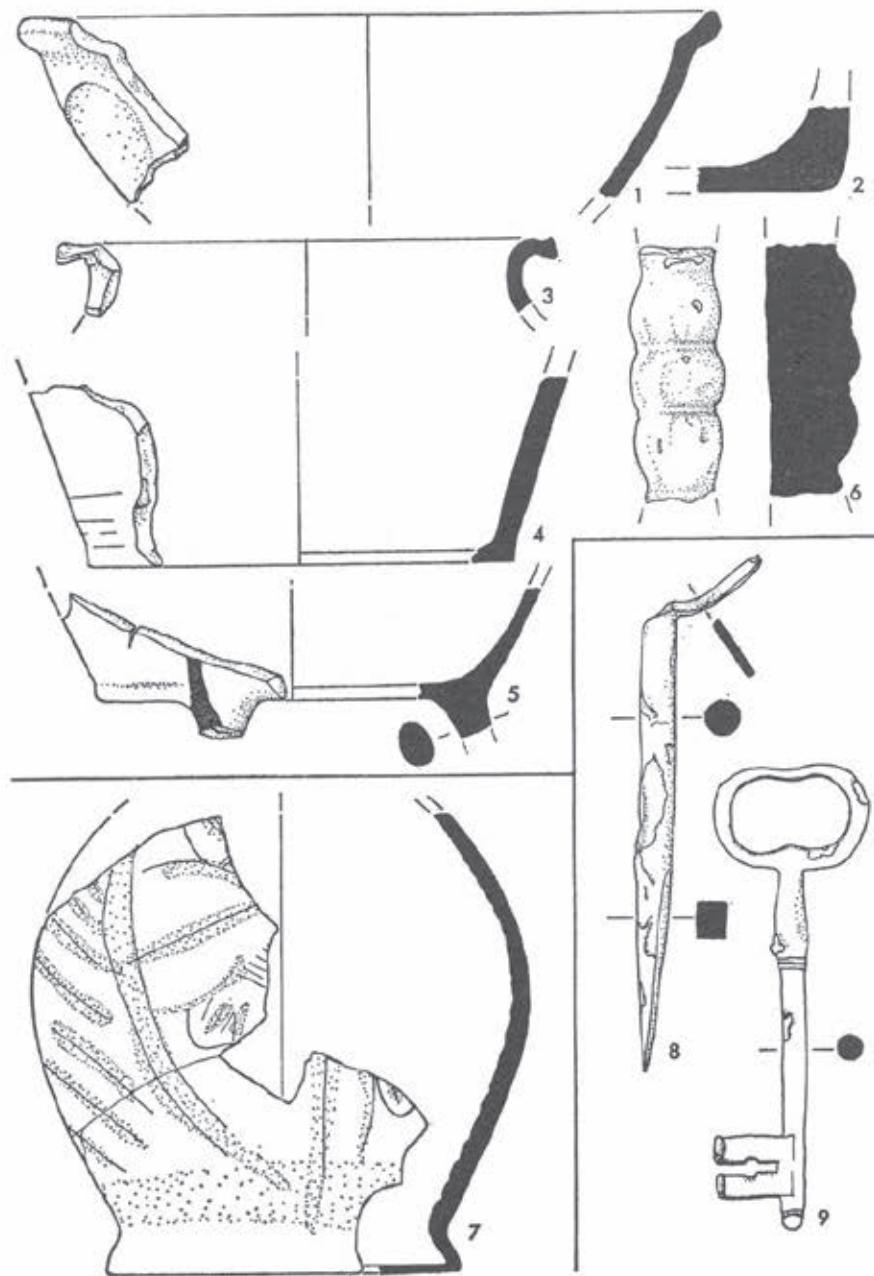
Opredelitev

V prazgodovinski čas uvrščamo odlomke lončenine na Sl. 10, 9 — 10, 12; Sl. 11, 6; Sl. 24, 12 (cf. tudi zaporedne številke kataloga drobnih najdb: 8, 12, 28), značilne za kraške kaštelirje. Po legi predmetov je mogoče sklepati, da je bila oblikovana zlasti zgornja skalnata ploščad hriba. Sledove so povsem zabrisale poznejše gradnje. Odlomke lončenine je v razpoke med živo skalo verjetno naplavila deževnica.²

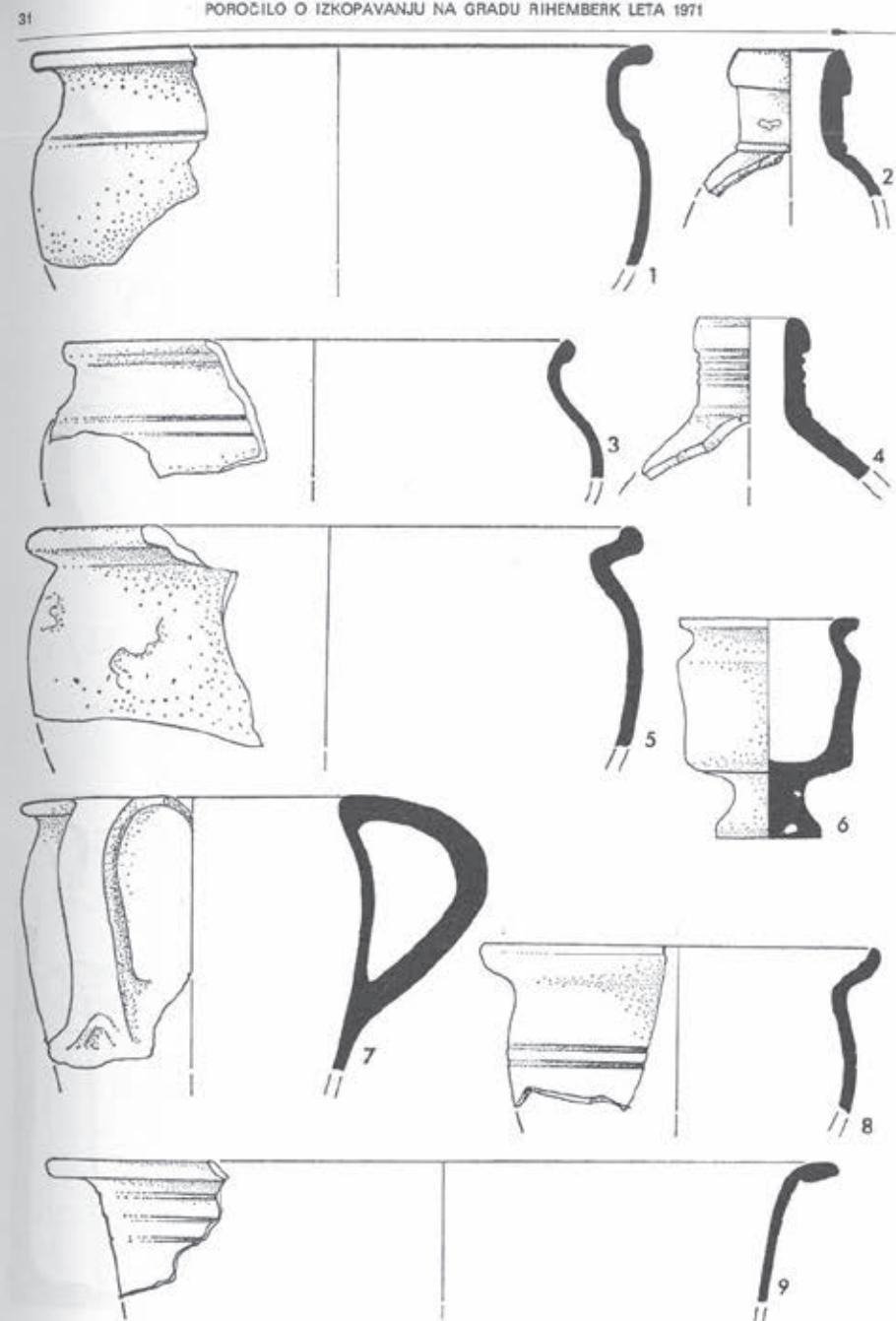
Gradbeno stopnja I, in sicer obok v obliki spodmagnjene pete, ima vzporednico npr. v stolpu utrjenega poznorimskega naselja pri Sv. Pavlu na Vrtovinom.³ Gre za sledove velike arhitekture, ki je obsegala južni rob zgornje ploščadi grajskega hriba in branila pristop na vrh. Ob pomanjkanju drobnih najdb gradnje ne moremo zanesljivo časovno

² Odlomek pekve iz sonde I dokazuje, da je bil obseg gradilšča na hribu doka velik. Vendar po odsotnosti prazgodovinske kulturne plasti v nasipu terase sklepamo, da je predmet sem prišel sekundarno. Po sološčini pomenosti zlasti novoveških najdb v obeh plasti preseka sonde je očitno, da so terase nasuli v baročnem času.

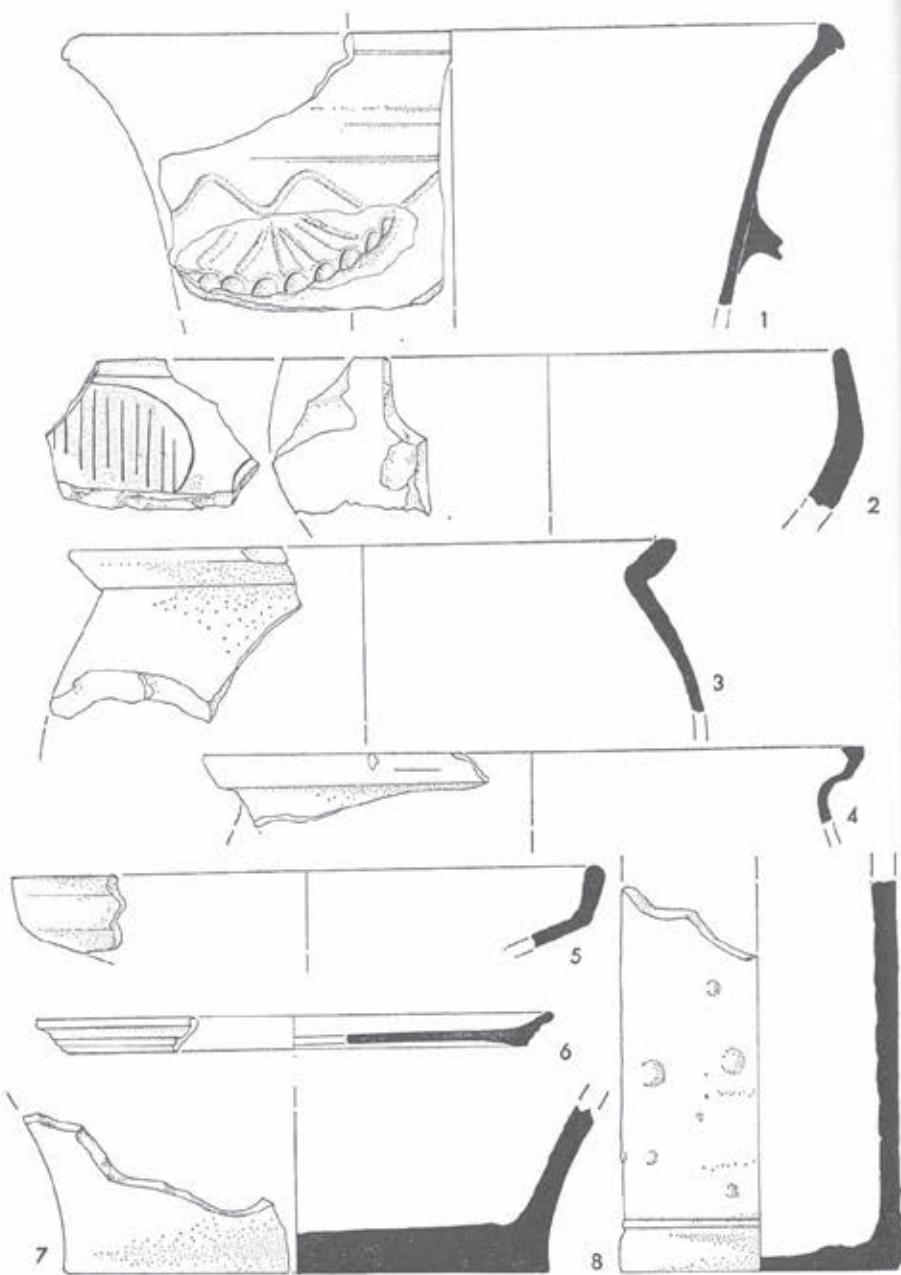
³ Cf. N. Osmuk. Varstvo spomenikov 21, 1977, 272 s. Sl. 141 — 143. Omeniti moramo, da je obok s spodmagnjeno peto tudi na porušenem kamnittem mostu v globeli nad gradom Rihemberk, kjer po izročilu vodi »rimsko cesta«. Povezovala je dolino Branice s Komnom (povedal F. Colja, Volčji grad).

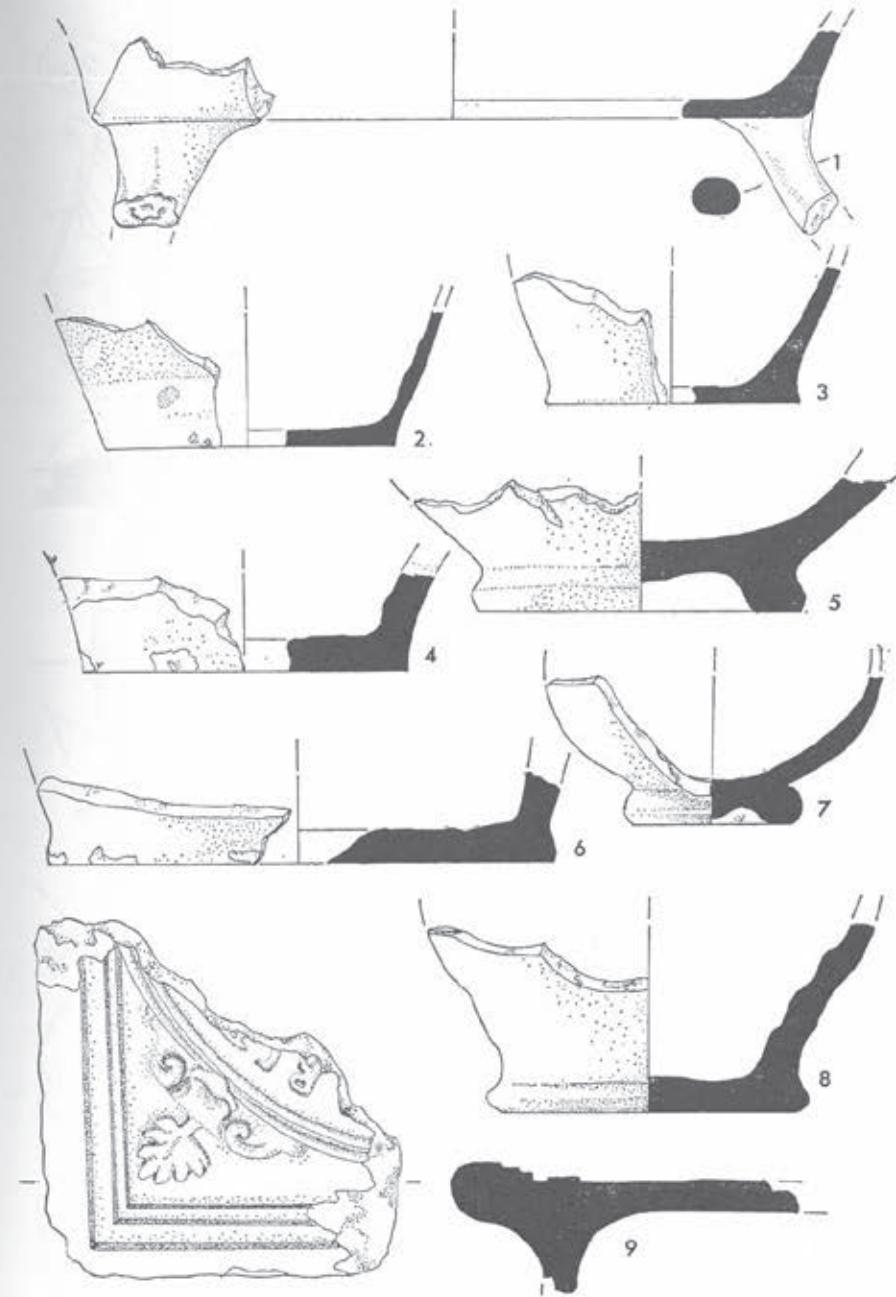
Sl. 18 — Pict. 18

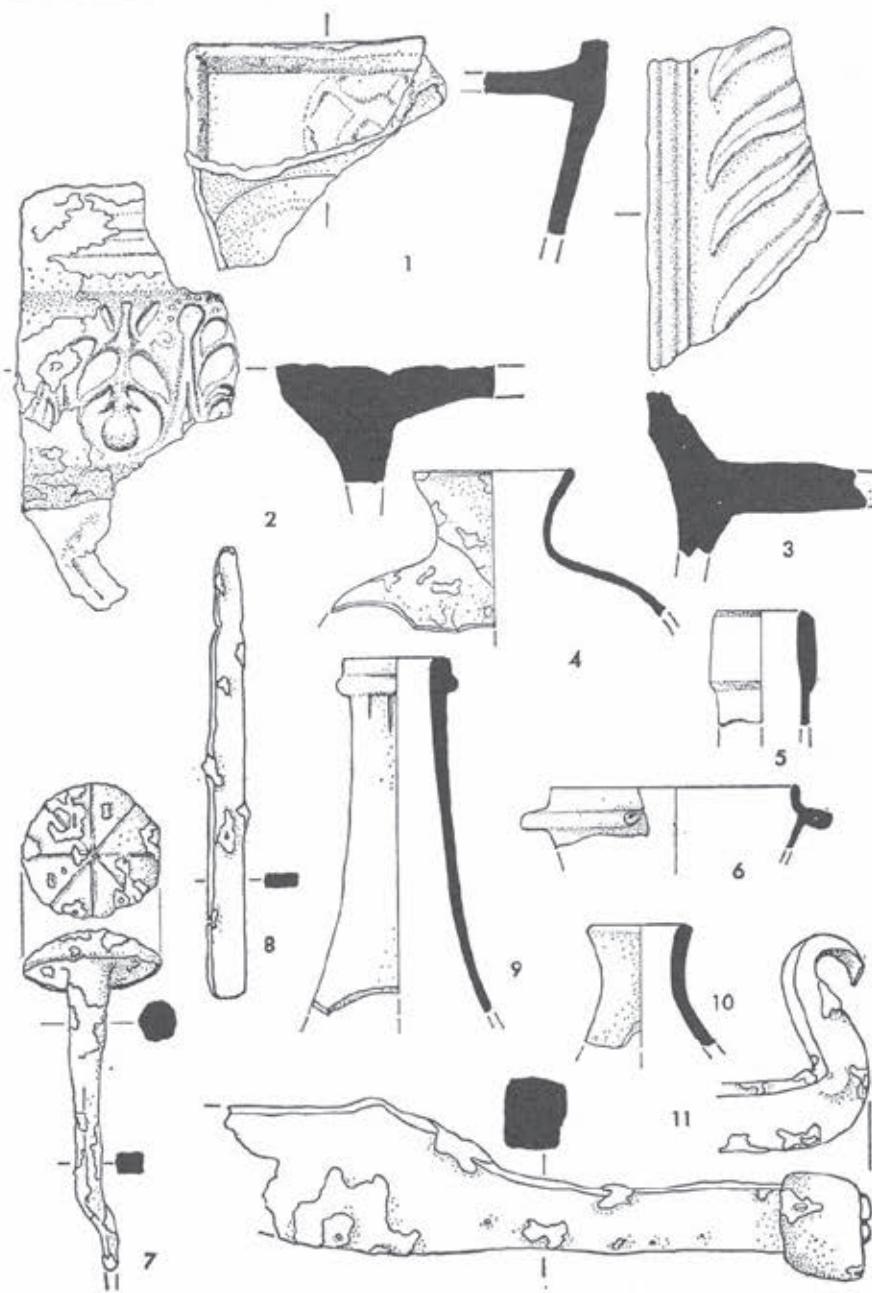
Sl. 19 — Pict. 19

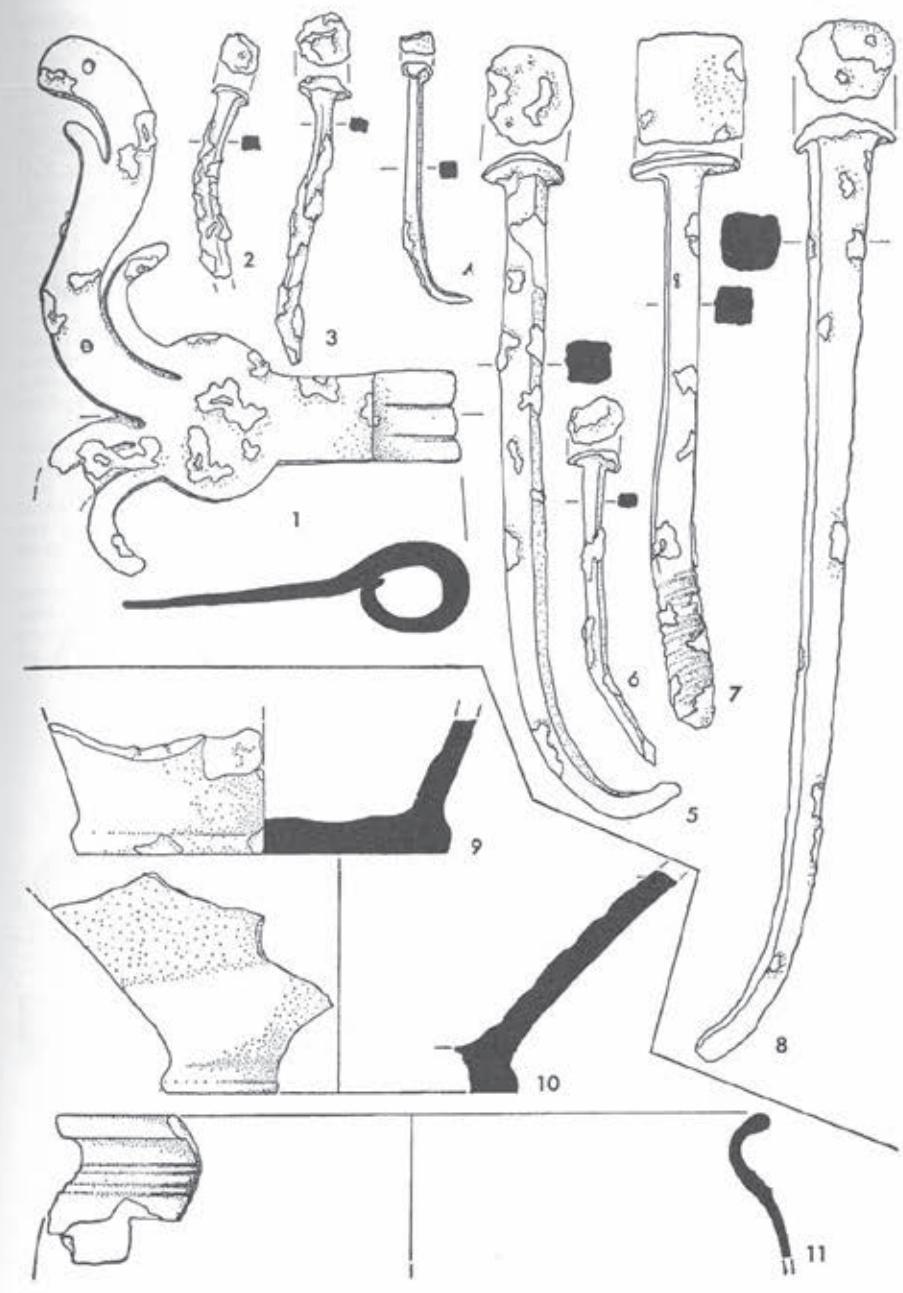
Sl. 20 — Pict. 20

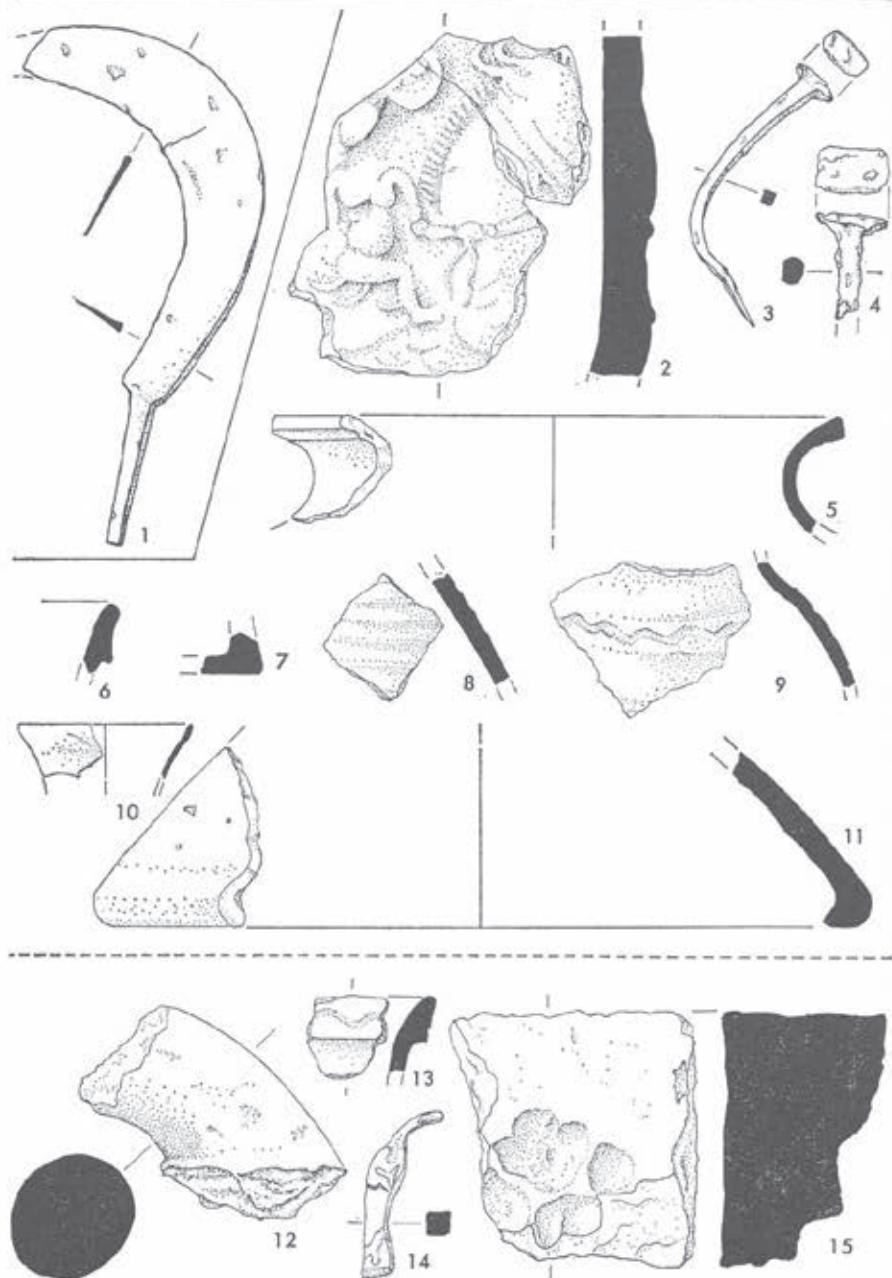
Sl. 21 — Pict. 21

Sl. 22 — Pict. 22

Sl. 23 — Pict. 23

SI. 24 — Pict. 24

opredeliti, vsekakor je na tem delu hriba najstarejše poslopje — morda poznorimsko — in so se nanj navezovale vse mlajše arhitekture na izkopnem polju A.⁴

Srednjeveško oblijedenost južnega dela grajskega hriba, izven prvega obrambnega obzidja, dokazuje nekaj odломkov lončenine. Najpomembnejši je kos lonca na Sl. 11, 4, datiran v 13. stoletju.⁵ Zaradi velike globine in lege tik ob temeljih obodnega obzidja neposredno datira gradbeno stopnjo II, ki sloni prav na tem delu na živi skali. Omenjeni odломek je tudi terminus ante quem non za gradbeno stopnjo III.⁶ V 13. stoletje sodita tudi odломka loncev na Sl. 10, 7 in Sl. 15, 10.⁷ Z datacijo gradbene stopnje II v 13. stoletje je izpričana tudi povezava prostora na južni strani grajskega hriba z osrednjim grajskim delom. Romanski grad je po N. Štupar-Šumi zajemal prostor južno od dvorišča, v sestavu prvega venca obrambnega obzidja.⁸ Gradbena stopnja II na izkopnem polju A se je torej navezovala na južno steno najstarejšega gradu, delno na še starejšo gradbeno stopnjo I. Vodni zbiralnik na notranji strani obodnega obzidja je bil verjetno uporabljen v svoji prvotni nagradnji kot stolp.⁹ Gradbena stopnja III je neposredno mlajša od arhitekture z vodnim zbiralnikom. Nastala je v času delnega porušenja zidov gradbene stopnje I, in sicer so hoteli preprečiti, da bi obodno zidovje z zbiralnikom zaradi slabih temeljev zgubilo ravnotežje. Obenam so z zidavo opornega zidu preprečili rušenje še nedotaknjeni delov gradbene stopnje I. Pred vodnim zbiralnikom s pripadajočim obodnim zidovjem je po porušenju gradbene stopnje I nastala znatna depresija.

Večina drobnega gradiva pripada novemu veku. Ob domnevni, da so vodni zbiralnik dokončno opustili v 17. stoletju, gre pripisati na dnu in med ruševinami najdeno kulturno plast temu času. Tudi ponovno nasutje porušenih ostalin gradbene stopnje I in gradnja zidu na robu novo dobljene prostrane terase verjetno sodi v isti čas, kar potrjujejo tudi drobne najdbe. Na izkopnem polju A so naposled postavili gospodarsko poslopje, delno nad zasutim vodnim zbiralnikom.¹⁰ Dolgotrajno gradbeno dejavnost ob izkopnem polju A so zaključili na prehodu iz 19. v 20. stoletje z zidavo novega hleva.¹¹

Obsežno najdišče drobnih ostalin na severni, severovzhodni in vzhodni strani obrambnih obzidij je verjetno nastalo z metanjem odpadkov iz gradu. Vsekakor so bili najdeni tu že kosi, značilni za 17. stoletje (npr. posodica na Sl. 19, 6).¹² Terasa, ki obdaja drugo in tretje obrambo obzidje in se navezuje na dostopno pot proti grajskemu vniku, je glede na izsledke v sondi I nastala naenkrat v baročnem času.

⁴ Cf. N. Štupar-Šumi, Varstvo spomenikov 23, 1980, 63. Zaradi strateškega in taktičnega pomena so osameli skalnatih hrib ob poti proti Kraški planoti verjetno vojaško izkoristili v času poznega Imperija, tako kot na podobnem prehodu iz Vipavske doline proti morju Štanjel (poznorimska gradnja utrdbe na hribu, imenovane Gledanica, je izpričana z najdbo Licinijevega novca in situ ob temelju notranjega lica zidu, cf. D. Vuga, Varstvo spomenikov 17 — 19/1, 1974, 176).

⁵ Cf. H. Dannheimer, Keramik des Mittelalters aus Bayern, Beiträge zur Volkstumsforschung 21, Kataloge der Prähistorischen Staatsammlung 15 (Köln/Münz Opf. 1973) 15, Taf. 3, 22 — 23, 16 — 18; V. Šibar, V. Staro, Srednjeveško naselje Otok pri Dobravi (Ljubljana 1961) 23 s. s sliko.

⁶ Kot je bilo ustje lonca najdeno pod južnim vzporednim zidom, datira tako poleg najdeni odломek trupa in samo oporno arhitekturo.

⁷ Cf. H. Dannheimer, o. c., 15, Taf. 3, 4, 6, 8, 12 — 13.

⁸ Notranjost zbiralnika, ki so ga v teku uporabe očitno skrbno čistili, je po opustitvi postala odlegališče za odpadke. Poleg naenkrat nasutih ruševin zbiralnik zapolnjujejo izključno baročne kulturne ostaline. Videti je, da je bil objekt pred dokončnim zasutjem nekaj časa s u b d i v o, ker le tako lahko razložimo prisotnost listja v kulturni plasti tik nad dnom. Videti je, da so zbiralniki zasuli v času ene izmed baročnih obnov gradu, verjetno v 17. stoletju (takrat je izpričana živahnata gradbena dejavnost, cf. N. Štupar-Šumi, Rihemberk, 8). Najkrateje v tem času, verjetno pa že prej, so podrli tudi obodno obzidje gradbene stopnje II in same nadgradnje zbiralnika. Ni nemogoče, da je korito vodnega zbiralnika služilo za odprtlo shrambo deževnice na izravnani ploščadi pred južnim palacijem.

⁹ Na fotografiji iz 19. stoletja je še vidno (cf. N. Štupar-Šumi, Rihemberk, 2, s sliko), verjetno so ga podrli konec istega stoletja, ob gradnji novega hleva.

¹⁰ Kot že omenjeno, ima zidava dve gradbeni stopnji, vsaj po jugovzhodni steni sodeč. Vsekakor je arhitektura skoraj povsem uničila rov z obokom v ciblik spodmaknjene pete. Naj opozorimo na zanimalivo tradicijo hrانjanja vode na južni terasi pred notranjim grajskim obzidjem; tudi v rušavinih hleva je ogromen vodni zbiralnik, žal neraziskan; morda je celo starejši od hleva, pri katerega zidavi so sicer na veliko uporabljali beton.

¹¹ Cf. D. Svoljšak, v: Ceramiche, 48, s sliko.

**BERICHT ÜBER DIE AUSGRABUNGEN AUS DEM JAHR 1971 AM SCHLOSS RIHEMBERK
(REIFENBERG) OBERHALB BRANIK
(Zusammenfassung)**

Schloss Rihemberk, auf dem Steinfels oberhalb Branik, beim alten Weg, der aus dem Wippachtal über den Tal der Branica nach Karst führt, wurde indirekt schon im Jahr 1188 bekannt, nachdem in der Geschenksurkunde des Patriarchs Ulrich von Aquileia, Otho von Reifenberg als Zeuge erwähnt wurde. Archäologische Ausgrabungen aus dem Jahr 1971 wurden auf die umfangreiche Terrasse zwischen der Innen- und erster Aussenschutzmauer begrenzt. Es wurden Restbestände der vier Baustufen festgestellt, von denen die erste der spätromischen Zeit, die zweite dem Hochmittelalter (13. Jahrhundert), die dritte etwas späterer Zeit, die vierte aber zumindest dem 19. Jahrhundert gehört. Außer den Kleinrestbeständen, die grosstes aus der Neuzeit datieren, wurden Bruchstücke der vorhistorischen wallburgischen Keramik (Bild 10, 9—10, 12, Bild 11, 6, Bild 24, 12) gefunden und damit ist Marchessett's Bericht über eine Wallburg am Schlossberg oberhalb Branik bestätigt. Für besseres Datieren der Baustufe II., den bedeutendsten Pfund, mit entdecktem Wasserspeicher und ursprünglicher Aufbau, die als Festung gebaut wurde, sind die Bruchstücke der hochmittelalterlichen Keramik aus dem 13. Jahrhundert, besonders aber die Bruchstücke einer Topfmündung (Bild 11, 4) und indirekt auch die Tonware vom Bild 10, 7 und Bild 15, 10 von grosser Bedeutung. Diese Bruchstücke wurden neben der Grundbau der Stufe II und unter der Mauer der Stufe III gefunden. Nach dem 13. Jahrhundert sind zur Grundbaustabilisierung der Stufe II zwei parallele Mauer der Baustufe III gebaut worden, nachdem die Restbestände der Baustufe I grosstes entfernt wurden. Der Wasserspeicher ist wahrscheinlich erst im 17. Jahrhundert entgültig aufgegeben und mit Trümmern verschüttet worden. In der Wasserspeichersohle ist interessante kulturelle Schicht aus der Zeit unmittelbar vor und aus der Zeit der Zerstörung, vermischt mit organischem Restbestand wie Holz, Holzkohle, Blätter und Moos erhalten geblieben.

Spätestens im 19. Jahrhundert wurde über dem ehemaligen Wasserspeicher die Wirtschaftsgebäude erbaut, die auf südliches Palatium ausgelehnt wurde. Interessanter Restbestand aus der Neuzeit wurde bei der Ausgleichung der Trümmer schichten mit der Maschine an nördlicher, nord-östlicher und westlicher Seite der dritten Schutzmauer und zwar außerhalb des Schlosses auf der weiten Terrasse gerettet. Mit Sondierung des östlichen Terrassenrandes wurde festgestellt, dass sie in der Barockzeit aufgeschüttet war. Zufälligerweise gefundener Bruchstück der vorhistorischen Keramik bestätigt trotz sekundärer Lage, dass die vorhistorische Siedlung ziemlich gross war und die Grenze des heutigen Schlosses eingehalten hat.

Vasja Mikuž, Janez Dirjec

**OPREDELITEV IZKOPANIH OSTANKOV FAVNE Z GRADU RIHEMBERK NAD BRANIKOM
LETA 1971**

Na gradu Rihemberk nad Branikom so bili leta 1971 pri arheološkem izkopavanju na izkopnem polju A najdeni tudi znani ostanki favne, ki jih bomo skušali določiti v naslednjem sestavku. Gre za sesalske kosti ter za polže in školjčne lupine.

Kv. V/1. Ruševinska plast tik ob zidu južnega palacijia gradu Rihemberk; globina 0,40 m.

Sus scrofa domestica

1 fragment desnega radiusa — prox. del

Kv. VII/1. Zgornja ruševinska plast, pomešana s humusom; globina 0,10 m.

Sus scrofa domestica

1 levi C₁

Kv. VI. Pri obtesavanju profila 1 v plasti temnorjave zemlje, pomešane z manjšimi kamni; globina 0,85 m.

Ovis aries

1 fragment desnega metacarpusa — prox. del

Kv. VII/1. Ruševinska plast; globina 2,80 m.

Sus scrofa domestica

1 fragment desnega scapule

Sonda I: Na terasi izven obzidja na vzhodni strani gradu v plasti 1.

Bos taurus

- 1 desni calcaneus
- 1 fragment desnega humerusa — dist. del
- 1 desni phalanx 1. ant.
- 1 desna os semi-lunare

Sus scrofa domestica

- 1 fragment desnega humerusa — dist. del

Pri odstranjevanju kupov ruševin na severni in vzhodni strani gradu; izven grajskega obzidja.

Bos taurus

- 1 fragment desnega radiusa in ulna — prox. del
- 2 fragment leve tibia — dist. del
- 1 fragment desne tibia — dist. del
- 1 fragment levega femurja — dist. del
- 1 fragment levega femurja — prox. del
- 1 fragment desnega femurja — prox. del
- 1 fragment levega humerusa — dist. del
- 1 fragment desne ulne — prox. del
- 2 fragmenta levega metatarsusa — dist. del
- 1 levi metacarpus
- 1 fragment levega metacarpusa — dist. del
- 2 fragmenta levih calcaneusov
- 1 desni calcaneus
- 2 leva astragalusa

Sus scrofa domestica

- 1 fragment desne mandibule
- 1 desni C₁

Ovis aries

- 1 fragment levega humerusa — dist. del

Ovis sey capra

- 1 fragment levega radiusa — prox. del
- 1 levi radius
- 1 fragment desne tibia — dist. del
- 1 levi phalanx 1. ant.

Felis domestica

- 1 fragment os frontale

Lepus europaeus

- 1 ledveno vretence

Školjčne lupine so bile najdene v naslednjih kvadrantih izkopnega polja A:

Kv. III in III/1. V razponki med živo skalo v primarni humozni plasti temnorjave barve, je bila najdena školjčna lupina iz rodu OSTREA, ki živi v morju.

Kv. VII/1. V ruševinski plasti so bile najdene v globini 2,80 m štiri školjčne lupine rodu TAPES, ki živi v morju.
Polže hišice:

Kv. VII/1. V ruševinski plasti cca. 2,80 cm globoko sta bili najdeni dve polži hišici rodu MUREX, ki živi v morju.

Sonda I. Na terasi izven obzidja na vzhodni strani gradu so bile najdene v plasti 1 tri lupine rodu OSTREA, ki živi v morju.

Vrste sesalcev, izkopane na gradu Rihemberk:

Bos taurus — domače govedo

Sus scrofa domestica — domača svinja

Ovis aries — ovca

Capra capra — koza
Felis domesticus — mačka
Lepus europaeus — zajec

Vsega skupaj je bilo najdenih 37 določljivih kosti. Največ — 23 ali 62,1 % jih pripada govedu. Sledi svinja s 6 kostmi, ali 16,2 %. Kosti, ki jih nismo mogli natančno določiti in pripadajo ovci ali kozi, so štiri, ali 10,8 %. Ovci pripadata dve kosti, ali 5,4 %; mački in zajcu pa po ena kost, ali 2,7 %.

**BESTIMMUNG DER IM JAHRE 1971 AUSGEGRABENEN TIERRESTBESTÄNDE
IM SCHLOSS RIHEMBERK (REIFENBERG) OBERHALB BRANIK
(Zusammenfassung)**

*Im Ausgrabungsfeld A — Schloss Rihemberk — konnten im Jahr 1971 Knochenreste
nachstehender Tiere festgestellt werden:*
*vom Schwein (*Sus scrofa domesticus*) (16,2 %), Schaf (*Ovis aries*) (5,4 %), von der Ziege
(*Capra capra*) (10,8 %), vom Rind (*Bos taurus*) (62,1 %), von der Katze (*Felis domestica*)
(2,7 %) und vom Hasen (*Lepus europaeus*) (2,7 %).*

*Es wurden sowie je vier Muschelschalen der Gattung OSTREA und TAPES als
auch zwei Schneckenhäuser der Gattung MUREX, die alle im Meer leben, gefunden.*

Alojz Šercelj

**POROČILO O ANALIZAH RASTLINSKIH OSTANKOV, NAJDENIH PRI IZKOPAVANJU NA
GRADU RIHEMBERK NAD BRANIKOM LETA 1971**

Kvadrant 1

1. Oglje. Anatomska zgradba je sledeča:

Pr.: Ob meji letnice so traheje veliko večjega prereza kot sredi letnice. Strženovi žarki so ozki, široki ni.
 Tg.: Žarki so 1—3—4 plastni. Traheje s popolno perforacijo, obkrožene piknje po trahejah izolirane, spiralne odebilitve ni.

***Fraxinus excelsior* — veliki jesen**

2. Pr.: Traheje so po vsei letnici (braniki) približno enakega lumena, srednje velikosti, združene v zaporedne nize 2—3, redkeje so posamične.

Tg.: Perforacija med trahejami popolna, po trahejah spiralne odebilitve. Strženove žarke sestavlja po 3 do 7 parenhimskih celic vštric, nagnetenih brez reda.

***Acer campestre* — maklen**

Kvadrant 2

1. Pr.: Lesna struktura homogena — iz samih traheid. V spomladnjem lesu so traheida kvadratnega prereza, v kasnem lesu imajo odebeline stene in so bolj okroglastega prereza. Smolnih kanalov ni, žarki so enoplastni.

Tg.: Strženovi žarki so enoplastni, zelo ozki in visoki do 30 velic.
 Rd.: Celice strženovega parenhima so ozke, podolgate, tangencialne stene so perforirane, delno tudi podolžne in so zato v prerezu nazobčane. Križišča strž. žarkov piceoidna, z eliptičnimi pori, 2—4—6 na križišče.

***Abies* — jelka**

2. Enaka struktura: brez smolnih kanalov, enoplastni strženovi žarki, le da so letnice ožje in trahelde bolj odebeline.

Isti les, le veja.

***Abies* — jelka**

Kvadrant 3

1. Oglje

Pr.: Traheje so ob meji letnice štirikrat širše kot po sredi.
 Tg.: Strženovi žarki 1—2—3 plastni, traheje s popolno perforacijo, spiralnih odebilitiv n.

***Fraxinus excelsior* — veliki jesen**

2. Oglje — ista struktura.

***Fraxinus excelsior* — veliki jesen**

Kvadrant 5 — nad dnem vodnega zbiralnika

1. veja, triletna

Pr.: Traheje so ob meji letnice štirikrat širše kot na sredi.

Tg.: Strženovi žarki 2—3—4 plastni, traheje s popolno perforacijo, sestavljene iz precej ravnih elementov. Spiralnih odebilitiv n.

***Fraxinus excelsior* — veliki jesen**

Kvadrant 5 — tik nad dnem vodnega zbiralnika

1. Pr.: Iglaška zgradba lesa, traheide kvadratnega prereza, smolnih kanalov ni, žarki so enoplastni.

Tg.: Strženovi žarki so ozki, visoki do 30 celic.

Rd.: Križišča strženovih žarkov so ozka, piceoidna, po 3 do 6 majhnih, ovalnih porov. Tangencialne stene perforirane, zato v obrisu nazobčane.

***Abies* — jelka**

2. Črviva deska — zgradba lesa ista.

***Abies* — jelka**

3. Les z grčo, sicer ista zgradba.

***Abies* — jelka**

4. Pr.: Traheje ob meji letnice izredno širokega lumena, zamašene s tilami, les trd, temno impregniran.

Tg.: Strženovi žarki nekateri enoplastni do večplastni, ponekod pa jih sestavlja tudi do 50 celic vštric. Celice so nagnetene nepravilno, neenake velikosti so in napolnjene s črno snovjo, verjetno z reakcijskim produkтом med tanini v celici in med železovimi solmi iz zemlje.

***Quercus* — hrast**

5. Močno mineraliziran kos oglja, trd kot kamen.

Pr.: Traheje so razvrščene po vsem lesu skoraj enakomerno, le v spomladnjem delu branike so malo širše in bolj na gosto.

Tg.: Strženovi žarki so večinoma ozki, široki le nekaj celic, tu pa tam pa se pojavijo široki 30 do 40 celic.

Rd.: Perforacija trahej je popolna, ponekod pa se vidijo na stikih dveh trahej močno prečno razpotegnjene piknje, ki na konicah prehajajo v začetno leštičasto perforacijo.

***Fagus silvatica* — bukev**

Kvadrant 5, vzhodni del, med zidom in vzhodno steno vodnega zbiralnika.

1. Košček škodle ali doge.

Pr.: Iglaška zgradba, smolni kanali.

Tg.: Smolni kanali tudi v žarkih, toda redkeje, žarki visoki do 16 celic.

Rd.: Križišča strženovih žarkov so piceoidna, toda imajo manj porov na križišče, zato tudi v obrisu niso tako močno nazobčane stene. Po traheidah spomladnjega lesa se vidijo pari obkroženih piknje s Sanlovimi odebilitvami.

***Larix decidua* — macesen**

2. Košček doge vedrice

Pr.: Iglaška zgradba, brez smolnih kanalov, strženovi žarki ozki, visoki do 300 celic, v tangencialnem rezu.

Rd.: Križišča strženovih žarkov piceoidna, z nazobčanim prerezom sten, zavoljo perforacije.

***Abies* — jelka**

3. Obdelan košček lesa

Pr.: Na meji letnice široke traheje, strženovi žarki samo ozki.

Tg.: Strženovi žarki 1—2—4 plastni, po trahejah obkrožene piknje ločene.

***Fraxinus excelsior* — veliki jesen**

4. Vejice, 1 do 3 letne s skorjo in z listnimi brazgotinami.
Fraxinus excelsior — veliki jeson

5. Obdelan kos lesa, zelo temen

Pr.: Na začetku letnice zelo široke traheje, napolnjene s tilami.

Trg.: Strženovi žarki 1—2—3 plastni, tu pa tam zelo široki, 30 do 40 celic po širini, brez reda in različnih velikosti, s črno vsebino, taninska reakcija

Quercus — hrast

6. Iver

Pr.: Iglaška zgradba, brez smolnih kanalov, traheide kvadratnega prereza, žarki ozki.

Tg.: Strženovi žarki visoki 3—20—(30) celic, ozki, brez smolnih kanalov.

Rad.: Piceoldna križička, strženov parenhim ima nazobčane stene.

Abies — jelka

7. Koščica rodu Prunus

Najverjetnej je **Prunus insititia** — cibora, morda tudi **Prunus italicica** — mirabela.

8. Polovične lupine oreha

Juglans regia

9. Zdrobljene lupine oreha

Juglans regia

10. Oglje

Pr.: Iglaška zgradba, brez smolnih kanalov.

Tg.: Strženovi žarki enoplastni.

Rad.: Križička piceoldna, nazobčanost precejšnja.

Abies — jelka (veja)

**BERICHT ÜBER DIE ANALYSE DES PFLANZENRESTBESTANDS, DER IM JAHRE 1971 AM SCHLOSS RIHEMBERK (REIFENBERG) OBERHALB BRANIK GEFUNDEN WURDE
(Zusammenfassung)**

Holzproben, die im Ausgrabungsfeld A am Schloss Rihemberk (Reifenberg) im Jahre 1971 gefunden wurden, gehören zu folgender Baumart:
Grossesche (**Fraxinus excelsior**), Feldahorn (**Acer campestre**), Tanne (**Abies**), Eiche (**Quercus**), Buche (**Fagus silvatica**) und Lärche (**Larix decidua**). Es wurden sowie Splitter der Baumart **Prunus** (höchstwahrscheinlich **Prunus insititia** — cibora oder sogar **Prunus italicica** — mirabela) als auch die Nussschalen (**Juglans regia**) gefunden.

Podpisi k slikam — Subscriptions to the pictures

Sl. 1 Branik, grad Rihemberk: lega izkopnega polja A, sonda I in naključnih najdb (N 1 — N 3). Po načrtu instituta za geodesijo in fotogrametrijo, Ljubljana (1965) prerasl: D. Vuga
Pict. 1 Branik, Reifenberg's Castle: the position of excavation field, sound I and finds, excavated by chance (N 1 — N 3). According to the plan, made by Institute for Geodesy and Photogrammetry in Ljubljana (1965), drawn by: D. Vuga

Sl. 2 Branik, grad Rihemberk: a. izkopno polje A pred začetkom del, proti jugovzhodu; b. vodni zbiralnik na izkopnem polju A, proti jugovzhodu; c. vodni zbiralnik; detalji z zidom gradbene stopnje IV, proti vzhodu; d. vodni zbiralnik; detalji severne dela zidu, proti vzhodu; e. vodni zbiralnik; detalji vzhodnega pročelja, proti zahodu; f. vodni zbiralnik; detalji severnega pročelja, proti severu. Vsa foto: D. Vuga

Pict. 2 Branik, Reifenberg's Castle: a. excavation field A before excavation from SE, b. water collector in the excavation field A from SE, c. water collector: the wall of the 4th construction grade from E-detail, d. water collector: north side of the wall from E-detail, e. water collector: the detail of the front.wall from W, f. water collector-detail of the north facade from N. Photographs taken by D. Vuga

Sl. 3 Branik, grad Rihemberk: a. zid gradbene stopnje II v kvadratu II, proti zahodu; b. detail dna vodnega zbiralnika, proti severozahodu; c. detail stika gradbenih stopenj II in III v kvadratu III, proti zahodu; d. zid gradbene stopnje I z ostankom oboka v obliku spodmagnjene pete, proti zahodu; e. detail zidu gradbene stopnje I, proti jugovzhodu; f. sonda I, proti zahodu. Vsa foto: D. Vuga

Pict. 3 Branik, Reifenberg's Castle: a. the wall of the IInd construction grade in the square II from W, b. the detail of the water collector's bottom from NW, c. detail of the juncture of the IInd and IIIrd construction grade in the square III from W, d. the wall of the 1st construction grade with a vault in the form of a neel as a rampant, from W, e. detail of the wall of the 1st construction grade from SW, sound I from W. Photographs by D. Vuga

Sl. 4 Branik, grad Rihemberk, Izkopno polje A. Cevlja z dna vodnega zbiralnika: a. Inv. št. Br. 81; b. Inv. št. Br. 91, z detailom zgornje in spodnje strani pete. Foto: J. Gorjup

Pict. 4 Branik, Reifenberg's Castle: excavation field A. The shoes from the bottom of water collector: a. inv. No. Br. 81; b. inv. No. Br. 91 with the detail of the upper and lower part of the heel. Photographies by D. Vuga

Sl. 5 Branik, grad Rihemberk, Izkopno polje A: presek 1 skozi vodni zbiralnik. Po risbi D. Vuga s 27. 9. 1971 prerasl: Z. Juretin

Pict. 5 Branik, Reifenberg's Castle: excavation field A: section 1 through the water collector. After the drawing of D. Vuga from 27th Sept. 1971 the picture was copied by Z. Juretin

Sl. 6 Branik, grad Rihemberk, Izkopno polje A: presek 2 v vzhodnem robu kvadrata I. Po risbi M. Blažona s 5. 11. 1971 prerasl: Z. Juretin

Pict. 6 Branik, Reifenberg's Castle: excavation field A: section 2, made at the east side of the square I. After the drawing of M. Blažon from 5th Nov. 1971 the picture was copied by Z. Juretin

Sl. 7 Branik, grad Rihemberk, Izkopno polje A: presek oboka v obliku spodmagnjene pete, gradbena stopnja I. Po risbi M. Blažona s 5. 11. 1971 prerasl: Z. Juretin

Pict. 7 Branik, Reifenberg's Castle: excavation field A: section of the vault in the form of a heel, construction grade I. After the drawing of M. Blažon from 5th Nov. 1971 the picture was copied by Z. Juretin

Sl. 8 Branik, grad Rihemberk, Izkopno polje A: tloris izkopanih gradbenih stopenj z označenimi kvadrati. Po risbi M. Blažona s 5. 11. 1971 prerasl: Z. Juretin

Pict. 8 Branik, Reifenberg's Castle: excavation field A: ground-plan of excavated construction grades with marked squares. After the drawing of M. Blažon from 5th Nov. 1971 the picture was copied by Z. Juretin

Sl. 9 Branik, grad Rihemberk, sonda I: presek. Po risbi M. Blažona s 25. 10. 1971 prerasl: Z. Juretin

Pict. 9 Branik, Reifenberg's Castle: sound 1: section. After the drawing of M. Blažon from 25th Oct. 1971 the picture was copied by Z. Juretin

Sl. 10 Branik, grad Rihemberk, Izkopno polje A: 1 — 12 kvadrat I, 13 — 17 kvadrat II; 1 — 4, 7, 9 — 10, 12, 16 — 17 glina, 6, 8, 11, 13 — 15 železo, 5 kost: 1 = 1 : 4, ostalo 1 : 2. Risala: V. Vidrih-Perko

Pict. 10 Branik, Reifenberg's Castle: excavation field A: 1 — 2 square I, 13 — 17 square II; 1 — 4, 7, 9 — 10, 12, 16 — 17 loam, 6, 8, 11, 13 — 15 iron, 5 bone; 1 = 1 : 4, the rest 1 : 2. Drawing made by V. Vidrih-Perko

Sl. 11 Branik, grad Rihemberk, Izkopno polje A: 1 — 2 kvadrat II, 3 — 5 kvadrat III, 6 kvadrat III/1, 7 kvadrat IV, 8 kvadrat IV/1, 9 — 12 kvadrat V; 1 — 6, 11 glina, 7 — 10, 12 železo; vse 1 : 2. Risala: V. Vidrih-Perko

Pict. 11 Branik, Reifenberg's Castle: excavation field A: 1 — 2 square II, 3 — 5 square III, 6 square III/1, 7 square IV, 8 square IV/1, 9 — 12 square V 1 — 6, 11 loam, 7 — 10, 12 iron, the drawing in the proportion 1 : 2 made by V. Vidrih-Perko

Sl. 12 Branik, grad Rihemberk, Izkopno polje A: 1 — 13 kvadrat V (vodni zbiralnik); 1 — 7 glina, 8 — 9, 13 steklo, 10 baker, 11 — 12 železo; vse 1 : 2. Risala: V. Vidrih-Perko

Pict. 12 Branik, Reifenberg's Castle: excavation field A: 1 — 13 square V (water collector); 1 — 7 loam, 8 — 9, 13 glass, 10 copper, 11 — 12 iron. Drawing in the proportion 1 : 2 made by V. Vidrih-Perko

Sl. 13 Branik, grad Rihemberk, Izkopno polje A: 1 — 42 kvadrat V (vodni zbiralnik); vse železo; vse 1 : 2. Risala: V. Vidrih-Perko

Pict. 13 Branik, Reifenberg's Castle: excavation field A: 1 — 24 square V (water collector) iron. Drawing in the proportion 1 : 2 made by V. Vidrih-Perko

Sl. 14 Branik, grad Rihemberk, Izkopno polje A: 1 — 19 kvadrat V (vodni zbiralnik), 20 — 26 kvadrat V/1; 20, 24 glina, 23 steklo, 21 kamen, 1 — 19, 25 — 26 železo, 22 svinec; vse 1 : 2. Risala: V. Vidrih-Perko
Pict. 14 Branik, Reiffenberg's Castle: excavation field A: 1 — 19 square V (water collector), 20 — 26 square V/1; 20, 24 loam, 23 glass, 21 stone, 1 — 19, 25 — 26 iron, 22 lead. Drawing in the proportion 1 : 2 made by V. Vidrih-Perko

Sl. 15 Branik, grad Rihemberk, Izkopno polje A: 1 — 5 kvadrat V/1, 6 — 14 kvadrat VI; 9 — 14 glina, 7 — 8 steklo, 1 — 6 železo; vse 1 : 2. Risala: V. Vidrih-Perko
Pict. 15 Branik, Reiffenberg's Castle: 1 — 5 square V/1, 6 — 14 square VI, 9 — 14 loam, 7 — 8 glass, 1 — 8 iron. Drawing in the proportion 1 : 2 made by V. Vidrih-Perko

Sl. 16 Branik, grad Rihemberk, Izkopno polje A: 1 — 9 kvadrat VI, 10 — 15 kvadrat VII; 10 — 11, 13, 15 glina, 1 steklo, 2 — 9, 12, 14 železo; 10 = 1 : 4, ostalo 1 : 2. Risala: V. Vidrih-Perko
Pict. 16 Branik, Reiffenberg's Castle: excavation field A: 1 — 9 square VI, 10 — 15 square VII; 10 — 11, 13, 15 loam, 1 glass, 2 — 9, 12, 14 iron. The drawing 10 is made in the proportion 1 : 4, the others 1 : 2. Drawing made by V. Vidrih-Perko

Sl. 17 Branik, grad Rihemberk, Izkopno polje A: 1 — 15 kvadrat VII/1; 1, 3 — 5, 7 — 10, 15 glina, 14 steklo, 2, 6, 11 — 13 železo; vse 1 : 2. Risala: V. Vidrih-Perko
Pict. 17 Branik, Reiffenberg's Castle: excavation field A: 1 — 15 square VII/1; 1, 3 — 5, 7 — 10, 15 loam, 14 glass, 2, 6, 11 — 13 iron. Drawing in the proportion 1 : 2 made by V. Vidrih-Perko

Sl. 18 Branik, grad Rihemberk, Izkopno polje A: 1 — 6 kvadrat VII/1, 8 — 9 naključni najdbi in izmetani zemlji. Notranja stran drugega obrambnega obzidja na severnem delu gradu; 7 naključna najdba pri obnavljaju leta 1970; 1 — 7 glina, 8 — 9 železo; 5 = 1 : 4, ostalo 1 : 2. Risala: V. Vidrih-Perko
Pict. 18 Branik, Reiffenberg's Castle: excavation field A: 1 — 6 square VII/1, 8 — 9 find, found by chance in the thrown out earth. The inner side of the second defence wall on the north side of the castle: 7 find, found by chance at the reconstruction in 1970; 1 — 7 loam, 8 — 9 iron. The drawing 5 is made in the proportion 1 : 4, the others 1 : 2. Drawing made by V. Vidrih-Perko

Sl. 19 Branik, grad Rihemberk, terasa na severni, severovzhodni in vzhodni strani drugega in tretjega obrambnega obzidja: 1 — 9 naključne najdbe pri strojnem izravnavanju ruševinskih plasti; vse glina; 9 = 1 : 4, ostalo 1 : 2. Risala: V. Vidrih-Perko
Pict. 19 Branik, Reiffenberg's Castle: terrace on the north, north-east and east side between the second and the third defence wall: 1 — 9 find, found by chance at machine levelling of the ruins' strata-loam. The drawing 9 is made in the proportion 1 : 4, the others 1 : 2. The drawing made by V. Vidrih-Perko

Sl. 20 Branik, grad Rihemberk, terasa na severni, severovzhodni in vzhodni strani drugega in tretjega obrambnega obzidja: 1 — 8 naključne najdbe pri strojnem izravnavanju ruševinskih plasti; vse glina; 1, 5 — 6 = 1 : 4, ostalo 1 : 2. Risala: V. Vidrih-Perko
Pict. 20 Branik, Reiffenberg's Castle: terrace on the north, north-east and east side between the second and third defence wall: 1 — 8 find, found by chance at machine levelling of the ruins' strata loam. The drawings 1, 5 — 6 are made in the proportion 1 : 4, the others 1 : 2. Drawing made by V. Vidrih-Perko

Sl. 21 Branik, grad Rihemberk, terasa na severni, severovzhodni in vzhodni strani drugega in tretjega obrambnega obzidja: 1 — 9 naključne najdbe pri strojnem izravnavanju ruševinskih plasti; vse glina; 5 = 1 : 4, ostalo 1 : 2. Risala: V. Vidrih-Perko
Pict. 21 Branik, Reiffenberg's Castle: terrace on the north, north-east and east side between the second and third defence wall: 1 — 9 find, found by chance at machine levelling of the ruins' strata — loam. The drawing 5 is made in the proportion 1 : 4, the others 1 : 2. Drawing made by V. Vidrih-Perko

Sl. 22 Branik, grad Rihemberk, terasa na severni, severovzhodni in vzhodni strani drugega in tretjega obrambnega obzidja: 1 — 11 naključne najdbe pri strojnem izravnavanju ruševinskih plasti; 1 — 3 glina, 4 — 6, 9 — 10 steklo, 7 — 8, 11 železo; vse 1 : 2. Risala: V. Vidrih-Perko
Pict. 22 Branik, Reiffenberg's Castle: terrace on the north, north-east and east side between the second and third defence wall: 1 — 11 find, found by chance at machine levelling of the ruins' strata., 1 — 3 loam, 4 — 6, 9 — 10 glass, 7 — 8, 11 iron. Drawing in the proportion 1 : 2 made by V. Vidrih-Perko

Sl. 23 Branik, grad Rihemberk, terasa na severni, severovzhodni in vzhodni strani drugega in tretjega obrambnega obzidja: 1 — 8 naključne najdbe pri strojnem izravnavanju ruševinskih plasti. Zahodna stran gradu, stopnica ob vzhodnem postopeju: 9 — 11 naključne najdbe pri obnavljanju; 1 — 8 železo, 9 — 11 glina; vse 1 : 2. Risala: V. Vidrih-Perko
Pict. 23 Branik, Reiffenberg's Castle: terrace on north, north-east and east side between the second and third defence wall: 1 — 8 find, found by chance at machine levelling of the ruins' strata. East side of the castle, the staircase by the entrance building: 9 — 11 find, found by chance at reconstruction; 1 — 8 iron, 9 — 11 loam. Drawing in the proportion 1 : 2 made by V. Vidrih-Perko

Sl. 24 Branik, grad Rihemberk: 2 — 15 sonda I, 1 naključna najdba v bližini sonde II; 2, 5 — 9, 11 — 13, 15 glina, 10 steklo, 1, 3 — 4 železo, 14 svinec; vse 1 : 2. Risala: V. Vidrih-Perko
Pict. 24 Branik, Reiffenberg's Castle: 2 — 15 sound I, 1 find, found by chance near the sound I, 2, 5 — 9, 11 — 13, 15 loam, 10 glass, 1, 3 — 4 iron, 14 lead. Drawing in the proportion 1 : 2 made by V. Vidrih-Perko

Janez Dolenc

ALPSKE POSKOČNICE V ZAPISU SIMONA RUTARJA

Med zapuščino Simona Rutarja v rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani (Ms 162) je tudi v modro platno vezan notes brez paginacije, v katerem so različne zanimive beležke iz Rutarjevih študentskih let; zadnja letnica v notesu je namreč 1877, ko je zaključil študij na graški univerzi. Tu je Rutar poslušal tudi predavanja slavista dr. Gregorja Kreka, ki je znan po svojih mitoloških raziskavah slovanskega ljudskega slovstva, in se tudi sam začel zelo zanimati za ljudsko slovstvo, ga pridno zbiral in o njem tudi predaval in pisal. Svoje zapise ljudskih pesmi je poslal (verjetno ne v celoti) tudi Krekovemu nasledniku na graški univerzi dr. Karlu Štreklju, ko je le-ta pričel pri Slovenski matici izdajati znanstveno zbirko Slovenske narodne pesmi (SNP). To poezijo pa je najbrž v veliki meri prepisal iz omenjenega notesa, kjer je v zaključnem delu pod naslovom *Narodne stvari* zapisanih poleg manj znanih tolminskih besed, hišnih imen, ljudske medicine idr. veliko ljudskih pesmi. Motto tem zapisom je kitica stare pesmi iz rojstne vasi Krn:

Sevaj, sevaj solnčice,
solnce rumeno.
Kako bom prisevalo,
ker sem žalostno?

Večina zapisov so alpske poskočnice in le-te sem izbral za objavo v tem članku. Od 52 zapisanih jih je v Štrekljevi zbirki objavljeno le 15, vendar je v SNP nekaj Rutarjevih objav, ki jih nisem našel v notesu in tudi ne v ostali zapuščini.

Med zapisi je tudi nekaj Rutarjevih misli o slovenskih ljudskih pesmih, ki jih je kasneje uporabil za (neobjavljeni) spis Nekaj o slovenskih narodnih pesnih. V teh mislih se razoveda tudi Rutarjev liberalizem:

»Duhovniki so pregnali večidel vse posvetno pesništvo in le še cerkvene all pobožne pesmi se prepevajo dandanes po slov. vaseh.

Sl. narodne pesmi gledajo bolj na melodijo nego na besedo. Njih napevi so zares lepi, globoko segajoči, a tekst je večidel slab.¹ Tako je tudi pri Italijanh, tako je povsodi, kjer je cerkvena muzika v navadi (Siegfried Kapper). Le Malorusi imajo napeve in besede enako lepe. Srbi imajo prekrasen tekst, a o melodiji se ne more govoriti. Čimlepši je tekst, tem slabiji napev in nasprotno.²

Kot rečeno med Rutarjevimi zapisi ljudskih pesmi prevladujejo ljubezenske poskočne pesmi, nabožna je samo ena iz njegove rojstne vasi; mogoče nabožnih v skladu z navedenimi mislimi niti ni hotel zapisovati. Poskočne sam Rutar na slavlja »Korajžne«, najbrž zato, ker so vsebinsko skoraj vse precej izzivalne, posebno še v odnosu med spoloma.

¹ Ta stavek je kasneje s svinčnikom dal v oklepaj in zapisal nad besedo »slab« vprašaj.

² Ta stavek je kasneje podčrtal s svinčnikom.

Znano je, da so našim razsvetljencem veljale ljudske poskočnice za najlepše in najstarejše narodne pesmi, saj jih je zapisoval celo Žiga Zois, njegov tajnik Jernej Kopitar in zlasti Valentin Vodnik. Ostalih, tudi pripovednih pesmi, pa niso posebno cenili, imeli so jih bolj ali manj za plodove mežnarskega pesnikovanja iz mlajše dobe brez posebne vrednosti.³ Kasneje so pa na to ljudsko radoživost začeli gledati povsem drugače, saj je npr. dr. Jože Pajek zapisal:

»...mislim, da bi se naj bile v Vodnikovih pesmih, izdanih troškom Matice leta 1869 opustile nektere Kratke ino poskočne od strani 132—146. Nekaj teh čveterovrstnic je res grdo zarobljenih. Imel sem v rokah pesni našega štajerskega, že pokojnega rojaka Modrinjaka in si jih hotel prepisati, pa sem si prepisovanja nekaterih le premislil. Kaj bi neki o meni mislili, če bi po mojej smrti v mojoj zapuščini kaj takega našli? De bi se take reči pokončavale, zato nisem, da bi se pa naj širile med svet, zato pa tudi nisem.«⁴

Velike težave je imel z objavo »zaljubljenih« tudi Štrekelj, kar je nazorno opisal v uvodu v drugi zvezek SNP. Tu je odločno pribil:

»Ker pogubi moderna 'civilizacija' več spomenikov narodnega življenja iz prošlih dob v enem letu, kakor se je zgodilo prej v petdesetih letih, je tem veča folkloristova dolžnost, da reši tem vestneje vse, kar se še dá rešiti. Zlasti kritična zbirka, ki hoče biti zakladnica naše narodne poezije, ne sme zapirati vrat takim proizvodom, dasi imajo morda kak izraz, ki je modernemu človeku 'shoking'. Naturni človek se izraža tudi naturno in dá stvari pravo ime, moderni hinavec mora seveda stvar opisati.«⁵

Štrekelj je poskočnice zbral v 7. snopiču SNP (št. 2417 do 4729), v kolikor so jih cenzorji pri SM dovolili. Zanimiva je opomba k št. 4725 iz Starega sela pri Kobaridu: »Duhovnik v neki gorski vasi na Tolminskem (neki pravijo, da je to bilo na Št. Viški gori, drugi na Ponikvah, drugi pa na Pečinah) je pred leti pridigal zoper vasovanje in popevanje 'klafarskih' pesmi tako, da so vsi vedeli, na koga merijo njegove besede . . .«

Šele v novejšem času so se pojavile prve objave ljudske erotične oz. kvantarske poezije, sodelavec GNI Marko Terseglav je iz gradiva, s katerim Štrekelj ni smel v javnost, pripravil celo posebno zbirko »Klinček lesnikov« pri Cankarjevi založbi.

Alpske poskočnice so poleg Rutarja zbirali na Kobariškem še Julij pl. Kleinmayer in njegovi učenci, Jožef Kenda in Miha Skočir, v Baški grapi pa poleg že omenjenega Jožefa Kenda še Janez Kokošar in Ivan Murovec. Zaklad teh pesmi s Tolminskega, objavljen v SNP, je zelo bogat in izpoveduje vse stopnje ljubezen-skega doživljanja. Vendar to ni le zaklad preteklosti, kajti poskočnice so trdožive in jih je mnogo slišati še danes. Tako Rutarjeva misel, da so nabožne pesmi izrinile posvetno motiviko, ne drži, saj ji oporeka z lastnimi zapisi.

Objava zapisov je natančno posneta po notesu, brez popravkov. Kar je Rutar poslal Štreklju za SNP, je namreč rahlo spremenjal in uredil ločila, ki so v tem prvotnem zapisu zelo pomanjkljiva. Pesmi sem oštrevilčil v zaporedju, kot so v notesu, in vse Rutarjeve pripise prenesel v opombe k objavljenim pesmim.

³ O. Berkopec: Kopitarjevi prepisi slovenskih ljudskih pesmi v zapuščini Josefa Dobrovškega. Slavistična revija XIII, 1961/62, str. 254. — O alpski poskočnici v Sloveniji imamo odlično študijo dr. Velense Vođuška. *Kres I.*, 1881, str. 193.

⁴ SNP II., uvod str. XI. — »Shoking« (pravilno angl. shocking — spotlikljiv, nespodoben) je v Rutarjevem notesu po današnjih pojmih npr. zapis s svinčnikom, ki je naslovilen »Ljubljanskim nunam« in je znan tudi Levstikovi beležnici NUK Ms. 492 z naslovom »Prešeren ljubljanskim nunam«: Ma smo še cele / Nesmo le podtkali (Prešeren in ljubljanske uršulinke, Kronika 1934, 267).

1. Na vratih je stala
Jemala slovo,
Se ljubca jokala,
Oh kaj bo le-to?
  2. Kaj se nuca ljubit,
Se morava pustiti,
So začeli mermrati
Moj oča 'n moja mati.
  3. Rahlo pritapaj,
Pred vratmi počakaj
Da pojdejo spat
Moj oča 'n moja mati
  4. Ljubček serca,
Kaj je misel tvojá? —
Moja misel je ta,
Da bi se vzela midva.
  5. Moj šocja je fanj
Jest nesem za vanj.
Ce on mene ljubi
Ne pustum ga maj.
  6. Saj sem imela enga šocja
Po misli mojí,
Se tega so zgrajali
Mi slabí ljudi —
  7. Kaj je to zana štima.
Ker ljubca mermra,
Odkar sem jo pustil
Je objokana vsa.
  8. Tule je 'n studenček,
prav čverstvo tečè,
Kaj nuca, kaj nuca
K' ne vzame menè.
  9. Enga šocja jest imam
Ga nič ne štimam,
Za 'nga goršiga vem.
Ga ljubiti no smem.
  10. Moja ljubca je Tinca
Ne piše nič vinca,
Rajš' piše vodo,
Ker moja ne bó.—
  11. »Le korajžno zaukaj
Poznala te bom,
Na okence poterkaj,
Odperla ti bom!«
  12. »Ta kosa je rujava,
Mi neče več kosit;
Ta ljubca nij ta prava,
Me neče več ljubit!«
  13. »Tri ure hoda
So same vode
Zavoljo vodá
Sem zapustil deklé!«
  14. »Kukajca pajje,
K' nema ne naje,
Tud' jest bi teč pět,
Kab' imel ki v klët?«
  15. Moja piskalca je suha
Mi noče več pet
Moja ljubca je jezna
Mi noče odpret!«
  16. Bom rinko prodala
In perstan ta zlat,
Bom šocja rešvala
K' je božec soldat!«
  17. Kaj se boš jezil,
Kaj se boš klel,
Dol k meni boš legel
In me objel!«
  18. Zvečer ko se vleževa
Saj se skup zveževa
Zjutraj ko ustaneva
Saj se objameva —
  19. Moj šocelj je lep
Kot nageljnov cvet
Še lepši bil
Ko bi vince pil
  20. Saj nesem jest uzrok
Saj ona tud ne;
Ce bo sinka rodila,
Pa ziba naj ga!
  21. Tkaj cajta sem hodil
V Drežnico vas
De sem pripeljal no ljubo
V našo vas.
  22. Tkaj cajta je pela
Ko tica v gori
De je ratala ljuba
Zenica moja.
  23. Se je rinka zlomila
Na drobne kosé
Bova mela lep uzrok
Razvaditi se.
  24. Ves raj je pri kraj,
Veselja več niž:
Veselje moje,
Kam poražalo je?
  25. Pojdem pobič v Gorico
Iz Gorice v Terst
Bom kupil moji ljubi
Eno rinčico na perst.
- Pojdem pobič v Kranj,
Tam so prav fajnj,
Tako lepo zbere se,
Takšno k' se če.

26. Nočem bogate
Ko žlahta me sil':
Mi štela bo zlate
Pri vsakem kosi.
- No ubogo bom vzel,
Bom zmerom vesel:
Jo žihem skloftam
Pa objamem jo sam.
27. Ljubca ne žaluj tako
Ljubca ne žaluj tako,
Da ne pojdeš pred časom
Pod černo zemljijo,
- Kaj je če pojdem
Pod černo zemljijo
Saj bom mela lep krancej
In hišo novó. —
28. Od Tersta do Bljaka
Je rajža moja,
Najlepši Bovčanka
Je dečva mojá.
- Če Bovčanka nij lepa
Pa aržet je lep,
Je polhen kakocev
In lešnikov v mes.
29. Nočem Bovčana,
Kl vandrati zna,
Mam rajši dolinca,
K' je zmerom doma.
30. Očka me krega,
Pa mamca mermra,
Ljubezen se gmera,
Kaj storva midva?
31. Je lepa rudejče,
Nobeden je nejče,
Pa jaz jo bom vzel,
Bom pri nji vesel.
32. Moj mož, moj mož
Ima silo bradó,
Bom pač, bom pač
Pometala ž njo. —
33. Na dekle mene gleda
Bi rada moja bla
Bi rada vince pila,
V kerčmo z mano šla.
34. Čez goro je zima
Pod oknom je mraz
Če s' ljuba ta prava
Odprí mi za en čas.
35. Saj s' lep, saj s' lep,
Saj ne rečem, da ne,
Saj vsem se dopadaš,
Samo meni ne.
36. Za norca sme 'mela,
Za norca me 'maš,
Boš norica ostala,
Jest pobič bom mož. —
37. Moja ljuba je prav mlada,
Glih okoli 16 lét,
Mojmu sercu se dopade,
De glih moja mora bit.
38. Tamkaj tamkaj je planinca,
Ta planinca zelena
Po nji hodi ena deklica,
Ta deklica zaubernal!
39. Tamkaj, tamkaj stoji hiša,
Mim studenček mī šumi,
Da si ljuba serce friša,
Da jo žalost ne umori.
40. Je lejpa ko roža,
Pa »dekle« več nej,
Kdo uržoh je tega
Še sama ne vej.
41. Kaj so to zane tičice
K' imajo rdeče tičice
K' imajo černe oči.
Pr njih so kratko noči.
42. Lejpi vèrtec bom kopala,
Vse sorte rože noter sjala,
Tud' ta zelen rožmarin,
Da bom goljfala fante ž njim.
43. O ti šembrana ljubezen,
Ti si hujša, ko bolezen;
Za bolezen so zdravila
Za ljubezen pa jih nij.
44. Ustajaj, ustajaj ljubca moja
Iz te bele postljice.
Jaz bi rada gori ustala,
Pa b' me mamca slišali!
45. Dokder sem majhna bla,
Sem vedno misila,
Da enga nij na svet,
Da b' m' mogu venček vzeti.
Al hitro se zgodi,
Da venček se zgubi
Pri eni majhni priložnosti.
46. Hujšega nij mi na svetu.
Ko če dekle dva fanta ima,
Eden je v serce zapisan,
Druzega pa za norca ima.
47. Ljubca moja, zakaj si taka,
Da tje vsaka noč prekratka?
Ura bije dve al tri
Ti pa praviš, da je polnoči. —

48. Nij udovca, nij fanta,
Bod star' ali mlad;
Vsak pravi: Ti baba,
Le piš me od zad. —
49. Tam gori je jasno
V dolini pa meglá,
Moja fanta ljubezen
Je odnesla vodá —
50. Svet Matevž se že približuje
Nam vakance oznanuje
Vesel se prijatel'
Boš damol hruške klatil.
51. Vran pravi: Kvak
To je vrak
Da je študent tak
Kar s flinto prleti
Pa me posmodri!
- Pa pravjo tud druge zverine
Zašonaj, Ti ljub Tine
Sem mlad, pa lahko skočim
Pa teb nič nočem.
52. Vkup sva ležala,
Se nesva poznala:
Pa zdaj te poznam,
K twojo rinčico 'mam!
- Je rinčica okrogla
Ko majhno koló;
Ko si mene zagledala,
Vesela si bla.
- O bila si vesela,
Kaj rečeš, da né?
Ali hočeš tajiti,
K mi zvesta nočes biti?

OPOMBE K ZAPISOM PESMI

- Na koncu pesmi je v oklepaju nečitljiv pripis kraja zapisu in datum 10/6 1873.
- Memrati — Rutar se je dolgo prav po tolminsko trnasto oklepal starega prevopisa pri zlogotvornem n-u. Zaradi svojih pravopisnih načel je imel težave pri potrjevanju svojih učbenikov — Pripis: Starosedlo, 1871.
- Pripis: Sledo.
- Pesem je v velikem oklepaju, napisanem s svinčnikom. »Socjal« je kot na Kranjskem »socjal« iz nem. Schatz — dragi ljubi. »Fanj, vanj« je zapisovalc spremenil iz »fanj, vajn«. »Maj« je iz it. mai — nič več.
- »Teča—mené« — kobariško narečje rado poučarja besede na koncu.
- Pripis: Št. Vidška gora.
- Pripis: Podmelec.
- Pripis: Št. Vidška gora.
- Pripis: Bokanje (narečno za Bokovo na Cerkljanskem, tudi pesem sama je v cerkljanskem narečju; op. J. D.).
- Zapis s svinčnikom, Tolm. Izraz »piškalca« — piščelka.
- Zapis s svinčnikom, Pripis: Kobarid 24/8 74. Objava SNP 3980.
- Zapis s svinčnikom.
- Zapis s svinčnikom, Pripis: Kobarid.
- Zapis s svinčnikom, pripis s črniliom: Prim. Kor. IV 67, II 125 (s Kor. so mišljene Korytkove Slovenske pesmi kranjskega naroda I — V).
- Zapis s svinčnikom, Pripis: Verano 1877. — Verjetno je domačo besedo »uržoh« zapisovalc sam zamenjal s knjižno »uzrok«.
24. Zapis št. 21 do 24 je Rutar naslovil »Korajše«. In jih numeriral od 1 do 4, na koncu pa zapisal V. (Verano I). Strelkel jih je v SNP objavil pod št. 8364, 8367, 4201 in 4581. Prvi dve je napačno štel med očrake Živalske pesmi. Pri št. 23 je zanimiv ljudski Izraz »rezvadati se« za »ločiti«, ki ga Pieteršnik nima.
- Pripis: Prim. Korytko I 35. Strelkel ju je v SNP objavil ločeno pod št. 4622 (pod črto) in št. 2550. Rutar pa ju ima v notesu pod skupno oznako II in štev. kticic 1 in 2.
- V notesu je pesem označena s III. In kticici z 1 in 2. Objava SNP 2531 (Z Vrsna).
- V notesu označena s IV. In kticici z 1 in 2. Objava SNP 4524 (Z Vrsna?).
- V notesu oztevilčena s V. In kticici z 1 in 2. Poleg bovske besede »kakocev« je v oklepaju pripisano »orehov«. Objava SNP 2886 (Vrsno).
- Bovčani so bili nekdaj znani kot krošnjarji. Objava SNP 2574 (Vrsno).
- Strelkel v opombi k SNP 3718 (Zap. Miha Skočir iz Starega selja) pravi: Zapis v zbirki Sim. Rutarja z Vrsna se strinja z zgornjim natiskom. — »Gmera« (germ.) — se veča, mnogi.
- Tu je zanimiva zveza prilstkov različnega spola ob istem osebku.
- Objava SNP 3461 (Vrsno), s njoj pod črto primerjava s kor. nem.: »Dändli, sperr auf ...»
- Objava SNP 2651 (Vrsno).
- Objava SNP 4237 (Vrsno).
- Objava SNP 2022 (Vrsno), kjer je starost zapisana z besedo. Pripis s svinčnikom: Kor. II 115.
- Pripis: Versno 1877.
- Pripis: Meden v Senožetah. (Zapisovalec Fr. Meden v Senožetah mu je posredoval tudi daljše pesmi, ki jih je Rutar potem objavil v LZ; op. J. D.). V pesmih iz Senožet je kraški govor.
- Pripis: Kor. III 83. M. Senož.
- Pripis s svinčnikom: M. S.
- Pripis s svinčnikom: M. S.
- Pripis: M. Senož.
- V zapisu je beseda »venček« podprtana s svinčnikom. Pripis s svinčnikom: M. Senož.
- Pripis: Koryt. III 76.
- Pričevljen poudrek po kobariškem govoru bil bil »megla—vodá«. Zapis s svinčnikom.
- Zapis s svinčnikom. — Sveti Matevž (21. IX.) je bil nekoč zaključek šolskega leta in pričetek »vakanc« (počitnic). »Damol« je elkanje tolm. besede »dámous« (domov).
- Zapis s svinčnikom. — Ta in prejšnja sta zanimiva primera študentovskih starih pesmi. »Vrak« je fonetični zapis za »vrak«; Hlita — stara puška; zašonaj (germ.) — prizanesi.
- Objava SNP 3098. Edini primer poskočnice s tremi kiticami.

**ALPENVIERZEILERN IN SIMON RUTARS NIEDERSCHRIFT
(Zusammenfassung)**

Simon Rutar hat als Hörer von Dr. Gregor Krek, einen bekannten Forscher der slowenischen Grammatik an der Grazer Universität, auch selbst die slowenische Volkstradition gesammelt und erforscht. In seinem Nachlass, der sich in National Universitätsbibliothek in Ljubljana — Ms 162 befindet, gehört auch ein Notizbuch aus seiner Studentenzeit, wo er unter andern auch 52 Alpenvierzeilern von Tolmin und Karst niedergeschrieben hat. Von diesen 52 Alpenvierzeilern wurden in Strekeljs Sammlung Slovenske ljudske pesmi nur 15 Liedertexte veröffentlicht.

Der Autor hat in der Einleitung zu seinem Artikel sowie bisherge Einschätzung dieser Dichtungsart bei Slowenen, als auch die Probleme der Veröffentlichung der Volksliebes- bzw. erotischer Lieder hervorgehoben. Es folgt die Veröffentlichung der 52 Liedertexte in Rutar's Originalniederschrift mit Bemerkungen des Autors zu einzelnen Liedern.

Peter Štih

**POSKUS ORISA RAZVOJA MEJ TOLMINSKEGA OD 11. DO 16.
STOLETJA**

Gotovo drži trditev, da se je z zgodovino Tolminskega ukvarjalo mnogo piscev, vendar moremo ugotoviti, da pojem Tolminska ni bil za vse enak in da niso vsi enako omejevali tega severozahodnega dela slovenskega ozemlja.

Simon Rutar je v svoji Zgodovini Tolminskega zapisal, da je to zgodovina »sodnijskih okrajev Tolmin, Bolec in Cerkno«.¹ Milko Kos je v Enciklopediji Jugoslavije označil Tolminsko kot »planinsko območje ob srednji Soči in njenimi pritoki (Bači, Idrijci)«, ki »razen Tolminske kotline s središčema v Tolminu in Mostu na Soči obsega dolino Soče do Kobarida. Baško dolino in spodnji tok Idrijce z zaledjem okrog Cerknega (Cerkljansko);² v Urbarjih Slovenskega primorja pa je Tolminska omejila s kraji Tolmin, Bovec, Cerkno, Idrija.³ V Krajevnem leksikonu Slovenije zasledimo, da Tolminska občina zajema »zgornje Posočje, v širšem smislu Tolminsko z mestoma zelo individualiziranimi pokrajinami. Te so: Bovško, Kobariško z Breginjskim kotom, Tolminska kotlina, Baška grapa, spodnji del doline Idrijce in Šentviška planota z delom Cerkljanskega hribovja«.⁴ Svetozar Iliešič pa je definiral Tolmin kot središče občine, ki zajema Tolminska in zgornji tok Soče okrog Bovca, navadno imenovan Bovško.⁵

Že teh nekaj podatkov nam more dati približno sliko obsega Tolminskega. Pravilen odgovor, kje potekajo meje te »goriške Švice«,⁶ pa gotovo leži v historičnem razvoju obravnavane pokrajine, ki ga moramo povezati z geografskimi značilnostmi tega prostora.

Ni zmanj S. Rutar napisal v uvodu k svoji Zgodovini Tolminskega, da je ta pokrajina tako obdana s prirodnimi mejami, da se je morala smatrati za samostojno celoto, kajti že hiter pogled na geografsko kartu nam pokaže pravilnost njegove trditve. Jedro tega ozemlja gotovo predstavlja porečje Soče; to je Soča s svojimi pritoki. Prva pomnoži njene vode Zadnjica v Trenti, kasneje pa se pridružijo z desne Koritnica in Učaja, z leve pa Lepenica, Tolminka in z Bačo okrepljena Idrija.⁷ Vzhodna meja se kaže zelo izrazita in poteka po vrhovih Mangrta (2678 m), Jalovca (2643 m), mimo Vršiča (1611 m) na Prisojnik (2547 m) in Triglav (2863 m). Nato teče po gorski verigi, ki objema bohinjski kot in ki jo označujejo vrhovi Kanjavca (2568 m), Bogatinja (2008 m), Kuka (2086 m), Vogla (1923 m), Rodice (1962 m) in Črne prsti (1844 m). Čez Porezen (1622 m) se nato meja previje preko nižjih vrhov Cerkniškega hribovja do Idrijce. Na jugu se drži južnega visokega roba nad globoko vrezano Idrijco ter se nadaljuje ob severni

¹ Simon Rutar, Zgodovina Tolminskega, Gorica 1882. (Rutar, Tolm.)

² Enciklopedija Jugoslavije, 8, 346.

³ Milko Kos, Strednjeveški urbarji za Slovenijo, Urbarji Slovenskega primorja II, Ljubljana 1954, 307. (Kos, Urbarji Slov. primorja).

⁴ Krajevni leksikon Slovenije, I, 389; podobno: Osnovni podatki občine Tolmin 1980, Lj. 1980, 1.

⁵ Enciklopedija Jugoslavije, 8, 345.

⁶ Rutar, Tolm., 254.

⁷ Krajevni leksikon Slovenije, I, 389.

strani Banjške planote.⁸ Na zahodni strani stoji Kolovrat in pogorji Matajurje (1643 m) in Mije (1189 m); proti severozahodu pa se vzpenja masiv Kanina (2585 m).⁹

Točen čas prihoda Tolminskega pod oglejski patriarhat nam ni popolnoma jasen. Da Tolminska ni prišlo pod patriarhat že leta 1000 (1001), z darovnicama Otona III.,¹⁰ sta dokazovala S. Rutar in M. Kos,¹¹ pa čeprav vsak na svoj način. Na drugi strani pa je jasno, da je Tolminska leta 1077 pod oglejskim patriarhatom, saj le-temu v tistem letu cesar Henrik IV. podeli Kranjsko, Istro in Furlanijo. Torej moramo nekje v tem času, to je v času velikih darovnic, ki jih je "krona podeljevala številnim nemškim fevdalcem in pristašem krone," iskati prihod Tolminskega pod oglejski patriarhat. Verjetno pa je, da je bilo Tolminska pod Oglejem že za časa patriarha Rabengerja (1063—1068), ki se je ob neki priliki že mudil v Tolminu,¹² vendar ni jasno, ali je takrat že bil svetni gospod tega ozemlja ali ne.

Tolminska so šteli v pokrajinskem in upravnem oziru kot posebno enoto,¹³ saj oba dejavnika vplivata na izoblikovanje njenih mej. Prav zanimivo je, da je prva omemba Tolminskega, tako v pokrajinskem kot upravnem oziru, izpričana v isti listini. 14. oktobra 1192 je oglejski patriarch Gotfrid podelil belinskemu opatu Ortwinu in njegovim naslednikom štiri kmetije z vsemi priteklinami na Ponikvah na Tolminskem, katere je nekdaj imel gastald Reginald (»quatuor itaque mansos in regione Tulmini in villa, quae Pontikel dictur, sitos, quos quondam Reginaldus gastaldo habuit«).¹⁴ To je hkrati tudi prva znana omemba gastaldije na slovenskih tleh, kajti ostale prve omembe posameznih gastaldij so kasnejše (Landar 1213, Postojna 1262, Lož 1269, Vipava 1282, Neblo 1323).¹⁵

Ta prva omemba Tolminskega je pravzaprav sorazmerno pozna glede na prve omembe krajev na tem področju. Volče (Walzana), omenjene 1015,¹⁶ so prvi kraj na Tolminskem, ki se pojavi v srednjeveških listinah. Tolmin (in Tulmine) se prvič omenja nekje med leti 1063 in 1068;¹⁷ leta 1063 je Henrik IV. podelil brixenskemu škofu Altwinu med drugim tudi gori Kamnik in Otalež (»montes vedelicet duos Staeinberch et Otales dictos«),¹⁸ kar dokazuje, da je »tudi Otalež eden izmed najstarejših krajev na Tolminskem«.¹⁹ Leta 1496 je rožaški komendant Dandolo prosil zadnjega goriškega grofa Lenarta, naj potrdi samostanu v Rožcu vsa tista posestva, ki so jih nekdaj darovali samostanu goriški grofje; se pravi Boško z okolico (contratam de Pletio) ter vasi Sedlo (Sedula), obe Borjani (Boriana major, Boriana minor), Potoke (Potalch), Kred (Creda), Mišnko (Melisca), Idriško (Idrisca), Livek (Lirisca), Idrija pri Bači (Idria), Ljubinj (Livina), Ročinj (Runzina), Modrejce (Modrussa) in Sela (Obersel). Na žalost se ne da ugotoviti, ali so bili ti kraji že okrog leta 1068 (takrat naj bi goriški grofje darovali omenjene kraje) pod rožaškim samostanom, kajti Dandolo je naštrel kraj, ki so bili

⁸ Miko Kos, *Srednjeveški urbarji za Slovenijo, Urbarji Slovenskega Primorja I*, Ljubljana 1946, 14. (Kos, Tolminski urbar).

⁹ Podrobni geografski pregled zgornjega Posočja daje A. Metlik, *Slovenija II. 1. Slovenski alpski svet*, Ljubljana 1954, 227—299.

¹⁰ Franc Kos, *Zgodovina Slovencev v srednjem veku*, III, 1, 2, (Gradivo).

¹¹ Rutar, Tolm, 29; Kos, Tolminski urbar, 11.

¹² Bogo Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda II*, 1965, 157, 214.

¹³ Gradivo III, 227.

¹⁴ Kos, Tolminski urbar, 18.

¹⁵ Gradivo IV, 814.

¹⁶ Kos, Tolminski urbar, 20, op. 41; isti, *Urbarji Slov. primorja*, 61, op. 18.

¹⁷ Gradivo III, 34; v istem regeatu je omenjen tudi kraj Lanc, za katerega F. Kos meni, da so mogoče Logje pri Koperiju (op. 4); Rutar, Tolm, 219, op. 5, pa pušča možnost, da je to lahko Log (pod Mangartom).

¹⁸ Gradivo III, 227.

¹⁹ Gradivo III, 228.

²⁰ Rutar, Tolm, 37.

v njegovem času pod samostanom.²¹ Leta 1184 se prvič omenja Kobarid (Kauoretum iuxta Isuncium) v zvezi z prodajo štirih kmetij in pol, ki jih je tam imel Milštetski samostan.²² 1192 pa potrdi papež Celestin III. proštu, dekanu in kapitlu Čedadjske cerkve vsa posestva in cerkve v Volčah, Bovcu in na Šentviški gori.²³

Ob naštevanju teh krajev se nam postavlja vprašanje, kakšen je bil obseg in kje so potekale meje Tolminskega, tako pred prvo omembo leta 1192, kot tudi pozneje.

Na to vprašanje nam dajo odgovor že nekatere splošne značilnosti in pogoji starejše slovenske kolonizacije. Tako predstavljajo območja stare slovenske kolonizacije v visokogorskem svetu doline, ki so bile naseljene in kultivirane že v predsvetovski dobi. Za dolino Soče med Mostom na Soči in Bovcem imamo nedvomno dovolj materialnih dokazov, ki nam dokazujo kultiviranost tega prostora že pred prihodom Slovanov; pa tudi omembe v virih (zgoraj navedeni kraji) ter krajevna imena kot Sedlo, Staro Selo, Selce, Selišče, Selo, Podselo, ki so značilna za starejšo kolonizacijo²⁴, nam kažejo obseg naselitve.

Slovenska naselitvena območja ločijo široki visokogorski in gozdni pasovi. Tako ločijo Julisce Alpe in velik gozdni pas med Pivko, Vipavsko dolino na jugu in bohinjskimi gorami na severu slovensko naselitveno območje ob Soči od območja ob Savi. Tam pa, kjer je ta gozdni pas najožji — to je med Poljansko Soro in Cerkljanskim — tam so bili prehodi in so šli po smereh starih poti kolonizacijski premiki proti zahodu in obratno.²⁵ Tako je segalo naselitveno območje ob Soči (Tolminsko) proti vzhodu: v dolini Bače le do Koritnice, torej do tam, kjer je nekoč stal rimski zaporni zid in kjer zavije stara pot iz doline Bače preko Bukovega v dolino reke Idrije,²⁶ kjer sta bila dolgo časa nenaseljena zgornji tok in levi breg te reke, saj pozna tudi tolminski urbar iz leta 1377 na levem bregu le tri naselja — Jagršče, Dolenjo Mlako in Šebrelje,²⁷ vendar naj bi v slednjem kraju najstarejša hiša imela letnico 1182(?!).²⁸ Gotovo ne tako šibko kolonizacijo na desnem bregu Idrije nam dokazuje leta 1192 omenjena cerkev Sv. Vida na Šentviški gori z njenimi kapelami.²⁹

Na jugu je tolminska gastaldija mejila na »eno najbolj sklenjenih pokrajin na ozemlju goriških grofov«³⁰ — Banjšice. Iz let okrog 1200 je ohranjen seznam njihove posesti, po katerem lahko ugotovimo severno mejo njihovega ozemlja, hkrati pa si moremo tam nekje predstavljati tudi južno mejo tolminske gastaldije. Najsevernejši kraji goriške posesti so od zahoda proti vzhodu bili: Plave (De Plav), Dragovica (De Dragowiz), Bate (De Beth), Lohke (De Lohca), Mrčinje (De Merchinach).³¹ Goriška posest je bila tudi Čepovanska dolina ter zgornji in srednji del Trebušče.³²

Meja Tolminskega na zahodu se je pravzaprav najmanj spremenjala in se je držala višin nad desnim bregom Soče, Kolovrata in Matajurja, vendar kraji Livek, Breginj in Sedlo niso spadali pod tolminskega gastalda.³³

²¹ Gradivo III, 385; primerjava: Rutar, Tolm, 220, op. 8 in Kos, Tolminski urbar, 13, op. 15.

²² Gradivo IV, 686.

²³ Gradivo IV, 815.

²⁴ Miko Kos, »Vas« in »Sel« v zgodovini slovenske kolonizacije, Razprave SAZU, 1966, 81, 85; Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, I, Agrarno gospodarstvo, Lj. 1970, 73 (Gosp. in družb. zg. Slov.).

²⁵ Gosp. in družb. zg. Slov., 60—70; Kos, Tolminski urbar, 15.

²⁶ Tomaz Pavšič, Kje leži vasica Tucxe (Toše)?, Primorski dnevnik 19. 1. 1973, 5; glej tudi: Janez Kavčič, Dekanija Črnomelj v rihterji Plužnje v 14. stol., Idrijski razgledi XIX, 1974, 1—2, 31.

²⁷ Andrej Pagon-Ogarc, Šebrelje skozi stoletja, Ljubljana 1976, 12.

²⁸ Gradivo IV, 815.

²⁹ Kos, Urbarji Slov. primorja, 29.

³⁰ Kos, Urbarji Slov. primorja, Seznam posestil goriških grofov, Okoli 1200, 109.

³¹ Rutar, Tolm, 28.

Naslednja teritorialna razširitev Tolminskega je zvezana s kolonizatorsko akcijo oglejskega patriarha Bertolda (1218—1251), ki je verjetno nekaj pred letom 1250 naselil na teritoriju zgornje doline Bače, med Voglom (1923 m) in Poreznom (1631 m), zlasti pa na južnih obronkih Rodice (1962 m) in Črne prsti (1844 m) nemške koloniste iz Pustertala.³⁴ Neka priča se je leta 1310 spominjala, da so bili kraji Koritnica (Choritnich), Trtnik (Trettinich) in Stržišče (Tradisca) ustanovljeni na novo pred več kot šestdesetimi leti za patriarha Bertolda sredi gozda (»...testis... dixit quod a sexaginti annis et ultra recordatur quod scit quod tempore D. Patriarche Pertoldi dicte Ville feurunt de novo facte et extirpate in Waldo...«).³⁵ Nemški kolonisti v zgornji Baški grapi pa so vplivali tudi na naselitev Nemcev v sosednjem loškem gospodstvu — v Selški dolini, kjer se nemška kolonizacija ni nadaljevala tam, kjer je nehala slovenska, ampak je potekala iz baške smeri, od Lajnarja in Petrovega brda proti vzhodu.³⁶

Novo naseljeni nemški prišleci v zgornji dolini Bače so bili seveda podrejeni tolminskemu gastaldiju, vendar njihovo ozemlje v upravnem oziru ni bilo urejeno kot dekanija, ki je upravna enota na ozemlju starejše kolonizacije, ampak kot rihtarija (rictaria, rictyria, rytiria), ki je upravna enota na ozemlju mlajše kolonizacije.³⁷ V upravnem pogledu je bilo enako urejeno tudi plužensko ozemlje (contrata Plusin) v rihtariji Plužnje (in rytyri de Plusina),³⁸ ki se je razprostirala na desnem bregu Idrijce med Cerknom in Idrijo. Ta pluženski teritorij, ki je po tolminskem urbarju iz leta 1377 imel 7 krajev (Otalež, Plužnje, Lazec, Gorenja Mlaka, Dolenja Mlaka, Gorenje Jazne, Dolenje Jazne) je bil prvič koloniziran že v 11. stoletju, vendar se tam kolonisti niso obdržali in je bilo to ozemlje ponovno in dokončno kolonizirano v zadnji četrtini 13. stoletja, ko je bil oglejski patriarh Rajmund della Torre (1269—1299), v Tolminu pa je bil za gastalda Joannes Longo iz Čedad. Novi kolonizatorji pa so bili Slovenci iz doline Soče med Tolminom in Kobaridom ter Iz Oslice na sosednji kranjski strani.³⁹

Tudi naslednja teritorialna razširitev Tolminskega je bila posledica kolonizatorske akcije. V prvi polovici 14. stoletja so začeli v porečju zgornje Idrijce vse intenzivnejše krčiti tamkajšnje gozdove, s tem pa se je to, do tega časa nekolonizirano ozemlje začelo polniti z novimi prebivalci. Oglejski patriarh Bertrand je leta 1335 podelil Konradu iz Neuburga (Castelnuovo) tamkajšnje gozdnotno ozemlje z mejami: Jazne (zadnje naselje pluženske rihtarie v smeri proti Idriji), Žiri, izvir Idrijce.⁴⁰ To, da je kolonizacija potekala uspešno, nam pove tudi dejstvo, da se že prvega avgusta 1347 omenja v Idriji patriarhov grad (»...in castro nostro de Idria...«).⁴¹

Na severu je Tolminske mejilo na Bovško (contratam de Pletio) z Bovcem, ki se prvič omenja nekje pred letom 1174⁴² in, ki »ne pomeni le naselja tega imena, marveč celoten okraj (contrata), v katerega štejejo v 12. in 13. stoletju kraje ob zgornji Soči z vključeno Trento«.⁴³ Vendar je bila Trenta verjetno do 16. stoletja, ko so v njej začeli kopati rudo, nenaseljena,⁴⁴ na drugi strani pa se v

³⁴ Simon Rutar, Nemški Rut na Gorjaku, Kres 10 (1882) 525.

³⁵ V. Joppi, Documenti Goriziani, Archеografo Triestino, NS XII, 1887, XXVII.

³⁶ Pavle Blaznik, Kolonizacija Selške doline, Ljubljana 1923, 58.

³⁷ Milko Kos, Tolminski gastaldiju leta 1377, Carniola VIII (1917) 1—2, 2; Kos, Tolminski urbar, 16.

³⁸ Kos, Tolminski urbar, 30.

³⁹ Gosp. in družb. zg. Slov., 80; M. Kos, Tolminski gastaldiju leta 1377, Carniola VIII (1917) 3—4, 160.

⁴⁰ Kos, Tolminski urbar, 17.

⁴¹ V. Joppi, Documenti Goriziani, Archеografo Triestino, NS XV, 1889, CLXXXIX.

⁴² Gradivo IV, 546, 547; Branko Marušič, O prvih osmembah Bovca in Bovškega in srednjeveških listinah, Tolminski zbornik II, 1975, 171. O upravnih ureditvah Bovškega zlasti: Jaronir Beran, Bovško glavarstvo v 17. stoletju, Zbornik znanstvenih razprav pravne fakultete, XXVIII, 1959, 30; Simon Rutar, Mojo so bile... Ljubljanski zvon 12 (1883) str....

⁴³ Anton Mell, Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer, Wien 1914, 1/4, 276 (Erläuterungen...).

⁴⁴ Tolminski urbar, 13; isti, Urbarji Slov. primorja, 45; B. Marušič, O prvih osmembah Bovca in Bovškega v srednjeveških listinah, Tolminski zbornik II, 1975, 173.

⁴⁵ Kos, Tolminski urbar, 84.

⁴⁶ Kos, Tolminski urbar, 13, op. 12.

⁴⁷ Ettore de Toni, Variazioni dei confini dal bacino del Natisone, Rivista della Società Filologica Friulana, 1 (1922) 31, 32. (Variazioni...).

⁴⁸ Pavle Blaznik, Zahodna mejlo loškega gospodstva po urbarju iz 1630 in po skici iz 1771, Loški razgledi 16 (1969) 109. (Zahodna mejlo...).

Trenti že leta 1328 omenja planina Trebiščina, kar nam pravzaprav dokazuje, da je bila Trenta s svojimi dolinami pašno področje prebivalcev Bovške kotline.⁴⁹

Bovško ni spadalo pod Tolminsko, ampak so ga šteli kot poseben okraj s svojimi mejami. Neki dokument konec 15. stoletja, ki pa naj bi prikazoval stanje na Bovškem iz časa okrog leta 1086, označuje Bovško kot »contratam de Pletio cum omnibus adjacentibus montibus alpibus et pertinentiis«.⁵⁰ Simon Rutar ob tem dokumentu (tudi če opisuje stanje konec 15. stoletja, kar je skraj gotovo) ugotavlja, da se je že takrat ločilo Bovško od Tolminskega.⁵¹ Južna meja Bovškega je šla po grebenu, ki ga označuje Stol (1668 m) in Starijski vrh (1136 m), se spustila na kobariški most (Coborischi muest), nato je šla po toku Soče navzgor do Jelenjega roba (Jellenic Rob),⁵² od tu pa na Polovnik (Polovnik).⁵³ Na to mejo se je na severu v glavnem naslanjalo Tolminsko. Edina izjema, kjer se tolminska in bovška meja nista stikali, je bil okoliš vasi od Kobarida do Breginja, ki ni spadal v tolminskega gastaldijo in je bil tudi kasneje kot posebna upravna enota ločen od Tolminskega.⁵⁴

Na Bovškem so imeli svoja posestva številni fevdalci. Goriški grofje so imeli zaradi številnosti svojih posestev na Bovškem poseben urad («in officio nostro de Uliza», 1291). Obsežne posesti so imeli tudi samostan iz Rožaca, škofija iz Bamberga, razni furlanski plemiči, zlasti gospodje Villalta.⁵⁵ Imel pa je na Bovškem svojo posest tudi oglejski patriarhat, ki je imel v okviru tolminske gastaldije na Bovškem svojo posebno — bovško dekanijo (Decania de Pleči), ki pa je štela le dve vasi: Log Čezsoški (Log) z dvema kmetijama in Čezsočo (villa de Vlra Lisoncij) s peti in pol kmetijami.⁵⁶ Po nekaterih drugih virih pa je razvidno, da je oglejski patriarhat imel na Bovškem tudi planino Trebiščino v Trenti (»montis de Plez qui dicitur Trabisina iure feudi domini patriarchae«; 1328).⁵⁷ Po seznamu krajev, ki spadejo pod Tolminsko, nastalem po letu 1535, pa so na Bovškem spadali pod Tolminsko kraji Log Čezsoški (Loch), Soča (Soza) in Trebiščina (Terbesina).⁵⁸

Na vzhodu je Tolminske mejilo na loško gospodstvo; ta izrazita naravna meja — razvodje med Posavjem in Posočjem — se v blistvu ni spremenila od prvih desetletij obstoja loškega gospodstva.⁵⁹ Severovzhodna — prav tako naravna — meja Tolminskega je potekala po gorski verigi, ki objema od zahoda bohinjski kot (Kanjavec, Bogatin, Kuk, Vogel, Rodica, Črna prst). Nato se je meja na vzhodu nadaljevala na Lajnar (1547 m), od tu se je spustila na Petrovo brdo (po tolminskem urbarju iz leta 1607 so tam stale tri hiše, od katerih sta bili dve na tolminski, ena pa na loški strani). Od Petrovega brda se je meja dvignila na Hoč (1512 m), nato pa na Porezen (1631 m). Od tu je šla meja na goro Črt, od koder je nadaljevala proti Črnemu vrhu. Čez Robidensko brdo se je spustila proti rovtu Mravlje, od tu pa je šla na Škofje (974 m) in preko Lanišča in Mrzlega vrha na

⁴⁹ Branko Marušič, Iz zgodovine Trente, 1977, 4.

⁵⁰ Gradivo III, 385.

⁵¹ Simon Rutar, Zgodovinske črtice o Bovškem, Bovško berilo, Bovec 1971, 57.

⁵² Rutar, Tolm. 139, avtor omenja prepričlje iz leta 1768 med prebivalci Loga Čezsoškega in Drežnice zaradi meje pri Jelenjem robu ali »U prevečji«.

⁵³ Jaromir Beran, Bovško glavarstvo v 17. stoletju, Zbornik znanstvenih razprav pravne fakultete, XXVIII, 1959, 30; Simon Rutar, Mojo so bile... Ljubljanski zvon 12 (1883) str....

⁵⁴ Anton Mell, Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer, Wien 1914, 1/4, 276 (Erläuterungen...).

⁵⁵ Tolminski urbar, 13; isti, Urbarji Slov. primorja, 45; B. Marušič, O prvih osmembah Bovca in Bovškega v srednjeveških listinah, Tolminski zbornik II, 1975, 173.

⁵⁶ Kos, Tolminski urbar, 84.

⁵⁷ Kos, Tolminski urbar, 13, op. 12.

⁵⁸ Ettore de Toni, Variazioni dei confini dal bacino del Natisone, Rivista della Società Filologica Friulana, 1 (1922) 31, 32. (Variazioni...).

⁵⁹ Pavle Blaznik, Zahodna mejlo loškega gospodstva po urbarju iz 1630 in po skici iz 1771, Loški razgledi 16 (1969) 109. (Zahodna mejlo...).

Koprivnik. Nato je skrenila proti jugu na Gradišče, od tu pa na Razpotje, vzhodno od Spodnje Idrije.⁵⁴

Oglejski patriarh, zemljščki gospod Tolminskega, je 16. maja 1379 zastavil v Vidmu, najprej za dobo šestih let, tolminskega gastaldijo z dohodki, sodstvom in vsemi pravicami za 5600 mark mestu Čedadu, ta pa je isto ozemlje za 6000 mark prepustil neki družbi Čedajcev,⁵⁵ ki se po virih imenujejo tolminske konsorti in ki so na Tolminskem imeli določene pravice, pa tudi dolžnosti.⁵⁶ Ko so Benetke leta 1420 z zasedbo Istre in Furlanije strle svetno oblast oglejskega patriarhata, je tudi Tolminsko prišlo v njihove roke, kajti Čedad se je samovoljno podvrgel Beneški republike.⁵⁷ Vendar so Čedajci ostali zemljščki gospodje Tolminskoga in ko je bil okrog leta 1490 odkrit rudnik živega srebra v Idriji, so ga začeli Čedajci — kot lastniki tega ozemlja — tudi izkorisčati. Problem je nastal, ko so Habsburžani junija 1509 zasedli Tolminsko in so Čedajci za vedno izgubili deleže pri rudniku v Idriji.⁵⁸

Po pogodbah v Wormsu 1521 in Benetkah 1523 so tolminske konsorti dobili nazaj svoje pravice zemljščih gospodov na idrijskih tleh. S tem pa se je začelo tudi veliko nasprotje med podjetniki, ki so izkorisčali v Idriji živosrebrni rudnik, in med konsorti kot med zemljščimi gospodi tega teritorija, saj so se podjetniki bali, da jih konsorti ne bi ovirali pri izkorisčanju rudnika.

Idrija se je začela zaradi teh nasprotij in zaradi pomembnosti, ki ji ga je dajal rudnik, počasi odcepiti od Tolminskega. Anton Mell⁵⁹ in Ettore de Toni⁶⁰ menita, da se je Idrija odcepila od Tolminskega in priključila h Kranjski 1783. Ljudmil Hauptmann pa opozarja, da jo neki dokument iz leta 1596 že prišteva h Kranjski.⁶¹ Na drugi strani pa je Marija Verbičeva pokazala drugo pot prehoda Idrije izpod Tolminskega h Kranjski. Po prodaji rudnika deželnemu knezu leta 1575 je kranjski vicedom Jurij Hofer predlagal, naj deželni knez odkupi od tolminskih konsortov idrijski županski urad,⁶² vendar pa ta namera takrat ni bila izvršena. 6. aprila leta 1607 pa je bila idrijska župa izvzeta iz tolminskega gospodstva in bila skupaj z rudnikom podrejena dvorni komori.⁶³ S tem se je Idrija dokončno odcepila od Tolminskega, deželosodne meje novega idrijskega gospodstva pa so se ujemale z onimi, v okviru katerih se je izvršila prva kolonizacija idrijskega teritorija leta 1335.

— — —

S prihodom Habsburžanov leta 1509 na Tolminsko se je v resnici začelo novo pоглавje v zgodovini tega prostora. Tolminsko, ki se je od prihoda pod oglejski patriarhat razvijalo v skladu z željami in težnjami oglejskih patriarhov, se je sedaj razvilo v zaokroženo teritorialno enoto, s skoraj povsod dovolj jasnimi, naravnimi, geografsko pogojenimi mejami. Za časa beneške nadoblasti je

⁵⁴ P. Blaznik, Zahodna meja ..., 107—109; Simon Rutar, Alte Grenze zwischen Kran und der Hauptmannschaft Tolmein, Archiv für Heimatkunde I. Band (1882/3) 104—106.

⁵⁵ Kos, Tolminski urbar, 44.

⁵⁶ Marija Verbič, Idrijski rudnik do konca 16. stoletja. Inauguralna disertacija, 1966, 189. (Verbič, Idrijski rudnik).

⁵⁷ Rutar, Tolm, 58; Kos, Tolminski urbar, 45.

⁵⁸ Verbič, Idrijski rudnik, 172.

⁵⁹ Anton Mell, Erläuterungen ... 1914, 1/4, 276.

⁶⁰ Ettore de Toni, Variazioni ..., 31, op. 62.

⁶¹ L. Hauptmann, Erläuterungen ... 1929, 1/4, 481.

⁶² Verbič, Idrijski rudnik, 171.

⁶³ Verbič, Idrijski rudnik, 180.

Tolminsko predstavljalo izrazito mejno pokrajino na severovzhodu beneške države, kjer je trgovina s Furlanijo nemoteno potekala. S prihodom Habsburžanov pa se je ta situacija korenito spremenila. Tolminska je naenkrat postala mejna pokrajina na zahodu, z novo politično mejo pa so prenehale tudi gospodarske vezi Tolminskega s Furlanijo, to pa je v veliki meri oteževalo življenje takratnih Tolmincev, saj je prav trgovina s Furlanijo pomenila enega važnejših virov zasluga.⁶⁴

Meje Tolminskega ob prelому iz 15. v 16. stoletje še zdaleč niso bile dokončno utrjene in izobilkovane. Na eni strani se je meja na vzhodu močno spremenila zaradi gospodarskega položaja Idrije in s tem povezano odcepitvijo tega prostora. Na drugi strani pa je bilo treba natančno določiti mejo proti Beneški republike, kjer so se spori zaradi meje še dolgo časa vnemali.⁶⁵ S tem pa posegamo že v novo pогlavje tolminske zgodovine.

TENTATIVO DI TRACCIARE LO SVILUPPO DEI CONFINI DEL TERRITORIO DI TOLMIN DALL'XI AL XVI SECOLO (Riassunto)

Il Tolminese compare per la prima volta nelle fonti storiche nell'XI secolo, quando il territorio era in possesso dei patriarchi di Aquileia. Il nucleo originario si estendeva, grosso modo, nel corso superiore dell'Isonzo tra Tolmin e Bovec, popolato già prima della calata degli Sloveni nella zona. Verso oriente giungeva fino all'attuale Koritnica nella valle della Bača, mentre in quella dell'Idrija rimasero a lungo disabitate la sponda sinistra ed il corso superiore del fiume. Sull'altipiano di Banjšica toccava i possensi dei Conti di Gorizia e a nord reggiungeva il Bovško. Seguirono tre spinte colonizzatrici: intorno alla metà del secolo XIII il patriarca Bertoldo trasferì nel corso superiore della Bača colonizzatori tedeschi originari della Val Pusteria, nell'ultimo quarto dello stesso secolo fu colonizzata la sponda sinistra dell'Idrija tra l'insediamento omonimo e Cerkno, e finalmente nella prima metà del sec. XIV fu, con disboscamenti, colonizzato anche il corso superiore dell'Idrija.

Con la scoperta del mercurio ad Idrija (intorno al 1490) ed il passaggio del Tolminese agli Asburgo nel 1509 la situazione del Tolminese mutò sostanzialmente. A causa della sua crescente importanza economica, Idrija cominciò a poco a poco a staccarsi dal Tolminese, dal quale si separò nel 1607. A ovest invece occorreva fissare i confini verso la Repubblica di Venezia. Quivi le controversie concernenti le frontiere si accendevano di sovente ed a lungo.

⁶⁴ Marija Verbič, Gospodarski in socialni položaj tolminskega kmeta v začetku 16. stol. in upori tolminskega kmeterja v letih 1513 do 1515, ZČ (1974) 1—2, str. 3—43.

⁶⁵ Ettore de Toni, Variazioni ..., 24—29; Rutar, Tolm, 132—138.

SLOVANSKA BRATOVŠČINA SV. HIERONIMA V VIDMU

V srednjem in novem veku je bilo v Vidmu več pravno priznanih bratovščin (confraternite, fraterne, fradalie). V XVI. stoletju jih je bilo kar 38 in med temi slovanska bratovščina sv. Hieronima ter alemanska ali nemška bratovščina presvete Trojice. Skoro vsaka je imela svoj hospic za bolnike in ubožne in vse so imeli svoje oltarje v eni izmed mestnih cerkva. Cerkvi, ki sta imeli največ oltarjev, sta bili cerkev sv. Marije Velike (stolnica) in sv. Petra mučenca.

Nas v tej obravnavi zanima slovanska bratovščina sv. Hieronima, ki je morala dejansko obstajati veliko pred uradno ustanovitvijo 17. septembra 1452. In res je Videm imel ob svojem nastanku močno slovensko kolonijo.¹

Slovenci so bili naseljeni v predmestijih Vidma, točneje na vzhodnem in južnem obrobju, in mnenje je bilo, da so bili skoraj vsi pastirji in težaki. Pozneje so se mnogi od njih ukvarjali s trgovino in rokodelstvom in so si pridobili vpliv v gospodarskih dejavnostih v mestu. V XVI. stoletju sta morali biti slovenska in nemška kolonija v mestu še vedno kar številni, saj so občinski pravilniki določali, da morajo nekateri od osmih meštarjev ali posrednikov, ki jih je imenovala občina, znati nemško in slovensko. (Gl. Antonio Battistella, Udine nel secolo XVI, str. 96). Vendar so politični dogodki, ki so sledili cambralski vojni (1509—1516), postopno zavrljali trgovske in kulturne stike s Koroško, Kranjsko in Štajersko in tako so se videmski Slovenci in Nemci pobenečanili (venetizacija) in zrahljali svoje vezi z matično zemljo ter opustili svoje običaje.²

Kolikor je nam znano, so se doslej s slovansko bratovščino sv. Hieronima posebej ukvarjali trije furlanski proučevalci in en slovenski. Preden preidemo k zapisovanju zgodovinskih dogodkov bratovščine sv. Hieronima, je umestno delno analizirati, kar so napisali ti proučevalci, in opremiti to z našimi opombami.

Prve raziskave o teh bratovščinah je opravil Giacomo Fabris, ki je v arhivu mestne bolnišnice v Vidmu odkril kodekse treh videmskih bratovščin: sv. Marije dei Battuti, sv. Hieronima stolnih duhovnikov in slovanske bratovščine sv. Hieronima. Rezultate svojih raziskav je prof. Fabris objavil v *Bollettino della Civica Biblioteca e del Museo di Udine* (n. 2—3/1907, št. 48—52), v članku z naslovom

¹To nam kažejo nekateri toponiimi, ki se nam zdi omembe vredni. Naj navadem Treppo (ulica Treppo), kar izvira iz besede »trop«, ki pomeni žredo; Magne (Bralda della Magna), iz »mani«, t. j. manjši; Macille (1426 — Macille porte Glemono (Macille pri Huminskih vrtnih); Macille Grazzani; Macille Praticlui (Katster patriarških dohodkov, rokopis iz leta 996), ki izvira iz besede »macelj«, kar pomeni bat, veliko kladivo; Mur (1552 — Una bralda [primestni travnik] detta sotto Mur (Bibl. Comunale di Udine, Archivio Lovaris), ki pomeni gruščato gramožno zemljivošče, tudi »suh zid«; Polesia (1443 — Maestro Giovanni ... abitava ... supra pollicium S. Antonii (Vincenzo Joppi, Acta Notariorum) iz besede »polica«, kar pomeni okrajk, ravnicna, poleg pomeni deska. Navesti kaže že Most sdrumade, t. j. porušen most, nekdanji bližu bazilike Matere Milosti, ter, a ne nazadnje, Borg d'Ole, na mestu sedanjega ulica Aquileia, kar je pomenilo dolnji trg in je, kot je jasno, izviralo iz besede »dol« ali, z drugimi besedami, spodaj, nižje. Vedeti moramo, da stoji videmsko stolnico na kraju, kjer je že v 11. stoletju stala cerkvica, posvečena sv. Hieronimu, zavetniku Slovencev, naseljenih v Furlaniji).

²Kot primer lahko služi spremembra bistva slov. bratovščine sv. Hieronima: po organizacijski normi v novem statutu, potrjenem l. 1551, je moralo biti dan pred skupščino tajno posvetovanje, na katerem se je sestavil seznam (roža) kandidatov za mesta priorja, oskrbnika in svetovalca. Na podlagi tega seznama je skupščina izvolila novo vodstvo bratovščine, ki je moralo po izvolitvi priseči. S temi in drugimi birokratskimi zapletenostmi je nastala praksa, tuja Slovanom lastnemu domačemu vzdušju, ki je prej vladalo v bratovščini.

»Pravilniki starih videmskih bratovščin«. Na strani 50 svojega članka je Fabris objavil dragocene podatke o pravilniku slovanske bratovščine sv. Hieronima, ki jih tu navajamo: »Kodeks (bratovščine) je zvezek brez platnic 188—243 mm; najstarejši del je v meniških pismenkah, z začetnicami odstavkov izmenično v rdeči in modri barvi, nosi datum 13. februarja 1479, t. j. dan, ko so bili pravilniki znova prepisani.

Prvi del kodeksa obsega po uobičajeni navadi v gornjem delu miniaturo, ki ni brez neke umetniške vrednosti. (Verjetno je delo Battista Schiavona, takrat člana bratovščine in očeta znanega furlanskega slikarja Pellegrina da San Daniele).

Kratki, a točni podatki, ki jih navaja Fabris o ciljih bratovščine in o pogojih, da si ji lahko pripadal, ustrezajo podatkom kasnejših proučevalcev, ki so se z njim ukvarjali.

Minilo je nad trideset let do I. 1940, ko je Anton Urbanc objavil v Ljubljani v št. 1—2 Glasnika »Udruženja aktuara kraljevine Jugoslavije« pomembno študijo, naslovljeno »Slovenska bratovščina sv. Hieronima v Vidmu iz I. 1452«. V njej je Urbanc obrazložil poimenovanje bratovščine po sv. Hieronimu: sploh je veljal sv. Hieronim že od 14. stoletja za nacionalnega svetnika tako pri Slovencih kakor pri Hrvatih. To pomeni, da je šlo za bratovščino, ki so jo sestavljali Slovenci kot tudi Hrvati. Pri tem je treba povedati, da so vanjo vstopali tudi Furlani in Veneti (Benečani), prijatelji in sorodniki Slovencev in Hrvatov, kar je razvidno iz imen sobratov, registriranih v zapisnikih zborov. Urbanc poroča tudi o listinah bratovščine, ki jih je lahko proučil, ter o njeni organiziranosti. V svojem zapisu je zlasti podčrtal zavarovalni značaj in cilje družbe, ki jo je že v podnaslovu značilno opredelil kot »najstarejšo listino zavarovalno-pravne zgodovine Slovencev«. Izredno pomembno pa je, da je objavil fotografije I. 1479 prepisanih strani statutov bratovščine. Ta fotografski posnetek je edina, dragocena kopija navedenih statutov, danes težko dostopnih v videmski mestni knjižnici.³

Leta 1942, t. j. dve leti po izidu Urbančeve študije, je Giobatta Cognali, takrat direktor videmske mestne knjižnice, objavil v reviji »Archivio Veneto« članek pod naslovom »La Confraternita udinese di San Girolamo degli Schiavoni«. V njem, a ne vedno točno, kritizira nekatere navedbe v Urbančevi študiji. V svojem članku Cognali najprej precizira, da je bil arhiv bolnišnice, ki je obsegal tudi kodeksa nekaterih videmskih bratovščin — med temi tudi kodekse slovenske bratovščine sv. Hieronima —, prenesen v videmsko mestno knjižnico leta 1924. Cognali poudarja, da Urbanc ni proučil celotnega arhiva bratovščine. S tem je Cognali dal nekatere pomembne podatke. Zdaj je ta arhiv, z izjemo kodeksa s statutom iz leta 1452, v kapiteljskem arhivu, kamor je bil prenesen v letih 1957—1958, ko je bil direktor videmske mestne knjižnice Giovanni Comelli. Dana nam je bila možnost, da smo gradivo pregledali in smo našli osem registrov sklepov od leta 1473 do leta 1774⁴ in 10 map z 72 svitki upravnih listin od leta 1462 do leta 1687 ter štiri ločene zvitke, eden od teh obsega upravne akte do leta 1775. Tu navedene listine ustrezajo listinam, ki jih navaja Cognali v svojem članku. V istem članku prinaša Cognali kratek zgodovinski pregled bratovščine in se spušča v nekatere netočne trditve. Tako npr. piše:

»1480—1481. Bratovščina zapusti prejšnji sedež v predmestju Ronchi in se vseli v nove prostore...« Znano pa je, da je bratovščina še leta 1484 imela

³ Confraternita degli Schiavoni della Chiesa di S. Pietro Martire. Capitoli e statuti, 1452 — rokopis pod oznako ex — Ospedale (D).

⁴ I. register od I. 1473 do I. 1504; II. od I. 1508 do I. 1545; III. od I. 1553 do I. 1621; IV. od I. 1622 do I. 1652; V. od I. 1652 do I. 1713; VI. od I. 1708 do I. 1733; VII. od I. 1733 do I. 1757; VIII. od I. 1757 do I. 1774. Mnoge strani od III. registra dajejo obsegajoče vpise, ki so zelo zbledeli in težko čitljivi.

svoj sedež v navedenem predmestju. In res zapisnik sveta oziroma shoda, ki je bil 19. decembra 1484, navaja dobesedno: »Consejo congregado in la caxa della veneranda fraternitate supradicta in Porta di Ronchi...« (svet, zbran v hiši gori imenovane častitljive bratovščine pri Porta Ronchi). Soglašamo pa s Cognalijem, ko trdi, da je »vsaj spočetka« bratovščina stela pretežno slovenske pripadnike, vendar dodajamo, da je ta »spočetka« trajal nad sto let in da je šele od konca XVI. stoletja dalje bratovščina imela pretežno furlanske in beneške člane in to zaradi že omenjenih političnih in gospodarskih dogajanj. Vendar to ni preprečilo, da ne bi obdržala svojega slovenskega značaja vse do ukinitve.

Proti koncu svojega članka Cognali trdi, da pripadniki bratovščine, bodisi v zapisnikih, bodisi v računovodstvu, »niso uporabljali slovanščine, temveč beneški ali furlanski govor.« Pri tem avtor odkriva, da ne ve, da v XV. stoletju (čas, ko je bila bratovščina ustanovljena) Slovenci, ki so bili v večini, še niso imeli knjižnega jezika in so pisali svoje dokumente, obračune, poročila in drugo v nemščini, italijanščini ali tudi v beneškem govoru, torej v jeziku, ki je bil v rabi v državi, ki je vladala nad kraji, kjer so bili naseljeni. Naj dodamo, da je Cognali objavil v članku fotostatistično kopijo prve strani slovenske bratovščine, iz katere izhaja, da »miser Sancto Heronimo (è) padre et protector nostro« (gospod sv. Hieronim je naš oče in zavetnik), t. j. patron ustanove. Bil je svetnik, ki so ga častili Slovenci in Hrvati, tudi če to ni bilo všeč Cognaliju, saj v svojem članku postavlja v dvom, da bi ga bili sobratje Izbrali za svojega zavetnika, ker je bil iz Dalmacije. Gotovo je, da je Cognali napisal svoj članek v propagandističnem histerično nacionalističnem vzdušju, ko naj bi bil Videm predstavljen kot »popolnoma Italijansko« mesto brez nemških, slovanskih ali drugih primesi, res pa je tudi, da njegov članek nudi Italijanskim čitateljem vrsto koristnih podatkov o slovenski bratovščini sv. Hieronima.

Zadnji, ki se je s to bratovščino ukvarjal v članku pod naslovom »La confraternita di San Girolamo degli Schiavoni«, objavljenem leta 1964 v reviji »Sot la Nape«, je bil znani furlanski proučevalec Pietro Someda De Marco.

Somedu De Marco priznava slovenski izvor bratovščine, sestavljene iz tujcev (forensi), pretežno Slovanov, in dodaja domnevo, da naj bi bila nastala v XIII. stoletju. Gotovo sega začetek bratovščine dalj od datuma, navedenega na dokumentih, mislimo pa, da je nastala po ustanovitvi bratovščine Santa Maria della Misericordia dei Battuti (I. 1260), če upoštevamo družbeno ekonomsko stanje v Vidmu in na obrobju naseljenih Slovanov. V svojem članku se De Someda bolj kot z zgodovino same bratovščine ukvarja z doganjili, v njej pripadajočem hospicu in se na koncu posebej dotakne freske sv. Hieronima, ki je bila nekoč nad glavnim vhodom v hospic. Sedaj je ta freska, dokaj poškodovana, v eni izmed dvoran v prvem nadstropju stavbe št. 3 Stolnega trga (Piazza del Duomo).

Po tem uvodnem pregledu se ustavimo pri doganjilih, ciljih in organizaciji slovenske bratovščine sv. Hieronima v Vidmu. Kot je bilo že povedano, je slovenska bratovščina sv. Hieronima nastala morda konec XIII., gotovo pa v XIV. stoletju. Da je bila že organizirana pred I. 1452, izvemo iz nedokončanega inventarja iz I. 1480, ki izrecno navaja »instrumento del 26 zenar 1435« (listina z dne 26. januarja 1435). Starejših listov do danes niso našli, ker so bili morda uničeni. Kolikor gre za pravni nastanek bratovščine, vemo, da je bila 25. septembra 1449 v vellkem svetu v Vidmu postavljena zahteva po ustanovitvi bratovščine za tujce pri cerkvi pri sv. Mariji Veliki (stolnici). Dovoljenje za ustanovitev je bila dano 19. marca 1450⁵ in tako je nastala nemška bratovščina presv. Trojice, kateri so se

⁵ Odobril ga je dož Francesco Foscar 22. septembra 1451.

pridružili tudi v mestu bivajoči Slovenci in Hrvati. Dve leti kasneje, gotovo zato, da ne bi izgubili nacionalnega značaja in ciljev svoje skupnosti, so se Slovani ločili od nemške bratovščine in so ponovno oživili v zakoniti obliki svojo staro slov. bratovščino sv. Hieronima s sedežem v predmestju Porta di Ronchi in z lastnim oltarjem, posvečenem sv. Antonu opatu, v cerkvi sv. Petra mučenca. Tako so v nedeljo 17. septembra 1452, indikcija XV., zbrani sobratje sestavili statut svoje ustanove in vanj vpisali cilje, organizacijska določila in obveznosti članov. Isti statut je bil prepisan, prebran in odobren na zboru 13. februarja 1479, ko je bil oskrbnik »Maistro Jachono de Loch«, prior pa »Maistro Zuani Candelaro«.

Najstarejši še ohranjeni zapisnik bratovščine je zapisnik sveta z dne 19. oktobra 1473. V njem je izrecno rečeno, da »conseglio è fatto in lo borgo della porta de ronchi... secondo la loro antiqua consuetudine« (svet je bil v predmestju »Porta de ronchi« ... po starem običaju). To je nepobiten dokaz, da je bratovščina obstajala že dolgo.

Po določitvi statuta je skupščina sobratov morala biti v času božičnih kvater. Na skupščini je camerano (zakladnik) prebral letni finančni obračun bratovščine, razpravljali so tudi o zadevah splošnega pomena. Sledile so volitve priorja (predsednika), camerara (zakladnika), dveh prisednikov. »zoè coadiutori appresso deli soprascritti camerari« (t. j. pomočnikov navedenih oskrbnikov) ter dvanašt »provededorl« (t. j. svetnikov). Po statutu je torej svet štel 16 članov, pridružili so se jim še »chalcadori de la razon« ali revizorji računov, običajno trije po številu, in »contradicenti«, neke vrste razsodniki, tudi trije po številu. Povedati je treba, da so bile volitve tajne s sistemom kroglic (balotaža). Včasih so se sobratje sestajali tudi februarja ali marca. Zgodilo se je, da so se sobratje nekatera leta izjemoma sestali, tudi štirikrat in celo petkrat, kot je bil to primer l. 1622. Bratovščini so pripadali tako moški kot ženske, toda le-te se niso smele udeleževati shodov. Glede na družbeni sloj članov ni bilo omejitev. Vsi možje, ki so bili lastniki nepremičnin, rekli so jim lastniki gospodarstev (massaria), in vse ženske, so plačevali letno članarino po 12 soldov. Nemaniči so morali plačevati delež po 24 soldov, ker so s tem imeli pravico do pomoči bratovščine. Če kdo ni plačeval članarine, so ga lahko izključili iz bratovščine. Kdor je naredil prekršek ali povzročil prepire ali spore, je moral plačati globo, ki je bila običajno v vrednosti 1 funta olja. Kdor ni plačal globe, je izgubil pravico do uživanja ugodnosti bratovščine in se ni mogel udeleževati shodov in prireditv.

Cilji bratovščine so bili duhovni in v nudenju gmotne pomoči. Slednje je imelo izrazito zavarovalni značaj, duhovne cilje pa so člani ostvarjali z opravljanjem maš na razne praznike, predvsem na dan obletnice »de miser Sancto Jeronimo« (gospoda sv. Hieronima), ko se je morala opraviti peta maša. Sobratje so se morali udeleževati določenih procesij »Et maxime chome el dì delo Corpo del nostro Signore et de Sancto Zuane Baptista et de Sancto Rocho« (in posebej na Telovo, na praznik sv. Janeza Krstnika in sv. Roka).

Vzajemna pomoč je bila glavna obveznost družbe. V tem se je kazala solidarnost, lastna nacionalni slovanski zavesti. Glede tega je statut predpisoval, da »nessuna cossa temporale impedissa le opere dela misericordia. La ditta fraternitate sia obligada de Sovognir a ogni fradello e sorella in la sua necessità (nobena svetna stvar naj ne preprečuje del usmiljenja). Imenovana bratovščina naj bo obvezana pomagati vsakemu bratu in sestri v potrebi) in je zaključil z res ganljivim določilom, da »la fradaglia die impegnar fino la crose per sovognir ali fradelli e sorelle miserabili« (bratovščina mora zastaviti celo križ, da bi pomagala bednim bratom in sestrám). Kot pomoč najbolj potrebnim sobratom, če so oboleli, so

poskrbeli, da so bili hospitalizirani, da so jih zdravili, jim pomagali, jih hranili v bolnišnici bratovščine, ki je imela 5 postelj. Pomoč se je izkazovala tudi z obiski bolnih sobratov, z udeležbo pri njihovih pogrebih in z dejanjem podpor v primerih resnične potrebe. Zavarovalni značaj skrbstvene dejavnosti bratovščine se je kazal posebej, ko je poskrbela za doto hčeram sobratov brez imovine in sobratov v trenutni stiski. Prav ta bratska solidarnost in čut discipliniranosti sobratov sta omogočila slovanski bratovščini v Vidmu, da je nadaljevala svojo dejavnost več kot tri stoletja, čeprav v vedno večjih težavah.

Bratovščina je l. 1482 zaradi nesporazumov z oo. dominikanci zapustila cerkev sv. Petra mučenca in se preselila v stolnico, kjer ji je bratovščina (stolnih) duhovnikov prepustila oltar sv. Hieronima. Ta oltar je zdaj v tretji kapeli na lev strani, posvečen Materi božji dobrega sveta. Zdi se, da se je bratovščina stolnih duhovnikov spojila z bratovščino sv. Hieronima, kajti njen statut se je hranil v arhivu le-te. Ni znano, kdaj je naša bratovščina premestila svoj sedež iz hiše pri Porta di Ronchi v hišo blizu stolnice, stoeče na kraju, kjer je danes palača Prampero. Kot že prej povedano, je bratovščina konec leta 1484 imela še vedno svoj sedež v hiši pri Porta di Ronchi. Premestili so ga torej po tem datumu, pred 26. decembrom 1493, ko je bila opravljena inventura novega sedeža bratovščine in priključenega hospica. Iz dokumenta je razvidno, da je tedaj bratovščina imela 7 postelj, ustrezno posteljnino, 1 chroxo dechonfalò (1 križ za bandero), »2 chalixi« (2 keliha), 2 pateni, nekaj orodja, živil, »11 chonzi de vin inzircha« (približno 11 posod vina) ter da je hranila razne »instrumente«, t. j. mape z listinami. Od l. 1508 dalje je izkazanih vedno le po 5 postelj, živila pa niso več prikazana.

Vedno v zvezi z upravljanjem bratovščine, so v listinah tudi podatki o ocenitvi podobe sv. Hieronima, o kateri je bilo že govora. Podobo je naslikal Francesco Mortelut, ki ga nekateri avtorji imenujejo Francesco de Alessio. Postavljena je bila nad glavnim vhodom v hospic. Prikazuje sv. Hieronima, sedečega na tribuni v gotskem stilu, pod njo pa sta dve vrsti sobratov. L. 1798, potem ko je bila bratovščina odpravljena, so podobo prekrili z apnenim beležem, a l. 1905 jo je ponovno odkril in restavriral Cecilio di Prampero.

Na eni od zunanjih sten hospica je bila vzidana plošča, posvečena Urbanu Diana, videmskemu zdravniku, članu občinskega sveta, umrlemu l. 1496 za kugo, ki se je našel med opravljanjem svojega poklica. Urbanus Diana je poskrbel, da so l. 1493 restavrirali novi sedež slov. bratovščine sv. Hieronima in hvaležni sobratje so mu postavili ploščo, ki jo zdaj lahko vidimo na notranji (vrtni) steni palače Prampero.

Na »univerzalni«, t. j. generalni seji sveta 20. dec. 1497 (in ne 1495, kot piše Corgnali) so sobratje sklenili, »che lo altar desan Jeronimo se faza de novo e più bel possibile sia adonor de dio e di santo Jeronimo glorioxo e a laude detuta la fraternita« (da se obnovi oltar sv. Hieronima in da bo čimlepši v čast božjo in slavo sv. Hieronima ter v hvalo celotne bratovščine). Ne glede na to hvalevredno pobudo, pa je treba povedati, da v mnogih zapisnikih pravopis nikakor ni upoštevan. Na seji 25. februarja 1508 se pojavi prvič beseda »Schiavo« in tudi »scervo« (Slovan) poleg imena nekaterih članov. Ker je šlo za slovansko bratovščino, je možno, da so s tem izrazom hoteli povedati, da sta oba sobratova starša bila Slovana, ali pa to, da je sobrat izhajal z ozemelj, ki niso pripadala beneškemu gospostvu. Ta pridevek je uporabljen v več zapisnikih XVI. stol., nato, od XVII. stol. dalje, se ne pojavlja več. Dodati je še treba, da v mnogih zapisnikih XVI. stol. se pojavlja pridevek »scervo« poleg imena priorja in oskrbnika (cameraro).

Iz navedenega zapisnika z dne 25. februarja 1508 izhaja, da je bratovščina imela več zemljišč, od katerih je bilo treba nekatera še razmejiti. In res, na naslednji seji 13. avgusta »in eccia maiorj Utin (v največji videmški cerkvi, se previ v stolnici) zbrani sobratje »iuraverunt Corporalter manutectis Scripturis ad. S.Dj. Evangelia« (so skupno prisegli, držeč roke na svetih evangelijih gospoda Jezusa) in se tako izjavil o obsegu zemljišč bratovščine, kje ležijo, in o njihovih mejah.

V drugem desetletju XVI. stoletja shodi in skupščine niso bili vedno v hiši bratovščine, temveč tudi na stanovanjih sobratov. To se je dogajalo med vojnimi operacijami v nesrečni cambralski (kambrejski) vojni (1509—1516). Tako sta bili v skupščini (»Congregatio«) 20. februarja 1513 in 19. februarja 1514 »in la casa de ministro Simon Sclavo cameraro« (v hiši upravitelja Simona Sclava (»Slovana«), oskrbnika). Vzrok za sestajanje drugje kot običajno je bil obrazložen na shodu 23. decembra 1515, ki je bil »in la stufa de la Casa de lapropria habitation del Ser Zuan Hosto Cameraro de ditta Fraternitate per non aver possuto far lo Consiglio in la Casa della prefata Fraternita per essere quella da Soldati occupata« (v sobi hiše, pripadajoče stanovanju gospoda Zuana (Janeza) Hosta, oskrbnika navedene bratovščine, ker so sedež bratovščine zasedali vojaki).

Nadaljnji dogodki, od spremembe statutov do ukinitev bratovščine, spadajo skoraj vsi med zadeve rednega upravljanja. Zapisniki sestankov navajajo obračune oskrbnikov, ugovore sobratov glede obračunov, delo v zvezi z volitvami vodstva, stroške rednega vzdrževanja, odobravanje podpor in dote, imenovanje kaplanov. Naj spomnimo, da sta se na zborovanju na nedeljo dne 7. marca dva svetovalca pritoževala »esser da molto tempo in qua rafredata la devotione del Glorioso Dottore S. Girolamo Protettore di questa povera Fraterna per il che Le viene fatto pochi anni alcùn Legato come già per il passato Le veniva fatto« (da se je že dalj časa sem ohladilo češčenje slovečega učitelja svetega Hieronima, zavetnika te naše revne bratovščine, kajti nekaj let sem ji ni bilo dano nobeno volilje, kot se je to godilo poprej). Na njun predlog je bilo sklenjeno z veliko večino, da se obnovi in olepša oltar sv. Hieronima »per ridurre de novo i popoli alla devotione di questo Sacro Altare« (da bi znova priklicali ljudstvo k češčenju tega svetega oltarja). Sklenjeno je bilo tudi »di far procurare di qualche devotione di Roma, «che sarà facile per essere stato il Nro Protettore non solo Cardinale, ma Dottore di Santa Chiesa« (da se pridobi v Rimu kakšen odpustek, kar bo lahko, ker je bil naš zavetnik ne le kardinal, temveč cerkveni učitelj).

Na zasedanju 8. marca 1637 so obravnavali vprašanja o pomoči in zadeve iz rednega upravljanja. V drugem delu zasedanja so razpravljali o vprašanju, ki so ga obravnavali že štiri leta prej. »In materia di scacciare fuori da questo Pio Loco Le done cattive et di mala vita« (glede tega, da se izženejo iz tega svetega kraja pokvarjene, pregrešno živeče ženske, ki so se tu nasilno naselile). K sreči so jih lahko odstranili iz hospica 24. marca istega leta.

Na prvi strani registra zapisnikov, ki obsegajo obdobje od 1708 do 1733, je moč brati naslednji podatek:

»Svet sestavlja po številu 80 svetnikov.

Da se [veljavno] sestane, jih je treba 31.

Tajništvo sestavlja po številu 33 članov.

Da se [veljavno] sestane jih je dovolj 13.

Videti je, da je bila ob začetku XVIII. st. bratovščina še cvetoča, če je njen svet štel kar 80 članov. Vendar je od tedaj ustanova naglo propadala. O tem lahko sklepamo iz poročila z dne 29. marca 1772, vključenega v »Cattastatico del

beni delle fratrene« (kataster premoženja bratovščin) v Vidmu, kjer je navedeno: V mestu obstojajo še tri druge bolnišnice: sv. Antona opata, sv. Nikolaja iz Rausceda in sv. Hieronima... podnjene trem laičnim bratovščinam, »le cui rendite col tempo hanno declinato dal loro legittimo Instituto, non esercitandosi in presente Ospitalità, ma soltanto qualche tenue limosina e perciò cade a peso del detto Ospital Maggiore il concorso di tutti gli infermi. (njihovi dohodki se že dalj časa ne uporabljajo v skladu z namenom, ker ne sprejemajo bolnikov, temveč dajejo le skromne miločnine in zato gre vsa pomoč bolnikom v breme imenovane glavne bolnišnice). Glede na to se v poročilu predlaga, da se vse tri navedene bolnišnice (hospici) odpravijo in vključijo v glavno bolnišnico. To je bilo storjeno l. 1775. V tem letu so dohodki bratovščine znašali le še 537 lir in 11 soldov.

Naj sledi še zapisnik zadnje skupščine bratovščine, ki je bila 28. decembra 1774:

»Sreda 28. decembra 1774 zjutraj.

Videm v ... dvorani

Sklican je bil veliki svet te bratovščine za določitev svojih [sledi nečitljiva beseda], ki se ga je udeležilo 25 članov.

Najprej se je odmolio.

Na oder so bili poklicani svetovalci, včeraj zvečer izbrani, in pristopila sta samo:

Ser [gospod] Dionisio Cremona, in

Ser [gospod] Stattolo, ki sta prisegla: v [sledi nečitljiva beseda].

Potem ko so bili objavljeni trije priorji in trije oskrbniki, sinoči izbrani, je bila opravljena posamična balotaža, pri kateri sta prejela največje število glasov in bila izvoljena

za priorja

Ser Gio: Francescotti

za oskrbnika

Ser Daniele Cescutti

Razglašene so bile tudi druge zadolžitve po sinočnih določitvah in končno je pravkar razrešeni oskrbnik presvetli gospod Nicolò Muraro prebral obračun uprave, ki se izkaže kot Izravnani, in predlagana je bila njegova dokončna razrešitev. Predlog je bil sprejet enoglasno.«

To je vse, kar je razvidno iz proučitve arhiva slov. bratovščine sv. Hieronima. Iz navedenega jasno sledi, da je bila slovenska manjšina v Vidmu skozi več stoletij znatna družbena, gospodarska in kulturna silnica največjega furlanskega mesta.

(Iz italijansčine prevedel Stanko Murovec)

LA CONFRATERNITA DI SAN GIROLAMO DEGLI SCHIAVONI A UDINE
(Riassunto)

Nel Medioevo e nell'Epoca Moderna viveva a Udine una consistente colonia slava composta da sloveni e da croati dell'Istria e della Dalmazia. L'esistenza di questa colonia è testimoniata non solo da alcuni toponimi cittadini ma anche da quello della confraternita di San Girolamo degli Schiavoni nata de facto nel secolo XIII e ricostituitasi ufficialmente nel 1452. Questa confraternita slava ebbe nei primi tempi la sua sede e il suo ospizio in una casa di Porta Ronchi e poi, intorno al 1492, li trasferì in un edificio vicino al Duomo. Essa ebba pure un altare nella chiesa di San Pietro Martire e, dal 1482, lo ebbe nel Duomo.

La confraternita aveva finalità spirituali e assistenziali curando e tramandando contemporaneamente una tradizione slava. Questa venne mantenuta fino agli ultimi tempi della sua esistenza, anche quando, in seguito alla situazione politica creata dopo la guerra di Cambrai, gli aderenti del sodalizio divennero in prevalenza friulani e veneti.

Nel 1775 la confraternita venne soppressa, insieme ad altre due, dal governo veneto perché contava ormai pochi aderenti e soprattutto perché disponeva di rendite molto esigue.

Andrej Vovko

PODRUŽNICE »DRUŽBE SV. CIRILA IN METODA« NA GORIŠKEM, USTANOVljENE PO LETU 1907

Že v pregledu delovanja »starih« podružnic »Družbe sv. Cirila in Metoda« (CMD) na Goriškem¹ smo mogli ugotoviti, kakšen prelom je v delovanju te slovenske narodnoobrambne organizacije pomenilo leto 1907. Skupščina Družbe v Bohinjski Bistrici tega leta jo prekinila zakasnelo »slogaško« vzdušje v njej, ki ga je ohranjal predvsem za CMD zelo zasluzni »prvomestnik« Tomo Zupan. Takrat so dobili v CMD pomemben vpliv predstavniki narodno radikalnega gibanja, med njimi zlasti bodoči liberalni veljak dr. Gregor Žerjav.² Znakov radikalnega premika znotraj CMD je bilo več. Tako so odpadle prej običajne vdanostne brzjavke cesarju Francu Jožefu z letnih skupščin Družbe kot tudi običajne maše za pokojne člane CMD, s katerimi so te skupščine začenjali.

Znak nove usmeritve CMD je bila tudi sprememba pravil te organizacije, ki so odpravila nekatere že zelo zapršene postopke njenega delovanja. Vodstvo CMD je že pred skupščino v Bohinjski Bistrici spremenilo posvetovalno in glasovno pravico na letnih skupščinah, ki so jo imeli prej le Družbini častni člani in pokrovitelj ter člani njenega vodstva, nadzorništva in razsodništva. Zdaj so dobili volilno pravico tudi zastopniki podružnic CMD in sicer po eden na vsakih 50 članov podružnice, ki so v preteklem letu poravnali svojo članarino. Šteli so vsi podružnični pokrovitelji, ustanovniki in letniki, ne pa podporniki, ki so se mogli udeleževati le zborov svojih podružnic kot poslušalci.

O različnih kategorijah članstva CMD smo spregovorili že v omenjenem prvem delu razprave o CMD na Goriškem. Zastopstva niso imela pravice zastopstva na skupščino. Za »speče podružnice« so šteli tiste, ki v preteklem letu niso poslale vodstvu CMD nobenega denarnega prispevka. Podružnice so morale voliti svoje zastopnike na svojih letnih občnih zborih, ti pa so smeli namesto sebe pooblaščiti kateregakoli izmed članov CMD. Zastopnik za druge podružnice ni smel oddati več kot pet glasov, za zastopnike svoje podružnice pa tudi več.³ Poleg težnje po demokratizaciji Družbe z razširitvijo kroga volilcev je prisotna tudi želja po varčevanju, kar se vidi v pravilih, ki omogočajo združevanje zastopniških glasov.

Naslednje spremembe pravil CMD so sprejeli na letni skupščini leta 1909 na Jesenicah. Prejšnja pravila so bila po Žerjavovih besedah starinska. Predlagal je spremembo nekaterih členov, pri drugih pa popravke sloga in zastarelih izrazov. Področje delovanja so razširili »na vse v državnem zboru zastopane kraljevine in dežele«, torej na vso avstrijsko polovico monarhije, medtem ko je bilo prej omenjeno na Kranjsko, Štajersko, Koroško in Primorsko. Glede pravice pooblaščanja zastopnikov podružnic za letne skupščine CMD pa je bila določena enotna zgornja meja 5 glasov.⁴

¹ Goriški Istrnik 8, 1979, str. 67—91.

² [Ivan Vrhovnik:] Pogled na prvo četrstoletje Družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, Ljubljana 1910, str. 84—85.

³ Kaledar (Vestnik) šolske družbe sv. Cirila in Metoda XXII, za leto 1908, Ljubljana 1907, str. 138—139.

⁴ Kaledar (Vestnik) ... XIV, za leto 1910, Ljubljana 1909, str. 140—142.

Vodstvo CMD si je po spremembah leta 1907 zelo prizadevalo, da bi oživilo delo podružnic Družbe, ki so bile resnični temelji njenega delovanja. Tako zasledimo prispevek dr. Žerjava o »vzorni podružnici«⁵ kot tudi opis delovanja »zgledne podružnice«, ki je delovala na Vranskem.⁶ Opaziti je tudi prizadevanja, da bi povezali podružnice CMD v slovenskih pokrajinah v pokrajinske zveze in jih tako okreplili.⁷ Ob vsem tem naglasimo, da podružnice niso bile zamišljene kot goli nabiralniki denarnih prispevkov, ampak tudi kot narodna kulturna žarišča, ki bi v svojem okolju krepila slovensko narodno zavest. Te naloge so podružnice izpolnjevale v različni meri. Na Goriškem moramo v tej zvezi omeniti »starše« podružnice v Gorici in Sežani. Po letu 1907 so si prizadevali, da bi goriško moško podružnico po tržaškem zgledu spremenili v »eksekutivno vodstvo CMD za Gorico«,⁸ vendar pa moremo iz pomanjkanja nadaljnji podatkov o tej zamisli sklepati, da do tega verjetno ni prišlo. Delavne podružnice so prirejale društvene shode z govorji, deklamacijami, petjem, gledališkimi igrami, godbo, tamburaškimi nastopi. In podobnim, prirejale so božičnice z obdarovanjem otrok, še posebej goriška ženska podružnica. Ženska podružnica CMD v Prvačini se je pred letom 1907 korporativno in z društveno zastavo udeleževala cerkvenih slavnosti, imela društveno mašo na dan sv. Cirila in Metoda in se prav tako korporativno s slovenskimi trakovimi na prslih udeleževala pogrebov, osmin in obletnic umrlih članic podružnice.⁹

Kako so se zakoreninile na Goriškem nekatere »nove« podružnice CMD, nazorno kaže primer podružnice, ki je združevala kraja Pliskovico in Gabrovico in za katero so pisali, »da ima več članov in dā več dohodkov kot marsikatero gorenjsko mesto. Samo v Pliskovici ima 100 članov in v Gabrovici 30, dasi štejete le 500 prebivalcev; torej je vsak peti prebivalec Ciril-metodar, kar znači prvenstvo na vsem Slovenskem!«¹⁰

Kakšne so bile videti podružnične prireditve, nam more nekoliko ilustrirati proslava petindvajsetletnice briške podružnice CMD s sedežem v Biljanu, ki je bila 31. avgusta 1913. Na predvečer proslave so pripravili umetni ogenj, streljali s topiči in skoraj na vsaki hiši razobesili slovenske zastave. Na proslavo so prišli učenci in učenke CMD šole iz Krmine kot tudi drugi zavedni Slovenci iz Brd, Gorice, Krmine in od drugod. Proslavo je začel Narodni orkester iz Biljane, sledil mu je moški zbor iz tega kraja ter slavnostni govor potovalnega učitelja CMD Anteja Bega. Otroci krmanske CMD-jevske šole so nastopili med drugim z dramskim prizorom, vodil pa jih je takratni abiturient Ledyk Zorlut iz Medane. Poleg domačega so nastopili tudi pevski zbori iz Hruševja, Kozane in Gorice. Podobna slovesnost je bila leta 1914 v Rihemberku (Braniku) prav na dan sarajevskega atentata 28. julija. Zaradi tega dogodka so orožniki slavje prekinili.¹¹

Naj kot primer požrtvovalnih odbornikov delavnih podružnic na Goriškem navedem učitelja na Družbeni šoli na Blančah v Gorici Antona Turka, ki je padel kot rezervni praporščak 15. oktobra 1915 na Doberdobu. V Šmilhelu pri Novem mestu rojeni Turk ni bil samo vesten in sposoben učitelj, ampak tudi prizaden narodni delavec. Bil je blagajnik goriške CMD podružnice in se posebno izkazal pri organiziranju prvega CMD plesa v Gorici. Deloval je skoraj pri vseh slovenskih društvih v tem mestu, si prizadeval, da bi goriški Slovenci dobili stalne slovenske

⁵ Dr. Gregor Žerjav: Vzorna podružnica — Koledar (Vestnik) ... XXII za leto 1908, Ljubljana 1907, str. 69—77.

⁶ [Rudolf Vrabič] R. V.: Delovanje vranske podružnice leta 1907/8, — Koledar (Vestnik) ... XXIII, za leto 1909, Ljubljana 1908, str. 85—87.

⁷ Podružnico, združito se — Koledar (Vestnik) ... XXIII, ... str. 88—90.

⁸ Koledar (Vestnik) ... XXIII, ... str. 104.

⁹ Vestnik ... X. in IX., Ljubljana 1908, str. 81.

¹⁰ Koledar (Vestnik) ... XXVIII, za leto 1914, Ljubljana 1913, str. 85.

¹¹ Jubilejni koledar obrambne družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani 1936, Ljubljana 1935, str. 38—39.

gledališke predstave, ter sodeloval pri ustanovitvi Čitalnice in javne knjižnice na Blančah. Kako je skrbel za šolo, priča podatek, da je še iz streških jarkov pri Doberdobu skrivaj prihajal v Gorico, da bi ocenil škodo na šolskem poslopju. Še na dan svoje smrti, ki jo je povzročil italijanski šrapnel, je poročal vodstvu CMD v Ljubljano, da Italijani šole še niso zadeli.¹²

Podobno kot Turk je v začetku prve svetovne vojne umrl za ranami v ruskem ujetništvu blagajnik sežanske moške CMD podružnice davčni uradnik Danilo Čebular.

Po teh nekaj utrinkih iz delovanja CMD na Goriškem, ki imajo predvsem namen poziviti sicer nekoliko dolgočasne, zato pa zelo zgovorne številke, ki bodo sledile, si oglejmo razvoj podružnic CMD, ki jih je priklicalo v življenje dogajanje po letu 1907. Za boljše razumevanje tabel navedimo še enkrat okrajšave kategorij članstva po vrstnem redu njihove »teže«: pokr. (pokrovitelj), ust. (ustanovniki), letn. (letniki) in podp. (podporniki). Ustanovniki, ki so od leta 1909 dalje vplačali po 200 kron v obrambni sklad CMD, so označeni z znakom +.

ST. ANDREZ (Standrež)

Ustanovljena z odlokom namestništva v Trstu 23. 4. 1909 št. 815.

pokr.	ust.	letn.	podp.	skupaj	prispevkov (v kronah)
1909	—	—	48	—	48
1910	—	—	25	—	25
1911	—	—	30	—	30
1912	—	—	30	—	30
1913	—	—	30	—	113,34
1914	—	—	30	—	30

V letih 1915—1918 ni bilo denarnih prispevkov.

Predsednik odbora: Leopold Furlani, 1909—1915.

Tajnika: Vinko Bandelj, 1909—1911, Fran Zorn, 1911—1915.

Blagajničarka: Viljemina Malar, 1909—1915.

Namestnik predsednika: Josip Budal, 1909—1915.

Odborniki: Izidor Namut [Namut?], 1909—1911, Marija Plešničar, 1909—1915, Anton Poškulín [Paškulín?], 1911—1915.

BILJE IN OKOLICA

Ustanovljena z odlokom namestništva v Trstu 19. 3. 1912, št. 640.

pokr.	ust.	letn.	podp.	skupaj	prispevkov (v kronah)
1912	—	—	50	—	50
1913	—	—	50	—	50
1914	—	—	50	—	50

V letih 1915—1918 ni bilo denarnih prispevkov.

¹² Koledar (Vestnik) ... XXXI, za leto 1917, Ljubljana 1916, str. 49—50.

Predsednik odbora: Anton Saunik, 1912—1915.
 Tajnik: Ivan Nemeč, 1912—1915.
 Blagajnik: Fr. Mozetič, 1912—1915.
 Namestnica predsednika: Zofija Saunik, 1912—1915.
 Odborniki: Ivan Dominko, 1912—1915, Leopolda Nemeč, 1912—1915, Josipina Perič, 1912—1915.

Kronika

II. razredne

Ijudske šole
in otroškega vrta
v (na, pri)

Gorici - na Blančah.

Študentska šola Tečnična

V Ljubljani,
Narodna in založna „Ustreljska“ tiskarna.

Naslovna stran kronike šole CMD
na Blančah v Gorici

Title page of the chronicle, held
by CMS's School at Blanče in
Gorica (Gorizia, Italy)

BREGINJ IN OKOLICA

Ustanovljena z odlokom namestništva v Trstu 2. 5. 1910, št. Pr. 578—10.

Podružnica je delovala samo v letu 1910, ko je štela 24 letnikov in zbrala 55 kron.

Predsednik odbora: Ivan Šimac, posestnik.
 Tajnik: Fran Filippič, občinski tajnik.

Blagajničarka: Draga Pavšič, učiteljica.
 Namestnica predsednika: Alojzija Klemenc,
 Odbornika: Marija Kramar, Andrej Bensa.

BRJE PRI RIEMBERKU (Braniku) (ženska)

Ustanovljena z odlokom namestništva v Trstu 20. 1. 1908, št. 114.

	pokr.	ust.	letn.	podp.	skupaj	prispevkov (v kronah)
1908	—	—	40	20	60	75
1909	—	—	40	20	60	88,03
1910	—	—	30	30	60	148,70
1911	—	—	25	30	55	16,04
1912	—	—	25	30	55	32,50
1913	—	—	—	—	—	18,80
1914	—	—	25	—	25	—

V letu 1915 — 45 kron, v letu 1916 — 148 kron, v letu 1917 70 kron, v letu 1918 — 290 kron.

Predsednici odbora: Josipina Možina, nadučiteljeva žena, 1908—1913, Rozalija Pečenko, 1913—1918 (?).

Tajniki: Helena Čebron, 1908—1911, Katica Čebron, 1911—1913, Alojzij Fabjan, 1914—1918 (?).

Blagajniki: Kristina Besednjak, učiteljica, 1908—1909, Rožica Pečenko, 1909—1910, Pavla Furlan, 1910—1911, Rožica Pečenko, 1911—1913, Avgusta Furlan, 1911—1913, Anton Makovec, 1914—1918 (?).

Namestnice predsednic: Franica Makovec, 1908—1909, Kristina Besednjak, 1909—1913, Ivana Mrevlje, 1914—1918 (?).

Odbornice: Franica Kodrič, 1908—1910, Viktorija Čebron, 1908—1909, Refaela Pečenko, 1908—1909, Josipina Štokelj, 1908—1910, Alojzija Furlan, 1908—1909, Avgusta Furlan, 1909—1911, Pavla Furlan, 1909—1910, Vekoslava Mrevlje, 1909—1910, Karolina Furlan, 1909—1912, Avgusta Cigoj, 1909—1910, Francica Mrevlje, 1909—1910, Francica Makovec, 1909—1910, Rožica Pečenko, 1910—1911, Josipina Colja, 1910—1913, Marija Mrevlje, 1910—1911, Slavica Čebron, 1910—1911, Franica Benko, 1910—1911, Avgusta Čebron, 1911—1913, Katarina Pečenko, 1911—1913, Angela Ličen, 1911—1913, Ivana Mrevlje, 1911—1913, Katarina Kodrič, 1914—1918 (?), Franja Cigoj, 1914—1918 (?).

CEROVO, ŠT. FERJAN (Števerjan), VIPOLŽE

Ustanovljena 1909.

»Mrtvorojena« podružnica, le za leti 1909 in 1910 je navedenih po 30 članov brez razčlenitve na posamezne kategorije. Denarnih prispevkov ni bilo.

Predsednik odbora: Josip Klanjšček, župan.

Tajnik: Josip Prinčič.

Blagajničarka: Olga Prinčič.

ČEPOVAN

Ustanovljena z odlokom namestništva v Trstu 12. 11. 1908, št. 1942.

pokr.	ust.	letn.	podp.	skupaj	prispevkov (v kronah)
1909	—	80	18	98	—
1910	—	40	—	40	235,60
1911	—	17	25	42	137,02
1912	—	17	25	42	55,87
1913	—	17	25	42	51,58
1914	—	17	25	42	—
V letu 1915 — 17,80 kron.					

Predsednika odbora: Josip Berce, učitelj, 1908—1913, Ciril Kafol, 1913—1915 (?).

Tajniki: Peter Gorjup, čevljar, 1908—1910, Marija Podgornik, 1910—1913, Marica Kafol, 1913—1915 (?).

Blagajniki: Štefan Skok, mizar, 1908—1910, Leopold Reja, učitelj, Justin Podgornik, 1911—1915 (?).

Namestnika predsednika: Leopold Kafol, poštar, 1908—1911, Milka Mlekuž, učiteljica, 1911—1913.

Odborniki: Justin Podgornik, cerkovnik, 1908—1911, Štefanija Kafol, 1908—1911, Dionizij Bratuž, posestnik, 1908—1910, Martin Mrak, posestnik, 1908—1910, Josip Trušnovec, krojač, 1910—1913, Justin Podgornik, 1910—1911, Tončka Mlekuž, 1911—1913, Josipina Plesničar, 1911—1913, Leopold Kafol, 1911—1915 (?).

DEVIN IN MAVHINJE

Ustanovljena z odlokom namestništva v Trstu 12. 4. 1911, št. 638

pokr.	ust.	letn.	podp.	skupaj	prispevkov (v kronah)
1911	—	60	—	60	12,08
1912	+2	67	—	69	282,85
1913	+2	65	—	67	80,18
1914	+1	60	—	61	32

V letih 1915—1918 ni bilo denarnih prispevkov.

Predsednika odbora: Miroslav Ples, hotelir, 1911—1913, Ivan Pečikar, železničar, 1913—1915.

Tajniki: Rudolf Gašperin, nadučitelj, 1911—1912, Anton Peric, ladijski strojnik, 1912—1913, R. Gašperin, 1913—1915.

Blagajnika: Ivan Pečikar, železnički uslužbenec, 1911—1913, Josip Švigelj, železničar v. p., 1913—1915.

Namestnika predsednika: Šinigoj, učiteljeva žena, 1911—1913, Iva Smerdu, poštarsica, 1912—1915.

Odborniki: Avgusta Koren, poštna uslužbenka, 1911—1913, Iva Smerdu, 1911—1912, Josip Kralj, 1911—1913, Janko Urdih (Mavhinje), 1911—, Ivan Gabrovec, 1911—1912, Angel Gabrovec, 1911—1913, Marica Legiša (Mavhinje), 1911—1915.

Ivana Mervič, 1911—1912, Jakob Klemenc (Vižovlje), 1911—1912, 1913—1915, Josip Legiša, 1911—1913, Ivanka Legiša, 1912—1913, Ivan Suc (Sesljan), 1912—1915, Valentin Terčon, 1912—1913, Franc Pernačič, 1912—1913, Eliza Kralj (Slivno), 1913—1915, Josip Rojc (Sv. Ivan), 1913—1915, Kristina Peric (Slivno), 1913—1915, Leopold Ples (Devín), 1913—1915, Avgust Gabrovec (Vižovlje), 1913—1915, Anton Legiša (Mavhinje), 1913—1915, Elvira Legiša (Sv. Ivan), 1913—1915, Jakob Gabrovec (Sesljan) 1913—1915.

DIVAČA

Ustanovljena z odlokom namestništva v Trstu 2. 5. 1910, št. Pr. 681—10.

pokr.	ust.	letn.	podp.	skupaj	prispevkov (v kronah)
1910	1	—	72	23	95
1911	1	—	55	31	87
1912	1	—	55	31	87
1913	1	—	50	30	81
1914	1	—	50	30	81
1915—1916—1917—1918—359,30 kron.					

Predsednika odbora: Viktor Magajna, 1910—1913, Alojzij Smole, 1914—1918 (?).

Tajniki: Pepina Mahorčič, 1910—1911, Alojzij Vadnjal, 1911—1914, Franc Škof, 1914—1918 (?).

Blagajničarke: Micika Zurlini, 1910—1911, Pepina Mahorčič, 1911—1914, Pavla Rešaver, 1914—1918 (?).

Namestnici predsednika: Angela Obersnel, 1910—1914, Ivanka Ditrigh, 1914—1918 (?).

Odborniki: Ivan Jančan, 1910—1911, 1914—1918 (?), Franc Dovgan, 1910—1914, Tinka Zafred, 1910—1914, Antonija Pehavec, 1910—1911, 1914—1918 (?), Pavla Rešaver, 1910—1914, Franc Mlakar, 1910—1914, Alojzij Vadnal, 1910—1911, Josip Menk, 1910—1911, Marija Vovk, 1911—1914, Micika Zurlini, 1911—1918 (?), Franc Žiberna, 1911—1914, Josip Suša, 1911—1914, Kristina Zafred, 1911—1914, Milka Gombač, 1911—1914, P. Gorišek, 1914—1918 (?), Marija Suša, 1914—1918 (?), Alojzij Rebec, 1914—1918 (?), Lavoslav Arko, 1914—1918 (?), Ignac Zafred, 1914—1918 (?), Fran Debevec, 1914—1918 (?), Vilma Ambrožič, 1914—1918 (?), Anton Eržen, 1914—1918 (?), Ivan Roglič, 1914—1918 (?).

DUTOVLIJE IN OKOLICA

Ustanovljena z odlokom namestništva v Trstu 4. 3. 1911, št. 381.

V letu 1910 delovala v sklopu podružnice Dutovlje—Tomaj.

pokr.	ust.	letn.	podp.	skupaj	(v kronah) prispevkov
1911	—	—	35	20	55
					83,60 (+ Tomaj)
1912	—	—	40	20	60
1913	+1	—	42	23	66
1914	+1	—	42	23	66
					100
					200
					100

V letih 1915—1918 ni bilo denarnih prispevkov.

Predsedniki odbora: Fran Vendramin, nadučitelj, 1911—1912, Josip Šuc, župan, (Dutovlje), 1912—1913, Elvira Pojami, poštarica, 1913—1914, Josip Šuc, 1914—1918 (?).

Tajniki: Franc Orel, 1911—1912, Fran Vendramin, 1912—1913, Josip Mahorčič, učitelj, 1913—1918 (?).

„Narodna šola“, zasebna ljudska šola. Družbe sv. Cirila in Metoda
s pravico javnosti, min. razpis z dne 14. maja 1903. št. 20826.
Blanče — v Gorici — ul. Barriera 41

Goriška Škola
Kot. škola, 5

Družba: Gorilsko-Gradilenska,
Sed. skup.: Gorica-mesto.

Šolsko naznanilo.

Dovšak Ivan, Šolska roj. dan 27. aprila 1905. v Ceci, na Prevalce, ž. Živ. Šolska roj. dan 15. IX. 1905. Šolski violon. dan 15. X. 1911. je dobil v tekom šolskega leta sledete rezol.

CETRTLETJE	I	II	III	IV	Opona
Vedenje	✓	✓	✓	✓	
Poldost	✓	✓	✓	✓	
Zanjuš ob. pism. izdelkov	✓	✓	✓	✓	
Napredek v nujnih predmetih:					
Veronika	2	1			
Češnje	2	2			
Učni slavnica	3	3			
Učni prvega	3	3			
jezik					
spisje					
Nemčina					
Ravnino in geom. oblikov.					
Prirodopis in prirod. oz.					
Zemljepis in zgodov. raz. uk.					
Fizika	3	2			
Biologija	3	2			
Geografija	1	1			
Teologija					
Zemsta ročna dela					
Napredek v neobveznih predmetih:					
Zanjeni opavitevi	—	2	2		
poldostni neopavitevi					
Izdan. dan	10. 5. 1918	10. 5. 1918	10. 5. 1918	10. 5. 1918	
Podpis staršev	Božidar Štoka	Božidar Štoka	Božidar Štoka	Božidar Štoka	
ali namestnikov					

Ta akt je naznat dne 10. maj 1918. in te višji razred.

J. Štoka
član redov.

Štoka

Bredi 1 2 3 4 5

Blagajnčarki: Franja Živec, učiteljica, 1911—1914, Ernesta Zega, (Kopriva), 1914—1918 (?).

Namestnika predsednika: Tereza Živec, 1911—1913, Josip Šuc, župan, 1913—1918 (?).

Odborniki: Erna Zega, 1911—1912, 1913—1918 (?), Leopold Širca, 1911—1913, Anton Štoka, 1911—1918 (?), Josip Gulič, 1911—1913, Ivan Filipič, 1911—1912, Alojz Brundula, 1911—1912, Marija Tavčar, 1911—1912, Antonija Bončar, 1911—

Spričevalo CMD šole
na Blančah v Gorici
School report of the
CMS's School at Blan-
ča in Gorica (Gorizia,
Italy)

1912, Ivanka Zega, 1911—1918 (?), Anton Ukmar, 1912—1913, Josip Živec, 1912—1913, France Orel, 1912—1918 (?), Viktor Širca, 1912—1918 (?), Fran Vendramin, 1913—1918 (?), Rezika Živec, 1913—1918 (?).

KOSTANJEVICA IN OKOLICA

Ustanovljena z odlokom namestništva v Trstu 13. 2. 1913, št. Pr. 356.

	pokr.	ust.	letn.	podp.	skupaj	prispevkov (v kronah)
1913	—	—	52	2	54	150
1914	—	—	52	2	14	—

V letih 1915—1918 ni bilo denarnih prispevkov.

Predsednica odbora: Marija Fakin, 1913—1915.

Tajnica: Vinka Antonič, 1913—1915.

Blagajnik: Anton Fakin, 1913—1915.

Namestnik predsednika: Anton Novak, 1913—1915.

Odborniki: Josip Franciškin [Frančeškin?], 1913—1915, Franja Urdih, 1913—1915, K. Trampuž, 1913—1915, Franc Trampuž, 1913—1915, Olga Franciškin, 1913—1915, Amalija Urdih, 1913—1915, Albina Mozetič, 1913—1915, Angela Trampuž, 1913—1915, J. Furlan, 1913—1915, K. Tomažič, 1914—1915, Natalija Furlan, 1914—1915.

KRED, občina

Ustanovljena z odlokom namestništva v Trstu 28. 5. 1911, št. 967.

	pokr.	ust.	letn.	podp.	skupaj	prispevkov (v kronah)
1911	—	—	26	—	26	45,76
1912	—	—	28	—	28	72,21
1913	—	—	28	—	28	12
1914	—	—	28	—	28	—

V letih 1915—1918 ni bilo denarnih prispevkov.

Predsednik odbora: Ludvik Volarič, gostilničar, 1911—1915.

Tajnik: Albin Miklavčič, nadučitelj, 1911—1915.

Blagajnik: Andrej Skočir, stražmojster v. p., 1911—1915.

Namestnik predsednika: Ivan Ivančič, nadučitelj, 1911—1915.

Odbornika: Anton Cenčič, posestnik, 1911—1915, Franc Rakovšek, posestnik, 1911—1915.

SV. KRIŽ (Vipavski Križ), DOBRAVLJE IN VELIKE ŽABLJE

Ustanovljena z odlokom namestništva v Trstu 18. 4. 1911, št. 733.

pokr.	ust.	letn.	podp.	skupaj	prispevkov (v kronah)
1911	—	—	60	—	60
1912	—	2	64	—	66
1913	—	2	64	—	66
1914	—	2	64	—	66
					194,72

V letu 1915 — 58 kron, v letu 1916 — 30 kron.

Kupna pogodba.

isklepata gospod Andrej Gabršček, trgovec v Gorici kot prodajalec in družba sv. Cirila in Metoda v Ljubljani kot kupovalka, kakor sledi:

1. Gospod Andrej Gabršček prodaja in odstopa družbi sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, z dovoljenjem vknjižbe lastninske pravice svoje posestvo pod vl. št. 1768 k. o. Kormin, (Cormons) z vsemi njemu do tega posestva pristoječimi pravicami in dolžnostmi v njeno popolno in nepreklicljivo last, za dogovorjeno kupnino v znesku 15600 K., reci: petnajsttisočesteto kron.

2. Družba sv. Cirila in Metoda, kupuje in in prevzema to posestvo v svojo last za dogovorjeno kupnino v znesku 15600 K., reci: petnajsttisočesteto kron, ter omenja, da je to kupnina popolnoma plačala in poštela, kar prodajalec s tem potrjuje.

3. V posest in včitek kupljenega posestva stopi kupovalkatakoj, ter prevzema od danes naprej vse dotične davke, doklade in druga javna bremena na se.

4. Pogodbnika se odpovedujeta pravici, razdirati to po-

Predsedniki odbora: Josip Berbuč, 1911—1913, Anica Valič, 1913—1914, Josip Berbuč, 1914—1918 (?).

Tajnice: Franja Breščak, 1911—1913, Zinka Breščak, 1913—1914, Karel Slokar, 1914—1918 (?).

Blagajniki: Kristjan Šinigoj, 1911—1913, Marica Bonet (Cesta), 1913—1918 (?), Anica Bratina (Velike Žablje), 1913—1918 (?), Fran Mrmolja (Dobravlje), 1914—1918 (?).

Namestniki predsednika: Anica Valič, 1911—1913, Josip Berbuč, 1913—1914, Anica Valič, 1914—1918 (?).

godbo zaradi prikratke čez polovico prave vrednosti.

5. Vso stroške te pogodbe, prepisa in odstotnino plača kupovalka.

6. Prodajalec se zavzuje prodaré posestvo kupovalki brez vsakoga vknjiženega dolga in bremena izročiti v last. Zato se zavzuje prodajalec vse na tem posestvu vknjižene tirjatve brez zamude plačati in na svoje stroške izbrisati pustiti; do tedaj pa on dober stoji, da bodo glede teh dolgov kupovalka obvarovana vsake tožbe in škode.

V Gorici, dne 20. januarja 1910.

N. Gabršček.

Andrej Gabršček,
trgovec

Anton Klobucnik
legajst.

Stev. 11511.

Obvezujem, da je osebno mi znani gospod Andrej Gabršček, trgovec iz Gorice, podpisal lastnoročno to pogodbo danes v pričo mene.

V Gorici, dne 20. (dvajsetega) januarja 1910 (tisočdvacetstotodesetega).

Marj. Gabršček
trgovec

Pogodba, s katero je Družba sv. Cirila in Metoda kupila od Andreja Gabrščeka stavbo v Krminu, v kateri je prej delovala njena osnovna šola

The Contract signed by "St. Cyril and Method Society" and Andrej Gabršček about the purchase of Gabršček's building in Krmin (Cormons, Italy) where the CMS's elementary School has been working for several years

Odborniki: Alojz Valič, 1911—1913, Ana Bratina, 1911—1913, Janko Rustja, 1911—1913, Marija Bone, 1911—1913, Leopold Novak, 1914—1918 (?), Miroslav Bone, 1914—1918 (?).

KRMIN IN OKOLICA

Ustanovljena z odlokom namestništva v Trstu 2. 11. 1911, št. 1875.

pokr.	ust.	letn.	podp.	skupaj	prispevkov (v kronah)
1912	—	—	40	5	45
1913	—	—	60	3	63
1914	—	—	60	3	63
V letu 1915 — 26 kron.					

Predsednik odbora: Anton Erzetič, veleposestnik, 1911—1915.

Tajnika: Janko Garvas, učitelj, 1911—1913, Josip Ribičič, nadučitelj, 1913—1915.

Blagajnica: Ljudmila Erjavec, učiteljica, 1911—1915.

Namestnik predsednika: Ivan Kalčič, gostilničar, 1911—1915.

Odborniki: An. Sirk, 1911—1915, Marija Res, otroška vrtnarica, 1911—1915, Devetak, 1919—1915, Spieler, 1913—1915, Alman, 1913—1915, Getz, 1913—1915, Gabrijelčič, 1913—1915, Mašera, 1913—1915.

LOKAVEC PRI AJDOVŠČINI

Ustanovljena z odlokom namestništva v Trstu 11. 11. 1908, št. 1804.

pokr.	ust.	letn.	podp.	ekupaj	prispevkov (v kronah)
1909	—	—	26	—	137,01
1910	—	—	23	8	31
1911	—	—	20	8	28
1912	—	—	20	8	28
1913	—	—	20	8	28
1914	—	—	20	8	28
V letih 1915—1918 ni bilo denarnih prispevkov.					67,32

Predsedniki odbora: Alojzija Tomažič, nadučiteljeva žena, 1908—1912, Josip Slokar, 1912—1913, Katarina Hmelak, 1913—1918 (?).

Tajniki: Ernest Bevk, trgovec, 1908—1911, Alojzij Slokar, 1911—1912, Ernest Bevk, 1912—1918 (?).

Blagajniki: Marica Kompare, trgovčeva hči, 1908—1912, Katarina Hmelak, 1912—1913, Franc Kompare, 1913—1918 (?).

Namestniki predsednika: Josip Spacapan, 1908—1911, K. Hmelak, 1911—1912, Olga Hmelak, 1912—1913, Josip Spacapan, 1913—1918 (?).

Odborniki: Katarina Hmelak, 1908—1911, Marica Žigon, 1908—1911, Franica Slokar, 1908—1911, Kristina Kompare, 1908—1911, Marija Kovač, 1908—1911, Josip Spacapan, 1911—1912, Marija Čopič, 1911—1912, Olga Hmelak, 1911—1912, Josip

Slokar, 1911—1912, 1913—1918 (?), Antonija Lokar, 1912—1918 (?), Vencelj Lozar, 1912—1913, Peter Hmelak, 1913—1918 (?).

LOKEV IN OKOLICA

Ustanovljena z odlokom namestništva v Trstu, 14. 7. 1909, št. 1172.

pokr.	ust.	letn.	podp.	skupaj	prispevkov (v kronah)
1910	+3	6	28	—	37
1911	+3	6	31	6	46
1912	+3	6	31	6	46
1913	+3	6	31	6	46
1914	+3	6	31	6	46

V letu 1915 — 42,40 kron, v letu 1916 — 34 kron, v letu 1917 — 22 kron.

Predsednik odbora: Ivan Frankovič, orožnik v. p., 1909—1911, Slavoj Praprotnik, trgovec, 1911—1918 (?).

Tajnika: Leopold Arko, učitelj, 1909—1911, Pavlina Srebotnjak, 1911—1918 (?).

Blagajnica: Mimi Muha, 1909—1918 (?).

Namestnika predsednika: Milena Žagar, 1909—1911, Marija Petelin, 1911—1918 (?).

Odborniki: Marija Petelin, 1909—1911, Slavoj Praprotnik, 1909—1911, Miha Plačar, 1911—1918 (?), Josip Škabar, 1911—1918 (?), Anton Perhavec, 1911—1918 (?), Radoslav Srebotnjak, 1911—1918 (?).

SV. LUCIJA (Most na Soči) IN BAŠKA DOLINA

Ustanovljena z odlokom namestništva v Trstu 17. 7. 1909, št. 1272.

pokr.	ust.	letn.	podp.	skupaj	prispevkov (v kronah)
1910	+1	4	64	33	101
1911	+1	4	72	30	107
1912	+1	4	70	16	91
1913	+1	5	77	57	140
1914	+1	5	77	57	140

V letu 1915 — 159 kron.

Predsednik odbora: Josip Rakovček, 1909—1915.

Tajnik: Karol Avser, 1909—1915.

Blagajnika: Lucijan Kovačič, 1909—1911, Marija Vuga por. Bizjak, 1911—1915.

Namestnica predsednika: Alma Kovačič por. Marego, 1909—1915.

Odborniki: Olga Kovačič, 1909—1915, Micika Vuga, 1909—1911, Ignac Fratnik, 1909—1915, Božidar Božič, 1909—1915, Ana Mikuš, 1909—1915, Ljudmila Gerželj, 1909—1913, Rafaela Gomiček, 1909—1911, Ivan Matelič, 1909—1911, Ana Perin, 1909—1911, Tomo Seljak, 1909—1911, Franc Kosmač, 1909—1911, Lucijan Kovačič, 1911—1915, Milan Perozzi, 1913—1915.

MIREN IN OKOLICA

Ustanovljena z odlokom namestništva v Trstu 2. 5. 1910, št. Pr. 464/1-10.

pokr.	ust.	letn.	podp.	skupaj	pripravkov (v kronah)
1910	+2	—	35	—	37 * 30
1911	+3	—	36	11	50 72
1912	+4	—	36	11	51 189,20
1913	+5	—	32	11	48 254,69
1914	+5	5	32	11	53 74,66

V letih 1915—1918 ni bilo denarnih prispevkov.

Predsednica odbora: Josipina Pavletič, 1910—1915.

Tajnica: Slavica Vilhar, 1910—1915.

Blagajničarka: Verica Marmolja, 1910—1915.

Namestnice predsednika: Božena Jakil, 1910—1911, Zofija Jakil, 1911—1914, Franja Jakil, (Rupa), 1914—1915.

Odborniki: Helena Faganelli, 1910—1911, Marta Faganelli, 1910—1913, Pavel Faganelli (poverjenik za Miren), 1910—1911, Leopold Vuk (poverjenik za Miren), 1910—1911, Zofija Seunig (Bilje), 1910—1913, Milka Uršič (Gabrje), 1910—1911, Anica Pavletič (Opatje selo), 1910—1911, Vinko Gregorič (Orehovlje, Opatje selo), 1910—1913, Rudolf Uršič, 1910—1911, Jožica Pavletič, 1911—1913, Edvard Praprotnik (poverjenik za Miren), 1911—1913, Jurij Vuk (Miren), 1911—1913, Marija Devetak (Gabrje, Sovodnje), 1911—1913, Alojzija Uršič, 1913—1915, Kristina Vuk, 1913—1915, Ana Šandrin, 1914—1915, Milka Faganelli, 1914—1915, Zofija Jakil, 1914—1915, Ivan Lestan, 1914—1915, Marija Pavlin, 1914—1915, Niko Jakil, 1914—1915, Julij Jakin, 1914—1915, Henrik Vuk, 1914—1915.

NABREŽINA

Ustanovljena z odlokom okrajnega glavarstva v Sežani, 31. 12. 1909, št. 16.134.

pokr.	ust.	letn.	podp.	skupaj	pripravkov (v kronah)
1910	+1	1	93	1	96 285,49
1911	+3	1	70	—	74 294,02
1912	+3	1	70	—	74 255,62
1913	+5	1	50	—	56 390
1914	+5	1	50	—	56 241,56

V letu 1915 — 100 kron.

Predsedniki odbora: Fran Nemeč, trgovec in posestnik, 1909—1912, Ivan Caharija, župan, 1912—1913, Ivan Nemeč, 1913—1914, Milan Kolar, študent prava, 1914—1915.

Tajniki: Pavla Tance, 1909—1911, Rado Medič, zasebni uradnik, 1911—1912, Vinko Fakin, 1912—1913, Ignac Gruden, pravnik, 1913—1914, Anton Radovič, absolvent trgovske šole, 1914—1915.

Blagajniki: Zofija Caharija, 1909—1913, Avgust Tance, učitelj, 1913—1914, Josip Paškulín, študent, 1914—1915.

Namestnik predsednika: Bogomila Caharija, 1909—1915.

Odborniki: Rado Medič, 1909—1911, Josip Macarol, 1909—1912, Avgust Tance, 1909—1913, Ivan Caharija, 1909—1912, Ivan Deisinger, 1909—1912, Anton Radovič, 1909—1912, Leon Kamput, 1909—1912, Leopold Pertot, kamnoseški podjetnik, 1909—1914, Pavla Tance, 1911—1912, Hinko Heler, 1911—1912, Franc Nemeč, 1912—1913, Herman Ipavec, učitelj, 1913—1914, Milan Kolar, 1913—1914, Anton Soršič, učitelj, 1913—1914, L. Tance, 1914—1915, Edmund Caharija, 1914—1915, Marica Caharija, 1914—1915, Teodor Caharija, učitelj, 1914—1915, Anton Koršič, učitelj, 1914—1915.

OPATJE SELO, KOSTANJEVICA IN OKOLICA

Ustanovljena z odlokom namestništva v Trstu, 19. 3. 1912, št. 639.

pokr.	ust.	letn.	podp.	skupaj	pripravkov (v kronah)
1912	—	—	63	3	66 —
1913	—	—	44	5	49 262,88
1914	—	—	44	5	49 112

V letih 1915—1918 ni bilo denarnih prispevkov.

Predsednik odbora: Vinko Gregorič, učitelj, 1912—1915.

Tajnik: Mirko Perko, učitelj, 1912—1915.

Blagajniki: Ivan Marušič, 1912—1913, Pavel Marušič, 1913—1915.

Namestnika predsednika: Franc Urdih, 1912—1913, Franc Pahor, 1913—1915.

Odborniki: Avgusta Podgornik, 1912—1915, Angela Marušič, 1912—1915, Štefan Gorjan, 1912—1915, Marica Fakin, 1912—1915, Jožica Gašpari, 1912—1913, Olga Frančeskin, 1912—1913, Karel Pahor, 1913—1915, Anton Zavadlav, 1913—1915, Karol Ferletič, 1913—1915, Anton Perič, 1913—1915.

ŠT. PETER (Šempeter) PRI GORICI

Ustanovljena z odlokom namestništva v Trstu 9. 4. 1913, št. Pr. 721-1913.

pokr.	ust.	letn.	podp.	skupaj	pripravkov (v kronah)
1913	—	—	62	—	62 94
1914	—	—	107	—	107 200,97

V letih 1915—1918 ni bilo denarnih prispevkov.

Predsednik odbora: Božidar Mervič, 1913—1915.

Tajnica: Dorica Mervič, 1913—1915.

Blagajnik: Ciril Bitežnik, 1913—1915.

Nasmestnica predsednika: Petrina Černič, 1913—1915.

Odborniki: Viktor Šavli, 1913—1915, Karolina Silič, 1913—1915, Albert Pavlič, 1913—1915, Anton Droč, 1913—1915, Alojzij Blažica, 1913—1915.

PEVMA (ženska)

Ustanovljena z odlokom okrajnega glavarstva v Gorici 14. 11. 1909.

pokr.	ust.	letn.	podp.	skupaj	prispevkov (v kronah)
1909	—	—	—	—	105,70
1910	+1	1	39	9	117,80
1911	—	1	38	2	203,64
1912	—	1	27	—	348,06
1913	+1	1	27	—	247,54
1914	+1	1	27	—	364,66

V letu 1915 — 72,02 kron.

Predsednici odbora: Amalija Pintar, posestnica, 1909—1913, Ana Jug, 1913—1915.

Tajnica: Roza Maraž, otroška vrtnarica, 1909—1915.

Blagajničarki: Katarina Krajnik, šivilja, 1909—1913, Francka Mikluš, 1913—1915.

Namestnice predsednic: Jožefa Pavlin, 1909—1911, Marija Komljanec, trgovčeva žena, 1911—1913, Ivanka Komavli, 1913—1915.

Odbornice: Marija Gravner, 1909—1911, Marija Luznik, 1909—1911, Gabrijela Komjanec, 1909—1911, Antonija Fiegl, veleposestnikova hči, 1909—1913, Roza Gerbec, 1909—1911, Marija Vogrič, trgovčeva žena, 1911—1913, Roza Klanjšček, 1913—1915, Karolina Primožič, 1913—1915.

PLISKOVICA, GABROVICA, VELIKI DOL

Ustanovljena z odlokom namestništva v Trstu, 13. 12. 1912, št. Pr. 2144—12.

pokr.	ust.	jetn.	podp.	skupaj	prispevkov (v kronah)
1913	—	—	104	—	104
1914	—	—	100	—	15

V letu 1915 — 2 kroni.

Predsednika odbora: Milan Volkov, nadučitelj (Pliskovica), 1912—1914, Alojz Švara, župan (Gabrovica), 1914—1915.

Tajniki: Alojzij Puc, posestnik, 1912—1914, Milan Volkov, 1914—1915, Pavel Medič, učitelj (Gabrovica), 1914—1915.

Blagajnik: Avgust Stemberger, trgovec, 1912—1915, Josip Kavčič, 1912—1915.

Namestnika predsednika: Karol Slavec, 1912—1914, Alojzij Puc, posestnik (Pliskovica), 1914—1915.

Odborniki: Ivan Fakin, 1912—1915, Josip Rebula, 1912—1914, Alojzij Švara, 1912—1914, Franc Žerjal, 1912—1915, Alojzij Volčič (Gabrovica), 1914—1915, Avgust Žerjal, 1914—1915.

PODGORA IN OKOLICA

Ustanovljena z odlokom namestništva v Trstu, 24. 10. 1911, št. 1840.

pokr.	ust.	letn.	podp.	skupaj	prispevkov (v kronah)
1911	—	—	—	—	200
1912	+2	3	62	—	110
1913	+2	4	56	3	290,52
1914	+2	2	58	7	249,50

V letih 1915—1918 ni bilo denarnih prispevkov.

Predsednica odbora: Milka Klančič, učiteljica, 1912—1915.

Tajnik: Anton Faganelli, učitelj, 1912—1915.

Blagajnik: Ivan Terpin, občinski sluga, 1912—1915.

Namestnik predsednice: Josip Nemec, 1912—1915.

Odborniki: Olga Klančič, 1912—1915, Ljudmila Dolenc, 1912—1915, Školastika Brešan, 1912—1915, Ida Bregant, 1912—1915, Marija Komavli, 1912—1915, Franc Klančič, 1912—1915, Evgen Juretič, 1912—1915, Alojz Slamič, 1912—1915, Alojzija Bandel, 1912—1915, Zmagoslava Brezigar, 1912—1915, Miroslav Perko, 1912—1915, Olga Bregant, 1913—1915, Ana Bandel, 1913—1914, Marija Drašček, 1913—1915, Franica Perko, 1914—1915, Karla Petajan, 1914—1915.

RAVNICA IN PODGOZD

Ustanovljena z odlokom namestništva v Trstu 1914.

Leta 1914 je štela 25 letnikov, zbrala pa ni nič denarnih prispevkov.

Predsednik odbora: Josip Šušmelj, nadučitelj in veleposestnik.

Tajnik: Rudolf Rijavec, trgovec in posestnik.

Blagajnik: Anton Plesničar, gostilničar.

Namestnik predsednika: Anton Cej.

Odborniki: Alojz Šušmelj, Leopold Pavlin, Anton Doljak (Zagorje), Vinko Plesničar (Voglarji), Josip Pavlin, Fran Bončina (Podgozd), Andrej Belinger, Alojz Cej (Voglje), Leopold Šušmelj, Avgust Cej, Josip Plesničar, Andrej Pavlin.

RENČE

Ustanovljena z odlokom namestništva v Trstu 22. 11. 1913, št. Pr. 2132/1913.

Leta 1914 je podružnica štela 60 letnikov in zbrala 100 kron, v letih 1915—1918 ni bilo denarnih prispevkov.

Predsednica odbora: Felicita Vižintin, poštarica, 1913—1915.

Tajnik: Peter Nemec, učitelj, 1913—1915.

Blagajničarka: Evgenija Vižintin, nadučiteljeva žena, 1913—1915.

Namestnica predsednika: Krista Stepančič, županja, 1913—1915.

Odborniki: Josipina Lasič, 1913—1915, Aleks Pregelj, stavbenik, 1913—1915, Ivan Arčon, 1913—1915, Ida Štibilj, 1913—1915, Ivan Stefančič, župan, 1913—1915, Angel Hebat, gostilničar, 1913—1915.

RIHEMBERK (Branik)

Ustanovljena z odlokom namestništva v Trstu 26. 4. 1909.

pokr.	ust.	letn.	podp.	skupaj	prispevkov (v kronah)
1909	—	—	85	—	100
1910	—	—	77	—	285,75
1911	—	—	52	—	205
1912	—	—	47	—	200
1913	—	—	26	—	254,10
1914	—	—	18	6	40

V letih 1915—1918 ni bilo denarnih prispevkov.

Predsednika odbora: Ivanka Mihelj, 1909—1910, Josip Čebron, posestnik, 1910—1915 (?).

Tajniki: Olga Furlani, 1909—1910, Jurij Kocuvan, postajenačelnik, 1910—1912, Anton Lenarčič, učitelj, 1912—1914, Fran Pavlica, 1914—1915 (?).

Blagajniki: Ulrik Pavlica, nadučitelj, 1909—1913, Leopold Zgonik, posestnik, 1913—1914, Ulrik Pavlica, 1914—1915 (?).

Namestniki predsednika: Josip Čebron, 1909—1910, Dora Ličen, 1910—1913, Avgusta Poniž, nadučiteljeva žena, 1913—1914, Josip Hmelak, 1914—1915 (?).

Odborniki: Anton Možina, 1909—1910, Teodora (Dora) Birsa, 1909—1915 (?), Fran Hebat, 1909—1915 (?), Karel Birsa, 1909—1910, Alojzija Vidmar, 1909—1912, Angel Pavlica, 1909—1910, Anton Gvardjančič, 1909—1915 (?), Justin Grzej, 1909—1913, 1914—1915 (?), Miha Vidmar, 1909—1910, Alojz Hmeljak, 1909—1911, 1914—1915 (?), Fran Birsa, 1909—1911, Alojz Vidmar, 1910—1911, 1914—1915 (?), Alojz Ličen, 1910—1911, Marija Birsa, 1910—1913, Lovro Vidmar, 1910—1911, Rozalija Mrevlje, 1910—1911, Antonija Mihelj, 1910—1911, Avgusta Poniž, 1911—1913, Josip Hmelak, 1911—1914, Franja Škerlec, 1911—1913, Andrej Gvardjančič, 1911—1912, Amalija Robič, 1911—1913, Ludvik Čebron, 1911—1912, Leopold Zgonik, 1911—1913, 1914—1915 (?), Jurij Kocuvan, 1912—1913, Makso Ličen, 1912—1913.

SELO, VRTOVIN IN GOJAČE

Ustanovljena z odlokom namestništva v Trstu 4. 1. 1911, št. 2275-10.

pokr.	ust.	letn.	podp.	skupaj	prispevkov (v kronah)
1911	—	1	23	11	35
1912	—	1	21	31	53
1913	—	1	25	12	38
1914	—	1	25	12	38

V letih 1915—1918 ni bilo denarnih prispevkov.

Predsednik odbora: Josip Mrmolja ml., posestnik, 1911—1915.

Tajnika: Anton Tušar, učitelj, 1911—1913, Ivan Pišot, posestnik, 1913—1915.

Blagajnika: Ivan Pišot, posestnik, 1911—1913, Alojzij Bavčar, 1913—1915.

Namestnika predsednika: Angela Čermelj, 1911—1913, Josip Pišot, 1913—1915.

Odborniki: Ida Mermolja, 1911—1915, Terezija Čermelj, 1911—1915, Franc Bavčar, 1911—1915, Josip Pišot, 1911—1913, Franja Bovcon, 1911—1913, Marija Pirjevec, 1911—1913, Antonija Čigoj, 1911—1913, Angela Čermelj, 1913—1915, Alojz Bavčar, 1913—1915, Ida Mermolja, 1914—1915.

SOLKAN

Ustanovljena z odlokom namestništva v Trstu 17. 4. 1910.

pokr.	ust.	letn.	podp.	skupaj	prispevkov (v kronah)
1910	1+1	—	120	—	122
1911	1+1	—	105	—	107
1912	1+1	—	90	—	92
1913	1+1	—	90	—	92
1914	1+1	—	80	3	85

V letih 1915—1918 ni bilo denarnih prispevkov.

Predsedniki odbora: Fran Bajt, nadučitelj, 1910—1911, Franc Scherzer, poslovodja mizarske zadruge, 1911—1913, Albin Stritar, učitelj, 1913—1914, Ivan Doljak, tovarnar, 1914—1915.

Tajniki: Lucijan Gomišček, učiteljiščnik, 1910—1911, Emil Zorn, učitelj, 1911—1913, Marij Mozetič, trgovski poslovodja, 1913—1914, Fran Bajt, 1914—1915.

Blagajniki: Daniel Vuga, rezbarski mojster, 1910—1911, Josip Mercina, delovodja, 1911—1912, Andrej Škarabot, občinski tehtničar, 1912—1913, Viktor Leban, mizarski mojster, 1913—1914, Justina Gomišček, 1914—1915.

Namestniki predsednika: Karolina Makarovič, gostilničarka, 1910—1911, Marija Gerbič, zasebnica, 1911—1912, Justina Gomišček, 1912—1913, Viktor Leban, 1914—1915.

Odborniki: Marija Korsič, otroška vrnarica, 1910—1913, Marija Gerbič, 1910—1911, 1912—1913, Jadviga Kalan, 1910—1911, Justina Gomišček, 1910—1912, Marija Križnič, 1910—1911, I. Boškin, 1910—1911, Fran Komel, 1910—1912, Anton Gerbec, 1910—1911, Andrej Ličar, 1910—1911, Franc Scherzer, 1910—1911, Valentin Vuga, 1910—1912, K. Boltar, 1911—1913, K. Boškin, 1911—1913, Albin Stritar, 1911—1912, Štefan Vuga, 1911—1912, A. Gomišček, 1911—1912, Fran Bajt, 1911—1913, Andrej Škarabot, 1911—1912, Fran Mercina, 1912—1913, Fran Čubelj, 1912—1913, Amalija Mozetič, 1912—1913, Ivan Golja, 1912—1913, Elvira Gomišček, 1912—1913, Marij Mozetič, 1914—1915, Andrej Bone, 1914—1915, Josipina Makuc, 1914—1915, Štefan Drašček, 1914—1915, Fran Šerca, 1914—1915, Emil Zorn, 1914—1915.

SOVODNJE—RUBIJE

Ustanovljena z odlokom namestništva v Trstu 20. 5. 1912, št. 691.

Podružnica je bila »mrtvorojena«.

ŠMARJE

Ustanovljena z odlokom namestništva v Trstu 6. 8. 1909, št. 9830/I.

pokr.	ust.	letn.	podp.	skupaj	prispevkov (v kronah)
1909	—	—	—	—	109,54
1910	—	20	36	56	12
1911	—	42	78	120	80,40
1912	—	2	19	42	122
1913	—	—	—	—	87,52
1914	+1	2	19	21	43
V letu 1916 — 70 kron.					

Predsednika odbora: Vekoslav Benko, učitelj, 1909—1912, Rihard Orel, nadučitelj, 1912—1918 (?).

Tajniki: Janko Kavs, 1909—1910, Tinka Strel, učiteljica, 1910—1911, Roza Fiegl, učiteljica, 1911—1912, Tinka (Otilija) Strel, 1912—1918 (?).

Blagajnik: Filip Stubelj, posestnik in trgovec, 1909—1918 (?).

Namestnika predsednika: Peter Ježičič, krojač, 1910—1911, Josip Gruntar, ekonom, 1911—1912, Peter Ježičič, 1912—1918 (?).

Odborniki: Dora Poljšak, poštna upravnica, 1910—1918 (?), Anton Škrbec, posestnik, 1910—1911, Velimir Peček, učitelj, 1910—1912, Vekoslav Gorup, učitelj, 1910—1912, Anton Vovk, 1910—1912, Andrej Benko, 1910—1911, Albin Gruntar, 1910—1912, Rafael Poljšak, 1910—1912, Rozina Samec, 1910—1911, Marija Stubelj, 1910—1911, Alojzija Ozbič, 1910—1911, Peter Ježičič, 1911—1912, Josip Furlan, 1911—1918 (?), Ciril Čehovin, ekonom, 1911—1912, Josipina Lisjak, 1911—1912, Mimika Gruntar, 1912—1918 (?), Ida Stubelj, 1912—1918 (?), Rastoslav Gruntar, 1912—1918 (?), Anton Hmeljak, 1912—1918 (?), Rihard Rajer, 1912—1918 (?).

STANJEL NA KRASU

Ustanovljena z odlokom namestništva v Trstu 7. 7. 1911, št. Pr. 1080.

pokr.	ust.	letn.	podp.	skupaj	prispevkov (v kronah)
1911	—	—	—	—	89,60
1912	+1	—	45	5	51
1913	+1	—	45	5	51
1914	+1	—	42	30	73
V letih 1915—1918 ni bilo denarnih prispevkov.					

Predsednika odbora: Filip Hočevar, župan, 1912—1913, Avgust Starc, gostilničar, 1913—1915 (?).

Tajniki: Josip Hočevar, 1912—1913, Vinko Fakin, 1913—1914, Andrej Rojc, nadučitelj, 1914—1915 (?).

Blagajničarki: Marija Švagelj, 1912—1914, Franja Ličar, učiteljica, 1914—1915 (?).

Namestniki predsednika: Franja Ličar, 1912—1913, Filip Hočevar, 1913—1914, Janko Lenščak, železniški uslužbenec, 1914—1915 (?).

Odborniki: Marija Ukmar, 1912—1913, Vekoslav Gul, 1912—1913, Janko Keršovan, trgovec, 1912—1915 (?), Avgust Stare, 1912—1913, Ciril Čehovin, 1912—1915 (?), Marija Turk, 1912—1915 (?), Angela Fabjan, 1912—1914, Vekoslav Švagelj, 1912—1915 (?), Alojz Gorjup, 1912—1915 (?), Vinko Fakin, 1912—1913, Josip Hočevar, 1913—1915 (?), Rozalija Švagelj, 1913—1915 (?), Filip Hočevar, župan, 1914—1915 (?), Bernarda Fabjan, 1914—1915 (?).

TOMAJ

(ustanovljena kot: Tomaj, Dutovlje in okolica)
Ustanovljena z odlokom namestništva v Trstu 19. 6. 1910, št. 1074.

pokr.	ust.	letn.	podp.	skupaj	prispevkov (v kronah)
1910	—	—	85	—	85
1911	—	—	—	—	83,60
1912	—	—	30	—	30
1913	+1	—	30	—	31
1914	+1	—	30	—	31
V letu 1918 — 107 kron.					

Predsednik odbora: Josip Uran, župan, 1910—1918 (?).

Tajnik: Anton Kosovel, nadučitelj (Tomaj), 1910—1918 (?).

Blagajnika: Leopold Širca, trgovec (Dutovlje), 1910—1911, Matilda Škrl, 1911—1918 (?).

Namestnika predsednika: Ravber (Dutovlje), 1910—1911, Alojz Brundala (Kreplje), 1911—1918 (?).

Odborniki: Alojz Brundala, 1910—1911, Marička Lah (Dutovlje), 1910—1911, Matilda Škrl (Tomaj), 1910—1911, Josip Škrl (Tomaj), 1910—1918 (?), Antonija Dujc (Sepulje), 1910—1918 (?), Josip Bezek (Križ), 1910—1918 (?), Anton Filipčič (Križ), 1910—1918 (?), J. Grbec (Utovlje), 1910—1918 (?), Henrik Žvab, trgovec (Skopo), 1910—1913, Rezika Živec (Krajna vas), 1910—1913, Antonija Štoka (Krajna vas), 1910—1913, Alojz Turk (Avber), 1910—1918 (?), Franc Fabjan (Avber), 1910—1918 (?), Antonija Orel (Ponikve), 1910—1918 (?), Ivan Kjuder (Kazlje), 1910—1918 (?), Bernard Novak (Kazlje), 1910—1918 (?), Štefan Zabrič (Kazlje), 1910—1913, Anton Podreka (Kopriva), 1910—1913, Ivanka Zega (Kopriva), 1910—1913.

VOLČJA DRAGA IN VOGRSKO

Ustanovljena z odlokom namestništva v Trstu 10. 3. 1911, št. 510.

pokr.	ust.	letn.	podp.	skupaj	prispevkov (v kronah)
1911	—	—	35	—	35
1912	+1	—	35	—	36
1913	+1	—	35	—	36
1914	+1	—	35	—	36
V letu 1915 — 82,62 kron.					

Predsednika odbora: Josip Bajt, stražmojster in posestnik, 1911—1914, Alojz Urbančič, nadučitelj (Vogrsko), 1914—1915.
Tajnika: Alojz Urbančič, 1911—1914, Avgusta Šercer, poštna upravnica, 1914—1915.

Blagajničarki: Avgusta Šercer, 1911—1914, Katica Turel, trgovčeva hči, 1914—1915.
Namestnici predsednika: Marija Muršič, nadučiteljeva žena, 1911—1914, Anda Kenda, posestnica, 1914—1915.

Odborniki: Zofija Plesničar, učiteljica, 1911—1914, Ivan Arčon, posestnik, 1911—1914, Josip Gregorič, posestnik, 1911—1915, Alojz Lovc, zidarski mojster, 1911—1914, Katarina Turel, 1911—1914, Jadviga Strel, učiteljica, 1911—1914, Albert Arčon, mizarski mojster, trgovec, 1911—1914, Ivan Furlan, posestnik, 1911—1912, Fran Turel, trgovec, 1911—1912, Fran Žemlja, postajenacelnik, 1911—1914, Andrej Keber, delovodja, 1914—1915, Franc Švečarič, trgovec, 1914—1915, Fran Belltram, župan, 1914—1915, Josip Bajt, stražmojster in posestnik, 1914—1915.

Prav »nove« goriške podružnice CMD nazorno pričajo, kakšno škodo je slovenskemu narodnognemu gibljanju na tem področju prizadela prva svetovna vojna. Od 33 ustanovljenih po letu 1907 so bile samo tri »mrtvorojene«, to je breginjska, cerovska in sovodenjska, medtem ko je nedelavnosti podružnice za Ravnicu in Podgozd, ustanovljene leta 1914, gotovo kriv začetek prve svetovne vojne. Kot znak dejavnosti podružnic v prvi svetovni vojni preostajajo v bistvu le podatki o njihovih finančnih prispevkih, saj ostajajo podružnični odbori iz leta 1914 nespremenjeni in jih v Koledarjih CMD več ne navajajo. Ob tem naj dostavimo, da bi bilo treba precej truda za ugotavljanje, kdo izmed odbornikov je v času prve svetovne vojne umrl ali padel, prav tako pa je vprašanje, kateri odbori so sploh še živelji. Če si ogledamo delovanje prej v veliki večini zelo delavnih »novih« goriških podružnic med prvo svetovno vojno, odkrijemo kaj žalostno sliko. Ves čas vojne je pošiljala denarne prispevke le podružnica na Brjah pri Braniku, z izjemo leta 1918 pa še podružnica v Lokvi. Večina podružnic je prenehala pošiljati denarne prispevke po letu 1914 (17), druge po letu 1915 (8), z enkratnim prispevkom pa so se po letu 1914 »oglasile« le podružnice v Divači, Tomaju in Šmarjah. Pri tem »molku« moramo upoštevati takó fronto, ki je šla preko mnogih sedežev podružnic na Goriškem, kot tudi dejstvo, da je mnogo prebivalstva s te pokrajline moralno bežati pred vojno vihro.

Iz življenja »novih« podružnic CMD na Goriškem velja omeniti še, da je podružnica v Krmlinu nastala kot posledica Družbine šole, ki so jo leta 1908 odprli v tem kraju, ter da se je leta 1910 ustanovljena podružnica za Tomaj in Dutovlje naslednje leto razdelila na dve samostojni.

Omenili smo že, da so bili denarni prispevki podružnic CMD eno najzačasnijih znamenj njihove delavnosti oziroma nedelavnosti. Ob »lestvici darenljivosti« posameznih tako »starih« kot tudi »novih« podružnic moramo seveda upoštevati letnico njihove ustanovitve.

1. Gorica (ženska)	(ust. 1889)	15.239,25 kron
2. Gorica (moška)	(ust. 1886)	12.241,59
3. Sežana (ženska)	(ust. 1892)	10.093,80
4. Ajdovščina (moška)	(ust. 1886)	6.526,39
5. Ajdovščina (ženska)	(ust. 1892)	6.019,89
6. Sežana (moška)	(ust. 1894)	2.961,03
7. Tolmin (ženska)	(ust. 1892)	2.898,29

8. Solkan	(ust. 1910)	1.944,48
9. Kanal	(ust. 1888)	1.856,23
10. Komen	(ust. 1891)	1.693,49
11. Kobarid (moška)	(ust. 1886)	1.689,42
12. Nubrežina	(ust. 1909)	1.566,69
13. Vrtojba	(ust. 1905)	1.541,23
14. Pevna (ženska)	(ust. 1909)	1.459,42
15. Briška	(ust. 1888)	1.349,12
16. Prvačina (ženska)	(ust. 1894)	1.254,00
17. Bovec	(ust. 1886)	1.163,12
18. Branik	(ust. 1909)	1.084,85
19. Dornberk (ženska)	(ust. 1892)	1.080,55
20. Most na Soči	(ust. 1909)	1.047,45
21. Tolmin (moška)	(ust. 1887)	1.017,46
22. Brje (ženska)	(ust. 1908)	932,07
23. Cerkno (ženska)	(ust. 1910)	906,38
24. Podgora	(ust. 1911)	850,02
25. Divača	(ust. 1910)	843,66
26. Sempas	(ust. 1886)	704,75
27. Krmln	(ust. 1911)	656,25
28. Miren	(ust. 1910)	620,55
29. Tomaj	(ust. 1910)	546,64
30. Štanjel	(ust. 1911)	512,40
31. Čepovan	(ust. 1908)	497,87
32. Kobarid (ženska)	(ust. 1894)	485,04
33. Dutovlje	(ust. 1911)	483,60
34. Šmarje	(ust. 1909)	481,46
35. Lokev	(ust. 1909)	480,34
36. Devin—Mavhinje	(ust. 1911)	407,11
37. Vipavski Križ	(ust. 1911)	403,79
38. Opatje selo	(ust. 1912)	374,88
39. Lokavec	(ust. 1908)	371,24
40. Štandrež	(ust. 1909)	365,17
41. Dornberk (moška)	(ust. 1887)	332,50
42. Šentpetr	(ust. 1913)	294,97
43. Pliskovica	(ust. 1912)	224,40
44. Volčja draga	(ust. 1911)	200,62
45. Cerkno	(ust. 1887)	176,82
46. Bilje	(ust. 1912)	168,36
47. Kostanjevica	(ust. 1913)	150,00
48. Selo	(ust. 1911)	149,10
49. Kred	(ust. 1911)	129,97
50. Renče	(ust. 1913)	100,00
51. Ročinj	(ust. 1899)	100,00
52. Breginj	(ust. 1910)	55,00
53. Naklo	(ust. 1887)	22,00
54. Cerovo	(ust. 1909)	—
55. Ravnicna in Podgozd	(ust. 1914)	—
56. Sovodnje, Rublje	(ust. 1912)	—

Skupaj 88.754,71 kron

Da si moremo to vsoto nekoliko nazorneje predstavljati, omenimo, da so Družbino posestno na Mutl, to je graščino Klenhofen, pred prvo svetovno vojno cenili na 18.000 kron, posestvi v Velikovcu na 120.000, medtem ko so bili npr. leta 1911 stroški za CMD šolo v Krminu okrog 3.300, za deško šolo v Trstu pa nekaj pod 30.000 kron.

Naslednji dve tabelli prikazujeta razvoj podružnic CMD na Goriškem v celoti, gibanje posameznih kategorij članstva in denarnih prispevkov v obdobju 1886—1918 kot tudi delež članstva in prispevkov podružnic CMD na Goriškem glede na ustreerne podatke celotne CMD. Prva tabela prikazuje poklicno sestavo podružnic, pri čemer so pod ožjim odborom mišljeni predsednik, tajnik in blagajnik, pod širšim pa podpredsednik in ostali člani. Pri tej prvi tabeli velja opozoriti, da ima le manj kot tretjina vseh članov odborov naveden tudi poklic.

Poklicna sestava odborov podružnic CMD na Goriškem 1885—1918

Poklic	Ožji odbor pred 1908	Ožji odbor po 1908	Predsedniki odbora	Širši odbor	Skupaj
učitelj(ica)	20	52	16	21	93
duhovnik	41	—	28	3	44
posestnik	6	10	6	23	39
trgovec	1	10	4	8	19
poštni uradnik	—	5	3	8	13
gostilničar	1	4	2	7	12
župan	1	5	5	4	10
veleposestnik	2	2	3	3	7
železniški uradnik	1	3	1	2	5
profesor	1	3	2	2	4
davčni uradnik	3	2	2	2	4
notar, notar, kandidat	3	4	2	1	5
občinski tajnik	3	4	2	1	5
posestnik in trgovec	4	—	2	2	4
krojač	—	—	—	—	3
otroška varuhinja	—	—	—	—	3
stražmojster, orožnik	—	—	—	—	2
postajenačelnik	—	—	—	—	2
sodni uradnik	—	—	—	—	3
pravnik	—	—	—	—	3
uradnik	—	—	—	—	2
zdravnik	—	—	—	—	2
gostiln. in posestnik	—	—	—	—	2
odvetnik	—	—	—	—	2
sodni sluga	1	2	1	2	3
organist	1	2	1	2	3
mesar	2	3	1	2	5
mizar	2	2	1	1	4
učiteljeva žena	4	3	2	1	6
trgovčeva žena	2	1	1	1	3
posestnikova hči	2	1	1	1	3
trgovčeva hči	1	1	1	1	3
županja	1	1	1	1	3
postajenačelnikova žena	3	2	1	1	4
profesorjeva žena	1	1	1	1	3

podr.	pokr.	ust.	letn.	GORIŠKA CMD			CMD V CELOTI podr.	člani (v kronah)	priisp. (v kronah)	DELEŽ GOR. CMD	
				podp.	skupaj	priisp. (v kronah)				%članov	%oprsp.
1886	5	—	23	162	90	275	596	55	4.180	10.908	6.6
1887	9	—	28	251	266	545	1.116.62	77	5.896	14.448.12	6.6
1888	11	—	40	289	253	583	1.675.75	91	6.860	9.262	9.3
1889	12	1	58	443	350	923	1.061	98	7.742	7.616.06	8.5
1890	12	1	74	517	463	1.136	1.702.8	115	8.217	6.645.56	11.9
1891	13	2	74	503	479	1.062	3.151.9	125	9.007	7.898.2	13.8
1892	17	3	77	439	1.776	2.700.8	130	125	11.068	12.229.92	11.8
1893	17	6	86	1.235	1.235	1.776	1.994	131	11.459	15.831	13.9
1894	20	9	109	1.106	760	1.984	3.005.18	131	11.176	12.671.72	16.0
1895	20	17	107	1.096	772	1.992	1.995.64	132	13.983.28	13.983.28	19.9
1896	20	22	110	1.039	705	1.876	1.684	134	11.215	15.983.4	21.3
1897	20	22	110	1.039	705	1.876	1.650	134	12.5	15.988.6	21.5
1898	20	22	110	1.039	705	1.876	1.242.94	137	10.5	15.988.6	16.7
1899	21	24	113	809	413	1.359	892.14	143	9.220	10.499.71	8.9
1900	21	24	113	809	413	1.359	743.60	147	14.615.79	14.615.79	8.5
1901	21	24	113	809	413	1.359	797.20	144	20.988.51	16.683	14.7
1902	21	31	122	268	28	449	1.479.54	146	7.807	16.701.78	5.3
1903	20	25	116	396	23	560	1.212	148	8.323	15.373.05	4.8
1904	20	26	116	396	23	561	1.536.99	151	7.927	25.508.79	7.2
1905	21	27	111	491	76	705	1.140.40	153	8.182	24.239.91	6.7
1906	21	27	121	656	102	905	1.331.81	155	6.786	22.458	6.3
1907	21	31	122	268	28	449	4.545.01	169	7.495	36.126.55	5.1
1908	22	36	122	412	59	620	6.855.21	177	11.539	49.026.80	3.7
1909	27	16+6	67	1.068	291	1.448	9.007.87	213	15.707	57.121	9.3
1910	34	34+36	106	1.684	377	2.237	7.400.49	243	17.678	61.163.44	12.5
1911	42	33+54	161	1.852	411	2.512	7.755.81	266	17.006	72.289.18	14.2
1912	47	29+87	107	1.959	376	2.553	14.478.72	284	18.224	71.157.88	14.2
1913	50	34+91	109	2.159	289	2.682	6.203.81	283	18.653	78.358.18	10.9
1914	51	33+96	77	2.336	354	2.888	2.126.34	283	18.653	57.061.23	18.1
1915	1915	1915	1915	1915	1915	1915	2.266.04	283	27.651.71	57.061.23	15.9
1916	1916	1916	1916	1916	1916	1916	1.160.06	283	34.584.89	34.584.89	7.7
1917	1917	1917	1917	1917	1917	1917	2.749.59	283	46.149.42	46.149.42	6.6
										115.127.96	2.5

Iz druge tabele moremo razbrati tri razvojne etape podružnic CMD na Goriškem. Prva etapa do leta 1896 pomeni obdobje vztrajne rasti tako vseh kategorij članov kot tudi denarnih prispevkov. Od 1896 do 1908 opazimo upad dejavnosti podružnic, ki je zlasti izrazit pri letnikih in podpornikih, torej pri kategorijah članstva, ki so svoje delovanje v družbi obnavljale od leta do leta. Podoben padec opazimo tudi pri finančnih prispevkih. Z letom 1908 se začenja tretja faza — obdobje ponovnega vzpona, pri čemer se poveča delež letnikov, zmanjša pa kategorija z najnižjimi finančnimi prispevki — podporniki. Omenjene tri etape razvoja podružnic CMD so značilne skoraj za vse slovenske pokrajine z izjemo Koroške, kjer obdobje po letu 1908 ni prineslo preroda podružnic CMD, ampak še nadaljnje propadanje. Ob primerjavi procenta članov in finančnih prispevkov podružnic CMD na Goriškem glede na celotno CMD moremo do začetka drugega obdobja ugotoviti, da delež prispevkov prednjači pred deležem članstva, po letu 1895 pa je stanje obratno. V zadnjih letih pred prvo svetovno vojno opazimo zmeren porast članstva, zato pa veliko povečanje finančnih prispevkov. Tudi ta tabela potrjuje že večkrat omenjeno dejstvo, da je 1. svetovna vojna nasilno pretrgala vedno bolj cvetoče delovanje podružnic CMD na Goriškem.

Prva tabela nam nudi nekaj zanimivih podatkov ob že omenjenem pridružku, da iz nje ne moremo rekonstruirati celotne poklicne sestave odborov podružnic CMD na Goriškem. V odborih teh podružnic se pojavlja v obdobju 1886—1918 1177 imen, od tega 448 v ožjih ter 729 v širših odborih. Od teh ima naveden poklic 395 odbornikov ali 34 %. Stanje je boljše pri ožjih odborih, kjer je naveden poklic pri 251 odbornikih (56 %), slabše pa pri ožjih odborih s 144 odborniki (20 %). Pri teh številkah so možni določeni popravki, saj so bili nekateri člani CMD v obravnavanem obdobju odborniki v več podružnicah, n. pr. ko so bili prestavljeni iz kraja v kraj, prav tako pa more priti do spregledov zaradi dejstva, da so bili v različnih časovnih obdobjih odborniki v ožjih in širših odborih ene podružnice. Kljub tem navedenim pridružkom pa moremo ugotoviti znano dejstvo, ki se pojavlja skoraj povsod po slovenskih pokrajinah. Tudi na Goriškem so bili do leta 1908 glavni vzpodbujevalci CMD duhovníki, ki so po podružnicam v veliki meri tudi predsedovali. Po letu 1908 so skoraj brez sledu izginili iz podružnic na Goriškem, nadomestili pa so jih učitelji, ki so že pred letom 1908 igrali v teh podružnicah pomembno vlogo. Kot vidimo, so bili od poklicev v večji meri zastopani še posestniki, trgovci, gostilničarji ter župani, ki so sicer navedeni kot poklic, verjetno pa so bili v veliki meri posestniki. Takratni družbeni položaj žena jasno vidimo iz dejstva, da so bile z izjemo učiteljic in še nekaterih redkih drugih poklicev navedene kot žene ali hčerke nekoga.

Zanimivo je, da je tudi iz dejstva, ali so pri odbornikih navedeni tudi njihovi poklici, razvidna uspešnost delovanja posameznih podružnic. Delovne podružnice so po pravilu navajale tudi poklice svojih odbornikov v duhu navodil vodstva CMD. To se je namreč zavedalo pomena navajanja poklicev in je pozivalo vodstva podružnic k temu.¹³ Precej slabo so se pri tem odrezale »nove« podružnice CMD na Goriškem, saj jih kar osem nima navedenega niti enega poklica.

Omenimo naj še, da je imela CMD svoje podružnice tudi v ZDA, kjer so jih v obdobju 1909—1911 ustanovili med našimi Izseljenenci 34 z okrog 1.500 člani. Ti pa organizacijsko niso bili povezani s slovensko CMD, zato njihovi člani in prispevki v malo prej objavljeni tabeli niso upoštevani. Pod vplivom slovenske je leta 1893 nastala tudi hrvaška »Družba sv. Čirila i Metoda za Istru«,¹⁴ ki je

poleg hrvaških odprla tudi štiri slovenske osnovne šole v Rakitovcu, Kopru, Sv. Luciji pri Portorožu in Sv. Barbari pri Miljah,¹⁵ medtem ko slovenska CMD za slovensko Istro ni kazala posebnega zanimanja, ker naj bi bila preveč zaposlena s šolstvom v Trstu.¹⁶

Zaključimo naš pregled delovanja podružnic CMD na Goriškem s ponosnimi besedami člena vodstva CMD Antona Koblarja na 9. redni skupščini Družbe v Novem mestu leta 1894, ko je naglasil, da med njenim zbranim denarjem »ni nobene marke, nobene lire — še celo nobenega rublja ne. Vse to je čist avstrijski denar, pošteno prisluzen s slovenskim umom in trudem in darovan od slovenskih rodoljubov.«¹⁷ To veliko zavzetost naših prednikov imejmo pred očmi, ko prelistavamo sicer suhoperne številke in se zaustavljamo ob imenih, ki v veliki večini danes v nas ne zazvenijo več.

BRANCH ESTABLISHMENTS OF »DRUŽBA SV. CIRILA IN METODA« [SOCIETY OF SAINT CYRIL AND METHOD] IN GORIŠKO, FOUNDED AFTER THE YEAR 1907 (Summary)

After the annual meeting in the year 1907 in Bohinjska Bistrica »The Society of Saint Cyril and Method« — the Slovene scholastic national organization of defence came under the prevalent liberal influence, after having declared the period of harmony to be at an end.

For introducing the new tendency in this activity, the merit has to be acknowledged to national radicals, especially to their leader Dr. Gregor Žerjav. The result of this new orientation was the modernization of the regulations of the Society. The »new« Societies were founded and the activity of the »old« ones was enlivened. The »explosion« of this Societies could be noticed also at Gorisko.

The activity of this branch establishments in the period of 1908—1918 is represented by tables, which show the movements of particular categories of membership and pecuniary resources, as well as the development of establishments' councils. The vivacious activity of this establishments was interrupted by the 1st World War, which after the year 1915 inflicted heavy losses especially to Gorisko. In this period the »new« establishments, with few exceptions, stopped sending pecuniary resources and probably gave up their activity.

Besides this data, the article includes some more tables about the development of all establishments at Gorisko in the period of 1886—1918, the list of establishments regarding the height of pecuniary resources, the table about the membership and pecuniary resources movements for all establishments and the analysis of the social structure of the establishments' councils. The analysis is based on somewhat deficient statements about professions, which can be found in establishment councils' registers.

¹³ Drago Pahor: Pregled razvoja osnovnega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja, v: Osnovna šola na Slovenskem 1869—1969, Ljubljana 1970, str. 283—284.

¹⁴ [Ivan Vrhovnik:] Pogled na prvo četrstoletje ... Ljubljana 1910, str. 23—24.

¹⁵ Vestnik ... VIII. Ljubljana 1894, str. 46.

Lorena Vanello

ITALIJANSKA PENETRACIJA V JULIJSKI KRAJINI: SOCIALNOEKONOMSKI VIDIKI KOLONIZACIJSKE POLITIKE

Takole je napisal E. Curiel I. 1944:

»Bogata zadružna imovina, ljudske banke (hranilnice), obrtne organizacije, številne socialne dejavnosti, značilne za malo kmečko slovensko gospodarstvo, vse je bilo izropano in uničeno, ko se je na slovensko in hrvatsko podeželje prek velikih italijanskih bank širila prevlada finančnega kapitala, ki je spodrinil drobni slovenski kapital. V Istri in na Krasu so bili hipotekarni dolgovali — v sorazmerju z dohodkom — večji kot kjerkoli drugje v Italiji. Občinsko posest, tako potrebovno živinorejskemu gospodarstvu, so razdelili in z njim bogatili premoženje, ki ga je že dolgo tega italijanska gospoda ugrabila istrskemu kmetu.¹

Razmišljanje, se je nanašalo na raznarodovalno politiko fašizma v pokrajini na vzhodni italijanski meji in obenem nakazovalo problem temeljne metode. Ob upoštevanju namreč, da je na podeželju Julijanske krajine v celoti prevladoval slovenski in hrvaški živelj, ki je po prvi svetovni vojni pripadel kraljevini Italiji, je Curiel opozoril na to, da samo pozorna proučitev sprememb, ki so se dogodile ali bile uvedene na podeželju Julijanske krajine, in stvarnost razrednega spopada, ki se je tam odvijal, ter narava, delo in funkcije, ki jo je v onih pogojih fašizem opravljal, so lahko osvetlike in osvetljivo organizirano raznarodovalno politiko, četudi v različnih pogojih, kot so se pojavljali v času dvajsetih let, in v kontradiktornosti sredstev, uporabljenih od primera do primera.

Po drugi strani pa je značilno, da so se v osrednjih letih režima prav v Jugoslaviji zavedali, da je to osrednji problem, in opozarjali, da se poseg režima more šteti kot specifični »kolonizacijski poseg«.

Časopis »Istra«, ki je izhajal v Zagrebu, je v članku »Nasilna prilastitev«, objavljenem dne 12. marca 1937, takole komentiral razlastitev zemlje:

»Taj statut, u kojem je iznesena svrha tog društva, nije bio nikada objavljen, već je bio samo registriran u »Gazzetta Ufficiale«.

A i još jedan dekret — prvi o tom društvu — koji datira iz 1921 (8 septembra broj 1343) nije bio nikada objavljen, već je i on samo registriran. Ta dva takozvana tajna zakona niže, eto, objavila talijanska vlada, ni ona Giolittijeva ni ova Mussolinijeva. Nije ih objavila zato što se u tim zakonima iznosi cilj tog društva, a taj cilj glasi: naseljavanje talijanskih seljaka-kolonista na zemlji hrvatskog i slovenskog seljaka u Julijskoj Krajini.

Taj plan je, dakle, niknuo još prije fašizma. U ono doba kada je bila aktuelna izmjena stanovništva. Onda kada su Grčka i Turska zamijenile stanovništvo iza grčko-turskog rata i kada je masa Grka iz Male Azije preseobljena u Makedoniju, a velik broj Turaka iz Grčke u Tursku. Tako je i u Julijskoj Krajini 1921 god. jedan viši činovnik ministarstva iz Rima ispitivao na terenu mogućnost naseljavanja Talijana u masama u Julijskoj Krajini. Čini se da je postojao projekt da se napravi

¹ Classi generazioni nel secondo Risorgimento, Roma 1955, str. 12.

sporazum sa Jugoslavijom po kojemu bi Italija otkupila uz povoljnu cijenu imanja naših seljaka u Julijskoj Krajini, a te seljake bi preuzeila Jugoslavija i naselila ih u sjevernim krajevima države — naročito u Vojvodini.

Po tom planu bi Julijnska Krajina bila več pred petnaestak godina postala i etnički talijanska.²

S tem kratkim posegom, ne glede na njegovo provizoričnost, nameravam nadaljevali tudi na podlagi nove dokumentacije, ki jo je treba obogatiti v več smereh, razmišljanja Iva Mihovilovića v njegovem članku »Italijanska kolonizacija Julijnske krajine« iz l. 1956.³

Italijansko zgodovinopisje, ki ne obravnava dogajanja v Julijnski krajini samo v lokalnem obsegu, upošteva tudi aspekte notranje in zunanje politike, pomembne za splošno zgodovino fašistične Italije. To Italijansko zgodovinopisje je šele v zadnjem desetletju sprejelo pobudo, naj proučuje probleme raznarodovanja slovenskega in hrvaškega prebivalstva in fašizma ne le v golem »političnem« okviru. Če se ozremo na začetno sintetično delo, ki ga je opravil E. Apil in na novejše prispevke A. Doninija, S. Benvenutija, M. Cattaruzze, ki jih je objavil tržaški Deželni inštitut za zgodovino osvobodilnega gibanja v Furlaniji — Julijnski krajini, ugotovimo na eni strani, kako plodna so poglabljanja v tem smislu, po drugi pa, kolikšno raziskovalno in interpretacijsko delo bo še treba opraviti na podlagi dokumentacije.

Zdi se, da je načrt raznarodovanja, čeprav z neusklajenimi programi, že na začetku italijanske zasedbe Julijnske krajine zadobil značaj kolonizacije ozemlja z namenom, da bi se ta dežela na vzhodni meji docela in popolnoma poitalijančila. Načrt je predvideval izgon slovenskih kmetov in njihovo nadomestitev z zanesljivimi italijanskimi poljedelci.

Tako spočetka se je asimilacijski proces obrnil proti slovenski in hrvaški nadgradnji.

Lavo Čermelj ugotavlja, da se je samo v prvem letu 1918—1919 število slovenskih in hrvaških šol znižalo od 541 z 80.000 učenci na 392 s 70.000 učenci.⁴

Rada bi tu podčrtala, v rahlem nasprotju s prej navedeno zahtevo glede na metodo, neposredne politične cilje, vezane na »gospodarski« poseg fašizma na slovensko in hrvaško podeželje, kot so razvidni iz tu navedenih dokumentov. Fašistični režim je sprožil na gospodarsko-zadružno stvarnost Slovencev in Hrvatov v Julijnski krajini, t. j. na mrežo zadrug, kreditnih zavodov, družbenih, podpornih in rekreativnih ustanov, napad, ki je bil do podrobnosti razčlenjen, če ga primerjamo s prvimi, nedovorno raznarodovalnimi ukrepi prefascističnih vlad. Napadu je sledili kolonizacijski poseg, tokrat ne več le programski, temveč operativen, ki je glede na sredstva in namen dobival od časa do časa specifične značilnosti.

Že na podlagi prvih, začasnih rezultatov mojih raziskav in onih, ki sem jih zasledila v zgodovinopisu, pa moramo povedati, da so obstojali elementi šibkosti in zastoja v realizaciji načrtov, ki jih je treba še vse preučiti ob upoštevanju celotnih zgodovinskih dogajanj v deželi, njihovih sprememb v obdobju dvajsetih let in posebej glede splošne usmeritve gospodarske politike režima.

Natančnejša proučitev stanja na slovenskem in hrvaškem podeželju mora nujno upoštevati celotno spremicanje Italijanskega kmetijstva v času fašizma, proces kapitalistične prestrukturacije na podeželju, načine izhoda iz velike krize, uvajanje gospodarstva za vojne potrebe, politično-diplomatske italijansko-jugoslo-

vanske odnose, ki so v določeni meri vplivali na dogajanja na vzhodni meji, in končno tudi težo problemov vojaške meje v deželi.

V tej razčlambi bi bilo treba nadalje upoštevati gospodarsko integracijo in povezavo med mestom in podeželjem in med tovarno in področjem, tudi zaradi raziskave na relaciji delo-delovna sila.

Treba je še pojasniti, da je tu govor le o Julijnski krajini z izločitvijo torej slovenskih kmetov v Beneški Sloveniji. Moramo še povedati, da so v Julijnski krajini med Istro in ožjem pomenu in Krasom velike razlike glede na geomorfološko in družbeno-ekonomsko strukturo.

Fašizem ni udaril le na nadgradnjo, režim je udaril tudi po gospodarski strukturi Slovencev in Hrvatov.

Da bi v kratkem času in popolnoma dokončal kolonizacijo, je bilo namreč nujno treba razbiti kompaktnost slovanskega podeželja.

Tudi posledice vojne so priporočile, da se je poslabšalo gospodarsko stanje podeželskega prebivalstva, pa še posledice, ki jih je povzročila vojna, z izgubami zaradi devalvacije lire, z uvedbo l. 1924 novega davčnega sistema in davčne politike italijanske vlade in nadalje s krizo kmetijskih pridelkov — posebej vina — ki se jim je cena znižala v konkurenči s pridelki iz starih italijanskih pokrajin in zaradi nedostopnosti na tradicionalna podonavska tržišča.

Tako se je pričelo postopno in naraščajoče zadolževanje slovanske kmečke posesti, ki je bila večinoma razdrobljena na majhne in najmanje dele.

Med Slovencem in Hrvatim se je že ob koncu 19. stoletja širila gosta mreža kupoprodajnih, proizvodnih in potrošniških, podpornih in kreditnih zadrug. Ob izbruhu prve svetovne vojne so bili kmetje, trgovci in obrtniki organizirani v nad 700 gospodarskih zadrugah.

To zadružno gibanje, ki je sicer predstavljalo tudi žarišče narodne zavesti Slovencev in Hrvatov in jim je zagotavljalo njihovo gospodarsko in kulturno samostojnost, je Italijanska oblast korak za korakom uničevala, da bi olajšala in pospešila proces »etnične bonifikacije«.

Režim je začel s tem, da je podvrzel preiskavi kmečke posojilnice in zadruge in jim nato vsilil komisarsko upravo — tako se je npr. 1927 zgodilo kmečkim posojilnicam v Pazinu in Vižinadi v Istri ter v Trnovem in Ilirske Bistrici. Kasneje sta bili likvidirani — navajamo dva najbolj kričeca primera — Goriška zadružna zveza, ki je dobila komisarja januarja 1928 in bila likvidirana 1931, in Tržaška zadružna zveza, ki je bila likvidirana 1929.

Včlanjene in periferne kmečke hranilnice, če niso bile neposredno likvidirane, so bile podvržene kontroli velikih Italijanskih kreditnih zavodov, kot so bili npr. Cassa di Risparmio ali Istituto di credito federale per il risorgimento delle Venezie. V teh primerih je prišlo do čistke tako, da so iz upravnega sveta odstranili slovanske elemente.

Tako so uvajali tudi modernizacijske elemente po logiki kapitalistične restruktruracije.

O usodi kmečkih hranilnic v reški pokrajini je leta 1928 poročal tamkajšnji prefekt:

...odločeno je bilo, da se kmečke posojilnice, doslej včlanjene v Zvezo s sedežem v Trstu, povežejo v Osrednjo posojilnico reške pokrajine ...

Reška prefektura je, vzporedno s tem, kar je storila puljska (= istrska) prefektura, pospešila ustavnovitev osrednje posojilnice, tako da bo odslej mogoče v podrobnostih nadzirati vse gospodarsko-finančno gibanje kvarnerskega pode-

² Državni arhiv, Reka, Fond prefekture, ovoj 17.

³ Anal. Jadranskog instituta, l. 1956, str. 117—156.

⁴ L. Čermelj, Sloveni e Croati in Italia tra le due guerre, Trieste 1974, str. 41—5.

želja in predvsem ga bodo vodili tukajšnji Italijani, ki bodo v soglasju s prefekturo in fašistično stranko težili za poitaljančenjem tega obmejnega prebivalstva.⁵

Da bi pognali to delo, so se poslužili trenutkov šibkosti ter gospodarskih in finančnih težav zadrg in kmečkih hranilnic, kot dokazuje poročilo fašistične stranke iz leta 1927:

»Imenovanje komisarja bi nujno privedlo do likvidacije zavoda (Zveze zadrg), a to je polno nevarnosti in neznank, ker je zveza imobilizirala več kot polovico prejetih vlog v industrijske investicije, ki jih ne bo mogoče hitro sprostiti. Posledice take ponesrečene likvidacije bi bile nedvomno težke za skromno lokalno gospodarstvo in treba se je skrbno izogniti temu, da bi se utegnila odgovornost zanjo pripisati vladnim interesom. Trenutno preživila Zveza obdobje krize in njena dejavnost je paralizirana zaradi omejitve kreditov in malenkostnega pritoka vlog, čemur je vzrok splošna gospodarska situacija... To bi bil zato nadvse ugoden trenutek, da bi zamenjali Zvezo za agrarne kredite z nekim državnim zavodom.⁶

Vsak poseg na gospodarskem področju je bil vedno vezan na politične cilje, t.j. na »etnično kolonizacijo«.

Ko je zadrugam in posojilnicam zmanjkalo tal pod nogami, je slovenske in hrvaške kmete pestila naraščajoča splošna gospodarska kriza in kaj kmalu so se utapljalni v dolgovih. Z zadolževanjem se je spirala prodaj na boben širila in posledica tega je bila vedno večja emigracija.

Italijanske oblasti so gledale z zadovoljstvom na emigracijski proces in so ga celo pospeševali, saj je bila s tem olajšana pot »etničnemu prodoru«: prezvesti Italijanski in fašistični kmetje so lahko nadomestili odhajajoče.

V Gorici izhajajoči »Gospodarski list« je opozarjal:

»Zmotno mnenje vlada med onimi našimi krogci, ki mislijo, da tiči njih rešitev v tem, da prodejo svoje tukajšnje imetje in se izselijo. Tisoči so že po vojni izgubili svoje celotno premoženje, ker so lahkomiselno prodali svoje imetje in se vlovili na limanice raznih brezvestnih izseljeniških agentov.⁷

Veseli pa se je italijanski tisk. Milanski »Il Secolo Sera« je o tem 1. januarja 1931 pisal:

»Povsed na mejnem področju lahko kupiš po sprejemljivi ceni, pogosto pod stvarno ceno, njive, vinograde, travnike, stanovanjske hiše, ki jih tamkajšnji prebivalci prodajajo, da bi se lahko izselili za srečo v Argentino ali Brazilijo. Ti ljudje govore slovenska narečja in mi nimamo nobenega interesa, da bi jih zadrževali na vratih in na pragu Italije, kjer lahko naselimo gorjane iz Karnije in Cadora, iz okolice Vicenze, kjer je prebivalstvo prenaseljeno.⁸

Po Čermeljevi oceni je bilo slovanskih izseljencev, bodisi političnih preganjancev, bodisi osiromašenih kmetov in obrtnikov samo v Jugoslaviji 70.000, v Južni Ameriki 80.000 in 50.000 v Belgiji in Franciji.⁹

Spolna gospodarska kriza, strogost novega sistema izterjevanja davka, danega v najem najboljšemu ponudniku, poslabšani kreditni pogoji prek kreditnih zavodov, visoki stroški sodnega postopka niso omogočali kmetom, da bi se rešili zadolženosti, ki je postala že endemična.

Davčne izterjevalnice in kreditni zavodi, ki so bili največji upniki osiromašenih slovanskih kmečkih množič, so jim prodajali posestva na dražbi. Tako

so šle pod zlo posesti do 20 ha zemlje, a največkrat je šlo za zemljišča, ki so obsegala le nekaj hektarov ali še manj kot hektar. Skupaj z zemljo so bili razlaščeni hiše, hlevi, živina in orodje.

Prisilne izvršbe so bile razširjene in množičen pojav v Julijski krajini v vsem obdobju italijanske uprave.

Josip Agnello je v članku, iz leta 1928, obdelal statistiko sodnih prodaj na podlagi podatkov v »Osservatore Triestino«.¹⁰

Stečajne prodaje nepremičnin

Okrožno sodišče	1921	1922	1923	1924	1925	1926	Skupaj
Tržaška pokrajina	72	70	91	95	117	120	566
Goriška pokrajina	9	25	43	49	70	42	238
Puljska pokrajina	65	91	151	202	199	221	924

V drugem članku, ki ga je prav tako objavila periodična publikacija »Luč« 1938, je podatek, da je bilo v Julijski krajini prodano na dražbi do 1938 skupno 7.000 posestev.¹¹

Kupci so bili ponajveč finančni zavodi, toda tudi drugi premožnejši kmetje in italijanski državljanji, odvetniki in trgovci iz Vidma in Gorice na Goriškem in iz obalnih mest v Istri.

Bivši lastniki so navadno postali koloni na svoji zemlji, mnogi pa so se izselili ali zapustili svojo zemljo.

Avtor iz tega časa, Emilio Morpurgo, je izrazil zaskrbljenost zaradi neurejenih posegov v zvezli z razlastitvami v Istri ter je napisal:

...nizke cene kmetijskih pridelkov ne le jemljejo posameznim posestnimi možnostim, da bi izpolnjevali prevzete obveznosti, temveč jim niti ne omogočajo, da bi krili davčne obremenitve in jim preprečujejo ne le, da bi izvedli tiste izboljšave, ki bi bile na posestvih možne, temveč nasprotno, po sili razmer se stanje slabša in obdelava omejuje (pogosti so primeri vinogradov, ki občutno propadajo, ker se trte ne obnavljajo in ker primanjkuje gnojil itd., kot niti ne manjka primerov, ko se njive opuščajo in spreminjajo v neobdelane pašnike, ker ni mogoče poskrbeti za oranje, setev in gnojenje).

Poskus prisilne izterjave tako davkov kot kmetom dodeljnih kreditov medtem ko povečuje negativno gospodarsko bilanco zaradi grmadenja stroškov izvršbe, pa jih usodno ropa, kolikor prizadene premično premoženje, zadnjih možnosti samoohranitve, ker jim jemlje (posebej z izterjavo davkov) že itak nezadostno živino in pogosto osnovna živiljenjska sredstva; kolikor pa gre za nepremičnine, postavlja na tržišče množico zemljišč preko vseh možnosti normalne kupoprodaje: to povzroča razvrednotenje zemlje in nezaupanje v njen vrednost, kar ima za posledico umik zdravih kupcev s trga, zemlja pa postaja predmet trgovanja in špekulacije, namesto da bi bila objekt dela.

Stvarno so skoro v vseh primerih prisilnih prodaj nepremičnin zemljišča prisojena hipotekarnim upnikom (pogosto zemljiško-kreditnim zavodom, hipotekarnim upnikom I. stopnje), ki jih k nakupu ne privlači interes za zemljo, temveč upanje, da bodo tako rešili svoje kredite, torej ne z namero, da bodo krepili in boljšali kmetijska posestva, katerih lastniki so postali, temveč z namenom, da bi jih čimprej preprodali po zanje ugodni ceni, ki pa je glede na trenutno stanje

⁵ Državni arhiv Reka, Fond prefekture, ovoj 79.

⁶ Archivio di Stato, Videm, Fond prefekture, ovoj 1, zv. 12; F. Cavalotti, Noi e gli slavi, Gorizia 1927, str. 15.

⁷ Novo leto. — Gospodarski list III/1924, št. 1, str. 1.

⁸ L. Čermelj, n. d. 1974, str. 165.

⁹ L. Čermelj, n. d., str. 174.

¹⁰ Gospodarsko stanje podeželskega prebivalstva v Julijski krajini, Luč, Polj. zbornik II, 1928, str. 20–42.

¹¹ -o, Problemi kmetov—posestnikov v Julijski krajini, Luč, Poljudno znanstveni zbornik XI, Gorizia 1938, str. 3–19.

skoro v vseh primerih nedosegljiva. Že samo dejstvo, da so upniki in špekulantji, pa jih sili k izrabljjanju in nadaljnemu siromašenju zemlje.

Posebej v odnosu na kreditne zavode je stopnja zadolženosti Istrskega kmetijstva dosegla dobršen del kapitalne vrednosti istrske zemlje (v mnogih primerih pa je zadolženost to vrednost celo presegla).¹²

Razlastitev zemljišč, proletarizacija in izgon slovanških kmetov z zemlje so ustrezali političnim raznarodovalnim načrtom fašizma, še več, uporabljali so jih kot instrument kolonizacije. Politični načrt pa je šel v korak tudi z gospodarskimi potrebami glede na proces kapitalistične restrukturacije, ki je bila v teku na podeželju.

V tem smislu je namreč Morpurgo v navedenem odlomku izražal zaskrbljenost zaradi teh surovih posegov, ki so se končali tako, da so težko prizadeli kmetijstvo in socialno ravnovesje v deželi.

Način kolonizacije je razvijalo in v podrobnostih pripravljalo krajevno vodstvo (v izvirniku leadership).

Tako npr. čitamo v nekem poročilu, namenjenem Mussoliniju, z dne 27. julija 1926, ki je zadevalo Istro:

»Da bi ustvarili iz Istre eno najbogatejših italijanskih pokrajin in da bi jo v celoti potalijančili, bi bilo dovolj obdelati neobdelano zemljo, izboljšati obstoječo in jo povezati z gostim omrežjem cest.

Morali bi podpirati kmetijstvo ... bodisi z novim dotokom Italijanov, posebej iz Veneta, kajti samo z venetizacijo bo moč spremeniti Istro v docela italijansko deželo, bodisi z asimilacijo slovanskih kmetov, ki bi jo tako dosegli avtomatično, bi postala ena izmed najbolj italijanskih dežel Italije.«¹³

In hierarh Felice Cavalotti je že v omenjenem poročilu nakazal tile dve možnosti postopka glede »drugojezičnega« prebivalstva na Goriškem:

Končni cilj — tako je pisal —, ki ga je treba doseči na obmejnem področju, smo že omenili: izločitev vseh heterogenih in protidržavnih oseb.

Jasno je, da to lahko dosežemo na različne načine: glavna pa sta ta dva: pognati preko meje stare vrinjence drugega plemena.

Asimilirati te vrinjence.¹⁴

Okrožnica ministrstva za notranje zadeve z dne 24. junija 1931, na katero je že opozoril Mihovilović (str. 144), vsebuje natančna navodila prefekturam v Julijski krajini glede programa »etnične bonifikacije«.

»To ministrstvo bi želelo proučiti možnost, da bi dalo pobudo za ukrep, s katerim bi morala vlada prek za ta namen ustanovljenega organa razlastiti zemljisko posest na obmejnem področju, katerega globino bi šele določili, posest, ki je danes v lasti drugorodcev z neljubimi političnimi posledicami, na katere so vaše ekselencije pogosto opozarjale.

Razlastitev bi se morala opraviti v desetih letih in navedena posestva bi morali odstopiti kmetom — bojevnikom iz starih pokrajin kraljestva ali tudi iz novih pokrajin, če so le nacionalno dovolj zavedni.

Ker je sedanje gospodarsko stanje posebej primerno za začetek te operacije, ponovno prosim vaše ekselencije, da zaupno proučite, katero področje v vaših pokrajinah bi morali zajeti v to »nacionalno izboljšavo«.

Načrt kolonizacije je imel za cilj, da bi odpravili neurenjene in divje do tedaj izvajane razlastitve, ki so, kot je bilo že obrazloženo, prispevale k slabšanju

¹² Della crisi economica agraria dell'Istria. La Porta Orientale, V/1935, št. 1—2, str. 8—17.

¹³ Archivio Centrale dello Stato, Rim, Fond. Predsedstva ministrskega sveta, fasc. I—I — 13.

¹⁴ F. Cavalotti, n. d., str. 3.

celotnega kmetijstva. Potrebno je bilo, odvzeti razlaščeno zemljo posameznim zasebnim špekulantom, pokazalo se je torej za umestno, da bi poverili celotno »etnično izboljšavo« javni ustanovi, ki bi imela na voljo vsa potrebna finančna sredstva tako, da bi lahko homogeno delovala v vsej Julijski krajini in ki bi lahko poleg političnih ciljev preuredila razdrobljeno kmetijstvo in restrukturirala lokalno kmetijstvo z vnosom elementov kapitalistične racionalizacije. Obdobje velike krize se je zdele ugodna prilika, da bi pospešili proces.

Ive Mihovilović v svojem že navedenem članku poudarja nenehno napadalnost in politične cilje italijanskega »političnega vdiranja«.

Vendar lahko iz teh dokumentov razberemo tudi nasprotstva v razpravah med političnimi fašističnimi oblastmi glede načina kolonizacije. Ne smemo tudi pustiti ob stran nasvete gospodarske narave, po katerih bi kolonizacijo izvajali racionalno, tako da bi reševali tudi kmetijsko vprašanje.

Giovanni Relli, tajnik fašistične stranke v Puli, se je v poročilu, ki ga navaja Mihovilović (str. 145), naslovil prefektu dne 11. julija 1931, takole izrazil:

»V ta namen je potreben in nujen poseg močnega finančnega instituta, ki naj prevzame neobdelano ali zapuščeno zemljo ali zemljo, ki je šla na buben zaradi zadolženosti, in jo vrne kmetijstvu, znova utrdi pravšen obseg danes razdrobljene posesti ter nato dodeli posestva družinam italijanskih kolonov, pripeljanih iz sosednih kmetijskih pokrajin.

... mislim, da ni mogoče podpreti načrta, ki ga nekateri predlagajo, naj bi se zaradi kolonizacije prisilno razlastilo ob mejni pas določene globine. Temu nasprotujejo zelo močni razlogi tehničnega značaja in zlasti očvidne politične narave.

Sam mislim, da je treba vprašanje reševati kot ukrep, čeprav Izreden vendar prvenstveno gospodarskega značaja, ki naj teži k temu, da se zavaruje in bolje uredi mala posest.

V ta namen kot tudi za boljši uspeh ukrepov, ki jih je treba sprejeti, mislim, da bi bilo nadvse učinkovito oblikovanje zelo številnih celic nacionalne bonifikacije, porazdeljenih po vsem področju, kjer bivajo drugorodci; le-te bodo vsebovale več in boljše kali nadaljnega razvoja kot en sam edini posebej razmejeni pas.«

Naloga za izvedbo kolonizacije z italijanskimi koloni je bila poverjena zavodu »Ente di rinascita delle Tre Venezie«.

Ta zavod je bil ustanovljen že leta 1920 kot »Ente di ricostruzione e rinascita agraria« in je bil oblikovan kot trgovska družba. Leta 1921 je s kraljevim odlokom št. 1343 postal pravna oseba »Ente di rinascita agraria per le Venezie«. Z naslednjim odlokom št. 1188 z dne 14. avgusta 1931 je prevzel naziv »Ente di rinascita agraria nelle Tre Venezie«. Nadaljnji odlok iz let 1933, 1937 in 1938 so razčlenili in razširili pooblastila in predpravice te ustanove. Odlok št. 82 iz leta 1937 je določal, da je ustanova lahko razlaščala na lastno pobudo in s prednostno pravico in je torej lahko razlaščila katerokoli posest, če je bilo to v skladu z nameni njenega delovanja, t. j. z Italijansko poselitvijo. Te razlastitve so imele za cilj »oblikovanje majhnih obdelovalnih posestev in celovitih kmečkih edinic v Benečijah«. Leta 1938 se je preimenovala v »Ente nazionale delle Tre Venezie«. Ustanova se je zanimala za prisilne prodaje na pobudo hranilnic »Casse di Risparmio« in finančnega zavoda »Istituto federale di credito delle Venezie«, ki so bili med financerji ustanove. Sodelovali so fašistična stranka in prefekture, ki so redno vsakih 15 dni sporočale podatke o posestvih, ki so šla na dražbo.

Dejavnost ustanove na vzhodni meji se je pričela leta 1934. Tega leta je Ustanova samo na Goriškem sklenila 18 kupnih pogodb za skupno 3000 ha, za kar je plačala nad 7 milijonov lir.

Do oktobra 1938 so njeni posegi, namenjeni oblikovanju malih obdelovalnih posestev, v Julijski krajini dosegli naslednji obseg:¹⁵

	ha	število posestev	naselj. družine*
Reška pokrajina	1219	12	12
Goriška pokrajina	3156	130	86
Puljska pokrajina	676	28	—
Tržaška pokrajina	315	8	6
Skupaj Julijska krajina	5367	178	104

Ta posestva so bila dana skupno z zalogami in orodjem v najem italijanskim naselnikom, ki so jih kasneje lahko odkupili na 20 — 30 letno obročno odplačevanje.

Za izbor italijanskih družin, namenjenih za preselitev v obrambo vzhodne meje, so se zahtevala nedvomna politična jamstva: nujna pripadnost fašistični stranki. Seznam naselnikov je šel v pregled »Komisariatu za migracijo in notranjo kolonizacijo«, toda še prej je moral skozi rešeto federalnega tajnika fašistične stranke tiste pokrajine, za katero je bila družina določena. Prednost so imele družine »italijanske narodnosti« in arijske rase iz starih pokrajin kraljestva ali bolje iz tridentinskih dolin ali s furlanskega podeželja, ker je šlo za »ljudi s staro in trdno tradicijo italianstva.¹⁶

Povedati je treba še, čeprav tega v tem prispevku nismo upoštevali, da je navedena Ustanova opravljala v pokrajnah tudi dela v okviru agrarno-melioracijskih posegov.

Ustanova je od vsega začetka razvila močno dejavnost in je predstavljala najvišjo oblast in odgovornost na področju »etnične bonifikacije«. In res je nadaljevala svoje delo tudi med vojnimi sovražnostmi, a nikoli ni zaščitila osvojenih ozemelj z organiziranjem in prilagojevanjem svojih posegov nastali situaciji.

Ko so leta 1942 uporabljali policijske ukrepe zoper slovenske družine, osumljene partizanske dejavnosti, ko so deportirali ljudi in zaplenili njihova premoženje, je Ustanova prevzela v upravo njihovo zemljo.

Samo v Goriški pokrajini je Ustanova v okviru teh ukrepov do decembra 1942 prevzela okoli 100 posestev s površino 700 ha na področju Brd, Vipave in Kanalskega.

Ker je Ente di rinascita agraria delle Venezie predstavljala trdnjavno in kontinuiteto zasedbe in italijanske penetracije, so bila njena posestva povsod predmet sovražnosti s strani partizanskih oddelkov.

Končno je morala ustanova v dani situaciji prevzeti opredeljene naloge glede militarizacije področja v zvezi z upravljanjem prevzetih posestev. V tem smislu je znacilen akcijski načrt, ki ga je vladni komesar Emilio Carnaroli decembra 1942 predvidel za ustanovo:

Mislim, da si nihče ne more delati utvar, da bi se normalno stanje v onih področjih v kratkem času vrnilo. Mislim celo, da se bo sedanja dejavnost upornikov nadaljevala tudi po zmagovitem zaključku vojne in to v obliki bolj ali manj

¹⁵ Archivio Centrale dello Stato, Rim, Fond. Presidenza ministrskega sveta, fasc. 3—1—1 (Appunto per II Duca, 23. 10. 1938).

¹⁶ Prav tam, fasc. 3—1—1, ovoj 515 (bolečka z dne 8. 2. 1939).

občasne in bolj ali manj intenzivne roparske dejavnosti. Ob takem stanju se mi zdi, da je nesmiselno misliti na oblike kolonizacije in naseljevanja kmečkih družin ali na sploh na pobude s političnim in humanitarnim obeležjem kot kolonov, vojnih sirot itd.

Po mojem mišljenju bo mogoče sedanj in bodoč ureditev zaplenjenih zemljišč doseči samo v obliki kolonizacije vojaško-agrarnega značaja tipa *Castrum romanum* in na podlagi tehle predpostavk:

1. Cona, ki jo je treba kolonizirati, naj bo kolikor le mogoče enotna, strnjena glede na lego in na koeksistenco kmetijskih zemljišč in pripadajočih družin; v globali ne bi smela meriti manj od 400—500 ha.
2. Zasežena posestva je treba najprej zemljiško preureediti tako, da se ustvarijo organska posestva s krepko tehnično in gospodarsko bazo.
3. Zgradbe bodo morale ustrezati tehnično-agrarnim zahtevam gospodarstev, preurejenih kot zgoraj povedano in — če gre za celotno rekonstrukcijo, kot je to primer ilirsко-bistriške cone in Prema, kot tudi glede lege in tipa — strateško obrambnim kriterijem.
4. Posestva bodo dodeljena z najemno pogodbo in obljubo prodaje pretežno kmečkim družinam obmejne in gozdne milice in, če bo ustrezalo in bodo izpolnjeni zahtevani pogoji, tudi družinam drugih posebnih milic z obvezno, da bo družinski poglavar stanoval v kraju.
5. Gospodarski kompleks je treba organizirati po enotnem kriteriju, bodisi glede tehnično-kmetijskih kot vojaških vidikov tako, da bodo prevzemniki posestev podvrženi istočasno disciplini tehnično-kmetijskega in vojaškega vodstva. V celoti bo torej treba uresničiti ducejevo geslo: »Brazdo orje plug, brani pa jo meč!« Na posestvih naseljene pripadnike milice bo moč uporabiti za opravljanje nalog splošne policije na določenem sektorju in bodo istočasno najboljša oborožena straža svoje zemlje.
6. Uporaba pripadnikov milice v načrtih kolonizacije obmejne zemlje bo lahko rešila tudi vprašanje njihove sistemizacije v civilnem življenju, ko jim preneha rok službe, ki je pri obmejni milici 35 let starosti za prostake in 38 let za podčastnike.
7. Če se bo kolonizacija obmejnih področij naslonila na Ente nazionale per le Tre Venezie, se bodo lahko prevzemniki posestev po tehnično-finančni plati poslužili tehnične in upravne organiziranosti ustanove in uveljavljali določbe kr. odl. zakona z dne 5. junija 1933, št. 733, ki zadevajo oblikovanje malih obdelovalnih posestev in organskih kmetijskih, ustanovi poverjenih enot v Benečijah ...
8. Jasno je, da bi morali ugodnostne pogoje iz navedenega kr. odl. zakona z dne 5. junija 1933, predvidene za kolone, ki zemljo izključno samo obdelujejo, ustrezeno razširiti glede na vojaške funkcije, poverjene novim kolonom. To bi lahko dosegli s tem, da bi zaseženo premoženje, last Ustanove, dodelili pod posebno ugodnimi pogoji in celo — v primerih znatne obremenitve zaradi ponovne izgradnje ali adaptacije zgradb ali preureditve in preoblikovanje zemljišč — brezplačno.
9. Ustrezena razmestitev po ozemlju kolonizacijskih jeder navedenega tipa, kar je treba dopolniti z vojaškimi garnizijami, razmeščenimi v središčih večjega pomena, primerno povezanimi s kolonizacijskimi središči — bi utegnila radikalno in dokončno rešiti vprašanje varnosti obmejnih enot.¹⁷

¹⁷ Prav tam, fasc. 3—1—1: E. Carnaroli, L'attività dell'Ente nazionale Tre Venezie nella zona orientale (Roma, 26. 12. 1942).

Zelezna roka, ki se je razvijala v času celotne italijanske uprave in zasedbe Julijanske krajine med politično-upravnimi dejavniki in centri gospodarsko-finančne moči na eni strani in avtohtonim prebivalstvom na drugi strani, je dala prav tistim Slovencem in Hrvatom, ki so se znali, mogli in hoteli upreti gospodarskim in političnim pritiskom fašističnega režima.

(Iz Italijanščine prevedel Stanko Murovec)

P R I L O G A

(National Archives Washington, T 586—411, 004755—004777)

Goriški prefekt Orazi ministru za notranje zadeve

Gorica, 16. marca 1939

[...]

AZIONE NEL CAMPO ECONOMICO

L'Ente Rinascita Agraria per le Tre Venezie ha provveduto all'acquisto, dal 1935 ad oggi, di circa 3.230 ettari di terreno e vi ha costituito, attraverso il riordino e la commassazione di quelle precedenti, 106 aziende organiche nelle quali ha immesso finora, al posto di circa 300 famiglie allogene, 94 famiglie provenienti dalle vecchie provincie per un totale di circa 700 persone.

A questa azione diretta va aggiunta quella indiretta che l'Ente ha conseguito sia in seguito ai frequenti rapporti sociali e commerciali tra i nuovi coloni e gli allogen, sia in seguito all'affittanza a circa 100 famiglie, pure allogene, di una parte di terreni acquistati. Inoltre, richiamata dagli ottimi risultati raggiunti dagli assegnatari dell'E.R.A., le cui aziende vennero fornite di attrezzi, macchine e di circa 600 capi di bestiame, si è trapiantata nella zona alloglotta una cinquantina almeno di altre famiglie delle vecchie provincie, impiegandosi in aziende agricole di allogen.

L'Ente di Rinascita Agraria non ha mai usato nella provincia di Gorizia la Facoltà di espropriazione d'immobili, conferitagli dal R.D.L. 7 1 1937, n. 82. Al presidente dell'Ente Rinascita Agraria, di recente nomina, ho indicato quali possibilità attualmente esistono per l'applicazione del citato Decreto ed ho dato il seguente orientamento:

«Nella zona di confine la popolazione allogena è compatta, conserva le proprie tradizioni e la lingua slovena. La proprietà è frazionatissima (28.543 aziende delle quali 14.928 non superano i 3 ha.) è complicata da una dispersione particellare che non ha confronti altrove. Le aziende sopra i cento ettari interessano quasi completamente la zona montana con vaste estensioni di boschi e pascoli, anche di proprietà demaniale.

Il reddito di queste terre è modestissimo: potrebbe essere potenziato con bonifiche ed istituzioni tecnicamente apprezzate per le varie branche (enologia, caseificio, frutticoltura ed allevamento del bestiame) da realizzarsi con elementi delle vecchie provincie in modo da attrarre la massa dei piccoli coltivatori alloglotti, con le loro modeste economie, oggi dispersi e gravitanti verso persone ed interessi estranei spiritualmente alla comunità nazionale.

Con la bonifica di Caporetto e di Sambasso e con la trasformazione fondiaria dell'Alta Valle del Vipacco vi sarebbe la possibilità di impiantare tre centri rurali con una superficie accorpata rispettivamente di 150, 250 e 200 ettari — senza disturbare eccessivamente l'economia degli agricoltori allogen — ove poter creare 60 unità aziendali con popolamento di famiglie immigrate dalle vecchie provincie.

Con la creazione di cantine per la lavorazione razionale delle uve, di una grande distilleria per la produzione di alcol a 95°, di un caseificio, di magazzini per la conservazione delle patate da seme, di centri per l'allevamento selezione e distribuzione del bestiame, di un grande vivaio di piante da frutto, ed altre istituzioni simili, da affidarsi a seri e provati elementi delle vecchie provincie, si entrebbe nel vivo di quella che può essere chiamata la modesta economia agricola allogena, se ne prenderebbero le redini, e col tempo — non molto — la frazionatissima proprietà, ora gravata d'ipoteche e pessimamente tenuta, potrebbe concentrarsi nelle mani di coloro che attiveranno le iniziative suddette».

Consorzio latterie alto Isonzo. Per i suoi larghi, sensibili riflessi sull'economia eminentemente agricola della Provincia e soprattutto della zona allogena montana, ha assunto speciale rilievo la recentissima costruzione del Consorzio delle Latterie dell'Alto Isonzo, il C.L.A.I.C.O. diretto ed amministrato da camerati delle vecchie provincie, al quale è stato affidato, con la gestione dell'ammasso obbligatorio del burro, la cui produzione di oltre 5.000.000 di lire all'anno costituisce la principale attività della predetta zona montana, il compito di controllare la distribuzione dei prodotti e di indirizzare e curarne il commercio. A questa funzione organizzativa va congiunta poi quella tecnica intesa ad assicurare alla produzione del Consorzio la maggiore uniformità e un maggior perfezionamento della tecnica lavorativa, avvalendosi della collaborazione di un apposito centro d'istruzione, di propaganda: la latteria didattica, istituita a Tolmino. La funzione tecnica del Consorzio si estenderà, infine, in un secondo momento, allo studio e all'attuazione di tutte le forme adatte al migliore sfruttamento dei sottoprodotti della lavorazione del latte.

Corsi professionali. Fra le provvidenze attuate nel campo agricolo, che, ripeto, costituisce la sostanziale struttura dell'economia della Provincia, vanno pure ricordati, per il loro fine diretto ad una maggiore valorizzazione dei prodotti locali (p.e. erboristeria e sfruttamento del sottobosco) e quindi ad una maggiore potenzialità economica della popolazione, i 32 corsi (oltre la metà dei quali sono tenuti nella zona allogena montana e contano ciascuno una media di circa 80 frequentanti), istituiti dall'Unione dei Lavoratori dell'Agricoltura.

Con tali corsi, come con quelli tenuti dall'Unione dei Lavoratori del Commercio, viene, naturalmente, svolta oltre che la specifica opera di istruzione tecnica, anche valida opera sia di penetrazione fascista e d'italianità che di efficace diffusione della nostra lingua.

[...]

LA PENETRAZIONE ITALIANA NELLA VENEZIA GIULIA: ASPETTI SOCIO-ECONOMICI DELLA POLITICA DI COLONIZZAZIONE

(Riassunto)

L'articolo mette l'accento sull'imperialismo italiano nei confronti della Venezia Giulia. Più in particolare analizza alcuni aspetti delle conseguenze direttamente economiche provocate dall'intervento della politica di snezionalizzazione e di colonizzazione.

Il regime fascista, favorito dalle peggiorate condizioni dell'economia rurale della Venezia Giulia nel 1º dopoguerra, nonché dalla crisi economica incalzante fin dal 1926 sull'economia agricola, portò il suo attacco da una parte contro le associazioni e istituzioni economiche e cooperative (Casse rurali ecc.), che allo scoppio della 1ª guerra mondiale erano circa 700 e che costituivano un punto di forza economica e nazionale per contadini, artigiani e commercianti sloveni e croati. Dall'altra, colpì la massa dei contadini, specie slavi, grazie ad una spirale che prevedeva l'indebitamento e l'ipoteca delle proprietà, quindi l'esproprio dei poderi, la proletarizzazione e l'espulsione dei contadini slavi dalla campagna. Giocava a favore del regime infatti la crisi economica generale, la fiscalità del nuovo sistema di esazione delle imposte tramite appaltatori privati, le peggiorate condizioni del credito presso gli istituti bancari, l'esosità delle procedure giudiziarie che consentivano ai contadini di liberarsi dall'indebitamento ecc. Nella Venezia Giulia le vendite fallimentari risultano essere state 1733 tra il 1921 e il 1926.

I contadini espropriati talvolta diventavano coloni sulle loro terre, ma più spesso abbandonavano la terra per emigrare.

Ecco che al posto della popolazione sloveno-croata, proletarizzata e immiserita venivano inviati coloni «sicuri» dall'Italia o meglio dal Veneto e dal Friuli al fine di effettuare la «bonifica etnica».

Un ruolo niente affatto trascurabile in questa operazione di colonizzazione e nello stesso tempo di tentativo di riordino capitalistico delle proprietà frammentate, fu ricoperto dall'Ente di rinascita agraria per le Tre Venezie, che provvedeva ad acquistare le terre ipotecate e a ricavarne poderi per l'inscrimento delle famiglie coloniche italiane.

IZ TEDENSKIH PREGLEDOV EVROPSKEGA Tiska O MANJŠINSKIH VPRAŠANJIH V LETIH 1930—1936

I.

Med gradivo o problematiki evropskih manjšin v desetletju pred drugo svetovno vojno spadajo tudi tako imenovani tedenski pregledi (Presse-Wochenschau zur Nationalitätenfrage), ki jih je v letih 1930—1936 (ali so bilteni izhajali še po tem letu, nam ni znano), pripravljala takratna mednarodna manjšinska organizacija Kongres evropskih manjšin. Prostorsko so pregledi zajemali vso Evropo vse od Malte pa do Sovjetske zveze, mestoma pa segali tudi prek nje. Izhajali so na Dunaju v šapirografirani obliki (nekaj časa leta 1933 tudi tiskani) v nemškem jeziku. Marca 1933 so se preimenovali v Europäische Nationalitäten-Korrespondenz, namenjeni pa so bili sprottnemu obveščanju širše javnosti o žgočih manjšinskih in mednarodnih vprašanjih. Tako najdemo v njih poleg uvodnikov povzetke raznih poročil, podatke o vsakoletnem zasedanju mednarodne manjšinske organizacije v Ženevi, zlasti pa povzetke poročil iz širšega evropskega tiska o manjšinah in njihovem varstvu.

V prvem letniku je za nas še posebej zanimiva odmevnost prvega tržaškega procesa v delu evropske javnosti. Na čelu takih odmevov je v tedenske preglede povzeto pisanje osrednjega fašističnega lista Il Popolo d'Italia. Posebej poudarjeno je pisanje tega lista, da so na procesu obtoženi Slovenci »manjvredne slovenske marionete...«, ki morejo služiti kot merilo za ocenjevanje njihove rase ter njihove namišljene kulture. Ta rasa je izmeček brez vsakršne lastne psihologije ter je navaden instrument panslavizma». Mussolinijev glasilo je vedelo povedati, da Slovenci v glavnem nimajo lastnega jezika ter narodnosti, »v kolikor je narodnost rezultat zgodovinskega razvoja«. Spraševalo se je, ali »imajo morda stenice, ki vderejo v stanovanje, narodnost«, ter odgovarjalo: »To je... moralna definicija Slovencev, ki živijo v naših mejah«. O procesu pa v listu med vrsticami beremo, da je usmerjen tudi proti tistim Italijanom, ki podpirajo Slovence (fašistično glasilo jim je očitalo, da so podkupljeni s tujim denarjem) in v katerih imenu je Italija izgubila »Dalmacijo in naš Jadransko morje«; enako pa je proces usmerjen proti Italijanom, ki bi morali prvo svetovno vojno »končati na Dunaju all vsaj v Ljubljani«, pa tega niso storili. List Il Corriere della Sera je ob krvavi tržaški obsodbi zagotavljal, da je bila trdota sodbe potrebna, o italijanizaciji (»asimilaciji«) pa je list menil, da je ta »fašistična in istočasno italijanska«, upirajo pa se ji »sovražniki Italije in režima«. Sledilo je opozorilo na pisanje uradnega glasila fašistične stranke Foglio d'Ordine: po pisanju tega lista so bili obtoženci »klavne figure, na katere je padel meč fašistične pravljnosti«. V listu najdemo grožnjo, po kateri, »kolikor bolj napreduje fašistična revolucija, toliko bolj je ta trda«. Gospodje prek meje (v Jugoslaviji) se morajo tudi zavedati, da »dobrega Italijana« ni več. V emigraciji se je ob tržaškem procesu oglasil Filippo Turati,

vodja prepovedane socialistične stranke. In nato v belgijskem listu *Le Peuple*, Po povzetku v tedenskem pregledu je poudaril, da režim ni imel na procesu nobenih dokazov, Izjemoma so bila lo priznanja obtoženih, pa tudi to, da sta v navzkrižnem zasliševanju šefa tržaške in goriške policije izjavila, da sta šele iz priznanj obtoženih izvedela o slovenski zaroti. Poleg tega je izredno sodišče samo imenovalo zagovornike, istočasne člane tega sodišča. Poleg tega so vsi člani posebnega sodišča častniki fašistične milice.

Temu uvodu sledi Izbor odmevov evropskega tiska. Pariški *Populaire* je na primer pisal, da v Trstu ni šlo za sodbo, ampak za navadno izpolnitve Mussolinijevega ukaza, danega sodnikom. *Quotidien* je vedel povedati, da je tokrat fašistično Izredno sodišče četrtrič zasedalo izven Rima. List je opozarjal, da so v Italiji z vso brutalnostjo »vse do korenin« odpravili iz šol slovansko kulturo in jezik; posledica tega so bili protiukrepi tamkajšnjih Slovanov. Pač pa je v zagovor fašističnega ukrepa nastopil v Franciji »fašistom prijazni« *Journal*. Po pisanju tega lista »Slovani« niso imeli pravice protestirati proti Italijanskim ukrepom, kajti Italija je po prvi svetovni vojni Izgubila Dalmacijo, ki ji jo je bil formalno prisodil londonski pakt. K temu je list dodajal, da se morajo narodnostne manjšine sprijazniti s svojim položajem.

Nasprotno pa je *Neue Zürcher Zeitung* obsojala fašistično justico, saj je kazala na vse, kar je Slovence (In Hrvate) doletelo pod fašizmom. Iz nemškega jezikovnega prostora sta v tedenski pregled zajeta še dva glasova. *Deutsche Allgemeine Zeitung* je na primer opozarjala, da so smrtne obsodbe, izrečene na tržaškem procesu, močno odmevale po vsej Jugoslaviji pa tudi prek nje v širokih krogih slovanskih narodov. In kot je leta 1914 sarajevoški atentat, je poudarjal list, zadostoval za vojni plamen v Evropi, sedaj mnogi dopuščajo možnosti po katerih utegnejo zdajšnja italijansko-jugoslovanska nasprotja prerasti v spor, katerega »krajevna omejitev bi bila vprašljiva«. Ob koncu je list zapisal, da je jugoslovansko mišljenje našlo mučence ter že »leta plavajoče sovrštvo širokih Jugoslovanskih krogov do Italije novo hranilo.« Graška *Südost Tagespost* je med drugim pozarjala, da je tržaški proces šolski primer o tem, kam nujno vodi nasilno zatiranje naroda; fašizem po tem listu v Julijski krajini ženje to, kar je sejal.

Na Češkoslovaškem so po viru, ki ga povzemamo, videli v tržaških smrtnih obsodbah žalitev vsega slovanstva. List *Venkov*, glasilo agrarcev ter takratnega ministrskega predsednika Udrzala, je na primer opozarjal na revolucionistično kampanijo Italijanske diplomacije, medtem ko je socialnodemokratsko *Pravo lidu* razpravljalo o intervenciji italijanskega poslanika (šlo je za intervencijo, pogojeno z odmevnostjo v tržaškem procesu v ČSR). O njej je list pisal, da pomeni sramoto za češkoslovaško suverenost. O odmevnosti procesa na Češkoslovaškem je v Franciji pisal lyonski list *Progress*, ki je med drugim beležil, da se je ob izvršitvi smrtnih obsodb v Pragi prvič pokazala slovenska solidarnost v takšni obliki, saj je tako solidarnost poudaril celo eden članov češkoslovaške vlade.

Ob britanskih listov je v tedenskem pregledu omenjen *Manchester Guardian*. Tako izvemo, da je list menil, da so bili v ozadju tržaškega procesa in hitre izvršitve smrtnih sodb posebni vzroki; zaman so bile tudi intervencije mednarodne javnosti. Nenavadno hitrost pri izvedbi teh sodb je britanski list označil za karseda velik udarec v obraz vsem, ki ljubijo svobodo. Kažeč na Italijanski Risorgimento, je *Manchester Guardian* podčrtal, da so bili obtoženi sicer teroristi, vendar pa je k temu pribljjal, da se ima Italija prav takim teroristom zahvaliti za svojo svobodo. Zločin, za katerega so umrli štirje na procesu obsojeni,

je bil iste vrste kot tisti, za katerega so umirali možje, ki jih vsa Italija slavi kot heroje, padle za svobodo. Slovenci tudi menijo, je nadaljeval list, da nimajo na voljo nobenega drugega sredstva več kot tisto, ki so ga bili Italijani v boju za svobodo sami uporabljali. Slovenci so ravnali proti Italiji tako, kot so ravnali Italijani proti Avstro-Ogrski.

Nadaljnja vest je poročilo, da so v Vrpoljah ustrelili tamkajšnjega učitelja ter občinskega tajnika in vodjo vrhpoljske mladinske fašistične organizacije, priseljenca s Sicilije, Sottosantija. Tej justifikaciji je seveda sledila reakcija gorških fašistov, ki so v odgovor na to dejanje razbili tiskarno, v Gorici izhajajočega slovenskega lista *Novi list*, pa tudi skušali požgati poslopje, vendar so karabinjerji to fašistično namero preprečili. Prav tako so karabinjerji zaščitili stanovanja vodilnih gorških Slovencev. Pač pa so fašisti po poročilu demolirali pisarno slovenskega odvetnika dr. Birse v Ajdovščini.

In kako je Italijanski tisk reagiral na nastop gorških fašistov? Il Popolo di Trieste je upal, da *Novi list* (edini še slovenski list, ki ga je fašizem toleriral) ne bo več izhajal, tržaški Il Piccolo pa je označil demonstracijo gorških fašistov za pravično reakcijo razburjenega javnega mnenja. List je pisal, da so karabinjerji ter milica znova vzpostavili red, da bi preprečili morebitne ekscese, ki bi bili glede na ogorčenje prebivalstva razumljivi. Vladni Il Popolo d'Italia je v polemiki z jugoslovanskim tiskom zanikal, da Italija pregaša tamkaj živeče Slovence (skupaj s Hrvati jih je cenil na 400.000) ter označil take trditve za »striktni idiotizem«. Tudi ne drži, je nadaljeval list, da bodo v petih letih izgnani iz Primorja Slovenci, izginili bodo »roparji«. Italija Slovencev ne pregaša in uničuje, ampak se take trditve nanašajo le na nekaj ducatov tolovajev, požigalcev in tatov.

Značilno je, je ob teh glasovih poudarjal tedenski pregled, da je do Sottosantijevga umora prišlo točno mesec dni po justifikaciji na smrt obsojenih udeležencev tržaškega procesa.¹

Sledil je povzetek uradne Italijanske tiskovne agencije o uboju Italijanskega carinika Rastellija v bližini Gorice. Zatem beremo, da Italijanski tisk zahteva maščevanje, pa tudi to, da je prišlo do več aretacij: med drugimi je bil aretiran slovenski gostilničar Bročnik. Il Giornale d'Italia je po tedenskem pregledu v tej zvezi zapisal: »Tuje opazovalce opozarjam na to vztrajno nadaljevanje jugoslovanskih političnih zločinov proti Italijanom.«² S tem pa aretacij ni bilo konec, saj so oblasti (»po vesti iz Trsta«) prijele deset slovenskih dijakov, starih med 15 in 16 leti. Po istem poročilu so prijeti pripadali tajni slovenski mladinski organizaciji.³

Še pred tem najdemo oktobra meseca notico, povzeto po *Tempsu*, da pravljajo v Rimu nov proces proti petdesetim Slovencem,⁴ tej pa se je kmalu pridružila vest o aretaciji več primorskih Slovencev, med njimi urednika lista »Edinost in njegovega sodelavca«. Tedenski pregled je poročal, da so ju Italijani poslali za pet oziroma tri leta na »kazenske otoke«.⁵

Med posledicami likvidacije Sottosantija je bila tudi prepoved Novega lista. Poglejmo, kaj je o tem pisal bernski list *Bund*. Poudaril je, da je bila v povračilo uničena tiskarna slovenskega lista, pred nekaj dnevi pa je bil list dokončno ustavljen. Švicarski list je ob tem cenil število pripadnikov slovenske manjšine v Italiji na pol milijona ter vedel povedati, da so imeli primor-

¹ Presse-Wochenschau zur Nationalitätenfrage (odslej PW), 6. september 1930.

² PW 6. december 1930.

³ PW 23. december 1930.

⁴ PW 29. oktober 1930.

⁵ PW 15. november 1930.

ski Slovenci do podpisa mirovne pogodbe cvetočo literaturo in tisk. Tržaški slovenski list Edinost je po tem poročilu izhajal v nakladi 15.000 izvodov, medtem ko so v Gorici tiskali tri slovenske tednike; poleg tega pa je izhajala še vrsta strokovnih periodičnih tiskov. Ves ta tisk pa je fašizem odpravil in šele s prizadevanji dr. E. Besednjaka je uspelo doseči Mussolinijevo privoljenje za izhajanje dveh tednikov, enega v slovenskem in drugega v hrvaškem jeziku, in še to pod osebno Besednjakovo odgovornostjo.⁶

Še zlasti obsežno je v tedenskih pregledih pisano o odnosu fašistične Italije do slovenske duhovštine ter do goriškega nadškofa dr. Sedeja. Tako izvemo, da je fašistični tajnik Avenanti svetoval Sedeju, da je že čas, da se preneha s slovenskimi pridigami, na kar mu je ta odgovoril: »Sem katoliški škof in skrbim za duhovno zdravje vernikov. Poleg tega morem povedati, da sem Slovenec«. Istega vprašanja se je v fašističnem parlamentu dotaknil italijanski podtajnik Arpinatti, ko je odgovarjal na interpelacijo, nanašajočo se na »protitalijansko dejavnost slovenskih duhovnikov«. Iz odgovora izhaja, pravi tedenski pregled, da so razpuščene vse slovenske katoliške bratovštine in verska združenja. Istočasno je fašistični tisk ostro napadel vatikanski Osservatore Romano, ker ni objavil nekega Mussolinijevega govora.⁷

Zatem je konec leta 1930 prišlo v Gorici do fašističnega izpada proti slovenskim pridigam in eni od tamkajšnjih cerkv. Ker pa se Slovenci niso uklonili nasilju, so po pisanju lista Il Piccolo Italijanske organizacije sprejeli posebno resolucijo, ki je med drugim navajala, da se v več goriških cerkvah mašuje v slovenščini. »Slovenska duhovština skuša iz sovrašta do italijanske miselnosti Gorice nadaljevati mašniško funkcijo, ki jo že predolgo trpimo. Vsa italijanska (italianissima) ter istočasno katoliška Gorica ne more pristati na krepitev in oboroževanje sovražnikov Italije, pa čeprav se skrivajo pod svetim mašniškim oblačilom«. Podpisane organizacije so poudarile, »da v imenu fašizma« nastopajo proti »vsakomur«, ki v kakršnikoli obliki žali državo, ob koncu pa je resolucija zahtevala od »vlade in stranke« »takojšnje energične ukrepe«. Poudarjeno je bilo, da to poleg podpisnikov »zahtevajo brezstevilni junaki, ki so s svojo smrto dosegli, da je Gorica pripadla Italiji.«⁸

Zatem najdemo opozorila o napadih italijanskega tiska na dr. Sedeja, povezanih z zahtevo po izključni uporabi italijanskega jezika v cerkvi. Neitalijanske pridige naj bi bile po trditvah tega tiska celo v nasprotju z leta 1929 podpisanim konkordatom med Italijo in Vatikanom. In še več: duhovniki bi morali biti izključno italijanskega »rodu in miselnosti«. Il Popolo di Trieste, glasilo tržaških fašistov, pa je v tem času celo napovedalo ustanovitev posebnega »oddelka smrti«, namenjenega kazenskim protislovenskim nastopom.⁹

Ti napadi so seveda pogojili »ostro« polemiko med vatikanskim glasilom Osservatore Romano in italijansko vlado. Ob tem tedenski pregled poudarja, da se je v polemiki Vatikan postavil na Sedejevo stran, pa tudi to, da je Sedej naročil božične pridige v slovenskem jeziku. Značilno je bilo pisanje že omenjenega Il Popolo di Trieste, ki je med drugim poudaril, da je oktobra meseca tržaški prefekt zaprl (edino slovensko) šolo pri Sv. Jakobu. »Tedaj smo vsi menili, je pisal list, da je s tem vse urejeno. Zgodilo pa se je prav nasprotno.

⁶ PW 6. decembra 1930.

⁷ PW 29. november 1930.

⁸ PW 23. december 1930.

⁹ PW 31. december 1930.

Dejstvo je, da duhovnik v tamkajšnji cerkvi pridiga, poje ter mašuje po slovensko ... Dejansko je sramota, da se kaj takega dogaja v enem od tržaških okrajev!«¹⁰

S tem polemike ni bilo konec. Že prihodnji mesec je vatikansko glasilo ob vnovičnem tržaškem nastopu proti uporabi slovenščine v cerkvi ter proti slovenskim duhovnikom poudarilo, da »mašniki logično uporabljajo jezik ..., ki je zlasti za otroke in preprosto ljudstvo razumljiv in uspešen... To je bistvo vprašanja«, medtem ko uporaba manjšinskega jezika nikakor ni politično dejanje!« Svoje mesto je, razumljivo, našlo v enem od tedenskih pregledov tudi znano pastirsko pismo jugoslovanskega episkopata z dne 19. marca 1931 o razmerah v Slovenskem primorju in v Istri.¹¹

V začetku aprila meseca so tedenski pregledi ugotovili, da skoro ves evropski tisk izčrpno obravnava položaj narodnostnih manjšin v Italiji ter stališče Vatikana do tega vprašanja.¹² Med temi pogledi naj na primer povzamemo pisanje švicarskega lista Basler Nachrichten. V dopisu, poslanem iz Rima, beremo, da je papeška kurija v zadnjih letih večkrat opozorila svetovno javnost na pregnanje cerkve v Mehiki, Sovjetski zvezi, ter v ta namen napovedala javne molitve. Ta opozorila je italijanski tisk v celoti pozdravil ter jih ni imel za vmešavanje v notranje zadeve tujih držav. Prav tako je Vatikan energično protestiral proti otožitvi katoliškega klera na Malti. V »srbsko-italijanskem cerkvenem sporu« pa se bo najbrže poslužil preizkušanega izhoda, namreč čakanje vsedotlej, dokler ne bo vihar mimo.¹³

Kot je znano, je konec tega leta nadškof Sedej odstopil. Tedaj je list Il Corriere dela Sera zapisal, da bo ta »rešitev« v Italiji veselo odmevala, kajti s tem je rešeno vprašanje italijanstva Cerkve ob mejih. Odstop dr. Sedeja tudi predstavlja izpolnitev fašistične želje na cerkvenem področju. In še en jugoslovanski odmev. Zagrebške Novosti so ob odstopu pisale, da je povzročil med prizadetimi veliko depresijo. Poudarjale so, da je bil nadškof neuklonljiv branilec ter zagovornik narodnostnih pravic in interesov; zaradi fašističnih napadov ga ima ljudstvo za legendarno osebnost. V odstopu je zagrebški list videl fašistični pritisk na Vatikan, kajti italijanska vlada je zahtevala Sedejevo odstranitev kot conditio sine qua non pri pomiritvi z Vatikanom. Med drugimi se je za Sedeja postavil v bran tudi list Deutsche Volksblatt, osrednje glasilo jugoslovenskih Nemcev.¹⁴

Med noticami iz začetka leta 1931 naj omenimo vest, da so v Gorici obsodili J. Lazarja, češ da je pretihotapl v Italijo 59 almanahov, posvečenih žrtvam prvega tržaškega procesa. Vest poudarja, da almanah objavlja fotografije na smrt obsojenih mladincov — narodnih mučencev.¹⁵ Poleg tega so fašistične oblasti kaznovale z zapornimi kaznimi izdajatelje slovenske publikacije Gospodar.¹⁶

Ob tem dogajaju je liberalni Manchester Guardian pisal, da ni nobenega dvoma o tem, da je na obmejnem prostoru Italije žarišče nemira, velika nevarnost za evropski mir. Tudi da se ne da zanikati, da je fašistična politika italianizacije na obmejnih področjih Julisce krajine in Južne Tirolske tamkaj pogojila nevarno »razburjenje« in to še zlasti pod vplivom preseljencev iz Gorice in Istre (mišljeni so bili begunci, ki so v tem času množično bežali prek meje v Jugoslavijo).¹⁷

¹⁰ PW 18. januar 1931.

¹¹ GI. PW, 18. februar 1931 št. 7.

¹² PW 12. marec 1931 št. 10; 19. marec 1931 št. 11.

¹³ PW 3. april 1931, št. 13.

¹⁴ PW 16. april 1931 št. 15.

¹⁵ PW 21. november 1931 št. 39.

¹⁶ PW 26. januar 1931 št. 6.

¹⁷ PW 1. maj 1931 št. 17.

¹⁸ PW 23. april 1931 št. 16.

Prav tako si velja ogledati uvodnik danskega lista Dybbel—Posten o usodi nemške in »slovenskih« manjšin v Italiji. List je poudarjal, da pri pisjanu ne zasleduje nobenih stranskih potov. Po njem je še pred leti izjavil generalni tajnik fašistične stranke v Boznu uredniku lista, da želi fašizem napraviti iz Nemcev dobre Italijane; v ta namen da je bilo tudi poitalijančeno celotno javno življenje. O italijanskem ravnanju z Jugoslovani v Julijski Benečiji je list pisal, da je to še za nekaj stopenj slabše kot pa tisto na Južnem Tirolskem. Prebivalstvo tudi nima nobenega foruma, pred katerim bi se moglo pritožiti. Uvodnik je opozarjal, da si Italija ne bo nikoli pridobila jugoslovanske in nemške duše, nasprotno, v dušah odraščajočih se goji »zelo nevarno sovraštvo« do Italije. Ob koncu uvodnikovega povzetka beremo, da se ne dá nekaznovano odpraviti »najbolj naravne pravice kakega naroda«.²⁹

Na vrsto je prišlo tudi šolsko vprašanje. Tako je član fašističnega parlamenta Romano v tem času poudaril potrebo po namestitvi učiteljev iz ostale Italije na manjšinskih območjih, kjer bi jim bilo treba zagotoviti primerne življenske pogoje. Ker pa se to ne dogaja, nastaja ogromna škoda na učnem področju. Romano je med drugim dejal, da so na manjšinskih območjih še vedno središča bolj ali manj tajnega pouka, pri katerem Italijančine sploh ne poučujejo (pri tem je kazal na privatni pouk slovenskega in nemškega jezika v Slovenskem Primorju ter na Južnem Tirolskem). Poudaril je, da je treba na ta območja pošiljati številne, »fašistično usmerjene« učitelje, ki naj spremenijo šole v »mogočen instrument italianizacije. Učitelji, ki delujejo na teh območjih, morajo dejansko biti fašistična obmejna milica«. Po poročilu Il Corriere dela Sera je rimski parlament sprejel Romanove besede z dolgorajnim ploskanjem; poleg vrste poslancev mu je pri tem čestital tudi prosvetni minister Giuliano.³⁰ Za odnos fašizma do slovenskega in hrvaškega vprašanja je iz tega časa tudi zanimiv zapis torinske La Stampa: »Ni slovenskega problema, niti manjšinskega vprašanja, ampak samo 'policilski problem', namreč okrepitev moči policije«.³¹

Ni se čuditi, da je tedenski bilten 14. julija 1931 označil italijansko politiko do državljanov neitalijanske narodnosti za »politiko iztrebljanja«. Spraševal se je, kako je mogoče, da »danes, po vojni, ki se je vodila v znamenju boja za narodnostne pravice, kjerkoli v Evropi še obstaja politika uničevanja tujih narodov«. In vendar skušajo na obmejnih območjih Italije v celoti uničiti tamkaj živeče manjšine. Še več, tako raznarodovanje so v določenem smislu postaviti za eno od narodnostnih načel; v dokaz je tedenski pregled 14. julija 1931 povzel pisanje tržaškega Il Popolo.

Konec leta 1931 beremo v enom od tedenskih pregledov o zahtevi po Italianizaciji priimkov idrijskih rudarjev. Kasneje izvemo, da je tamkajšnje državno vodstvo rudnika javno objavilo, da bodo erarna stanovanja dodeljena le tistim rudarjem, ki bodo prevzeli italijanske priimke.³² V tem času je takoimenovan Delovni urad za Južno Tirolsko sporočil, da je položaj Slovencev in Hrvatov, živečih v Italiji, enako slab, če že ne slabši, kot tisti južnotirolskih Nemcev. In če so Italijani zaradi nemškega odpora prenehali s potujčevanjem nemških priimkov in Italijanskih osebnih imen, se ta diskriminacija v Julijski krajini še nadaljuje.³³ Iz povzetka tržaškega Il Piccolo pa izvemo, da so do tega časa poitali-

²⁹ PW 8. maj 1931, št. 18.
³⁰ PW 28. maj 1931 št. 20.
³¹ PW 19. junij 1931 št. 22a.
³² PW 19. december 1931 št. 42.
³³ PW 8. januar 1932 št. 1.
³⁴ PW 3. februar 1931 št. 4/5.

jančili že 13.000 južnoslovenskih priimkov.³⁴ Dalje so fašisti prepovedali privaten pouk nemškega jezika na Južnem Tirolskem ter pouk slovenskega in hrvaškega jezika na območjih z jugoslovanskim prebivalstvom.³⁵ Sledile je vest, da so oblasti prijele v Gorici večje število Slovencev, obtoženih protiitalijanske dejavnosti. Med njimi so bili vodja katoliških izobraževalnih društv F. Terčelj, uslužbenec pri »zadnjem slovenskem časniku v Italiji« P. Kemperle ter glasbenik A. Bratuž, pač pa so radi bolezni izpustili ter poslali v umobolnico J. Šuligoja.³⁶

Kaže na južnotirolsko vprašanje, je eden tedenskih pregledov v začetku leta 1933 podčrtal, da skuša Italija z naseljevanjem italijanskih duhovnikov v okviru raznarodovanja zlorabiti celo vero. Ob koncu poročila pa beremo o tem, da Vatikan korakoma odstopa od načela, po katerem ima vsak katoličan pravico do verskega pouka ter bogoslužja v materinščini.³⁷ V ta namen, poudarja pregled, so v Italiji izdali celo poseben dekret. Ta se sicer nanaša le na Južno Tirolsko, vendar pa ga »praktično« izvajajo tudi v Julijski krajini. Ob koncu poročila pa beremo, da je »jugoslovanska manjšina v Italiji edina evropska manjšina, ki nima verskega tiska. Vsak tak tisk v slovenskem ali hrvaškem jeziku je prepovedan. Prav tako je prepovedan tudi uvoz verskih spisov iz Jugoslavije«.³⁸

Evropska manjšinska korespondenca nadalje sporoča, da je bila s posebnimi določili prepovedana uporaba celo »narečij« ter manjšinskih jezikov pred sodiščem. Poučno je bilo dalje pisanje britanskega Daily Telegrapha, ki je ob sočasnih Italijanskih zahtevah do Malte zapisal, da »se zdi, da so Italijani pozabili, da morajo Slovani in Nemci v Italiji uporabljati izključno italijančino ne samo pred sodišči, ampak celo na nagrobnikih svojih mrtvih ne smejo uporabljati materinega jezika«.³⁹

O šolskem vprašanju najdemo poročilo tržaškega Il Piccolo o tem, da so v Julijski krajini kljub »nezasišanim« Izdatkom za afriški vojni pohod, ustavili nič manj kot 86 novih italijanskih ljudskih šol. Od tega je 50 šol ustavilo prosvetno ministristvo ter 56 privatno nacionalistično društvo Opera Nazionale d'Assistenza all'Italia Redenta. Šlo je za organizacijo, naslednico znane Lege nazionale. Kot je znano, jo je po koncu prve svetovne vojne ustavila članica italijanske vladarske hiše Elena d'Aosta, nieno delovno področje pa je zlasti zajemalo Južno Tirolsko ter Julijsko krajino. Svojo naloge je po poročilu v Europäische Nationalitäten-Korrespondenz videla v ustanavljanju otroških vrtcev, okrevališč, raznih šol in podobno. Tam, kjer je bilo premajhno število učencev za državno šolo, je društvo ustanavljalo privatne ljudske šole z izključno italijanskim učnim jezikom. »V otroških vrtcih, je pisal Il Piccolo, se vzgajajo otroci med tretjim in šestim letom, naučijo se italijanskega jezika, kot da bi bil njihov materin jezik, učijo se (enako) kot majhni Italijani moliti, peti italijanske pesmi, igrati se po italijansko, na kratko: odraščajo kot Italijani ter postanejo sposobni v Italijanskih šolah slediti pouku«. Najvišji, javno nakazani cilj je po viru, ki ga povzemamo, torej raznarodovanje nemškega in jugoslovanskega prebivalstva.

V prej imenovani tedenski pregled je povzeto tudi delovno poročilo nacionalističnega društva za leto 1934. To kaže, da je društvo v novopriskrbeljih pokrajinalah po prvi svetovni vojni vzdrževalo 260 italijanskih vrtcev, od tega 65 v Julijski krajini, s 13.386 gojenci. Poleg tega je v mejnih območjih imelo 16 šivilskih šol s 1.065 obiskovalkami, 43 zdravstvenih ambulant, 266 privatnih italijanskih

³⁴ PW 12. marec 1932 št. 10.

³⁵ PW 15. april 1932 št. 15.

³⁶ PW 14. januar 1933 št. 1/2.

³⁷ PW 29. april 1933.

³⁸ Europäische Nationalitäten-Korrespondenz, 30. marec 1935 št. 7/8.

Ijudskih šol z 8.268 učenci in 605 večernih in nedeljskih tečajev za odrasle (14.660 obiskovalcev). O dejavnosti društva govorí še podatek, po katerem je znašal njegov proračun za leto 1933 nič manj kot 5.935.545 lir. Večino tega, raznarodovanju namenjenega denarja je dala na razpolago italijanska vlada (skupaj 4.370.500 lir (od tega finančno ministrstvo 3.600.000 lir ter ostala ministrstva 777.500 lir). 32.000 lir je društvo poklonila Banca d'Italia, 15.000 Banco di Napoli, 20.000 ustanova Carnegie, 96.000 lir društvo Maternità e Infanzia, 300.000 lir, pa so sodelavci društva zbrali med članstvom ter ostalim prebivalstvom. V celoti je društvo leta 1933 tako razpolagalo s skoro 6 milijoni lir. Značilno je, da so sredstva za društvo zbiralni tudi v italijanskih vzhodnoafriških kolonijah.

O prihodnjih nalogah društva je Il Piccolo pisal, da bo treba število otroških vrtcev na obmejnih območjih »novih provinc« potrojiti tako, da bo »mogel biti vsak kraj deležen dobrobiti te plemenite ustanove.« 18. decembra 1935 pa je narodnostna korespondenca vedela povedati, da je papež po poreško-puljskem škofu poklonil raznarodovalnemu društву za Istro posebno darilo (razpelo iz slovene kosti).

In še dve vesti. V Gorici so oblasti konec leta 1936 prepovedale uporabljati slovenščino v cerkvi, kaznovana pa sta bila tudi dva mladeniča, ki sta prepevala slovenske pesmi.

Ko je narodnostna korespondenca konec leta 1936 ocenjevala odnos takratne Italije do Jugoslovanov in Nemcov na svojem ozemlju, je ugotovljala, da je bil jezik obojih že pred več kot desetimi leti odstranjen iz šole, s sodišča in iz uprave. O društvenem življenju obeh manjšin beremo, da ga zatirajo že osem let; v tem času so bila razpuščena tudi vsa kulturna društva. To pa še ni vse, saj Italija ne dovoli pripadnikom manjšin, živečih na njenem ozemlju, niti njihovih lastnih priimkov; dalje beremo, da so oblasti z uradnimi dekreti italianizirale v Julijski krajini že nad 100.000 imen, ta proces pa je sedaj v polnem teku tudi na Južnem Tirolskem. Ob koncu zapisa pa najdemo opozorilo, da se Italija v »boju proti tujim narodom« ne ustavlja niti pred pokopališči, kjer še napisi na grobovih največkrat ne smejo biti zapisani v materinščini domačega prebivalstva.

II.

Drugi kompleks vprašanj, ki se ga na tem mestu dotikamo, je avstrijska Koroška. Prva vest o njej poroča o skupni izjavi obeh slovenskih koroških deželnih poslancev dr. Franca Petka in Ivana Starca, pripravljeni ob desetletnici koroškega plebiscita leta 1930. Kot je znano, je šlo za izjavo, ki je poudarjala zahtevo po uveljavitvi kulturne avtonomije za slovensko koroško skupnost, slonečno na predlogih prizadete manjšine.³¹

In kako je v tedenskih pregledih odmevalo dejstvo, da je na takratnih državnozborskih volitvah Politično in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem podprlo avstrijske krščanske socialce? Po ljubljanskem tisku je bilo prevzeto poročilo o dokaj pozitivnem odnosu krščanskih socialcev do slovenske manjšine (tu je bil mišljen volivni proglaš stranke, ki se je skliceval na znano izjavo koroškega deželnega zborna iz leta 1920, s katero je to predstavniško telo obljudljalo Slovencem ohranitev njihovih kulturnih in narodnostnih »svojstev«). Dalje je bilo povzeto mnenje tako imenovane Südostkorrespondenz [na Dunaju

³⁰ PW 29. oktober 1930.

jo je izdajal nekdanji goriški založnik A. Gabršček), po katerem je ostro napadanje dela avstrijskega tiska pomagalo jugoslovanskemu tisku postaviti »različna vprašanja«, pomembna za položaj nemške manjšine v Jugoslaviji.³²

V tedenskem pregledu najdemo dalje vest, da sta dr. Franc Petek in Ivan Starc, poslanca v koroškem deželnem zboru, intervirovala za uvedbo slovenščine kot učnega jezika na celovški zvezni gimnaziji. Po njunem predlogu bi slovenski jezik poučeval profesor slovenske narodnosti. Dejstvo, da so prav teda dobili oba češki privatni srednji šoli na Dunaju pravico javnosti, je tedenski pregled pospremil z željo, da bi prišlo do ureditve »vprašanja kulturnih pravic koroških Slovencev«.³³

Nadalje je v pregledu najti vest o tem, da je koroška deželna vlada onemogočila napovedano pevsko turnejo slovenskih koroških pevcev po Sloveniji. Beremo, da prepoved ni povzročila le veliko vznemirjenje med koroškimi Slovenci, ampak tudi med Slovenci v Jugoslaviji;³⁴ očitno je bilo to vznemirjenje vzrok, da so avstrijske oblasti turnejo končno vendarle dovolile.

Dalje izvemo, da so jugoslovanski Nemci turnejo pozdravili, poudarjajoč pozitivnost kulturnih stikov posameznih manjin z matičnim narodom. Podčrtati je treba tudi stališče jugoslovanskih Nemcov, po katerem je treba »načelno zavrniti... ovire, ki jih stavljajo oblasti in drugi uradi udeležencem takih potovanj«. V nadaljevanju je tedenski pregled opozarjal javnost, da so koroške oblasti po vrniltv pevcev na pritisk »določenih krogov« odpustile iz službe dirigenta J. Koprnikarja ter to seveda vsestransko obsodil. Napovedal je še, da bo odpust predmet razprave na prihodnjem kongresu evropskih manjšin.³⁵

Posebno mesto je bilo v Europäische Nationalitäten-Korrespondenz aprila 1935 namenjeno izjavi avstrijskega kanclerja Kurta Schuschnigga o slovenskem vprašanju, dan delegaciji koroških Slovencev, ki je Schuschnigga obiskala v Celovcu. V biltenu so bile posebej podprtane kanclerjeve besede, da nudi roko vsem tistim, »ki govorijo slovenski ter so državi zvesti«. Kancler je tudi dejal, da Slovenci lahko ohranijo in gojijo svojo narodnost, avstrijska vlada pa jih bo »v njihovih prizadevanjih v celoti podpirala, ker odklanja vsako raznarodovanje«. Ob tej priložnosti so koroški Slovenci predložili kanclerju naslednje »potrebe«: »pravično« šolo, namenjeno slovenski mladini; ukrepe za imenovanje zastopnika slovenske kulture (pač Slovenske prosvetne zveze) v deželnem zboru ter priznanje slovenske kulturne samostojnosti. Prav tako naj bi se pri imenovanju novih občinskih odborov ustrezno upoštevalo tudi manjšino. K vesti je Europäische Korrespondenz dodajala misel, da urešnjenje kanclerjevih besed ne bi bilo le v interesu sožitja Nemcov in Slovencev, ampak tudi v interesu odnosov med obema narodoma ter obema sosednjima državama, med Jugoslavijo in Avstrijo.³⁶

III.

Glede Jugoslavije najdemo v tedenskih pregledih po eni strani posamezne odmeve o položaju Jugoslovanov v Italiji, po drugi strani pa opozorila o položaju jugoslovanskih Nemcov. Tako na primer izvemo o razgovoru, ki so ga imeli leta 1930 predstavniki nemške manjšine s pravosodnim in prosvetnim ministrom, na

³¹ PW 15. november 1930.

³² PW 14. julij 1931 št. 25.

³³ PW 28. januar 1933 št. 4.

³⁴ PW 18. marec 1933 št. 1/2.

³⁵ Europäische Nationalitäten-Korrespondenz, 30. april 1935 št. 10/12.

katerem sta ministra obljudila storiti vse, da bi se uresničile obljube, dane »lojalnemu nemškemu prebivalstvu Jugoslavije na šolskem in kulturnem polju«.³⁶

O zahtevah nemške manjšine v Sloveniji lahko razberemo, da so se te še zlasti dotikale šolskega vprašanja; o kulturnem in družbenem življenju Nemcev pa beremo, da je to v »odrevnečnosti«. Dokaz za to, naj bi bilo odklonilno stališče oblasti do obnove Kulturnega in gospodarskega društva za Nemce v Sloveniji.³⁷ V tej zvezi je povzeto tudi vprašanje, ki ga je postavil v vrsti švicarskih liščev dr. Kurt Trampler glede jugoslovanskih zagotovil, danih nemški manjšini. V zadevnem zapisu je Trampler trdil, da so vse nemške pritožbe glede zatiranja kulturnega življenja manjšine ostale vsedosej neizpolnjene. Jugoslovanska država, ki zna tako složno zahtevati zaščito slovensko-hrvaške manjšine v Italiji, nadaljuje Trampler, si ne more predstavljati, da tudi drugim narodom pripada pravica, ki jo kot samoposebi umetno zahteva za svoje (v zamejstvu). Ob koncu pa je pribil, da tudi manjšine, živeče v Jugoslaviji, ne morejo dalje čakati na pravice, ki jim gredo.³⁸

Po tej in podobnih kritikah najdemo 4. februarja 1931 povzetek pisanja lista Deutsche Allgemeine Zeitung o tem, da je Jugoslavija na šolskem področju izpolnila obljube, dane nemški manjšini. Pač pa je po pisanju lista ostala še naprej odprta odobritev pravil Svabško-nemškega Kulturbunda; brez take odobritev pa je »kulturna samopomoč« manjšine omrtvičena. Seveda pa bo končna sodba o (morebitni) novi Jugoslovanski usmeritvi na področju manjšinskega varstva mogoča po tem listu šele na podlagi »praktične izpolnitve« nemških zahtev.

Klub pohvali šolske politike zasledimo kaj kmalu grajo, nanašajoč se na uveljavljanje nemških vzporednic, ki je, kot na primer v Celju, naletelo na določeno nasprotovanje »krajenvih krogov večinskega prebivalstva«. V tej zvezi so nemški predstavniki zahtevali od Beograda ustrezan nastop osrednjih oblasti.³⁹ K vprašanju nemškega šolstva se je oglasil tudi Koroški Slovenec, osrednje glasilo koroških Slovencev, z opozorilom, da so sedaj koroški Nemci na vrsti, da uredijo slovensko manjšinsko šolstvo, in to na podlagi tako imenovanega »družinskega jezika«. Pri tem je list opozarjal na recipročnost nemškega vprašanja v Jugoslaviji ter slovenskega v Avstriji ter spraševal, ali so na Koroškem pripravljeni izpolniti podoben minimalni program, kot ga je Jugoslavija za svoje Nemce.⁴⁰

Ko je bilo dano dovoljenje za delovanje Nemško-švabskega Kulturbunda,⁴¹ najdemo zagotovilo, da je odobritev našla »najširše priznanje« med nemško manjšino. Ko se je nemška Frankfurter Zeitung ob privolitvi dotaknila tudi ostalih, v Jugoslaviji živečih manjšin, je vedela povedati, da so med njimi ter jugoslovanskimi Nemci »bistvene razlike«. Beremo, da Jugoslavija vodi do Madžarov politiko, ki naravnost podžiga nastanek iredente, poleg tega pa tudi ignorira »obstoju« manjšinske zaščitne konvencije za Makedonijo. Ob koncu pa beremo: »Rešitev manjšinskega problema ni mogoča, dokler vsakdo misli le na lastne krivne in jezikovne brate ter na lastne državljanje tujega jezika ter zavrača pravice, ki jih zahteva za lastne pripadnike«.⁴²

Sredi leta 1931 je nemška manjšina ustanovila posebno Nemško šolsko ustanovo, namenjeno odprtju nemškega učiteljišča v Velikem Bečkereku (Zre-

³⁶ PW 29. oktober 1930.

³⁷ PW 21. november 1930.

³⁸ PW 6. december 1930.

³⁹ PW 5. marec 1931 št. 9.

⁴⁰ PW 12. februar 1931 št. 10.

⁴¹ PW 16. april 1931 št. 15.

⁴² PW 1. maj 1931 št. 17.

njanin). V ta namen so njeni pobudniki zbrali 2,5 milijona dinarjev. Akciji so se pridružili tudi Nemci iz Slovenije. Dalje izvemo o uspešnem poslovanju nemške posojilnice Agrarier, katere kapital se je kljub gospodarski krizi v zadnjih petih letih dvignil od 8 na 95 milijonov din, število članov pa od kakih 2.000 na skoro 16.000.⁴³

Nemška šolska akcija je imela tudi širšo odmevnost, saj je dr. Varady, eden voditeljev jugoslovanskih Madžarov, v imenu svoje manjšine zaprosil vlado, naj privoli v ustanovitev posebnega madžarskega učiteljišča. Tedenski pregled je k temu dodajal misel, da bi bila taka gesta v interesu jugoslovanske države.⁴⁴

Od ostalih manjšinskih vprašanj, tičih se Jugoslavije, naj omenimo 20. februarja 1932 objavljeno vest o desetem kongresu emigrantov iz jugoslovanske Makedonije. Ob tem izvemo, da je kongres sklepal o ustanovitvi posebnega organa Društva narodov, ki naj bi na licu mesta, se pravi v Makedoniji, preučil uveljavljanje manjšinskih določil.

Posebno mesto pa je na manjšinskem področju imelo seveda šolsko vprašanje. Tako najdemo ob vprašanju nemškega učiteljišča tudi vest o (sicer že pred meseci) izdanem jugoslovanskem šolskem zakonu, na podlagi katerega bo treba zapreti osem nemških meščanskih šol. Ta jugoslovanski postopek bi bilo treba po poročilu obžalovati, in to še toliko bolj, »ker smo ocenjevali upostavitev nemškega šolstva... za pričetek nove ere v jugoslovanski narodnosti politiki. Zaprtje nemških meščanskih šol — v primeru, da omenjena vest odgovarja dejstvu — (bo) prav deprimirajoče delovalo na Nemce v Jugoslaviji.«⁴⁵ O istem vprašanju je med drugim govoril v beograjski skupščini tudi voditelj jugoslovanskih Nemcev dr. Stephan Kraft. Čeprav je pozitivno ocenil zadevo šolskih določil iz leta 1931, je istočasno podčrtal, da polovica učiteljev na nemških manjšinskih šolah oziroma razredih sploh ne zna nemškega jezika, pa tudi večina ravnateljev teh šol ne obvlada manjšinskega jezika. V nadaljevanju je govoril o prizadevanjih nemške manjšine, da bi ustanovila privatno učiteljišče, ki bi imelo pravico javnosti. Vlada je ustanovitev učiteljišča — je nadaljeval — že odobrila, vendar pa še vedno manjka potrditev potrebnih pravil. Ko je govoril o srednjem šolstvu, je podčrtal, da manjšina, ki šteje pol milijona ljudi, ne more ostati »brez ene same višje šole«.⁴⁶

Poleti 1932 zasledimo v enem od tedenskih pregledov vest o ustanovitvi jugoslovanske slovaške kulturne organizacije Matica slovacka. Izvemo tudi, da se je priložnostne slovesnosti poleg domačinov udeležilo še 80 Slovakov iz Madžarske, medtem ko je predsednik češkoslovaške republike Masaryk postal pozdravno brzovjak.⁴⁷ Predvsem pa je bilo leta 1932 čas zaostrovanja med Bolgarijo in Jugoslavijo, ki je odmevalo tudi izven meja obeh prizadetih držav. Tako je na primer Neue Zürcher Zeitung poročala o bolgarski zahtevi po ureditvi manjšinskega vprašanja v Makedoniji kot pogoju Bolgarije, da se pridruži balkanskemu paktu. Dejstvo, da je tedaj bolgarska delegacija zapustila tretjo konferenco balkanskih držav v Bukarešti, je uvodnik lista Bulgarije podkrepil z zagotovilom, da je sklenil posebnega balkanskega pakta za bolgarsko javno mnenje nerazdružno povezana z ureditvijo manjšinskega vprašanja. Na konferenci podano jugoslovansko stališče je list ocenjeval za nasprotno bolgarski manjšini v Makedoniji (Jugosla-

⁴³ PW 3. julij 1931 št. 24.

⁴⁴ PW 17. julij 1931 št. 25.

⁴⁵ PW 27. februar 1932 št. 8.

⁴⁶ PW 12. marec 1932 št. 10.

⁴⁷ PW 22. avgust 1932 št. 31.

vija je tedaj namreč trdila, da se Makedonci po rasi, veri in jeziku ne ločijo od Srbov) ter očital Jugoslaviji, da želi v Makedoniji ohraniti status quo.⁴⁸

Po bolgarskih virih je tedenski pregled prihodnje leto poročal, da je odnos Bolgarije do njenih treh sosed, Jugoslavije, Romunije in Grčije v »odločujoči meri določen z zadržanjem... (teh) treh držav do bolgarskih manjšin« pa tudi to, da gre tu za stalnico v bolgarskem nastopanju. Po uradni Bulgarije naj bi bilo manjšinsko vprašanje podlaga vsakršnega resničnega razumevanja med balkanskimi državami.⁴⁹ Poleg tega izvemo o peticiji, ki jo je o makedonskem vprašanju Društvo narodov predložil zdravnik dr. Tatarčev. Šlo je za spomenico, ki je podarjala, da je v Makedoniji prepovedana uporaba bolgarskega jezika, poleg tega pa so v deželi zaprte bolgarske šole ter vse cerkve bolgarskega eksarhata. Dalje je onemogočeno bolgarsko društveno življenje ter se izvaja »politika doslednega raznarodovanja«. Ob zaključku je peticija omenjala ukrepe, potrebne za ureditev makedonskega vprašanja.⁵⁰

Pa tudi v medsebojnem odnosu obeh balkanskih članic Male antante, Jugoslavije in Romunije, je nastopalo manjšinsko vprašanje. Tako je na primer romunski tisk ob jugoslovansko-romunskih trgovinskih pogajanjih v začetku leta 1933 pisal o težkem položaju romunske manjšine na šolskem in kulturnem področju ter poudarjal nekdanje »cvetoče in razvito« romunsko šolstvo na zdajšnjem jugoslovanskem prostoru.⁵¹

Februarja 1933 je eden tedenskih pregledov poročal o notranjih jugoslovenskih težavah. Tako beremo, da je prišlo v zadnjih tednih do splošne razprave o strukturi Jugoslavije, in sicer ob vprašanju centralizma oziroma federalizma. Oblasti so po pisanju tudi prijele voditelje nacionalnih skupin, ki so zagovarjale federalistični program, pri čemer je še posebej omenjena aretacija dr. Antona Korošca. Videti je, da je za podlogo te, kakor tudi drugih vesti o dogajanju v Jugoslaviji, še posebej služil nemški manjšinski tisk. Ob teh dogodkih je Manchester Guardian menil, da uveljavitev pogodbno določenih manjšinskih pravic, »to je zagotovitev pravic vsem državljanom brez razlike jezika ter vere pomeni za Jugoslavijo tudi obveznost do pravic Hrvatov, Slovencev in ostalih.« Če Jugoslavija — nadaljuje list — načelno odklanja vsakršno revizijo pogodb, se mora sedaj držati pogodbenih obveznosti. Tedenski pregled je k pisanju britanskega lista dodajal, da Hrvati in Slovenci niso manjšina, ampak spadajo med »večino«, oziroma so deli večinskega naroda in zato določila manjšinskega varstva ne morejo biti podlaga za nasprotja z beograjskimi krogi.⁵²

AUS »PRESSE-WOCHENSCHAU ZUR NATIONALITÄTENFRAGE« VOM JAHR 1930 BIS 1936 (Zusammenfassung)

Die »Presse-Wochenschau zur Nationalitätenfrage« später auch »Europäische Nationalitäten-Korrespondenz«, die in Wien vom Jahre 1930—1936 in deutscher Sprache von der internationalen Minderheitsorganisation »Kongress der europäischen Minderheiten« ausgegeben wurde, ist für den Autor von grosser Bedeutung, denn er konnte damit die Problematik der europäischen Minderheiten im letzten Jahrzehnt vor dem II. Weltkrieg besser verfolgen.

Der Autor hat die Zeitschrift durchgelesen um festzustellen, was über die Lage der slowenischen ethnischen Gemeinschaft in Italien und Österreich, sowie über die Volksminderheiten in Jugoslawien (besonders der deutschen) geschrieben wurde.

Die Zeit nach dem Jahr 1930 wurde für die Slowenen in Italien von grosser Bedeutung, nachdem mit dem ersten Triesterprozess (1930) diese Problematik zum erstenmal der ganzen europäischen Öffentlichkeit in ihrer bedrückender Wirklichkeit präsentiert wurde. Die Schreibart des Wieners Bulletins ist der Minderheitsproblematik zugeneigt und deshalb deckt sie nicht ihren Gegensatz zu einzelnen Bestimmungen, die gegen Minderheiten, sowie in faschistischen Italien, als auch in Österreich und Königreich Jugoslawiens verteilt wurden. In Verbindung mit ausserordentlichen Verhältnissen, die in Italien herrschten, wurde die Problematik der dortigen slowenischen Minderheit mehr beachtet, als das Problem der slowenischen Minderheit in Österreich bzw. der ausländischen Minderheiten in Jugoslawien.

⁴⁸ PW 29. oktober 1932 št. 40.

⁴⁹ Europäische Nationalitäten-Korrespondenz, 29. april 1932, št. 7.

⁵⁰ PW 11. februar 1933 št. 6.

⁵¹ PW 4. februar 1933 št. 5.

⁵² PW 11. februar 1933 št. 6.

Slavica Plahuta

KULTURNOPROSVETNA DEJAVNOST V SREDNJEPRIMORSKEM OKROŽJU

I. del

(Okrožja Gorica, Kras, Vipava — 1943/44)

OBNOVITEV KULTURNOPROSVETNE DEJAVNOSTI NA PRIMORSKEM PO KAPITULACIJI ITALIJE

V Italiji, kamor je po prvi svetovni vojni spadalo tudi Slovensko primorje, je bila fašistična stranka na vladu od leta 1922. Z namenom, da bi uničila narodno in revolucionarno delavsko gibanje ter ustvarila enotno in močno državo in pri tem podredila interes posameznikov in slojev državnim interesom, je italijanska vlada že leta 1926 odpravila vse demokratične oblike državne ureditve in uvedla totalitarni fašistični režim. Po tem času se s sprejemanjem posebnih državnih ukrepov pričenja obdobje obračunavanj s politično opozicijo in odpravljanje vseh demokratičnih ustanov v javnem življenu. Izvajanje teh ukrepov in zahteva po uniformiraniosti in fašistizaciji naroda sta še najbolj prizadeli slovensko in hrvaško narodno manjšino v Italiji, ki sta bili podvrženi najhujšemu raznarodovanju in asimilaciji z italijanskim večinskim narodom.

Poleg ukrepov, ki so prizadeli vso napredno italijansko javnost (zakon o zaščiti države, spremembe policijskega zakona, novi volilni sistemi itd.), so Slovence in Hrvate v Italiji najbolj prizadeli naslednji ukrepi:

- Gentilejeva šolska reforma, ki so jo sprejeli 7. oktobra 1923 in je določala, da se že s šolskim letom 1923/24 uvede na neitalijanskih osnovnih šolah italijanščina kot učni jezik v prve razrede, v naslednjih letih pa še postopoma tudi v višje razrede. Reforma je določala, da se slovenščino, kakor ostale neitalijanske jezike, lahko poučuje v dodatnih urah na posebno prošnjo staršev. Te predvidene dodatne ure so potem odpravili že leta 1925. Ob ukinitvi slovenskih in hrvaških šol so zamenjali tudi domače učitelje z italijanskimi.
- Pokrajinski zakon iz leta 1922 in občinski zakon iz leta 1925 ter priključitev Goriške pokrajine k Videmski leta 1923, ki so pripomogli k zmanjšanju slovenskega zastopstva v deželnem zboru.
- Odloki o odpravljanju slovenščine s sodišč in iz drugih javnih ustanov ter celo z nagrobnih spomenikov in Izrivanje jezikovnih pravic v Cerkvi.
- Odloki o poitaliančevanju krajevnih imen, o spremembah priimkov glede na njihov prvotni »latinski« izvor in prepoved dajanja »smešnih« (mišljena so tu slovenska) imen otrokom ali takih, ki žalijo javno mnenje.
- Pritiski proti slovenskim in hrvaškim prosvetnim, telovadnim, pevskim, športnim, mladinskim in drugim društvom ter požiganje društvenih sedežev, narodnih domov, knjižnic itd.

— Nastopanje proti slovenskemu tisku, stroga cenzura in prepovedi izdajanja publikacij v slovenskem in hrvaškem jeziku itd.

Višek raznarodovanja in asimilacije ter fašizacije Slovencev in Hrvatov je bil sklep, ki so ga sprejeli fašistični tajniki obmejnih pokrajin v Trstu 12. junija 1927, da se obmejne pokrajine naglo in vsestransko poitaljančijo, da se odpravijo zadnji razredi slovenskih in hrvaških šol, zadnja društva, časniki in časopisi, slovenski in hrvaški jezik pa da postaneta le narečji, ki se bosta pod vplivom Italijanskih mest spremenila v Italijansko narečje. Sklep so Italijanske oblasti tudi izvajale. Udarec po slovenski in hrvaški kulturi je bil najhujši udarec slovenskemu in hrvaškemu narodu na tem območju. Edino slovenska knjiga, ki ni bila z zakonom prepovedana, se je kljub hudim težavam (cenzura, zapleme, pozigi, hišne preiskave, policijski ukrepi proti pisateljem in urednikom itd.) uspela obdržati vso dobo fašističnega režima.

V tridesetih letih so se oblike kulturnoprosvetne dejavnosti pričele obnavljati v pogojih najstrožje ilegale. Dejavnost je imela strogo narodnoobrambni značaj; toda prizadevanja niso mogla zadostiti hudim kulturnim potrebam slovenskega in hrvatskega prebivalstva v Italiji.¹

Po padcu fašizma in potem po kapitulaciji Italije leta 1943 je na Primorskem nastalo obsežno osvobojeno in polosvobojeno ozemlje, na katerem se je organizirala v dveinpolletnem osvobodilnem boju skovana ljudska oblast v okviru OF in uredila vse oblike javnega življenja ter tako omogočila preporod družbenih dejavnosti.

Primorci so kljub raznarodovalnim in asimilacijskim pritiskom oblasti fašistične Italije seveda ostali Slovenci, razumljivo pa je, da je bila njihova splošna, zlasti kulturna raven drugačna kot v ostalih slovenskih pokrajinah. »Silna kulturna lakota in ukažljnost, hlastanje za knjigami, ki jih ni bilo, ter želje po šolah«, kot je stanje označil vodja komisije za agitacijo in propagando pri pokrajinskem komiteetu KPS za Slovensko Primorje Ignac Koprivec v enem svojih prvih poročil 28. novembra 1943 — dr. Alešu Beblerju,² so si po kapitulaciji Italije dali duška v silnem razmahu izdajanja narodnoosvobodilnega tiska, v ustanavljanju slovenskih partizanskih šol, v odpiranju večernih tečajev za odraslo mladino, v razvoju glasbenih in gledaliških dejavnosti, v ustanavljanju vaških knjižnic in čitalnic, v delovanju potupočne knjižnice in v množičnem branju in študiranju narodnoosvobodilnih publicacij ter v oblikovanju in sodelovanju na številnih prireditvah in tudi v poizkusih likovne ustvarjalnosti.

Nova kultura na Primorskem, ki je nastala kot izraz novih oblik življenja in potreb ter pričakovanj prej zatiranih ljudskih množic in se je razvijala v posebnih pogojih, je vsebovala posebnosti, ki jih ji je vtisnil narodnoosvobodilni boj. Kulturno ustvarjanje in sprejemanje kulturnih dobrin sta bila enotna, splošna in množična. Nosila sta poudarjene propagandne elemente narodnoosvobodilnega boja in ljudske revolucije. Vse oblike kulturnega udejstvovanja od šolstva do umetniške ustvarjalnosti, so veliko pripomogle k krepitevi izobrazbene in kulturne ravni prebivalstva, krepile so njegovo idejnopolitično zavest in samozavest, da se je iz pasivnega spremiščevalca političnih dogajanj razvijalo v pomembne in zavestne ustvarjalce vseh dejavnosti narodnoosvobodilnega boja.

V skladu s temi značilnostmi je bila kulturnoprosvetna dejavnost tesno vezana s političnimi, oblastnimi in vojaškimi organi narodnoosvobodilnega gibanja, ki so jo organizirali in usmerjali.

¹ Milica Kacin-Wohlnz, Slovenci v zamejstvu, Ljubljana 1974, str. 44–59.

² Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana (poslej Arhiv IZDG) — Tehnike F 40/3.

ORGANIZACIJA ŠOLSTVA IN KULTURNE DEJAVNOSTI V OKROŽJIH PO KAPITULACIJI ITALIJE

Po kapitulaciji Italije so na Goriškem, na Krasu in v Vipavski dolini delovala tri okrožja — goriško, kraško in ajdovsko, ki so jih upravljali okrožni odbori OF. Dne 11. septembra 1943 je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja na Primorskem, ki ga je razsulo Italije zateklo v Vipavski dolini (dr. Aleš Bebler je bil v Podragi, dr. Joža Vilfan in Dušan Pirjevec pa v Bukovici) v prisotnosti še drugih predstavnikov gibanja v šoli na Vogrskem ustanovilo narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo (NOS), da bi pod vodstvom izvršnega odbora OF slovenskega naroda prevzel vso odgovornost za urejanje vprašanj NOB primorskega ljudstva in za utrjevanje ljudske oblasti. Njegov izvršni organ je bil odbor NOS z več referati, ki so urejali javno življenje. Kulturnoprosvetni referat je vodil France Bevk, ki je potem postal tudi predsednik NOS. Kot nižjestopenjske organe oblasti so po odloku NOS imenovali okrožne NOO. Na območju teh treh okrožij je zaživelno le delo kraškega okrožnega NOO, v drugih dveh pa sta njegove naloge opravljala okrožna odbora OF. Občinske NOO in vaške podobore pa so volili.

Septembrska ofenziva je začasno prekinila tudi delo ostalih organov narodnoosvobodilnega gibanja. Nemška vojska je po šestdnevnih bojih (Goriška fronta) obrambo osvobojenega ozemlja prebila in zasedla večje kraje in glavne prometne poti in ozemlje vključila v tako imenovano Operativno cono Jadransko Primorje. Zaledje mest in komunikacij je ostalo bolj ali manj svobodno, organi narodnoosvobodilnega gibanja pa so na njem nadaljevali pred ofenzivo pričeto delo, odpravljali posledice ofenzive in zlasti utrjevali OF in množične organizacije ter dvigali splošno razpoloženje ljudstva.

O problematiki s področja kulture in prosветe je NOS prvič razpravljal na svoji redni seji 20. 9. 1943 pri Štomažih in ugotovil, da je potrebno okrepliti izdajateljsko dejavnost, izdati temeljni program OF, partizanske pesmi ter ustanoviti tiskarno. Opozoril je tudi šolstvo, ki bi ga bilo potrebno obnoviti. Največji problem je bilo pomanjkanje učiteljev, saj bi jih za obnovo šolstva potrebovali okrog 800, z vključevanjem vseh razpoložljivih učnih moči — tudi upokojenih učiteljev, učiteljev z italijanskim učiteljiščem, vzgojiteljev in ljudi drugih poklicev — pa bi jih zbrali že okrog 400.³ Nemška ofenziva je potem za cel mesec zavrla konkretno priprave za odprtje šol. Tako je NOS šele 22. oktobra 1943 izdal prvo okrožnico, s katero je naročil vsem okrožnim NOO, naj pričnejo odpirati slovenske šole v krajih, ki niso v neposredni nevarnosti pred sovražnikom. NOS je v zvezi s težavami, ki jih je ob odpiranju šol predvideval, dal tudi prve napotke za uspešno delo. Okrožnim NOO je prepustil izbiro vasi, kjer naj bi šolo odprli, in izbiro učiteljev. Svetoval je, naj izbirajo slovenske učitelje iz okrožij, ki niso vojni obvezniki in so voljni sodelovati. NOO je tudi zadolžil, da skrbijo za eksistenco učiteljev, le-te pa je opozoril, naj se čutijo za civilne mobilizirance v službi NOB. Za uspešno delo potrebne učbenike naj v šolah uporabijo stare izvode Kleinmayrjevega abecednika »Prvi koraki«, ki ga je leta 1926 izdala Goriška matica, in »Kolačka«, ki jih je leta 1926 izdala Goriška Mohorjeva družba. NOS je tudi svetoval, naj za čitivo uporabljajo starejše mladinske knjige, kar se pa tiče zvezkov, naj se učitelji kako znajdejo. Poglavitno je bilo, da se po šolah ponovno oglasi slovenska beseda in da se mladino vzbuja v demokratičnem duhu OF.⁴ Naslednji ukrep, ki ga je NOS izdal v zvezi s šolstvom, je bila zahteva za organizacijo roditeljskih svetov in za

³ Arhiv IZDG — F 538/2.

⁴ Arhiv Slovenskega šolskega muzeja Ljubljana (poslej Arhiv SSM LJ.) — F 168/3.

organizacijo verskega pouka v šolah. Razpisal ju je 31. oktobra 1943.⁵ Za roditeljske svete je predvideval pet članov — predstavnika učiteljstva, terenskega OOF, terenske organizacije SPZZ in ZSM ter predstavnika staršev šoloobiskujučih otrok. Roditeljski sveti so nastali najprej na Primorskem, njihovemu nastanku pa so botrovale specifične primorske razmere, ko je bilo treba do maksimuma razviti ljudske pobude.⁶ Roditeljski sveti so bili upravni organi šole. Reševali so šolska vprašanja, sklicevali sestanke staršev otrok, se z njimi posvetovali, skrbeli so za inventar šole, za materialno stanje učiteljev ipd. Njihova pomembna naloga je bila tudi skrb za idejnopolitično usmeritev šolskega pouka. Organizirali so jih običajno pri vseh šolah, sestajali pa so se po potrebi in o svojih ugotovitvah poročali okrožnim prosvetnim referentom. Izvršni odbor OF slovenskega naroda je izdal odlok o ustanavljanju roditeljskih svetov šele 20. februarja 1944.⁷ Predsedstvo SNOS pa 23. avgusta 1944.⁸ Z odloki so roditeljski sveti postali posvetovalni organi šole.

NOS je predvidel po dve uri verskega pouka tedensko, poučevali pa so ga duhovniki krajev, kjer so odprli šole, v kolikor le-ti niso bili nasprotniki OF.⁹ Z januarjem 1945 pa verski pouk ni bil več obvezen učni predmet.¹⁰

Dne 9. novembra 1943 je NOS ugotavljal, da so se slovenske šole po vseh samoiniciativno odpirale brez vednosti osrednjih šolskih organov in da so bili ukrepi za organizirano delo bolj malo uspešni. NOS je tedaj tudi določil, naj zaradi pomanjkanja učbenikov in usposobljenih učiteljev v šole vključijo le otroke od tretjega šolskega leta naprej.¹¹ To določilo so potem le ponekod izvajali. Običajno so pouk organizirali za šolske otroke vseh starostnih skupin. Dejansko so v teh okrožjih pričeli pred 22. oktobrom in pred ustreznimi dokumenti odpirati slovenske šole. Najbolj aktivno in najprej organizirano je bilo kraško okrožje. Na pobudo okrožnega odbora OF so že v začetku oktobra odprli šolo v Tomaju in Avberju, kjer so poučevale samostanske šolske sestre, zgodaj so pričeli pouk tudi v vipavskem okrožju (Planina konec septembra, Šturje 11. oktobra, Podraga, 15. oktobra, Lokavec 1. oktobra).¹²

Tudi po okrožnici odpiranje šol ni bilo načrtno in nad procesom ni bilo pregleda. Zato je NOS na svoji seji 22. novembra 1943 pojav ponovno kritiziral in ugotavljal, da se ljudska oblast tem vprašanjem ni dovolj posvetila in so odpiranju šol botrovale predvsem privatne iniciative.¹³ Disciplino in red v šolsko organizacijo je potem vnašala tudi okrožnica NOS z dne 27. oktobra 1943 o nalogah NOO. Predvidela je prosvetnega referenta, ki bi skrbel za odpiranje šol in organiziran pouk v okrožju. Zadolžila ga je tudi, da organizira večerne tečaje in poskrbi za učitelje, ki niso drugače preskrbljeni, in jim zagotovi stanovanje in hrano.¹⁴ Za utrditev šolskega dela in oblasti je NOS 20. decembra predlagal še imenovanje okrožnih šolskih nadzornikov, ki bi nadzorovali šole, skrbeli za idejnopolitično usmeritev pouka in strokovno pomagali učiteljem pri njihovem delu.¹⁵ To je bilo zelo pomembno, ker so na Primorskem zaradi pomanjkanja učiteljev zaposlovali tudi druge ljudi, ki niso imeli ustrezne pedagoške izobrazbe in celo ljudi, ki so imeli le osnovnošolsko izobrazbo. Šolski nadzorniki so morali skrbeti tudi za urejanje

⁵ Arhiv SSM Lj. — 168/3.

⁶ Silva Knet, Šolstvo v srednjeprimorskem okrožju. Diplomska naloga. — Arhiv IZDG Lj.

⁷ Prosveta 1/1944 št. 1 (aprili).

⁸ Prosveta 1944, september—oktober št. 3/1.

⁹ Arhiv SSM Lj. 168/3.

¹⁰ Silva Knet, o. o.

¹¹ Arhiv SSM Lj. — F 168/4.

¹² Arhiv SSM Lj. — 175 164/10.

¹³ Arhiv IZDG — 538/1.

¹⁴ Ib.

¹⁵ Arhiv SSM Lj. — 168/1.

privatnega pouka v obliki ilegalnih krožkov s politično zanesljivimi in primerno usposobljenimi učitelji v vseh tistih krajih, kjer reden pouk ni bil možen.¹⁶

Dne 30. decembra 1943¹⁷ je NOS imenoval pokrajinskega šolskega nadzornika Henrika Zdešarja za nadziranje šol, za pomoč pri izbiri okrožnih šolskih nadzornikov, za organizacijo šolske mreže in za vzpostavitev stalne poročevalne mreže med okrožnimi in pokrajinsko šolsko oblastjo.¹⁸

Na Primorskem, kjer so tuji okupatorji preganjali vso kulturnoprosvetno dejavnost, so bile šole najbolj vidna manifestacija izbojavane svobode. Povsod so jih odpirali in ljudje so se nanje neizmerno navezali. Prav zato so kljub postavljeni organizaciji iz leta 1943, le počasi izgubljale videz prostovoljnosti.

Bile so še druge težave. Spontana enotnost prebivalstva na Primorskem ob septembrski svobodi in med sovražno ofenzivo je po ofenzivi prešla v krizo. K problemom je v veliki meri pripomogel velikopotezni maneuver novih nemških oblasti v operacijski coni Jadransko Primorje, ki so prebivalstvu Slovenskega Primorja ponujali slovenske župane, slovenske šole, tisk in druge ugodnosti. Med Slovenci so podpalovali narodno mržnjo do Italijanov in ponekod celo prepovedovali uporabo italijanščine. Narodnoosvobodilnemu svetu in funkcionarjem goriškega okrožja so ponujali sodelovanje v goriškem mestnem svetu, partizane pa vabili za sodelovanje pri mestni straži.

Ponujene ugodnosti nemških oblasti, po drugi strani pa linija brezkompromisnega boja proti okupatorju, ki sta jo vodila KPS in OF pa so med prebivalci in celo med pripadniki OF povzročali zmedo. Po večini je prebivalstvo linijo zavračanja »ponujene roke« sprejelo in pričelo odprt bojkot proti postavljenim županom, aprovizaciji in šolam. Slovenski, od Nemcev postavljeni župani, so po večini sami odstopali. V zameno za ponujeno aprovizacijo so gospodarske komisije v okupatorjevem zaledju organizirale lastno trgovsko oskrbo, postavljene šole pa so roditeljski sveti odklanjali, terenski odbori OF pa zapirali. Težave pa so ostale v večjih centrih — v Gorici, Ajdovščini, Vipavi, Sežani, Nabrežini itd. ter v krajih, kjer je imela okupatorjeva vojska svoje utrjene postojanke, oziroma, kjer so bili centri že diferenciranih nasprotnikov ljudske revolucije in narodnoosvobodilnega gibanja.¹⁹ Ta zmeda je imela največji odmev v krogih nediferencirane sredine in ponekod po vseh med duhovščino, še bolj pa med drugimi liberalno usmerjenimi izobraženci, ki so tudi sprojemeli županska mesta. Poleg šol, ki so jih ustanovljali terenski odbori OF po naročilu okrožnih in pokrajinskih organov, so se razširile šole, ki so jih odprli na pobudo nemških oblasti in so v njih poučevali v duhu, nasprotnem liniji ljudske revolucije. Nastale pa so tudi šole, ki so jih odprli terenski odbori OF, vendar z dovoljenjem lokalnih nemških oblasti s slovenskimi župani, ki so nudile prostore in potem šole vzdrževale. Take šole »dvoživke« so si potem lastile nemške oblasti in pa tudi odbori OF so jih imeli za svoje, po svoji vsebini pa so bile apolitične. Problem je bil izrazit v goriškem okrožju. Tako so v Šempetru na pobudo deželnega šolskega sveta in dr. Vogriča 25. oktobra 1943 odprli šolo, učiteljsko mesto pa je prevzela učiteljica Marija Jug,²⁰ podobno šolo pa so odprli v Štandrežu. V Ajdovščinskem okrožju pa so se pojavile take šole v Ajdovščini, Štanjah in v Vipavskem Krlju. Tu je deloval tudi poseben šolski nadzornik Bogomil Bratina — poklicni učitelj in vodja šole v Štanjah. Tudi v Sežani je terenski odbor OF ob pomoči župana Grbca organiziral šolo in roditeljski svet,

¹⁶ Arhiv IZDG — F 538/1, Arhiv SSM Lj. — 168/1.

¹⁷ Franc Ostanek, Organizatorsko delo Henrika Zdešarja, TV — 15 1981 št. 2.

¹⁸ Arhiv SSM Lj. — F 168/3.

¹⁹ Arhiv IZDG — F 532/1, 533/2, 615/2. Prim.: Alojzij Geržinič. Pouk v materinščini — da ali ne? Buenos Aires 1972, str. 13–18, 101 (postopek Geržinič).

²⁰ Šempeter pri Gorici. Opis šolstva GM. Zapisa je posredovala Nataša Nemeč, za kar se ji zahvaljujem.

tolerirale pa so jo nemške oblasti.²⁹ Organi NOB so take primere zavračali, ocenili so jih za nevarne, ker bi se oblike tihega sožitja z okupatorjem lahko prenesle na vsa področja javnega življenja. Svoje jasno stališče, da šola ni le mesto, kjer se otrok uči branja in pisanja, ampak je to tudi kraj, kjer se vzgaja v duhu NOB in za ideale OF in se zato, tudi za ceno žrtev, odklanja vsako sodelovanje z okupatorjem, je pokrajinski odbor OF izrazil 25. februarja 1944 v odprttem pismu slovenskemu učitelju v Primorski Sloveniji.³⁰ Da bi uspešneje reševali ta problem, sta se pokrajinski odbor OF in pokrajinski komite KPS obrnila 28. januarja 1944 tudi na CK KPS, ki sta ga opozorila, da šolstvo na Primorskem ni le upravni problem, ampak postaja politični problem, in ga zaprosila za skupino učiteljev in šolskih nadzornikov iz Ljubljanske pokrajine, da bi pomagali pri organizaciji strokovnih tečajev za učitelje.³¹

Po kapitulaciji Italije je Primorsko zajel tudi val kulturnih prireditvev. Prirejali so jih krajevni odbori OF in množične organizacije ter partizani vojaških enot, kar je prireditvam dajalo posebno borbeno obeležje. Uprizarjali so dela znanih slovenskih pesnikov in pisateljev z narodnoosvobodilno in socialno tematiko. Prirejali so tudi igre, ki so jih ljudje sami sestavljeni, in recitirali pesmi, ki so bile plod izjemne dobe in ljudske angažiranosti. Take točke niso bile vedno na želeni višini, vendar je ljudstvo z njimi hotelo pokazati svoje razpoloženje in neizmerno pričakovano osvoboditev. Poleg kulturnih prireditvev, ki so običajno spremajale politična srečanja in govore, in, v kolikor so jih razmere dopuščale, so v skladu z razmerami tudi bolj ali manj slovesno in načrtno pripravljali proslave pomembnih slovenskih mož. Proslavljeni so pomembne obletnice dogodkov, popularizirali posamezne dogodke ipd.

Decembra sta Primorsko zajeli proslavljanji 26-letnice ustanovitve Rdeča armade in 25-letnice smrti Ivana Cankarja. V spomin Ivana Cankarja je pokrajinski odbor OF izdal celo posebno brošuro »Ob petindvajsetletnici smrti Ivana Cankarja«. V marcu pa so praznovali 100-letnico Izida Prešernove »Zdravljice« in 100-letnico rojstva Josipa Jurčiča. Tudi Jurčiču v spomin so izdali posebno brošuro. Izšli so tudi slavnostni izvodi Prešernove »Zdravljice«. Številne kulturne prireditve pa so ob koncu leta 1943 in v začetku leta 1944 spremajale kampanjo za popularizacijo sklepov drugega zasedanja AVNOJ in za tem sklepov prvega zasedanja SNOS.³²

Ajdovsko okrožje

Ajdovsko okrožje, ki se je v začetku leta 1944 preimenovalo v vipavsko, je po kapitulaciji Italije imelo osem rajonov: šentviškega, vipavskega, štjaškega, ajdovskega, colskega, svetokriškega, rihemberškega in črniškega. Pobude za ustanovitev slovenskih šol v okrožju so nastale istočasno kot v drugih primorskih krajih in tudi tu so po večini izhajale iz terenskih odborov OF in nekaterih posameznikov. Po večini so to bili duhovniki (npr. v črniškem rajonu je pobude za ustanovitev slovenskih šol dajal dekan Alojzij Novak).³³ Prvo šolo so organizirali na Planini že ob koncu septembra 1943, ko so tja evakuiralli otroke iz Ajdovščine in iz okoliških vasi, da bi jih zavarovali pred nemškim prodiranjem.³⁴ Ajdovščino pa nemška letala bombardirala 24. septembra 1943.³⁵ Na Planini je poučevala po-

²⁹ Arhiv IZDG — F 533, F 542.

³⁰ Arhiv SSM LJ. 168/5, Arhiv Goriškega muzeja Nova Gorica (nadalje Arhiv GM) — F 25/4.

³¹ Arhiv IZDG 533/2.

³² Arhiv SSM LJ. — F 108/3.

³³ Sloška kronika Ajdovščine, prepis topografije NOB — GM. Prim.: Dr. Rudolf Klinec, Obnovitev slovenskih šol po padcu fašizma, Kaledar GMD 1975, str. 90—106.

³⁴ Arhiv IZDG — F 616/1.

³⁵ Topografija NOB — GM, Ajdovščina.

klicna učiteljica Ema Sotlar (Dora Jamnik, Bara, Puntar). 1. oktobra 1943 so odprli šolo v Lokavcu, kjer je poučevala Ida Pertot-Hmeljak.³⁶ Dne 10. oktobra pa so jo odprli v Štanjah. Za vodjo šole je terenski odbor OF določil Bogomila Bratino, poučevali pa so Milena in Marija Šel in Anton Kostnapfel.³⁷ Šolo v Podragi so odprli 15. oktobra, v njej so poučevali Marija Pahor-Tuga, Franc Premrl (župnik), Slavka Trošt in Pepca Žgur.³⁸

Do konca novembra so v okrožju odprli dvanaest šol.³⁹ Iniciative za odpiranje šol in vzdrževanje so prihajale tudi od nemških županstev, na terenu pa iz prejšnje politične nerazglednosti in naivnega odnosa do vsega, kar je bilo slovensko, so prebivalci sprejemali vse šole, pobud niso ločevali, vse šole pa štelj za frontovske, saj so o njih poročali organom OF. V takih okoliščinah je upravitelj šturske osnovne šole Bogomil Bratino na pobudo svetokriškega učitelja in rajonskega tajnika Franja Vrčona-Rada 20. decembra 1943 sklical učiteljsko konferenco za učitelje ajdovskega in svetokriškega rajona v Vipavskem Križu. Da bi zavzeli stališča do take konference, so se že 28. decembra sestali učitelji svetokriškega rajona s svojo prosvetno referentko Danico Cigoj in sklenili, da na konferenco povabijo tudi ajdovskega prosvetnega referenta Feliksa Hladnika-Titana. Dne 30. decembra so se v svetokriški šoli dejansko zbrali predstavniki šol obeh rajonov (ajdovskega prosvetnega referenta ni bilo, ker so ga iskali nemški vojaki) in na sestanku razpravljali o šolskem urniku, o problemih vzgoje v novi narodni šoli, o problemih zaradi pomanjkanja ustreznih učiteljev itd. Sklenili so, da bodo v vse šole vpeljali enoten urnik, šole pa da bodo vzdrževali terenski odbori OF in rajonski odbori OF. V pričakovanju ustreznejšega učnega programa so osnovali poseben odsek, ki bi pripravil začasni načrt. Vanj so imenovali šolskega upravitelja B. Bratino, učitelje Emo Sotlar, Darinko Jamšek-Hrobat, Karla (Draga) Bratino, župnika Andreja Simčiča in tajnika rajona Franja Vrčona. Dogovorili so se tudi, da bodo za učitelje, ki ne poznajo dovolj slovenskega jezika in pedagogike, organizirali dvakrat mesečno posebne tečaje (vsak drugi in četrtek). Pedagogiko bi poučevala Jamikova, slovenščino pa župnik Simčič. Za nadzornika šol v svetokriškem in ajdovskem rajonu so izvolili najprej Karla Bratino iz Velikih Žabelj in učitelja v Vipavskem Križu, ker pa je to iz zdravstvenih razlogov zavrnili, so za nadzornika izvolili Bogomila Bratino iz Štanj. Sklenili so tudi, da odprejo večerno šolo za mladino od 14. do 18. leta starosti, v kateri bodo poučevali slovenščino, in da bodo sklicevali roditeljske večere ter da bodo poklicali slovenske poklicne učitelje, ki so po kapitulaciji Italije ostali v raznih italijanskih mestih, da se vrnejo domov. POOF pa bi zaprosili, naj povabi na območje učitelje iz bivše Jugoslavije, ki delajo na liniji OF.

V skladu s sklepi prve konference so 13. januarja 1944 sklicali enodnevni tečaj v Vipavskem Križu za »nediplomirane« učitelje. Tečaja so se udeležili tudi poklicni učitelji.⁴⁰ Pri odseku za sestavo učnega načrta so si člani razdelili konkretne naloge. Naslednji tečaj bi moral biti 27. januarja 1944. Udeležili pa so se ga le učitelji svetokriškega rajona ter učiteljici z Dola (Ivana Blažko) in Otlice (Ivana Kapež), zato so ga prenesli na kasnejši datum (3. februar 1944), imeli pa naj bi ga na šoli v Velikih Žabljah.⁴¹ Ta akcija učiteljev je bila samoiniciativna in ločena od prizadevanj okrožnega odbora OF, ki je vodil organizacijo slovenskega pouka po

³⁶ Arhiv GM — F 27.

³⁷ Solska kronika Ajdovščine. Prepis v Goriškem muzeju.

³⁸ Topografija NOB — GM, Podraga.

³⁹ Arhiv IZDG — F 616/2.

⁴⁰ »Solski dnevnik za dekleta od 5. — 8. razreda v Ajdovščini«. Razrednišarka je bila Nada Brajnik. Ta navaja, da je bil 13. januar na šoli pouček prost dan, ker so je učiteljstvo udeležilo sestanka in tečaja za nediplomirane učitelje v Vipavskem Križu — Arhiv GM F 27.

⁴¹ Arhiv IZDG F 616/2, Arhiv SSM LJ. — F 168/5.

terenu. O problemu nista bila seznanjena tudi pokrajinski šolski nadzornik Zdešar in njegova namestnica ter organizatorka večernih tečajev Mara Samsa, ki sta 13. januarja ob svojih rednih obiskih po okrožjih prispevala na Vipavsko. Ta dan sta zaman iskala učiteljici z Dola in Otlice, naslednji dan pa sta v Podragi, kjer je imel sedež okrožni odbor OF in je delovala dobro organizirana slovenska partizanska šola, nepričakovano srečala nadzornika B. Bratino, ki je, kakor ona dva prišel kontrolirat podraško osnovno šolo. Bratinove izjave o problematični prihodnosti Primorske, vprašanja o nadlegovanju partizanov v šoli, zanimanje o mesečnih učiteljskih plačah in izdajanje za okrožnega šolskega nadzornika ter vabilo na učiteljsko konferenco v Vipavi 2. februarja so postale nadzorniku kakor članom okrožnega odbora OF sumljivi. Zato so ga prijavili varnostno obveščevalni službi.³¹

Henrik Zdešar, pokrajinski šolski nadzornik za Slovensko Primorje

Henrik Zdešar, school inspector for Slovenia Littoral area

V okrožju so v tem času imeli že svojo prosvetno referentko Roži Kandus-Branko; odprtih pa je že bilo 36 šol, ki so jih kontrolirali odbori OF.³² Tudi Henrik Zdešar je ugotovil, da so v okrožju odprte šole v Podragi, v Lozicah, v Šentvidu, v Vipavi, na Slapu, v Ajdovščini, v Štanjah, na Planini, na Otlici, v Gabrijah, v Branici, v Štjaku, v Štomažu in sedem šol je bilo v črniškem rajonu (ni pa omenjal šol svetokriškega rajona).³³

Aktivnost učiteljev ajdovskega in svetokriškega rajona je okrožni odbor OF zelo kritiziral, še posebno, ker so imeli tudi stike s slovenskim županom v Ajdovščini. Šole, na katerih so poučevali udeleženici sestanka, je označil za tiplični primer šol dvoživk, ki so se pričele širiti po kapitulaciji Italije. Okrožni

³¹ Arhiv IZDG — F 616/2.

³² Arhiv IZDG 616/2.

³³ Arhiv SSM LJ, 168/5.

odbor OF za ajdovsko okrožje je zato 19. januarja 1944 odposlal posebno okrožnico rajonskim in terenskim odborom OF o pomenu roditeljskih svetov. Z njo je ozišgal samozvano organiziranje slovenskega šolstva po občinah z dovoljenjem nemških oblasti in najstrožje obsodil njihove organizatorje. Poudaril je, da je nujno potrebno vzpostaviti roditeljske svete, ki bi omogočali staršem in odboru OF kontrolo nad šolskim poukom. Okrožnica je tudi pozvala terenske odbore OF in občinske NOO, naj poščejo požrtvovalne učitelje — ne glede na izobrazbo, glavno da so nadarjeni in požrtvovalni in da bodo znali vzgojiti mladini visoko borbeno moralno. V vsak predmet pa naj vpeljejo politično vzgojo. Glede šolske kontrole pa je okrožnica poudarjala, da jo lahko izvajajo le okrožni prosvetni referent, okrožni šolski nadzornik ter pokrajinski referent in nadzornik s podpisanimi izkaznicami NOS. Drugi del okrožnice je obravnaval izključno dejavnost Bogomila Bratine, katerega izjave in delo nista bili v skladu z duhom NOB. Ocenila ga je za oportunističnega saboterja borbe. Odborom OF je naročila, naj proti takim primerom najstrožje ukrepajo.³⁴ Na te dogodke je ostro reagiral tudi POOF z Bevkovim - Odptim pismom slovenskemu učiteljstvu in posebnim spremnim dopisom, posebej ajdovskemu okrožju in v vednost vsem ostalim primorskim okrožjem. V njih je naročil, da je šole potrebitno odločno politizirati in vanje vnesti duha borbe za zmago, in zahteval, da se mora zatrepi priležištvo med šolniki partizanskih šol in nemškimi agenti. Ker so se podobni poizkusi pojavitvanja šol »dvoživk« uveljavljali tudi v drugih okrožjih, je POOF zahteval, da učitelji prostovoljno sprejmejo linijo OF. Za njihovo politično vzgojo pa je predlagal, naj organizirajo zborovanja učiteljev in ustanovijo okrožne učiteljske odbore OF, ki bodo predstavljali osrednjo šolsko oblast na Primorskem. Roditeljskim svetom je POOF naložil osrednjo skrb za boj proti učiteljem, ki bi nasprotovali politizaciji šolstva.³⁵

Ti ukrepi so postali podlaga za politizacijo šolstva v Slovenskem Primorju, za kar so skrbeli vse organizacije OF. Tudi okrožni odbor OF Ajdovščina je pričel odpravljati probleme v razvoju šolstva. Najprej je zahteval točna poročila o stanju šol v okrožju, posebno opozorilo je poslal B. Bratini, in po terenu se je pričelo javno razkrinkovanje njegovega dela. Bratina je po teh dogodkih prenehal s svojo dejavnostjo.³⁶ Ostro so nastopili tudi proti učiteljem, ki so sodelovali na konferenci, in proti rajonskemu odboru OF Sv. Križ, kjer je bil prav za prav pričetek teh težav.³⁷ Na predlog pokrajinskega šolskega nadzornika Zdešarja je NOS imenoval Minko Pahor-Tugo, učiteljico iz Podrage, za okrožno šolsko nadzornico. Nova nadzornica je pričela kontrolirati vipavske šole; to delo je opravljala tudi prosvetna referentka Kandusova. Na šesti seji okrožnega odbora OF sredi februarja 1944 so ugotovili, da po večini šole spoštujejo linijo OF. Težave so bile vedno še v svetokriškem in ajdovskem rajonu — posebno v Ajdovščini, v Štanjah in v Lokavcu, pa tudi v Vipavi in v Budanjah, ki sta spadala v vipavski okraj. Šolo v Vipavi so na zahtevo terenskega odbora OF celo zaprli. V teh krajinah spričo okupatorjeve prisotnosti ali pa dejavnosti politizacija šolstva ni bila možna. V tem času so šole delovalle povsod z izjemo v krajih v colskem rajonu ter na Brjah, Gočah, v Vipavi in v Rihemberku (Braniku).

Večjo skrb je okrožni odbor OF poslej posvečal tudi organizaciji kulturnih prireditvev. Okrožna referentka je zahtevala točna poročila o njih, njihov program pa je predhodno moral odobriti okrožni NOO (OOF). Posebna okrožnica 22. februarja je tudi določala, da morajo biti mesta prireditev okrašena s slovenskimi za-

³⁴ Arhiv IZDG — F 616/2, Arhiv GM — F 27/2.

³⁵ Arhiv SSM LJ, 164/7, Arhiv GM — F 25/4.

³⁶ Henrik Zdešar, Šolstvo na Primorskem v času narodnoosvobodilne vojne. Sodobna pedagogika, 1951, št. 4.

³⁷ Arhiv IZDG — F 616/2.

stavami z rdečo peterokrako zvezdo in popisana z narodnoosvobodilnimi gesli. Predlagala je tudi, naj prireditelji kulturnih srečanj organizirajo med seboj tekmovanja, da bi s tem prispevali h kvaliteti in uspehom.⁴⁰ Po terenu so priejali številne mitinge in proslave s kulturnim programom. Posvečeni so bili praznovanju 26-letnice ustanovitve Rdeče armade, ali pa so spremljali kampanjo za popularizacijo sklepov drugega zasedanja AVNOJ.⁴¹ Ni poročil o proslavljanju spomina na 25-letnico smrti Ivana Cankarja.

Kraško okrožje

Kraško okrožje je po kapitulaciji Italije obsegalo sedem rajonov sežanskega, doberdobskega, škrbinskega, komenskega, tomajskega, štanjelskega in nabrežinskega. Dne 3. januarja 1944 pa so okrožju priključili še openski rajon. Slovenski šolski pouk v okrožju se je pričel kmalu po nemški ofenzivi. Tudi tu so prihajale pobude od terenskih odborov OF in posameznikov, spontano odpiranje pa je v začetku decembra pričelo dobivati organizirano podobo. Dne 6. decembra 1943 je okrožni NOO imenoval Nežlico Vižintin-Janjo za okrožno prosvetno referentko. Vižintinova je v skladu s svojo funkcijo pričela obiskovati rajone in posamezne kraje, kontrolirala kulturno in šolsko dejavnost ter dajala pobude za to dejavnost, kjer je ni bilo. Na novo so odpirali šole v rajonih Doberdob, Nabrežina in Opčine. Vižintinova je tudi nadzirala šolski pouk in tako opravljala delo okrožnega šolskega nadzornika.⁴² Čeprav je bilo delo organizirano in je bilo odprtih veliko šol, je še sredi decembra prosvetna referentka ugotavljala, da je dejavnost šele na začetku. Najbolj sta bila organizirana tomajski in štanjelski rajon, manj pa škrbinski in komenski.

Za poučevanje so organizirali vse razpoložljive učitelje in razne dijake. Poučevala so tudi preprosta domača dekleta, ki so dobro obvladala slovenščino. Največja težava pa je bilo pomanjkanje knjig, potrebnih za pouk. Po vseh so pričeli organizirati roditeljske svete. V rajonih Sežana in Nabrežina so bile številne sovražne postojanke. Ustanavljanje partizanskih šol povsod ni bilo možno. Okrožni NOO je zato nameraval ustanoviti ilegalne krožke po privatnih stanovanjih, kar pa je bilo zaradi varnosti zelo težko. Načrtoval je tudi organizacijo večernih tečajev.⁴³ Podrobnejšo šolsko statistiko v okrožju je referentka pripravila za sejo okrožnega NOO 3. januarja 1944.

V okrožju je delovalo 47 šol, v katerih je poučevalo 85 učiteljev. Po osmih šol je delovalo v doberdobskem, komenskem, štanjelskem in nabrežinskem rajonu, šest v tomajskem, pet v škrbinskem in štiri v sežanskem rajonu. Na šolah so — z izjemo Sežane — poučevali v duhu OF. V Sežani pa je nastal velik problem. Z namenom, da bi prehitel in tako preprečil, da bi slovenski župan Grbec na domobranci pobudo organiziral šolo, je terenski odbor OF sredi decembra 1943 imenoval šolski svet, le-ta pa se je sam obrnil na župana Grbca, ki je pri nemških oblasteh izposloval, da so nemški vojaki izpraznili šolsko poslopje. Tako je terenska organizacija OF odprla slovensko šolo, ki so jo nemške oblasti tolerirale, učitelji na šoli pa so se imeli za pristaše OF. Na šoli je poučevalo pet učiteljev. Tako šolo sta okrožni odbor OF in pokrajinski odbor OF obsodila. Na seji 3. januarja 1944 so tudi sklonili, da šolo zaprejo, toda v strahu, da bi potem

⁴⁰ Ib.

⁴¹ Ib.

⁴² Arhiv SSM Lj. — F 164/10, 164/2.

⁴³ Arhiv IZDG Lj. — F 542/9, Arhiv SSM Lj. — 164/10.

domobranci ustanovili svojo, so jo okrožne organizacije v sporazumu z lokalnimi pustile.⁴⁴ V ostalih krajih so po naročilu pokrajinskega odbora OF šole politizirali, vanje uvedli partizanski pozdrav in prepevali partizanske pesmi, nekoliko težje je bilo le v krajih, kjer je imel okupator svoje postojanke. V decembru so določili tudi rajonske prosvetne referente. V doberdobskem rajonu je bil za prosvetnega referenta določen Zoran Tavčar-Drenko, ki ga je kasneje zamenjal Miroslav Pahor-Miha, v škrbinskem Tatjana Fakin-Ninel, v komenskem pa Zdravko Štoka, štanjelskem Herman Vouk-Vinko, v tomajskem Danilo Celar-Marinko, v sežanskem Milan Skitek-Ženkin in v nabrežinskem Alojz Kokoravec-Gorazd, ki je to funkcijo opravljal tudi za openski rajon. Referenti so tudi poučevali na rednih šolah ali pa so vodili večerne tečaje. Na svojem prvem sestanku 6. januarja 1944 so analizirali kulturnoprosvetno stanje v okrožju in ugotovili, da so najboljše razmere bile v štanjelskem, komenskem, tomajskem in škrbinskem rajonu, zaradi nemških postojank je bilo slabše v sežanskem in openskem rajonu, v nabrežinskem, kjer je sicer delovalo sedem šol, so nove inicijative prevzeli domobranci. V organizacijo šolstva so posegli dr. Ernest Jazbec, učitelj Janko Pertot in Karel Živic, znan pod imenom profesor Žiberna. Njihov cilj je bil, da v okviru prosvetne zveze ob pomoci nemških oblasti v tržaški občini odprejo slovenske šole. Take šole so hoteli organizirati v Križu in Nabrežini, kasneje tudi v Sesljanu. Belogardistično je bila usmerjena tudi šola v Mavhinjah, kjer je poučeval župnik Mirko Filej.⁴⁵

Uspehi na šolah so bili dobrli, čeprav so na njih poučevali nekvalificirani učitelji. Najboljši uspehi so bili na tomajski in avberski šoli, kjer so poučevale samostanske šolske sestre — poklicne učiteljice, le politizacija pouka ni bila zadovoljiva. Po večini so bile šole enorazrednice, v katerih so otroki razdelili po starosti v dve do štiri skupine. Pouk je bil izmeničen — dopoldne in popoldne, posebej pa so organizirali večerne tečaje po dve uri tedensko. Zanimanje za šolski pouk je bilo veliko, še posebno v manj razvitih krajih. Tako je prosvetni referent Tavčar iz doberdobskega rajona poročal, da so po vseh ljudje neizmerno hvaležni že ob najmanjših šolskih uspehih. Nekoliko manjše je bilo zanimanje za večerne tečaje. Tu je primajkovalo predvsem poklicnih učiteljev ali drugih primerno usposobljenih učnih moči. Nekvalificirani učitelji, ki so bili povrhu obremenjeni z občutki, da poučujejo sovratnike, so si le s težavo ustvarili primerno avtoritet. Reden pouk v tečajih je pogosto oviral tudi okupator, spomladi pa poljsko delo. Tudi pouk je bil dokaj enoličen, sprva je obsegal le slovenščino, nekaj zgodovine in zemljepisa, poudarek pa je bil na politični vzgoji. Obisk na tečajih se je zelo spominjal.

Najtežje razmere v okrožju so bile v doberdobskem rajonu, predznanje učencev je bilo šibko. Referent Tavčar je 1. februarja 1944 poročal, da je rajon zelo zapuščen in da je mladina zelo malo izobražena ter da skoraj nihče ne zna še pisati in brati ter računati. Zato je bil prisiljen poučevati le osnovne pojme iz pravopisa in računstva, pri pouku zgodovine Slovenov pa je najlaže izvajal politizacijo. Zaradi velikih potreb in zanimanja je veliko pozornost posvetil tečajem za odrasle, ki jih je moral organizirati celo zjutraj.⁴⁶

Dne 18. januarja 1944 sta kraško okrožje obiskala pokrajinski šolski nadzornik Henrik Zdešar in Mara Samsa. Na sestanku s prosvetno referentko in člani okrožnega komiteja KPS za Kras so ugotovili, da je kraško okrožje dobro organi-

⁴⁴ Arhiv SSM Lj. — F 164/10, 164/2, prim.: Geržinič str. 34—35.

⁴⁵ Arhiv SSM Lj. — F 164/3, Drago Pahor, Prispevki k zgodovini obnovitve slovenskega šolstva na Primorskem 1943—1945, Trst 1974, str. 34.

⁴⁶ Arhiv SSM Lj. — F 164/2.

zirano, za nadaljnje delo pa so dali nova navodila. Dogovorili so se, da bodo za večerne tečaje določili tri potujoče učitelje — Danila Celarja, Antona Pipana-Zvonka in Zorana Tavčarja, v narodno mešanih krajih — Općine, Nabrežina, Tržič, Sesljan in drugod pa da bodo pod okriljem odborov OF osnovali tudi italijanske šole. To pobudo je pokrajinski odbor OF pozdravil in že 28. januarja 1944 izdal okrožnico, s katero je naročil, naj v bodoče v tem smislu rešujejo problematiko šol za italijansko prebivalstvo na Primorskem.⁴⁷ Po sestanku z okrožnimi funkcionarji so Franca Slugo-Groma določili za okrožnega šolskega nadzornika. To funkcijo je prevzel 5. februarja 1944. Toda že 15. februarja ga je pokrajinski odbor določil za okrožnega prosvetnega referenta za vipavsko okrožje, nadomestil ga je Herman Vouk-Vinko.⁴⁸

Mara Samsa, pokrajinska šolska nadzornica za Slovensko Primorje in organizatorica večernih tečajev

Mara Samsa, school inspectress for Slovene Littoral area and organizer of evening-courses

Ugotovitve in navodila nadzornika Zdešarja in njegove namestnice Samsove je prinesla okrožnica okrožne prosvetne referentke Vižintinove 20. januarja 1944. V njej je zahtevala, da v vsaki vasi, kjer so odprte nove šole, čimprej sestavijo roditeljske svete iz petih članov, kakor so določali dokumenti NOS, roditeljski sveti pa se morajo sestajati vsakih štirinajst dni in o vsebini sestankov pismeno poročati prosvetni referentki. Roditeljski sveti bi tudi morali biti v stalnem stiku z učitelji. Okrožnica je obravnavala tudi večerne tečaje za odraslo mladino, ki so bili obvezni za mladino, starejšo od 14 let. Predlagala je, naj prvotni program razširijo še na računstvo, na pripravljanje prostih nalog in na izdajanje žepnega časopisa, padlim pa naj bi prirejali komemoracije. Učitelje je še posebej zadol-

⁴⁷ Arhiv SSM Lj. — F 164/10, Arhiv IZDG — F 540/5, F 533/2.
⁴⁸ Arhiv SSM Lj. — F 164/10.

žila, naj spremljajo vojaške in politične dogodke na vasi in v šoli ter o njih pišejo dnevnik. Okrožnica je obravnavela tudi organizacijo kulturnih prireditev in določila, da jih morajo pripravljati šolska mladina in odrasli. Vsak učitelj je moral v kraju, kjer je poučeval, vsaj enkrat mesečno prirediti otroški kulturni večer, na katerem naj bi predstavljali točke iz knjig: Oton Župančič — Ciciban, Josip Ribičič: Igrice, Šest mladinskih iger, V kraljestvu palčkov, Kraljica palčkov itd. V vsaki vasi pa bi moral delovati kulturnik, ki bi sestavljal program in nadzoroval njegovo izvedbo. Prebivalstvo pa je okrožnica povabila, naj organizira dramsko in glasbeno dejavnost.⁴⁹ Te usmeritve je obravnaval tudi okrožni sestanek rajonskih prosvetnih referentov 6. februarja 1944, čeprav je bil poudarek na obravnavanju šolske mreže. Med drugimi je nastala tedaj pobuda za organizacijo vaških knjižnic, kar je utemeljila okrožnica 9. februarja 1944. Ta okrožnica je tudi določala, da imajo vanje vstop vsi vaščani, knjige se izposojujejo proti plačilu prostovoljnih prispevkov, ki bi se porabili izključno za nakup novih knjig. Skrb za knjižnico mora prevzeti tehničar terenskega odbora OF, rajonski prosvetni referenti pa jih

Franc Sluga-Grom, okrožni prosvetni referent za Vipavsko

Franc Sluga-Grom, cultural secretary for the district of Vipava

morajo nadzorovati. Največ knjig so zbrali ob akciji zbiranja knjig za borce Južnoprimskega odreda. Mnoge od teh so postale podlaga za nove vaške knjižnice, sicer pa so vanje vključili tudi vse stare knjižnice, ki so se kakorkoli ohranile med dobo fašizma. V knjižnicah so zbrali tudi vso sodobno narodno-osvobodilno literaturo. Na sestanku prosvetnih referentov so razpravljali tudi o prostovoljnih prispevkih, ki so jih zbirali na kulturnih prireditvah, in sklenili, da jih bodo namenjeni šolam za nakup šolskih potrebščin. Zavzemali so se, naj bi se učitelji sestajali vsakih petnajst dni na svojih rednih učiteljskih konferencah.⁵⁰

Masovna kulturna dejavnost se je po kapitulaciji Italije organizirala tudi tu. Poleg že prej značilnih kulturnih prireditev, ki so spremljale politična zborovanja,

⁴⁹ Arhiv SSM Lj. — F 164/11.
⁵⁰ Arhiv SSM Lj. — F 164/10.

so pričeli redno prirejati kulturne večere in druge kulturne manifestacije. Petindvajsetletnica smrti Ivana Cankarja so se spominjali decembra 1943 po celiem okrožju. V krajih, kjer ni bilo okupatorja, so priredili obsežnejše proslave, na katerih so obiskovalce seznanili s pisateljevim življenjem in delom, prikazali pa so tudi odlomke njegovih del (recitacije Sultanovih sandal, dramatizirana uprizoritev odломkov Hlapca Jerneja). V krajih, kjer so bile sovražne postojanke, so priredili skromnejša predavanja.⁵¹ Na prehodu v leto 1944 in v začetku tega leta so kulturni programi spremljali tudi politično aktivnost ob kampanji za popularizacijo sklepov II. zasedanja AVNOJ, v februarju 1944 pa so proslavljali stoletnico Izida Prešernove »Zdravljice«, za tem pa še stoletnico rojstva Josipa Jurčiča. Velike proslave so bile v tomajskem rajonu (v Tomaju se je proslave ob stoletnici Prešernove »Zdravljice« udeležilo petsto obiskovalcev), v komenskem (proslave v Svetem 15. januarju se je udeležilo okrog 500 obiskovalcev) in v štanjelskem rajonu, kjer je pri prireditvah zelo aktivno sodelovalo januarja 1944 ustanovljeno pevsko društvo »Zarja« iz Koprice. Pevce je vodila Berta Ukmar, ki ji je aprila sledil Bogdan Breščak.⁵²

Sredi februarja se je politični in vojaški položaj na Krasu zelo poslabšal. Po napadu partizanov Južnoprimskega odreda na nemško kolono v Dovcah 2. februarja 1944, so sledili hudi nemški povračilni ukrepi. Dne 15. februarja so izselili in požgali Komen, Tomačevico in Mali dol, v ajdovskem okrožju pa Rihemberk (Branik). Odpeljali so tudi učitelje iz vseh teh vasi. Po rajonu so zaradi preplaha šole zaprli, omejili pa so tudi kulturne prireditve. Zaradi okupatorjevega divjanja so se razmere poslabšale tudi v doberdobskem rajonu, kjer so prekinili pouk za deset dni, v škrbinskem rajonu se je zaradi množičnih deportacij začasno umaknila tudi prosvetna referentka. V sami Škrbini, kjer so nemški vojaki imeli poimenske sezname aktivistov, so med vdorom v vas ubili šest ljudi, v Novi vasi pa dvanajst, iz Opatjega sela so odpeljali 35 prebivalcev. Grozodejstva so nemški vojaki vršili tudi v nabrežinskem okraju. Od tam so deportirali nad osemsto prebivalcev. Prebivalci spodnjega Krasa so množično zapuščali domove in bežali v Gorico in Furlanijo.⁵³ Tudi iz tomajskega kraja so Nemci odpeljali večje število prebivalcev (samo iz Tomaja 33). V Sežani pa se je tedaj naselila posadka nemških vojakov, ki je štela dva tisoč mož. Od tam so opravljali redne pohode proti Povirju. Napadi so bili tudi v Štanjelu.⁵⁴

Tak položaj je bistveno vplival na kulturnoprosvetno dejavnost okrožja. Na drugi konferenci prosvetnih referentov 27. februarja 1944 so ugotovili, da se je število šol zmanjšalo. Šole so ukinjali v komenskem, doberdobskem, škrbinskem in nabrežinskem okraju. Konferenca je sodila že v okrepljeno politično aktivnost po Bevkovem »Odprttem pismu slovenskemu učiteljstvu«, toda zaradi posebnih razmer se je sprevrgla v razpravo o prosvetnih problemih v okrožju po nemških vdorih. Na njej pa so določili še novega okrožnega nadzornika — Hermana Vouka-Vinka, prosvetnega referenta iz štanjelskega okraja, ter sklenili, da bodo v skladu z zahtevano politizacijo šol prirejali tedenske politične ure za učiteljstvo vsega okrožja. Politična predavanja pa bosta pripravljala okrožna prosvetna referentka in okrožni šolski nadzornik.⁵⁵

⁵¹ Arhiv IZDG — F 542/9, Arhiv SSM Lj. — F 164/11.

⁵² Ib. Pevsko društvo »Zarja« je imelo v Koprivi bogato kulturno tradicijo. Fašistične oblasti so med obema vojnama delo društva onemogočale; svoje delo pa je društvo obnovilo januarja 1944. — Berta Ukmar, ustni vir.

⁵³ Arhiv SSM Lj. — F 164/10.

⁵⁴ Arhiv IZDG — F 542, Arhiv SSM Lj. — 164.

⁵⁵ Arhiv SSM Lj. — 164/2.

Goriško okrožje

Goriško okrožje je po kapitulaciji Italije obsegalo štiri rajone: Gorica—mesto, ozeljanski, mirenski in vogrski rajon. V Gorici so vladale posebne razmere in te so dajale poseben ton tudi okrožju. Gorico je zasedla nemška vojska, tu je bil tudi center »goriške sredine«, ki jo je že pred kapitulacijo Italije zajela diferenciacija, pa tudi sedež kontrarevolucije. Organizacija OF ni bila posebno močna, prebivalstvo jo je sicer materialno podpiralo, malo pa jih je bilo pripravljenih, da bi se vanjo aktivno vezali. Podobne razmere so bile tudi v okoliških krajih, zlasti v Šempetru in Štandrežu, mnogo bolje je bilo v Solkanu, v Pevmi in v Podgori. Po ostalih ra-

Živa Fornazaric-Beltram, okrožna prosvetna referentka za Goriško

Živa Fornazaric-Beltram, cultural secretary for the district Goriško

jonih je bila organizacija OF dobro razširjena, toda bila je v neprestani nevarnosti, zaradi okupatorjevih vdorov. Okupatorjeva vojska je imela svoje stalne postojanke v Mirnu, Vrtojbi, Prvačini.

V jeseni 1943, še posebno v novembru, je kot odgovor na aktivnost OF ob ukrepih proti ponujenim nemškim dobrinam, prešla v ofenzivo tudi kontrarevolucija v Gorici. Svoje pristaše je imela v Dornberku in v Mirnu, kjer so celo imenovali župana Ferlata. Posebno aktivnost so pričeli tudi na šolskem področju z namenom, da bi odpirali svoje šole. Na pobudo dr. Vogriča so take šole odprli v Šempetu, Štandrežu in Solkanu. V Gorici pa so januarja 1944 ustanovili Ijudsko univerzo. Predavali so slovstvo in zgodovino.⁵⁶

V decembru 1943 se je stanje nekoliko izboljšalo. Decembrsko poročilo okrožnega odbora OF javlja tudi prve šolske uspehe. Na pobudo okrožnega odbora OF so prve šole odprli v Biljah. Tu je poučevala Živa Fornazaric.⁵⁷ Naslednja šola

⁵⁶ Arhiv IZDG — F 555/6.

⁵⁷ Z. Fornazaric-Beltram se spominja, da so šolo odprli novembra 1943 — Izjava v GM; Branko Gabršček, šolski upravitelj OS v Mirnu, pa v svojem poročilu iz 1. 1946 navaja, da so šolo odprli že oktobra 1943, poučevali pa da sta Živa Fornazaric in Dragica Nemeč, Fornazaricovo je januarja 1944, ko je postala okrožna prosvetna referentka, zamenjala Vlasta Koglot, njo pa marca Zora Saunig, poklicna učiteljica.

je bila v Orehovljah. Odprli so jo novembra 1943, na njej pa je trikrat tedensko poučeval duhovnik Ivan Eržen, decembra pa ga je zamenjal Boris Pelikan.³³ Dne 13. decembra so organizirali tudi šolo v Renčah. Šola je imela značaj tehnične šole, na njej pa so poučevali Mira Beltram, Dostana Mozetič in Jožica Zigon. Krajši čas tudi Vlado Trojer in Ana Zigon.³⁴ Decembra 1943 so organizirali tudi šolo na Vitovljah. Poučevala je domačinka Vilma Živec.³⁵ Poročilo z dne 30. decembra 1943 je najavljal tudi ustanovitev šol v Prvačini, na Vogrskem in na Gradišču.³⁶

Januarja 1944 je razvoj partizanskega šolstva v okrožju napredoval. Šole so odprli v Dornberku, v Prvačini, na Gradišču, v Ozeljanu, Oseku, v Renčah in v Kromberku.³⁷ Celotna šolska mreža ni bila povezana in so šole delovale izolirano. Bile so bolj rezultat lokalnih pobud kot načrtne okrožne šolske politike. V okrožju ni bilo posebnega prosvetnega šolskega referenta, primanjkovalo je tudi učiteljev, čeprav je bilo v mestu in okolici veliko ustreznih kadrov. Delo na tem področju je bilo, kakor je sam okrožni odbor OF ugotovljal, zelo nevarno. Onemogočale so ga sovražne postojanke in okupatorjevi vdori, zato so se mu mnogi izmikali. Celotna organizacija je slonela na terenskih odborih OF (NOO), čeprav si je okrožni odbor tudi prizadeval, da bi postavil trdno šolsko organizacijo.³⁸ Pouk so ob okupatorjevih vdorih prekinjali. Kljub učnemu načrtu, ki ga je okrožni odbor OF razposlal že decembra 1943, so delo prilagajali sposobnostim učiteljev. Dne 15. februarja 1944 je na Vogrskem zasedala prva prosvetna konferenca za goriško okrožje. Z njo se je zaključilo prvo obdobje spontanega razvoja kulturnoprosvetne dejavnosti v okrožju.³⁹

Vel kulturne aktivnosti, ki je zajel prebivalstvo goriškega okrožja v dneh ob kapitulaciji Italije kot spremiljanje političnih zborovanj, se je po sovražni ofenzivi umiril. Splošni vojaški položaj v oktobru je omogočal le skromnejša srečanja in sestanke zaprtega značaja. Tudi šestindvajsetletnico oktobrske revolucije so slabo praznovali.⁴⁰ Novembra se je politična aktivnost organizacij OF zelo povečala. Petindvajsetletnice smrti Ivana Cankarja so se svečano spominjali po vsem okrožju. Proslave so imeli 11. decembra ali nekoliko pozneje. Največji sta bili v Renčah in v Prvačini. Prvaške proslave, na kateri so uprizorili dramsko predstavo, več recitacij, igrala je tudi godba na pihala, se je udeležilo štiristo do petsto obiskovalcev. Povsed so razobesili slovenske zastave, izvedli pa so tudi napisno in trosilno akcijo. Decembra so pričeli organizirati kulturnozabavne večere, kjer pa je bil osrednja točka politični govor. Dne 6. januarja 1944 so imeli uspešen prosvetni večer v Prvačini. Dne 9. januarja pa na Vogrskem (udeležba tristo do štiristo obiskovalcev). Programi so izražali slovenstvo, slovanstvo in NOB. Najraje in najpogosteje so recitirali tekste Gregorčiča, Mateja Bora, Srečka Kosovela, Franceta Prešerna, Mileta Klopčiča in Otona Zupančiča. Primanjkovalo pa je ustrezne literature.⁴¹

KULTURNOPROSVEТNA DEJAVNOST SPOMLADI 1944

Težave pri organizaciji šolstva v ajdovskem okrožju in v nekaterih krajih kraškega okrožja so jasno pokazale, da je bilo obnavljanje in razvoj kulturnopros-

³³ B. Pelikan je marca 1944 postal žrtev bombnega napada, nasledila ga je Vlasta Koglot.

³⁴ Izjave Mire Beltram — Arhiv SSM LJ. — 175/5, Izjave Jožice Zigon 19. 6. 1946 — prav tam.

³⁵ Umrla je v nemškem taborišču Auschwitz. Po topografiji NCB GM.

³⁶ Arhiv IZDG — F 615/3.

³⁷ Ib.

³⁸ Arhiv IZDG — F 541, arhiv SSM LJ. — F 175/5.

³⁹ Arhiv IZDG — F 615/3.

⁴⁰ Ib.

⁴¹ Arhiv IZDG — F 536/2, F 555.

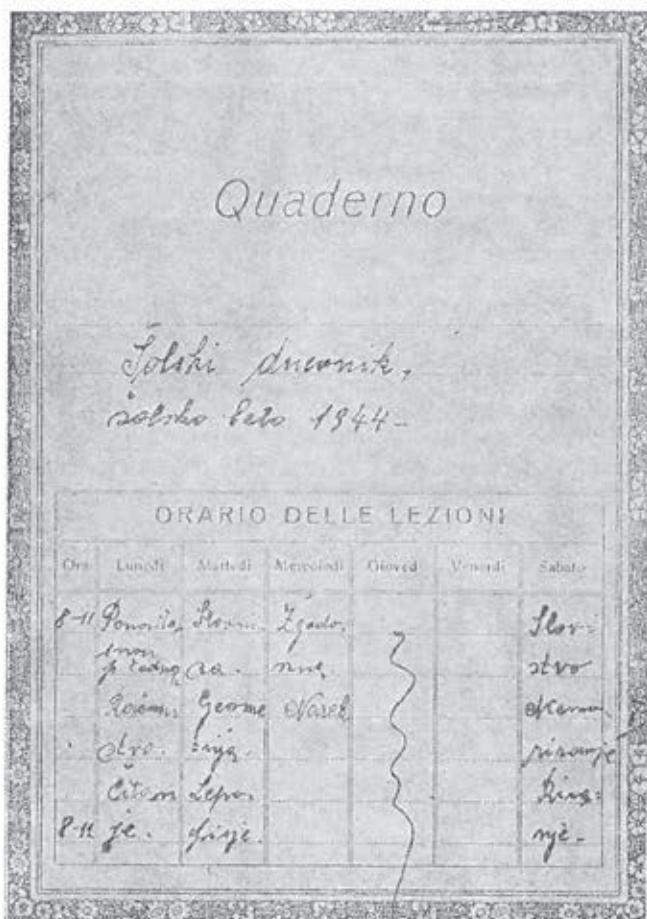
svetne dejavnosti na Primorskem velik politični problem, ki je zahteval trdno organizacijo in kar največjo politično podporo celotnega narodnoosvobodilnega gibanja. Reševanje teh težav januarja in februarja 1944 je sovpadalo z dograditvijo šolske mreže v okrožjih osrednje Primorske, obenem pa je zaključilo prvo fazo v razvoju šolstva na Primorskem. V drugem obdobju, ki se je tedaj pričelo in je trajalo do prve pokrajinske prosvetne konference 19.—21. maja 1944, se je dejavnost utrdila. V tem času se je učiteljstvo intenzivno strokovno in politično izpolnjevalo, kvalitetno so se dopolnjevale vse oblike vzgojnoizobraževalnih procesov (redni pouk, večerni tečaji in ilegalni krožki). Posebne skrbi so bile deležne tudi druge oblike kulturne dejavnosti, zlasti prireditvena, pa tudi ustanavljanje povskev zborov, knjižnic, igralskih skupin itd. Z namenom, da se pripomore k idejnopolitični utruditvi prebivalcev vseh starosti, je celotna kulturnoprosvetna dejavnost imela narodnoosvobodilni in revolucionarni značaj in je bila zelo pomembno propagandno sredstvo. Tesno se je vezala na dejavnost, ki so jih opravljali odseki za informacije in propagando pri okrožnih odborih OF in komisija za agitacijo in propagando, ki so jo marca 1944 ustanovili po določilu centralnega komiteja KPS pri oblaštnem komiteju KPS za Slovensko Primorje. Analogno tej so potem agit-prop komisije ustanovili tudi pri okrožnih in okrajnih komitejih KPS. Komisije so dobile nalog, da organizirajo agitacijsko propagandistično in kulturno delo, s čimer so prevzele skrb za organizacijo narodnoosvobodilnega tiska, za študij literatur (študijski sestanki), za Idejnopolitično izgradnjo aktivistov (partijske šole), za organizacijo mitingov in političnih sestankov, nadalje so komisije organizirale napisne in trosilne akcije, izdajale radiovestnike, organizirale dopisništvo, organizirale so vaške knjižnice in čitalnice, iskale pisateljske in pesniške talente, da bi v časopisih in revijah objavljali svoje prispevke. Komisije so tudi morale pisati kronike dogodkov na svojih območjih.⁴² S temi obveznostmi so agit-prop komisije pri organih KPS prevzele del nalog, ki so jih do tedaj opravljali le oblaštni organi odborov OF in tako je KPS prevzela neposredno odgovornost nad agitacijo in propagando in nad nekaterimi politično in idejno občutljivimi kulturnimi področji, čeprav so se dejavnosti vseh institucij še vedno med seboj povezovale in dopolnjevale.

Dne 11. aprila je o svojem delu in organizaciji razpravljal tudi propagandni odsek pri pokrajinskem odboru OF. Sklenili so, da bodo delo odseka razdelili na štiri sektorje. Prvi je obsegal dejavnost na področju narodnoosvobodilnega tiska. Vodil ga je Ignac Koprivec. Drugi sektor je vključeval kulturnoško delo, politiko prireditvev, pomoč terenskim organizacijam pri organizaciji prireditvev, organizacijo igralskih skupin itd. Tega je vodil Zdešar, ki je v odsotnosti Bevka — postal je član Predsedstva SNOS, opravljal tudi funkcijo pokrajinskega prosvetnega referenta. Tretji sektor je vodila Milena Mohorič, obsegal pa je organizacijo dopisniške mreže. Četrти sektor naj bi skrbel za splošno propagandno delo in stike z ustreznimi organi pri izvršnem odboru OF, zanj je bil zadolžen dr. Joža Vilfan.⁴³

Pomembnost kulturnoprosvetne dejavnosti je narekovala strogo evidenco in kontrolo stanja na terenu. Opravljali so jo odseki in referenti za kulturo in prosveto pri odborih OF. Dne 22. februarja je pokrajinski prosvetni referent zahvalil točno evidenco nad šolskim stanjem. Iz konspirativnih razlogov so natančno statistiko vodili le referenti v okrožju, pokrajinskemu odseku pa so pošiljali le sumarna poročila. Prvič so zahtevo uresničili še 1. aprila 1944. Tedaj je bilo v goriškem okrožju odprtih 16 šol, na katerih je poučevalo 32 učiteljev, od teh je

⁴² Arhiv IZDG — F 536/2, F 555.

⁴³ Arhiv IZDG — F 536/2.

bilo 9 poklicnih. Učencev je bilo 1344, roditeljskih svetov 13, večerni tečaji pa širje s 357 učenci.⁶⁹ V vipavskem okrožju je bilo 35 šol s 65 učitelji — od teh je bilo 14 poklicnih. Učencev je bilo 2061, roditeljskih svetov je bilo 23, večernih tečajev pa 12 z 252 tečajniki. V kraškem okrožju so imeli odprtih 37 šol, poučevalo je 72 učiteljev (14 poklicnih), učencev je bilo 2570, roditeljskih svetov 31, večernih tečajev pa 38 s 1149 tečajniki.⁷⁰ Podobne zahteve po strogi evidenci nad šolskim stanjem je navedel tudi dr. Joža Vilfan v svoji instrukciji goriškemu okrožnemu odboru OF 8. februarja 1944. Tu je podrobno označil naloge prosvetnega referenta in poudaril potrebo, da ima natančen pregled nad celotno dejavnostjo na področju šolstva. Posebno skrb mu je naložil tudi pri organizaciji prireditvenih dejavnosti, čeprav so bili organizatorji druge organizacije narodnoosvobodilnega gibanja. Referent je moral biti o vseh pripravah obveščen, o prireditvah je moral voditi točno

⁶⁹ Arhiv IZDG — F 545/2.

⁷⁰ Arhiv IZDG — F 545/2.

evidenco.⁷¹ Določilo pokrajinskega odbora OF 12. maja 1944 pa mu je naročalo še posebno budnost nad prireditvami, ki so jih prirejali nasprotniki OF z namenom, da bi ustvarjali nerazpoloženje med prebivalstvom in razbijali enotnost OF in naroda.⁷²

KULTURA IN PROSVETA V ZAČETKU LETA 1944 IN NJENE ZNAČILNOSTI

Slovenska šola se je odpirala v silno težkih vojnih razmerah. Podedovala je skromno znanje, ki so ga otroci dobili v osovraženi italijanski šoli. Nekvalifi-

27. sobota.

Venerdi.

Citovanje.

Zim. Župna žens. viktorin
teden.

Junij.

2. petek.

Opis »njegovički, jedrski matiz«.
Zopraz
Citanje, člane in usvojitev knjig.

30. torek.

Citovanje (čebele),
Presti opis.

3. sobota.

Venerdi.
Stanislav »Van Cauwela,

31. prediq.

Rečnikov »Cicimaluč Štart«,
Horst.
Zgodovina ponovitev.

5. (četrtek).

Zopraz, članki,
Letaški uradni prilogi.

Iz šolskega dnevnika osnovne šole na Lozicah

Out of the diary, used at elementary school in Lozice

cirani učitelji, ki so prevladovali, so bili slabo strokovno usposobljeni, primanjkovalo pa je tudi učbenikov in drugega čitaliva. Taka šola ni mogla biti povsem načrtna, ampak se je morala prilagajati konkretnim primerom. Učno snov je opredeljeval že prvi začasni učni načrt, ki ga je novembra 1943 izdelal France Bevk. Decembra 1943 so ga okrožni odbori OF razposlali šolam.⁷³ Načrt je poudaril, da je glavno snov za pouk potrebno črpati iz velikega junaškega gibanja slovenskega naroda. Borbeni duh pa mora dajati ton vsej učni snovi. Načrt je predvideval na prvem mestu pouk domoznanstva in politično propagando. To so bile teme s področja razvoja in dela OF. Na drugem mestu je učni načrt označil pouk sloven-

⁷¹ Arhiv IZDG — F 533/3.

⁷² Arhiv SSM LJ — F 168/3, NSK Trst — F 5.

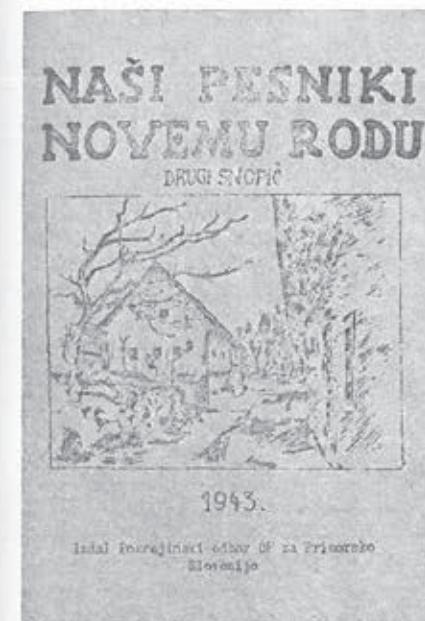
⁷³ Arhiv IZDG — F 616/3.

ščine. Zahteval je neusmiljeno čiščenje slovenskega jezika in priporočal zlasti dosti jezikovnih vaj, razgovorov, pisanja in memoriranja ter deklamiranje. Pri računanju in merstvu je poudarjal potrebo, da se obravnava snov, ki se uporablja v praksi, in da se italijanski izrazi zamenjajo z ustreznimi slovenskimi. Za računstvo je načrt predvidel vse štiri računske operacije s celimi in decimalnimi števili. Zavzemal se je za računanje na pamet. Pri zgodovini, ki je bila poleg domoznanstva najustreznejša za politizacijo, je načrt predvidel predvsem narodno zgodovino za novejše obdobje, ki se navezuje na borbo slovenskega ljudstva za narodno in socialno osvoboditev. Tudi pri zemljepisu je poleg osnovnih pojmov matematične geografije, astronomije in kartografije predlagal seznanjanje z osnovnimi družboslovnimi pojmi in političnimi problemi. Podobno pri prirodopisu je naročal, naj se učenci seznanajo z lokalno problematiko, pri petju pa naj dopolnjujejo program Jezikovnega pouka in naj čim več pojejo. Učni načrt je predvidel še telovadbo, pri kateri naj bi otroci navajali na red in disciplino. Za glavne učne pripomočke je učni načrt predlagal propagandno narodnoosvobodilno literaturo in mladinske liste.⁴

Učni načrt je bil predviden za učence od tretjega šolskega leta dalje; šolska obveznost je namreč veljala le za otroke od tretjega šolskega leta dalje (čeprav so po večini uvedli osemletno šolsko obveznost za otroke od sedmega do petnajstega leta).

Težišče šolskega dela je bil jezikovni pouk in politična vzgoja. Bile so težave. Učitelji, ki so v veliki večini končali le italijanske šole, tudi sami niso poznali jezika. Tudi znanje drugih predmetov je bilo dostikrat pomanjkljivo; saj so bili primeri, ko so se učitelji morali najprej snov sami naučiti in šele potem so jo lahko posredovali učencem. Primanjkovalo je knjig in učil, učitelje je oviralo tudi poljsko delo, saj so bile učiteljice po večini kmečka dekleta, ki so se sama vzdrževala ali pa so jih vzdrževali starši, le-ti pa šolskega dela niso vedno jemali resno. Na šolah so dajali poudarek pisanju. Povsod je bil značilen narek. To je bilo tudi za učitelje s šibkim predznanjem lažje izvedljivo. Povsod so tudi veliko čitali, kajti učencem je posebne težave delata izgovorjava nekaterih črk, ki jih italijanski pravopis ni poznal. Vaje iz prostega spisa so pričeli v višjih razredih. Poučevali so tudi slovenco in slovstvo. Najhujše težave so bile v slovenskih obrobnih predelih — še posebno v okrajih Doberdob in Nabrežina, kjer so prebivalci uporabljali veliko italijanskih besed. Da bi se izognili tem težavam, so se učitelji posluževali raznih ukrepov. Ponekod so uvajali posebne slovarje za italijanske popačenke, učiteljica Mara Furlani v Spodnji Branici pa je celo uvedla kazen v višini 20-stotink lire za vsako izgovorjeno italijansko besedo. Denar so potem izročali mladinski organizaciji. Računstvo so v šole uvedli nekoliko pozneje — še posebno po obisku Mare Samsa januarja 1944, ko je dala za poučevanje tega predmeta posebna navodila. Računstvo so uvajali tudi v večerne tečaje. Pouk računstva, kot ga je predvidel učni načrt, je delal velike težave. Učenci so iz italijanske šole prinesli šibko znanje, tam so gojili v glavnem le pismeno računanje in se učenci niso vadili v samostojnem mišljenju.⁵ Pri zgodovinskem pouku se je učiteljstvo omejilo predvsem na pouk o nastanku, razvoju in pomenu OF ter o razvoju partizanske vojske. To problematiko so tudi dobro poznali, bila jim je tudi priljubljena. Za pouk zemljepisa in zgodovine je primanjkovalo ustreznih učbenikov. Od ostalih predmetov je bilo najbolj priljubljeno petje. Najraje so peli partizanske pesmi. Risanje so poučevali le v nekaterih šolah in še to je bilo pobuda posameznih učiteljev. Veliko pa so risali partizanske embleme, sloven-

⁴ Arhiv ŠŠM LJ. — F 188/5.
⁵ Arhiv ŠŠM LJ. — F 175/5.

Ovojni strani učnih priročnikov za partizanske šole, ki so jih tiskale primorske partizanske tehnike

Covers of text-book printed by Littoral partisan printing establishments and used in partisan schools

ske, Jugoslovanske in zavezniške zastave itd., gojili so tudi lepopisje, kajti učitelji so na splošno ugotavljali, da so učenci grdo pisali in da so bili površni. Tudi pouk telovadbe je bil v prvem šolskem letu skromen. O pouku govore le poročila Mare Furlani iz Spodnje Branice. Braniški učenci so obvladali tudi nekatere plese in osnove baleta, s čimer so zelo uspešno nastopali na javnih prireditvah. Po nekaterih šolah so učitelji uvajali tudi posebne predmete. Tako so na Otlici poučevali klekljanje, v Pliskovici in Repentabru pa osnove za kmetijsko dejavnost in gospodinjstvo, značaj tehnične šole je imela tudi šola v Renčah in na Gradišču. Učenci v prvem šolskem letu so imeli tudi obvezen verski pouk. Šolski obisk je bil glede na razmere v posameznih krajih različen, po večini dober. Največ težav je bilo spomladji zaradi poljskega dela in pače, ki sta zaposlovala tudi učence višjih razredov. Solske oblasti niso dovoljevale ukinitve pouka. Spričo odloka o obvezni obdelavi plodne zemlje je oddelek za prosveto pri predsedstvu SNOS 30. marca 1944 izdal enoten ukrep za vse slovensko ozemlje, s katerim so določili, da na prošnjo staršev roditeljski svet določi otroke, ki so nujno potrebni oprostitve šolskega pouka. Spisek učencev je potrdil okrajni odbor OF. Posamezne zamude pa je učiteljstvo dovoljevalo po lastni presoji. Probleme so različno reševali. Povečini pa so pouk pomaknili na poznejše ure in ga prilagodili krajevnim potrebam, ponekod pa so starejše učence vključili v večerne tečaje. Na šolski obisk je vplivala tudi priljubljenost učiteljev. Po večini so skupni cilji zelo povezali interes učiteljev in učencev. Odnosi med njimi so bili pristni. Bile pa so tudi izjeme, ki so izvirale bodisi iz politične preteklosti posameznih učiteljev ali pa zaradi njihovega

nizkega strokovnega znanja. Učitelji in učenci so se v začetku tikali, da bi pa to ne sprožilo sovražne propagande pri nasprotnikih OF, so na prvi pokrajinski prosvetni konferenci sklenili, da se v šole uvede vikanje.⁷⁶ Večerne tečaje so namešljili šole odrasli mladini, ki je obiskovala le Italijanske šole, obiskovali so jih tudi odrasli. Prvotni program, da bi v tečajih poučevali le slovenščino in politično vzgojo, so na pobudo Mare Samsa razširili še na pouk zgodovine, zemljepisa in računstva. Tečajniki so pisali tudi proste spise, izdajali žepne časopise in pritejali kulturne večere.

Večerne tečaje so pričeli organizirati skoraj istočasno kot osnovne šole. Po večini so pričeli nastajati decembra 1943. Največji razmah so dosegli na Krasu. Spomladi 1944 je zanimanje zanje nekoliko upadlo, ker jih je oviralo poljsko delo. Velik problem pa so bili tudi učitelji, saj je bil obisk dostikrat odvisen od usposobljenosti učiteljev. Za njihovo delo so primanjkovali tudi učbeniki. Največ so uporabljali knjige: Kleinmayrjeve Prve korake (1926) in Kolačke (1926), ki jih je priredil Leopold Paljk, za slovstvo pa knjigo Andreja Budala Osemnajst velikih, ki jo je izdala Goriška Matica v Gorici 1938. Knjige, razen Prvih korakov, sta založbi izdali kot primpomočke za vzgojo slovenske mladine na Primorskem. Nadalje so uporabljali Bobičeve slovnice Preljubo veselje, antologijo Slovenski cvetnik za srednjo šolo, delo A. Budala (Gorica 1928) ter antologijo Pisano polje, ki jo je priredil dr. Anton Kacin, izšla pa je v Gorici 1932. V drugem šolskem letu so za večerne tečaje pričeli izdajati tudi mesečnik »Slovenska beseda«.⁷⁷

Zelo hud problem je bilo vprašanje učiteljev. Kvalificiranih slovenskih učiteljev, ki so prestali fašistično obdobje, je bilo zelo malo. Po večini so jih med obema vojnoma izgnali v Italijo, od koder so se ob kapitulaciji Italije le redki vrnili. Malo je bilo tudi domačih učiteljev z italijanskim učiteljiščem in učiteljev iz osrednje Slovenije.

V takih razmerah so po šolah nastavljali nekvalificirane učitelje. To so bili razni uradniki ter študentje in dijaki italijanskih in tudi slovenskih visokih šol ter ljudje s trgovsko šolo ali drugih poklicev. Precej učiteljev so dobili med bivšimi primorski emigranti v Jugoslaviji, ki so se med NOB vrnili na Primorsko in se vključili v prosvetno delo. Poučevalli so tudi vaški duhovniki. Manjkajoče

⁷⁶ Arhiv SSM Lj. — Ib.

⁷⁷ Silva Kmet, o. c.

Poročilo učiteljice Vesne Kovačič-Vislave iz Šmarje navaja za marec in april 1944 naslednje:

I. razred:

a) Slovensčina: obravnavanje in ponovitev samoglasnika in glasov h in I ter plismeno in ustne veje z njimi
b) Računstvo: štetje, seštevanje in odštevanje do 8
c) Razno: imena predmetov v šoli, hiši, zunaj hiše, domače živali, opisi kmečkega dela.

II. razred:

a) Slovensčina: čitanje, prepisovanje in narekovanje beril do črke g iz knjige »Prvi koraki«; sestavljanje kratkih in lahkih stavkov.
b) Računstvo: odštevanje v obsegu do 100
c) Razno: opisi predmetov v šoli, hiši, zunaj hiše, domače živali, opisi narave itd.

Partizanska snov za oba razreda:

— Življenje vrhovnega poveljnika partizanske vojske maršala Tita in vodje Rdeče armade Stalina
— partizanska deklamacija: »Domovina«, »Bodiči narod«

— pesni: »Nabrusimo kose«, »Bratje le k sonou svobode«, »Slovenci kremeniti«, »Kovači smo«, »Tiha noč« itd.

Vlčinska skupina: III. in IV. razred

Slovensčina: zaključeno je obravnavanje vseh malih in velikih črk abecede z vajami iz knjige »Prvi koraki«. V IV. razredu so pričeli s čitanjem in tolmačenjem beril iz II. čitanke in z njihovim narekovanjem. V obeh razredih so imeli tedensko eno uro prostega spisa.

Pri slovstvu so obravnavali samostalnike, lastna, obča, skupna in srovne imena, v IV. razredu pa so predelali vse tri spole samostalnik z vajami in I. skianjetev, v III. razredu pa so ponavljali lastna in obča imena. Pri slovstvu so obravnavali življenjepise Simona Gregorčiča, Franceta Prešernia in Ivana Cankarja ter njihove dela.

Računstvo: v IV. razredu so obravnavali množenje do 1000, v III. pa množenje z malimi števili.

Zgodovina: v obeh razredih so obravnavali Oris domovine v prazgodovini, običaje in življenje starih Slovanov, prihod in naselitev Slovencev v domovini.

učitelje pa so nadomeščali razni invalidi in preprosta kmečka dekleta, ki niso prišli v poštev za aktivno udeležbo v NOV.

Ob koncu šolskega leta 1943/44 je bilo v vipavskem okrožju le 21 % poklicnih učiteljev, v goriškem 30 % in v kraškem le 11 %. Ostali so bili pomožni učitelji. Tudi med poklicnim učiteljstvom so bile težave, saj so po večini imeli italijansko učiteljišče in so se z velikimi problemi prilagajali slovenskemu pouku.

Slovensko srednješolsko izobrazbo je v vipavskem okrožju imelo 49 % učiteljev, v goriškem 58 % in v kraškem 29 %, osnovnošolsko izobrazbo pa je imelo v vipavskem okrožju 27 %, v goriškem 12 % in v kraškem 52 % učiteljev. Duhovniki so ob koncu šolskega leta poučevali le v kraškem in vipavskem okrožju. Na Krasu so predstavljali 8 % vseh učiteljev, na Vipavskem pa 3 %.⁷⁸

Povečana skrb za kulturno in prireditveno dejavnost je pripomogla k splošnemu izboljšanju kvalitete prireditvev. Veliko je pripomogla ustanovitev kulturnoprosvetne sekcijske propagandnega odseka pri štabu IX. korpusa (jan. 1944). V njenem okviru so delovale gledališke in pevske skupine, ki so imele vnaprej pripravljene različne programe, s katerimi so nastopale med vojsko in civilnim prebivalstvom. Te skupine so v svoje vrste sprejemale tudi civilne prebivalce, ki so imeli veselje in sposobnost za pevsko, gledališko ali kakšno drugo prosvetno dejavnost. Pokrajinski odbor OF je najavil 23. februarja 1944.⁷⁹ Pokrajinski odbor OF je 27. februarja 1944 dal tudi pobudo za zbiranje knjig za knjižnice v partizanskih bolnišnicah. Vsako okrožje naj bi prispevalo po deset knjig.⁸⁰ Podobne pobude so prihajale tudi od partizanskih enot.⁸¹

Februarja 1944 je Partizanski dnevnik postal glasilo IX. korpusa NOV in POJ (junija pa glasilo OF za Primorsko in Gorenjsko). Da bi še naprej pridobčeval tudi politične članke ter da bi poglabljal zvezo med vojsko in civilnim prebivalstvom, je 7. marca 1944 Zdešar povabil civilno prebivalstvo k sodelovanju. Raznim političnim funkcionarjem je naročil, naj prispevajo načelne politične članke in komentarje k domačim in tujim političnim dogodkom. Politične delavce na terenu pa je povabil, naj poročajo o dogodkih s svojega okoliša in naj poročajo tudi vsa okupatorjeva grozdejstva. Vsem je tudi naročil, naj med civilnim prebivalstvom poiščejo dopisnike za krajevno problematiko.⁸²

Prirodopis: obravnavali so leva in velbloda.

Fizika: obravnavali so topomer.

Partizanska snov: obravnavali so življenjepisa vrhovnega poveljnika partizanske vojske Tita in voditelja Rdeče armade Stalina, datum: 26-letnica ustanovitve Rdeče armade in datum priključitve Primorske Slovenije demokratični Jugoslaviji, 8. marec — datum vseh borbenih žens, nadalje so obravnavali definitorij AVNOJ, KPS, predpredstnike in podpredpredstnike pokrajinskega odbora OF za Primorsko.

Partizansko pesmi: »Je Stalin poklical v borbo nas vse«, »Nabrusimo kose«, »Slovenci kremeniti«, »Hej Sloveni«, Partizanske deklamacije: Moja pesem, Novi maledini, Večerni tečaj:

predelali so vse črke slovenska abeceda iz knjige »Prvi koraki« in pričeli z drugim berilom ter z narekovanjem, čitanjem in tolmačenjem novih beril. Tedensko so imeli tudi po eno uro prostega spisa.

— Slovstvo: obravnavali so obča, skupna in srovna imena, vse tri spoje samostalnikov ter prvo sklanjanje samostalnikov.

— Slovstvo: obravnavali so življenjepisa Simona Gregorčiča, Franceta Prešernia in Ivana Cankarja ter njihovo delo.

Ker so tečajniki žeeli tudi pouk računstva, jih je učiteljica Kovačičeva s privolitvijo nadzornice Pahorjeve poučevala tudi o osnovah iz tega predmeta.

Za vaje za samostojno izraženje so tečajniki vsako uro izmenoma pripravljali kraje referate. Tečajniki so tudi pričeli samostojno pisati članke za žepni časopis. Članki so bili izključno političnega značaja, boljše prispevke so odpoljili na uredništvo Partizanskega dnevnika ali Mlademu rodu.

Tečajnikom so podajali tudi snov iz raznih partizanskih glasil, temu je sledilo narekovanje. Obravnavali so tudi Titov in Stalinn življenjepis, poznati so morali vsebinsko in pomen AVNOJ in Partije, datume ustanovitve Rdeče armade, priključitve Primorske k Sloveniji ter pokrajinske funkcionarje.

V kraju je delovala tudi ploniška organizacija in roditeljski svet.

⁷⁸ Arhiv GM — F 25/4. (Arhiv SSM Ljubljana — F 164/5).

⁷⁹ Arhiv GM — Ib.

⁸⁰ Arhiv SSM Lj. — F 164/4.

⁸¹ Arhiv SSM Lj. — F 164/10.

⁸² Arhiv SSM Lj. — F 168/4.

Ovojni strani učnih priročnikov za partizanske šole, ki so jih tiskale primorske partizanske tehnike

Covers of text-book printed by Littoral partisan printing establishments and used in partisan schools

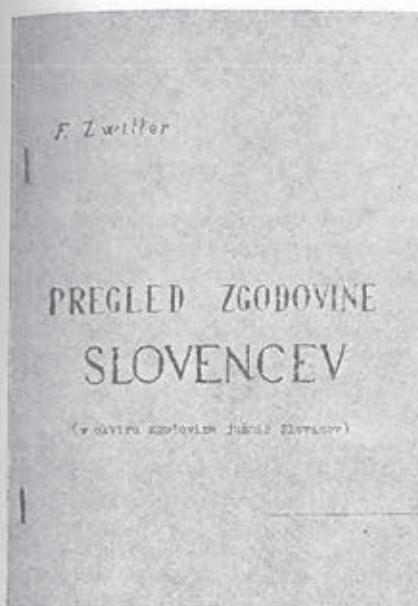
K splošnemu kulturnemu razvoju je pripomogla ustanovitev potupočne knjižnice sredi maja 1944. Z njo je pokrajinski odbor OF želel zadostiti potrebam terena v Slovenskem Primorju po pripovedni literaturi. Dne 18. maja so poslali na teren prvih deset zbirk po 5 do 6 knjig potupočne knjižnice. Skrb, da so knjige prepotovali okrožja v celoti, pa so naložili propagandnim odsekom. Ti odseki so za knjige tudi odgovarjali.⁸³

PROSLAVA TRILETNICE USTANOVITVE OF IN RAZPIS »NARODNEGA TEKMOVANJA«

Osrednja aktivnost prosvetnih organov na Primorskem spomladi 1944 je bila namenjena praznovanju triletnice ustanovitve OF. Ze 6. marca 1944 je oddelek za osnovno šolstvo, ki se je organiziral pri odseku za prosveto pri predsedstvu SNOS in ga je vodil Martin Mencej, izdal odredbo, da se morajo na vseh šolah na osvobojenem in po NOV kontroliranem ozemlju v Sloveniji 27. aprila organizirati šolske proslave, na katerih morajo učitelji učencem — stopnji primerno — pojasniti pomen in program OF. V ta namen je predlagal potrebno literaturo. Posebno pa je naročil, da morajo biti proslave na dosteni višini in morajo imeti svojo pedagoško vrednost. Proslave naj priredijo za širšo javnost, če pa to zaradi okupatorja ne bi bilo mogoče, pa naj bi bile zaprtega tipa.⁸⁴ Dne 7. aprila 1944 pa je Izvršni odbor OF slovenskega naroda razpisal v počastitev triletnice

⁸³ Arhiv IZDG — F 555/2.

⁸⁴ Arhiv GM — F 25/4, NSK Trst — OZ — F 5.

Ovojni strani učnih priročnikov za partizanske šole, ki so jih tiskale primorske partizanske tehnike

Covers of text-book printed by Littoral partisan printing establishments and used in partisan schools

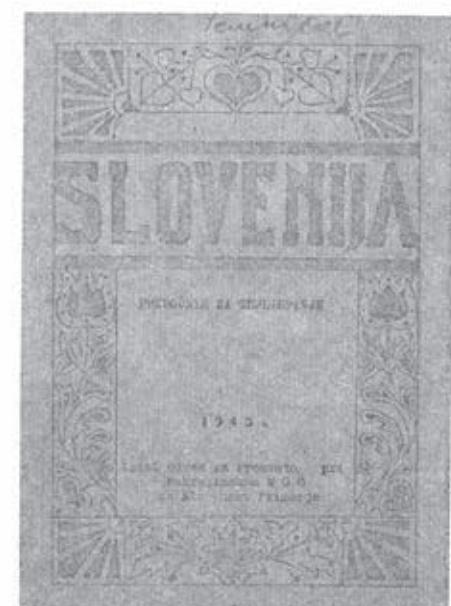
OF »Narodno tekmovanje« za čas med 27. aprilom in 27. junijem 1944. Tekmovanje si je zadalo cilj, da bo obujalo samoiniciativnost slovenskega ljudstva v NOB in pri graditvi ljudske oblasti ter stopnjevalo njegove borbene napore. Tekmovanje je zajelo vsa področja življenja od gospodarstva do kulturnoprosvetne dejavnosti.⁸⁵ Na kulturnoprosvetnem polju sta tekmovanje določali okrožnici št. 20 in 24 odseka za kulturo in prosveto pri predsedstvu SNOS, ki ju je pokrajinski odbor OF razposlal 29. aprila.⁸⁶ Prva (z napačnim datumom 14. marec 1944) dopoljuje okrožnico s 6. marca in določa »Narodno tekmovanje« tudi za šolsko mladino. Okrožnica je formirala naslednje oblike tekmovanja:

- Katera šola v okrožju bo organizirala najboljšo proslavo tretje obletnice OF?
- Katera šola bo do konca junija uspela, da bo vsa šoloobvezna mladina v pripadajočem šolskem okolišu obvladala elementarno znanje iz jezikovnega in računskega pouka?
- Kateri učenci bodo napisali najboljše spise iz življenja osvobodilnega boja?
- Katera šola bo najbolj koristno in najlepše uredila šolski vrt?
- Kateri učitelj bo v pedagoškem in metodološkem pogledu napravil najbolj dovršeno učno enoto iz zgodovine NOB ali o 27. aprili 1941?

Oddelek za osnovno šolstvo je tudi predlagal, naj nadzorniki razvijejo kampanjo o tekmovanju med učiteljstvom. Druga okrožnica z datumom 20. april je vsebovala navodila za tekmovanje v panogah ljudskega kulturnoprosvetnega udejstevovanja. In sicer:

⁸⁵ NSK — Trst — OZ — F 5.

⁸⁶ Arhiv SSM Lj. — F 169/15.

- Literarno ustvarjanje je obsegalo tekmovanje za najboljše izvirne pesnitve, ljudske pripovedke, črtice, novele, povesti, drame itd. Prednost so imela dela, ki so združevala motive slovenske ljudske kulture z narodnimi težnjami NOB.
- V likovni umetnosti so tekmovali za najbolj izvirne sklice, slike, lesoreze, linoreze, kiparske izdelke itd.
- Pri glasbeni umetnosti so tekmovali za najboljšo in najbolj izvirno kompozicijo na poljubno besedilo ali pa na besedilo klasičnih ali novejših pesnikov, pa tudi na sodobno partizansko tvornost.
- Tekmovali so tudi v kolektivnih nastopih — za najbolj uspešen pevski zbor, glasbeno-instrumentalno skupino, recitacijski zbor, dramsko skupino itd.
- Tekmovanje je vključevalo še govorništvo, kjer so izbirali najboljšo racitacijo pesnitve ali proznih odlomkov različnih avtorjev.

Okrožnica je predvidela, da bi uspešnost ocenjevali okrožni odbori, zmagovalci okrožnih tekmovanj pa naj bi sodelovali na vseslovenskem festivalu ljudske tvornosti med NOB.

Dne 1. maja 1944 je še oddelek za umetnost pri odseku za prosveto predsedstva SNOŠ — vodil ga je ing. Filip Kumbatovič-Kalan, izdal splošni načrt za narodno tekmovanje v umetnosti. Vsem okrožjem v Sloveniji — tudi na Primorskem, je naročil, naj organizirajo prosvetne večere in kulturnopolitične mitinge, kar bi pripravljalo k vsebinski in kvalitetni dejavnosti, obenem pa k resničnemu odražanju osvobodilnih naporov vojaških in političnih organov NOB. Vsem je tudi naročil, naj na svojih ozemljih priredijo razstave narodne obrti in etnoloških zanimivosti, organizirajo naj tekmovanje pevskih zborov, v okviru vojaških enot pa naj organizacijo tekmovanja vodi Glavni štab NOV in POS. Podobna tekmovanja naj organizirajo med igralskimi in plesnimi skupinami, če te obstajajo. Za najboljše talente bo oddelek za umetnost organiziral posebne strokovne tečaje, ki jih bo vodilo Slovensko narodno gledališče in glasbeni sektor pri oddelku. Z isto okrožnico je oddelek za umetnost razpisal tekmovanje za najboljša dela na vseh področjih umetnosti.¹⁷

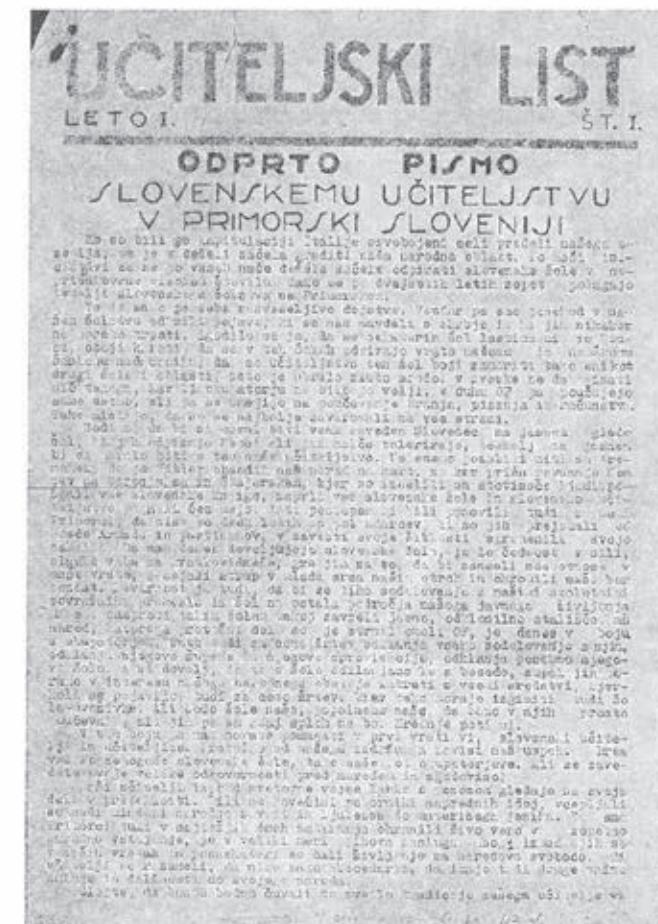
Razpisna tekmovanja so imela velik odmev. Vanje so se vključila vsa okrožja. Pobude in prizadevanja in potem izkušnje tekmovanja so postale v okrožjih podlaga za množični razvoj kulturnoprosvetne dejavnosti v okrožjih.

URESNIČEVANJE DOLOČIL »ODPRTEGA PISMA« SLOVENSKIM UČITELJEM NA PRIMORSKEM IN RAZVOJ KULTURNOPROSVEΤNE DEJAVNOSTI V OKROŽJIH SPOMLADI 1944

Vipavsko okrožje

Imenovanje nove šolske nadzornice in njeno aktivno delo je pripomoglo k odpravljanju začetnih težav vipavskega šolstva. Pri svojih obiskih do 10. februarja, je okrožna šolska nadzornica Pahorjeva ugotovila, da so bile šole precej nepovezane, učitelji pa so se po večini ravnali po lastnih iniciativah. Zato so nastale težave pri nepoklicnem učiteljstvu, ki se v novih položajih ni znašlo. Prosvetna referentka Kandusova je vodila tudi odsek za informacije in propagando, pa se šolskim problemom zaradi prezaposlenosti ni mogla dovolj posvečati. Da bi stanje popravili, so nameravali prosvetni referat po vzgledu Krasa osamosvojiti.¹⁸ Na pobudo Pahorjeve je že naslednje dni Zdešar imenoval kraškega

šolskega nadzornika Slugo za vipavskoga okrožnega prosvetnega referenta. Začetne pomislike, ki so jih izrazili vipavski funkcionarji Franc Lavrenčič-Grenki, Anton Semenič-Medved in drugi ob Slugovem imenovanju, ker je bil svoj čas tajnik fašistične občine v Štjaku in Zgoniku ter Repentabru, so razčistili ob obisku Mare Samsa 18. februarja 1944.¹⁹ S Samsovo so tudi naredili načrt za bodoče prosvetno delo v okrožju. Največjo pozornost so posvečali vipavskemu, ajdovskemu in colskemu rajonu. Te rajone in še šentviškega je prevzela Pahorjeva, skrb za ostale pa je prevzel Sluga.²⁰ Da bi obravnavali problematiko vipavskega šolstva, Bevkovo »Odprto pismo« in se dogovorili za nadaljnje delo, so 26. februarja 1944 sklical prvo okrožno prosvetno konferenco v Gabrijah. Zborovanje pa je bilo po vsej verjetnosti izdano in so v trenutku, ko se je zbrala večina udeležencev, priletna

Primerek glasila primorskih učiteljev
A copy of Littoral teacher's organ

¹⁷ Arhiv SSM Lj. — 168/4.
¹⁸ Arhiv SSM Lj. — F 164/5.

¹⁹ Arhiv SSM Lj. — F 168/5.
²⁰ Ib.

nemška letala in pričela bombni napad na šolo in vas. Napad se je potem tekom dneva nekajkrat ponovil, konferenca pa v takih pogojih ni bila mogoča.⁹¹ Predvidene teme so potem obravnavali na rajoških učiteljskih konferencah. Dne 1. marca 1944 je bila konferenca za vipavski rajon, 4. marca za šentviški (na Lozicah), 7. marca za rihemberški in kriški (na Brjah), 8. marca za črniški, 10. marca za ajdovski in 14. marca za štjaški rajon. Ni bilo konference za colski rajon, kejti v tem rajonu zaradi izredno slabega političnega položaja v prvem šolskem letu niso mogli ustanoviti partizanskih šol. Dnevni red konference je bil enoten. Učitelji so povsem soglašali s stališči pokrajinskega odbora OF in se zavzeli za predlagano linijo pri organizaciji šolstva, toda zaradi stalne okupatorjeve nevarnosti niso vedeli, kako bi politizacijo šolstva izvajali. Na konferenci za rihemberški in kriški rajon so se dogovorili, da bodo za neposredno politizacijo (risbe partizanskih simbolov, partizanski napisit itd.) uporabljali posebne zvezke, ki jih bodo tudi hranili na posebnih mestih. Na konferencah so obravnavali tudi tekočo šolsko problematiko in razpravljalni o delegatih v okrožni učiteljski odbor OF. Za vipavski rajon so določili učiteljico Slavko Premrl-Lipo,⁹² za štjaški Leopolda Renerja-Borisa, na konferenci za rihemberški in kriški rajon pa so se le načelno dogovorili, da bodo imenovali ustrezna predstavnika, ki bosta skrbela za boljše obveščanje in stike med rajonskim učiteljstvom in šolsko nadzornico.⁹³

Na vseh konferencah so predvidili tudi predavanje »Slovenski narod in njegova OF«,⁹⁴ kar je predstavljalo tudi prvo politično uro za učiteljstvo v okrožju. Predavanje in zanimanje, ki je vladalo za predavanje, sta pokazala, da je bila taka oblika dela učitelji, ki so bili skromno strokovno in politično podkovani, zelo pomembna. Konferenca v vipavskem rajonu pa je zavzela tudi stališče do šole v Vipavi, kjer se je naselila nemška postojanka in zasedla tudi del šolskega poslopja. Vodja postojanke, ki je ljudi mobiliziral za kopanje jarkov, je po justifikaciji župana Petriča (30. nov. 1943) postavil novega domačega župana Bajca, leta pa se je zanimal tudi za šolo in vanjo hotel vnesti poučevanje nemščine. Poskrbel pa je za vzdrževanje učitelja in predvidel plačo iz sredstev, ki so jih pobirali kot davek. Šolo so na pobudo odbora OF zaprli,⁹⁵ na konferenci pa so predlagali, da bi uvedli privatni pouk v krožkih po stanovanjih. Na rihemberški in kriški konferenci pa so obravnavali tudi povsem strokovne probleme, zlasti v zvezi z vprašanjem slovenskega izrazoslovja pri posameznih predmetih, nadalje o enotnem pozdravljanju itd. Razpravljalni so tudi o urejanju šolskih vrtov in sklenili, da jih bodo posadili s poljskimi pridelki, ki jih bodo potem dali partizanski vojski, in s cvetjem. Dogovorili so se tudi, da bodo učitelji pričeli pisati šolske dnevниke ter šolske in krajevne kronike.⁹⁶

Konference so tudi pokazale, da so februarski dogodki (napadi in požigi vasi Rihemberk in Gabrje, vpadi nemške vojske v druge vasi in grozodejstva), vplivali na učitelje. Tudi starši so se ball pošiljati otroke v šolo. Težave so bile tudi z večernimi tečaji. Tu pa so primanjkovali tudi primerni učitelji in ustrezni učbeniki, zlasti za pouk zgodovne in zemljepisa.⁹⁷ Aktivnost učiteljev v okrožju sta pohvalila okrožni odbor OF na svoji seji v začetku marca 1944,⁹⁸ in po-

⁹¹ Arhiv NSK Trst — OZ — F 5.

⁹² NSK Trst — OZ — F 5.

⁹³ Dokumenti o razvoju šolstva v vipavskem okrožju o učiteljskem odboru pozneje ne govorijo več konkretno. Razvidno pa je, da so ožjo šolsko oblast sestavljali tudi učitelji: Vesna Kovačič iz Šmarj, Mara Furlani iz Branice, Miro Lojk-Stik iz črniškega rajona.

⁹⁴ Predavanje je bilo objavljeno v glasilu Učiteljski list, februar 1944, št. 1.

⁹⁵ Arhiv SSM Lj. — F 164/5, arhiv IZDG — F 616/2.

⁹⁶ Arhiv SSM Lj. — F 164/5.

⁹⁷ Ib.

⁹⁸ Arhiv IZDG — F 616/3.

krajinski odbor OF, oba pa sta sklenila, ostro nastopiti proti nekaterim učiteljem, za katere so konference ugotovile, da lščijo pri svojem delu materialni zaslužek.⁹⁹ V tem času je okrožje zajela tudi razgibana prireditvena dejavnost. O prireditvah, ki so bile predvsem političnopropagandnega značaja in so jih prirejali kot popularizacijo sklepov AVNOJ in SNOS, so poročali iz štjaškega rajona, Slapa, iz Lož, Manč, z Erzelja, Iz Gabrij, s Planine, iz Šmarj, Spodnje in Gornje Branice, Vipave, Vrhopolja, Velikih Žabelj, Vrtovina in Podrage. Vse proslave so spremjali kulturni programi.¹⁰⁰ Dne 22. marca so sklicali že drugo okrožno šolsko konferenco. Ta dan je bila konferenca na Gočah za okraje Vipava, St. Vid, Štjak in Ajdovščina, dva dni kasneje pa v Šmarjah za okraje Sv. Križ, Črniče in Rihemberk. Dnevni red je bil za obe konferenci enak, prav tako tudi referata »Graditev nove Jugoslavije: II. zasedanje AVNOJ in I. zasedanje SNOS« in »Učitelj v NOB«. Konferencam je prisostvovala Mara Samsa, ki je sodelovala pri pripravi referatov. Referata sta sodila v sklop konkretnega političnega izpopolnjevanja učiteljev, sicer pa sta konferenci največ razpravljalni o organizaciji političnih ur za učitelje. Dogovorili so se, da bodo organizirali vsaj po eno politično uro tedensko. Da bi pa zato ne trpelo šolsko delo, so zaradi obsežnosti okrožja vse učitelje organizirali v osem krožkov po rajonih, v katerih bi se sestajali vsak teden na vnaprej določen dan in kraj ter obravnavali referat, ki bi jim ga pošiljala okrožna šolska nadzornica. Nadzornica bi tudi nadzorovala politične ure. Na konferencah so obravnavali tudi probleme v zvezi z mladinsko literaturo. Zanjo je med mladino vladalo veliko zanimanje, toda bilo je premalo. Najbolj so si želeli list »Mladi rod«, zelo je bil priljubljen tudi »Pionir«. V okrožju je bilo 34 šol, vzpodbudne vesti pa so bile iz Vipave, od koder so se učiteljice, ki so so za razliko od ajdovskih šolnikov konference udeležile, pokazale veliko volje do dela ter željo po ustrezni literaturi. Tako je nadzornica preklicala svoj ukaz o ustavitev pouka, ki se je bil med tem časom obnovil, ker ga okupator ni ogrožal. Konferenca je tudi ugotovila, da je v okrožju še vedno primanjkovalo učiteljev in da je bilo zato potrebno k delu povebiti nove učne moći.¹⁰¹

Druga prosvetna konferenca je v glavnem zaključila razvoj organizacije šolske oblasti in dela v vipavskem okrožju. Postavili so temelje za politično izpopolnjevanje učiteljev in politizacijo šolskega pouka. Na teh dogovorih so je potem razvijalo šolsko delo do zaključka šolskega leta, večjo pozornost so potem posvečali strokovnemu izpopolnjevanju učiteljev in njihovemu vzgojnoizobraževalnemu delu na šolah.

Zaradi odsotnosti ajdovskega učiteljstva in slabše udeležbe vipavskega učiteljstva na konferencah je M. Samsa, ki je bila zaradi poškodovane noge na okrevanju v Podragi, 8. aprila v tej vasi povabilna na razgovor učiteljstvo obeh krajev. Kljub slabi udeležbi (udeležile so se ga le po ena predstavnica obeh šol ter predstavnica vrhopolske šole), so ugotovili, da je prosvetno delo v obeh krajih zelo težko, da v Ajdovščini deluje roditeljski svet, v katerem je član tudi učitelj Angel Trojer, in da se nemška oblast v šolske zadave ne umešava. Učitelje pa je plačeval terenski odbor OF. Predstavnica šole je obljubila, da bo ajdovsko učiteljstvo v bodoče obiskovalo učiteljske konference. V Vipavi pa se je po konferenci položaj poslabšal. Ob nameravanem zaprtju šole so nemške oblasti učiteljico Pavlo Leken prisilile, da se pouk na šoli nadaljuje, sicer bi vse učitelje izgnali v Nemčijo. Zadnji mesec je učitelje tudi plačala nemška občina. S Samsovo

⁹⁹ Arhiv SSM Lj. 164/7.

¹⁰⁰ Arhiv SSM Lj. — F 164.

¹⁰¹ Arhiv SSM Lj. — 164/5.

so se dogovorili, da bodo podaljšali velikonočne počitnice za en teden, potem pa bodo ukrepali v skladu z novimi razmerami, v vseh težavah pa da se bodo obračali na nadzornico Pahorjevo.¹⁰²

Dne 25. marca je po povratku iz zapora prispel iz Trsta v Podrago bivši upravitelj šole na Vrhniki Aleksander Dominko-Krnič, doma iz Čezsoče. Bil je priznan učitelj in po mnenju Mare Samsa primeren za šolskega nadzornika. V svojem sporočilu na prosvetni odsek pri pokrajinskem odboru OF 25. marca ga je predlagala za nadzornika za brkinsko ali tolminske okrožje. Na obvestilo je Zdešar odgovoril že 28. marca 1944 in Dominka določil za začasnega šolskega

Učitelji in učenci osnovne šole v Podragi v šolskem letu 1943/44. V srednji vrsti: (od leve): Slavka Trošt, Aleksander Dominko-Krnič, Minka Pahor-Tuga, tudi okrožna šolska nadzornica za Vipavsko

Teachers and pupils from the elementary school in Podraga in the scholastic year 1943/44. In the middle row from the left to the right: Slavka Trošt, Aleksander Dominko-Krnič, Minka Pahor-Tuga, school inspectress for Vipava district

nadzornika v tolminskem okrožju. Dominku je poslal tudi spremno pismo, ki je hkrati služilo kot dekret.¹⁰³ Dominka, ki je bil med tem časom na okrejanju v Podragi, je nadzornica Pahorjeva 30. marca določila za učitelja na osnovni šoli v Podragi.¹⁰⁴ Dominko se je dela lotil z vso vnemo in je imel lepe uspehe. Prevzel je vodstvo pevskega zbora in večernega tečaja, ki ga je do tedaj vodil župnik Premrl. Premrl je poslej v večernem tečaju poučeval le literaturo.¹⁰⁵ Načrtoval je še organizacijo tečajev za politične aktiviste. V večernem tečaju so izdajali žepni časopis »Mladi Slovan«, ki je postal vzorec za tovrstne časopise na Primorskem. Na šoli so organizirali stražarsko in obveščevalno službo, ki so jo opravljali;

¹⁰² Arhiv SSM Lj. — F 168/5, F 164/5.

¹⁰³ Arhiv SSM Lj. — F 168/5.

¹⁰⁴ Arhiv SSM Lj. — F 164/10.

¹⁰⁵ Arhiv SSM Lj. — 168/5.

učenci sami za varnost pouka. Dominko je tudi uspešno sodeloval na učiteljskih konferencah in bil v veliko pomoč okrožni šolski nadzornici. Zato so z njegovo prenestitvijo odlašali, čeprav je Zdešar na tem vztrajal in za Dominko celo poiskal nadomestilo.¹⁰⁶

Težišče kulturnoprosvetnega dela v okrožju je bilo na organizaciji šolstva. V to problematiko je posegala tudi pokrajinska šolska nadzornica Samsova, ki je svoje okrejanje v Podragi izrabljala za pripravo strokovnih referatov za izpopolnjevanje učiteljev. Temu je bila posvečena tudi tretja redna učiteljska konferanca, ki so jo za okraje Vipava, Št. Vid in Štjak sklicali 19. aprila na Gočah, za okraje Ajdovščina, Rihemberk, Crniče in Sv. Križ pa 20. aprila v Zavinu. Za obe srečanji je Dominko pripravil referat: »Lik novega človeka«. Razpravljal pa so o političnih urah učiteljskih krožkov, o metodah dela, o večernih tečajih in ponovno ugotovili, da so za pravilno delo učitelji premalo usposobljeni. Tudi politične ure so vršili neredno, z večernimi tečaji so bile težave. Sklenili so, da bodo politične krožke vodili izmenoma, vsakokrat drug učitelj, po predhodni temeljiti pripravi. Za izboljšanje strokovnega znanja učiteljev pa bi v bodoče prirejali enodnevne tečaje oziroma konference s kulturnopolitično vsebino. Že za prihodnjo konferenco so se dogovorili, da bodo pripravili referate o metodiki zemljepisa (za referat bi zadolžili Jožeta Burgerja — prosvetni referent v šentviškem okraju in vodja večernega tečaja v Št. Vidu), zgodovine (Leopold Rener) in čitanja (Ilka Kobal-Katinka, učiteljica iz Vrhopolja).¹⁰⁷ Prvi celodnevni kulturnopolitični tečaj za učitelje zgornje polovice okrožja so priredili 29. aprila 1944 v Štjaku. Politični govornik je bil Dominko, sledil pa je kulturni program in zborovanje učiteljev o učiteljskih problemih. Zborovanje je bilo združeno s praznovanjem tretje obletnice OF.¹⁰⁸

Praznovanje triletnice OF in organizacija »Narodnega tekmovanja« v vipavskem okrožju

V praznovanje triletnice OF in v »Narodno tekmovanje« se je v skladu z določili pokrajinskih in osrednjeslovenskih organov narodnoosvobodilnega gibanja vključilo tudi vipavsko okrožje. K svečanemu vzdusu s prispevale vse politične organizacije na vseh stopnjah organizacije OF. Najbolj so se s pripravami in organizacijo praznovanja ukvarjali propagandni in prosvetni odseki. V tednu od 27. aprila do 1. maja so v vipavskem okrožju priredili 38 mitingov, do sredine maja pa so jih v počastitev obeh praznikov priredili kar 63. Po nekaterih vaseh so priredili tudi slavnostne maše, ki so se jih udeležili otroci z zastavami in partizani. Programi prireditve so bili pestri. Politične govore so pripravili pokrajinski, okrožni in okrajni funkcionarji (Jože Smole, Franc Lavrenčič-Grenki, Pavla Colja-Rastja, Zmaga Pipan in drugi), vojaški funkcionarji (Lado Švagelj-Mojzes), učitelji (Dominko) in drugi. Priredili so razne igre (Jetnik, Kje je meja, Miha Pohajač, odlomki iz Hlapca Jerneja, Mati itd.), razne deklamacije in pesmi. Pri proslavah je sodelovala tudi vojska. Največji miting je bil v Št. Vidu 27. aprila. Tedaj je zaprisegel tudi II. bataljon Južnoprimskega odreda. Na proslavi je sodelovalo okrog 600 prebivalcev. Preznavanja so označili tudi z listkovnimi in napisnimi akcijami, zastavami in kresovi.¹⁰⁹

Okrožje se je vključilo tudi v »Narodno tekmovanje«. Tekmovali so v vseh predpisanih panogah. Kot poseben prispevek k pestrosti je šolska nadzornica 20.

¹⁰⁶ Arhiv SSM Lj. — F 164/7.

¹⁰⁷ Arhiv SSM Lj. — 164/5.

¹⁰⁸ Arhiv SSM Lj. — F 164/5, F 164/6.

¹⁰⁹ Arhiv IZDG — 542/2.

maja razpisala še tekmovanje pri nabiranju in sušenju zdravilnih čajev za partizanske bolnišnice. Nabirali so lipov in bezgov čaj. Naslednji mesec pa so v nabiranje vključili še sadje in pripravljanje marmelade.¹¹⁰ Narodnemu tekmovanju so posvetili tudi četrto redno učiteljsko konferenco 12. maja 1944 v Zavinu. Ob obravnavanju okrožnice o razpisu tekmovanja so si zadali še naslednje naloge:

- vsaka šola bo imela roditeljski svet,
- večerni tečaji kljub poljskemu delu ne bodo prenehali,
- tekmovali bodo, kdo bo največ pridelal na šolskem vrtu,
- kdo od učencev bo napisal najlepši spis o NOB,
- kdo bo nariral in okrasil najlepši spis,
- katera šola bo imela največ organiziranih plonirjev.

V zvezi s tekmovanjem so obširneje obravnavali tudi sestavljanje učnih enot. Učiteljica Ilna Kobal iz Vrhopolja in Rener sta zadovoljivo referirala o metodi podajanja zgodovinske snovi in čitanja. Na konferenci so razpravljali tudi o praznovanju spomina na narodnega junaka Janka Premrla-Vojka, ki ga je AVNOJ proglašil za narodnega heroja. Konference sta se udeležila tudi Vojkova sestra Slavka Premrl-Lipa in njegov priatelj (?). Poročala sta o Vojkovem življenju in delu. Da bi šolski otroci spoznali Vojkovo delo in življenje, so na konferenci sklenili, da bodo od 21. do 27. maja organizirali »Vojkov teden« po vseh šolah. Ta datum so izbrali v spomin smrti narodnega heroja Toneta Tomšiča (21. maj 1942). Vojka pa so nameravali obravnavati pri vseh predmetih.¹¹¹

Goriško okrožje

Okrožna prosvetna konferenca za goriško okrožje na Vogrskem 15. februarja predstavlja važen mejnik pri organizaciji kulturnoprosvetne dejavnosti. Konferenca se je udeležil tudi dr. Joža Vilfan, ki je v tistem času opravljal svoje redne obiske v ajdovskem in goriškem okrožju;¹¹² konferenco je vodil in na njej predaval o vlogi učitelja v tistem času, podal je tudi smernice za delo v novi šoli, obravnavali pa so tudi splošno šolsko problematiko. Prosvetna organizacija v okrožju ni bila zgrajena, saj še vedno niso imeli prosvetnega referenta, ne okrožnega šolskega nadzornika, niso še izbrali tudi šolskega odbora OF. Konferenca je ugotovila, da so se učenci in njihovi starši zadovoljili s tem, da so slišali slovensko besedo, šolo pa so obravnavali kot neodvisno vaško ustanovo.¹¹³ Na podlagi ugotovitev konference, so v okrožju pričeli vzpostavljati organizacijo kulture in prosvete, šolsko mrežo pa povezovati in poenotiti.¹¹⁴ Na Vilfanovo pobudo so na seji okrožnega odbora OF 27. februarja 1944 v odbor vključili Živo Fornazarč in jo določil za referentko za kulturo in prosveto. Da bi si pridobila podobo o organizaciji šol v okrožju, je v naslednjih dneh pričela obiskovati šole in jih ustanavljati tam, kjer jih še ni bilo. Tako so stekle priprave za ustanovitev šole v Mirnu in Bukovici, sredi aprila 1944 pa je organizirala tudi okrožni učiteljski odbor, ki so ga sestavljale štiri učiteljice iz Renč, z Gradišča, Vitovlj in iz Šempasa.¹¹⁵ Manj uspešna je bila pri iskanju okrožnega šolskega nadzornika. Za to funkcijo so šele sredi maja določili Danico Poberaj, učiteljico iz Kromberka.

V začetku aprila je v okrožju delovalo 16 šol, v katerih so poučevali v duhu

¹¹⁰ Arhiv GM — F 25/4.

¹¹¹ Arhiv NSK Trst — OZ — F 5.

¹¹² Arhiv IZDG — F 541.

¹¹³ Arhiv IZDG — F 533/3.

¹¹⁴ Arhiv SSM Lj. — F 175/5.

¹¹⁵ Arhiv SSM Lj. — 164/8.

OF, v Štandrežu in Šempetu sta še vedno delovali domobranski šoli, pač pa so jo v Solkanu zaradi bojkota že čez mesec morali zapreti. Organizacija OF je zato nameravala v tem kraju organizirati ilegalne krožke. V goriškem okraju so nemotenou poučeval le na kromberški šoli, v ostalih okrajih so bili pogoji boljši, čeprav tudi težki. Na šolah so poučevali elementarno znanje s poudarkom na pouku slovenščine. Poročila biljenske in renške šole, kjer je bil pouk razmeroma reden, kažejo, da so učenci veliko pisali po nareku in vadili pisanje nalog s posameznimi črkami slovenske abecede — posebno j, c, č, s, š. Mnogo so se tudi učili na pamet. Pri vseh oblikah dela so uveljavljali politizacijo šole, imeli pa so še posebne ure za politično propagando. V višjih razredih so poučevali tudi računstvo, zgodovino in prirodopis.¹¹⁶ V Mirnu so organizirali pouk le v manjših skupinah. Ob hujšem požigu kraja 2. februarja 1944 je zgorela tudi šolska stavba z inventarjem, učill in dokumentacijo. Ilegalne krožke, ki so jih vodile Ivica Ferletič, Adela Ferlat in Stana Suban, so potem organizirali po privatnih hišah. Ob bombnem napadu na Miren 18. marca pa je bil smrtno zadet orehovski učitelj Boris Pelikan. Zaradi dogodkov so v okraju postrili varnostne ukrepe na šolah in v krožkih.¹¹⁷

Goriško okrožje je posebno skrb posvečalo goriškemu okraju in mestu. Za organizacijo šolstva je po konferenci na Vogrskem okrožni odbor OF določil Milo Oblokar-Nevo. Okrajni prosvetni referent pa je bil do takrat učitelj Franc Hočevar iz Gorice. Oblokarjeva se je lotila težavne naloge in na sestanku, ki ga je imela konec aprila s pokrajinsko šolsko nadzornico M. Samsa in okrožno prosvetno referentko Fornazarčevu, poudarila, da je v mestu veliko mladih učiteljev, ki so končali italijansko učiteljišče, vendar svojega poklica ne opravljajo. Oblokarjeva je po Živinem naročilu sicer iskala z njimi zveze, da bi jim tudi obrazložila Bevkovo »Odprto pismo«, toda njena prizadevanja so bila še začetna in malo uspešna. Oblokarjeva je tudi poročala, da so v Gorici organizirali tečaje slovenščine. Vseh je bilo pet. Trije tečaji so bili povsem nepolitični, enega so vodile sestre pri uršulinkah, drugega scstre pri Sv. Jožefu, tretjega pa Gita Podobnik. Te tečaje so obiskovale tudi učiteljice, zlasti nekvalificirane, ki so poučevale na partizanskih šolah v vaseh v zaledju mesta in so bile članice organizacij OF (npr. Silva Peric). Na tečajih so poučevali slovensko slovnično, pravopis in slovstvo. Druga dva tečaja sta bila domobraska. V Bevkovem stanovanju so ga organizirali na pobudo Ernesta Jazbeca, poučevala je Stana Paglavec iz Maribora, en tečaj, ki je bil za moške, pa so organizirali pri Sobanu (?). Dne 3. maja je prosvetni odsek v okrožju v kromberški šoli organiziral sestanek z goriškimi učitelji. Udeležilo se ga je sedem učiteljc, dve starejši in pet mlajših. Vse so bile organizirane in mlajše so bile članice ZSM. Na sestanku so razpravljali o idejnih in političnih problemih borbe in šole. Poslušali so tudi predavanji: »Učitelj v današnji NOB« in »Pomen in razvoj osvobodilnega gibanja«, ki jim ju je pripravila Mara Samsa. Kljub politični nezgrajenosti je sestanek na prisotne na redil dober vtis. Učiteljice so tudi obljudile, da bodo poiskale druge stanovske tovarišice, s katerimi bodo prirejale tedenske politične ure v štiri- do petčlanskih krožkih. Za prve dni junija pa so določili nov širši sestanek, ki naj bi mu sledila okrožna učiteljska konferenca in kulturna prireditev.¹¹⁸ Sestanek so potem organizirali 3. 6. 1944 na Vitovljah. Po dogovoru s Samsovo so povabili vse učitelje iz mesta, udeležili pa sta se ga le O. Rešičičeva in L. Ferlatova. Bil je čas hudih

¹¹⁶ Arhiv IZV — F 616/3.

¹¹⁷ Arhiv IZDG — F 616/3. Gradivo, ki ga je zbrala Vida Blažko in ostali mentorji zgodovinskega krožka pri OS Miren 1981. Vida Blažko je tudi pobudnica za zbiranje spominskih zapisov partizanskih učiteljev, od katerih so nekateri prišli v poštov tudi že v tem prispevku. Za gradivo se ji posebno zahvaljujem. S. P.

¹¹⁸ Arhiv NSK Trst. OZ — F 5, Izjava Mile Oblokar, GM.

sovražnikovih proval, vsakodnevnih aretacij, v Panovcu pa so se pojavili četniki.¹²¹ Da je bila politična vzgoja nujna, je poročala tudi Živa Fornazarič na pokrajinski prosvetni konferenci. Za enaintrideset učiteljev, ki so jih razdelili v sedem krožkov, so pričeli sistematično politično vzgojo. Pošiljali so jim politično literaturo, ki so jo obravnavali na političnih urah. Obravnavali so gradivo iz glasila »Učiteljski list« in »Prosveta« ter drugo partizansko literaturo. Mara Samsa jim je tudi posredovala načrt za politično izgradnjo v večernih tečajih, in v skladu z njim so obravnavali teme: »Naš narod in OF«, »Razvoj OF«, »O naših mejah«, Kidričeve in Kardeljeve članke itd. Na političnih sestankih, ki so bili po možnosti tedenski, so obravnavali tudi mladinsko literaturo, še posebno »Mladi rod«. To je učiteljicam zelo ustrezalo, saj so skoraj vse ilegalno poučevale po enega ali več otrok in tako organizirale ilegalne šolske krožke. Take krožke so organizirali tudi v Solkanu. V prvem šolskem letu sta delovala dva, vodili sta ju Marica Belingar-Nanut in Ana Kancler-Hojak, vodila pa ju je Mila Oblokar.¹²² Uspehe so pričakovali šele za naslednje šolsko leto, saj glede na bližajoči konec pouka v okrožju niso nameravali spremenjati sestava učiteljev na podeželju, kjer so za kritje potreb namesto predvidenih goriških učiteljev morali pritegniti k delu nekvalificirane učitelje. Tem učiteljem so veliko pomagali roditeljski sveti. Po vseh pa so delovali tudi večerni tečaji. V goriškem okrožju so jih ustanovili nekoliko pozneje kot v ostalih okrožjih — povečini je bilo to spomladi 1944. Delo večernih tečajev je oviralo poljsko delo. Aktiven je bil večerni tečaj v Solkanu, vodila ga je Bogdana Saksida. Nekateri krožki pa so nastali samoiniciativno (v Solkanu npr. sta poučevala Marica Černe in Jože Srebrnič). Šola, ki so jo organizirali v Podgori, je imela domobranski značaj, zato so jo na zahtevo odbora OF zaprli. Pojavljale so se nove inicijative za ustanovitev šole, vendar so zaradi bližine okupatorja propadle. Odbor OF je kontroliral šolo v Pevmi, v kateri je poučeval župnik, nadalje v Podsabotinu in Podsenici, kjer je delovala podružnica podsabotinske šole. Na Oslavju je bil odprt večerni tečaj.¹²³

Zaradi propagandistične dejavnosti proti okupatorju in njegovim postojankam v mestu in okoliških vaseh, so v okrožju dali velik poudarek organizaciji političnih srečanj in kulturnim prireditvam. Prireditvam za avnojsko kampanijo so sledile prireditve za popularizacijo sklepov I. zasedanja SNOS. Politična srečanja so organizirali v petnajstih vseh mirenskega, vogrskega in ozeljanskega okraja, v goriškem okraju pa so tako srečanje organizirali le v Kromberku. Na desnem bregu Soče pa so organizirali le širše sestanke. Mitingov se je udeležilo okrog 3500 obiskovalcev. Veliko pozornost so posvetili tudi popularizaciji odloka o ustanovitvi verske komisije.¹²⁴ Osrednje proslave v okrožju so priredili v počastitev triletnice OF in 1. maja. Zelo uspešen je bil miting v Šempasu in v Ozeljanu 27. aprila 1944. Veliko prebivalcev se je udeležilo tudi proslave v Kromberku. V vogrskem rajonu so imeli osrednjo prireditvijo na Gradišču. Praznovanje so spremljale listkovne in napisne akcije in številni kresovi, kar je povzročilo številne okupatorjeve vpade v posamezne vasi. Najhujše je bilo 1. maja v Renčah, kjer so uprizorili pravi napad. Bile so tudi žrtve. Na Gradišču pa so zagrozili, da bodo obesili deset ljudi.¹²⁵

Goriško okrožje se je vključilo v »Narodno tekmovanje«. Delo pa je oviral okupator. V Dornberku so v začetku maja celo ukinili pouk, ker se je v naselju naselila postojanka alpincev, ki so kontrolirali tudi Prvačino. Tudi tu so iz strahu

^{121–122} Izjava M. Oblokar — GM in Bogdane Saksida, ustni vir.

¹²³ Arhiv SSM Lj. — F 175/5. Izjava M. Oblokar — GM.

¹²⁴ Arhiv IZDG — Lj. F. 615/3.

¹²⁵ Arhiv IZDG — F 555/3, F 615/3, F 615/2.

prekinili pouk. Pouk so ukinili tudi v Bukovici, v ostalih šolah pa je tekmovanje oviralo poljsko delo.¹²⁶

Kraško okrožje

V pozni zimi in zgodnjem spomladi leta 1944 se vojaški in politični položaj na Krasu nista spremenila. Težke februarske razmere so se nadaljevale. V sežanskem, openskem, nabrežinskem in doberdobskem okraju si je okupator uredil številne nove postojanke. V takih pogojih se je tudi zmanjšala aktivnost organizacij narodnoosvobodilnega gibanja, uspevati pa je pričela kontrarevolucionarna propaganda. Najbolj kritične razmere so bile v nabrežinskem in openskem okraju, kjer je bilo prebivalstvo narodnostno mešano. K težkemu položaju so pripomogle tudi okupatorjeve provale — aretacije, deportacije, bombni napadi. V takih pogojih so se še naprej pojavljale šole, ki niso bile v skladu z načoli OF. Take iniciative so bile v Nabrežini, Sesljanu, Mavhinjah, Slivnem. V Nabrežini je postal šolski nadzornik Stanko Kosmina, za poučevanje v Sesljanu pa so določili Marijo Ažman in Alberta Metlikovca,¹²⁷ toda šole potem niso odprli.

Konkretne načrte za uresničevanje Bevkovega odprtega pisma in politizacijo šolstva je dala prva učiteljska konferenca za kraško okrožje. Udeležili so se je učitelji vseh rajonov z izjemo doberdobskega, kjer je bil okupator zelo aktivен. Konference se je udeležila tudi Mara Samsa, ki je referirala o nastanku in programu OF in tako tudi za kraške učitelje pripravila prvo politično uro. Konferenca je obravnavala konkretna oblike dela, ki bi pripomogle k uresničevanju politizacije šolstva; pri tem pa so učitelji ugotavljali, da jih bodo s težavo izvajali zaradi okupatorjeve dejavnosti. Zavzeli so se za ustno propagando. Poseben problem je bil v nabrežinskem okraju, kjer prebivalci v celoti niso bili zanesljivi. Učitelj Alojz Kokoravec-Gorazd je bil v zadregi, kako naj akcijo za politizacijo v tem okraju izpelje, njegov predlog, da bi politizacijo organiziral le za nekatere učence v obliku privatnih krožkov, pa je vzbudil splošno neodobravanje. Ločevanje otrok ni bilo dopustno, še posebno, ker so otroci borbeni duh iz šole lahko zanašali domov. Na konferenci so se tudi zavzeli, da morajo odločilno vlogo pri skrbi za organizacijo politične aktivnosti na šolah imeti roditeljski sveti. Le-ti bi morali organizirati tudi roditeljske sestanke in starše pridobiti za tako politično akcijo. Izvolili so tudi okrožni učiteljski odbor OF in vanj vključili okrožno prosvetno referentko, okrožnega šolskega nadzornika in rajonske prosvetne referente ter sklenili, da bodo organizirali tedenske politične ure za učitelje po rajonih. Vodili bi jih učitelji po vrstnem redu, gradivo zanje pa bi pripravljala referentka Vižintinova.¹²⁸ Nadaljevali so tudi z rednimi petnajstdnevнимi okrožnimi sestanki učiteljskega odbora, ki so pokazali, da so politizacijo šole resno upoštevali. Tudi po rajonih so praviloma tedensko prirejali politične ure in do maja 1944 so obravnavali predpisane teme: Razvoj NOB narodov Jugoslavije (tema je bila prirejena po Titovem govoru na II. zasedanju AVNOJ), Sklepi AVNOJ, Sklepi II. zasedanja SNOS, Komunizem in vera, Chuchillov govor po londonskem radlu, ki se je dotikal odnosov med zavezniški in partizanskim gibanjem v Jugoslaviji, Petindvajsetletnica ustanovitve KPS, Prvi zavezniški sestanek v Evropi itd. Za vse te teme je oblastni komite KPS izdal ustrezne publikacije.¹²⁹ Pouk na šolah so učitelji politizirali, pisali so tudi dnevničke in kronike, aktivni so bili tudi tečajniki večernih tečajev in roditelj-

¹²⁶ Arhiv SSM Lj. — F 164/11.

¹²⁷ Drago Pahor — o. c. str. 118.

¹²⁸ Arhiv SSM Lj. — F 164/11.

¹²⁹ Arhiv SSM Lj. — F 164/12.

ski sveti. Po okrajih je okupatorjeva vojaška dejavnost motila. V štanjelskem rajonu so v začetku marca morali pouk začasno prekiniti, v doberdobskem okraju so bile tudi težave; v Doberdobu so šolo ukinili že februarja, aprila so pouk začasno obnovili, vendar zaradi okupatorjeve prisotnosti ponovno ukinili. Delo je bilo možno le s pomočjo ilegalnih krožkov. V Škrbinskem okraju so se po krajšem izboljšanju maja razmere ponovno poslabšale. Zaprli so vse šole z izjemo Škrbine in Lipe. Po požigu Komna, Tomačevica in Malega dola se pouk v teh krajih komenskega okraja ni več obnovil. V sosednjih vaseh pa starši zaradi strahu niso hoteli pošiljati otrok v šolo. Najhuje je bilo v Svetem, kjer je moral posredovati tudi roditeljski svet. K težkemu položaju je pripomogla tudi smrt učitelja Stanka Ravbarja iz Velikega dola, ki je 15. marca postal žrtev nemškega nasilja. V sežanskem okraju sta delovali le šoli v Povirju in Lokvi, vendar je okrajni prosvetni referent vodil tudi dejavnost v Kazljah, ki so spadale v tomajski rajon. Priza-

Nežica Vižintin-Kocjančič — Janja, okrožna prosvetna referentka za Kras

Nežica Vižintin-Kocjančič — Janja, cultural secretary for Kras

devanja, da bi ustanovili šolo v Majcnih, pa so bila neuspešna. V Povirju in Lokvi pa so politični program skromno izvajali. Najbolj težko je bilo v nabrežinskem in openskem rajonu. V nabrežinskem okraju so bile partizanske šole le v Zgoniku, Sempolaju, Samatorci in Saležu. Po februarjih pravalah so v marcu šole ponovno odprli, v ostalih krajih pa je uspevala belogradistična propaganda. Bombni napad na Općine je narodnoosvobodilno gibanje na Krasu prizadel. Številne družine so se izselile, veliko begunskih otrok je prišlo v tomajsko šolo, kar je nekoliko zavrllo politizacijo. Šolsko delo in večerne tečaje je tudi v tem okraju oviralo spomladansko poljsko delo in paša živine. V Pliskovici pa je roditelj-

ski svet celo sklenil, da bo denarno kaznoval starše, ki zaradi poljskega dela niso pošiljali otrok v šolo. V Škrbinskem okraju pa so krajevnim potrebam prilagodili šolski urnik.¹²⁸

Zaradi okupatorjeve dejavnosti sta trpela tudi prireditvena dejavnost in ostalo kulturno delo. Še najboljše možnosti za to dejavnost so bile v štanjelskem okraju. Okrajni pevski referent Bogdan Breščak je pričel intenzivno organizirati pevske zborne v okraju. Organizirali so tudi redne pevske vaje po dve uri na teden. Breščak je vodil ženske pevske zborne v Štanjelu in Gabrovici ter Coljavlji. Ženski pevski zbor v Kobeglavi je vodil župnik Ivan Drašček. Ženska pevska zborna so organizirali tudi v Koprivi, vodila ga je, kot že povedano, Berta Ukmar, v Pliskovici pa Alojz Šuc.¹²⁹

Veliko zanimanje so posvečali tudi prirejanju iger. Najprej so uprizarjali igre, ki so jih poznali že pred prvo svetovno vojno, npr. »Trije potočki«, od Jake Štoka »Moč uniforme«, »Čašico kave« (»Skodelica kave« Ivana Cankarja?) »Lažni zdravnik« in druge. Kakor hitro so se pojavile nove sodobne teme, pa so pričeli uprizarjati partizanske igre: Mateja Bora »Gospod Lisjak«, Miletja Klopičiča enodejanko »Mati«, neznanega avtorja »Nove žene«, Katajeva »Tri zaostale ure«, »Skrivače«, Vošnjakovo »Borbo«, dalje »Ječa se je odprla« itd. Recitirali pa so najraje pesmi Mateja Bora, Simona Gregorčiča, Srečka Kosovela, Franceta Prešerna, Karla Destovnika-Kajuha in drugih. Prireditvam na Krasu je povečini prisostvoval tudi Južnoprimski odred.¹³⁰

Proslava triletnice OF in »Narodno tekmovanje«

Aprila 1944 so na Krasu praznovali 25-letnico ustanovitve KPJ in triletnico ustanovitve OF. Prvo praznovanje je razpisal okrožni komite KPS za Kras 16. aprila. Javne proslave naj bi organizirale vaške celice. Komite je razpisal tudi tekmovanje med okraji za utrditev organizacijske povezave in za idejno poglobitev kadrov. Za nagrado je predvidel zbirko partijske literature. Tekmovanje naj bi zaključili 5. maja.¹³¹ Prednost pa je dobilo proslavljanje triletnice ustanovitve OF. Mitinge in kulturne programe so prirejale vse organizacije narodnoosvobodilnega gibanja in borci Južnoprimskega odreda. Na predvečer praznika so po vseh prižgali kresove, proslave pa so prirejali od 27. aprila do 3. maja in z njimi so počastili tudi 1. maj.

V štanjelskem okraju so imeli prireditve v Koprivi, Skopem, Krajni vasi, Pliskovici, Gabrovici, Kosoveljah, Kobeglavi, Hruševici in v Štanjelu. Tu je bila 27. aprila osrednja okrajna prireditev, ki se je udeležilo 250 obiskovalcev. V tomajskem rajonu je bila osrednja prireditev v Avberju, proslave so bile še v Tomaju, Križu [pri Dutovljah], Dobravljah, Dutovljah, Gradnjah, Šepuljah in v Ponikvah. S sežanskem okraju so imeli proslave v Kazljah in v Gorenjah, v nabrežinskem v Trnovci, Saležu in Samatorci, v doberdobskem pa v Jamljah, Opatjem selu, Lokvici, Hudem logu in na Vrhu Sv. Mihaela. Proslavljeni so tudi v Škrbinskem okraju. Prireditve so bile v Vojščici, Brestovici, Kostanjevici in v Selah, v komenskem pa v Velikem dolu, Svetem, Gorjanskem, Ivanjem gradu, Volčjem gradu, Zagajcu in v Tubljah. Drugod proslave niso bile možne.¹³²

¹²⁸ Arhiv SSM Lj. — F 164/11, F 164/12.

¹²⁹ Arhiv SSM Lj. — F 164/12.

¹³⁰ Arhiv SSM Lj. — F 175/5.

¹³¹ Arhiv SSM Lj. — F 164/2.

¹³² Arhiv IZDG — F 555/3.

O »Narodnem tekmovanju« so v okrožju razpravljali že na četrti seji učiteljskega odbora OF 23. aprila in sklenili, da bodo izdali posebno brošuro — označili so jo »Kraški zbornik«; v njem so nameravali objaviti najboljše spise in risbe šolske mladine in starejših.¹³³

Program tekmovanja pa so sprejeli na posameznih rajonskih sestankih med okrožno prosvetno referentko in kulturnoprosvetnimi delavci v rajonih. Zavzeli so se za splošen razpis in za okrožje sprejeli naslednji okvirni načrt:

- sestavili bodo šest učnih enot,
- ukinili bodo domobransko šolo v Narečini,
- reviji »Mladi rod« bodo poslali 15 dopisov,
- priredili bodo 20 prireditev,
- organizirali bodo 30 pevskih zborov,
- za narodnoosvobodilni tisk bodo pripravili petdeset dopisov in trideset pesmi ter postavili šestdeset dopisnikov,
- izdelali bodo pet umetniških del,
- za dvajset vasi bodo pripravili kronike,
- ustanovili bodo štirideset knjižnic.

Načrt je bil obsežen, vendar okrožna prosvetna referentka je ugotavljala, da je realen, čeprav so v podobnih panogah posebej tekmovali tudi organizacije ZSM ter komisije za agitacijo in propagando.¹³⁴

PRVA POKRAJINSKA PROSVETNA KONFERENCA V SLOVENSKEM PRIMORJU 19. — 21. MAJA 1944

Z namenom, da bi potrdili usmerjenost prosvetnokulture politike, delo poenotili in poglobili in tudi sprejeli načrte za nadaljnje delo, je pokrajinski odbor OF v dneh od 19. — 21. maja sklical prvo pokrajinsko prosvetno konferenco za Slovensko Primorje na Gačniku. Konference so se udeležili okrožni prosvetni referenti in okrožni šolski nadzorniki primorskih okrožij. Vipavsko okrožje je zastopal okrožni referent Franc Sluga-Grom, kraško okrožna prosvetna referentka Vižintinova in nadzornik Vouk, goriško pa prosvetna referentka Živa Fornazarič in nadzornica, ki so jo tedaj na novo določili, Danica Poberaj. Konference se je udeležil tudi vodja oddelka za osnovno šolstvo pri prosvetnem odseku predsedstva SNOS Martin Mencej, organizacijski sekretar oblastnega komiteja KPS za Slovensko Primorje Franc Kimovec-Žiga, član Ob-kom Jože Srebrič, poslovodeči podpredsednik pokrajinskega odbora OF dr. Joža Vilfan, tajnik tega odbora Tomo Brejc, sekretar Ob-kom SKOJ Lado Pohar-Damjan, ki je zastopal tudi pokrajinski odbor SPZZ, ter referent za zdravstvo pri pokrajinskem odboru OF dr. Danilo Lokar-Vid Dobrin, M. Samsa in Henrik Zdešar, ki je konferenco vodil. Udeleženci so obravnavali tekoče šolske probleme in primerjali predvojne šolske in kulturne razmere z novimi. Ugotovili so, da se politizacija šol uresničuje, ponekod je ustna, ponekod uporabljo posebne zvezke, drugod so se posluževali drugih oblik. Borbeni duh je bil prisoten pri vseh predmetih. Veliko pozornost je konferenca posvetila obrevnavanju odnosov med šolo in domom in pionirske organizaciji. Le-ta ni bila šolska organizacija, čeprav jo je povečini vodilo učiteljstvo ali člani šolske organizacije. Pionirske odrede so organizirali na številnih šolah. Cilj organizacije je bilo vzgajanje šolske mladine v ljubezni do partizanov in

¹³³ Arhiv SSM Lj. — F 164/12.

¹³⁴ Arhiv SSM Lj. — F 164/11.

vsega, kar je bilo z njimi povezanega. Pionirji so partizane tudi skušali posnemati, tako v svoji organizaciji, kakor tudi pri delu in v obnašanju. Odredi so imeli svojega komandirja in politkomisarja, pa tudi blagajnika, propagandista itd.¹³⁵

Na konferenci so se zavzeli za to, da se morajo učitelji pionirske organizaciji zelo posvetiti in tudi iz izvenšolske mladine ustvariti enoten kolektiv, v katerega bi poleg politične vzgoje vnašali tudi kulturne, telesnokulture in druge oblike dela. S tako pestrostjo aktivnosti bi odpravili nevarnost, da bi pionirska organizacija enačili z bivšimi fašističnimi organizacijami mladine. Glede materialnega stanja učiteljstva se je konferenca zavzela za že ustaljene oblike. Zedinili so se, da bodo šole enotno poimenovali z označbo »osnovna šola«, v njih pa bodo poučevalli lahko le tisti, ki bodo imeli namestitvene dekrete, vse namestitve pa so bile začasne. Dekrete je izdajal le oddelek za osnovno šolstvo pri prosvetnem odseku predsedstva SNOS, začasne šolske nadzornike pa le predsedstvo SNOS. V zvezi z organizacijo kulturnih prireditev pa so sklenili, da morajo doseči tako raven, da bodo z njim zadovoljile vse prebivalstvo. Težišče prireditev pa mora biti na njihovi vsebin in ne na spremljajočih zabavah. Posebno so kritizirali ples, ki so mu že dalj časa zelo nasprotovali starejši prebivalci in nekateri duhovniki. Za organizacijo kvalitetnih kulturnih prireditev so udeleženci konference predlagali, naj pokrajinski odbor OF preskrbi gradivo za skupne recitale. Zlasti so si želeli priredbe iz kmečkih punkov, župančičeve Dumo itd. Želeli so tudi pesmarice za mladinske in ženske pevske zbole. Pevske zbole so na konferenci posebej obravnavali. Ta oblika kulturnega udejstvovanja je bila na Primorskem zelo razvita, predstavljala pa je tudi zelo pomembno propagandno sredstvo. Točne evidence o številu zborov ni bilo, povsod pa so poročali o težavah zaradi pomanjkanja povodov. Dogovorili so se, da se bo pevskim zborom potrebitno še bolj intenzivno posvečati, načrtovali pa so tudi organizacijo nekaterih godb na pihala.

Z mladinsko literaturo so bile med NOB na Primorskem stalne težave. V prvem šolskem letu so na Primorskem izdajali »Mladi rod«, za drugo šolsko leto pa so predvideli novo izdajo enotnega slovenskega glasila in izboljšano obliko »Pionirja«. Na konferenci so se zavzeli, da bi v drugem šolskem letu izdali tudi osnovnošolske čitanke, za višje razrede pa periodične snopiče, ki bi zadostili potrebam po ustrezničnem čitalu. Sklenili so, da morajo prosvetni referenti in nadzorniki do zaključka šolskega leta zbrati natančne podatke o šolah in učiteljih, tudi tistih, ki niso poučevali, in iz njih na predloženih formularjih izdelati šolske statistike. Dogovorili so se tudi, da na šolah ne bodo zaposlovali ljudi, ki so bili v službi okupatorja, oziroma da bodo strogo upoštevali okoliščine, v katerih so dejavnost opravljali, vse izpite, opravljene v okupatorjevih ustanovah, pa so razglasili za neveljavne.

Za izpopolnjevanje učiteljev so na konferenci sklenili, da bodo organizirali počitniške učiteljske tečaje. Predvideli so tri. Prvega, šest- do desetdnevnega na Dolenjskem, bi organizirali za učitelje, ki niso imeli ustrezne politične izobrazbe. Druga dva bi organizirali na Primorskem; od srede julija do srede avgusta za učitelje z italijanskim učiteljiščem ali z višjo Italijansko srednjo šolo ali z nedokončano slovensko srednjo oziroma trgovsko šolo in od srede avgusta do konca septembra za učitelje z nižjo italijansko srednjo ali osnovno slovensko šolo. Za tečaje je vladalo veliko zanimanje. Omejeno število tečajnikov (za 1. primorski tečaj 63 tečajnikov — kraško okrožje pet, goriško deset, vipavsko šest, za drugi tečaj 60 — kraško okrožje pet, goriško štiri in vipavsko štiri) je povzročilo splošno razočaranje. Navzoče so na konferenci seznanili, da bodo tečaje z Izjemo Mare

¹³⁵ Arhiv SSM Lj. — F 164, Silva Kmet, o. c.

Samsa in Marice Čepe-Eve, vodili predavatelji, ki jih bo poslalo predsedstvo SNOS. Za politično in strokovno izpopolnjevanje učiteljev je konferenca predvidela organizacijo rednih okrožnih in tudi krajevnih ali medkrajevnih učiteljskih tedenskih konferenc. Za vodstvo okrožnih konferenc so določili nadzornike in prosvetne referente, obravnavali pa naj bi notranje- in zunanjepolitični program, pedagoško problematiko, šolsko organizacijska vprašanja, problematiko roditeljskih svetov itd. Razprave pa naj bi spremljala vzorni nastopi. Krajevne konference, združene s političnimi urami, pa naj bi obravnavale aktualne politične probleme na terenu, metodično didaktična vprašanja, šolsko organizacijska vprašanja in problematiko odnosov med šolo in domom. Večjo odgovornost o problematiki šolstva in učiteljstva bl. morale imeti tudi okrožne učiteljske organizacije OF. Zavzeli so se tudi za enotna politična strokovna glasila za učitelje, ker ločevanje v danih pogojih ni bilo možno, to funkcijo pa je opravljala enoten slovenski list »Prosveta«, na Primorskem pa naj bi po potrebi izdali še list »Učiteljski svetovalec«. Konferenca je tudi potrdila usmerjenost »Narodnega tekmovanja« in se zavzela, naj se šolski pouk zaključi 30. junija, za tiste šole, ki so pričele pouk po 1. marcu, pa 30. julija. Ob zaključku šolskega leta pa bi učencem in tečajnikom večernih tečajev razdelili tiskana spričevala, v katerih bi ocenili marljivost in verouk, z enotno oceno pa bi označili splošni šolski napredek.¹³⁶

Konferenca je po obravnavanju okrožne problematike pokazala, da je kulturno prosvetna dejavnost na Primorskem v prvih devetih mesecih po kapitulaciji Italije dosegla velik razmah. Aktivnost so razumljivo spremljale tudi napake, ki so ponekod izvirale iz sektašenja, drugod iz oportunizma, po večini pa iz neznanja in neizkušenj. Sklepi in predlogi, ki so jih sprejeli na konferenci, so postali podlaga za usmeritev kulturno prosvetne dejavnosti v zadnjem mesecu prvega šolskega leta in še posebno v počitnicah in v drugem šolskem letu.

URESNIČEVANJE DOLOČIL POKRAJINSKE PROSVETNE KONFERENCE IN KULTURNI RAZVOJ DO UPRAVNOPOLITIČNE REORGANIZACIJE OKROŽIJ KRAS — GORICA — VIPAVA

Vipavsko okrožje

Po usmeritvah pokrajinske prosvetne konference se je kulturno delo v okrožju poživilo. Posebno si je zato prizadevala okrožna šolska nadzornica Pahorjeva, ki je z osebnimi obiski in dodatnimi okrožnicami okreplila politizacijo šole, učitelje pa usmerjala v strokovno in politično izpopolnjevanje. Prosvetni referent pa se je posvetil prireditveni dejavnosti in razvoju množične ljudske prosvete. Pri delu se je naslanjal na okrajne prosvetne referente (Jože Burger — v Šentviškem okraju, Feliks Hladnik-Titan v ajdovskem okraju, Leopold Rener-Boris v Štajerskem, Danica Cigoj v svetokriškem, Vesna Kovačič-Vislava v rihemberškem, Miro Lojk-Stik v črniškem). Poživljena dejavnost je bila usmerjena tudi v uspešnejše tekmovanje.

Dne 28. maja 1944 je Pahorjeva naročila učiteljem, naj se redno udeležujejo tedenskih političnih ur, ki morajo prerasti v tedenske rajonske učiteljske konference, na katerih naj obravnavajo politične in šolske probleme in učni program. Delujejo pa naj po krožkih, kakor so jih predhodno določili.¹³⁷ Po tej pobudi so se učitelji sestajali na konferencah in o njih poročali nadzornici. Najbolj aktivni so bili v vipavskem, Šentviškem, Štajerskem in rihemberškem rajonu. Delo v ostalih

¹³⁶ Arhiv SSM Lj. — F 175/5, arhiv IZDG Lj. — 545/2.

¹³⁷ Arhiv SSM Lj. — F 164/10.

rajonih pa je onemogočala okupatorjeva vojska, ki se je pogostokrat premikala po glavni cesti Gorica — Ajdovščina. Hud udarec je doživel v sveto-kriškem rajonu, ko so nemški vojaki 2. junija požgali Cesto in so pouk v okraju morali začasno prekiniti, ker starši zaradi strahu niso hoteli pošiljati otrok v šolo.¹³⁸ Dne 1. junija so na Gočah sklicali peto učiteljsko konferenco za rajone zgornjega dela okrožja, 2. junija pa v Zavinem za črniški, svetokriški in rihemberški rajon. Učitelji so potrdili sklepe pokrajinske konference in razpravljali o »Narodnem tekmovanju«. V njegov program so vključili tudi pobiranje posojila svobode med šolsko mladino in imenovali petčlansko komisijo za ocenjevanje uspešnosti tekmovanja po rajonih. Za strokovno izpopolnjevanje pa so na pobudo nadzorce učitelji: Erna Sotlar-Bara s Planine, Darinka Makovec iz Vrtovč in Jožko Burger iz Šentviškega okraja pripravili nastope iz nekaterih sodobnih šolskih tem, kulturna skupina IX. korpusa pa je za udeležence pripravila kulturno prireditve. Za drugo polovico okrožja konferenca ni uspela. Udeležili so se je le predstavniki štirih šol rihemberškega okraja. Tudi tu so dopolnili program »Narodnega tekmovanja« in imenovali ocenjevalno komisijo. Učiteljici Vesna Kovačič in Mara Furlani pa sta pripravili vzorni nastop. Za ostale učitelje, ki se konference niso udeležili, je Pahorjeva pooblastila Kovačičeve, naj kot njena namestnica zanje sklice po rajonih konference.¹³⁹ Konference so bile 6. junija v Malih Žabljah za svetokriški rajon, 7. junija v Batujah za črniški rajon, 9. junija v Šmarjah za rihemberški rajon. Na konferencah, kjer je obravnavala za okrožno konferenco predpisane probleme, je izbrala tudi podrobne podatke o učiteljih in njihovi izvenšolski aktivnosti.¹⁴⁰

V tem času so zaradi poslabšanega vojaškega položaja v okrožju zaprli šolo v Ajdovščini in Vipavi, po vaseh pa so zaključevali »Vojkov teden«. Spominske svečanosti so v številnih krajih morali prilagoditi krajevnim možnostim. Janko Premrl-Vojko, ki so ga že šteli za narodnega junaka, je bil globoko zapisan med vipavskim ljudstvom. Žalne svečanosti, ki so jih ponekod organizirali tudi za javnost, so zato povsod dobro uspele.¹⁴¹

V času »Narodnega tekmovanja« so poživel tudi množično kulturno dejavnost. Dne 25. maja je okrožni prosvetni referent naročil okrajinom prosvetnim referentom, naj celotno tekmovanje poenotijo, tekmovalce naj povežejo, skrbijo pa naj za pevske zbole.¹⁴² Val prireditve za praznovanje triletnice OF in 1. maja se je nadaljeval v politično zelo razgibanem predvolilnem obdobju maja in junija. Tekmovanje se je zaključilo 27. junija, okrajne prireditve pa so organizirali od 22. do 27. junija. Ob zaključku tekmovanja so okvirni načrt presegli. Ob neupoštevanju prireditve iz okrajev Črniče, Št. Vid, Sveti Križ in deloma Rihemberk (Branik), od koder ni bilo poročil, so v okrožju imeli 106 kulturnopolitičnih srečanj. Okvirni načrt tekmovanja pa jih je predvidel sto. Presegli so tudi načrtovano ustanavljanje pevskih zborov (6). Po koncu tekmovanja je referent zbral podatke za zbole v Podragi (mešani pevski zbor — pevovodja Franc Kopačin), Vrhopolu (mešani pevski zbor, pevovodja Franc Kopačin), na Gočah (mešani pevski zbor, pevovodja Slavko Vouk), v Gabrijah (ženski pevski zbor — pevovodja Franc Jerič), v Križu (mešani pevski zbor, ženski in dekliški pevski zbor, vodil jih je župnik Simčič). Ni pa bilo podatkov o pevskih zborih iz Gornje Branice, Lozic in Šmarj, Planine in Kamenj. Manjši in priložnostni pevski zbori so bili skoraj po vseh

¹³⁸ Arhiv SSM Lj. — F 164/6.

¹³⁹ Arhiv NSK Trst OZ — F 5.

¹⁴⁰ Arhiv SSM Lj. — F 164/8.

¹⁴¹ Arhiv SSM Lj. — F 164/15.

¹⁴² Arhiv SSM Lj. — F 169/5.

vaseh. Med tekmovanjem so za organizatorja pevskih zborov določili Leopolda Renerja iz Štjaka. Načrtovali so tudi ustanovitev pevske zveze ali društva, ki bi ga poimenovali po Janku Premrlu-Vojku. Za predsednico pa so že določili Vojkovo sestro Slavko Premrl-Lipo. Ta pevska zveza naj bi nadomeščala okrožni pevski zbor, ki ga v danih razmerah niso mogli uresničiti. Tekmovali so tudi v likovni umetnosti. Uspehi pa so bili skromnejši — dobili so le dva primerka iz slikarske umetnosti, nekaj pa je bilo tudi kiparskih poskusov. V baletu in telovadbi pa je uspešno tekmovala braniška mladina.

Rajonska tekmovanja so bila v Gojačah za črniški okraj, v Podragi za šentviški, v Šmarjah za rihemberški, na Planini za ajdovski, v Križu za svetokriški in v Štjaku za štjaški okraj.¹⁴³

Ocenjevalna komisija je bila zadovoljna z uspehi. Dejavnosti, v katerih so tekmovali, so dale vzpodbude za poglobitev dela. Nameravali so tudi s tekmovanji nadaljevati. Ajdovsko okrožje je celo razpisalo novo trimesečno tekmovanje — od 20. julija do 20. oktobra. To tekmovanje pa ni zaživelo, ker je izvršni odbor OF medtem razpisal »Tekmovanje zmage«. Da bi poglobili kulturno dejavnost, je okrožni referent Sluga 12. julija 1944 v Potoku pri Šmarjah sklical več sestankov — z okrajnimi prosvetnimi referenti, s pevovodji in z nekaterimi učitelji. Razpravljali so o okreplitvi zborovskega petja na terenu in sklenili, da bodo pevske zbole organizirali v vseh krajinah, kjer bo možno. Zbole pa da bodo tudi poimenovali. V okrožno pevsko zvezo bi vsak zbor poslal nekaj svojih najboljših predstavnikov. Na sestanku so tudi določili nekaj pesmi, ki bi jih moral obvladati vsak zbor za skupne nastope, ostale pesmi pa so zbori sami izbirali, in se dogovorili, da bodo med zbori organizirali tekmovanje. Na sestankih so tudi sklenili, da bodo celotno kulturno prosvetno delo razdelili v več sekcij: za šolstvo, za glasbeno dejavnost, za likovno umetnost, za literarno umetnost in za telovadbo. Za posamezna področja pa so bili določeni odgovorni načelniki — Ema Sotlar-Dora Jamnik, učiteljica s Planine, je bila določena za literarno dejavnost in za zbiranje narodnega blaga, Slavko Premrl so določili za vodstvo dramske dejavnosti, Maro Furlani za telovadbo, Darinko Makovec, učiteljico z Vrtovč, za likovno umetnost. Glasbena dejavnost je obsegala organizacijo pevskih zborov, tamburaških orkestrov, godb na pihala in harmonikaše. Za načelnika temu odseku so določili Leopolda Renerja.¹⁴⁴

Uspešno je bilo tudi tekmovanje šolske mladine. Ob zaključku tekmovanja je okrožna šolska nadzornica poročala, da so vse šole uredile in obdelale šolske vrtove. Večerne tečaje so ponekod zaradi okupatorjeve dejavnosti morali ukiniti, nikjer pa jih ni preprečilo poljsko delo. Učenci so se tudi potrudili in na vseh šolah pripravili proste spise. Najboljši so bili spisi z osnovnih šol v Šmarjah, Ložah, Gabrijah in v Podragi. Risanja običajno v šolah niso poučevali, prav zato je bila pohvaljena samoiniciativnost šol v Grižah, Lozicah, Selu, Gojačah ter v Vrhpolju. Pionirske organizacije so bile uspešne v Podragi, v Štjaku, na Gočah in na Slapu. Za najbolj uspešno šolo pa so ocenili šolo z Goč, kjer je poučevala Hajda Ferjančič-Metka. Tekmale so tudi igralske skupine in posamezniki. Najuspešnejša je bila dramska skupina Iz Lož, v monogovorih in v solopetju pa so bili najboljši učenci iz Lozic. Posojila svobode so učenci nabrali 69.457 lir — pri tem pa niso bile upoštevane vsote črnškega in svetokriškega okraja. Šole so tudi nabrale 150 kg suhega čaja in ga odpisale v partizanske bolnišnice.¹⁴⁵

Z najboljšimi točkami rajonskih tekmovanj je vipavsko okrožje 2. julija tekmovalo na okrožni prireditvi v Šmarjah. Komisija je za najboljše ocenila telo-

¹⁴³ NI bilo mogoče ugotoviti, kje je bilo tekmovanje za vipavski okraj.

¹⁴⁴ Arhiv SSM Lj. — F 164/2, F 169/5.

¹⁴⁵ Arhiv SSM Lj. — F 164/5.

vadni nastop osnovne šole iz Spodnje Branice, monolog »O Vojku« in solo pesem »Oj rožmarin«, ki so ju pripravili učenci iz Lozic. Po zaključnem tekmovanju 16. julija v goriškem okrožju pa je v medokrožnem tekmovanju, kjer so tekmovala goriško, kraško in vipavsko okrožje, to okrožje je zasedlo zadnje mesto.¹⁴⁶

Vzporedno z zaključkom »Narodnega tekmovanja« se je zaključevalo tudi prvo šolsko leto. Dne 30. junija so imeli zadnjo učiteljsko konferenco za vipavsko okrožje v šolskem letu 1943/44. Na njej so obravnavali poročila posameznih šol. Največjo pozornost so posvetili šoli v Ajdovščini, kjer je v prvem šolskem letu poučevalo šest učiteljev (Mila Fajgel, Cvetana Paljk, Darinka Jamšek-Hrobot, Marica Ferjančič, Nada Brajnik, Angel Trojer). Solski okoliš je obsegal še vasi Ustje in Gorenje. Pouk je trajal celo leto. Dne 3. junija pa so šolo na zahtevo pokrajinskega odbora OF zaprli, toda zaradi groženj domobrancev so jo čez dober mesec ponovno odprli. Dopis okrožnega NOO z zahtevo, da s šolo definitivno prekinejo, z dne 19. junija, pa so prejeli šele 23. junija, ko so pouk že sami zaključili. Tudi vipavska šola je bila zaprta, čeprav so starši želeli, da bi pouk nadaljevali. Le za prvi in peti razred so organizirali privatne krožke, v katerih sta poučevali Ada in Dora Mesesnel v svojih in drugih privatnih stanovanjih. Za vse šole so pouk prekinili 30. junija, pač pa so po sklepu okrožne konference med počitnicami učitelji organizirali politične ure in sistematični študij metodike in didaktike. Ni pa poročil o predvideni triurni tedenski zaposlitvi učencev (telovadba, petje, dramatika),¹⁴⁷ čeprav so 10. julija na Vrtovčah¹⁴⁸ organizirali enodnevni tečaj za učitelje, na katerem so se seznanili s poučevanjem telovadbe. Spoznali so tudi slovenska povelja, predelali pa so razgibalne in gimnastične vaje ter čitanje telovadnih vaj. Tečaj je vodila Mara Furlani, učiteljica iz Spodnje Branice.¹⁴⁹

Goriško okrožje

Okupator je iz svojih postojank v goriškem okrožju oviral poživitev kulturnoprosvetne dejavnosti na Goriškem. Trpele so tudi priprave na Narodno tekmovanje in šolsko delo. Narodno tekmovanje so zaključili z nastopi od 22. junija do 1. julija. Dne 22. junija je na Gradišču tekmovala gradiška šola, 27. junija pa je prav tako na Gradišču tekmovala prvaška mladina. Dne 29. junija je bila prireditev v Renčah, 30. junija v Biljah in 1. julija v Orehovljah. Najboljši nastop je pripravila prvaška mladina. V tekmovanju so se vključile tudi mladinske in druge organizacije, vendar je bilo tekmovanje manj uspešno. V okrožju, kjer je po odhodu Žive Formazarič na centralni partizanski tečaj, vse prosvetno delo vodila Danica Poberaj, tudi niso prejeli veliko materiala.¹⁵⁰

Za medokrožno tekmovanje, s katerim so nameravali zaključiti »Narodno tekmovanje«, so vsa tri okrožja načrtovala skupno prireditve. Spričo močne sovražne dejavnosti in raznih hajk udeležba goriškega okrožja ni bila možna. Prvotni načrt so za to spremenili in organizirali posamezne prireditve, na katerih so predstavili najuspešnejše točke okrajnih prireditov. Prvo je tekmovalo vipavsko okrožje 2. julija, 9. julija je tekmovalo kraško in 16. julija goriško okrožje. Tekmovalce je ocenjevala skupna komisija, ki so jo sestavljali: Vid Vremec-Voljan in

¹⁴⁶ Arhiv SSM Lj. — F 175/ .

¹⁴⁷ Arhiv NSK Trst OZ F 5.

¹⁴⁸ Miro Brečelj, Ajdovščina, ustni vir.

¹⁴⁹ Arhiv SSM Lj. — F 164/5.

¹⁵⁰ Arhiv SSM Lj. — F 164/8.

¹⁵¹ Arhiv SSM Lj. — F 175.

¹⁵² Arhiv SSM Lj. — F 164/12, F 164/11.

Sava (?) iz kraškega okrožja, Slavka Premrl-Lipa in njeni namestnici Minka Pahor-Tuga ter Erna Poljšak iz vipavskega okrožja, iz goriškega okrožja pa Fanika Škarabot ter verski referent pri IX. korpusu duhovnik Ivan Černetič. Na zaključnem tekmovanju v goriškem okrožju je komisija proglašila za najboljše goriško okrožje, po uspešnosti je sledilo kraško in za tem vipavsko.¹⁵⁶ Medokrožna ocenjevalna komisija se je zavzela, da bi v primeru, če bi organizirali vseprimorski kulturni festival, predstavili najboljše točke programov vseh treh okrožij.¹⁵⁷

Šolski pouk so v okrožju zaključili 30. junija za vse šole. Edino šolo v Bukovici, kjer so pouk pričeli po mesecu februarju, so zaradi stalnih obiskov alpincev iz Dornberka že predčasno zaprli. V Bukovici so obiskovali pouk tudi otroci iz Volče drage. Ob zaključku pouka je okrožna šolska nadzornica Poberajeva ugotavljala, da so bili uspehi zadovoljivi, da pa so bile velike razlike pri otrocih iz šol, kjer je okupatorjeva vojska ovirala redno šolsko delo. Najboljša šola v okrožju pa je bila gradiška, kjer sta poučevali poklicna učiteljica Silva Peric in pomožna učiteljica Slava Kerševan. Zelo uspešni so bili tudi učenci osnovne šole iz Šempasa, na kateri sta poučevali poklicna učiteljica Milka Simončič in pripravnica Milka Majcen.¹⁵⁸

Kraško okrožje

Po pokrajinski prosvetni konferenci so njene usmeritve poskušali izvajati tudi v kraškem okrožju. Splošna prizadevanja je zelo ovirala okupatorjeva aktivnost iz okrepljenih sovražnih postojank. Med drugim so v tem času požgali šolski poslopji v Štanjelu in Avberju v Štanjelskem in tomajskem rajonu, vas Vojščico v Škrbinskem in Sela v doberdobskem okraju. Redno šolsko delo in večerni tečaji na Krasu so zaradi dogodkov doživeli pravo krizo. Šole v prizadetih krajih so začasno zaprli. V juniju so v tomajskem rajonu pouk obnovili, toda šolske sestre so se zaradi varnosti zavzele za izključno nepolitični pouk. Pouk so ukinili tudi v Lokvi v sežanskem okraju, ker se je v šolsko poslopje naselila nemška posadka. V openskem rajonu pa so šolsko delo še vedno le vpeljevali. Javna šola je bila le v Malem Repnu. V Briščikih in na Kontovelu pa so organizirali javne krožke. Krizo večernih tečajev je pogojevalo tudi poljsko delo, pri katerem so bili zaposleni učitelji in tečajniki. V začetku junija 1944 so zaprli večino večernih tečajev v okrožju.¹⁵⁹ Da bi poživeli splošno kulturno delo, so reorganizirali prosvetni odsek v doberdobskem rajonu. Za novo prosvetno referentko so namesto Miroslava Pahorja-Mihe določili Tatjano Fakin-Ninel.

Posebno skrb so v okrožju posvetili množični pevski dejavnosti. Prvega doberdobskega prosvetnega referenta Zorana Tavčarja-Drenka, ki se je junija vrnil od okrožne gospodarske komisije k prosvetnemu delu, so določili za okrožnega organizatorja in referenta za pevske zbrane.¹⁶⁰ Njegovo delo pa je oteževalo pomanjkanje pevovodij. Da bi zadostili velikemu navdušenju in pripravljenosti za sodelovanje, so pevce manjših vasi priključili k večjim skupinam. Na sestanku učiteljskega odbora 19. junija 1944 so ugotovili, da v okrožju deluje sedemnajst pevskih zborov (v okraju Doberdob: v Jamljah, v Doberdobu, v Opatjem selu; v okraju Škrbina: v Brešovici; v okraju Komen: v Velikem Dolu, na Brjah in v Ivanjem gradu; v okraju Štanjel: v Štanjelu, Hruševici, Kobeglavi in v Koprivi; v okraju Tomaj: v Dutovljah in Avberju; v okraju Sežana pa v Kazljah in Žirjah).

¹⁵⁶ Arhiv SSM Lj. — F 164/8, F 164/9. Izjavi: Silva Peric in Slava Kerševan v Goriškem muzeju.

¹⁵⁷ Arhiv SSM Lj. — F 164/11.

¹⁵⁸ Arhiv SSM Lj. — Ib.

V okrožju so preskrbeli tudi poligraf za razmnoževanje not, ki so jih razpošiljali po okrožju. Načrtovali so tudi ustanovitev instrumentalnega orkestra, ki bi krožil po prireditvah v okrožju.¹⁶¹

Na »Narodno tekmovanje« so se klub sovražnim postojankam v okrožju dobro pripravljali. Na devetem zasedanju okrožnega učiteljskega odbora 16. junija so za ocenjevanje uspešnosti pouka po partizanskih šolah določili komisijo, ki so jo sestavljali okrožna prosvetna referentka Vižintinova, šolski nadzornik Vouk in prosvetni referent tomajskoga okraja Danilo Celar-Marinko. Za ocenjevanje kulturnih prireditev pa so določili več skupin s po dvema članoma iz učiteljskega odbora. Vsaka skupina naj bi ocenjevala po dva okraja, okrožno tekmovanje pa naj bi ocenjeval učiteljski odbor v celoti.¹⁶² Dne 22. junija pa je pokrajinski odbor OF za sestavljanje medokrožnih ocenjevalnih komisij določil Maro Samsa.¹⁶³

Na Krasu so »Narodno tekmovanje« zaključili 27. junija. Komisija je ugotovila, da so najboljšo proslavo triletnice OF praznovali v Kazljah, za najboljšo šolo pa so proglašili osnovno šolo na Colu pri Repentabru, kjer je poučeval nekvalificiran učitelj Anton Pipan-Zvonko. Vsa šoloobvezna mladina iz okraja in pripadajočega šolskega okoliša je ob koncu šolskega leta obvladala elementarno znanje iz jezikovnega in računskega pouka, politizacija šole je bila vidna, red, disciplina in čistoča pa so bili pohvalni. Učitelj je tudi že od začetka šolskega pouka pisal dnevnik in kroniko. Na šoli so poučevali tudi telovadbo in ročna dela, okrog šole pa so imeli dobro urejen šolski vrt.

V okrožju so zbrali sto enainpetdeset otroških dopisov, od teh je bilo trideset dobrih, zbrali so tudi triindvajset risb, eno pesem in štiri igrice. Pripravili so tudi dve učni enoti — prispevala sta jih župnik Karel Oblak z Gorjanskega in učiteljica iz Gabrovice.¹⁶⁴ Vendar pa nista povsem ustrezali zahtevam. Tudi ostali rezultati so bili dobri. V okrožju so zbrali sto dopisov, dvaintrideset pesmi in eno križanko, na likovnem področju pa so prispevali štiri risbe. Manj uspešni so bili na glasbenem področju — z izjemo ustanavljanja pevskih zborov. Teh so med tekmovanjem ustanovili šestnajst, za najboljša pa sta bila ocenjena Štanjelski (kobdiljski), ki ga je vodila Terezina Kos, in zbor iz Pliskovice. Organizirali so tudi trideset kulturnopolitičnih prireditev, na katerih pa zaradi sovražne aktivnosti niso mogle sodelovati najboljše okrožne dramske skupine iz Dutovlj, Koprive in Tomaja. Od ostalih pa je bila najboljša igralska skupina iz Gabrovice. Zelo uspešni so bili tudi pri organizaciji knjižnic in pri sestavljanju kronik.¹⁶⁵ Okrožno tekmovanje so imeli 9. julija v Gabrovici pri Komnu, prireditev pa je ocenjevala tudi medokrožna tekmovalna komisija.¹⁶⁶ Ob zaključku tekmovanja je v okrožju delovalo devetnajst pevskih zborov. Bili so manjši in referent Tavčar je ugotavljal, da so njihove priprave šele na začetku in zato niso dovolj uspešni. Zelo je primanjkovalo tudi pevovodij. V sežanskem okraju so organizirali mešani pevski zbor v Povirju, vodil ga je Milič, iz tega okraja so vodili prosvetno dejavnost tudi v Kazljah, kjer je deloval nanovo ustanovljen ženski pevski zbor pod vodstvom Albina Kjudra. V tomajskem rajonu so organizirali pet pevskih zborov — mešani pevski zbor v Tomaju (pod vodstvom Albina Grmeke), ženski pevski zbor v Avberju (pod vodstvom Grmeke). Pevovodjo mešanih zborov v Vrhovljah in Velikem Repnu pa so mobilizirali. V

¹⁵⁶ Ib.

¹⁵⁷ Ib.

¹⁵⁸ Ib.

¹⁵⁹ Tu so poučevali tri pomožne učiteljice in ni bilo mogoče ugotoviti, katera je prispevala učno enoto.

¹⁶⁰ Arhiv SSM Lj. — F 164/11.

¹⁶¹ Ib.

štanjskem rajonu, kjer je bila kulturnoprosvetna dejavnost najbolj živa, je delovalo šest pevskih zborov: ženski pevski zbor v Koprivi, vodila sta ga Berta Ukmar in učitelj Šonc, ženski pevski zbor v Krajni vasi, vodil ga je Mirko Liča, v Pliskovici sta delovala otroški in ženski zbor, poučeval ju je Alojz Šuc, v Kobdilju je bil ženski pevski zbor, ki ga je vodila Terezina Kos, v Kobjeglavi pa mešani pevski zbor pod vodstvom župnika Ivana Draščka. V komenskem okraju so mešani pevski zbor organizirali v Velikem dolu, vodil ga je Mirko Živec, in v Gorjanskem, vodil ga je duhovnik Karel Oblak, v škrbinskem okraju pa so mešani in otroški pevski zbor organizirali v Brestovici, vodil ga je Mirko Špacapan, in ženski pevski zbor v Temnici, vodil ga je župnik Mozetič. V doberdobskem rajonu je ostal še ženski pevski zbor v Jamljah pod vodstvom Nežice Vižintin.¹⁶²

Dne 30. junija so v okrožju zaključili šolsko leto, le v openskem okraju, kjer so pouk po tajnih krožkih pričeli šele v začetku maja, so ga nameravali nadaljevati tudi v počitnicah. Uspehi po šolah so bili dobri, najboljši so bili na tomajski in avberski šoli, ni pa bila zadovoljiva politizacija šole.¹⁶³

V naslednjih dneh so v skladu z usmeritvami po prvi pokrajinski prosvetni konferenci v vseh treh okrožjih organizacijsko in vsebinsko poglabljali vse oblike kulturnoprosvetne dejavnosti. Največjo skrb so posvečali ljudski umetnosti, počitniško obdobje pa so izrabljali tudi za priprave za naslednje šolsko leto, v katerem so pričakovali tudi konec vojne in prehod k legalnim oblikam dela v novi državi. V takem smislu so praznovali tudi spomin na slovenska apostola Cirila in Metoda. S proslavami so žeeli poudariti njuno poslanstvo in pomen za kulturni razvoj slovanskih narodov, obenem pa tudi bratstvo in enotnost teh narodov. Poudarjali so tudi pravični boj Slovanov z narodi Sovjetske zveze na čelu proti Hitlerjevi Nemčiji, s čimer so tudi uresničevali zgodovinsko oporoko slovanskih blagovestnikov za boj zoper Arnulfov srednjeveško državo. Posebno slovesne so bile proslave v kraškem in goriškem okrožju.¹⁶⁴

Dne 4. julija 1944 je pokrajinski odbor OF najavil prihod komponista Maksu Pirnika na Primorsko. V dogovoru z Martinom Mencejem ga je Predsedstvo SNOS določilo za organizatorja in vodjo pevske dejavnosti na Primorskem.¹⁶⁵ Isti dan je pokrajinski odbor najavil tudi prvi pedagoški tečaj, katerega so na Primorskem zelo pričakovali in pripravljali. Za ta tečaj je zahteval točne podatke o tečajnikih, ki jim je obenem poslal tudi potrebne potne propustnice in navodila za potovanje.¹⁶⁶

PRVI PEDAGOŠKI TEČAJ V SLOVENSKEM PRIMORJU

Sredi julija je Primorsko zajela upravnopolitična reorganizacija. Prvotnih trinajst okrožij so združili v pet novih večjih: srednjeprimorsko, severnoprimsko, zapadnoprimsko, južnoprimsko okrožje in okrožje Trst. Srednjeprimorsko okrožje so sestavljala okrožja Gorica, Kras in Vipava. Kljub reorganizaciji so tečajnike zbirali še v smislu stara uredite. Za Vipavsko okrožje so bili določeni Katarina Terčelj, Darinka Makovec, Mara Furlani, Slavka Premrl-Lipa, Hajda Ferjančič in Milena Čermelj, za kraško okrožje pa Tatjana Fakin, Milka Žvab, Danilo Celar, Cyril Zlobec in Alojz Kokoravec.¹⁶⁷ Tečaja pa so se v resnici udeležili: Mira Beltram, Adela Ferlat, Dostana Mozetič, Zdenka Poberaj iz goriškega okrožja, Danilo Celar,

¹⁶² Arhiv SSM Lj. — F 164/11. Berta Ukmar, ustni vir.

¹⁶³ Arhiv SSM Lj. — F 164/10.

¹⁶⁴ Arhiv SSM Lj. — F 164/12.

¹⁶⁵ Arhiv SSM Lj. — F 168/3.

¹⁶⁶ Arhiv SSM Lj. — F 168/4.

¹⁶⁷ Arhiv SSM Lj. — F 164/8.

Tatjana Fakin, Cyril Zlobec in Milka Žvab iz kraškega okrožja ter Estera Bavčar, Milena Čermelj, Mara Furlani, Darinka Makovec, Katarina Terčelj in Ivanka Blažko iz vipavskega okrožja.¹⁶⁸

Pokrajinska prosvetna konferenca na Gačniku maja 1944 je pokazala, da so na Primorskem odprli veliko število osnovnih šol, na katerih so po veliki večini poučevali nekvalificirani učitelji in ljudje drugih poklicev, ki niso imeli pedagoške izobrazbe. Svoje delo so opravljali iz neizmerne domovinske ljubezni in prežeti z duhom NOB.

Na Primorskem so med počitnicami organizirali le en pokrajinski pedagoški tečaj za učitelje z Italijanskim učiteljiščem, Italijansko višjo srednjo šolo ali z nedokončano slovensko srednjo šolo. Drugi tečaj so organizirali v Brdih, septembra 1944 (vodil ga je Aleksander Dominko), toda le za učitelje zapadnoprimskega okrožja, niso pa organizirali tečaja za srednjeprimorsko okrožje, ki so ga načrtovali v septembru 1944.¹⁶⁹ Pokrajinski tečaj je bil od 20. julija do 16. avgusta. Prvotno so ga pripravljali v Čepovanu, toda zaradi varnosti, spričo sovražne vojnega ofenzive, kraj ni bil prikladen. Tečajnike so premestili v osamljene kmetije nad Gornjo Trebušo. Od najavljenih 52 tečajnikov se jih je zaradi nemogočih prehodov na dogovorenem mestu zbral 16 petindvajset, en tečajnik je bil iz Gorenjske. Tečaj so vodili trije predavatelji, ki jih je poslalo predsedstvo SNOS, in Mara Samsa. Načrt za delo pa je že pred prihodom na Primorsko sestavil Josip Dolgan, vendar so ga zaradi skrajšane dobe morali še poenostaviti. Spričo velikih potreb po prosvetnih delavcih na terenu, so v programu dali prednost študiju petja in pevske teorije ter dramatike. Te predmete so predaval vsak dan. Dolgan je predaval pedagogiko in didaktiko ter zgodovino NOB, dr. Vlado Schmidt je poučeval psihologijo, prof. Pirmik glasbo in Mara Samsa slovenščino. Zaradi izjemno slabega predznanja, zlasti v poznavanju slovenskega Jezika, so za ta predmet morali uvesti delo po krožkih. Intenzivno delo je močno ovirala sovražna vojna ofenziva po Banjški in Trnovski planoti, kljub varnostnim ukrepom — zaščito tečajnikom in nudila posebna zaščitna četa IX. korpusa, so že po tednu dni tečaj preselili v Spodnjo Trebušo.¹⁷⁰ Poleg pedagoških in metodičnih tem so na tečaju obravnavali tudi zgodovino Slovencev in izgradnjo ljudske oblasti, pri petju pa so obravnavali zborno triglasno petje, dekliško in razredno petje ter glasbeno teorijo. Med tečajem je Pirnik sestavil tudi več pesmaric za zborovsko petje, hude pa so bile težave za razmnoževanje, saj je za pisanje not na matrice moral usposobiti posebnega človeka.¹⁷¹

Zaradi vojaške nevarnosti je 9. avgusta pokrajinski OOF predčasno prekinil tečaj.¹⁷² Iz istih razlogov je odpadel tudi drugi pokrajinski pedagoški tečaj, ki je bil predviden za pomožne učitelje z osnovnošolsko izobrazbo ali z nižjo srednjo šolo.¹⁷³

ATTIVITA CULTURALE E SCOLASTICA NELLA PARTE CENTRALE DEL LITORALE (Riassunto)

L'autrice esamina l'organizzazione e lo sviluppo della scuola partigiana slovena, dei corsi per i giovani adulti nonché l'attività culturale di massa dall'armistizio dell'Italia fino alla fine del primo anno della scuola risorta nell'estate del 1944 ch'ebbero luogo nella Piana di Gorizia, nella zona del Carso tra Trieste e Komen e nella Valle del Vipacco

¹⁶⁸ Slavica Pavlić — Viktor Smolej, Partizansko šolstvo na Slovenskem, Lj. 1981 (priloga).

¹⁶⁹ Arhiv SSM Lj. — F 164/8.

¹⁷⁰ Arhiv SSM Lj. — F 168/3.

¹⁷¹ Arhiv IZDG Lj. 545/2.

¹⁷² Arhiv SSM Lj. — F 168/5.

¹⁷³ Drago Pahor, o. c., str. 25.

dove esistevano tre circondari (quello di Gorizia, del Carso e del Vipacco). Dopo 25 anni di oppressione fascista, l'attività culturale e scolastica destava nelle popolazioni del Litorale soddisfazione ed entusiasmo. Non mancavano però difficoltà: accanto alle scuole ed attività culturali organizzate dal Movimento di liberazione nazionale, si stavano diffondendo attività e in primo luogo scuole che non erano in armonia con i principi del Movimento. Ne nasceva un grave problema politico che il nuovo potere popolare cercava di risolvere in vari modi, in primo luogo politicizzando la scuola, sensibilizzando i docenti e dando un indirizzo corrispondente alle manifestazioni culturali. Altro grave problema in cui s'imbattevano le attività scolastiche e culturali consisteva nella carenza di insegnanti abilitati e di persone atte ad organizzare e dirigere le manifestazioni culturali che dovevano perciò poggiare per lo più su persone senza una specifica preparazione pedagogica e andragogica. Ma nonostante le difficoltà il movimento poté vantare in questo campo grandi successi. Quando, nel maggio del '44, ebbe luogo l'adunanza regionale del personale insegnante, funzionavano nei tre circondari cento scuole con 6245 scolari e 183 insegnanti, di cui solo 37 abilitati. In prevalenza insegnavano studenti delle medie e universitari ma anche persone con la sola istruzione elementare. Successo ebbero pure i corsi serali per adulti, nei villaggi si coltivavano attività corali, teatro, si aprirono biblioteche e circoli di lettura.

Tutto ciò contribuiva in misura rilevante ad elevare il livello culturale delle popolazioni; le attività culturali erano un efficace mezzo di propaganda destinata a sensibilizzare politicamente le popolazioni.

Cvetko Vidmar

ORIS ZAVEZNIŠKE VOJAШKE UPRAVE V SLOVENSKEM PRIMORJU (12. 6. 1945 — 15. 9. 1947)

Uvod

Slovenski narod in slovensko ozemlje ter njegovi posamezni deli so v teku stoletij doživelji in preživelji številne tuje gospodarje, ki so na njem stoletja ali samo leta vzpostavljal in izvajali svojo oblast in uveljavljali svojo upravno organizacijo. Za Jožefa II., Napoleona in Bacha, če omenim samo najpomembnejše snovalce moderne upravne organizacije, so vestni uradniki risali meje svojih politično teritorialnih enot po našem ozemlju: kresij, komunov in občin. Gotovo predstavlja poseben dokaz izredne izpostavljenosti slovenskega ozemlja dejstvo, da so se samo v zadnjih 170. letih na njem kot oblastniki zvrstili Avstrijeci, Francozi, Madžari, Nemci, Italijani in na njegovem zahodnem robu v Slovenskem primorju končno še Angleži in Američani, najprej v coni A Julijске krajine v letih 1945—1947, nato pa še v coni A STO do leta 1954.

Pričujoči prispevek se ukvarja z zadnjim, sicer zelo kratkim, vendar izredno zanimivim obdobjem, to je z anglo-ameriško zasedbo Slovenskega primorja ali točneje Zavezniško vojaško upravo Julijске krajine (odslej: ZVU JK) od 12. 6. 1945 do 15. 9. 1947. Ker pa ni nobenega obdobja mogoče obravnavati ne ozraje se na predhodno dogajanje, kar še posebej velja za tako kratko obdobje, kot je dvoletna vladavina ZVU JK, se v tem prispevku sicer bežno in sumarno, pa vendar dotikamo vseh tistih predhodnih upravnih organizacij v Slovenskem primorju, ki so dejansko neposredno pogojevale potek ZVU JK.

Obdobje ZVU JK, s katerim se zaključuje zadnja tuja uprava na ozemlju današnje Socialistične republike Slovenije, sodi v upravno zdodovino slovenskega ozemlja in gotovo zasluži temeljito, strokovnoznanstveno obravnavo. Žal v tem prispevku tega ni bilo mogoče zagotoviti v potrebnih meri predvsem zaradi nedostopnosti arhivske dokumentacije. Prav zato se prispevek naslanja predvsem na časopisne vire in dosegljivo literaturo.

I. MEDNARODNO POLITIČNO OZADJE, KI JE PRIPELJALO DO VZPOSTAVITVE ZVU JK

Z rapalsko pogodbo 1920. leta je Slovensko primorje pripadlo Italiji. Z napadom na Jugoslavijo 6. aprila 1941 je Italija to pogodbo prelomila. Že takrat je bilo jasno, da bosta po končani vojni to ozemlje in ta meja predmet pogajanj, obenem pa je bilo tudi očitno, da si tedaj ne bosta več stali nasproti tako kot leta 1919. Italija kot velesila in mala, komaj ustanovljena Kraljevina Srbov, Hrvatov

In Slovencev, temveč premagana fašistična Italija, satelit Osi, in zmagovalna zavezniška Jugoslavija.

Ta položaj je deloma spremenila Italijanska kapitulacija 8. 9. 1943 in prehod kraljeve Italije na stran zaveznikov z vojno napovedjo Nemčiji 13. oktobra 1943. S tem je dobila Italija položaj sovojskujoče se države, kar so ji zaveznički formalno priznali s tripartitno deklaracijo 18. oktobra 1943. Vendar to bistva položaja ni spremenilo, zlasti še, ker je v večjem delu Italije Mussolini organiziral po 8. 9. 1943 Italijansko socialno republiko (*Repubblica sociale Italiana*) in mu je uspelo mobilizirati znatne sile proti zaveznikom. Prispevek Italijanske kraljeve vojske stvari zaveznikov pa je bil dokaj skromen, saj se je večina vojske ob kapitulaciji raztepla in končala bodisi v nemškem ujetništvu bodisi v enotah Mussolinijeve republike. Nesporočno so največji prispevek v tem pogledu dali italijanski partizani v Severni Italiji, ki pa niso uživali iskrene naklonjenost ne Italijanske kraljeve vlade ne anglo-ameriških zaveznikov.

Prvi akt na državnih ravni, ki je zadeval to ozemlje, je bil v teknu II. svetovne vojne odlok II. zasedanja AVNOJ o priključitvi Primorske in Istre k Jugoslaviji, sprejet novembra 1943. Pred tem lahko omenimo dva pomembna akta na slovenski ravni, in sicer Razglas Vrhovnega plenuma OF o priključitvi Slovenskega primorja k svobodni in združeni Sloveniji v svobodni in demokratični Jugoslaviji z dne 16. 9. 1943 ter proglašenje zboru odpolancev slovenskega naroda (Kočevskega zbora) z dne 3. 10. 1943. Zaveznički pa so se prvič izjasnili, kako gledajo na to ozemlje, avgusta 1944, ko so maršalu Titu med obiskom v Italiji sporočili, da nameravajo zasesti in vzpostaviti zavezniško vojaško upravo (ZVU) na vsem celinskem delu ozemlja, ki je bilo znotraj predvojnih meja Italije; to se pravi v celi Julijski krajini brez Kvarnerskih in drugih otokov. S tem naj bi suspondirali italijansko suverenost na tem ozemljju do dokončne odločitve po vojni. To naj bi bilo po zavezniškem mnenju nujno potrebno zaradi zavarovanja komunikacij Trst, Ljubljana, Maribor, Gradec. Predsednik Tito se je strinjal s tem, da naj bi vrhovni zavezniški komandant izvajal operativno kontrolo nad tem ozemljem vključno s tržaškim pristaniščem in da bi zavezniške čete bile potrebne na tem območju zaradi zagotovitve komunikacij proti Avstriji in Madžarski, vendar je že takrat poudaril, da naj bi krajevno civilno in vojaško upravo vodile naše oblasti, glede na to, da je narodnoosvobodilno gibanje že takrat kontroliralo velik del spornega ozemlja.

Skoraj istočasno, 11. septembra 1944 so zaveznički seznanili italijansko vlado, da nameravajo uvesti neposredno vojaško upravo v pokrajinhah (provinciah) Bozen, Trident, Reka, Pulj, Trst in Gorica s pripombo, da bo končna odločitev glede pripadnosti tega ozemlja stvar povojnega urejanja.

Na zavezniški strani so vse bolj mrzlično iskali ustrezno rešitev glede zasedbe tega ozemlja. Feldmaršal Harold Alexander naj bi zastopal čisto vojaško stališče, po katerem je primarno zagotoviti zavezniške komunikacije med Trstem in Avstrijo. Zato je bil pripravljen pristati na razdelitev Julijanske krajine. Ozemlje vzhodno od teh komunikacij to je črte Trst—Ajdovščina—Gorica—Kobarid—Trbiž—avstrijska meja, naj bi zasedli in upravljali Jugoslavani, zahodno od tod pa zaveznički. Tisti, ki so se ball političnih komplikacij, ki bi jih lahko prinesla takšna razdelitev, pa so predlagali skupno angleško-ameriško-jugoslovansko upravo tega ozemlja. Toda na vladni ravni so se zaveznički dokončno odločili, da morajo zasesti in upravljati to ozemlje v celoti sami. Feldmaršal Alexander na sestanku s predsednikom Titom v Beogradu 21. februarja 1945, tega stališča ni odkrito

razkril, zato je bil sporazum, ki je bil tedaj dosežen, bolj formalen, ker je puščal vsa sporna vprašanja odprta.

Od tod naprej so se dogodki prehitevali. Jugoslovanska IV. armada se je naglo bližala Trstu, prav tako so se enote slovenskega IX. korpusa pripravljale za napad na Trst in Gorico. Te enote pa so že tako obvladovale večino spornega ozemlja, na drugi strani pa naj bi feldmaršal Alexander ostal brez navodil. Na svoje vprašanje, ali mislita angleška in ameriška vlada, če bi se Jugoslovani uprli, tudi s silo uvesti ZVU na spornem ozemlju, je dobil od združenega vrhovnega poveljstva (Combined Chiefs of Staff) samo dvoumen odgovor. Ko celo 26. aprila ni dobil navodil, je sporočil združenemu vrhovnemu poveljstvu, da namerava, kolikor ne dobi drugačnih navodil, zasesti ozemlje zahodno od že omenjene črte in da bo pred vstopom v Julijsko krajino obvestil maršala Tita in mu pojasnil, da morajo eventualne jugoslovanske enote na ozemlju, ki ga bo on zasedel, preiti pod njegovo poveljstvo. Vendar pa je dobil dva dni kasneje, 28. aprila od združenih vrhovnih štabov navodilo, da mora vzpostaviti ZVU v celotni Julijski krajini, vključno z Reko in Kvarnerskimi otoki (vendar ne v Zadru) in prav tako tudi v Trbižu in okolici, ki je bila pred 1919. letom del Avstrije. Dosegel naj bi celo to, da bi Zadar in nekatere druge otoke upravljali Jugoslovani v imenu zaveznikov. Kolikor bi Jugoslovani pri tem ne hoteli sodelovati, naj pred ukrepanjem vpraša za navodila.

Za zasedbo Julijске krajine je bila določena VIII. britanska armada. V zvezi z nastalo situacijo pa so jo še okreplili z ameriškim II. korpusom. Šlo je za to, kdo bo prvi zasedel sporno ozemlje, predvsem pa Trst. Britanski ministrski predsednik Churchill je ob tej priliki povedal glavni argument za takšno ravnjanje: tisti, ki zasede neko ozemlje, ima že s tem 9/10 pravic do njega.

Zanimiv je pregled podatkov približevanja zavezniške in jugoslovanske armade Trstu, kakor jih prikazuje Jean-Baptiste Duroselle v *Le conflit de Trieste*:¹

	Razdalja do Trsta	
	Jugoslovani	Angleži
4. april 1945	204 km	327 km
9. april 1945	145 km	327 km
11. april 1945	131 km	311 km
21. april 1945	77 km	308 km
27. april 1945	41 km	222 km
1. maj 1945	0	29 km

¹ Opisane vojaške dogodke in mednarodnopolitične zapleti okrog Trsta in Julijiske krajine ob koncu vojne obravnavata obsežna literatura. Naj navedem le nekaj tujih in domačih avtorjev:

- Jean Baptiste Duroselle, *Le conflit de Trieste*, Bruxelles 1963.
- C. R. Harris, *Allied Military Administration of Italy 1943–1945*, London 1957, str. 328–350.
- Diego de Castro, *Il problema di Trieste*, Bologna 1953, str. 60–168.
- Giorgio Valussi, *Il confine nordorientale d'Italia*, Trieste 1972, str. 182–183.
- Bogdan C. Novak, *Trieste 1973*, str. 123–197.
- Janko Jerl, *Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni*, Ljubljana 1961, str. 41–103.
- Stanislav Potelin, *Osvoboditev Slovenskega Primorja*, Nova Gorica 1965, str. 171–247.
- Edvard Kardelj, *Spomini (Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije 1944–1956)*, Ljubljana 1980, str. 54–56.
- Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945, Ljubljana 1976, str. 941–964.
- Metod Mikuž, *Komunistične partije Jugoslavije za zahodne meje od 1941–1945*. — Zgodovinski časopis, XII–XIII (1958–1959), str. 7–24.
- Metod Mikuž, *Vprašanje Julijiske krajine in Trsta*. — Zgodovinski časopis, XXIX (1975), str. I in sl.
- Tone Ferenc, *Skllepne operacije za osvoboditev Slovenije*. V: *Osvoboditev Slovenije*, Ljubljana 1977, str. 115–126.
- Dušan Biber, *Mednarodni položaj Jugoslavije v zadnjem letu druge svetovne vojne*. V: *Osvoboditev Slovenije*, Ljubljana 1977, str. 237–256.
- Franc Zwiltz, *Priprave znanstvenega instituta za reševanje mejnih vprašanj po vojni*. V: *Osvoboditev Slovenije*, Ljubljana 1977, str. 258–277.

1. maja so predstavniki IV. jugoslovanske armade prišli v Ronkah blizu Tržiča (Monfalcone) v stik z oddelki 2. novozelandske divizije. Ta je 2. maja popoldan vkorakala v Trst, ki pa je že bil v jugoslovenskih rokah, razen nekaj izoliranih in obkoljenih točk, v katerih so se Nemci zagrizeno upirali prav z namenom, da bi se predali zaveznikom in ne partizanom. 2. novozelandska divizija je zasedla območje pristanišča, medtem ko je mesto samo bilo v jugoslovenskih rokah. Deli novozelandske divizije so prav tako vkorakali v že osvobojeno Gorico. Američani pa so prestopili Sočo šele 21. maja. Nastal je tako zelo delikan položaj dvojne zasedbe, ki je trajal od 2. maja do 12. junija.

V tem času se je mednarodni položaj bistveno spremenil. Vojne je bilo konec, na dan pa so prihajali že prvi znaki nove blokovske orientacije. V tej orientaciji pa je pomen Italije za zahodne zaveznike izredno zrasel, kar ni moglo ostati brez vpliva na razvoj dogodkov okrog usode Julijске krajine. Zahodni zavezniki so namreč presodili, da sta lahko Trst in Julijска krajina primerno sredstvo za pridobivanje naklonjenosti Italijanov in za odvračanje »komunistične nevarnosti« v Italiji.

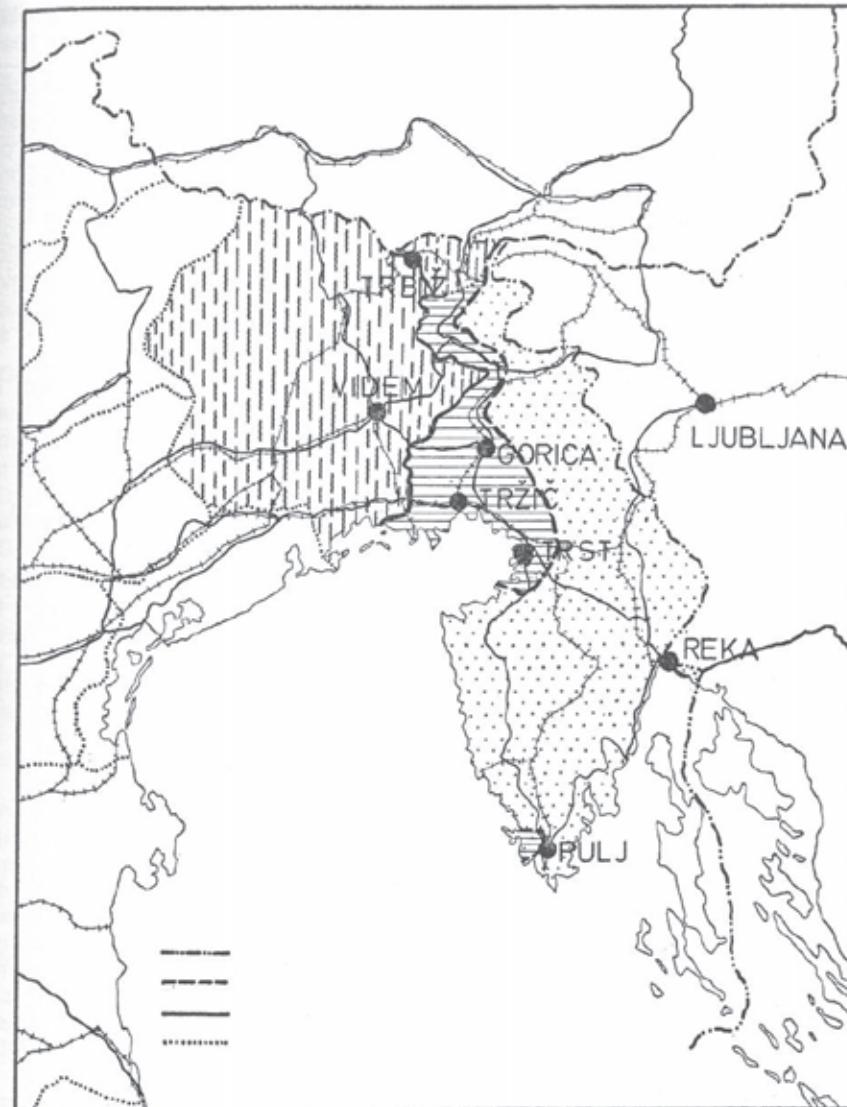
Maršal Tito in feldmaršal Alexander sta si izmenjala v tem času več brzojavk in pisem. Prišlo je tudi do nekaj zelo ostrih otožb. Na zahodu pa so razvili zelo hudo gongo proti novi Jugoslaviji, ki da hoče z zasedbo Trsta postaviti svet pred izvršeno dejstvo. Jugoslovanski ugovor, da ima jugoslovanska vojska pravico upravljati ozemlje, ki ga je osvobodila prav tako kot katerakoli druga zavezniška armada in da s tem ne prejudicira dokončne odločitve o pripadnosti ozemlja, ni zalegel. Po noti, ki sta jo vladli ZDA in Velika Britanija 9. junija 1945 poslali jugoslovanski vladni, je bila ta prisiljena skleniti tega dne sporazum z vladama Velike Britanije in ZDA, ki ga poznamo kot beografski sporazum. Na podlagi tega sporazuma in na podlagi sporazuma, ki je bil sklenjen na devinskem gradu, s katerim so bili v podrobnosti Izdelani zaključki beografskega sporazuma, je bilo ozemlje, ki so ga osvobodile jugoslovanske čete, razdeljeno s tako imenovano »Morganovo linijo« ali »modro črto« v dve coni: »A« in »B«. Cono »A« so okupirale zavezniške čete, cono »B« pa so obdržale jugoslovanske čete, dokler mirovna konferenca ne bi odločila, komu naj pripade to ozemlje.

Morganova črta (prim. zemljevid na str. 177), je dobila ime po načelniku štaba feldmaršala Alexandra generalu W. D. Morganu, ki je v Beogradu razložil zavezniški predlog vojaškega sporazuma.

Beografski sporazum, ki ga je predsednik Tito podpisal 9. junija, je vseboval 7 točk, od katerih so poleg razdelitve Julijске krajine na dva dela A in B in umik jugoslovenskih čet iz cone A najvažnejše naslednje:

- Jugoslavija obdrži v coni A odred 2000 mož pod zavezniškim poveljstvom;
- Jugoslavija bo imela pri ZVU v coni A misijo opazovalcev;
- zavezniški vrhovni komandant bo upravljal s pomočjo ZVU ozemlje cone A, pri čemer bo uporabljena vsa ona jugoslovanska uprava, ki je že vzpostavljena in ki po mnenju zavezniškega vrhovnega komandanta deluje na zadovoljujoč način. Vendar pa bo ZVU pooblaščena, da uporabi vse one civilne oblasti, o katerih misli, da so najboljše v posameznih krajih in tudi, da menja upravno osebje po svoji uvidevnosti.

Za našo razpravo je nazpomembnejša ta zadnja točka, ki je bila 3. točka sporazuma. Pomembno je v tej zvezli omeniti še ustno noto, ki so jo Jugoslavi priključili sporazumu, ki sta ga sklenila na devinskem gradu načelnika štabov

Cona A v upravi ZVU Julijске krajine

Cona B v upravi VUJA

CARICA
Videmska pokrajina (Provincia di Udine)
v upravi ZVU

general Jovanović in general Morgan. To je bil sporazum za izvajanje beograjskega sporazuma. Omenjena nota ugotavlja, da je prebivalstvo Julijanske krajine kompaktno organiziralo oboroženo odporniško gibanje na zavezniški strani proti Italijanom še pred kapitulacijo Italije in zgradilo ter do danes obdržalo lastno upravo. Zato stari sistem italijanske civilne uprave ne sme biti obnovljen. Namesto njega bodo sprejeti novi organi že obstoječe civilne uprave, v kolikor delajo po mnenju vrhovnega zavezniškega komandanta SACMED (Supreme Allied Commander Mediterranean Theatre of Operations) zadovoljivo. V primeru, da zavezniški vrhovni komandant ne bi bil zadovoljen z delom osebja, ali katerega koli organa civilne uprave, bo Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor (PNOO za Slovensko primorje), kot prvi podrejeni organ civilne uprave ZVU, dolžan na zahtevo in v zadovoljstvo ZVU izvesti takojšnje zamenjave. Seveda pa vsebine te note vrhovni zavezniški komandant ni sprejel, kakor tudi ni sprejel zahteve, da se Beneška Slovenija vključi v cono A.

12. junija 1945 je bila s proglosom št. 1 feldmaršala Alexandra v coni A vpeljana ZVU, ki se je odvijala od prvega do zadnjega dne v neposredni konfrontacijski z organi ljudske oblasti.

II. STANJE UPRAVNE ORGANIZACIJE NA OZEMLJU JULIJSKE KRAJINE OB NASTOPU ZVU

Morganova črta kot začasna vojaška meja ni upoštevala niti geografskih ni kakašnih drugih meja in seveda tudi ne upravnih meja. Zato je ozemlje, ki ga je dobila v upravo ZVU, predstavljalo le fragmente treh bivših pokrajin (provinc): Goriške, Tržaške in Puljske pokrajine (Provincia di Gorizia, Provincia di Trieste in Provincia di Pola). To je zapletalo še dejstvo, da so se na tem ozemlju zvrstile zadnja leta vojne italijanska, nemška, kvislinska in partizanska ljudska oblast, ki si je na večjem delu ozemlja zgradila lastno upravno organizacijo.

Upapravna organizacija pod fašistično Italijo

Italijani so po prvi svetovni vojni raztegnili svojo upravno organizacijo tudi na slovenski etnični prostor. Julijanska krajina v italijanski ureditvi ni obstajala kot upravna teritorialna enota, razen v kratkem obdobju od oktobra 1922 do januarja 1923, ko je bila pokrajina s prefektom na čelu.² Teritorialno upravno razdelitev so Italijani, kjer je bilo le mogoče, tako oblikovali, da bi Slovenci ne bili v večini. Tako so na primer Goriško pokrajinu, ki so jo ustavili takoj na začetku, kmalu zatem ukinili in njeno območje priključili Tržaški in Videmski pokrajini. Ko so fašisti po prihodu na oblast počistili upravno organizacijo vseh demokratičnih elementov, ki jih je vsebovala, ni bilo seveda več posebne potrebe za take teritorialne mahinacije in so Goriško pokrajinu ponovno obnovili.

Tako je bilo Slovensko primorje s Slovensko Istro pred 8. 9. 1943 razdeljeno na Tržaško, Goriško, Puljsko in Reško pokrajinu.³

² Italijani so po zasedbi najprej ustanovili v JK vojaški gubernatorat; od zasedbe novembra 1918 do julija 1919. Nato generalni civilni komisariat od leta 1919 do oktobra 1922, končno so formirali provinco s prefektom na čelu od oktobra 1922 do januarja 1923.

³ Dr. Lavo Cermelj, Julijanska krajina in Zadrska pokrajina, Ljubljana 1941, str. 19–53. Tu je treba dodati, da so Beneška Slovenija, Rezija in Kanalska dolina v upravnoteritorialnem oziru sodile v Videmsko pokrajinu (Provincia di Udine).

Tržaška pokrajina — Provincia di Trieste

Britof — Cave Auremiane, Bukovje — Bucuie, Devin-Nabrežina — Duijo Aurisina, Divača-Škocjan — Divaccia Grotte del Timavo, Doberdob — Doberdò del Lago, Dolina — San Dorligo della Valle, Dutovlje — Duttogliano, Foljana Redipulja — Fogliano Redipuglia, Hrenovice — Crenovizza, Gradež — Grado, Košana — Cossana, Lokev — Corgnale, Milje — Muggia, Postojna — Postumia Grotte, Repentabor — Monrupino, Ronke — Ronchi del Legionari, Senožeče — Senoseccchia, Sežana — Sesana, Slavina — Villa Slavina, Škocjan — San Canzian d'Isonzo, Šmihel — San Michele di Postumia, Štarancan — Staranzano, Št. Peter na Krasu (Pivka) — San Pietro del Carso, Št. Peter ob Soči — San Pier d'Isonzo, Štjak — San Giacomo in Colle, Tomaj — Tomadio, Trst — Trieste, Tržič — Monfalcone, Turjak — Turriaco, Zgonik — Sgonicco.

Goriška pokrajina — Provincia di Gorizia

Ajdovščina — Ajdussina, Anhovo — Salona d'Isonzo, Bovec — Plezzo, Breginj — Bergogna, Cerkno — Circhina, Col — Zolla, Črni vrh — Montenero d'Idria, Črniče — Cernizza Goriziana, Čepovan — Chiavano, Dobrovo — Castel Dobra, Dolenje — Dolegna del Collio, Domberg — Montespino, Fara — Farra d'Isonzo, Gorica — Gorizia, Gradišče ob Soči — Gradisca d'Isonzo, Grgar — Gargaro, Grahovo — Gracova Serravalle, Idrija — Idria, Kal — Cal di Canale, Kanal — Canale d'Isonzo, Kobarid — Caporetto, Kojsko — San Martino di Quisca, Komen — Comeno, Kopriva (pri Krminu) — Capriva di Cormons, Krmin — Cormons, Marijan — Mariano del Friuli, Miren — Merna, Opatje selo — Opacchiesella, Renče — Ranzlano, Rihemberk (Branik) — Rifembergo, Romans — Romans d'Isonzo, Soča — Sonzia, Sv. Križ — Santa Croce di Aldussina, Sv. Lucija (Most na Soči) — Santa Lucia d'Isonzo, Šempas — Sambasso, Štanjel — San Daniele del Carso, Št. Vid — San Vito di Vipacco, Temenica — Temenizza, Tolmin — Tolmino, Trnovo — Tarnova della Selva, Vipava — Vipacco, Zagraj — Sagrado.

Puljska pokrajina — Provincia di Pola

Dekani — Villa Decani, Herpelje-Kozina — Erpelle-Cosina, Izola — Isola d'Istria, Koper — Capodistria, Marezige — Maresego, Piran — Pirano, Šmarje — Monte di Capodistria.

Reška pokrajina — Provincia di Fiume

Ilirska Bistrica — Villa del Nevoso, Jablanica — Castel Iablanizza, Jelšane — Elsane, Knežak — Fontana del Conte, Materija — Materija, Podgrad — Castelnuovo d'Istria, Prem — Primano.

Same upravne organizacije fašisti v bistvu niso spremenili. Zlasti se niso dotikali prefekta kot glavnega eksponenta centralne vlade v provinci. Zamenjali so le vse voljene samoupravne organe in jih nadomestili s postavljenimi ter jim tudi spremenili nazive, kakor sledi:

Predfašistična ureditev

Consiglio comunale (občinski svet)
Giunta comunale (občinski odbor)
Sindaco (župan)

Fašistična ureditev

Consulta comunale
Podestà

Consiglio provinciale (svet province)
Deputazione provinciale (izvršni odbor)
Presidente della provincia (predsednik)

Rettorato (Collegio dei Rettori)
Preside

Občinsko konzulto je imenoval prefekt iz vrst fašističnih sindikatov, oziroma minister za notranje zadeve za mesta z več kot 100.000 prebivalci. Imela je samo posvetovalni značaj. Minister je tudi imenoval podestata. Medtem ko je provincialski rettorato imenovala vlada.⁴

Pravosodna organizacija je obsegala okrajna in okrožna sodišča, pritožbeno in kasacijsko sodišče: pretura, tribunale, corte d'appello in corte d'assise. V teritorialnem pogledu je ta ureditev sponela še na stari avstrijski razdelitvi.

Sodna razdelitev v Julijski krajini po stanju leta 1941 je bila naslednja:

Prizivno sodišče Corte d'appello	Okrožna sodišča Tribunali	Okrajna sodišča Prestre
Trst	Gorica	Ajdovščina, Bovec, Gorica, Gradišče (ob Soči), Idrija, Kanal, Komen, Krmin in Tolmin
	Koper Trst	Buje, Buzet, Koper, Motovun in Piran Postojna, Senožeče, Sežana, Trst in Tržič
Oddelek tržaškega sodišča na Reki	Reka	Illijska Bistrica

V Trstu je zasedalo nekajkrat tudi posebno sodišče za zaščito države, ki se je »proslavilo« zlasti z obsodbami slovenskih antifašistov.

Poleg zloglasne tajne policije OVRA so bile glavne policijske sile: Questura, Carabinieri, Guardia di finanza, Corpo Forestale in druge. Ves upravni in sodni aparat, da ne govorimo o policijskem, je bil prepojen s fašistično miselnostjo, bil je orodje fašističnega zatiranja, političnega, socialnega in nacionalnega, ki ni prišlo nikjer v Italiji tako polno do izraza, kot ravno v Slovenskem primorju. To potruje število smrtnih obsodb, ki jih je izreklo posebno sodišče nad Slovenci,⁵ število političnih zapornikov in konfinirancev, političnih in ekonomskih emigrantov itd. V vseh teh organih ni bilo Slovencev. Izločili so jih tudi iz vseh parastatalnih ustanov in javnih služb sploh: šol, železnice itd. Morali so emigrirati v Jugoslavijo ali pa so jih premestili v Italijo.⁶ Iz Južne Italije pa so priseljevali v čisto slovenske kraje uradnike, učitelje in druge. Italianizirali so imena naselij in zaselkov. S 25.069 odločbami so poitalijančili 107.678 priimkov. Ena od osnovnih nalog tega aparata je bila poitaljančenje slovenskih krajev, kar je še zlasti zbujovalo odpor pri nacionalno osveščenem slovenskem prebivalstvu.

⁴ Umberto Fragola, *Manuale di diritto amministrativo*, Napoli 1954, str. 112–113.

⁵ Od 47 smrtnih obsodb, kolikor jih je izreklo posebno sodišče v času svojega obstoja od 1927. do 1943. leta, jih je 36 izreklo Slovencem in Hrvatom. Od teh so jih 26 tudi izvršili (Filibert Benedetič, *Dallo squadrismo fascista alle stragi della Risiera*, Udine 1974, str. 80).

⁶ Partizanski dnevnik 15. 4. 1945 navaja v tej zvezi število 720 slovenskih učiteljev, ki so bodisi morali emigrirati v Jugoslavijo bodisi bili premeščeni v notranje predele Italije.

8. 9. 1943 je ta uprava v vseh slovenskih krajih čez noč razpadla. Obdržala se je le v večjih mestih, ki so jih zasedli Nemci.

Upravna organizacija pod nemško okupacijo

Po objavi italijanske kapitulacije 8. septembra 1943 so pričeli Nemci sistematično zasedati vsa mesta in večje kraje v Julijski krajini ter vse važnejše prometne žile. Priprave za zasedbo Trsta so začeli že istega dne zvečer. V Trstu je bil sedež XXIII. korpusa italijanske III. armade, ki pa ni nudil Nemcem nobenega odpora. Komandant korpusa je zbežal iz Trsta 10. septembra 1943 in prepustil poveljstvo svojemu namestniku, ki je takoj začel sodelovati z Nemci. Dva dni kasneje je zbežal še prefekt, ki ga je general Badoglio komaj postavil.

Podobno so se odvijali dogodki tudi v drugih večjih mestih: na Reki, v Pulju in Gorici. S to razliko, da je v Gorici hitro nemško napredovanje ustavila »Goriška fronta«, ki je Nemcem kljubovala 14 dni od 12. do 25. septembra 1943. Celotnega ozemlja Julijske krajine niso Nemci nikdar obvladali zaradi močnih partizanskih enot, ki so uspešno branile posamezne predele osvobojenega ozemlja.

15. oktobra 1943 so Nemci ustanovili Operativno cono Jadransko Primorje alli Operazionszone Adriatisches Küstenland,⁷ ki je obsegala Furlanijo z Vidmom, Gorico, Trst, Istro, Reko, Kvarner in Ljubljano. Šlo je v bistvu za aneksijo vsega ozemlja, ki je pred letom 1919 pripadalo stari Avstriji, k rajhu, vendar ne formalno, ker se je Hitler držal drugačne taktike kot Mussolini glede Ljubljanske pokrajine. Za visokega komisarja cone je imenoval koroškega gauleiterja dr. Friedricha Rainera, ki je prevzel vso civilno oblast z 29. 9., to je, z veljavnostjo za nazaj.

Urad visokega komisarja v Trstu je neposredno vodil vladni komisar dr. Ferdinand Wollsegger iz Celovca. V uradu je bilo več načelnikov oddelkov, ki so bili vsi upravljeni funkcionarji iz Celovca.

O ustanovitvi Küstenlanda so Nemci obvestili Mussolinija v posebnem dokumentu (*Documento riservato alla persona del Duce*) z dne 31. 12. 1944.

V italijanski upravni organizaciji Nemci niso izvedli nobenih sprememb, razen da so prepovedali upravnim oblastem vzdrževati zveze z Mussolinijevim vladom v Saloju in da so neglede na svoje zaveznštvo z Mussolinijevim Italijansko socialno republiko dejansko odtegnili to ozemlje Italijanski fašistični vlad, tako v upravnem kakor v sodnem oziru.⁸ S posebnimi ukazi so prepovedali italijanskim državljanom iz ostalih Italijanskih pokrajin bivati na tem območju več kot 7 dni. Uvedli so kontrolo nad uvozom časopisov, ki so se tiskali v drugih pokrajinah Italije. Prepovedali so prisilno novačenje za Italijansko Mussolinijev vojsko, razen prostovoljcev in pripadnikov fašistične milice, razmišljali so o ukinitvi nemškega konzulata v Trstu in celo o uvedbi nemškega denarja itd. Iz raznih dokumentov, odkritih po vojni, je razvidna jasna namera Nemcov, da ta del ozemlja odcepijo od Italije in ga priključijo Nemčiji.

Nemci so imenovali svoje privržence na mesta prefektov in županov v dotedanjih pokrajinah in občinah in jim dodelili nemške svetovalce. Prefekti,

⁷ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, str. 566–569 in 571–573. — Giorgio Valussi, cit. delo, str. 180 — Galliano Fogar, *Dalle aggressioni fasciste alla occupazione nazista. V: Dallo squadrismo fascista alle stragi della Risiera*, Trieste 1974, str. 89–93. — Bogdan C. Novak, cit. delo, str. 78–81. — Tóme Ferenc, *Ustanovitev operacijske cone »Jadransko primorje« jeseni 1943. leta*. — Zgodovinski časopis, XIX — XX (1965–1966), str. 404 in sl.

⁸ F. W. Deakin, *The Brutal Friendship: Mussolini, Hitler and the Fall of Italian Fascism*, New York 1962, str. 613–617. — Tóme Ferenc, cit. delo, str. 417–418.

⁹ Finančna sredstva za te šole je zagotavljal nemški Visoki komisariat iz Trsta iz fonda »Protikomunistična propaganda«, kar samo po sebi priča o njihovi funkciji. To potruje tudi Alojzij Geržič, eden od organizatorjev teh šol, pripadnik SNVZ (primorski domobranci) in uradnik Visokega komisariata, v publikaciji izdanji v Buenos Airesu 1972 »Pouk v materinščini — da ali ne! str. 24, 54–55.

ki jih je postavil Mussolini, so se morali vrniti v Italijo. Tu pa tam so postavili tudi kakšnega Slovence ali Hrvata za vice prefekta ali župana, ker so se spomnili in ogreli za staro habsburško politiko na tem območju: *Divide et Impera!* V ta namen so poklicali iz Avstrije nekaj izkušenih starih c. k. uradnikov. V tem smislu si je treba tudi razlagati njihova sicer brezuspešna prizadevanja v pogledu ustanavljanja slovenskih šol⁹ in postavljanja slovenskih županov.

Tej nemški politiki so prizadevno in hvaležno sledili in jo tudi vzpodbjali slovenski domobranci.¹⁰ Vendar so slovenski župani, ki so jih Nemci postavljali v slovenskih krajih namesto pobeglih podeščatov na opozorila predstavnikov narodno osvobodilnega gibanja, večinoma odstopali, razen v nekaterih primerih, ko je moralno narodno osvobodilno gibanje proti njim nastopiti z ostrejšimi ukrepi.¹¹ Za občine, v katerih niso mogli izvajati svoje oblasti, so Nemci vodili določeno omejeno administracijo na sedežu prefekture.

V ta sklop sodi tudi ustanavljanje slovenskih domobrantskih enot kot pomembnih policijskih enot ob nemških in ob italijanskih,¹² kot so: Milizia difesa territoriale in Guardia civica. Pripadnike najvažnejše policijske sile, karabinjerje, so vključili v gornje formacije, seveda, če so bili pripravljeni sodelovati. Zanimivo je, da je to policijsko formacijo tudi Mussolini razpustil (menda zato, ker so ga poleti 1943 arretirali njeni pripadniki) in ustanovil novo: Guardia nazionale Repubblicana, ki pa ni delovala na območju Julijanske krajine. Obdržali so seveda osnovno policijsko organizacijo s kvesturami na sedežih pokrajin.

Med nemškimi policijskimi silami moramo posebej omeniti Einsatzkommando Reinhard,¹³ posebno skupino, sestavljeno iz 92 »specialistov«, množičnih morilcev, ki so jo nacisti umaknili s Poljske pred napredovanjem rdečo armado in konec 1943. prenestili v Operacijsko cono Jadransko Primorje. Ta skupina je pod vodstvom SS komandanta Odila Globocnika nadaljevala z zločini, ki jih je pred tem zagrešila na Poljskem v okviru »Aktion Reinhard«. Znano je, da je v okviru te operacije, ki jo je vodil Globocnik, bilo pobitih več kot 2,500.000 Židov. Zato ni čudno, če je ravno v Trstu zrastlo edino uničevalno taborišče s krematorijem v tedanji okupirani zahodni Evropi — Tržaška rižarna.¹⁴

Šef vseh policijskih sil v Operacijski coni je bil ravno SS gruppenführer in generallajtnant policije Odilo Globocnik, ki so mu bile podrejene vse redne in pomožne policijske enote, vključno Slovenski varnostni zbor, kakor se je uradno imenovala formacija slovenskih domobrancov v Slovenskem primorju.

V teritorialnem pogledu je bila nemška oblast zelo omejena. Še najlepše ilustrira teritorialni obseg te oblasti, oziroma njenega vpliva, razdelitev tega ozemlja, je bila po nemških virih sledeča:

1. Bandenfreies Gebiet	območja prosta tolp
2. Bandengefährdetes Gebiet	območja, ki jih ogrožajo tolpe
3. Bandenverseuchtes Gebiet	območja, ki jih nadlegujejo tolpe
4. Bandenbeherrschtes Gebiet	območja, ki jih strahujejo tolpe

⁹ Boris Mlakar, Domobranstvo na Primorskem v boju proti narodnoosvobodilnemu gibanju. V: Osvoboditev Slovenije, Ljubljana 1977, str. 220–234. — Tone Ferenc, cit. delo, str. 416–417.

¹⁰ Partizanski dnevnik (19. 11. 1944, 7. 2. 1945) poroča o nemškem županstvu v Vipavi ter o sojenju nemškemu županu, podprtalu in tajniku v Vipavi. — Glej tudi Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, str. 606.

¹¹ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, str. 575 in 696. — Stanko Petelin, cit. delo, str. 20.

¹² Galliano Fogar, cit. delo, str. 93–98. — Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, str. 572.

¹³ V tržaški Rižarni je bilo sezganih po zelo previdnih ocenah od 4.000 do 5.000 ljudi. Mučenih v Rižarni in na poti v druga taborišča ter na prisilno delo je bilo najmanj 20.000 ljudi (Galliano Fogar, cit. delo, str. 131).

Gornja razdelitev se ujema tudi z našo takratno partizansko delitvijo ozemlja, le da je terminologija druga:

— okupirano ozemlje	zajema območje pod 1 in 2 iz gornje razdelitve
— pol-osvobojeno ozemlje	zajema območje pod 3
— osvobojeno ozemlje	zajema območje pod 4

Naloga nemške uprave, ki jo je vodil visoki komisar Rainer neposredno in preko vladnega komisarja v Trstu ter upravnih svetovalcev, je bila ena sama: zagotoviti realizacijo nemških nacističnih vojaških in političnih ciljev na tem območju in to kratkoročnih in dolgoročnih. K temu je gotovo najbolj neposredno sodila borba proti narodnoosvobodilnemu gibanju, v kar so se z vso vnemo vključili vsi kolaboracionisti tako italijanski fašisti kot slovenski domobranci.

Kakšna je bila naloga, cilj in narava te uprave, pove že dejstvo, da sta jo vodila vojna zločinca takega formatu, kot sta bila Friedrich Rainer in Odilo Globocnik, tudi če grozljive Einsatzkomando ponovno ne omenjam.

Na koncu naj omenimo še epizodo s »četniško upravo«. Zadnje mesece vojne so se znašle v Slovenskem primorju razne kvizlinške formacije, med njimi tudi Nedićevci in četniki, ki so se umaknili pred prodriajočo jugoslovansko armado. Nemci so jih porabili predvsem za zavarovanje prometnih poti pa tudi za neposredni boj z enotami IX. korpusa. Prvi četniki so prišli na območje Postojne in Ilirske Bistrice že novembra 1944 in sicer dalmatinski 501. korpus. Nove četniške enote Dinarska divizija in druge pa so prišle na Kras in v Vipavsko dolino v marcu 1945.

V tem sicer kratkem obdobju nekaj mesecev so se četniki proslavili s številnimi zločini nad primorskim ljudstvom. Lovili in pobijali so terenske aktiviste OF in jih izročali Nemcem. Posebno zverinsko so se znašali nad partizani italijanske narodnosti. Hkrati pa so gojili iluzijo, da bi se obdržali vsaj na tem zadnjem končku slovenskega narodnega ozemlja in tu pričakali zahodne zavezniške vojske, ki so prodireale iz Italije. Seveda bi bilo zanje izrednega pomena, če bi se pred zavezniški lahko izkazali z lastno upravno organizacijo, čeprav samo na krajevnih ravnih in samo na delčku ozemlja. Zato so spomladis 1945. po vseh »organizirali volitve« četniških županov, pri čemer so skušali tako kot že prej domobranci trktati na nacionalna čustva primorskih Slovencev. Ker niso dosegli nobenega uspeha in niso mogli niti s silo spraviti ljudi na volišča in to niti v krajih, kot je bil npr. Dornberk, kjer je bila vseskozi okupatorska postojanka, so pričeli z imenovanjem županov, vendar pa jim tudi to ni šlo dosti bolje od rok.¹⁵ Iztekali so se končno zadnji dnevi nemške okupacije, zato so morali tudi četniki zbežati čez Sočo.

Organizacija ljudske oblasti

Organi ljudske oblasti v Slovenskem primorju so se tako kot drugod v Sloveniji razvili iz političnih organov OF, ki so v prvi fazi delovali kot organi političnega gibanja in organi oblasti hkrati. Tudi nastali so skorajda istočasno.

¹⁴ Partizanski dnevnik z dne 21. 3. 1945 in 24. 3. 1945. — Več o četnikih v Slovenskem primorju: Stanko Petelin, cit. delo zlasti str. 24–26 in 174. — Glej tudi Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, str. 691, 874 in 949.

Še pred kapitulacijo Italije je delovalo na Primorskem 13 okrožnih, nekaj desetin rajonskih in nekaj sto terenskih odborov OF,¹⁵ ki so pričeli prevzemati določene funkcije ljudske oblasti, kot so zbiranje narodnega davka in posojila svobode, mobilizacija v NOV in pomoč partizanski vojski. Ta je iz prvih partizanskih odredov že prerasla v brigade: ustanovljeni sta bili Gregorčičeva in Gradnikova brigada. Navdihovalec in organizator OF, partizanske vojske in ljudske oblasti je bila tudi na Primorskem KPS, ki je poslala na Primorsko mnoge svoje kadre, tako politične kot vojaške organizatorje. Tako je že v drugi polovici leta 1941 deloval Pokrajinski komite KPS in Pokrajinski odbor OF. Za razmah narodnoosvobodilnega gibanja in s tem za razvoj ljudske oblasti v tem obdobju je bila posebnega pomena prva konferenca KPS za Primorsko, ki je bila 4. in 5. decembra 1942 na Vrhu pri Rihemberku (danes Branik) in prvi pokrajinski plenum OF v Lokah pri Kromberku 12. 1. 1943.

Nesluten razmah pa je doživel NOB in razvoj ter izgradnja ljudske oblasti po kapitulaciji Italije 8. 9. 1943, ki je sprožila splošno ljudsko vstajo na Primorskem. Ustanovljen je bil Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo 11. 9. 1943 na Vogrskem.¹⁶ Prvi predsednik sveta je bil dr. Joža Vilfan in tajnik dr. Aleš Bebler. Svet je štel 21 članov, čez 10 dni pa se je povečal še za 7 članov, med katerimi sta bila tudi 2 predstavnika Italijanov. Svet je imel ožji odbor kot izvršni organ, v njem pa so bili referati za posamezna področja: vojsko, upravo, poljedelstvo, prosveto, finance, gospodarstvo, verstvo, zdravstvo in promet. Ustanovitev teh referatov pomeni začetek oblikovanja javne uprave na Primorskem.¹⁷ Narodnoosvobodilni svet je deloval do 13. januarja 1944, ko se je po lastnem sklepu razpustil in prenesel svoje pristojnosti na SNOS (IOOF), ki je tak sklep odobril.

Svet je izdal več odlokov, pomembnih za razvoj ljudske oblasti na Primorskem, pa zgledu odlokov, ki jih je pred tem že izdal IO OF: tako odlok o mobilizaciji, odloka o volitvah občinskih narodnoosvobodilnih odborov in odlok o okrožnih narodnoosvobodilnih odborih ter druge odloke. Na tej osnovi so že do zime 1943 izvolili več kot 70 občinskih narodnoosvobodilnih odborov in nekaj sto vaških odborov ter vpeljali občinske in vaške zbole kot predhodnike današnjih zborov volivcev. Tam, kjer niso mogli izvoliti NOO, so bili še naprej organi oblasti odbori OF.¹⁸

Rast narodnoosvobodilnega gibanja in z njim partizanske vojske in ljudske oblasti niso mogle ustaviti ne krvave sovražne ofenzive ne množični teror in ne sovražna propaganda. Širili in utrjevali sta se organizaciji KPS in OF, katerima sta se pridružili SPŽZ (Slovenska protifašistična ženska zveza) in ZSM (Zveza slovenske mladine). Iz septembrskih vstajniških bataljonov so zrasle nove brigade in prve primorske divizije. Decembra 1943 je bil ustanovljen IX. korpus NOV in POJ. Spomlad 1944 pa so se pričele priprave za volitve NOO na podlagi odloka SNOS v krajih in okrožjih ter njihovih NOO z dne 21. maja 1944. Tudi v Slovenskem primorju so se volitve izvedle na območjih, ki jih je NOG imelo osvobojene in polosvobojene (nadzirane). Volitve zaradi vojnih razmer niso potekale sočasno v vseh krajih, ampak so se zavlekle od junija do pozne jeseni 1944. Izvedle so se celo v nekaterih volilnih enotah v Reziji. Bili so primeri, da so ljudje hodili na volišča mimo sovražnih postojank. Ni pa bilo mogoče izvesti volitev v Soški

¹⁵ Večina podatkov, ki jih tu naštevamo o razvoju ljudske oblasti na Primorskem, je iz Kataloga k razstavi Pokrajinskoga arhiva Koper »Razvoj ljudske oblasti v Slovenskem primorju 1941—1947« (avtor Tone Ferenc 1980).

¹⁶ Metod Mikuž, Primorski NOO (odbor OF). — Zgodovinski časopis, XIX — XX (1965—1966) str. 393.

¹⁷ Tone Ferenc, Katalog k razstavi, str. 18.

¹⁸ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, str. 542—544.

dolini, Baški grapi, v večjih mestih in njihovi okolici. Od junija do novembra 1944 je bilo tako izvoljeno 325 KNOO. Volilna udeležba je dosegla od 93 do 100 odstotkov volivcev.¹⁹ Volitve so bile tajne z glasovnicami. Marsikje je bilo več kandidatnih list. Malokje pa je bilo na kandidatni listi samo toliko kandidatov, kot jih je bilo treba izvoliti.

Istočasno so povsod volili tudi odposlance za okrajne NO skupščine, ki so bili hkrati tudi odposlanci za okrožne narodnoosvobodilne skupščine. Ti so na zasedanjih narodnoosvobodilnih skupščin jeseni 1944 izvolili okrajne narodnoosvobodilne odbore.²⁰ Izvoljenih je bilo 21 okrajnih NOO, medtem ko je 8 okrajev ostalo brez ONOO. V njih so funkcijo ONOO še naprej opravljali okrajni odbori OF. Skoraj istočasno so se sestale tudi okrožne narodnoosvobodilne skupščine, ki so izvolile okrožne NO Izvršilne odbore. Še pred tem pa je 15. septembra 155 odposlancev iz vse Primorske in iz Trsta na Laznah izvolilo 12-članski Pokrajinski NOO, katerega predsednik je postal France Bevk, podpredsednika Branko Bablč in dr. Lavo Čermelj, tajnik pa dr. Joža Vilfan.²¹ S tem je bila dograjena organizacija ljudske oblasti na Primorskem, od krajevnih NOO preko okrajnih in okrožnih IO do PNOO kot najvišjega organa ljudske oblasti.

Območja KNOO so bila zelo majhna. KNOO je bil praktično skoraj v vsakem kraju zaradi nujne tesne povezanosti z ljudmi. Območja okrajev in okrožij pa so se nekajkrat spremenjala. Upravno politična razdelitev je končno obsegala 5 okrožij, 29 okrajev in množico krajevnih NOO. Okrožja in okraji so bili naslednji:

Okrožja

- I. Zapadnoprimsko okrožje; okraji: 1. Brda, 2. Kobarid, 3. Idrijsko, 4. Bovec
5. Tolmin, 6. Vzhodna Benečija, 7. Zahodna Benečija.
- II. Severnoprimsko okrožje; okraji: 1. Grgar—Čepovan, 2. Kal—Kanal, 3. Cerkno, 4. Bača, 5. Vojsko—Črni vrh, 6. Idrija.
- III. Srednjeprimorsko okrožje; okraji: 1. Ajdovščina, 2. Miren, 3. Vipava, 4. Komen, 5. Gorica, 6. Sežana, 7. Tržič.
- IV. Južnoprimsko okrožje; okraji: 1. Podnanos, 2. Brkini, 3. Bazovica, 4. Pivka, 5. Snežnik, 6. Lopar, 7. Socerb, 8. Obala, 9. Istra.
- V. Tržaško okrožje: to okrožje je obsegalo mesto in neposredno okolico.

Gornja ureditev se je obdržala od avgusta 1944 do januarja 1945, ko so se nekateri okraji združili, srednje primorskemu okrožju pa so priključili podnanski okraj.

Pri okrožnih in okrajnih izvršnih odborih se z ustanovitvijo prvih referatov prične razvijati tudi nova upravna organizacija. Najbolje je slednjo razvil PNOO, ki je organiziral odseke za prehrano, trgovino, kmetijstvo, obrt in industrijo, gozdarstvo, promet, zdravstvo, prosveto, socialno skrbstvo, sodstvo, izgradnjo ljudske oblasti, notranje zadeve, obnovo, gradnje in personalni odsek ter komisije za ugotavljanje sovražnikovih zločinov in za upravo narodne imovine. Pri PNOO je bila tudi podružnica Denarnega zavoda Slovenije za Slovensko Primorje.²²

Ljudska oblast je dobila svoj izvršilni organ v narodni zaščiti, ki je imela pokrajinska ter okrožna in okrajna načelstva. Ustanovljeno je bilo glavno javno tožilstvo v Pokrajini ter javna tožilstva v okrožjih.

¹⁹ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, str. 859.

²⁰ Partizanski dnevnik z dne 6. 9. 1944 poroča o zasedanju prve okrajne skupščine na Primorskem, to je bila skupščina Čepovansko—Grgarskega okraja.

²¹ O tem dogodku piše France Bevk v Partizanskem dnevniku 18. 9. 1944.

²² Partizanski dnevnik 21. 10. 1944 poroča o ustanovitvi podružnice Denarnega zavoda Slovenije

Narodnoosvobodilne skupščine pa so na svojih prvih oziroma drugih zasedanjih izvolile ljudska sodišča. Izvoljenih je bilo 21 okrajnih sodišč, 4 okrožna sodišča ter višje narodno sodišče za Slovensko primorje, ki ga je vodil dr. Boris Puc. Tudi okrožna sodišča so vodili domači pravniki. Pri okrajnih sodiščih pa so postavili tajnike, ki so morali biti šolani pravniki. Za sodnike laike so organizirali posebne tečaje. Organizirani so bili tudi upravno politični tečaji za novoizvoljene odbornike. Ločeno je bil seveda organiziran sistem vojaških tožilstev in vojaških sodišč.²³

Dograjen je bil tako skoro popoln sistem organov ljudske oblasti, ki so uživali polno zaupanje in podporo prebivalstva. Na tem zaupanju in podpori je temeljila tudi njihova učinkovitost, ki je naravnost neverjetna zlasti glede na razmere, v katerih so ti organi delovali. Delovali pa so na vseh področjih takratnega življenja, seveda so bile določene dejavnosti primarne. Take dejavnosti so bile: mobilizacija in zbiranje gmotnih sredstev za partizansko vojsko, skrb za žrtve fašističnega nasilja ter slovensko šolstvo. Učinkovitost delovanja organov ljudske oblasti, ki jih je razumljivo podpiralo delovanje organizacij OF in drugih masovnih organizacij, naj ilustrira le nekaj podatkov iz leta 1944. Za potrebe NOG je bilo treba zbrati v Slovenskem primorju precejšnje vsote denarja in velike količine hrane, saj je samo preskrba IX. korpusa zahtevala mesečno okrog 130 ton krušne moke, 140 ton mesa, 5 ton masti, 250 ton krompirja itd.²⁴ Množična podpora primorskega prebivalstva je zagotavljala vse to in celo omogočila, da je del zbranega denarja lahko šel SNOS za potrebe narodnoosvobodilnega boja na drugih območjih Slovenije.

Drug tak izrazit primer učinkovitosti organov ljudske oblasti so partizanske šole. Že junija 1944 je delovalo na Primorskem 340 partizanskih osnovnih šol s 383 učitelji, od katerih je bilo 98 poklicnih učiteljev. Te šole so imele 16.158 učencev. Za primerjavo naj navedemo, da je bilo v drugih predelih Slovenije takrat skupaj 121 partizanskih osnovnih šol, ena meščanska šola in štirje srednješolski tečaji.²⁵

Če upoštevamo, da se je vse to odvijalo sredi divjanja vseh mogočih sovražnih vojsk od nemške do raznih kvizlinških, ki so že ob samem sumu dajanja pomoči NOG kaznovale s smrto, požgeli in raznimi zverstvi, potem šele razumemo, kakšna je bila prebujena nacionalna in socialna zavest primorskih ljudi in s kakšnim moralnim kapitalom je razpolagala ljudska oblast.

Zato ni bilo pomlad 1945 ob osvoboditvi katerega koli kraja niti za hiperzvadja. Poleg vojaških oblasti so nastopili legalno z zaupanjem vsega ljudstva narodnoosvobodilni odbori.

Edino v osvobojenem Trstu je šele v prvih dneh jugoslovanska armada prevzela upravo v svoje roke. Komandant mesta general Dušan Kveder je izdal prve najnujnejše ukrepe v obliku ukazov: o blokadi vseh bank in bančnih računov, o nadzorstvu industrijskih podjetij, o javnem redu in prepovedi manifestacij, o razveljavitvi fašističnih zakonov itd. Toda že po nekaj dneh so to vojaško upravo začeli nadomeščati civilni slovensko-italijanski organi. Tako je že 13. maja komandanat mesta prenesel vso civilno oblast na MOS (Mestni osvobodilni svet), ki ga je konstituiral tiste dni izvršni odbor slovensko-italijanskih antifašistov. MOS je

²³ Jože Pavličič, Partizansko sodstvo v Sloveniji. V: Osvoboditev Slovenije, Ljubljana 1977, str. 68–73. — O Izgradnji ljudskega sodstva je Partizanski dnevnik poročal večkrat, tako 26. 10., 1. 11., in 20. 12. 1944.

²⁴ Del tega blaga je prihajal iz Furlanije, kjer so ga aktivisti NOG odkupovali in plačevali deloma s priznanci Denarnic zavoda Slovenije, deloma pa z liram. — Glej tudi Milko Stolfa: Med briškimi grbi je posajalo sonce, Ljubljana, 1953, str. 92–94.

²⁵ Partizanski dnevnik je redno poročal o delovanju organov ljudske oblasti. O programu severno primorskoga okrožja glej Partizanski dnevnik 12. 10. 1944. Podrobno o delovanju teh organov v Brdih prim. Milko Stolfa v cit. delu, str. 82–105.

bil čez štiri dni potren od 1.348 delegatov, ki so bili izvoljeni na javnih volitvah, katerih se je udeležilo okrog 80.000 ljudi. MOS je takoj prevzel vso oblast in razvil svojo dejavnost na vseh področjih družbenega življenja.

V Gorici se je v zgradbo prefekture že 1. maja 1945 vselil NOO za srednje Primorsko okrožje, 12. 5. pa se je že konstituiral nov IO NOO za Goriško okrožje.²⁶ Medtem je namreč PNOO z odlokom z dne 6. maja, ki je bil objavljen 12. maja 1945, vpeljal novo upravnoteritorialno razdelitev tako, da je namesto dotedanjih 5 okrožij ustanovil samo 2 okrožji — Goriško in Tržaško okrožje in avtonomno mesto Trst. Avtonomno mesto Trst je obsegalo dotedanje tržaško okrožje. Novo tržaško okrožje je nastalo iz južnoprimskega okrožja in okrajev Sežana in Tržič ter iz srednjega primorskega okrožja. Goriško okrožje pa je obsegalo zapadno-primorsko, severnoprimsko in srednjeprimorsko okrožje, razen okrajev Sežana in Tržič. Ta razdelitev je v glavnem sledila razdelitvi med Goriško in Tržaško provinco po italijanski ureditvi.²⁷

Sam PNOO, sedaj najvišji organ Slovenskega primorja, se je razširil in reorganiziral, ker njegova sestava ni več ustrezala. Zadnjič se je reorganiziral 23. 3. 1945. 5. junija 1945 na zboru delegatov iz vse dežele pa je bil izvoljen nov PNOO, v katerem sta bili dve tretjini Slovencev, ena pa Italijanov.

8. junija 1945 pa je PNOO sprejel odlok, po katerem velja na njegovem območju italijanska zakonodaja izpred 8. 9. 1943. leta, z omejitvijo, da se ukinje vse njene določbe, kolikor nasprotujejo pridobitvam NOB. Zdaj so se izvršile volitve tudi v tiste KNOO, kjer to med vojno ni bilo mogoče. Tako so bile v Solkanu že 4. maja 1945, kjer se je od 3.500 prebivalcev udeležilo volitev v KNOO in okrajno skupščino 1.180 prebivalcev. Organi ljudske oblasti so se takoj lotili z velikim poletom urejanja težkih povojnih razmer, obnove v vojni požganih hiš in šol, delitve pomoči, organizacije in obnove šol in sploh normalizacije družbenega in gospodarskega življenja, pri čemer sta ljudska iniciativa in iznajdljivost prišli do polnega Izraza.

Z normalnim delom so pričela ljudska sodišča. Za javni red, mir in varnost je skrbela narodna zaščita, ki je v Trstu štela okrog 2000 mož.

Vse to se je odvijalo ob tesnem sodelovanju z italijanskimi antifašisti, zlasti komunisti in ob hudem nasprotovanju ne samo desničarskih sil, ampak tudi CLNAI (Comitato di Liberazione Nazionale Alta Italia), to je narodnoosvobodilnega odbora za Severno Italijo.

III. SPLOŠNI KONCEPT ORGANIZACIJE ZVU V ITALIJI

Koncept ZVU za Italijo so pričeli zahodni zaveznički pripravljati malo pred izkrcanjem na Sicilijo, do katerega je prišlo 10. junija 1943. Pri izdelavi splošnega in konkretnega koncepta so zasledovali lastne vojaške in politične cilje, pri tem pa upoštevali takratno italijansko upravno organizacijo, množico obveščevalnih podatkov, zlasti pa nekaj skromnih izkušenj, ki so si jih nabrali britanski častniki pri vojaški upravi že zasedene Libije, do tedaj italijanske kolonije.

Takrat je šlo še za ZVU okupiranega ozemlja, tako da se je poln naslov glasil AMGOT (Allied Military Government of Occupied Territory). Po kapitulaciji Italije in njenem prehodu na zavezniško stran pa so iz naslova izpustili Occupied Territory — okupirano ozemlje, tako da so zanaprej govorili le o AMG ali ZVU.

²⁶ Metka Gombač, Tržaško in Goriško okrožje 1945–1947. Primorska srečanja 20/1980, str. 104–105. — Jože Strukelj, takratni predsednik goriškega okrožnega IO, je te dogodke opisal v Goriškem zborniku 1947–1957, Nova Gorica 1957, str. 128–135.

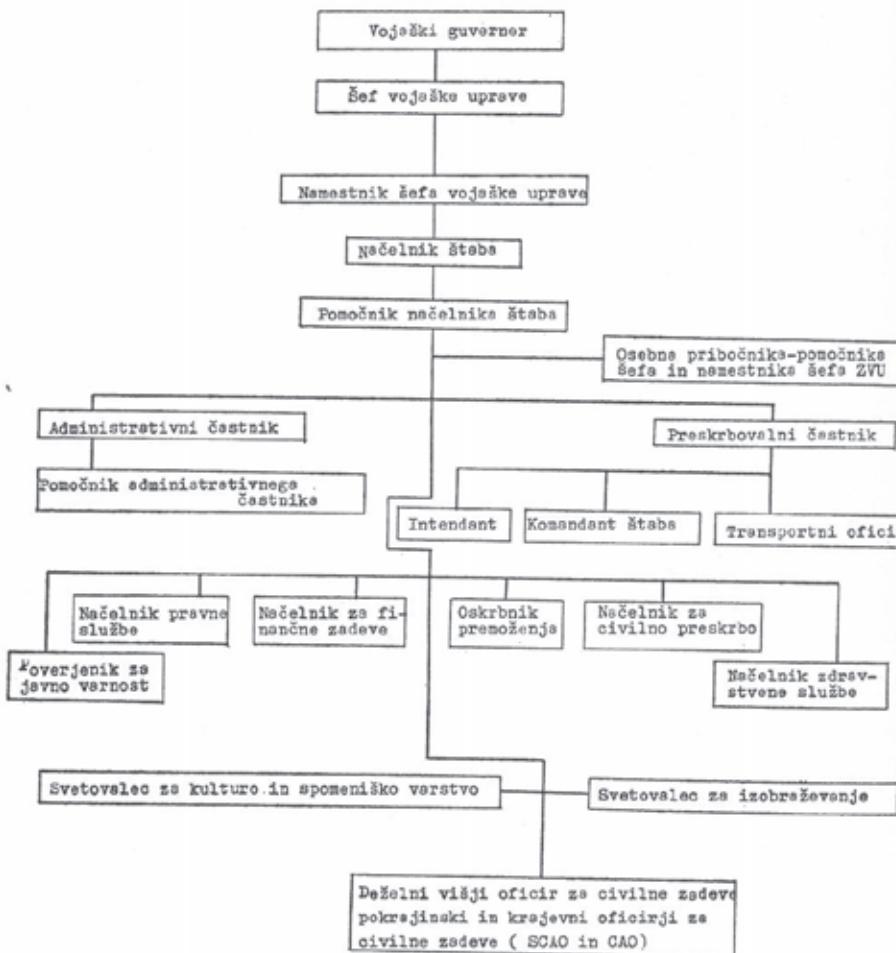
²⁷ Glej Partizanski dnevnik 28. 3. 1945. — Obšimo o tem Stanislav Renko, PNOO za Slovensko Primorje in Trst, Jadranski koledar 1975, str. 50–60.

Takrat postavljeni koncept organizacije so v skladu s političnim razvojem in nabranimi izkušnjami nekoliko spremenjali in dopoljevali, vendar pa je ostal v bistvu vse do konca isti. Uporabili so ga pri zasedbi oziroma pri napredovanju skozi vso Italijo in z njim so prišli v naše kraje 1945. leta. Zato si ga velja podrobneje ogledati.²⁸

Organizacija ZVU

Prva odločitev, ki so jo sprejeli glede organizacije ZVU, je bila v tem, da so se odpovedali neposredni upravi zasedenega ozemlja (direct rule) v korist

ORGANIZACIJSKA SHEMA ZVU V ITALIJI

²⁸ V tem poglavju smo posneli organizacijo Zavezniške vojaške uprave v Italiji po citiranem delu C. R. S. Harrisa, glej predvsem strani 1–32, 61–64 in 105–128.

posredne uprave (Indirect rule). S tem so zavrgli misel, da bi na zasedenem ozemlju odstavili vse prefekte, župane in druge funkcionarje in jih nadomestili z zavezniškimi oficirji; pač pa so sklenili odstaviti le sovražno razpoložene funkcionarje in še te nadomestiti z domačimi.

Druga pomembna odločitev je bila izbor osnovne administrativne enote za vojaško upravo. Odločili so se za provinco. Na čelo vsake province bi postavili, oziroma so postavili višega častnika za civilne upravne zadeve (SCAO — Senior Civil Affair Officer). Njegova naloga je bila voditi in nadzorovati upravo prefekta. Podrejeno mu je bilo določeno število civilnih častnikov (CAO — Civil Affair Officers) za nadzor nad občinami. Poleg teh pa so mu bili dodeljeni še razni civilni častniki — specialisti, ki so bili porazdeljeni v šest odsekov:

1. pravni odsek	(Legal division)
2. odsek za javno varnost	(Public Safety division)
3. finančni odsek	(Financial division)
4. odsek za preskrbo civilnega prebivalstva	(Civilian supply division)
5. odsek za javno zdravstvo	(Public Health division)
6. odsek za sovražno imovino	(Enemy property division)

To je bil štab ZVU v provinci. Organizacijska shema tega štaba je bila izdelana po shemi za organizacijo glavnega štaba ZVU pri 15. armadni skupini (AMG HQ). Temu štabu je načeloval glavni častnik za civilne upravne zadeve (CCAO — Chief Civil Affair Officer). Vrh v tej organizaciji je predstavljal vojaški guverner, ki je bil seveda vrhovni vojaški poveljnik.

Glavni štab ZVU je bil povezan z vladama ZDA in Velike Britanije preko združenih vrhovnih štabov (CCS), vendar pa te relacije pri obravnavanju naše teme lahko zanemarimo.

Delovno področje posameznih odsekov je bilo naslednje:

- pravni odsek:** Izdelava proglašov za vrhovnega komandanta; svetovanje glede spoštovanja haaške konvencije; ustanavljanje zavezniških vojaških sodišč; nadzor nad domačim sodišči itd.
- odsek za javno varnost:** Čiščenje in nadzor nad delom domačega upravnega aparata; organizacija domačih policijskih sil, idr.
- finančni odsek:** Nadzor nad davčno mašinerijo in javnimi izdatki; nadzor in usmerjanje bank in drugih denarnih zavodov; izdaja okupacijskega denarja (Military currency) in evidenca o njegovi emisiji in razdelitvi.
- odsek za preskrbo civilnega prebivalstva:** Planiranje preskrbe prebivalstva in to najnujnejših potreb za prvih 90 dni, dokler se ne odprejo normalni kanali za preskrbo, sem sodi tudi skrb za zdravila, zlasti cepiva, odeje, obleke itd.; kontrola nad racionirano preskrbno; organizacija najnujnejšega transporta za civilne zadeve; mobilizacija lokalnih virov prehrane — odkupi; delovni odnosi in delovna sila; javne usluge, tudi železnica, čim jo vojaške enote prepustijo ZVU.
- odsek za javno zdravstvo:** Čiščenje ruševin; oskrba z vodo; nadzor nad ukrepi proti nalezljivim boleznim; skrb za begunce; otroško varstvo in sploh socialno varstvo; nadzor nad socialnim zavarovanjem.
- odsek za sovražno imovino:** Upravljanje sovražnega premoženja, če ga niso prevzete vojaške oblasti, zlasti še zapuščenega premoženja; posebna skrb za premoženje državljanov zavezniških držav.

V štabu sta bila še dva svetovalca, in sicer svetovalec za šolstvo (Educational Adviser) in svetovalec za kulturo in spomeniško varstvo (Adviser on Fine Arts and Monuments).

Organizacija vojaškega sodstva

V prvi fazi zasedbe naj bi zaveznički vsa domača sodišča zaprli in jih nadomestili z vojaškimi sodišči. Nato bi postopoma ponovno odpirali domača sodišča, najprej najnižja, potem pa navzgor.

Vpeljali so tristopenjsko vojaško sodstvo:

NAZIV SODIŠČA	SESTAVA SODIŠČA	PRISTOJN. SODIŠČA
I. Glavno vojaško sodišče (General Military Court)	3 častniki od teh 1 pravnik	vse kazni vključno smrtne
II. Višje vojaško sodišče (Superior Military Court)	1 ali več častnikov od teh vsaj 1 ZVU častnik	vse kazni, razen smrtne, in zapor nad 10 let
III. Sodnik — posameznik (Summary Military Court)	1 ZVU častnik ali častnik	kazen zapora do enega leta in denarne kazni do 50.000 lir

V operativni fazi zasedbe so bila sodišča, kakor tudi sama ZVU, pod poveljstvom komandanta operativne enote (Task Force Commander). Ta je tudi predsedoval glavnemu vojaškemu sodišču, moral pa je biti po činu vsaj komandan divizije. Na ozemlju izven operativnega območja je to mesto prevzel glavni častnik za civilne upravne zadeve (CCAO) ali vsaj provincialski višji častnik za civilne upravne zadeve (SCAO). Smrtno kaznen je moral vselej potrditi vojaški guverner, ali šef vojaške uprave (CCAO), ali od njega določen častnik, ki pa ni smel imeti nižjega čina od brigadnega generala.

Spošne naloge in politika

Prva in najvažnejša naloga ZVU je bila pomagati napredovanju zavezniški vojski in ji ustvariti varno zaledje. Tej nalogi so bile podrejene in so ji posredno služile tudi vse ostale naloge, kot: vzdrževanje reda in zakonitosti v zaledju, skrb za begunce, skrb za prehrano prebivalstva, borba proti nalezljivim boleznim idr. Seveda je poleg tega ZVU v Italiji imela tudi širše politične naloge. Te spošne naloge in politika ZVU v Italiji je zlasti razvidna iz njenih proglosov (Proclamations), spošnih ukazov (General Orders) in navodil (Instructions), ki so jih povsod uporabljali po enem in istem obrazcu in jih po tem običajnem obrazcu (usual pattern) uporabili tudi 1945. leta pri nas.²⁹

²⁹ Upravno organizacijo ZVU v Italiji so kasneje deloma spremenjali in dopolnjevali. Kasneje je prišla pod nadzor Zavezniške kontrolne komisije tako frontna kot zaledna ZVU. S tem je bilo vse osvojeno ozemlje vključeno z ozemljem, ki je bilo že vrnjeno Italiji, pod kontrolo te komisije. Vendar pa je organizacija ZVU, ki so jo postavili na začetku, v svojih osnovnih črtah ostala nespremenjena (C. R. S. Harris, cit. delo, str. 121).

Glavne postavke te deklarirane politike bi bile v skopih obrisih naslednje:

- dobrohoten odnos do prebivalstva;
- fašistična stranka, fašistična milica in organizacija fašistične mladine se razpustijo;
- fašistične elemente v lokalni upravi se v prvi fazi tolerira, da se omogoči njeno funkcioniranje; kasneje se tudi lokalno upravo očisti fašističnih elementov — epurira. Vsi uslužbeni v javnih službah ostanejo na svojih mestih razen tistih, ki jih ZVU odstrani;
- lokalni upravi se poskuša vrniti nekaj demokratičnega videza izpred fašističnega obdobja: fašistični podestà — župan postane spet sindaco; oživijo se občinski in provincialni sveti, ki pa jih imenuje ZVU. Kasneje je to uzakonila Badoglieva vlada z dekreтом;
- kot domača policijska sila se uporabijo karabinjerji (Carabinieri reali), čeprav so poseben rod vojske. Uporabi se tudi domača kriminalistična policija, razen višjih funkcionarjev — kvestorjev, čeprav je v celoti zelo fašistično usmerjena (Agenti di pubblica sicurezza). Uporabijo se tudi posebne policijske formacije, kot npr. finančna straža (Guardia di finanza);
- razveljavijo se zakoni, ki pomenijo diskriminacijo v pogledu rase ali vere;
- ukljne se posebno sodišče za zaščito države. Izpustijo se vsi politični zaporniki;
- vsa sodišča se začasno zaprejo. Po epuraciji pa se postopoma ponovno odprejo;
- vpeljejo se zavezniška vojaška sodišča;
- ustanovi se posebno porotno sodišče (Special Court of Assise) za sojenje fašistom in kolaboracionistom za zločine, storjene po 8. 9. 1943. To sodišče je ustanovila italijanska vlada na pritisk odporniškega gibanja severne Italije (CLNAI) šele proti koncu vojne, vendar ga je ZVU uvajala tudi na svojem območju s posebnim proglašom;
- sestavi se lista vojnih zločincov;
- vsi vidnejši fašisti se arretirajo in internirajo, kar izvedejo vojaške oblasti;
- izvrši se čiščenje vseh javnih služb in tudi zasebnih podjetij fašističnih elementov — epuracija, kar izvede ZVU;
- zruši se fašistični korporativni sistem, ki so ga sestavljal: Sindacati, Unioni, Federazioni in Confederazioni. Vendar se ohrani njihova vsaj nekoliko očiščena lokalna mašinerija, zato da ne bi povzročili gospodarskega razsula. Obdržjo se neokrnjeni le skladi socialnega zavarovanja. Po možnosti se ustanovijo svobodni sindikati;
- vse veje nacionalnega gospodarstva in družbenih dejavnosti se postavijo pod nadzor ZVU; zlasti železnice, radio, PTT, banke in drugi denarni zavodi, izvoz strateških materialov itd. V ta namen se banke v prvi fazi začasno zaprejo in se odredi moratorij;
- vpelje se okupacijski denar AMG lire, ki se uporablja poleg domačega. Ta denar se tiska v ZDA, z njim se ukvarja posebna zavezniška agencija AMFA. Kasneje naj bi za vso emisijo tega denarja obremenili italijansko vlado;
- obdržijo se v veljavi vsi davki in davščine, ki se lahko tudi povečajo, če bi to narekovale potrebe domače uporabe. Ukinjejo se razne fašistične članarine, ki so bile obvezne, npr. v gospodarstvu;
- obdržijo se obvezni odkupi — amassi — in racionirana preskrba.

Kadrovska struktura in način delovanja ZVU

ZVU so sestavljali britanski in ameriški častniki ter določeno število podčastnikov in drugih vojaških oseb obeh narodnosti. Obe narodnosti naj bi

bili zastopani v ZVU v določenem razmerju. Tako naj bi v provincijskem štabu ZVU bilo 2/3 osebja iste narodnosti kakor njihov šef, to je višji častnik za civilne upravne zadeve, 1/3 osebja pa bi bila druge narodnosti. Tega razmerja pa se niso vedno in povsod držali. Ob izkrcanju na Sicilijo je ZVU imela 440 častnikov in 460 ostalih oseb. To število se je kasneje seveda povečalo.

Višje častnike so rekrutirali med funkcionarji javne uprave obeh držav. To so bili ljudje brez vojaških izkušenj, ki so opravili le krajši tečaj na vojaških upravnih šolah (Military Governmental Schools) v Charlotteswillu in Wimbletonu. Pred izkrcanjem pa so vsi pripadniki ZVU šli še skozi poseben pripravljalni center (Planing and Training Center), ki je bil v Alžiriji v letoviškem kraju Blida in kasneje v Tizi Ouzou blizu Alžira.

Vse osebje ZVU je bilo razdeljeno v dve skupini:

1. Prva majhna mobilna skupina z višjimi civilnimi častniki na čelu je napredovala z armadnim glavnim štabom in živila v karavani. To je bila AMG Forward — nekaka predhodnica. Ta skupina je bila podrejena komandantu operativne enote, ki je izvajal svojo oblast v imenu vojaškega guvernerja, to je zavezniškega vrhovnega komandanta feldmaršala Alexandra.
2. Druga večja skupina je ostala v zaledju napredujuče armade. To je bila AMG Rear — permanentna ZVU, ki je bila podrejena neposredno vojaškemu guvernerju.

Častniki za civilne zadeve iz prve skupine so se gibali v sestavu napredujočih vojaških formacij. Tako je bil v ameriškem korpusu višji častnik za civilne upravne zadeve s štabom ZVU, v katerem so bili še: častniki za javno varnost, preskrbo, finančne in pravne zadeve, za zdravstvo in gradbene zadeve. V vsaki diviziji korpusa, pa so bili še posamezni (splošni) častniki za civilne zadeve.

Če vzporedimo vodstva ZVU z vojaškimi poveljstvi, dobimo naslednjo sliko:

chief civil affair officer (CCAO)	— commander in chief vrhovni komandant
šef civilne uprave	
heads of division	— chief of staff officers vodje odsekov v vrhovnem štabu
šefi odsekov	
provincial senior civil affair officer (provincial SCAO)	— divisional commander divizijski komandant
pokrajinski višji oficirji za civilne zadeve	

Naloga častnikov iz te prve skupine je bila prodreti v osvojene kraje in mesta hkrati z enotami, katerim so bili dodeljeni, in zasesti sedeže občin, prefekture, bank in drugih pomembnih ustanov, razobesiti proglaše vojaškega guvernerja in podvzeti prve najnujnejše ukrepe: »pokopati mrvte in nahraniti žive«, kakor je zabeležil C. R. Harris v citirani knjigi. Čim pa je bil večji del province z glavnim mestom osvojen, so poklicali častnike iz druge skupine, da so jih zamenjali. Nakar so sami nadaljevali napredovanje v okviru operativnih enot.

Oficirji za civilne zadeve (CAO) so bili torej, kot smo videli, z višjim oficirjem za civilne zadeve (SCAO) na čelu dodeljeni večji operativni enoti. Podrejeni so bili komandantu te enote (task force commander). Njegova beseda je bila dokončna glede vseh odločitev v civilnih zadevah. Na začetku so bili organizirani bolj na taktični podlagi (armija, korpus, divizija) kot pa na teritorialni (regija, provincia, občina). Šele ko okupirajo (osvobodijo) lep kos ozemlja, se organizirajo na osnovi provinc.

Pred kapitulacijo Italije je bila predvidena tudi ustanovitev centralne ZVU z okoli 400 častniki, ki naj bi prevzela funkcije centralne vlade, v kolikor bi v Rimu ne našli nobene italijanske vlade. S prehodom Badoglieve vlade na zavezniško stran je seveda taka centralna ZVU postala nepotrebnna, razen na sorazmerno ozkih območjih napredujučih armad, to pa zato, ker so zavezniški sklenili, postopoma vračati upravo zasedenega ozemlja italijanski, tedaj že zavezniški vladi.

V tem času je nastala ZVU nova sorodna institucija: zavezniška kontrolna komisija (ACC — Allied Control Commission), ki je kasneje (1944) izgubila pristavek »kontrolna« in se je njena funkcija modificirala v svetovalni nadzor (Advisory Control). Naloga kontrolne komisije je bila, svetovati Italijanskim vladnim organom v Rimu. V tako imenovanih regijah (Regions) pa je imela svoje komisarje (Regional Commissioner), ki so bili zadolženi, da nadzorujejo, kako se na »terenu« nasveti in stališča kontrolne komisije izvajajo. Pod »terenom« seveda razumemo ozemlje, ki ga je ZVU že vrnila italijanski vladi.

Pripomniti je treba, da omenjene regije niso današnje italijanske dežele (Regioni), pač pa nekoliko večji predeli Italijanskega ozemlja, ki so obsegali tudi po dve in več današnjih dežel skupaj. Zavezniški so jih predvidevali kot obliko decentralizacije za primer, da bi morali neposredno upravljati deželo s centralno ZVU, prezivele pa so v strukturi zavezniške kontrolne komisije. Predvidenih je bilo 13 regij. Zadnja, XIII., ki naj bi obsegala vse tri Venezie (Veneto, Venezia Tridentina in Venezia Giulia), pa se ravno zaradi političnega dogajanja pri nas v tej obliki sploh ni nikoli konstituirala.

Zavezniška kontrolna komisija je bila z ZVU povezana tudi personalno, saj je bil feldmaršal Alexander kot vrhovni zavezniški komandant sredozemskega operativnega področja (SSACMED) hkrati vojaški guverner in glavni komisar zavezniške kontrolne komisije v Italiji.

Naj še omenimo, da je bilo na moskovskem sestanku zavezniških voditeljev sklenjeno, da bo kontrolno komisijo usmerjal posvetovalni svet (Advisory Council), v katerem naj bi imeli svoje predstavnike, poleg Angležev, Američanov in Rusov še Grčija in Jugoslavija kot žrtvi Italijanskega napada.

Iz vsega opisanega izhaja, da je italijansko ozemlje med zavezniško okupacijo poznalo tri oblike uprave:

1. upravo ZVU na operativnem območju armad ali AMG Forward;
2. upravo ZVU v frontnem zaledju ali AMG Rear in
3. italijansko upravo vrnjenega ji ozemlja ob komisarju zavezniške kontrolne komisije.

Italijansko ozemlje je po tem vrstnem redu prehajalo iz enih rok v druge, oziroma iz ene oblike uprave v drugo. Zavezniški so si ob kapitulaciji Italije zagotovili pravico, vzpostaviti ZVU na katerenkoli delu Italijanskega ozemlja in kadarkoli bi se jim to zdelo potrebno. Zato je bilo vračanje ozemlja pod upravo Italijanske vlade njihova diskrecijska pravica. Vendar pa v praksi s tem niso odlašali, prej bi lahko rekli, da so hiteli, saj so zadnje Italijansko ozemlje razen Julijanske krajine in Videmske province, vrnili Italijanski administraciji že 31. 12. 1945. leta. S tem dnem je ZVU v Italiji (AMG Italy) prenehala, razen, kot že rečeno, v Videmski pokrajini in seveda v spornem delu Julijanske krajine,¹⁰ kjer pa se je imenovala ZVU Julijanska krajina (AMG Venezia Giulia).

¹⁰ Videmska pokrajina (Provincia di Udine) je ostala pod ZVU, ne da bi bila vključena v cono A Julijanske krajine, do umika Anglo-američanov iz Julijanske krajine in ustanovitve Svobodnega tržaškega ozemlja (STO), to je do 15. 9. 1945 (tudi priključitev Slovenskega primorja k Jugoslaviji). Prizadevanja Jugoslavije, da bi v cono A Julijanske krajine vključili del te pokrajine, t. j. Beneško Slovenijo, so bila brezuspešna. Jugoslavija je zahtevala vključitev Beneško Slovenije v cono A še ob devinskem sporazumu 20. 6. 1945.

IV. NEPOSREDNE PRIPRAVE ZA INŠTALIRANJE ZVU V JULIJSKI KRAJINI

Kakor smo že omenili, je bilo prvočno predvideno, da naj bi Julijska krajina sestavljala XIII. regijo ZVU (Region XIII). Prvi preliminarni načrt za vzpostavitev ZVU v Julijski krajini je v grobih obrisih pripravil kapetan Stone že konec oktobra 1944. Že takrat so ugibali, do kakšne mere bo jugoslovanski vojski uspelo zasesti to ozemlje, zato so razpravljalni o vzpostavitvi ZVU v Julijski krajini v več variantah. Najmanj težav so seveda pričakovali, če Jugoslovanska armada tega ozemlja ne bi zasedla, vendar tudi to pod pogojem, da ne bi ponovno uvajali Italijanske policije niti Italijanskih uradnikov v tiste kraje, kjer so se utrdili partizani, in da bi uporabili vsako de facto upravno mašinerijo, ki bi jo tam našli in bi delovala. Dokončno so tudi opustili idejo, da bi Julijska krajina postala del XIII. regije, ki so ji rekli tudi Venezia Region.

27. novembra 1944 je vrhovni zavezniški komandant (SACMED) v sporočilu združenima vrhovnima štaboma že določneje opisal, kako si predstavlja vzpostavitev ZVU v Julijski krajini. Po njegovem bi ZVU v Julijski krajini uvedli po običajnem vzorcu kakor drugod v Italiji z izjemo, da bi bilo jasno povedano, da to ozemlje ne bo vrnjeno Italijanski vladni, temveč da bo ostalo v zavezniških rokah, dokler ne bi bilo drugače odločeno. Podvezeli naj bi posebne mere za zagotovitev uprave, ki bi bila nepristranska tako do Slovanov kot do Italijanov. Krajevno upravo, ki bi jo našli ob svojem prihodu in bi zadovoljevala domače javno mnenje, bi morali obdržati zaradi ohranitve statusa quo med Italijani in Slovani. V javne službe bi morali sprejemati samo domače uradnike. Na uporabo karabinjerjev naj bi gledali restriktivno. Ustanovili bi lokalno policijo, rekrutirano iz domačinov. Osnovna zakonodaja bi morala biti Italijanska, vendar bi vse zakone, ki diskriminirajo osebe slovanskega porekla, bilo treba razveljaviti in pritožbeno pot na višja sodišča v Rimu suspendirati.³¹ Sugeriral je tudi, da naj bi ustanovili krajevne posvetovalne odbore iz domačih Italijanov in Slovanov, s katerimi bi se organi ZVU posvetovali, če bi to imeli za potrebno.

Medtem se je približeval konec vojne in so se vrstili diplomatski in vojaški dogodki, ki smo jih že opisali v uvodu. Končno je 28. aprila feldmaršal Alexander dobil povelje, naj vzpostavi v celotni Julijski krajini ZVU z angleškim in ameriškim osebjem. Kakor že vemo, to zaradi hitrega napredovanja jugoslovanske armade ni bilo več mogoče.

Prvi častniki za civilne upravne zadeve so prišli v Julijsko krajino že prve dni maja 1945 z 2. novozelandsko divizijo, vendar niso stopili v akcijo kot drugod po Italiji, temveč so tam ostali do nadaljnjega kot opazovalci (observers).

Medtem ko so tekla pogajanja o razdelitvi Julijske krajine v dve coni, so v Vidmu (Udine) ustanovili glavni štab ZVU za to ozemlje, ki so ga označili za podregijo (Venezia Giulia sub-region). Sestavili so tudi provincijske skupine civilnih častnikov za Trst in Gorico. Častniki tržaške skupine so prišli dejansko v Trst že 25. maja z najstrožjim ukazom, da ne smejo odkriti svoje pripadnosti ZVU.

Po podpisu Beograjskega sporazuma so se enote JA morale umakniti za Morganovo črto — v cono B. Slovensko prebivalstvo in tržaški delavci so ogorenčeno protestirali proti zavezniški politiki. PNOO pa je zavezniškim vladam in vladl Jugoslavije poslal noto, v kateri je protestiral proti Beograjskemu sporazumu.³²

ZVU v Slovenskem primorju se je pričela 12. 6. 1945 s proglašom feldmaršala Alexandra.³³

³¹ C. R. S. Harris, cit. dolo., str. 346.

³² Primorski dnevnik, 22. 6. 1945.

³³ C. R. S. Harris, cit. dolo., str. 345.

V. ZVU JULIJSKE KRAJINE, NJENA ORGANIZACIJA IN POLITIKA

ZVU je nastopila v coni A Julijske krajine 12. 6. 1945 pod uradnim nazivom ZVU 13. korpusa. Ta korpus je bil formiran v okviru VIII. zavezniške armade, ki ji je poveljeval ameriški general W. D. Morgan. Še Julija 1945 je 13. korpus prišel iz VIII. armade pod neposredno poveljstvo vrhovnega zavezniškega štaba, ker je bila VIII. armada razpuščena.³⁴ Kot je znano, je bila prva zavezniška enota, ki je prispevala v Slovensko primorje, novozelandska divizija pod poveljstvom generala Fryberga,³⁵ ki je kasneje postal kraljevi guverner na Novi Zelandiji. Tekom maja 1945 so se ji pridružile 34. ameriška in 56. londonska divizija, ki so zasedle prometne poti Trst—Avstrija. Kasneje je 34. ameriško divizijo zamenjala 88. ameriška divizija (Modrih vragov — The blue Devils),³⁶ londonsko pa 1. oklepna angleška divizija. To so bile najpomembnejše enote 13. korpusa. Omeniti moramo vsekakor še Jugoslovanski odred 2000 mož, ki je bil stacioniran na goriškem Krasu (pehota, topništvo in tanki) in je bil v skladu z beograjskim sporazumom pod zavezniškim poveljstvom. Komandant odreda je bil polk. Dragomir Benčič, komesar Vlado Despot. Vrhovna vojaška avtoritetna je bil maršal Alexander kot vrhovni poveljnik in vojaški guverner Julijske krajine. V sami Julijski krajini pa je bil to general sir J. Harding, poveljnik 13. korpusa.

ZVU 13. korpusa je bila podrejena generalporočniku siru Johnu Hardingu, komandantu 13. korpusa in ne zavezniški (kontrolni) komisiji, od katere je dobivala le direktive tehnične narave. Ta odnos je bil, kakor pripoveduje C. R. Harris, podoben onemu, v katerem so bile ZVU posameznih armad, toda kasneje je to pripeljalo do sporov o pristojnosti, ker je 13. korpus zahteval zase pravico, da komunicira glede vprašanj ZVU direktno z vrhovnim štabom zavezniških sil (AFHQ — Allied Force Head Quarters) in insistiral na pravici, da neposredno kontrolira politiko ZVU glede vseh vprašanj, ki so zadevala zakon in red.

Štab 13. korpusa je bil do 1. 10. 1945 v Trstu, nakar se je preselil v Padovo in prenehal obstajati. Reorganiziral se je namreč v glavni štab zavezniških sil v srednjem Sredozemlju. General J. Harding je postal tedaj poveljnik britanskih sil v srednjem Sredozemlju in poveljnik vseh zavezniških sil v Julijski krajini.³⁷ Očitno v zvezi s to reorganizacijo se ZVU 13. korpusa preimenuje v ZVU Julijske krajine (AMG Venezia Giulia).

Guverner Julijske krajine je bil nominalno feldmaršal Alexander, neposredni komandant te uprave pa je bil generalporočnik J. Harding.

Osebje ZVU je bilo sestavljeno iz britanskih in ameriških častnikov za civilne zadeve po ustaljenem ključu kakor drugod po Italiji.

Organizacija ZVU

ZVU je del Julijske krajine, ki ga je upravljala, to je cono A, razdelila na tri okrožja (Angleško—AREAS, Italijansko—ZONE): Tržaško, Gorisko in Puljsko okrožje; slednje bomo v naši nadaljnji obravnavi zanemarili, ker obsega zgolj enklavo mesta Pulja. (Kasneje so mesto Trst tretirali kot posebno okrožje). Ta razdelitev se je ujemala z bivšo italijansko razdelitvijo na province — Trst, Gorica, Pulj.

³⁴ Glas zaveznikov, 30. in 31. 7. 1945.

³⁵ Narodnosvobodilna vojna na Slovenskem, str. 952.

³⁶ Glas zaveznikov, 5. 11. 1945.

³⁷ Glas zaveznikov, 1. 10. 1945.

Glavni štab ZVU (AMG HQ 13. Corps) je bil v Trstu.³⁸ Načeloval mu je višji častnik za civilne zadeve (SCAO), imel je vse tiste odseke kot drugod po Italiji (prim. 3. poglavje). Prvi je zavzel položaj višjega civilnega častnika ameriški polkovnik Nelson W. Monfort, ki je svojčas organiziral prvo ZVU na Siciliji na Pantellerii. Kmalu ga je nadomestil britanski polkovnik Alfred C. Bowman, ki je bil po poklicu pravnik in vojaški pravni službi. Od 25. 6. 1947 dalje pa je bil na tem mestu polkovnik James J. Carnes.

V okrožjih so imeli majhne okrožne štabe, ki jim je načeloval okrožni komisar (Area Commissioner), navadno častnik za civilne zadeve v rangu podpolkovnika, ostali častniki v štabu pa so bili specialisti raznih činov (Area legal officer, Area security officer idr.). Na sedežih okrajev in v večjih občinah so bili prav tako komisarji v rangu majorja ali kapetana. Varnostni oficirji (Security officers) pa so imeli urade v Trstu, Miljah, Tržiču, Gradežu, Sežani, Gorici, Krminu, Gradišču ob Soči in Kobaridu.

Naloga okrožnih in okrajnih komisarjev je bila, neposredno izvajati in skrbeti, da se izvajajo predpisi in navodila guvernerja in višjega civilnega častnika na njihovem območju. Pri tem so imeli okrožni komisarji dokaj široke pristojnosti, saj so lahko izdajali celo lastne predpise v obliki okrožnih ukazov (Area Orders).

Že s prvim proglašom so ustanovili, tako kot drugod po Italiji, tudi tu tristopenjska zavezniška vojaška sodišča, ki jih slovenski prevod uradnega lista označuje kot generalno vojaško sodišče, višje vojaško sodišče in lokalna vojaška sodišča. Ta sodišča so imela natanko iste pristojnosti kot v drugih italijanskih pokrajinah.³⁹

Politika ZVU

Tudi pri nas lahko razberemo politiko ZVU že iz njenih pravnih aktov. Imeli so cel sistem pravnih aktov, ki jih lahko rangiramo takole:

- Proglaši — Proclamation (7 po številu, temeljni predpisi, podpisani guverner),
- Splošni ukazi — General Orders (110 po številu, splošni predpisi, podpisani višji vojaški častnik),
- Ukazi — Orders (433 po številu, izvršilni predpisi, podpisani višji civilni častnik),
- Administrativni ukazi — Administrative Orders (135 po številu, po značaju konkretnie odločbe, podpisani višji civilni častnik),
- Okrožni ukazi — Area Orders (izvršilni predpisi na ravni okrožja, podpisani okrožni komisar),
- Okrožni administrativni ukazi — Area Administrative Orders (različna imenovanja na nivoju okrožja, podpisani okrožni komisar),
- Administrativna navodila — Administrative Instructions (16 objavljenih, interna navodila, podpisani višji civilni častnik),
- Obvestila — Notices (29 po številu, navodila prebivalstvu, podpisani višji civilni častnik),
- Okrožna obvestila — Area Notice (podpisani okrožni komisar ali njegov štabni častnik).

³⁸ Glas zaveznikov poroča 24. 9. 1945, da ima glavni štab ZVU sedež v Ljudskem domu v Trstu, kjer zaseda 120 sob. Ima 24 odsekov, ki so raztreseni po vsem mestu.

³⁹ Proglas št. 1 Ur. list ZVU 15. 9. 1945, str 3. V tem Uradnem listu so objavljeni vsi proglaši ZVU.

Instrukcije so pogostokrat obravnavale odnos do zelo pomembnih in delitvenih vprašanj, kot je npr. slovensko šolstvo. Zato so bile dejansko splošni predpisi z zelo pomembnimi posledicami. Zanimivo je, da so tudi obvestila imela pravni pomen, saj so bile prepovedi in zapovedi, ki so jih vsebovala, sankcionirane.

Čeprav so bili vsi ti predpisi sestavljeni po že preizkušenih vzorih in so tudi po vsebini močno podobni ali celo identični s tistimi, ki so jih uporabljali v drugih Italijanskih pokrajinah, pa je vendarle iz njih razviden poiskus prilagoditve drugačnemu mednarodnemu položaju in konkretnim razmeram, na katere je ZVU naletela na tem ozemlju.

Na tem mestu bomo omenili samo tiste poteze politike ZVU na našem območju, ki prihajajo do izraza skozi te predpise in se razlikujejo od že obravnavane politike ZVU v ostali Italiji.

Ta politika je razumljivo zasledovala globalne cilje ZVU v Julijski krajini. V notranji politiki je bil njen glavni cilj, tako kot drugod po Italiji, vzpostaviti status quo izpred 8. 9. 1943 z rahlimi modifikacijami (ki so se nanašale na čiščenje fašistične fasade) in onemogočiti sleherno revolucionarno gibanje. Mednarodna komponenta te politike pa je bila v tem, da se Italiji zagotovi vrnitev celotnega ali vsaj čimvečjega dela ozemlja Julijske krajine. Tu je bil izvor vseh spopadov in nesporazumov med ZVU in slovenskim ter drugim napredno usmerjenim prebivalstvom Julijske krajine, ki so spremljali vladavino ZVU ves čas njenega obstoja.

Odstopanja od »italijanske« politike ZVU na našem ozemlju bi bila predvsem naslednja:

- na območju Julijske krajine naj ne bi poskušali širiti predpisov Badoglieve vlade;
- niso se odločili za uporabo karabinjerjev, ampak so zadolžili zavezniško vojaško policijo Allied Military Police Force, da prevzame še naloži civilne policije in izvrši nabor in šolanje domače policijske sile;
- pritožbeni pot na kasacijsko sodišče v Rimu je bila izključena;
- AMG liram so dajali prednost pred italijanskimi;
- lokalno Banca d'Italia so uporabili za financiranje vseh vladnih in občinskih zadev. Vse ostale banke so bile organizirane okrog nje na regionalni avtonomi podlagi. Kasneje pa so cono A finančno ponovno združili z Italijo s pretezo, da gre za odgovor na podoben ukrep vojaške uprave Jugoslovanske armade v coni B;
- provinca se je preimenovala v »Area« — okrožje, prefekt pa v predsednika okrožja. Prav tako »podestà« ni postal sindaco kot drugod po Italiji, ampak predsednik občine. Poleg občinskih in provincialnih svetov so predvideli tudi neka posvetovalna telesa na nivoju regije, oziroma celotne cone A. Predvideli so tudi možnost ustanovitve okrajnih odborov kot posvetovalnih organov, ki jih drugod v Italiji prav tako niso poznali;
- za prehod čez Zahodno mejo cone A v Italijo so vpeljali posebna potna dovoljenja;
- povsod, kjer so delovale slovenske osnovne šole pred letom 1914, so odločili, da naj se obnovijo. Nanovo pa naj bi se ustanovile tam, kjer je bilo najmanj 25 slovenskih učencev;
- uvajali naj bi uporabo slovenskega jezika v javno življenje.

Organizacija domače uprave

Kakor že prej drugod po Italiji, so se tudi v Julijski krajini odločili za posredno obliko uprave (indirect rule), to je za upravljanje dežele preko domačih

organov uprave. Razmere, na katere je ZVU naletela v coni A Julijске krajine, pa so se bistveno razlikovale od razmer v italijanskih pokrajinah, v katerih je doslej delovala. Tam je bila fašistična uprava nedotaknjena.

Delovanje ZVU je v teh pokrajinah potekalo po vnaprej pripravljenem obrazcu in je z napredovanjem zaveznikov od regije do regije postajalo vse bolj šablonsko: razpust inštitucij fašistične stranke, odstranitev najbolj razvptih fašistov iz uprave, pravosodja in policije ter po nekaj mesecih prenos oblasti na italijansko vlado. Novo in nepredvideno ter neprijetno okolnost so za ZVU predstavljal le partizanski oddelki v severni Italiji, ki jih je bilo treba čimprej razorožiti. V coni A Julijске krajine pa so bile upravne in splošne politične razmere povsem drugačne. Fašistične italijanske uprave na dobrem delu ozemlja ni bilo več. Namesto te uprave so bili v vseh krajih cone A vzpostavljeni narodnoosvobodilni odbori, ki so imeli svoj vrh v PNOO. Ta je takoj prilagodil organizacijo narodnoosvobodilnih odborov novo nastalemu položaju.

Ker je zahodna meja cone A, ki se je ujemala s staro avstrijsko-italijansko mejo, odrezala Beneško Slovenijo, na vzhodu pa je Morganova črta delila obe okrožji in vrsto okrajev, ki so prešli v cono B, ki naj bi jo upravljala VUJA (Vojška uprava jugoslovanske armade), je PNOO z odlokom, ki je bil objavljen 23. 7. 1945, to območje organiziral v vzhodnoprimsko okrožje, katerega pa ni vodil poseben okrožni narodnoosvobodilni odbor, ampak Poverjenštvo PNOO, čigar tajnik je bil France Perovšek.

Poverjenštvo je odgovarjalo neposredno PNOO in skupščini ljudskih odpolancev.

Ureditev narodnoosvobodilnih odborov po umiku JA za Morganovo črto je bila v coni A po odloku PNOO naslednja:⁴⁰

Goriško okrožje z okraji: Bovec, Kobarid, Kanal, Brda, Miren, Gorica, Krmin (Cormons), Komen, Gradišče ob Soči (Gradisca).⁴¹

Tržaško okrožje z okraji: Devin—Nabrežina, Milje—Dolina, Tržič (Monfalcone), Sežana.

Avtonomno mesto Trst

Od Italijanske uprave je ostal le upravni in sodni aparat v nekaterih večjih mestih, kot sta bila Trst in Gorica. ZVU je z organizacijo domače posredne uprave hotela oživiti staro fašistično upravno ureditev izpred 8. 9. 1943 na vsem ozemlju cone A z manjšimi odstopanjami in ni hotela upoštevati 3. točke beograjskega sporazuma, ki je določal, da bo vojaški guverner uporabil vso tisto domačo upravo oziroma jugoslovansko upravo, ki je že postavljena in ki deluje na zadovoljiv način.

Pri konkretnem izvajanju te določbe se je zavezniški vrhovni komandant postavil na stališče, da pod »jugoslovansko upravo, ki je že postavljena in dela na zadovoljujoč način« niso mišljeni predstavniki organi te uprave, to je krajevni, okrajski in okrožni narodnoosvobodilni odbori s PNOO na čelu, temveč da je tu mišljen samo administrativni aparat uradniško osebje teh organov. Tako stališče je pravno nevzdržno in tudi v direktnem nasprotju z pojmovanjem krajevne uprave tako v Veliki Britaniji kot v ZDA, ki imata bogato tradicijo na področju krajevne samouprave. Se posebno pa je zvenel čudno iz ust predstavnika sil, ki so na široko delile lekcije o demokraciji.

⁴⁰ Tone Ferenc, Katalog, str. 42.

⁴¹ O delovanju okrajskih odborov Krmin in Gradišče, glej Metka Gombač, Tržaško in Goriško okrožje 1945—1947, Primorska srečanja 20/1990, str. 106.

V slovenskih krajih cone ne samo, da ni bilo več organov stare uprave, ampak ni bilo niti enega Italijanskega uradnika več. Ti so zbežali že jeseni 1943. Pač pa je obstajala skromna administracija pri okrajih in krajevnih narodnoosvobodilnih odborih. Toda ZVU se tudi te administracije v nobenem primeru ni nameravala poslužiti. Tako da lahko rečemo, da se ni držala niti 3. točke vojaškega sporazuma.

Zanimivo je, da so nekateri oficirji ZVU pod vtimom moči NOO kmalu po prevzemu oblasti predlagali maršalu Alexandru, da naj bi v coni A uvedli mešani sistem uprave: na pretežno kmečkem slovenskem podeželju naj bi obdržali oblast NOO, v pretežno Italijanskih mestih pa naj bi se poslužili stare italijanske administracije.⁴² Maršal Alexander je tak predlog zavrnil. Formuliral je svoje stališče in ga predložil 25. junija 1945 v potrditev združenemu štabu zavezniških sil, ki se je z njim strinjal. Naslednji dan je že dal 13. korpusu navodilo, da mora v coni A oblast ZVU sloneti na Italijanskem administrativnem sistemu, pri čemer lahko izvršijo določene modifikacije in prilagoditve, vendar tako da ne bodo spreminjali njegovih bistvenih struktur. Pri razlagi izvora besede »civilna uprava« pa naj upoštevajo, da se ta nanaša prej na zaposleno osebje kot pa na administrativni sistem sam.⁴³

Poveljstvo združenih zavezniških štabov je maršalu Alexandru 25. 8. 1945 poslalo o tem pismo, v katerem mu naroča, naj upravlja cono A čim bolj v skladu z naslednjimi načeli:

- Jugoslovanski sistem NOO je v končni liniji treba ukiniti na vsem ozemlju in vzpostaviti je treba Italijanski sistem.
- V mestih in občinah, kjer prevladuje jugoslovansko prebivalstvo, bi lahko obstoječo jugoslovansko upravo obdržali, NOO pa bi lahko uporabili kot posvetovalne organe.

Brez težav lahko ugotovimo, da je prvo načelo temeljno, saj je postavljeno afirmativno in da je drugo načelo pomožnega postranskega značaja, zato je postavljeno pogojno. Slednje načelo je v nasprotju s prvim in očitno je postavljeno po eni strani zato, da se ohrani vsaj videz skladnosti s 3. točko vojaškega sporazuma, po drugi strani pa daje ZVU nekaj več manevrskega prostora.

Zaveznički gotovo niso dvomili o tem, da NOO uživajo absolutno podporo slovenskega prebivalstva, vendar pa jim je bilo jasno, da so ti NOO na poti njihovemu cilju, ki je bil, vzpostaviti na tem ozemlju status quo glede na stanje pred 8. 9. 1943 in ozemlje vrniti Italiji.

Uprava v coni — deželna uprava

Ob glavnem štabu ZVU pri 13. korpusu ni bilo nobenega domačega organa, niti posvetovalnega značaja, ki bi pokrival celotno ozemlje cone A. PNOO za Slovensko Primorje je bil edini tak organ v coni A, vendar ga ZVU ni priznavala.

Za celotno ozemlje je ZVU organizirala le nekaj posvetovalnih odborov za posamezna področja, kot npr. za kmetijstvo, gozdarstvo, delo itd. in nekaj drugih organov, npr. disciplinsko sodišče za učitelje srednjih šol. Ustanovili so tudi nekaj uradov za celotno ozemlje, tako gozdarski urad, tehnični urad, šolsko nadzorništvo itd. Nekaj uradov so prevzeli nekatere obstoječe institucije, pomembne za celo ozemlje, zlasti na področju prometa, tako pomorskega kot železniškega

⁴² Bogdan C. Novak, Trieste str. 203.

⁴³ Bogdan C. Novak, cit. delo, str. 204.

in cestnega. Ostale pomembnejše institucije so upravljali posredno s postavitvijo upravnih odborov ali s postavitvijo komisarjev.

Spošno predstavništvo iz domačega prebivalstva je bilo predvideno šele na ravni okrožja.

Uprava v okrožju

Razdelitev na okrožja in občine kakor tudi njihovo organizacijo in sploh ureditev krajevne uprave je prinesel splošni ukaz št. 11 pod naslovom KRAJEVNA UPRAVA.⁴⁴ Po tem ukazu sta tržaško in goriško okrožje obsegala tisti del ozemlja bivše tržaške in goriške province, ki so ga zasedle zavezniške čete. V cono A je sodila še občina Puli, katere organi so hkrati imeli pooblastila organov okrožja.

Okrožje je imelo po tej ureditvi predsednika okrožja in okrožni svet.

Predsednik okrožja (Area president) je imel v splošnem enak položaj kot bivši prefekt, le da je bil neposredno odgovoren ZVU. Imenoval ga je višji civilni častnik. Njegov urad se ni več imenoval prefektura, ampak urad okrožnega predsednika. Vse vodilno osebje v tem uradu je prav tako imenovala ZVU. Mimo-grede lahko omenimo, da je večina tega osebja zvesto služila Mussoliniju in Nemcem vse do konca vojne.

Kot posebne organe v okrožju moramo omeniti finančno intendanco, okrožno šolsko nadzorništvo, okrožni gozdarski urad, okrožni urad za delo itd.

Okrožni svet (Area Council) je sestavljalo v Trstu 14 članov, v Gorici pa 17. Imenoval jih je okrožni komisar izmed ljudi, ki naj bi zastopali vse narodnostne, politične in gospodarske sloje prebivalstva v okrožju. Svet je imel samo posvetovalni značaj. Zasedal naj bi enkrat tedensko ali na zahtevo okrožnega predsednika. Imel je svojega predsednika (Chairman).

V okrožju je delovalo še nekaj posvetovalnih organov in drugih kolegijskih organov, kot npr. okrožna davčna komisija, okrožno disciplinsko sodišče za učitelje osnovnih šol, okrožna komisija za prehrano itd.

Uprava v okraju — District

Čeprav je splošni ukaz št. 11 dejansko le obnavljal staro Italijansko ureditev, je vendarle kot fakultativno možnost predvidel ustanovitev okrajev in okrajnih odborov (District committee), katerih Italijanska ureditev ni poznala. Pravico oblikovati okraje in imenovati okrajne odbore je imel okrožni komisar. Tudi okrajni odbor naj bi bil zgolj posvetovalnega značaja in brez kakega vpliva na delo občin. Okrajni odbor je imel svojega predsednika (Chairman).

V goriškem okrožju je območja okrajnih odborov določil okrožni komisar z okrožnim ukazom št. 21, s katerim je predvidel ustanovitev 11 okrajnih odborov.⁴⁵ Dejansko je šlo za posnetek območij okrajnih narodnoosvobodilnih odborov. Na Tržaškem okrožni komisar takega akta ni izdal, pač pa se je poslužil združevanja občin, to je posebne inštitucije, s katero je bil dosežen isti namen.

Komisar goriškega okrožja pravi v omenjenem ukazu: »Ker se smatra za potrebno nadaljevati v goriškem okrožju v posvetovalne svrhe s sistemom okrajnih odborov, ki je obstajal v času zasedbe po zavezniških silah, se urejajo posvetovalna telesa, imenovana okrajni odbori, za sledeče občine in dele občin, ki se bodo imenovale v to svrhu — okraji.«

⁴⁴ Uradni list ZVU, št. 1, 15. 9. 1945.

⁴⁵ Uradni list ZVU, št. 5, 1. 11. 1945, str. 21.

Te okraje in občine je v odloku označil takole:
(Zaradi razumevanja smo v oklepaju pripisali slovenska imena).

OKRAJ	OBČINE	
1.	PLEZZO	(Bovec)
2.	CAPORETTO	(Kobarid)
	BERGOGNA	(Breginj)
	TOLMINO	(Tolmin)
3.	CANALE D'ISONZO	(Kanal)
	SALONA D'ISONZO	(Anhovo)
4.	CASTEL DOBRA	(Dobrovo)
	SAN MARTINO DI QUISCA	(Kojsko)
4. A	DOLEGNA	(Dolenje)
4. B	CORMONS	(Krmin)
4. C	CAPRIVA DI CORMONS	(Kopriva pri Krminu)
5.	GORIZIA	(Gorica)
	VILLA GARGARO (del)	(Grgar)
6.	GRADISCA D'ISONZO	(Gradisče ob Soči)
	SAGRADO	(Zagraj)
	ROMANS D'ISONZO	—
	MARIANO DEL FRIULI	—
	FARRA D'ISONZO	—
7.	MERNA	(Miren)
	OPPACCHIASELLA	(Opatje selo)
	RANZIANO	(Renče)
	MONTESPINO	(Dornberk)
	SAMBASSO (del)	(Šempas)
8.	COMENO	(Komen)
	TEMENIZZA	(Temnica)
	RIFEMBERGO (del)	(Rihemberk)
	SAN DANIELE DEL CARSO (del)	(Štanjel)
	CERNIZZA GORIZIANA (del)	(Črniče)

Kakor je iz gornjega videti, gre za posnetek območij ONOO. Zanimivo je tudi, da so vse do priključitve imeli okrajni vojaški komisari svoj sedež vedno v kraju, kjer je bil sedež ONOO.

Uprava v občini — Commune

V teritorialnem pogledu je splošni ukaz št. 11 uveljavil občine po Italijanski ureditvi, ki so na območju cone obstajale pred 8. 9. 1943. Kasneje so tem občinam pridružili še eno, ki so jo ustanovili iz tistega dela območja občine Tolmin, ki je ostal na ozemlju cone A. To je bila občina Volče,⁴⁶ ustanovljena pa je bila z ukazom št. 31. To so bile naslednje občine:

Tržaška provinca

1. Devin-Nabrežina — Duino Aurisina, 2. Doberdob — Doberdò del Lago, 3. Dollna — San Dorligo della Valle, 4. Dutovlje — Duttogliano, 5. Foljana — Redipulja —

⁴⁶ Uradni list ZVU, št. 6, 15. 11. 1945, str. 5.

Fogliano Redipuglia, 6. Gradež — Grado, 7. Lokev — Cognale, 8. Repentabor — Monrupino, 9. Ronke — Ronchi dei Legionari, 10. Sežana — Sesana, 11. Škocjan — San Canzian d'Isonzo, 12. Starancan — Staranzano, 13. Št. Peter ob Soči — San Pier d'Isonzo, 14. Tomaj — Tomadio, 15. Trst — Trieste, 16. Tržič — Monfalcone, 17. Turjak — Turriaco, 18. Zgonik — Sgonicco.

Goriška provinca

1. Anhovo — Salona d'Isonzo, 2. Bovec — Plezzo, 3. Breginj — Bergogna, 4. Dobrovo — Castel Dobra, 5. Dolenje — Dolegna del Collio, 6. Dornberk — Montespino, 7. Fara — Farra d'Isonzo, 8. Gorica — Gorizia, 9. Gradišče ob S. — Gradisca d'Isonzo, 10. Kanal — Canale d'Isonzo, 11. Kobarid — Caporetto, 12. Kojsko — San Martino di Quisca, 13. Komen — Comeno, 14. Kopriva (pri Krminu) — Capriva di Cormons, 15. Krmin — Cormons, 16. Marijan — Mariano del Friuli, 17. Miren — Merna, 18. Opatje selo — Opacchiesella, 19. Renče — Ranziano, 20. Rihemberk (Branik) — Rifembergo, 21. Romans — Romans d'Isonzo, 22. Štanjel — San Daniele del Carso, 23. Temnica — Temenizza, 24. Volče — Volzana, 25. Zagraj — Sagrado.

Občinam je načeloval predsednik občine (Communal President) s pristojnostmi župana (Mayor), to je bivšega podestata. Imenoval ga je okrožni komisar, ta je tudi ustanavljal odseke v uradu predsednika občine in nameščal vse uslužbence praviloma preko predsednika okrožja. Isto je veljalo glede imenovanja občinskega tajnika.

Vsaka občina je imela občinski svet (Communal Council), ki je štel od 4 do 12 članov, odvisno od števila prebivalstva v občini. Imenoval jih je okrožni komisar, ki je prav tako imenoval predsednika občinskega sveta (Chairman). Predsednik občine je bil torej različna oseba od predsednika občinskega sveta. Tudi občinski svet je imel samo posvetovalni značaj. Zasedal naj bi redno ali na zahtevo predsednika občine.

Tudi v občini je delovalo še nekaj posvetovalnih in pomožnih teles, kot npr.: komisija za stanovanjske zadeve, komisija za obrtna dovoljenja, davčna komisija, odbor za obnovo itd.

Združene občine

Splošni ukaz št. 11 je predvidel tudi možnost, da se dve ali več občin, po odločitvi ZVU, združi v skupno občino s skupnimi organi. Do takega primera je prišlo pri občinah Sežana, Tomaj, Dutovlje, Repentabor in Lokev, katere je komisar tržaškega okrožja z okrožnim ukazom št. 5 združil in sklenil, da se ustanovi za vse te občine en sam upravni organ s sedežem v občini Sežana.⁴⁷ Ker je šlo v tem primeru za območje ONOO Sežana, upravičeno predpostavljamo, da je želel komisar s tem prilagoditi novo organizacijo dejanskemu stanju. Podobno ureditev so si zamislili tudi v Komenskem in Mirenskem okraju. Ukaz o tem, kolikor so ga izdali, v uradnem listu ni bil objavljen. Seveda pa je tudi to ostalo bolj ali manj na papirju, kar sicer lahko rečemo za celotno opisano organizacijo, vsaj kolikor zadeva slovenske občine in slovensko prebivalstvo, ki na tako organizacijo ni nikoli pristalo.

Splošni ukaz št. 11, ki nosi naslov Krajevna uprava, je vzbudil upravičeno ogorčenje slovenskega in vsega naprednega prebivalstva cone. Posebno odibilajoče je bilo v tem ukazu to, da je v upravnih ureditvih menjal le imena, ohranil pa staro vsebino. To se vidi že iz polmenovanja osnovnih institucij:

⁴⁷ Uradni list ZVU, št. 4, 15. 10. 1945, str. 9.

Provincia — pokrajina je postala okrožje; Prefetto — prefekt je postal predsednik okrožja; Rettorato — rektorat je postal okrožni svet; Podestà — župan je postal predsednik občine; Consulta — sosvet je postal občinski svet.

V fašistični ureditvi sta bila najvažnejša prefekt in podestà, ki jih je imenovala vlada. Tako imenovana posvetovalna telesa rettorato v provinci in konzulta v občini, v katero so prav tako imenovali fašistične veljake, sta bili brez pomena.

ZVU je hotela po tem zgledu sama imenovati predsednika okrožja in predsednika občine, ki bi samo njej odgovarjala. Prav tako bi sama imenovala okrožni svet in občinski svet, ki bi bila zgolj posvetovalna organa predsednika okrožja in predsednika občine.

Končno bi sama neposredno ali preko okrožnega predsednika (prefekta) imenovala vse uradnike tako v okrožju kot v občini. Vse funkcionarje in uradnike bi po svoji volji in uvidevnosti kadarkoli lahko zamenjala z drugimi.

Civilna administracija

ZVU se je takoj naslonila na stari upravni aparat tam, kjer je ta že obstajal, to pa je bilo le v Trstu, Gorici in drugih večjih krajih, kjer je bilo italijansko prebivalstvo v večini. Potrdila oziroma ponovno je imenovala vse uradnike z majhnimi izjemami, ko je šlo za znane fašiste, katere je izločila sicer zelo blaga epuracija. Med tem uradništvtom seveda ni bilo Slovencev, ker kaj takega pod fašizmom ni bilo mogoče. Na slovenskem podeželju stare Italijanske administracije ni bilo, da bi uporabila administracijo narodnoosvobodilnih odborov, ZVU ni mislila, zato je tu pričela vzpostavljati nov administrativni aparat, ki naj bi bil apolitičen in nepristranski. Z organiziranjem takega aparata so pričeli najprej pri združenih občinah.

Omenili smo že ustanavljanje skupnosti občin v sežanskem, komenskem in mirenskem okraju. Šlo je za ustanovitev skupnih, danes bi rekli medobčinskih, služb na območju okrajnega narodnoosvobodilnega odbora. Iz razpisa delovnih mest za te službe, ki je bil objavljen v Glasu zaveznikov,⁴⁸ lahko razberemo zamišljeno strukturo te administracije.

Za območje več občin (z območja ONOO) bi v okrajnem središču imeli naslednje uradnike: 1 občinskega tajnika (tajnik skupnosti občin); 4 tajnike strojepisce; 1 ravnatelja prehranjevalnega urada; 1 skladničnika za skladisce živil; 1 ravnatelja ECA (občinski podporni urad); 1 poštnega ravnatelja; 1 šolskega ravnatelja; 1 zdravstvenega vodjo; 1 vodjo za obnovo.

Iz istega razpisa razberemo lahko tudi sestav uradnikov v občinah. V vsaki posamezni občini naj bi zaposlili: 1 občinskega tajnika; 2 tajnika strojepisce; 1 ravnatelja prehranjevalnega urada.

V oglasu se poudarja, da bi naj te službe bile samo upravnega značaja, tičoče se rednega poslovanja občinske uprave, in naj ne bi bile na noben način v zvezi s politiko ali kakršnim koli političnim vprašanjem. Prednost pri zaposlitvi naj bi imeli tisti, ki redno prebivajo v omenjenih občinah. Po tem zgledu so verjetno nameravali organizirati občinsko administracijo tudi v drugih predelih, ki so jih obvladovali NOO.

Toda tudi iz tega ni bilo nič. V večini občin je ostal edini uradnik zavezniški

⁴⁸ Glas zaveznikov, 15. 9. 1945.

oficir za civilne zadeve (CAO). Delovanje ZVU pa je v teh občinah bilo omejeno na vzdrževanje javnega reda.⁵⁰

Kadrovska politika ZVU v upravi

Čeprav so predstavniki ZVU pogosto naslavljali slovenskemu prebivalstvu in organom ljudske oblasti pozive k sodelovanju in jim očitali, da nočejo sodelovati, so domače napredne ljudi odklanjali iz uprave, češ da niso vešči uradovanja. Za kadrovsko politiko ZVU je torej značilna izrazita dvoličnost, ki je bila posledica nasprotja med deklariranimi in dejanskimi cilji ZVU. Čeprav je na Primorskem takrat med Slovenci res primanjkovalo šolanih ljudi zaradi 25-letne fašistične raznarodovalne politike, so bili razlogi, zaradi katerih so slovenske ljudi odklanjali, le izgovor. Polkovnik Bowman je na tiskovni konferenci avgusta 1945 sicer priznal, da so Slovenci prizadeti, ker so v upravnih službah le Italijani, vendar je to le zato, ker nimajo veščih uradnikov. Odklanjanje naprednih ljudi pa je utemeljil s tem, da sprejem v državno službo ni samo sredstvo za priznanje zaslужnim osebam (npr. borcem antifašistom), ampak je vselej potrebno, da so takšne osebe tudi sposobne za opravljanje svojega dela.⁵¹

Kasneje je bilo postavljeno vprašanje zaposlovanja ljudi, ki so rojeni v Julijski krajini pa so se morali izseliti zaradi fašističnega nasilja v staro Jugoslovijo in so s tem izgubili italijansko državljanstvo. Na pritožbe, ker so tudi take ljudi odklanjali, čeprav so bili vešči uradovanja, je oficir za pravne zadeve (Legal Officer) major G. M. Davis izjavil na tiskovni konferenci, da glede na to, da Italijanski zakoni, in ne samo Italijanski, postavljajo pogoj za sprejem v državno službo Italijansko državljanstvo, ni videti, da bi bila tu storjena kakšna krivica. Tako pač določa italijanski zakon, ki je bil v veljavi 8. septembra 1943 in je še sedaj v veljavi.⁵²

Novo stališče glede zaposlovanja v javnih službah ZVU so sprejeli potem, ko so se orientirali na slovenske emigrante, ki so zaradi sodelovanja z okupatorjem pobegnil pred NOVJ in se zatekli v Julijsko krajino. Zavzeli so namreč stališče, da bodo sprejeli v javne službe osebe iz Jugoslavije, četudi niso Italijanski državljanji, če se bodo te osebe izkazale za sposobne in če bodo prestale epuracijo. Epuracija se omenja zato, ker je kot rečeno šlo v glavnem za emigrante iz Slovenije, med katerimi je bilo mnogim očitano, da so bivši kolaboracionisti.

Kasneje so utemeljili pravico nastavljanja uradnikov mimo italijanskih zakonov z mednarodnim pravom. Tako je na tiskovni konferenci januarja 1946 v Trstu predstavnik ZVU izjavil: »Mednarodno pravo daje ZVU pravico nastavljati ljudi — učitelje in uradnike — ne glede na pravo zasedenega ozemlja.«⁵³

To stališče so uzakonili s Splošnim ukazom št. 19 z dne 13. 10. 1945. Po tem ukazu italijansko državljanstvo ni bilo več potrebno za sprejem v državno službo.

Iz opisanega se jasno vidi kadrovska politika v upravi in javnih službah. Tudi ta politika je zasledovala temeljne cilje ZVU na tem območju. Tej politiki in ciljem so seveda najbolje služili slovenski emigranti. Bili so idealni poslušni uradniki, skrajno protikomunistično razpoloženi in sovražni do nove Jugoslavije. Tu najdemo razloge za njihovo protežiranje s strani ZVU. Pri prebivalstvu pa razumljivo niso bili dobro sprejeti in so morali ponekod opravljati svoje delo pod policijsko zaščito.

⁵⁰ Izjava polk. Bowmanna na tedenski tiskovni konferenci, Glas zaveznikov, 5. 2. 1946.

⁵¹ Polk. Bowman na tiskovni konferenci, Glas zaveznikov, 6. 8. 1945.

⁵² Glas zaveznikov, 19. 9. 1945.
⁵³ Med prvimi so zaposlili tudi Alojzija Geržiniča, bivšega uradnika nemškega Visokega komisariata v Trstu. Gl. op. 8a In cit. delo str. 130 in 134.

⁵⁴ Glas zaveznikov, 15. 1. 1946.

Nepriznanje organov ljudske oblasti, uporaba starih italijanskih uradnikov v vseh javnih ustanovah, med katerimi so mnoge imele še izrazit fašistični pečat, ter nameščanje sovražnih emigrantov vsekakor ni prispevalo k izboljševanju odnosov med ZVU in slovenskim prebivalstvom ter predstavniki narodnoosvobodilnih odborov kljub pozivom za sodelovanje, ki jih je ZVU naslavljala na to prebivalstvo in te organe.

C. R. S. Harris pravi v že citirani knjigi, da ZVU ni imela posebnih problemov pri vzpostavljanju lokalnih organov v Trstu, Gorici in Pulju, ker je bila tam večina prebivalstva italijanska. Prav tako pravi, da je uspelo v polovici ostalih občin imenovati župana in postaviti občinski svet, le v okrog 20 občinah naj bi se prebivalci uprli imenovanju tako svetovalcev kot namestitvlj uradnikov. V štirih od teh občin je bila, po njegovem, večina prebivalstva celo italijanska, vendar pod vplivom komunistov. Prebivalstvo teh 20 občin naj bi predstavljalo le 15 % vsega prebivalstva na ozemlju cone A.⁵⁵

Pravdarem moramo ugotoviti, da je bilo občin, ki jih ZVU ni mogla oživiti, 25, in da je bilo ostalih 18. Vseh teh 25 občin pa je imelo popolnoma slovensko prebivalstvo. V vseh drugih občinah z Italijanskim prebivalstvom je namreč ZVU uspelo imenovati tako župana kot občinske svete, vendar so nekateri kasneje odstopali. Tak primer smo imeli tudi v slovenskih občinah Doberdob in Breginj. Res pa je, da so celo v občinah z Italijanskim prebivalstvom poslednja imenovanja izvršili šele v avgustu 1947. Upravo slovenskih občin so morali prevzeti komisarji — oficirji za civilne zadeve in jih upravljati vse do konca.

Zgoraj naštete občine, ki niso imele uprave po splošnem ukazu št. 11, so štele okrog 74.000 prebivalcev (po podatkih popisa iz leta 1931).

Seveda je bila uprava tudi tam, kjer so jo uspeli postaviti na noge, skrajno nerepresentančna, kajti v njej ni bilo Slovencev in ne predstavnikov Italijanskega delavskega gibanja. To je bilo zlasti kričeče v občini Gorica, ki je imela poleg Slovencev v mestu še močna slovenska predmestna naselja kot npr. Solkan, Šempeter, Vrtojbo, Štandrež in druga. Še izraziteje se je to kazalo v Goriškem okrožju, kjer je slovensko prebivalstvo predstavljalo okrog 60 % vsega prebivalstva. V občinskem in okrožnem svetu pa so prevladovali desničarsko usmerjeni Italijani.

Končno lahko zaključimo z ugotovitvijo, da tudi komisarske uprave v večini slovenskih občin ni bilo čutiti, če izvzamemo posamezne policijske posege. Dejansko so KNOO še naprej poslovali, čeprav pollegalno. Tako da lahko govorimo v tem obdobju o izrazitem dvovladaju na področju javne uprave, če ne štejemo še župnijskih uradov, ki so v manjših občinah vodili matično službo in izdajali izpiske iz matičnih knjig.

Organizacija sodstva

Med prve ukrepe ZVU sodi obnovitev starega italijanskega sodstva. Obnovili naj bi vse stopnje hkrati, in sicer:

- okrajna sodišča (preture) na sedežih sodnih okrajev — mandamentov,
- okrožna sodišča (tribunali) v Trstu, Gorici in Pulju,
- pritožbeno sodišče (Corte d'Appello v Trstu).

Obenem so pritožbeno pot na kasacijsko sodišče v Rimu prepovedali. Z ukazom št. 159 z dne 18. junija 1946 so to pristojnost podelili apelacijskemu

⁵⁵ Harris, cit. delo, str. 349—350.

sodišču v Trstu, ki je od tedaj naprej poslovalo tudi kot kasacijsko sodišče, s tem, da so senate razširili na 5 sodnikov, kadar so razsojali kot kasacijsko sodišče.⁵⁴

S proglašom št. 5 so ustanovili še posebno porotno sodišče (Special Court of Assise) za sojenje fašistom in kolaboracionistom za zločine, storjene po 8. 9. 1943.⁵⁵

Sedež tega sodišča je bil v Trstu, ZVU pa si je pridržala pravico ustanavljati njegove odseke tudi v drugih krajih. Senati tega sodišča so bili sestavljeni iz domačih poklicnih juristov in porotnikov, ki naj bi jih izbrali izmed oseb z neoporečno politično preteklostjo. Sodišče naj bi delovalo le 6 mesecev, z ukazom št. 95 pa so ta rok podaljšali do 25. 2. 1947.

»Modra črta« je rezala tudi sodne okraje, zlasti na Goriškem. Zato je moral okrožni komisar z okrožnim ukazom št. 7 z dne 5. 9. 1945 nanovo ugotoviti območja sodnih okrajev in sedeže okrajnih sodišč.⁵⁶ Obenem je nekatere sodne okraje tudi preimenoval. Tako se je Komenska pretura preimenovala v okrajno sodnijo Štanjel, kjer ji je bil nanovo določen tudi sedež. Tolminska pretura pa se je preimenovala v okrajno sodnijo v Kobaridu s sedežem v Kobaridu. Območja ostalih sodnih okrajev so prilagodili demarkacijski črti s tem, da so njihovo območje zmanjšali oziroma povečali s priključitvijo delov sodnih okrajev, ki so ostali na oni strani črte (sodna okraja Bovec in Ajdovščina).

V Goriškem okrožju naj bi delovale naslednje okrajne sodnije: okrajna sodnija v Gorici, okrajna sodnija v Gradišču ob Soči, okrajna sodnija v Kanalu, okrajna sodnija v Kobaridu, okrajna sodnija v Krminu, okrajna sodnija v Štanjelu, okrajna sodnija v Tržiču.

V Tržaškem okrožju pa bi morali v skladu z italijansko ureditvijo obnoviti: — okrajno sodnijo v Trstu in okrajno sodnijo v Sežani.

Okrožni ukaz št. 7 pa je bil še posebno zanimiv zato, ker je pri Goriškem okrožnem sodišču (Tribunalu) predvidel ustanovitev posebnega oddelka, kjer naj bi sodeloval vsaj en domač sodnik slovenske narodnosti. Ta sodnik naj bi bil v vsakem senatu, kadarkoli bi ena izmed tožečih strank bila slovenske narodnosti. Prav tako je ta ukaz predvidel, da se na okrajnih sodnjah v Kobaridu, Kanalu in Štanjelu po možnosti namestijo domači sodniki slovenske narodnosti.⁵⁷

Višji častnik za civilne zadeve je 7. 8. 1945 dejansko imenoval nekaj slovenskih odvetnikov za sodnike na navedenih sodnjah.

Vendar je prišlo kmalu med imenovanimi in predsednikom Tribunalu v Gorici do zapleta zaradi uporabe slovenskega jezika. Zaradi česar slovenski sodniki niso hoteli zapriseči, oziroma so zahtevali odgoditev zaprisege, dokler se to vprašanje, to je uporaba slovenščine pred sodišči, ne razčisti.

J. B. Duroselle v že citirani knjigi *Le conflit de Trieste* pravi, da je mehanična aplikacija zavezniškega režima v Italiji na drugačne razmere, ki so vladale v Julijski krajini, ustvarila paradoksalne situacije: po eni strani je ZVU, ki je morala urejati položaj, kakršen je pač dejansko obstajal, zagrešila mnoge nezakonitosti s stališča fašistične zakonodaje, ki je bila še v veljavlji; po drugi strani pa je preganjala antifašiste zaradi njihove medvojne politične aktivnosti na podlagi sodb fašističnih sodišč itd.

Takratna politična kronika je takih paradoksalnih situacij zabeležila nič koliko.

⁵⁴ Uradni list ZVU, št. 23, 1. 8. 1946, str. 17.

⁵⁵ Uradni list ZVU št. 1, 15. 9. 1945, str. 16.

⁵⁶ Uradni list ZVU št. 4, 15. 10. 1945, str. 23.

⁵⁷ Imenovani so bili: — za sodnike pri tribunalu v Gorici: Albert Komavec, Karel Birsa in Viktor Devetak; — za pretorja pri preturi v Gorici: Josip Gruden; — za pretorja pri preturi v Kobaridu: Ivan Breih; — za namestnika državnega tožilca v Gorici: Boris Mašera.

ZVU je izdala več splošnih ukazov, ki so se nanašali na to področje, tako npr.: splošni ukaz št. 50 o veljavnosti in učinkovanju nekaterih sodb, ki so bile izdane med 8. 9. 1943 in 11. 6. 1945,⁵⁸ ter splošni ukaz št. 30 in 30/b o spremembni kazenskega zakonika in zakona o kazenskem postopku in druge.⁵⁹

ZVU je v nekaterih italijanskih občinah uspelo imenovati celo mirovne oziroma poravnale sodnike (Giudici conciliatori), ki so imeli podobne pristojnosti kot naši poravnalni sveti.

Policija

Kakor smo že omenili, se ZVU ni odločila za uporabo karabinjerjev na območju Julijske krajine, ampak je sklenila organizirati novo domačo policijsko silo. V ta namen so zavezniški vojaški policiji poverili še naloge civilne policije in ji zaupali nabor in šolanje domače civilne policije. Zato so začasno združili tudi položaj šefa vojaške policije 13. korpusa s položajem šefa civilne policije pri ZVU v nov položaj Chief Police Venezia Giulia, ki je bil neposredno podrejen komandantu korpusa tako v pogledu vojaške kot civilne policije. V novo policijo so dne 30. 6. 1945 vključili najprej mestne stražnike (Guardie Municipali — obvestilo št. 3). Nato bivše karabinjerje in druge. Večina so bili italijanske narodnosti, 1/3 pa naj bi bilo Slovencev. Po strukturi komandnega kadra je policija močno spominjala na britansko kolonialno policijo. Saj so bili vsi višji častniki Britanci ali Američani. Njeno končno število je naraslo na 6.000 mož.

Ko govorimo o policiji, moramo meniti, da je bila ena od prvih preokupacij ZVU razpust narodne zaščite. Že 14. junija 1945 je izšlo obvestilo št. 2 o razpustu naslednjih policijskih enot:⁶⁰ Difesa Popolare (Narodna zaščita), Carabinieri Reali, Guardia di Finanza, Questura, Guardie Municipali, Corpo forestale, vse druge policijske sile pomožnega značaja.

Ker so bile vse te policijske formacije, razen Narodne zaščite, razgname še pred prihodom zaveznikov, je šlo tokrat le za razpust narodne zaščite.

Nova civilna policija (Civil Police) je prevzela vlogo vseh blivih policijskih formacij. Organizirana je bila v 6 oddelkih, in sicer:

1. personalni oddelek (delovno področje rekrutacija); 2. stanovanjski oddelek;
3. davčni oddelek (delovno področje: tudi preganjanje črne borze); 4. uniformirani oddelek (delovno področje bivše mestne in gozdarske straže, pristaniška policija, železniška policija in cestno nadzorstvo); 5. kriminalistični oddelek; 6. oddelek za transportne zadeve (delovno področje: nadzor nad javnimi prevozi, registracija vozil, itd.).

Poleg tega je ta policija imela več specializiranih odsekov: za urejanje prometa, za gašenje požarov, motorizirano policijo in policijo na konjih. Civilna policija, ki je prevzela funkcije različnih blivih italijanskih policij od finančne straže, kvesture, gozdarske milice in drugih policij, ki smo jih že omenili, je imela svoje okrajne urade (District Offices) na celem območju cone »A«, ki so jih vodili policijski nadzorniki. Taki uradi so bili na Tržaškem: Devin—Nabrežina, Milje—Dolina, Sežana in Trst. Na Goriškem: Bovec, Gorica, Kanal, Kobarid in Komen.

C. R. S. Harris in nekateri drugi avtorji ocenjujejo to policijo kot zelo učinkovito. Pri slovenskem in naprednem prebivalstvu pa je zaradi stalnih spo-

⁵⁸ Uradni list ZVU št. 19, 1. 6. 1946, str. 4.

⁵⁹ Uradni list ZVU št. 11, 1. 2. 1946, str. 3.

⁶⁰ Obvestilo je bilo naknadno objavljeno v Ur. listu I, str. 2, 1. 10. 1945.

padov in številnih incidentov, pri katerih je prišlo celo do človeških žrtev, ostala slabo zapisana.

Šolstvo

Med javnimi službami, ki jih je ZVU prevzela, ji je šolstvo povzročalo še največ problemov in konfliktov. Zaradi velikega pomena, ki ga je to občutljivo vprašanje imelo za slovensko prebivalstvo, ki 25 let ni smelo niti govoriti v svojem jeziku, je prav, če ga posebej obravnavamo.

ZVU je temu vprašanju posvetila precejšnji del svoje dejavnosti. Pred šolskim letom 1945/46 je objavila, da bodo Slovenci končno dobili svoje šole, pri tem pa je hote prezrla, da so te šole že obstajale, nekatere že od leta 1943 naprej. Mnoge šole pa so bile ustanovljene takoj po osvoboditvi maja meseca 1945. Ustanovila jih je ljudska oblast.

Navezost slovenskega prebivalstva na svoje partizanske šole je bila izredna, ne samo zato, ker so bile dejane partizanske, to je njihove oblasti, ampak zato, ker so se otroci v teh šolah izobraževali v duhu NOB, ker so zrasle iz spontane volje po dolgo kratenem izobraževanju v domačem jeziku in ker so zrasle iz njegovih odrekanj med težko narodnoosvobodilno vojno. Te šole so zrasle brez dekrefov, v neverjetnih materialnih in kadrovskih težavah. Bile so mogoče samo zaradi velikanskega navdušenja, s katerim jih je sprejelo prebivalstvo, posebej pa mladina in otroci. Vsega tega niso mogli zapopasti niti najbolj zavzeti zavezniški oficirji, ki so se ukvarjali s slovenskim šolstvom.

Povedati je še treba, da so slovenske »partizanske šole« do začetka šolskega leta 1945–46 dobile že vse atribute rednih šol: učne načrte, šolske knjige, nove šolane učitelje itd. Mnogi slovenski učitelji so se vrnili iz južne Italije, kamor so bili prisilno premeščeni pod fašizmom, mnogi pa so se vrnili iz Jugoslavije, kamor so se zatekli pred fašističnim preganjanjem. Seveda vse materialne in kadrovske težave še niso bile rešene.⁴⁴

ZVU se je borila proti tem šolam predvsem z materialnimi sankcijami, pa tudi z administrativnimi oblastnimi ukrepi: odpusti učiteljev, nepriznavanjem spričeval in podobnimi.

Četudi nerada, je ZVU kasneje morala večino teh šol priznati, prav tako tudi namestitive učiteljev, ki so jih postavili narodnoosvobodilni odbori. Druge šole pa so delovale, čeprav nepriznane, še naprej vse do priključitve. Tako je tudi na področju šolstva vladalo izrazito dvovladje.

ZVU je do poletja 1946 priznala oziroma prevzela 80 od skupno 162 slovenskih šol. Dober del preostalih šol pa je prevzela do jeseni 1947.

Šolska politika ZVU je svoja prizadevanja usmerila predvsem na izločanje naprednih elementov iz učiteljskih vrst in istočasno v nameščanje na ta mesta raznih emigrantov.

Tako je ZVU na primer z odlokom z dne 19. januarja 1946 odredila, naj s 1. 2. 1946 odpustijo iz službe učitelje, ki jih je z ozirom na varnost spoznala za nesposobne na nadaljnje službovanje. Zoper odpust ni bilo pritožbe.

S tem je bilo prizadetih 10 učnih moči: 7 učiteljev in 3 profesorji. Obenem pa so namestili 4 emigrante iz Jugoslavije.⁴⁵

Večino nezaželenih učiteljev pa se je ZVU znebila ob začetku šolskega leta 1946–47, ko jim je prepovedala nadaljnje poučevanje, češ da ne spoštujejo njenih učnih programov.

⁴⁴ Glej članek Naše šole (Soški tednik, 25. 8. 1945) in prispevek Iz Mirna v istem listu, 15. 12. 1945.

⁴⁵ Slavko Kretič — Stanko Murovec, Nekaj o šolstvu, Gorški zbornik 1947–1957, Nova Gorica 1957, str. 200–211.

Organom NOO in roditejskim svetom je odrekala vse pravice pri upravljanju šol in je postavila svoje organe šolske uprave, v katerih so imeli spet glavno besedo emigranti. Ti organi so bili poleg prosvetnega oddelka ZVU še višje šolsko nadzorništvo v Trstu in okrožna nadzorništva v Trstu in Gorici. (Ukaz št. 262 z dne 12. 11. 1946 in Ukaz št. 219 z dne 27. 9. 1946).

Posebno skrb so šolski organi ZVU posvečali učnim načrtom. Eden od osnovnih pogojev za priznanje posamezne šole od strani ZVU je bil, da se odreče »partizanskemu« učnemu načrtu in prevzame »apolitični« učni načrt ZVU, ki je predstavljal prevod učnega načrta za italijanske šole v »redakciji« emigrantov iz Jugoslavije.⁴⁶

Končno naj omenimo še moralne ukrepe, ki si jih je ZVU posluževala proti slovenskim partizanskim šolam. Tako so npr. izvajali pritisk nad slovenskimi profesorji za podpis listine častnih dolžnosti, v kateri naj bi se ti »prostovoljno« zavezali med drugim, da se ne bodo udeležili nobene demonstracije, politične manifestacije ali s'avke in da bodo poučevali po učnem načrtu, ki ga je odobrila ZVU.⁴⁷

Za ureditev slovenskega šolstva je izdala ZVU več predpisov. Od objavljenih predpisov so bili za slovensko šolstvo zlasti pomembni naslednji:

- Upravno navodilo—vzgoja okrožnica št. 7 z dne 6. oktobra 1945, ki obravnava ustanovitev slovenskih srednjih šol.
- Upravno navodilo—vzgoja okrožnica št. 8 z dne 6. oktobra 1945, ki obravnava ustanovitev slovenskih in hrvaških ljudskih šol.
- Upravno navodilo—vzgoja okrožnica št. 9 z dne 16. oktobra 1945, ki obravnava priznanje šol.⁴⁸
- Ukaz št. 69 z dne 20. marca 1946, ki obravnava odobritev učbenikov v javnih šolah.
- Ukaz št. 119 z dne 26. aprila 1946, ki obravnava ustanovitev začasnega disciplinskega sveta za ravnatelje in učitelje srednjih šol.
- Ukaz št. 137 z dne 22. maja 1946, ki obravnava ustanovitev in delovanje disciplinskih svetov za učitelje osnovnih šol.
- Upravno navodilo—vzgoja okrožnica št. 11 z dne 5. marca 1947, ki obravnava ustanovitev slovenskih nižjih strokovnih šol in tečajev.

To zadnje navodilo je bilo dejansko že brezpredmetno, ker je bilo izdano po podpisu pariške mirovne pogodbe.

Druge javne službe

ZVU je že s prvim proglašom prevzela oblast ne samo nad provincami in občinami, ampak nad vsemi »javnimi ustanovami, parastatalnimi telesi in nasplošno vsemi institucijami javne narave, vključno z avtonomnimi ustanovami, ki so pod državno kontrolo ali administracijo ali dobivajo dotacije ali druge prispevke stalne narave od države, vključno tudi z agencijami, ki so odvisne od takih teles«. To svojo oblast je ZVU izvajala, kakor smo že videli, neposredno ali posredno preko okrožnega predsednika in okrožnega sveta oziroma občinskega predsednika in občinskega sveta ali drugih organov, ki jih je sama postavila.

Glede na mednarodni položaj Julisce krajine je morala zagotoviti delovanje nekaterih javnih služb na celotnem ozemlju, ki ga je upravljala, vendar na avto-

⁴⁶ Drago Pahor, O ljudskošolskih učnih načrtih ZVU (1945), Gorški letnik 6 (1979), str. 275–281.

⁴⁷ Glas zaveznikov, 29. 11. 1946. To upravno navodilo je bilo objavljeno v Ur. listu I., št. 6, 15. 11. 1945.

⁴⁸ Ostala 3 upravna navodila pa istotam, št. 12, 15. 2. 1946.

⁴⁹ Uradni list ZVU št. 6 z dne 15. 11. 1945. Okrožnici št. 7 in 8 pa sta bili objavljeni v št. 12 z dne 15. 2. 1945.

nomni podlagi. V ta namen je npr. ustanovila Zavod za upravo pomorskega prometa (Ufficio Gestione Navi) za urejanje pomorskega potniškega in tovornega prometa med lukami na zasedenem območju. Zavod je upravljal tričlanski svet, ki ga je imenoval višji častnik za civilne zadeve. Svet pa je naprej imenoval ravnatelja in podvrtnatelje, ti pa ostale uslužbence zavoda (splošni ukaz št. 12).

Tudi obstoječe banke je ZVU organizirala na avtonomni regionalni osnovi okrog tržaške podružnice Banca d'Italia, vendar je postopoma celo območje finančno ponovno združila z Italijo.

ZVU je v zvezi z razpustom korporacijskih teles — svetov in odborov ustanovila gospodarske zbornice z ustreznimi odbori npr. gozdarskim odborom itd. Obvezne članarine, ki jih je moralno gospodarstvo plačevati bivšim fašističnim korporativnim ustanovam, pa je obdržala in potrdila.

Upravo občinskih dobrodelnih ustanov je ZVU uredila z ukazom št. 132 z dne 16. maja 1946. Po tem ukazu so upravljali dobrodelne ustanove v občini odbori, ki so šteli od 5 do 13 članov, odvisno od števila prebivalcev v posamezni občini. Odbore naj bi imenovali občinski sveti, potrditi pa jih je moral okrožni predsednik.

VI. ODNOS ZVU DO ORGANOV LJUDSKE OBLASTI

Osnovna nasprotja med ZVU in ljudsko oblastjo, ki so jo predstavljali PNOO, ONO in KNOO, so se začela že ob nastopu ZVU 12. 6. 1945 zaradi zavezniške formulacije v proglašu maršala Alexandra glede veljavnosti italijanske zakonodaje, ki je bila seveda različna od one, ki jo je formuliral PNOO v že omenjenem odloku z dne 8. junija.⁶⁶ Ta formulacija je kasneje nudila obilo možnosti za protežiranje reakcionarnih in celo fašističnih ostankov ter diskriminacijo Slovencev in naprednega gibanja sploh. Ko so kasneje obnovili stara sodišča, so ta na podlagi te zakonodaje klicala na odgovornost ljudi za dejanja odpora proti fašizmu, storjena pred letom 1943.⁶⁷

Tudi PNOO je uveljavljal italijansko zakonodajo, ki je bila v veljavi pred 8. 9. 1943, vendar z omejitvijo, kolikor ni nasprotovala pridobitvam NOB. Med slednje je bilo v prvi vrsti treba šteti nacionalno enakopravnost Slovencev in odpravo krivic, ki jim jih je prizadejal fašizem. Maršal Alexander pa je zagotavljal spoštovanje te zakonodaje z izjemo tistih zakonov, ki jih bo po potrebi sam spremenil s svojimi proglaši, ukazi in drugimi akti.⁶⁸

Kakor smo videli, je prvi udarec ZVU namenila ljudski zaščiti, ki jo je že naslednji dan 13. 6. 1945 po prevzemu uprave v coni A razpustila. Nato je ljudskim sodiščem prepovedala zasedati, dovolila jim je začasno še sprejemati prijave zoper fašistične zločince. S splošnim ukazom št. 6 z dne 12. julija 1945 pa je ponovno vzpostavila stara meščanska redna sodišča, ki so poslovala pred 8. septembrom 1943.⁶⁹

S splošnim ukazom št. 11 z dne 11. avgusta 1945 pa je ZVU predvidela sistematično in dokončno likvidacijo ljudske oblasti. Splošni ukaz št. 11 je v borbi, ki se je razvila proti njegovi aplikaciji, dobil posmehljiv naziv »demokracija št. 11«.

⁶⁶ Uradni list ZVU I. št. 1 z dne 15. 9. 1943, Proglas št. 1.

⁶⁷ Na tej omeni sta bila poklicana pred sodišče tudi dva slovenska kmeta, češ da sta se pred 8. 9. 1943 izognili obvezni oddaji. Zagovarjala sta se, da jih je v temu nagovarjal Londonski radio (II. zasedanje okrožne skupštine za Gorisko, Soško in Štajersko, 23. 2. 1946).

⁶⁸ Uveljavitev italijanske zakonodaje so očitno oslanjali na 43. člen hanške konvencije iz 1907. leta, ki določa da mora vojaška oblast, ki zasede sovražno ozemlje, storiti vse, kar je v njeni moči, za vzpostavitev reda in varnosti ob istočasnem upoštevanju zakonov dežele, razen če ni v tem absolutno onemogočena, ter na pogoj premirja s Kraljevine Italije.

⁶⁹ Splošni ukaz št. 6, Uradni list I. št. 1 z dne 15. 9. 1945. Polk. Bowman je razpust ljudskih sodišč utemeljeval s tem, da so to naredna sodišča, da nimajo predstavnškega značaja in da nimajo pravnih izkušenj. Tiskovna konferenca, Glas zaveznikov 17. 7. 1945.

Za primorsko ljudstvo je bila vsaka misel o vračanju na staro — staro zakonodajo, staro policijo, staro sodstvo, staro upravo — nevzdržna. Za primorske ljudi ljudska oblast ni bila samo poroštro za novi čas, za katerega so se borili in trpeli, ampak je bila obenem izraz slovenske in jugoslovanske državnosti, zato ko so branili pred ZVU to oblast, so se borili obenem za priključitev k Jugoslaviji.

Če se spomnimo 3. točke beograjskega sporazuma med vladama ZDA in Veliko Britanijo ter Jugoslavijo, po katerem naj bi zavezniška vojaška oblast uporabila vso ono jugoslovansko upravo, ki je že postavljena in ki dela na zavdovljajoč način, in pa tudi vse one civilne oblasti, o katerih meni, da so najboljše v posameznih krajih, se nam odnos ZVU do NOO zdi nerazumljiv. NOO so bila edina oblast, ki jo je ZVU našla v teh krajih (zlasti na podeželju), razen NOO ni bilo druge oblasti. Stara italijanska uprava je izginila leta 1943, razen v Trstu, Gorici in nekaterih večjih krajih. Te oblasti ni vzpostavila JA leta 1945, pa tudi če bi se ZVU postavila na stališče, da je to jugoslovanska uprava, ji učinkovitosti ni bilo mogoče odrekati.

NOO so v tem času razpolagali z zaupanjem in podporo ljudstva, kakršne v navadnih razmerah nima nobena uprava na svetu. Zanimanje, s katerim je ljudstvo spremljalo delo NOO, samodisciplina, s katero se je odzivalo njihovim ukrepom, obe lastnosti tako zaželeni v vsaki samoupravi, nista bili nikoli večji. Z NOO je ZVU zavrgla vso prekipevajočo energijo in iniciativo po dolgih desetletjih osvobojenega ljudstva.

Razlago za tak odnos ZVU do ljudske oblasti lahko iščemo predvsem v takratni mednarodni situaciji, ki se je že usmerila na blokovsko ureditev. S tega vidika so razumljivi očitki zahodnim zaveznikom, da želijo z odnosom do nove Jugoslavije plačevati naklonjenost novih zaveznikov.

Izvajanje odloka št. 11 je potekalo v znanienju izdajanja odpustnic organom NOO od strani zavezniških guvernerjev, zaseganja zgradb in zapleme arhivov NOO in v znamenju aretacij posameznih predstavnikov ljudske oblasti. Med prvimi okrajnimi NOO, ki mu je zavezniška vojaška komisija zasegla sedež in zaklenila arhiv, in to brez pojasnila, je bil okrajni NOO Kanal. To se je zgodilo že 14. julija 1945.

7. septembra 1945 je okrajni guverner izročil odpustnice članom IO ONO Miren. S temi odpustnicami so bili odpuščeni predsednik in člani izvršnega odbora iz javne službe. Enako se je zgodilo v Gorici, kjer je okrožni guverner 10. septembra izročil odpustnice članom izvršnega odbora okrožnega NOO za Gorisko in članom izvršnega odbora okrajnega ozilroma mestnega NOO za Gorico itd.

Med zadnjimi je bil razpuščen NOO za Brda, in sicer 19. 12. 1945. Istočasno je ZVU odrekala pravico javnega delovanja vsem drugim ustanovam, ki jih je pojavila ljudska oblast, kot npr.: »Prehranjevalnemu uradu v Gorici«, »Uradu za obnovo in gradnje« in drugim. Vzporedno s tem pa je ZVU uvajala svojo upravo v skladu z določbami splošnega ukaza št. 11. Pri tem je pozivala NOO, naj dajo predloge za imenovanja v smislu ukaza. Do tega pa ni prišlo in ker drugih ljudi za to zavezniške oblasti niso mogle dobiti, so morali npr. na celem območju tostran sedanje državne meje izvrševati civilno oblast vojaški komandanti.

Ta oblast pa je bila seveda zelo omejena, tako po obsegu kot po področjih, ki jih je zajela. Vsi poskusi, da bi inštalirali stare ali nove importirane uslužbence v občinske uprave, so se ponesrečili. Več uspeha so imeli edino z okrožnimi inštitucijami s sedežem v Gorici, kjer so aktivirali vse stare ustanove, tako slabo zapisane pri primorskem ljudstvu, in ves stari upravni aparat še prepojen s staro

in celo fašistično miselnostjo. Ta aparat je bil brez ugleda pri ljudstvu in ni mogel računati na njegovo podporo in sodelovanje, zato je bila učinkovitost tega aparata skrajno omejena.

Stanje, ki je sledilo prepovedi NOO, predstavlja nekakšno dvovladje na področju civilne uprave. Na eni strani je ZVU s svojimi vojaškimi guvernerji in civilnimi institucijami, ki jih je postavila, izvajala civilno oblast, vendar v zelo omejenem obsegu. Na drugi strani pa je ljudstvo še naprej priznavalo za svojo oblast NOO, ki so se hitro prilagodili novi situaciji in delovali naprej po načelu ljudske samopomoči. Uspešno so se ukvarjali z organizacijo zadružništva (maloprodajne zadruge, zadruge vojnih oškodovancev), socialnim varstvom, kulturo in prosveto, pomagali so ljudem pri sestavljanju vlog za invalidnine, podpore itd., izdajali potrdila o dejstvih, ki so jih lahko samo oni potrdili, ker drugih organov na terenu sploh ni bilo. Tudi v organizacijskem pogledu so se prilagodili razmejitveni črti, tako da so v NO odbore kooptirali nove člane iz cone A, ker so odpadli tisti iz cone B. Izvršili so določene spremembe tudi v notranji organizaciji.

ZVU, ki se je zavedala, da stoji za NOO velik del primorskega prebivalstva, je branila svoj nedemokratični odlok z očitki, da volitve NOO niso mogle biti pravične in demokratične, ker so v NOO samo Slovenci in noben Italijan, da pravične volitve niso mogoče v vojnem času ali v okoliščinah vojaške uprave, da je mogoče iskati ljudske zastopnike tudi na drugi način, ne le z volitvami — in da predstavniki NOO nočejo sodelovati z ZVU pri vzpostavljanju nove krajevne uprave (npr. okrožna objava št. 3 komisarja goriškega okrožja z dne 8. 9. 1945, objavljena v Ur. listu ZVU). ZVU je namreč na samem začetku izjavila, da se namerava pri vzpostavljanju svoje uprave posvetovati tako s PNOO, Komunistično partijo in Slovensko Italijansko antifašistično unijo (SIAU), ki je združevala vse napredne Slovence in Italijane, kakor tudi z Italijanskimi meščanskimi strankami: Partito d'azione, Democrazia cristiana, Partito liberale in Partito socialisti ter z drugimi organizacijami, pri čemer je opozorila, da ne sme nihče pozabiti, da je vrhovna oblast v deželi ZVU.⁷⁰ Pozive PNOO za sodelovanje je nekajkrat ponovila.

PNOO ni bil proti sodelovanju z ZVU, nasprotoval pa je pogojem sodelovanja, ki jih je postavljala ZVU. Sam je predlagal razširitev obstoječih NOO, v katere naj bi se vključili predstavniki tudi drugih političnih strank, in zahteval čimprejšnji razpis tajnih volitev. Razumljivo je, da je zato ostro zavračal očitke ZVU v protestnih izjavah, spomenicah, v tisku itd. Slovensko in napredno prebivalstvo pa je izražalo svojo podporo stališčem PNOO na številnih množičnih demonstracijah.⁷¹ Razloge nasprotovanja ZVU je povzel podpredsednik PNOO Boris Kraigher v članku: »Gre za bistvo: oni nočejo NOO-jev«,⁷² v katerem je napadel nedemokratičnost splošnega ukaza št. 11, ki ne uvaja organov oblasti, ampak ki poleg oblasti, ki jo predstavljajo posamezni oblastniki, postavljeni nekoč v obliki prefektov in podestatov, danes v obliki predsednikov, uvaja neke »posvetovalne svete«, ki nimajo nobenih pravic in smejo postavljenim oblastnikom samo svetovati. To naj bi bili posredniki med ljudstvom, ki mu je treba vladati, in onimi, ki so poklicani, da ljudstvu vladajo, ker pa bi tudi »posredniki« mogli včasih

⁷⁰ Glej npr. Izvajanje polk. Bowmana, šefa ZVU, na tiskovni konferenci avgusta 1945, Glas zaveznikov 27. 8. 1945.

⁷¹ V Primorskem dnevniku v Trstu zlasti v letih 1945–1946 skoraj ne najdemo štovilke, v kateri ne bi bil zabeležen protest v tej ali oni obliki oz. nivoju proti politiki ZVU.

⁷² Ščedri tedenik, 9. 2. 1946.

preveč povedati, če ne bi bili direktno odvisni od oblastnikov, tudi oni niso voljeni, ampak postavljeni.⁷³

Kar zadeva stalno ponavljajoče se očitke, da predstavniki ljudske oblasti nočejo sodelovati pri vzpostavljanju nove uprave, zlasti ker nočejo na zahtevo ZVU predlagati ljudi, ki bi jih ZVU imenovala v organe krajevne uprave, je glede na splošno politično orientacijo ZVU in njen končni cilj popolnoma jasno, kakšne posledice bi to imelo za ljudsko oblast, če bi ponudeno sodelovanje sprejeli. Izkušnja pri ustanavljanju civilne policije za predstavnike ljudske oblasti je bila nazorno podučno. Od 1500 predlogov, ki so jih predstavniki NO dali za sprejem posameznikov v civilno policijo, jih je ZVU sprejela komaj nekaj.⁷⁴ Vsa tedanja kronika pa je izpolnjena s spopadi ljudstva in te policije.

Predstavniki ZVU pa so se po drugi strani morali ves čas otepati z očitki, da je njihova uprava nedemokratična, da epuracija v upravi in sodstvu ne zaslubi tega imena, da od ZVU postavljeni sodišča oproščajo fašistične vojne zločince itd.

Kakšna je bila uprava, ki jo je postavila ZVU, smo že videli. Epuracija je bila tu več kot vodenja. O tem priča že dejstvo, da so številne slovenske emigrante — kolaboracioniste sprejeli tako v upravo kot v šolstvo, kjer so nekateri dobili visoke položaje. Zanje je veljalo, da so sicer res služili Nemcem, ampak s srcem so bili vedno za zahodne zaveznike, po duši pa demokrati in protikomunisti, kar je bilo zlasti pomembno. Sodišča, v katerih so sedeli sami starci sodniki še iz časov fašistične Italije in okupacije, so tu pa tam obsodila kakšnega fašističnega milicičnika, oprostila pa so najvidnejše tržaške kolaboracioniste, med njimi tržaškega prefekta in tržaškega župana iz časov okupacije.⁷⁵ Fašiste so oproščali z razsodbami, ki so vzbujale ogorčenje in posmeh. Vsi oproščeni so po sodbah teh sodišč sicer bili fašisti, vendar so vstopali v črne brigade⁷⁶ samo zato, da bi se umaknili Nemcem in storili kakšno dobro delo.⁷⁷

Dejstva, ki so potrjevala te očitke, so bila tako očitna, da jih niti polkovnik Bowman kot šef ZVU ni mogel zanikati. Priznal je, da ustanove ZVU niso vedno demokratične, branil pa jih je s trditvijo, da vojaška vlada niti v teoriji niti v praksi ne more biti demokratična vlada.⁷⁸ Kar pa se tiče sodišč, ki jih je ZVU postavila, so po njegovem to ljudska sodišča, tisti, ki jih kritizirajo, pa niso hoteli v njih prevzeti funkcij. V obrambo starih sodnikov je navajal, da za časa nemške okupacije niso hoteli kot sodniki zapriseči fašistični republike. Zamolčal pa je, da je odklonitev zaprisege bila popolnoma v skladu z nemško politiko, ki so jo Nemci izvajali na tem ozemlju s ciljem, da ga odcepijo od Italije in priključijo k Nemčiji, če že niso take zaprisege celo izrecno prepovedali.

Taka in podobna sprenevedanja ZVU seveda niso mogla nikogar preslepiti, najmanj pa demokratične javnosti, ki je neprestano ostro protestirala.

NOO so se prilagodili novo nastalim razmeram in razvijali svojo dejavnost v obsegu, kakor jo je nakazal Boris Kraigher v že omenjenem članku: Zbirajo gradivo, izdelujejo predloge, iščejo načine, da določene stvari rešujejo sami na zasebni in prostovoljni osnovi in da dajejo za tisto, za kar se zahteva pristanek oblasti, primerne zahteve in predloge ZVU. Klijub taki preusmeritvi v delovanju NOO sta ameriška in britanska vlada ob splošni zaostritvi odnosov z Jugoslavijo, do katere je prišlo v zvezi z letalskimi incidenti maja 1946, v posebnih notah

⁷³ Milo Vižintin, ustni vir, februarja 1972 — O tem tudi Metka Gombač, v clt. članku, Primorska srečanja 1980, št. 20, str. 105.

⁷⁴ Glas zaveznikov, 26. 11. 1945, 31. 7. 1946.

⁷⁵ Fašistične enote, ki so se »proslavile« z najtežjimi zločini.

⁷⁶ Glas zaveznikov, 20. 12. 1945.

⁷⁷ Polk. Bowman na tiskovni konferenci. Glas zaveznikov, 27. 8. 1945, 31. 7. 1946.

očitali jugoslovanski vladci, da si NOO v Julijski krajini prisvajajo vladne funkcije in diskreditirajo ZVU.⁷⁸

Primeri neposrednih polzusov prisvajanja oblasti naj bi bili: izterjava takš in davkov, imenovanje šolskih nadzornikov, imenovanje sodišč, ki imajo nalogo poravnati zemljische spore,⁷⁹ vmešavanje v navodila, ki se tičejo šolstva, poljedelstva, javnih del in obnove vključno z obnovo poškodovanih slovenskih vasi.

Vsi navedeni očitki so bili netočni, saj je celotno delovanje NOO v tem obdobju slonelo na načelu prostovoljnosti, brez znakov oblasti in z njo povezane prisile. Sama ZVU je npr. proglašila vse slovenske šole in dijaške domove, ki jih ni prevzela, za privatne ustanove. Starši pa so v te šole pošiljali otroke prostovoljno na svojo željo. Res je bilo nekaj drugega, in sicer to, da je sam obstojo NOO z njihovim vplivom in avtoritetom predstavljal izviv avtoriteti ZVU in hkrati nepremostljivo prepreko, da bi uveljavila svojo oblast v celoti in na celotnem ozemlju, ki ga je upravljala.

Vse nadaljnje obdobje do podpisa mirovne pogodbe 10. februarja 1947 je bilo izpolnjeno s silovitimi borbami za priznanje Ijudske oblasti in za priključitev k Jugoslaviji. Zabeleženi so bili primeri sodelovanja NOO z ZVU pri reševanju posameznih perečih vprašanj, še bolj pogosti pa so bili napadi ZVU na predstavnike NOO. Izjemen primer sodelovanja predstavlja npr. postavitev poljskih čuvajev v goriškem okrožju, katere je ZVU nastavila na predlog IO okrožnega NO. Ti čuvaji, imenovani in plačani od ZVU, so bili dejansko narodna zaščita v drugi uniformi.

NOO so kljub vsem težavam živeli svoje življenje. Sklicevali so zvore volilcev, zasedale so okrajne in okrožne skupščine. V tistih dneh, ko je naše kraje obiskala po sklepnu sveta ministrov, medzavezniška komisija za razmejitev, so bili NOO razen v Trstu, Gorici in ozkem robu Furlanije nesporni predstavniki Ijudstva. To so ugotavljali tudi časnikarji, parlamentarci in drugi tuji, ki so obiskali tiste čase naše kraje.

Po podpisu mirovne pogodbe z Italijo 10. 2. 1947, ki je cono A razdelila med Jugoslavijo, Italijo in STO, je bil PNOO dne 23. 2. 1947 razpuščen. Razpuščeni so bili tudi NOO na območju, ki ga je mirovna pogodba prisodila Italiji ali Svobodnemu tržaškemu ozemlju.

Na območju, ki naj bi pripadlo Jugoslaviji, pa so se organi Ijudske oblasti pričeli pripravljati na priključitev in vključitev v družbenopolitični sistem LRS in FLRJ. Tako je Poverjenštvo PNOO v Ajdovščini izoblikovalo novo upravno teritorialno razdelitev tega dela ozemlja, kjer naj bi zanaprej imeli 6 okrajev: Tolmin, Idrija, Postojna, Ilirska Bistrica, Sežana in Gorica z začasnim sedežem v Ajdovščini.⁸⁰ Pričeli so tudi že s formiranjem novih okrajnih organov Ijudske oblasti.

Nasprotja med NOO in ZVU so se nekoliko ublažila, prenehala pa niso vse do konca ZVU 15. 9. 1947.

Zgodovina ZVU je zgodovina odnosov do NOO. Odnos ZVU — NOO je osnovni odnos in nasprotje, ki je ostalo nerešeno do kraja, dajalo pa je dve leti pečat vsemu delovanju ZVU na tem ozemlju.

⁷⁸ O tem Glas zaveznikov, 20. 8. 1948.

⁷⁹ Pri gospodarsko politični komisiji okrožnega NOO za goriško okrožje je delovala komisija za poravnavo sporov med kolonijami in gospodarji, ki je reševala pritožbe kolonov in gospodarjev, v kolikor so se ti podvrgli prostovoljni poravnavi. Komisijo so sestavljali 1. sodnik — predsednik, 2. zastopnik Okrožnega NOO, 3. zastopnik sindikatov, 4. zastopnik kolona, 5. zastopnik posetnika. Podobno paritetno komisijo iz kolonov in gospodarjev je postavila že okrajna skupščina za Brda 4. 9. 1944. Prim. Milko Štolfa, v citiranem delu, str. 94–97.

⁸⁰ Tono Ferenc, Katalog, str. 46.

V teh odnosih je obstajala stalna nepetost, ki je segala od znosnega sodelovanja v sicer zelo redkih primerih, do težkih zaostritev. Dveletno vladavino ZVU lahko razdelimo glede na te odnose na nekaj krajših obdobjij, ker se ločijo po nekaterih značilnostih:

1. obdobje od ustanovitve ZVU 12. 6. 1945 do splošnega ukaza št. 11 z dne 11. 8. 1945,
2. obdobje od 11. 8. 1945 do 12. 2. 1947 to je do podpisa mirovne pogodbe,
3. od februarja 1947 do 15. septembra 1947 to je do priključitve večjega dela cone A Jugoslaviji in ustanovitve STO.

V prvem obdobju se ZVU bori za oblast na najbolj občutljivih področjih, kot so npr. policija, tisk, in na drugih področjih, kjer insistira, da je edina zakonita oblast v deželi. Razpusti narodno zaščito in sprejema druge ukrepe.

Zaradi silnega odpora narodnoosvobodilnih odborov in prebivalstva in ker so se znašli v popolnoma drugačni situaciji, kot so jo poznali drugod po Italiji, so se nekateri častniki ZVU nagibali h kompromisnim rešitvam. V to obdobje spada imenovanje predsednika okrožnega Izvršnega NOO Gorica za predsednika Goriškega okrožja s pooblastili prefekta in imenovanje dr. Karla Rutarja, predsednika Mestnega Izvršnega NOO Gorica za občinskega predsednika.⁸¹ Iz tega obdobja je tudi predlog nekaterih višjih častnikov ZVU maršalu Alexandru, da naj bi na slovenskem podeželju uporabili NOO, medtem ko bi v mestih z italijansko večino uporabili staro administracijo, kar da bi bilo v skladu s 3. točko vojaškega sporazuma. Krepi se vsestranski pritisk zoper NOO. NOO delujejo še naprej, vendar pollegalno na ožjem področju, predvsem na osnovi samopomoči.

Drugo obdobje je v znamenju boja za uveljavitev splošnega ukaza št. 11, ki je postavljal izven zakona vse NOO in seveda splošni odpor slovenskega prebivalstva zoper ta akt. Razpuščajo se NOO, zasedajo njihovi sedeži, plenijo arhivi itd. Izvaja se močan politični pritisk na slovenske šole in napredne učitelje. Ob tolerantnem odnosu ZVU narašča fašistični teror zoper slovenske in druge napredne organizacije in ljudi.

V tretjem obdobju po podpisu mirovne pogodbe kaže, kot da je vnema ZVU za uveljavljanje njene politike na območju, ki bo pripadlo Jugoslaviji, nekoliko popustila. Tako v šolah ne preganjajo več Titovih slik in učbenikov, ki jih je izdala Ijudska oblast. Do NOO pa ostane odnos do konca v bistvu isti — nepriznavanje. Ves čas NOO ne prenehajo uveljavljati ugovorov zoper razpust.

NOO se tudi že pričnejo pripravljati na obdobje po priključitvi. Tako je bil ustanovljen okrožni Izvršni narodnoosvobodilni odbor Gorica s sedežem v Ajdovščini (Cona B), ki prične s pripravami za delovanje po priključitvi in celo že s pripravami za gradnjo Nove Gorice.

Končno naj se dotaknemo še odnosov med osebjem ZVU in anglo-ameriško vojsko ter slovenskim prebivalstvom.

Razumljivo je, da tudi odnosi med predstavniki ZVU in anglo-ameriško vojsko ter slovenskim prebivalstvom nikakor niso mogli biti glede na razmere pristršni. Ugled bivših zavezniških vojsk je naglo upadel že po prvih spopadih demonstrantov poleti 1945 z anglo-ameriško vojaško policijo, katero je kasneje pri tem opravilu postopoma nadomeščala civilna policija. Sodelovanje ameriških vojakov pri terorističnih akcijah italijanskih fašistov, odkrito zavezniško toleriranje fašističnih napadov na jugoslovanske oficirje in vojake, ki so bili v službi v JK, ter na sedežu protifašističnih organizacij, spopad ameriških vojakov z ob-

⁸¹ Omenjena imenovanja so bila izvršena z okrožnim ukazom komisarja Goriškega okrožja z dne 26. junija 1945 in 4. julija 1945.

mejno patrolo JA pri Vrsnem, kakor tudi napad na ameriškega vojaka pri Dornberku in na ameriški jeep pri Doberdobu ter vojaške demonstracije in preiskave po vaseh, incident v Kanalu, kjer sta ameriška vojaka ubila domačina v gostilni itd.⁴² so odnose, ki so bili že tako slabi zaradi ukrepov ZVU proti organom ljudske oblasti, še poslabšali. Medtem ko je občinski svet v Gorici, sestavljen samo iz Italijanov, podeljeval častno meščanstvo komisarju okrožja in drugim oficirjem ZVU⁴³ in je 88. ameriška divizija prirejala razne prireditve in obdaritve italijanskih organizacij itd., je ta enota zasedla edino večje poslopje v mestu, ki je bilo v rokah Slovencev in so ga uporabljali organi ljudske oblasti in protifašistične organizacije, to je — Ljudski dom. Arogantna obrazložitev, objavljena v Glasu zaveznikov⁴⁴ ob tej priliki, je vredna, da jo citiramo v celoti: »88. divizija je zasegla Ljudski dom zaradi vojaških potreb in ker ni nobenega drugega poslopja v Gorici, ki bi odgovarjalo potrebam za namestitev vojaškega osebja. Poslopje bodo uporabili za razbremenitev prenatrpanih uradov in za primerna zimska bivališča vojakov v prihodnjih mrzlih mesecih.«

Namesto da bi Slovencem vrnili poslopja, ki jim jih je odvzel fašizem, so jim zasegli še edino poslopje, ki so ga uspell zasesti leta 1945. In vendar so Slovenci sestavljeni v tedanjem goriškem okrožju večino prebivalstva.

VII. USPEHI IN NEUSPEHI DVELETNE VLADAVINE ZVU

Nedvomno sodi v to poglavje splošna in detajrirana ocena delovanja ZVU, njenih uspehov in neuspehov pri dveletni upravi Julijanske krajine, vendar pa take ocene na tem mestu ne moremo dati predvsem iz razlogov, ki smo jih uvodoma omenili. Zato se bomo omejili le na nekaj ugotovitev o delovanju ZVU, kakor se je to reflektiralo v slovenskih krajih na območju cone A med slovenskim prebivalstvom.

C. R. S. Harris, ki sicer obravnava s svoji knjigi ZVU v Italiji (AMG Italy) in posveča le eno poglavje vzpostavljanju ZVU v Julijski krajini, nadvse ugodno ocenjuje uspehe te uprave, najsi bo na političnem, gospodarskem ali socialnem področju.⁴⁵ Harris vidi glavni politični uspeh ZVU v coni A v tem, da je preprečila zasedbo tega dela Julijanske krajine s strani Jugoslavije in zagotovila njegovo vrnitev Italiji. S tako oceno se seveda ni mogoče strinjati. Res je, da je bil glavni cilj ZVU vrnitve ozemlja, ki ga je upravljala, Italiji, od tod tudi njeno dveletno zavzemanje za vzpostavitev statusa quo, to je stanja pred 8. 9. 1943, vendar tega cilja ni nikoli dosegla, predvsem ne v slovenskem delu cone A.

S pariško mirovno pogodbo je večji del ozemlja cone A pripadel Jugoslaviji, na delu ozemlja je bila vzpostavljena nova cona A Svobodnega tržaškega ozemlja in le njegov manjši del je bil vrnjen Italiji. Pri tem moramo ugotoviti, da je bilo Jugoslaviji priključeno skoro vse ozemlje, na katerem ZVU ni uspelo realizirati enega od njenih osnovnih ciljev: vzpostavitev statusa quo na področju uprave in sodne organizacije. Od 25 občin (po italijanski ureditvi), v katerih ZVU ni uspelo vzpostaviti prejšnjega stanja, sta bili samo dve vrnjeni Italiji. Ne da bi se spuščali v ugibanja, kolikšno težo je imel obstoj narodnoosvobodilnih odborov v Slovenskem primorju pri določanju nove meje, lahko mimo ugotovimo, da ni bil brez pomena in da je krčevita obramba teh organov v času ZVU s strani primorskega ljudstva imela svoj veliki smisel. To gotovo potrjuje dalekovidnost

⁴² Glas zaveznikov 29. 12. 1945, 15. 7. 1946, 17. 7. 1946.

⁴³ Glas zaveznikov 25. 6. 1946.

⁴⁴ Glas zaveznikov 7. 11. 1946.

⁴⁵ Harris, cit. delo, str. 350.

vodstva narodnoosvobodilnega gibanja, ki je že sredi najhujših borb za osvoboditev posvečalo vso skrb in pozornost izgradnji narodnoosvobodilnih odborov na Primorskem. Ta skrb ni izhajala samo iz potreb NOB in ljudske revolucije, ampak tudi iz zavesti, da bodo ti odbori pomemben element pri odločanju o pripadnosti tega ozemlja. Že pri razpisu v krajevne narodnoosvobodilne odbore in okrajne skupščine spomladi leta 1944 je PNOO v volilnem proglosu zapisal: »Ko volimo mi, primorski Slovenci, svoje nove krajevne narodnoosvobodilne odbore in okrajne narodnoosvobodilne skupščine, gradimo slovensko in jugoslovansko oblast na naših tleh«. Dr. Joža Vilfan, podpredsednik in kasnejši tajnik PNOO, pa je jeseni istega leta v Partizanskem dnevniku, ki je dnevno prinašal članke o izgradnji ljudske oblasti, zapisal: »Z drugimi besedami, mi ohranjamo Primorsko zase in za Titovo Jugoslavijo tudi s čimvečjo aktivizacijo novo izvoljenih odborov.«⁴⁶

ZVU je v Julijski krajini torej le deloma dosegla politični cilj, ki sta ji ga postavili vladni Velike Britanije in ZDA, nikakor pa tistega iz proglosa generala Alexandra.

Politični neuspeh ZVU na področju krajevne uprave v slovenskih krajih je bil, kakor smo že videli, popoln. Enostost primorskega ljudstva v obrambi svoje oblasti, ki so jo predstavljali NOO, je prav gotovo brez primere. O vzrokih za to smo že govorili. Lahko navedemo še mnenje J. B. Durosella. Ta pravi, da so proglaši, s katerimi so zaveznički v drugih italijanskih pokrajinah naznanjali osvoboditev in ustavitev ZVU, pomenili določen napredok glede na to, da je bil njihov praktični učinek ukinitev zakonodaje fašistične republike. Takega pomena pa ti proglaši niso imeli v Julijski krajini. Nasprotno, tukaj so pomenili v očeh Jugoslovancev prekinitev pravnega režima, ki je bil vzpostavljen v večjem delu dežele med vojno in razširjen na velika mesta maja 1945, in pomenili obnovitev režima predrepublikanske fašistične Italije.

Na slovenskem delu ozemlja cone A gospodarskih posegov ZVU ni bilo čutiti, če izvzamemo delno obnovo prometnih zvez in delno obnovo v vojni porušenih naselij. Ceste in mostove je ZVU dokaj hitro obnovila, ni pa obnovila železniške proge Trst—Gorica—Podbrdo, ki teče izključno po slovenskem ozemlju. Gradbeni program v coni A naj bi bil po izjavi polk. Bowmana najobsežnejši na svetu, če upoštevamo velikost ozemlja in število prebivalcev. Izvajala so se obsežna komunalna dela v Trstu, Gorici in Gradišču ob Soči, pa tudi regulacijska dela na Soči, izsuševalna in pogozdovalna dela ter izgradnja delavskih stanovanj v Trstu, vendar se ta dejavnost ni razširila na slovenski del cone. Najpomembnejši gospodarski poseg v naših krajih je bila vsekakor obnova porušenih naselij. Na tem področju je po soglasni oceni prišlo, po začetnih nesporazumih, še do najbolj tesnega in plodnega sodelovanja med organi ZVU in narodnoosvobodilnimi odbori.

ZVU se je vprašanja obnove lotila s splošnim ukazom št. 14 z dne 11. septembra 1945, ki je predvideval 50 % participacijo ZVU pri obnovi porušenih hiš.⁴⁷ Kasnejše je z ukazom št. 147 predvidela brezplačno popravilo hiš, brez obveznosti vračila, v vseh naseljih, »kjer so bile vse hiše ali večina uničene ali bistveno poškodovane zaradi vojne ali po Nemcih ali fašistih kot maščevanje proti partizanskemu delovanju«. Taka naselja so bila izključno na slovenskem delu ozemlja: Mačkovlje, Kazlje, Selo, Štanjel, Rihemberk (Branik), Tomačevica, Komen, Vojščica, Mali dol, Renče, Miren, Rubije, Prvačina, Dornberk, Bilje, Solkan, Kromberk, Bukovica, Šempeter, Medja vas, Cerovlje, Mavhinje, Vižovlje, Stanovišče, Strmec,

⁴⁶ O pomenu NOO za naše pravice do Primorske, Partizanski dnevnik, 29. 9. 1944.

⁴⁷ Splošni ukaz št. 14, Poprava od vojne poškodovanih zgradb, Uradni list ZVU I, št. 3, 9. 10. 1945.

Žaga, Čezsoča, Svino, Rožna dolina. Z nadaljnimi ukazi (ukaz št. 270) so tem naseljem priključili še naslednja: Prebeneg, Hruševlje, Srednje in Foni, črtali pa so Solkan.

V vsej coni je bilo obnovljenih do konca 1946. leta 532 hiš, za kar je ZVU izdala 1.450.190.600 lir.⁹² Čeprav ZVU obnove ni zaključila, je treba poudariti, da ta ni bila pomembna samo za hišne lastnike, ampak je pomenila tudi veliko delovnih mest za slovensko prebivalstvo.

V davčni politiki je ZVU vztrajala na pobiranju vseh davkov, tudi zaostalih, po veljavnih predpisih, tudi tistih, ki so bili predpisani ali dejansko uporabljeni v obdobju med 8. 9. 1943 in 11. 6. 1945, ko je sama prevzela oblast (Splošni ukaz št. 96). Izvajanje teh predpisov je na slovenskem delu ozemlja naletelo na hud odpor, saj so bila vsa slovenska gospodarstva in to ne samo v zgoraj naštetih naseljih, ampak povsod, v vojni izredno močno prizadeta.

Vendar finančnih težav ZVU zaradi tega najbrž ni imela, saj je finančni častnik glavnega štaba pri 13. korpusu razpolagal na samem začetku ob nastopu ZVU s 150 milijoni zavezniških lir. Podobna vsota pa je ležala v Rimu pri zavezniški kontrolni komisiji, kjer so čakali na zahtevo, da mu jo odpošljejo.⁹³ Razumljivo je, da je ZVU velika finančna sredstva, s katerimi je razpolagala, vseskozi uporabljala v skladu s svojim osnovnim političnim ciljem.

Tudi ZVU je s svojimi prvimi ukrepi zagotovila moratorij in sprejela nekaj ukrepov v pogledu delovnih razmerij in sindikalnega gibanja. V glavnem pa je skušala tudi na tem področju vzpostaviti status quo. Tako je tudi podaljšala veljavnost pogodb o spolovinarskih ali kolonatskih razmerjih, kakršnih je bilo v Goriških Brdih še dosti.

Potem ko je uspelo strankam italijanskega bloka s pomočjo ZVU ustanoviti lastne manjšinske sindikate »Sindacati Giuliani«, je le-te ZVU izdatno finančno podpirala. Ni pa nikoli podprla enotnih »komunističnih« sindikatov, kar je seveda veljalo tudi za vse druge organizacije.⁹⁴

Na socialnem področju je ZVU uspelo hitro aktivirati pokojninske skладe in blagajne in zagotoviti plačevanje pokojnin in invalidnin in raznih podpor. Tudi zdravstvene institucije so nemoteno delovale. V Trstu in Gorici so odprli menze, ki so delile veliko število brezplačnih obrokov dnevno.

Bivšim partizanom so kot priznanje za udeležbo v protifašistični borbi razdelili 14 milijonov lir. Seveda je tudi to priliko ZVU izkoristila za svoje politične namene. Tako je v začetku to priznanje odrekla partizanom, ki so se borili v IX. korpusu, češ da to ni bila partizanska enota, ampak redna enota Jugoslovanske armade. Bilo pa je socialno področje tudi eno tistih redkih področij, kjer je prišlo do sodelovanja med organi ZVU in narodnoosvobodilnimi odbori, zlasti pri razdeljevanju pomoči prebivalstvu v hrani in drugem.

Solsko politiko ZVU je, kar zadeva slovensko šolstvo, po eni strani obremenjevalo njeno že močno ideološko obarvano nasprotovanje »partizanskim« šolam in dijaškim domovom, po drugi strani pa je ZVU podlegala vedno hujšemu pritisku italijanskih iridentističnih krogov, ki bi slovensko šolstvo najraje zadušili. Razumljivo je, da tako politika slovenskega prebivalstva ni zadovoljila. Slovensko šolstvo je bilo postavljeni v podrejen položaj nasproti italijanskemu. Potrebovalo pa bi, po petindvajsetletnem fašističnem zatiranju posebne pomoči in podpore.

⁹² Glas zaveznikov, 9. in 11. 1. 1947.

⁹³ Harris, cit. delo, str. 346.

⁹⁴ B. Novak, Trieste, str. 220.

Ugotoviti je treba, da je ZVU posvetila slovenskemu šolstvu dokajšnjo pozornost, vendar bi zlahka lahko dokazali, da je bila ta pozornost v prvi vrsti reakcija na aktivnost in prizadevanja, ki so jih narodnoosvobodilni odbori uresničevali na tem delikatnem področju.

Za primorske Slovence je predstavljala poleg slovenskega šolstva izredno občutljivo vprašanje še uporaba slovenščine v javnem življenju v uradih in na sodiščih. C. R. S. Harris prišteva med uspehe ZVU tudi to, da je slovenščina postala uradni jezik v tem smislu, da se je lahko uporabljala na sodiščih enako kot italijanščina. (The Slovene language was made official, in the sense that it could be used no less than Italian in law courts).⁹⁵ V kakšnem smislu pa je bila dejansko mišljena uporaba slovenščine pred sodišči, je bilo razloženo slovenskim sodnikom, ki smo jih že omenili, še pred zaprisego. Dejansko je šlo za uvedbo tako imenovanega notranjega in zunanjega jezika.⁹⁶ Tudi na tem področju je ZVU podlegala protislovensko razpoloženemu birokratskemu upravnemu in sodnemu aparatu. Slovenski sodniki so tedaj naslovili na višjega oficirja za civilne zadeve pri ZVU posebno pritožbo, v kateri so poudarili, da so imeli Slovenci pravico do razpravljanja in sestavljanja zapisnikov in sodb v slovenskem jeziku že v predvojni Avstriji in še v predfašistični Italiji vse do leta 1923 in da upravičeno pričakujemo, da jim bodo zavezniki, ki so se borili za uničevne fašizma, vrnili vsaj to, kar jim je fašizom vzel. Ti sodniki so pogojevali nastop službe z uveljavljivijo rabe slovenščine na sodiščih. Ker njihov protest ni zalegel, službe niso nastopili.⁹⁷

Položaj slovenščine pod ZVU je razviden tudi iz uporabe slovenščine v Uradnem listu ZVU. Uradni list se je sicer tiskal v treh jezikih: angleškem, italijanskem in slovenskem, vendar je bilo izrecno določeno, da ima angleško besedilo »zakonski učinek« za tisti del lista, ki prinaša odredbe ZVU, italijansko besedilo pa »zakonsko veljavo« za civilni del lista. Avtentični sta torej angleško in italijansko besedilo, slovensko besedilo je očitno samo prevod.⁹⁸

Končno lahko priznamo nekaterim predstavnikom ZVU, da so kljub jasno določenim političnim ciljem pokazali tu pa tam v odnosu do narodnoosvobodilnih odborov tudi nekaj tistega toliko hvaljenega anglosaškega smisla za kompromis, ki je v redkih primerih prišlo do sodelovanja in reševanja nekaterih vprašanj tudi v korist slovenskega prebivalstva.

Nekaj je gotovo, primorski Slovenci lahko ocenjujejo ZVU le kot bolečo in gremko izkušnjo, večina jih je ponosno in radostno pričakala njen konec in priključitev k Sloveniji in Jugoslaviji 15. 9. 1947, ki so jo končno dosegli pod vodstvom Komunistične partije Slovenije in OF slovenskega naroda.

Zaključek

Ob zaključku tega orisa moramo žal opozoriti na njegove pomanjkljivosti. V njem se namreč nismo dotaknili, razen bežno in ponekod fragmentarno, mnogih zanimivih vprašanj, ki se odpirajo ob obravnavanju ZVU Julisce krajine. Tako bi bila gotovo potrebna širša analiza mednarodnopravnih osnov vojaške uprave, podrobnejša analiza političnih razmer, v katerih je ta uprava delovala, in natančnejša proučitev njene organizacije, financiranja in delovanja. Tudi številna vprašanja

⁹⁵ Harris, cit. delo, str. 350.

⁹⁶ Sodišče naj bi se posluževalo slovenskega jezika samo v poslovanju navzven v stiku s slovenskimi strankami. Celotno notranje poslovanje sodišča pa bi potekalo v italijanskem jeziku.

⁹⁷ Šoški tednik, 23. 2. 1948.

⁹⁸ Pojasnilo o tem je objavil Glas zaveznikov, 3. 9. 1945.

izključnega odnosa med ZVU in narodnoosvobodilnimi odbori so zgolj načeta. Nekaterih vprašanj pa v tem orisu sploh nismo načeli. Tako vprašanje je vloga jugoslovanske vojaške misije pri ZVU Julijске krajine in nekatera druga. Skratka: zavedamo se, da bi bilo treba mnoge zgolj očrtane konture tako organizacije kot problemov z nadaljnjam proučevanjem izostriti in mnoge fragmente dopolniti, da bi v celoti zadostili cilju, ki smo si ga v naslovu postavili. Prepričani smo, da bo to delo prej ali slej opravljeno, saj ta snov to tudi zasluži.

Priloga 1

ANGLOAMERIŠKI OFICIRJI, KI SO SE ZVRSTILI NA NAJPOMEMBNEJŠIH MESTIH V ZVU JK

ZVU JK — glavni štab

polk. Nelson W. Manfort
polk. Alfred C. Bowman
polk. H. P. P. Robertsen

Višji oficir za civilne zadeve
Višji oficir za civilne zadeve
namestnik Višjega oficirja za civilne zadeve

Tržaško okrožje

podpolk. Francis J. Armstrong
podpolk. A. H. Gardner

Komisar tržaškega okrožja

Trst mesto

podpolk. J. C. Smuts

Komisar za Trst — mesto

Goriško okrožje

major H. B. Sinson
podpolk. J. C. Smuts
podpolk. Fred Marris
major James E. Long

Komisar goriškega okrožja
Komisar goriškega okrožja
Komisar goriškega okrožja
Komisar goriškega okrožja

PREDSTAVNIKI NOO V ČASU ZVU JK

PNOO
za Slov. Primorje
in Trst

predsednik: — France Bevk
podpredsedniki: — Boris Kraigher
— Umberto Zoratti
— Giuseppe Pagassi
— Luigi Petterin
— Branko Babič
— dr. Boris Puc

15. 9. 1944
23. 2. 1947

tajnik:
predsednik: — dr. Franc Ambrožič
podpredsedniki: — Branko Babič
— Amadeo Viglioni
— dr. Bogdan Breclj

1. 6. 1945

tajnik:
predsednik: — Ivan Pirc

25. 5. 1945
do 23. 12. 1945

— Miro Pupis

23. 12. 1945
do februar 1947

predsednik: — Ferdinand Rukin

26. 5. 1945

do februar 1947

predsednik: — Amadeo Viglioni

27. 5. 1945

do februar 1947

Okrožni izvršni NOO
za Tržaško okrožjeOkrajni izvršni NOO
za okraj SežanaOkrajni izvršni NOO
za okraj NabrežinaOkrajni izvršni NOO
za okraj Tržič
(Monfalcone)

Okrajni izvršni NOO za okraj Milje-Dolina	predsednik:	— Stanko Vidrih — Germano Frausin	31. 5. 1945 do 19. 1. 1946 19. 1. 1946 do februar 1946
Okrožni izvršni NOO za Goriško okrožje	predsednik:	— Jože Štrukelj	9. 5. 1945 februar 1947
Okrajni izvršni NOO za okraj Gorica	tajnik:	— Milo Vižintin	
Okrajni izvršni NOO za okraj Brda	predsednik:	— dr. Karel Rutar	maj 1945 februar 1947
Okrajni izvršni NOO za okraj Kanal	predsednik:	— Ivan Gravnar	1. 6. 1945 februar 1947
Okrajni izvršni NOO za okraj Bovec	predsednik:	— Janko Valentinič	maj 1945 februar 1947
Okrajni izvršni NOO za okraj Kobarid	predsednik:	— Franc Mlekuž — Janko Berginc	15. 5. 1943 30. 10. 1945 1. 11. 1943 31. 10. 1946
Okrajni Izvršni NOO za okraj Miren	predsednik:	— Benjamin Uršič	maj 1945 februar 1947
Okrajni izvršni NOO za okraj Komen	predsednik:	— Viktor Lozej	maj 1945 februar 1947

Priloga 2

AN OUTLINE ABOUT THE ALLIED MILITARY GOVERNEMENT AT SLOVENE LITTORAL
IN 1945 — 1947

(Summary)

In accordance to the agreement, concluded in Beograd on 12th June 1945 the AMG was reinstated in the part of Slovene Littoral in so called Zone »A«. Although this part of the country was liberated by Yougoslave Army, they had to withdraw to the Zone »B«.

The sheme for AMG was layed before Allied disembarking in Italy and was used for the first time in Sicily in the summer of 1943. The projectors of AMG in Julijška krajina (AMG VG) were aware of special conditions in this frontier area and expected the deviation from the universal sheme, used in Italy. The conditions in Julijška krajina were essentially different and the result was, that the AMG had to face many problems.

The AMG decided on indirect administration in his country, using the native representatives instead of direct military governement. AMG tried to restore the old administration, based on Fascist legislation by appointment of the functionaries and consulting committees, which were at that time appointed by Fascist governement.

The essential particularity of the conditions in Julijška krajina was the fact, that the greatest part of the Zone »A« was inhabited by Slovenes, who had been oppressed economically and as a nation by Fascism for 25 years. They were opposed to the decision of AMG to restore the Italian administration and clung to their authority — the NOO (Narodnoosvobodilni odbori) National Liberation Committee (NLC).

AMG should administer importial the occupied territory until, on peace conference, it would be decided on its allegiance. Considering the policy, used by AMG and the process of bloc repartition of the Europe and the whole world, the impartiality was impossible.

The relations between AMG and NLC became more and more strained. It could be said, that this relations were dominant for 2 years, the time when AMG administered the Julijska krajina.

In the conflict with NLC the AMG relied on Italian, prevalent bourgeois parties and on the old bureaucratic apparatus which supported the idea of reimbursement of this part of the territory to Italy. With their support it was possible for AMG to appoint an extremely unrepresentative administration in greater centres and in communities with prevalent Italian inhabitants, but it was impossible to organize such administration in Slovene communities and villages.

Without pretension to represent the complete estimation of the activity of AMG in Julijska krajina, the author estimates the activity of AMG from the point of view of Slovene inhabitants in the Zone »A«, which was annexed to Yugoslavia on 15th Sept. 1947.

Marko Vuk

POROČILO O KRILNEM OLTARJU V KOJSKEM IZ LETA 1916

Pokojni Bruno Pulec (1923—1978), nekdanji župnijski upravitelj v Kojskem, me je že pred leti opozoril na poročilo o krilnem oltarju v cerkvi sv. Križa v Kojskem, ki ga je 29. oktobra 1916 napisal takratni poročnik Ugo Ojetto (1871—1946), v kulturnem svetu znan kot likovni kritik, umetnostni zgodovinar, časnikar, pisatelj in eseist. Poročilo obsega slabi dve tipkani strani, Ojetto pa se je na koncu podpisal s peresom kot »ten.[ente] Ugo« (= poročnik Ugo). Pulec je poročilo dobil v roke od Giorgia Ossola iz Gorice, sodelavca antikvarista Adamo v istem mestu. Omenjeni antikvariat je že pred časom od nekega knjigarnarja v Frankfurtu v ZR Nemčiji odkupil več knjig o Gorici, nekoč pripadajočih osebnim knjižnicam Uga Ojetija, ki so jo Ojetijevi dediči prodali nemškemu knjigarnarju. Giorgio Ossola je v knjigi avtorja Della Bona »Strenna cronologica« slučajno našel dva tipkana lista, za katera se je izkazalo, da gre za Ojetijevi konservatorski poročilo o kojščanskem oltarju. Poročilo je Ossola nato izročil Brunu Pulcu, s katerim sta si bila znanca. Zanimiv dokument se je tako po čudnem naključju ponovno znašel v krajinah, kjer je pred toliko leti nastalo.

Iz življenjepisnih podatkov Uga Ojetija je razvidno, da ga je v času prve svetovne vojne italijanski vrhovni štab zadolžil za reševanje in varovanje umetnostnih predmetov in spomenikov na ozemljju, kjer so se bili boji.¹ Ojetto je svoja pisma iz medvojnega časa in še nekoliko čez objavil v knjigi »Lettere alla moglie (1915—1919)«.² Iz njih razberemo, da je 6. in 7. septembra 1916 pisal ženi iz Vidma, 10. in 11. oktobra se ji je oglasil iz Gorice, 16. novembra pa zopet iz Vidma. Poročilo o oltarju je torej po vsej verjetnosti nastalo v času Ojetijevega bivanja v Gorici, kjer je po lastnih besedah delal v stolnici, Pokrajinskem muzeju, arhivu zemljške knjige in v vili Coronini.³

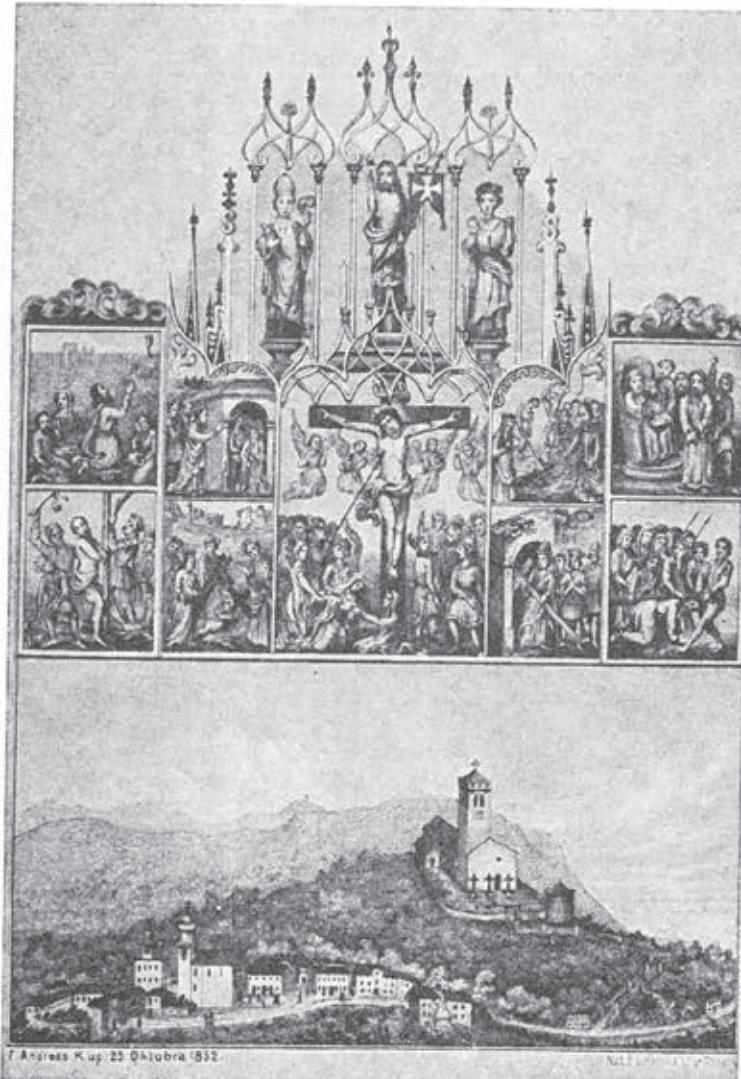
Krilni oltar iz leta 1515 v Kojskem so prvotno pripisovali tirolski šoli, po mnenju Emilijana Cevca pa je koroško delo, na kar je pred njim opozoril tudi Otto Demus.⁴ To dokazuje že njegova arhitekturna zasnova beljaškega tipa s prepletom usločenih lokov v zgornjem delu omare, na vrhu pa se je nekoč zaključeval z baldahinsko krono, ki je sedaj ni več. Glavni prizor v omari je posvečen

¹ Encyclopædia Italiana, XXV, Roma 1935, str. 201.

² Ugo Ojetto: Lettere alla moglie (1915—1919), Firenze 1964.

³ Isto, str. 323—326.

⁴ Emilijan Cevc: Poznogotska plastika na Slovenskem, Ljubljana 1970, str. 135—142; tu najdemo podrobnejši opis oltarja s fotografijami, na katerega se pri tem opisu naslanjam. Glej tudi opombo 297 na str. 309. — Podatki o oltarju so še na naslednjih mestih: MdZK 1911, str. 465 (reprodukacija oltarja); Otto Demus: Kunstschatzliche Wechselbeziehungen, str. 188; Andrea Moschetti: I danni ai monumenti e alle opere d'arte delle Venieze nella guerra mondiale MCMXV—MCMXVIII, IV, Venezia 1931, str. 146 (na str. 147 in 148 fotografiji odprtega in zaprtega oltarja); Edko Ferjančič: Tabor na jezeru, Šoča, 29. 8. 1947, št. 6, str. 4 (objavljena tudi fotografija oltarja pred prvo svetovno vojno z baldahinsko korno na vrhu in fotografija zaprtega oltarja); Emilijan Cevc: Umetnostno zgodovinski spomeniki — važen del turistične posesti Slovenskega Primorja, Slovensko Primorje v luči turizma, Ljubljana 1952, str. 241; isti: Srednjoveška plastika na Slovenskem, Ljubljana 1955, str. 40; Franc Stelè: Umetnost v Primorju, Ljubljana 1960, str. 109; Emilijan Cevc: Slovenska umetnost, Ljubljana 1965, str. 49; isti: Gotsko kiparstvo (zbirka Ars Sloveniae), Ljubljana 1967, str. XXXIX, LIX, seznam del št. 74, 75, 102.

Romarska podobica (litografija) iz leta 1852 z upodobitvijo krilnega oltarja in vasi Kojsko
Pilgrim's small picture (litography) dated from 1852 and representing the wing altar at
the village Kojsko

Križanju, na notranji strani kril so štirje prizori iz legende Najdenja sv. Križa, na zunanjji strani pa apostoli. V predeli je prizor iz križevega poto, ob straneh omare kipa sv. Florijana in sv. Jurija, na vrhu pa sohe vstalega Kristusa, sv. Urha in sv. Elizabete. Prizori in osebe v omari, predeli in na krilih so vsi reliefno izrezljani. Ob straneh krilnega oltarja sta pritrjeni še dve oltarni krili s štirimi reliefnimi prizori Kristusovega trpljenja, ki jih Cevc postavlja v čas okrog 1500 in so nekoč pripadali krilnemu oltarju, katerega omara pa se je izgubila.⁵

Poročilo o kojščanskem oltarju objavljjam nespremenjeno v italijanskem izvirniku in v slovenskem prevodu, ki ga je izdelal Stanko Murovec. Zahvaljujem

Krlni oltar iz leta 1515 v Kojskem v Goriških Brdih
Wing altar at Kojsko in Goriška Brda, dated 1515

⁵ Emilijan Cevc: Poznogotska plastika na Slovenskem, Ljubljana 1970, str. 168–169, reprodukciji na str. 170 in 171.

se Adolfu Šavlju, sedanjemu župnijskemu upravitelju v Kojskem, ki nam je posodil fotokopijo poročila in omogočil objavo tega zanimivega dokumenta.

LA PALA DELLA CHIESA DI SANTA CROCE A QUISCA

29 ottobre 1916

Nella chiesina di Santa Croce costruita in cima al colle del Calvario sopra Ouisca coi resti di un antico fortilizio, fino all'8 agosto 1916 è rimasto un osservatorio d'artiglieria (signor Colonnello Cottini, 26° artiglieria da campagna). In più visite fatte da me a quella chiesa che è pregevole per la sua struttura gotica quattrocentesca, avevo notato la grande pala dell'altar maggiore a cinque pannelli di legno scolpiti e dipinti, di stile tedesco tirolese del secolo decimosesto. La data 1515 è scritta dietro uno dei pannelli.

La pala mancava, il 17 settembre 1915 quando la vidi per la prima volta, dell'ultimo pannello di destra che serviva da sportello e di qualche figurina della predella. Ridipinture posteriori l'avevano resa, all'apparenza, volgare e grossolana arrotondando i piani della modellazione rossa e provinciale ma energica. Non era possibile portarla fuori di lì perché i sacchii e le botti che difendevano l'osservatorio ostruivano per metà la porta già angusta. Ne raccomandai la conservazione agli ufficiali dell'osservatorio come megli seppi.

Purtroppo un proiettile nemico l'ha schiantata. Ho esaminato i pezzi diligentemente raccolti dal sig. Col. Cottini e trasportati nell'abside della chiesa parrocchiale di Quisca. Quattro pannelli (ogni pannello diviso orizzontalmente a metà conteneva due altorilievi) possono essere, da uno scultore esperto, ricostituiti. Della predella esistono ancora due quadretti con storie della Crocifissione di Gesù. Delle figure a bassissimo rilievo che ornavano, a quattro a quattro, il rovescio dei cinque pannelli, ne ho raccolte dieci, alcune mutilate. Una sola delle cuspidi gotiche traforate e dorate s'è salvata intatta, ma esistono molti frammenti delle altre. Anche sono quasi intatti cinque piccoli angeli volanti, e sei statuette isolate. Tutti questi resti saranno posti in casse dall'Ufficio Commissariato dell'XI divisione il quale ha sede a Quisca, e portati al Segretariato Generale per gli Affari Civili.

Non sarebbe difficile la ricomposizione di questa pala sulle fotografie che ne feci fare nel novembre 1915, e sopra una povera litografia che si trova in Canonica a Quisca e veniva distribuita ai molti fedeli che si recavano in pellegrinaggio alla chiesina di Santa Croce venerata e visibile da tutti i villaggi del Collio. Il lavoro potrebbe essere fatto in Firenze, dove i restauratori e gli scultori in legno sono espertissimi, con una spesa non superiore alle ottocento o mille lire. Anche ragioni politiche e morali consiglierebbero questa spesa, ché una breve scrittura potrebbe ricordare chi ha colpito quella Sacra Immagine e chi l'ha ricostruita.

Adesso, dopo la nostra avanzata, la chiesina di Santa Croce è abbandonata; la sua porta è senza uscio; i due altari minori, dei primi del settecento, pur derubati delle loro statuette, hanno qualche pregio. Sarebbe bene far riattare il tetto e le porte, o almeno murarle.

Nelle casse che l'Ufficio Commissariato dell'XI divisione viene apprestando farò porre anche il bellissimo cancelletto del tabernacolo di pietra datato 1492 murato dietro l'altare maggiore della Chiesa parrocchiale di Quisca. La chiave di questa Chiesa è ora nelle mani del Cappellano del vicino Ospedale, ma manca un inventario della suppellettile sacra, e i libri della parrocchia che prima erano custoditi dal Cappellano ten. Cussino del 26° Artiglieria ora sono nella Canonica in un armadio aperto, alla rinfusa.

Ten. Ugo

OLTAR V CERKVI SV. KRIŽA NAD KOJSKIM

29. oktober 1916

V cerkvici sv. Križa, zgrajeni iz ostankov stare utrdbе vrh griča Kalvarija nad Kojskim, je bilo do 8. avgusta 1916 artilerijsko opazovališče (gospod polkovnik Cottini, 26. polk poljskega topništva). Ob večkratnih obiskih te cerkvice, cenjene zaradi svoje gotske zasnove iz 15. stoletja, je vzbudil mojo pozornost velik leseni nastavek glavnega

oltarja, izrezljan in poslikan v tirolsko nemškem stilu iz 16. stoletja. Letnica 1515 je na hrbtni strani enega od razdelkov.

Nastavku, ki sem ga viden prvič 17. septembra 1915, je že manjal skrajni desni razdelek, ki je služil kot »krilo«, in nekaj figur v predeli. Zaradi kasnejših preslikav je nastavek dobil vulgaren in grob videz: zaobljene so bile namreč prvotne robate in preproste, a izrazite upodobitve. Nastavek ni mogel skozi že tako ozka, a tedaj še z vrečami in sodi napol zadelana vrata, kar je služilo opazovališču kot kritje. Zato sem, kot sem najbolje znal, priporočil oficirjem v opazovališču, naj ga čuvajo.

Zal ga je sovražnik zadel in razbil. Pregledal sem kose, ki jih je polkovnik Cottini skrbno zbral in prenesel v prezbiterij župnijske cerkve v Kojskem. Štiri razdelke (vsak razdeljen prečno na dve polovici s po enim visokim reliefom na vsaki) bi mogel izkušen rezbar rekonstruirati. Od predelu sta ohranjena prizora z zgodbami Kristusovega križanja. Zbral sem deset figur v zelo nizkem reliefu, ki so po štiri in štiri krasile hrbtno stran petih razdelkov; nekatere so bile okrnjene. Skoro nedotaknjeni je tudi pet malih letičih angelov in šest posamično stojecih kipcev. Od rezljanih počlačenih konic se je ohranila nedotaknjena le ena, od ostalih pa le številni fragmenti. Vso to ostalino bo urad komisariata XI. divizije, nameščen v Kojskem, zložil v zaboje in odpodal na generalni sekretariat za civilne zadeve (v Vidmu — op. prev.).

Po fotografijah, izdelanih po mojem naročilu novembra 1915, in po skromni litografiji v kojščanskem župnišču — delili so jo številnim romarjem, ki so obiskovali in častili to, iz vseh briških vasi vidno cerkvico sv. Križa — ne bi bilo pretežko nastavek znova sestaviti. Delo bi lahko opravili in Firenca, kjer so zelo izkušeni restavratorji in rezbarji, in to za ceno, ki ne bi presegla osemsto do tisoč lir. Tudi politični in moralni razlogi bi govorili v prid tem izdatkom, kratek napis bi spominjal na to, kdo je poškodoval in kdo je obnovil to sveto podobo.

Danes, ko se je naša fronta pomaknila naprej, je cerkvica sv. Križa zapuščena. Vhod je brez vrat, stranska oltarja iz prvih let osemnajstega stoletja, čeprav oropana kipcev, nista brez vrednosti. Dobro bi bilo popraviti streho in namestiti vrata ali jih vsaj zazidati.

Poskrbel bom, da bodo v zaboje, k jih pripravlja komisariat XI. divizije, dali tudi zelo lepa vratca kamnitega tabernaklja, datiranega 1492 in vzidanega za glavnim oltarjem župnijske cerkve v Kojskem. Ključ te cerkve hrani kurat v bližnji bolnišnici, manjka pa popis sakralne opreme. Župnijske knjige je najprej hrani kurat poročnik Cussino iz 26. topniškega polka, sedaj pa so razmetane v odprti omari v župnišču.

Por. Ugo

Tomaž Pavšič

SPOMENIKI IN SPOMINSKE PLOŠČE OSEBAM
V OBČINAH AJDOVŠČINA, IDRIJA, NOVA GORICA,
SEŽANA IN TOLMIN

3. nadaljevanje, S — ž

194 SCOPOLI, Joannes Antonius

SPOMINSKA PLOŠČA V IDRIJI

Napis

HANC • DOMUM
DR • JOANNES • ANTONIUS • SCOPOLI
CAVALESIUS • TIROLENSIS
IN SIGNIS • RERUM • NATURALIUM • SCRUTATOR
BOTANICES • IN • CARNIOLA • AUCTOR
MDCCCLIV — MDCCCLXIX
MUNERE • I • PHYSICI • FUNGENS
INHABITAVIT

i. r. Ministerium a rebus agrariis dd 1888.

Prevod napisa:

V tej hiši je od leta 1754 do 1769 kot c. k. zdravnik prebival dr. Janez Anton Scopoli iz Cavaleseja na Tirolskem, znameniti raziskovalec prirodoznanosti, pisatelj o kranjskem rastlinstvu — C. k. ministrstvo za poljedelstvo leta 1888.

Drugi podatki

Spominska plošča je vzidana nad baročnim portalom hiše, imenovane »Švica«, Kosovelova 8.

Bronasta plošča je visoka 44, široka pa 69 cm. Ima poudarjen okvir, okrepljene vogale ter okraske (vinjeta) zgoraj, spodaj in na straneh. V levem kotu spodaj je še tanek napis ALBERTUS SAMASSA FECIT.

Postavilo jo je c. k. ministrstvo za kmetijstvo leta 1888.

Ob odkritju spominske plošče, v spomin na stoletnico Scopolijevega rojstva, je imel znani mineralog W. Voss znanstveno predavanje, v katerem je očrtal Scopolijevo življenjsko delo.

Lit.:

Mihail Arko, Zgodovina Idrije, 1931, str. 98

KLS 1, str. 72.

Opomba:

Glej VEGA, Jurij,

195 SCOZIERO, STANISLAV

SPOMINSKA PLOSCA V IDRIJI

Napis

Mizar rudnika Idrija
SCOZIERO STANISLAV
 * 12. VIII. 1908
 Padel v borbi proti fašizmu
 22. V. 1944
 Sind. podr. rudarjev 22. 7. 1951

Drugi podatki

Spominska plošča je vzidana na bivši rudniški mizarnici, sedaj Iskra Železniki, Gregorčičeva ulica 2.

Kamnita plošča je visoka 43, široka pa 48 cm; v sredi nad napisom ima vklesan rudarski znak (prekrižani kladivi).

Odkrita je bila 22. 7. 1951.

Lit.:

Bilten, str. 53.
 Vodnik, str. 377.
 Ivan Mohorič, Rudnik živega srebra v Idriji, 1960, str. 472—3.

Opomba:

Padli Scoziero je bil v resnici Stanislav Skošir, le prilmek so mu Italijani spremenili.

196 SEDEJ, Frančišek Borgia

SPOMINSKA PLOŠČA V CERKNEM

Napis

TU SE JE RODIL 10. OKTOBRA 1854
 METROPOLIT IN NADŠKOF GORIŠKI

FRANČIŠEK B. DR. S E D E J
 NEUSTRAŠEN BOREC ZA PRAVICE
 SLOVENSKEGA NARODA — ŽRTEV FAŠIZMA

V IMENU SLOVENSKE DUHOVŠCINE
 POKRAJINSKI ODBOR C M D
 SLOVENSKO PRIMORJE 1954

Drugi podatki

Spominska plošča je vzidana na njegovi rojstni hiši, Cerkno 98.

Plošča iz sivega marmorja je visoka 65, široka pa 95 cm.

Odkrita je bila ob Sedejevi stoletnici leta 1954.

Lit.:

KLS I, str. 68.
 Josip Sedej, Dr. Frančišek Borgia Sedej, Zagreb 1971, str. 68.

197 SEGULIN, Franc

SPOMENIK V MATERIJI

Spomenik je sestavljen iz podstavka in doprsnega kipa. Podstavek je kvader, obložen s črnimi granitnimi ploščami. Meri 170 cm v širino, 135 cm v višino in 70 cm v globino. Na njem je doprsni kip, visok 68 cm in širok 35 cm.

Na prednji strani je napis:

FRANC SEGULIN — BORO KLADIVAR

Rojen 3. oktobra 1914 v Povžanah
 Sežgan v krematoriju Rižarna v Trstu
 22. januarja 1945
 Sekretar okrožnega komiteja KPS
 za Brkine—Slovensko Istro in sekretar
 okrožnega komiteja KPS za Trst.

Drugi podatki

Spomenik je postavljen v parku med hišami Župančičeva 19, Bevkova 8 ter pošto št. 18. Ob njem je vsajena lipa, vrba žalutka in tri ciprese. Od glavne ceste Reka—Trst je oddaljen okoli 10 m in proti nji obrnjen s hrbtno stranjo, sprednja stran pa gleda proti Materiji in Slavniku.

Spomenik je izdelal akademski kipar Jože Pohlen.

Odkrit je bil 7. 9. 1974.

Lit.:

Albert Klun, Spominska plošča v Brkinih v spomin na NOB, PrimN, 30. 8. 1974, št. 36, str. 7.
 Hvaležen spomin zaslужnim borcem v Brkinih, PDk, 7. 9. 1974, št. 211, str. 10.
 Marjan Tomšič, V Brkinih je bila zibelka primorskoga partizanstva, Delo, 9. 9. 1974, št. 210, str. 2.
 Polde Vrbovšek, Nič več na robu sveta, TV—15, 12. 9. 1974, št. 36, str. 3.
 (ef), Veličastno slavlje na Tatrah, PrimN, 13. 9. 1974, št. 38, str. 1 in 6.
 Drago Pahor, Franc Segulin-Boro svetoli lik borca za svobodo, JKol 1975, str. 118—122.
 Vodnik, str. 446.

198 SIMNOVČIČ, Vili

SPOMINSKA PLOŠČA V DOLENJIH NOVAKIH (PRI SVPB »FRANJI«)

Napis

TU JE 19 • 2 • 1945
 ZDRSNIL IN UTONIL

VILI SIMNOVČIČ

BOREC ZAŠČITNE
 ČETE SVPB FRANJE

»FRANJEVCI« 1976

Drugi podatki

Spominska plošča je vzidana na skalo nad slapom (tako, da skoraj leži) takoj za dvižnim mostom na levri strani stopnic na poti k Bolniči Franji.

Bronasta plošča je visoka 31, široka pa 42 cm; črke in zvezda levo pred napisom so vzbočene.

Lit.:

Vodnik, str. 365.

199 SKOK, Stanko (Glej KOBAL, Ljudmila)

200 SREBRNIČ, Jože

I. SPOMENIK V NOVI GORICI

Opis

Bronast doprsni kip, ki predstavlja J. Srebrniča s titovko na glavi, je visok 50 cm in stoji na podstavku iz belega kamna, visokem 150 cm, osnovnica mu je 40 x 34 cm.

Na postavku je napis:

JOŽE
SREBRNIČ
1884 • 1944

DELAWSKI
VODITELJ
KOMUNIST
NARODNI
HEROJ

OB 50.
OBLETNICI
KPJ • ZKJ

Drugi podatki

Spomenik stoji na desni strani Erjavčevega drevoreda, pred stavbo Elektro Gorica, Erjavčev drevored 24.

Kip je delo akad. kiparja Stojana Batiča.

Spomenik je bil odkrit 28. 9. 1969.

Lit.:

Primorski dnevnik, 6. 11. 1969, št. 257.
Občina Nova Gorica 1947—1977, str. 65.
Vodnik, str. 412.

SREBRNIČ, Jože

II. SPOMENIK V DESKLAH

Opis

Na betonskem podstavku, visokem 68 cm, s stranicami 260 x 260 cm, se dviga prav tako betonski spomenik kot nekak vijak oziroma babilonski stolp še 175 cm visoko; viba gredo z desne proti levi, s čela jih je videti 5; po pasovih viba si sledijo proti vrhu vrezane besede in datumi, tako, da jih beremo v tem razmerju:

9. MAJ 1945

DACHAU   BUCHENWALD   AUSCHWITZ
1943 — II. AVNOJ 1942 — I. AVNOJ
22. JULIJ 1941

Napis torej kronološko (z desne na levo in navzgor) kaže upor, borbo, trpljenje in zmago.

Na vrhu je v spomenik »zasajena« še plošča iz sivo-rumenkastega kamna z višino 90 in širino 65 cm, na kateri je napis:

NEPOZABNEMU PARTIJSKEMU
VODITELJU
IN NJEGOVIM SODELAVCEM
SREBRNIČ JOŽE
PERŠOLJA JOŽE
KRIVEC ANTON
KRAJC JOŽE
V SPOMIN

Spomenik ima ograjo s 4 stebrički in verigo, do njega so z glavne ceste stopničke.

Drugi podatki

Spomenik stoji v Desklah (Rodež) ob cesti Gorica—Kanal, na lev strani, nad levim bregom Soče, tik nasproti nove cementarne.

Odkrit je bil 22. julija 1951. Osnutek je delo arhitekta Ivana Vurnika.

Lit.:

Vodnik, str. 407.

SREBRNIČ, Jože

III. SPOMINSKA PLOŠČA V NOVI GORICI (SOLKANU)

Napis

JOŽE SREBRNIČ
1884 — 1944
IZ LJUDSTVA JE IZSEL
LJUDSTVU SE JE ŽRTVOVAL
ZA LJUDSTVO JE PADEL
V LJUDSTVU ŽIVI

Drugi podatki

Spominska plošča je vzidana na njegovi rojstni hiši, Cesta IX. korpusa 68. Plošča iz belega marmorja je visoka 80, široka pa 130 cm; kamnoseško je bogata: ima spodaj ozko marmornato polico, ki jo podpirata na straneh dve konzoli; levo in desno spodaj ob strani nad polico sta dve roki (dlani), ki držita plamenici; plamena iz plamenic se v loku združujeta nad napisom, kjer je zvezda iz rdečega kamna. Roki, plamenici in zvezda so izdelane v reliefu.

Odkrita je bila 12. 5. 1946.

Lit.:

I. Regent, Jože Srebrnič, Gorica 1946, str. 5.

201 STANIČ, Ignac

SPOMINSKA PLOŠČA V ANHOVEM

Napis

IZ TE HIŠE JE PADEL
V N. O. V.
STANIČ PAVEL
" IGNAC
PADEL KOT TALEC

Drugi podatki

Spominska plošča je vzidana na hiši Ložice 53 (Anhovo). Plošča iz sivega marmorja je visoka 35, široka pa 42 cm. Zgoraj v sredini

nad napisom ima vklesano rdečo partizansko zvezdo, tudi črke so rdeče; na vogalih ima kovinske vijake.

Odkrita je bila leta 1961.

Lit.:
Vodnik, str. 417.

202 STANIČ, Pavel (Glej STANIČ, Ignac)

203 STANIČ, Valentin

I. SPOMENIK V KANALU

Opis

Bronast doprsni kip je visok 77 cm in stoji na kamnitem podstavku v dveh delih, ki je visok 165 cm. Kip je signiran z vrezom, iz katerega se bolj slabo razbere JP LVI. Na čelni strani podstavka (stebra) je od zgoraj navzdol napis:

V
A
L
E
N
T
I
N

S
T
A
N
I
Č

Popisana je tudi leva stran podstavka (s strani gledalca):

LETNE DELA DOPOLNILI
SPRAVILI SMO BOGATO VSE
KAR • ŠE • V • NJIVAH • SMO • PUSTILI
TUDI UPA POLNO JE

ROJEN 12 • II • 1774 V BODREŽU
PRI KANALU — UMRL
29 • IV • 1847 V GORICI
GORIŠKI PROSVETITELJ
VZGOJITELJ PISATELJ
PRVI TISKAR • PRVI SLOVENSKI
ALPINIST • VELIKI DOBROTNIK
SVOJEGA LJUDSTVA

**OB 10-LETNICI NARODNE
PRIKLJUČITVE 15 • IX • 1957
POSTAVILI KANALCI**

Črke so stilizirane, pod zgornjo kitico je vijugasta črtica, nad napisom na levih zgoraj je vrezano ROJ.

Drugi podatki

Spomenik stoji na glavnem trgu pod košato cedro.
Kip je naredil akad. kipar Janez Pirnat.
Spomenik je bil odkrit 22. 9. 1957.

Lit.:

Soča, 21. 9. 1957, št. 35.
Primorski dnevnik, 29. 9. 1957, št. 232.

STANIČ, Valentin

II. SPOMINSKA PLOŠČA V BODREŽU

Napis

V TEM KRAJU SE JE 12. 2. 1774 RODIL

VALENTIN STANIČ
1774—1847

**SLOVENSKI ALPINIST EVROPSKEGA
SLOVESA, NARODNI PROSVETITELJ
IN ČLOVEKOLJUB**

**OB 200 LETNICI ROJSTVA ODKRILA
PLANINSKA ZVEZA SLOVENIJE**

Drugi podatki

Spominska plošča je vzidana v podporni zid v bregu sredi vasi, ki spada k hiši Bodrež 13.

Marmornata plošča je visoka 50, široka pa 63 cm, spodaj ima dve konzoli.
Odkrita je bila 12. 5. 1974.

Lit.:

Delo, 111, 13. 5. 1974.
Primorske novice, 21, 17. 5. 1974.
Planinski vestnik 1974, str. 419—423, 442—3.
Srečanja 1974, št. 43—4, str. 55—9.

203a STEKAR, Alojz (Glej MARAŽ, Karel)

204 SULIČ, Ivan

I. SPOMENIK V BILJAH

Opis

Spomenik je v slogu partizanskih grobišč in sicer v obliki umetniško izpeljanega polkrožnega zidu. Na njem je tudi plošča iz belega marmorja, visoka 58 in široka 79 cm.

Na njej je v sredi zgoraj vrezana rdeča peterokraka zvezda, pod njo pa je napis:

**V SPOMIN NARODNEMU HEROJU
IVANU SULIČU-CARJU,
BORCEM VDV IN DIVERZANTOM
PADLIM V BOJU ZA SVOBODO
V TEM KRAJU**

BILJE, 16. 9. 1973

Drugi podatki

Spomenik stoji pred parkom nasproti osnovne šole.
Odkrit je bil leta 1954, plošča z imenom Ivana Suliča pa je bila na spomenik vzidana 16. 9. 1973.

Lit.:

Vodnik, str. 418.

SULIČ, Ivan

II. SPOMINSKA PLOŠČA V MIRNU

Napis

**KARAVLA
NARODNI HEROJ
IVAN SULIČ
CAR**

Drugi podatki

Spominska plošča je vzidana na karavli v Mirnu (Miren 268).
Plošča je iz lipiškega marmorja, visoka 50 cm, široka 60 cm in debela 5 cm.
Črke so rdeče, vklesane. Nad napisom je peterokraka zvezda. Pod ploščo je marmornat nastavek za obešanje vencev.

205 SVETOKRIŠKI, Janez

SPOMINSKA PLOŠČA V VIPAVSKEM KRIŽU

Napis

V TEM SAMOSTANU JE ZIVEL IN USTVARJAL
JANEZ SVETOKRIŠKI
TOBIJA LIONELLI
KRIŽ 1647 — GORICA 1714

ZBIRKA 5. KNJIG PRIDIG V NAŠEM JEZIKU
SACRUM PROMPTUARIUM
JE NEUNIČLJIV SPOMENIK, SAJ SI BIL V SVOJEM ČASU
NAJBOLJ DOMAČ, NAJBOLJ IZVIREN IN PLODOVIT
LJUBIL SI NAŠ JEZIK IN NAŠE LJUDI

KLUB STARIH
GORIŠKIH STUDENTOV 1981

Drugi podatki

Spominska plošča je vzidana na samostansko cerkev (Vipavski Križ št. 11). Kamnita plošča je visoka 99 cm, široka 84 cm. Črke so izklesane, pobarvane modro.

Odkrita je bila 14. junija 1981. Slavnostni govornik je bil Anton Žagar.

Lit.:

(mh) [= Maks Hožič], V spomin Janezu Svetokriškemu, PrimN 1981 št. 48 (16. jun.) str. 12.
(S. C.) [= Slavica Črnica], Spominska plošča Janezu Svetokriškemu, Delo 1981 št. 138 (17. jun.) str. 10.

206 ŠAVLI, Franc

I. SPOMINSKA PLOŠČA V ZATOLMINU

Napis

TU JE BIL DOMA
FRANC ŠAVLI MEDVED
PRVI SEKRETAR ZA TOLMINSKO
PADEL MARCA 1945

OBČ. KOMITE ZKS ZB NOV
TOLMIN

ZATOLMIN 15. 9. 1959

Drugi podatki

Spominska plošča je vzidana na njegovi rojstni hiši, Zatolmin 55. Plošča iz llsastega sivega kamna je visoka 50, široka pa 60 cm. Levo zgoraj, pred začetkom prve vrste napisa, ima vrezano nekoliko sploščeno petero-

krako zvezdo s srpom in kladivom v sredini. Spodaj sta dve mali kamniti konzoli. Odkrita je bila 15. 9. 1959.

Lit.:

Tolminski zbornik 1975, str. 31.
Vodnik, str. 460.
TV 15, 25, 25, 6, 1968 in 47, 22, 11, 1973.
Partizanska bolnišnica pod Krnom leta 1943, 1978, str. 40.

ŠAVLI, Franc

II. SPOMINSKA PLOŠČA NA VRSNEM

Napis

V NAJBOLJ MOREČIH DNEH BORBE SLOVENSKEGA LJUDSTVA
ZA OSVOBODITEV IZPOD TUJEGA JARMA
JE V TEJ HIŠI 18. MARCA 1943. PODLEGEL RANAM, ZADOBLENIH
OD FAŠISTOV PRI OPRAVLJANJU DOLŽNOSTI V NOV

FRANC ŠAVLI — TONE MEDVED

PRVI ORGANIZATOR OF NA TOLMINSKEM IN PRVI SEKRETAR
OKROŽNEGA KOMITETA KPS ZA TOLMINSKO

ODBOR AKTIVISTOV OF ZAPADNO
PRIMORSKEGA OKROŽJA IN
OBČINSKI ODBOR ZZB NOV TOLMIN
OB 35. OBL. NJEGOVE SMRTI

Drugi podatki

Spominska plošča je vzidana na hiši Vrsno 25. Bronasta črna plošča z zglajenimi svetlimi črkami je visoka 70, široka pa 118 cm; vogali so profilirani z nakazanimi žebelji, v sredi nad napisom je zvezda z robom, ki ima v sredi srp s kladivom.

Odkrita je bila 2. 7. 1978.

207 SERCER, Ljubo

SPOMINSKA PLOŠČA V BRANIKU

Napis

NARODNEMU HEROJU

LJUBU SERCERJU

BRANIK 1915 — TOMIŠELJ 1941

MED PRVIMI JE SLEDIL KLICU DOMOVINE
IN ZANJO DAL ŽIVLJENJE

**POSTAVILA OSNOVNA ORGANIZACIJA ZK
BRANIK OB 40. OBLETNICI ZKJ
BRANIK, 4. 7. 1959**

Drugi podatki

Spominska plošča je vzidana na stavbo Zadružnega doma, Branik 75, tik nad vhodom (Gregorčičeva plošča pa je levo od njega).

Plošča iz sivega marmorja je visoka 70, široka pa 90 cm. Zgoraj levo in desno ima dva kvadrata s plitvim reliefom: na levi strani je v njem zvezda, na desni pa srp s kladivom.

Odkrita je bila 4. 7. 1959.

Lit.:

Vodnik, str. 405 (Tu najbrž napaka, ker piše, da je plošča na zadružnem domu v Tomišljiju).
KLS, I. str. 198.

208 ŠIBELJA, Anton

I. SPOMENIK V KOMNU

Opis

Bronast doprsni kip je visok 66 cm in stoji na podstavku iz kraškega kamna. Na podstavku je napis s kovinskimi črkami:

**NARODNI HEROJ
ANTON ŠIBELJA
STJENKA**

Drugi podatki

Spomenik stoji pred novo osnovno šolo v Komnu. Kip je izdelal akad. kipar Anton Sigulin.

Otvoritev nove šole in hkrati novega spomenika je bila 28. 8. 1976.

Lit.:

Vodnik, str. 445.

Opomba:

Komenska osnovna šola je dobila Stjenkov kip, ko se je po njem poimenovala 18. 1. 1974. Teda je imela prostore že v vasi Sveti, kip pa je bil v vezi; ko je bila v Komnu zgrajena nova šola, so Šibeljev doprsni kip postavili na nov podstavek, levo pred vhodom v šolo.

ŠIBELJA, Anton

II. SPOMINSKA PLOŠČA V TOMAČEVICI

Napis

**V SPOMIN
NARODNEMU HEROJU
ŠIBELJA ANTONU »STJENKI«
ROJ. 21. IV. 1914 — PADEL 1. IV. 1945**

KOMEN, DNE 4. VII. 1958

**OBČINSKI ODBOR ZVEZE BORCEV
KOMEN**

Drugi podatki

Spominska plošča je vzidana na njegovi rojstni hiši, Tomačevica 6.

Plošča iz kraškega kamna je visoka 80, široka pa 120 cm; levo zgoraj pred začetkom napisa ima vrezano zvezdo.

Odkrita je bila 4. 7. 1958.

Lit.: Vodnik, str. 443.

Opomba:

Narodni heroj A. Šibelja-Stjenka je pokopan na Vojščici na Vojskem, kjer ima na skupnem grobišču večji spominski kamen.

ŠIBELJA, Anton

III. SPOMINSKA PLOŠČA NA TRSTELJU (LIPA)

Napis

**JUNAKOM I. KRAŠKE ČETE
IN NJIH VODITELJU
HEROJU STJENKU**

**V večen spomin komandirju I. Kraške čete,
narodnemu heroju Šibelja Antonu - Stjenku
in 50 padlim borcem te čete,
ki so darovali svoje mlado življenje
z svobodo naših narodov.**

Soborci in hvaležno
Primorsko ljudstvo.

22. VII. 1961

Drugi podatki

Spominska plošča je vzidana na Stjenkovi koči na Trstelju, Lipa 46.

Plošča iz svetlega kamna je visoka 60, široka pa 80 cm; zgoraj levo pred napisom v velikih črkah je vrezana 19 cm velika peterokraka rdeča zvezda, ki jo obkrožata vejici slave.

Odkrita je bila 22. VII. 1951.

Lit.: Vodnik, str. 410.

209 ŠINKOVEC, Rezika

SPOMENIK V DOLENJI TREBUŠI

Opis

Preprosto znamenje v obliki večjega kamnitega mejnika je visoko 87 cm. Na njem je vzidana kamnita plošča, visoka 21, široka pa 27 cm.

Napis na plošči:

Borka NOV
REZIKA
ŠINKOVEC
padla na tem
kraju 14. 11. 1943

Drugi podatki

Spomenik stoji v Dolenji Trebuši, na levem bregu Hotenjke.
Odkrit je bil leta 1960.

Lit.:

Vodnik, str. 461.

210 ŠKAPIN, Janez

SPOMENIK OB CESTI VRABČE—ŠTORJE

Opis

Spomenik je iz kamna, višina 80 cm, širina 53 cm, debelina 26 cm. Napis se glasi:

R. 12. M Tukaj je sklenu 1837
JANES ŠKAPIN
Is jokauc Hiš. N. 8
Svoje žuljenje in je od
želuuvau inu sdihuuvau
prosu boga da nai uza
me mojo dušo Amen

Truplo moje tam počiva
Duša tam plačilu uživa
Kliče milu is tamne jame
Molite o perjatli zame
Um. 19. D. 1870.

Drugi podatki

Spomenik stoji na ovinku pred mostom čez Rašo, kilometer od cestnega odcepa za Griže.

211 ŠKAPIN, Jožef

SPOMENIK NA VRABČAH

Opis

Spomenik je iz kamna, višina 80, širina 53 in debelina 20 cm. Zgornji del je ob krajih rahlo profiliran. Nad napisom je vklesana zvezda. Napis se glasi:

Tukaj je padel od itali-
janskega fašističnega
terorja naš junak
JOŽEF ŠKAPIN
iz Velikega Polja št. 6
roj. 17. 3. 1890
pad. 3. 3. 1943

Dal si junak za dom,
zadnjo misel in zdihljaj tvoj
si posvetil za narod svoj,
zato naj spomin naš na veke
te slavi še v pozni dobi
naših dni.

Spomenik postavil brat Franc

Drugi podatki

Spomenik stoji na Vrabčah pri odcepu ceste za Veliko polje, pomaknjen je v grivo nad cesto.

212 ŠKAPIN, Mihaela

SPOMENIK NA VELIKEM POLJU PRI VRABČAH

Opis

Kip za narodno herojinjo Mihaelo Škapin-Dvino je sestavni del spomenika padlim borcem in drugim žrtvam NOB za vasi Griže, Jakovca, Razguri, Selo, Stomaži, Tabor, Veliko Polje, Vrabče. Predstavlja partizanko s puško na ramih, je iz kamna, visok 3 m.

Posebne navedbe, koga naj bi spomenik predstavljal, ni, ime herojinje Škapinove je navedeno na spominski plošči skupaj z imeni ostalih padlih borcev.

Drugi podatki

Spomenik stoji na trgu sredi vasice ob spomeniku padlim domačinom-partizanom. Kip je izdelal akad. kipar Jože Pohlen.

Odkritje spomenika je bila 15. 10. 1978, odkril ga je dr. Aleš Bebler.

Lit.:

Primorski dnevnik, 245, 17. 10. 1978.

213 ŠKODNIK, Jožef

SPOMINSKA PLOŠČA V AVČAH

Napis

DNE 28 • III • 1944 JE BIL NA
 TO MESTO PRIPELJAN,
 OD NEMŠKE KROGLE
 RANJEN TOV. ŠKODNIK
 JOZEF • ROJEN 29 • 2 • 1912
 IN ZVERINSKO OBEŠEN.
 SLAVA MU!
 AVČE 28 • III • 1959
 Z. B. AVČE

Drugi podatki

Spominska plošča je vzidana na hiši Avče 37.
 Kamnita plošča je visoka 50, široka pa 40 cm.
 Odkrita je bila 28. 3. 1959.

Lit.:

Vodnik, str. 418.

214 ŠKRABEC, Stanislav

SPOMINSKA PLOŠČA V NOVI GORICI

Napis

JASNIL SI NAM
 SLOVENSKEGA
 JEZIKA DUŠO
 JEZIKA MOJSTER
 UČENI TI SLOVENEC

SLOVENSKI JEZIKOSLOVEC

P. STANISLAV ŠKRABEC
 * 1844 + 1918

V TEM SAMOSTANU
 JE ŽIVEL NAD 42 LET IN V »CVETJU«
 PLEMENITIL BESEDO NAŠO.

KLUB STARIH GORIŠKIH
 ŠTUDENTOV
 1970

Drugi podatki

Spominska plošča je vzidana na steno desno ob vhodu v samostan na Kostanjevici ali Kapeli, Škrabčeva 1.

Plošča iz sivega kraškega marmorja je visoka 100, široka pa 80 cm.
 Odkrita je bila 24. 5. 1970; slavnostni govornik je bil akademik prof. dr. Franc Bozaj.

Lit.:

Tomaž Pavšič, Kulturno delo Kluba starih goriških študentov, str. 22–23.
 Primorski dnevnik, 117, 24. 5. 1970.
 Srečanja, 1970, št. 23–4, 63–4.
 Nova mladika 1/1970 št. 9 str. 288.

215 ŠORLI, Ivo

SPOMINSKA PLOŠČA V PODMELCU

Napis

TU TOREJ SE JE TISTA DOLGA POT ZAČELA
 IN KAKOR V KROGU DOMOVINO SKORAJ VSO OBJELA!
 . . . VSAK LE TISTO STEZO RES POZNA,
 KI JO JE SAM ZARES PREHODIL.

SLOVENSKI PISATELJ

D. R. IVO ŠORLI

ROJEN V TEJ HIŠI 19. APRILA 1877
 UMRL V LJUBLJANI 17. NOVEMBRA 1958

KLUB STARIH GORIŠKIH ŠTUDENTOV
 PODMELČANI
 1968

Drugi podatki

Spominska plošča je vzidana na njegovi rojstni hiši, Podmelec 41 (po domači Pod robmi).

Plošča iz sivega kraškega marmorja je visoka 80, široka pa 100 cm.
 Odkrita je bila 9. 6. 1968; odkril jo je Venceslav Kuštrin, slavnostni govornik pa je bil prof. Marjan Urbančič.

Lit.:

Tomaž Pavšič, Kulturno delo Kluba starih goriških študentov, str. 16.
 Gospodarstvo, 694, 14. 6. 1968.
 Goriška srečanja, 1968, št. 13–4, str. 70–1.

216 ŠPACAPAN, Milko (Glej LEBAN, Milko)

217 ŠPACAPAN, Vladimir (Glej KRISTANČIČ, Anton)

218 ŠTOKA, Peter

SPOMINSKA PLOŠČA NA MANGRTU

Napis

P E T E R Š T O K A
R. 29. 10. 58 28. 11. 78

Tvojo mladost, zagnano k vrhu,
okoval je mraz za večni čas.
A nas bo še v naše gore vleklo:
po mir in moč in čar planin,
pa tudi malo k tebi na obisk.

SLOVENSKO PLANINSKO
DRUŠTVO V TRSTU

Medeninasta plošča, vzidana na razgledni skali tik ob italijanski stezli na Mangrt, 20 minut hoje pod vrhom.

Osnutek napravil Miro Petaros, izdelalo podjetje Sbrizzi iz Trsta.

Postavilo SPD Trst.

Slavnostna govornica na odkritju 16. 9. 1979 je bila dr. Sonja Mašera.

Lit.:

(bm), Spominska plošča planincu, PrimN št. 39 (21. 9. 1979), str. 11.
R. P., Pod vrhom Mangrt odkrili spominsko ploščo Petru Štoki, PDk št. 215 (18. 9. 1979) str. 2.
Slavko Tuta, Spomin na mladega Tržačana, PV 1079 št. 12 str. 813—15. S al.

219 ŠTREKELJ, Karel

SPOMINSKA PLOŠČA V GORJANSKEM

Napis

V TEJ HIŠI
SE JE RODIL
24. 2. 1859
UNIV. PROF. DR.

KAREL ŠTREKELJ

JEZIKOSLOVEC NARODOPISEC
ORGANIZATOR IN UREDNIK
MONUMENTALNEGA DELA
SLOVENSKE
NARODNE PESMI

Drugi podatki

Spominska plošča je vzidana na njegovi rojstni hiši, Gorjansko 100.
Plošča iz kraškega kamna je visoka 93, široka pa 101 cm; je konkavne oblike
(v vodoravnem smislu) in ima pod spodnjim robom marmornat nosilec za venec.

Odkrita je bila 3. 6. 1956. Slavnostna govornika sta bila dr. Anton Slodnjak
in dr. Milko Matičetov.

Lit.:

KLS I, str. 311.
Branko Marušič, Dr. Karel Štrekelj — jezikoslovec in narodopisec v lastni biografiji, Primorski dnevnik, 47, 25. 2. 1979.

220 ŠTRUKELJ, Milojka

I. SPOMINSKA PLOŠČA V CERKNEM

Napis

NA TEM MESTU JE POKLONILA DOMOVINI
SVOJE ŽIVLJENJE 27. 1. 1944 KOMAJ
19-LETNA DIJAKINJA

ŠTRUKELJ MILOJKA
IZ SOLKANA

Drugi podatki

Spominska plošča je vzidana na drugem stebru kozolca samčarja na desni
poti na Brdce v Cerknem.

Plošča iz sivega kamna je visoka 38, široka pa 52 cm; ob napisu na lev
strani je vrezan križ, katerega navpična črta sega ob vsej višini napisa. Posebno
obliko v napisu ima črka J (daljša in s piko na vrhu).

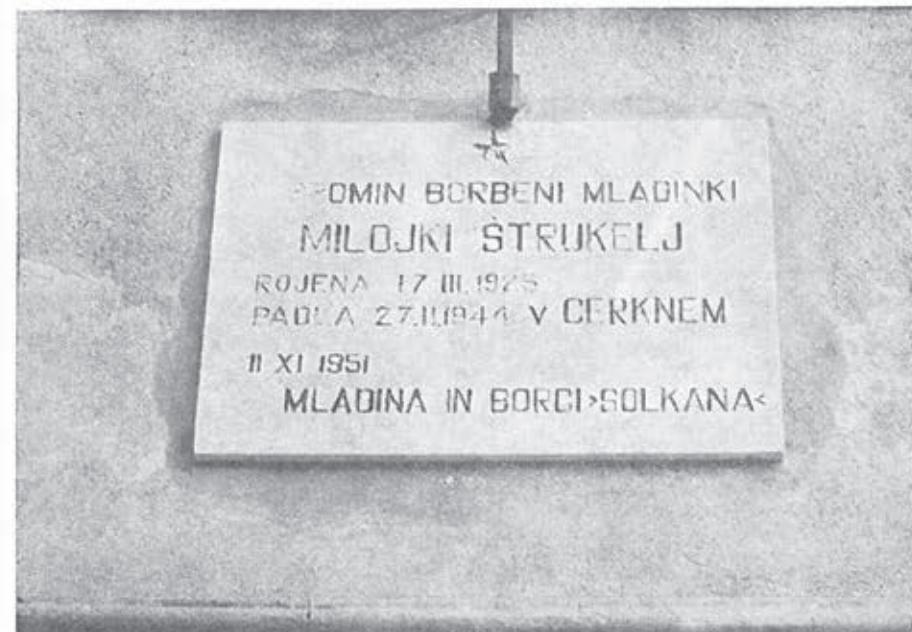
Odkrita je bila leta 1947.

Lit.:

Vodnik, str. 361.

ŠTRUKELJ, Milojka

II. SPOMINSKA PLOŠČA V NOVI GORICI (SOLKAN)

Napis

V SPOMIN BORKI IN MLADINKI
MILOJKI ŠTRUKELJ
ROJENA 17. III. 1925
PADLA 27. II. 1944 V CERKNEM

11. XI. 1951
MLADINA IN BORCI »SOLKANA«

Drugi podatki

Spominska plošča je vzidana na njeni rojstni hiši, Prvomajska 74.
Plošča iz kraškega kamna je visoka 50, široka pa 60 cm; nad napisom v sredini ima vrezano zvezdo.
Odkrita je bila 11. 11. 1951.

Lit.:

KLS I, str. 219.
Vodnik, str. 421 (pomotoma označena kot Prvomajska 100).

221 ŠTUCIN, Jaka

SPOMINSKA PLOŠČA V POLJANAH

Napis

V TEJ HIŠI SE JE RODIL
JAKA ŠTUCIN CVETKO
27. 11. 1915 — 1. 4. 1945
ORGANIZATOR VSTAJE
NA CERKLJANSKEM

ZB CERKNO
29. 11. 1977

Drugi podatki

Spominska plošča je vzidana na njegovi rojstni hiši, Poljane 7.
Plošča iz zglajenega granita je visoka 40, široka pa 60 cm, vanjo je vrezan bel napis; na vogalih je pritrjena s kovinskimi vijaki.
Odkrita je bila 29. 11. 1977. Odkril jo je Vide Štravs, ki je bil hkrati slavnostni govornik.

Lit.:

Primorske novice, 50, 9. 12. 1977.

222 ŠVARA, Viktor (Glej DERMAN, Ivana)

223 TESAR, Alojz

SPOMENIK V DOLENJI TREBUŠI

Opis

Spominsko znamenje je podobno večjemu poljskemu mejniku. Na štreči naravni skali je vzidana kamnita plošča, visoka 29, široka pa spodaj 26 in na vrhu 23 cm. Znamenje je visoko 100 cm.

Na plošči je napis:

Borec NOV
TESAR
ALOJZ
padel na tem
kraju 12. 11. 1943

Drugi podatki

Spomenik stoji v Dolenji Trebuši nasproti šole.
Odkrit je bil leta 1960.

Opomba:

Znamenje ni omenjeno niti v Vodniku (pomota).

224 TESLA, Nikola

SPOMENIK V CERKNEM

Opis

Bronast kip, visok 70 cm, stoji na 2 m visokem kamnitem podstavku (stebru) iz dveh delov. Na čelni strani podstavka je s kovinskimi vijaki pritrjena kamnita plošča, visoka 25, široka pa 40 cm. Na njej je vrezan napis:

N. TESLA
1856 — 1943

Na levi strani podstavka v isti višini je pritrjena podobna plošča z vrezanim napisom:

10 LET E G Š
1950 — 1960

Drugi podatki

Spomenik je izdelala kiparka Milena Stibilj-Lah.

Spomenik stoji na dvorišču starih prostorov Tovarne ETA, za stavbo Cerkno 63. Odkrit je bil 11. 6. 1960.

Lit.: 10 let EGŠ Cerkno 1950—1960, str. 54.

Opomba: V omenjenih prostorih je bila od 1950 do 1960 Elektro gospodarska šola, ki se je po tem letu preselila v Novo Gorico.

225 TINTA, Milan

Napis

IZ TE HIŠE JE PADEL
V N.O.V.
TINTA MILAN
Z. B. ANHOVO

Drugi podatki

Spominska plošča je vzidana na hiši Ložice 37. Plošča iz sivega marmorja je visoka 30, široka pa 40 cm. Nad napisom ima vklesano rdečo peterokrako zvezdo; plošča je pritrjena s kovinskimi vijaki. Odkrita je bila leta 1961.

Lit.: Vodnik, str. 417.

226 TOMINC, Josip

SPOMINSKA PLOŠČA NA GRADIŠČU NAD PRVAČINO

Napis

TU JE DELAL IN U
MRL SLOVENSKI SLI
KAR JOSIP TOMINC
1790-1866 GRADIŠČ
ANI IN GORIŠKI MU
ZEJ POSTAVILI OB
STOLETNICI SMRTI

Drugi podatki

Spominska plošča je pritrjena na dveh navpično postavljenih kratkih traverzah na hiši Gradišče nad Prvačino 74.

Plošča iz sivega kamna je visoka 60, široka 80, debela pa 8 cm.

Črke imena in priimka ter letnic so pozlačene, ostale so črne.

Osnutek za ploščo je napravil ing. arh. Janez Suhadolc.

Odkrita je bila 24. 4. 1966, slavnostni govornik je bil akad. dr. Franc Stelè.

Lit.: Zgibanka, Izdal Gorški muzej, 1966/4/str.

Franc Stelè, Slikar Josip Tominc, Gorška srečanja, 1966, str. 37—39.

France Stelè, Il Pittore Giuseppe Tominc, Studi Goriziani, vol. XXXIX, 1966, 135—139.

227 TONKLI, Josip

SPOMINSKA PLOŠČA V BREGINJU

BOG ŽIVI VSE SLOVENE
POD STREHO HIŠE ENE
S. GREGORČIČ

V TEJ HIŠI STA BILA ROJENA
BRATA, NARODNA BUDITELJA

DR. JOSIP TONKLI, POSLA

NEC V DRŽAVNEM ZBORU NA
DUNAJU, 1834 — 1907 IN

DR. NIKOLAJ TONKLI, PO

SLANEC V DEŽELNEM ZBORU
V GORICI, 1844 — 1902

BRANILA STA NAROD SVOJ

KLUB STARIH GORIŠKIH ŠTUDENTOV
BREGINJCI 1971

Drugi podatki

Spominska plošča je bila vzidana na njuni rojstni hiši v Breginju, ki so jo po potresu (1976) porušili. Sedaj je spravljena v breginjskem župnišču pri župniku Jožku Mikužu.

Plošča iz sivega kraškega marmorja je visoka 100, široka pa 80 cm.

Odkrita je bila 24. 10. 1971. Odkril jo je predsednik Skupščine občine Tolmin ing. Ferdo Papič, slavnostni govornik pa je bil prof. Branko Marušič.

Lit.:

Tomaž Pavšič, Kulturno delo Kluba starih gorških študentov, str. 29.
Primorske novice, 44, 29. 10. 1971.
Srečanje, 1972, št. 37—8, str. 71—3.

228 TONKLI, Nikolaj (Glej TONKLI, Josip)

229 TRINKO, Ivan

SPOMENIK V NOVI GORICI

Opis

Bronast doprsni kip je visok 65 cm, zadaj je signiran, stoji pa na 155 cm visokem kamnitem stebru, ki je širok 37 cm in sega 30 cm v globino. Celoten spo-

menik sestoji še iz 5 cm visokega (debelega) podstavka velikosti 123,5 širine in 99 cm globine. Na tem je manjši podstavek 53 x 43 cm, debeline 10 cm, in šele iznad tega se dviga sam spomeniški steber, ki je en sam blok, vendar je 28 cm od tal nekako »zarezan«, da daje vtis, kot bi bil iz dveh kosov. Na gornjem, daljšem delu je napis:

IVAN TRINKO
ZAMEJSKI
1863—1954

BUDITELJ
BENEŠKIH SLOVENCEV

Na spodnjem delu pa je napis:

KLUB
STARIH GORIŠKIH
ŠTUDENTOV
1979

Med obema napisoma je vklesana navpično stoeča vejica s petimi listi.

Drugi podatki

Spomenik stoji pred hišo Erjavčeva ulica 11.

Izdelal ga je akademski kipar Negovan Nemeč.

Odkrit je bil 14. X. 1979, slavnostni govornik je bil dr. Emil Cenčič.

Lit.:

Slavica Crnica, Pomnik Trinku, Delo 1979 št. 242 str. 9.

M. A. [= Marko Vuk], Počastitev msgr. Trinka, NL 1979 št. 1247 str. 4.

Buditelju Beneških Slovencev, PrimN 1979 št. 43 str. 8.

Ob odkritju soomenika Ivamu Trinku-Zamejskemu, PDK 1979 št. 238 str. 4.

Odkrit spomenik našemu pesniku in buditelju Ivanu Trinku, Novi Matajur 1979 št. 20 str. 1.

Spomenik Ivanu Trinku, PrimN 1979 št. 49 str. 1.

Marko Vuk, Gorška likovna kronika, Sinteza 1980 št. 50, 51, 52 str. 137.

230 TUMA, Henrik

SPOMENIK V NOVI GORICI

Opis

Bronast doprsni kip, visok 60 cm, stoji na 137 cm visokem podstavku (kamnitem stebru) z osnovno ploskvijo 40 x 35 cm.

Na podstavku je napis:

DR. HENRIK TUMA
1858 — 1935

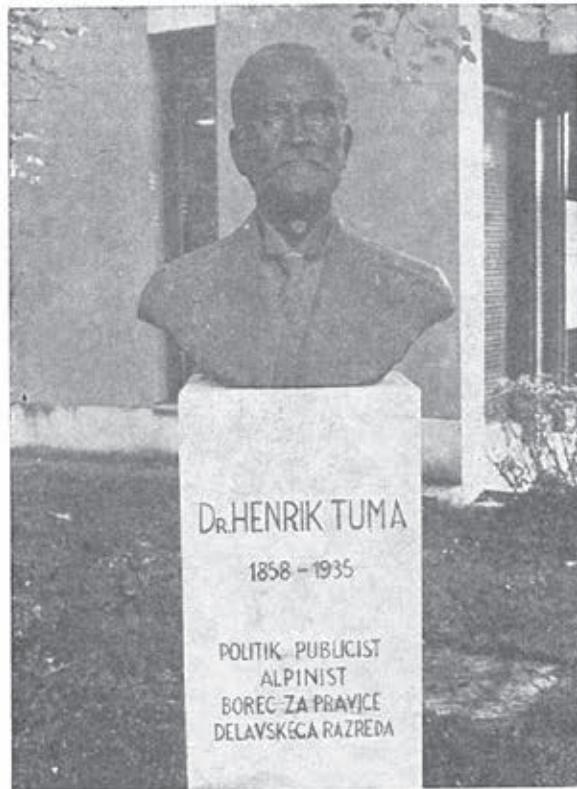
POLITIK PUBLICIST
ALPINIST
BOREC ZA PRAVICE
DELAVSKEGA RAZREDA

KLUB
STARIH GORIŠKIH
ŠTUDENTOV
1975

Drugi podatki

Spomenik stoji na levi strani Erjavčevega drevoreda, vendar pred hišo Ljubljanska banka, ki ima vhod iz Tumove 1.

Kip je izdelal akad. kipar Boris Kalin (dokončal Marjan Keršič-Belač).

Spomenik je bil odkrit 21. 9. 1975. Slavnostni govornik je bil dr. Joža Vilfan, odkril ga je Rudolf Golouh.

Lit.:

Primorske novice, 39, 26. 9. 1975.
Primorski cinevník, 22, 23. 9. 1975.
Koledar Goriške Mohorjeve družbe 1976, 154—156.

231 TURŠIČ, Ivan

I. SPOMENIK NA LOKVAH

Opis

Spomenik iz delno obdelanih kamnov je postavljen na živo skalo; spodaj sta dve vrsti kamnov, nato je plošča, ki ima ob strani kratke kamne v treh vrstah (nadstropjih), nad ploščo kot nekakšen arhitrav ležijo trije kamni, nad temi še dva, nad vsem tem pa na vrhu Triglav, sestavljen iz treh naravnih kamnov, na srednjem kamnu, tik nad ploščo, je zvezda iz rdečega kamna. Spomenik je visok 190, širok pa 110 cm. Kamnita plošča je visoka 62, široka pa 70 cm. Na plošči je napis:

TU JE DNE 29. 7. 1944
PADEL V BORBI
NARODNI HEROJ
IVAN TURŠIČ — IZ TOK
KOMANDANT XXX. DIVIZIJE
IX. KORPUSA NOV IN POS

Drugi podatki

Spomenik stoji pred Lokvami, levo pred križiščem ceste Lokve—Podgozd. Odkrit je bil 20. 8. 1950.

Lit.:

Vodnik, str. 411.
Svobodna Primorska, 1971, str. 58.
Partizanski tabor Lokve—Čepovan, 1980, str. 14.

TURŠIČ, Ivan

II. SPOMINSKA PLOŠČA V MIRNU

Napis

KARAVLA
NARODNI HEROJ
IVAN TURŠIČ
IZ TOK

Drugi podatki

Spominska plošča na karavli v Mirnu.
Plošča je visoka 50, debela 5 cm in široka 60 cm. Nad napisom je petero-kraka zvezda. Črke so rdeče.
Pod ploščo je marmornat »čep« za obešanje vencev.

232 TUŠAR, Vida

SPOMINSKA PLOŠČA V CERKNEM

Napis

OB POTOKU JE BILA
27. 3. 1945
ZVERINSKO MUČENA
IN UBITA
22-LETNA SKOJEVKA
TUŠAR STEFANIJA
FANI

CERKNO
6. 5. 1979
ZSMS ETA

235 VEGA, Jurij

SPOMENIK (KIP) V IDRIJI

Opis

Kamnit doprsni kip Jurija Vege v častniški opravi je visok 70 cm, oprsje se spodaj zoža v obliki keliha v nizek in kratek podstavek, na katerem je vodoravno vklesano ime

VEGA

Drugi podatki

Vegov kip je postavljen nad portal gimnazije Jurija Vege v Idriji (sedaj Solski center), Študentovska 16.

Kip je izdelal Martin Bizjak.

Prvič je bil postavljen (odkrit) leta 1903, ponovno pa leta 1951.

Lit.:
S. L. [= Srečko Logar]. Ameriški časnik je poznal Vega z akademije ob uporabi logaritmov. Primorski dnevnik 23. 5. 1965.
Jelisava Čopič. Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja. Kip matematika Jurija Vege ... Ljudska pravica, 18. 8. 1951.

Opomba:

Vegov kip ima zanimivo zgodovino: Ko so v Idriji ob koncu stoletja pripravljali vse potrebno za novo realko, so prosili vladu za pomoč. Sklenjeno je bilo, da se bo šola imenovala po cesarju Francu Jožefu, a pozneje, ko so z namero uspeli, so na to "pozabili". In ko je bilo leta 1903 zgrajeno tudi novo realčno poslopje, je nad vhodom kmalu stal kip slavnega matematika Jurija Vege. Po ukinitvi realke leta 1926 so Italijani Vegov kip odstranili; oblast je gradbenemu podjetniku Cesaru Costantiniju, ki je tod gradil ceste, naročila, naj ga odstrani. Ta ga je previdno odstranil s portala in ga skrivaj shranil v svoj vrt v Čedadu, za kar je vedelo le malo ljudi iz Idrije. Medtem pa je Italijanski učitelj risanja napravil slab kip Antonia Scopolija po njegovi slike v Arkovi Zgodovini Idrije. Italijani so ga postavili na mesto poprejšnjega Vego, kolo (ki ni bila več malka) pa začeli imenovati Scuola d'avviamento professionale -Giovanni Antonio Scopoli-. Scopolijev kip so Nemci med vojno odstranili in ga poškodovali. (Če bi Italijani in Nemci vedeli, da je bil Scopoli Južni Tirolec brez italijanske zvesti, bi pa nemara eni in drugi pustili pri miru).

Leta 1951 so bivali realčani ob svoji proslavi mislili poškodovan Scopolijev kip restavrirati in ga postaviti v vežo, a se jih je zdel umetniški preslab, pač pa so se ob tem spomnili, da bi bilo morda le možno dobiti nazaj Vegov kip, kar pa je uspelo še isto leto (1951) tedanjemu ravnatelju Mestnega muzeja v Idriji, Srečku Logarju, ki je s pomočjo svake Srečka Merlaka, zaposlenega pri Primorskem dnevniku v Trstu, izdelal načrt. Kip so našli nekje pri Palmonovi in z veliko iznajdljivostjo so ga srečno spravili skozi angleško kontrolo, takrat že vstajajočega STO, pri Sežani.

236 VELUŠČEK, ANTON

I. SPOMENIK V NOVI GORICI

Opis

Spomenik predstavlja 210 cm visok (osnovna ploskev 40 x 40 cm) steber iz belega nezglajenega kamna z reliefom obraza Antona Veluščka na desnem čelnem robu na stebru zgoraj. Relief je visok 26 cm.

Na stebru je vklesan napis:

NARODNI HEROJ
ANTON
VELUŠČEK
MATEVŽ
1912 — 1944

ORGANIZATOR
N O B
IN LJUDSKE
OBLASTI NA
PRIMORSKEM

Drugi podatki

Spomenik stoji na desni strani Erjavčevega drevoreda pred hišo št. 20.

Spomenik je naredil akad. kipar Janez Pirnat.

Odkrit je bil 1. 5. 1970.

VELUŠČEK, Anton**II. SPOMINSKA PLOŠČA V RENČAH***Napis*

NA TEM MESTU JE NARODNI HEROJ
ANTON VELUŠČEK — MATEVŽ
 PRIPRAVLJAL
 PRVO POKRAJINSKO KONFERENCO O. F.
 ZA SLOVENSKO PRIMORJE
 KI SE JE VRŠILA
 8. 7. 1941 NA KREMANCAH

Z. B. RENČE. JULIJ 1959

Drugi podatki

Spominska plošča je vzidana na trgu v Renčah, hišna številka 21 (Zadružni dom, gostilna).

Kamnita plošča (sivi marmor) je visoka 57 cm, široka pa 84 cm.

Lit.:

Vodnik, str. 414.
 Občina Nova Gorica 1947—1977. Nova Gorica 1977, str. 59.

237 VILFAN, Josip**SPOMENIK V NOVI GORICI***Opis*

Bronast doprsni kip je visok 60 cm, zadaj je signiran, stoji na 139 cm visokem kamnitem stebru, ki je širok 39,5 cm, globok pa 30 cm. Steber sam pa stoji na dveh podstavkih; širši spodnji je iz dveh plošč (prva 7 cm in druga, gornja, 3 cm debeline) 120 x 110 cm. Vrh te je manjša plošča (46 x 36 cm, debela 8 cm).

S te se pa dviga kamnit steber, na katerem je napis:

Dr. JOSIP VILFAN
 1878—1955

POLITIK IN ZASTOPNIK
 PRIMORSKIH SLOVENCEV
 V RIMSKEM PARLAMENTU
 1921—1928

KLUB
 STARIH GORIŠKIH ŠTUDENTOV

Drugi podatki

Spomenik stoji pred hišo Erjavčeva ulica 17.

Izdelal ga je akademski kipar Negovan Nemeč.

Odkrit je bil 1. VII. 1979, slavnostni govornik Filibert Benedetič.

Lit.:

P[eter] Grum, Spomenik dr. Josipu Vilfanu, PrimN 1979 št. 28 str. 2.
 Danes slovensko odkrite spomenika Josipu Vilfanu, PDk 1979 št. 149 str. 4.
 Odkrite spomenika dr. Josipu Vilfanu, PDk 1979 št. 134 str. 3.
 Odkrite spomenika dr. J. Vilfanu v Novi Gorici, KatC 1979 št. 27 str. 3.
 (mw), [Marko Waltritsch] Okoli dr. Josipa Vilfana se je razvijala pravda slovenskega primorskega ljudstva, PDk 1979 št. 150 str. 3.
 V Novi Gorici so odkrili spomenik Josipu Vilfanu, PDk 1979 št. 150 str. 1.

238 VODOPIVEC, Albin

SPOMINSKA PLOŠČA V KAMNJAH

Napis

V TEJ HIŠI SE JE RODIL
ALBIN VODOPIVEC
 11. 3. 1905 — 26. 7. 1948
 PREDVOJNI KOMUNIST, SEKRETAR
 KP GORIŠKE POKRAJINE,
 ŠPANSKI BOREC IN
 PREDSEDNIK GORIŠKEGA OKRAJA

KAMNJE   KOMITE OK ZKS AJDOVŠČINA
 4. 7. 1976   KOMITE OK ZKS NOVA GORICA

Drugi podatki

Spominska plošča je vzidana na njegovi rojstni hiši, Kamnje 57.

Bronasta plošča je visoka 88, široka pa 90 cm; nad napisom ima v sredi zvezdo z srpom in kladivom, prosta površina zunaj besedila je vzbočena in estetsko umetniško oblikovana.

Odkrita je bila 16. 10. 1977.

Lit.:

Vodnik, str. 357 (tu napačna letnica odkritja).

Opomba:

Na plošči je vlit datum odkritja 4. 7. 1976; plošča je bila namreč že izdelana, ko je bilo slavje odloženo.

239 VODOPIVEC, Vinko

I. SPOMENIK V NOVI GORICI (KROMBERK)

Opis

Spomenik predstavlja 220 cm visok zid iz naravnega kamenja, v katerem so v treh »nadstropjih« med kamenjem izmenično kot plasti ali skladi postavljeni sklešani marmornati vložki. Ti trije marmornati vložki so visoki vsak po 25 cm in so ob straneh, kjer ni napisa ali črk, vodoravno izdolbeni s štirimi žlebovi, kar daje vtis notnega črtovja. Vrhу zidu je strešica iz korcev v primorskem slogu, da zid varuje in ustvarja zaključeno celoto.

Na zgornji marmornati plošči, oziroma bloku, so črke napisa majhne in v 4 vrstah, medtem ko sta ime in priimek na niže ležečih pisana z daleč vidnimi črkami.

Napis z vrha navzdol:

**TU JE SNOVAL
 IN NOTE TKAL**

**LJUDSKI SKLADATELJ
 ŽUPNIK**

**VINKO
 VODOPIVEC**

Na zadnji strani spomenika je vzidana še ploščica iz marmorja, visoka 14, široka pa 35 cm, z napisom:

**POSTAVILI STARI GORIŠKI ŠTUDENTI
 IN KROMBERČANI 1966**

Drugi podatki

Spomenik stoji pred župniščem v Kromberku, sedaj Nova Gorica, Bevkova 29. Odkrit je bil **9. 10. 1966**. Slavnostni govornik je bil prof. Rado Bednarik.

Lit.:

Tomaž Pavšič, Kulturno delo Kluba starih goriških študentov, str. 11.
Goriška srečanja, 1966, št. 3, str. 64.
Kromberk—Loke v NOB, 1974, str. 38—9.

VODOPIVEC, Vinko**II. SPOMINSKA PLOŠČA V ROČINU***Napis*

**IZ ŽIVIH VRELCEV TOPLJE DOMAČIJE
ZAJEMAL MOJSTER JE SLOVENSKE MELODIJE**

**SLOVENSKI SKLADATELJ
VINKO VODOPIVEC
ROJEN V TEJ HISI 16. 1. 1978
UMRL V KROMBERKU 29. 7. 1952**

**ROČINJCI
PRIMORSKI AKADEMSKI ZBOR VINKO VODOPIVEC
KLUB STARIH GORIŠKIH ŠTUDENTOV
1968**

Drugi podatki

Spominska plošča je vzidana na obnovljeno steno poslopja, ki je spadalo k njegovi rojstni hiši. (Stena s ploščo lepo zaključuje osrednji prostor ali trg sredi vasi pred cerkvijo).

Plošča iz sivega kraškega marmorja je visoka 80, široka pa 100 cm. Spodaj ima dve konzoli, na vrhu pa polico (nastrešek) s profiliranimi podpornikoma. Osnutek zanjo je napravil Boris Markič.

Odkrita je bila **19. 5. 1968**. Odkril jo je Štefan Dugar, slavnostni govornik pa je bil prof. Tomaž Pavšič.

Lit.:

Tomaž Pavšič, Kulturno delo Kluba starih goriških študentov, str. 14.

250. VOGRič, Janko**SPOMINSKA PLOŠČA NA STRAŽI (ŽELIN)***Napis*

**NEMŠKE OKUPATORSKE ENOTE SO V PRVIH OFENZIVNIH
AKCIJAH NA CERKLJANSKO 13. NOVEMBRA 1943 UJELE
13 BORCEV N O V IN JIH NA TEM MESTU ISTEGA DNE
USTRELINE.**

**OD TEH JE TRINAJSTI J A N K O V O G R I Č Z
DVAKRAT PRESTRELJENIMI PLJUČI OSTAL ŽIV IN 29.
NOVEMBRA 1974 ODKRIL TO PLOŠČO.**

ZVEZA BORCEV ŽELIN

Drugi podatki

Spominska plošča je vzidana v zid na desni strani ceste Kalce—Ušnik, na odseku Idrija—Želin, takoj za kilometrskim kamnom 38 in tik pred križiščem na Želinu.

Plošča iz granita je visoka 60, široka pa 90 cm. Napis je belo obarvan. Odkrita je bila **29. 11. 1976**. Odkril jo je edini preživeli Janko Vogrič.

Lit.:

Vodnik, str. 379.

Opomba:

Želin ni kraj v pravnem in numeracijskem smislu, ampak domača ime za naselje dveh ali treh hiš, ki spadajo v kraj Straža, uveljavil pa se je Želin kot »prometna lokacija« zaradi pomembnega cestnega križišča, kjer se z Idrijsko cesto odcepí smer v Cerkno in naprej v Škofje Loko. Obravnavana plošča je najbrž edina, ki je vsaj posredno posvečena še živeči osebi.

241 VOLARIČ, Andrej**SPOMENIK V KOBARIDU***Opis*

Bronast doprsni kip, visok 65 cm, stoji na kamnitem podstavku, ki je visok 190 cm. Podstavek je oblikovan z zarezami in pravokotniki; na sprednji strani je na ravni ploskvi 25 x 40 cm vrezan napis:

**HRABROSLAV
VOLARIČ**

Na zadnji strani podstavka je še napis:

**PRVI SPOMENIK
POSTAVLJEN LETA 1908
RAZBIT
PO FAŠISTIH LETA 1922
OBNOVIL MUZEJ
ZA TOLMINSKO
1952**

Drugi podatki

Spomenik stoji na Trgu svobode in sicer na lev strani, ko se pride iz Tolminca, nasproti spomeniku Simona Gregorčiča.

Kip je izdelal akad. kipar **Boris Kalin**

Spomenik je bil odkrit **5. 10. 1952**. Odkril ga je skladatelj Matija Bravničar, slavnostna govornika pa sta bila Ivan Regent in France Bevk.

Lit.:

KLS I, str. 408.
Tolminski zbornik, 1956, 114—115.
Grob ob Soči, Ponedeljski Slovenec 44/1936 (21. nov.) str. 4.
Črtomir Šinkovec, Skladatelj Hrabroslav Volarič, Tov. 1952 št. 41 str. 822.
I. z. [= Ludvik Zorž], Slovensko pesem na domi, Nova Gorica 1952 št. 41 str. 4. — (Ponatisnjeno tudi v PDK 1952 št. 252 str. 3).
Anton Podbršček, Andrej-Hrabroslav Volarič, PDK 1953 št. 255 str. 3.

Opomba:

Kot že sam napis na zadnji strani podstavka pove, je nekoč tu stal prvotni spomenik; na njem je bil prikazan Volarič v celli postavljen. Spomenik so podvijani fašisti, ki so se kot kazenska ekspedicija pričeli v Kobarid, razbili 22. 7. 1922. Ko je namreč 16. 6. 1922 strela udaria v Italijanski vojaški spomenik na vrhu Krna, so fašisti planili na Slovence, nekaj pastirjev so, kljub mladoletnosti in po krivici, zaprli pod obtožbo veleizdaje, češ da so oni poškodovali spomenik vrh Krna. Sledilo je pravo divjanje fašistov: med drugim so razbili tudi Volaričev spomenik, ki jim je bil na poti kot simbol slovenstva.

VOLARIČ, Andrej

II. SPOMINSKA PLOŠČA V KOBARIDU

Napis

V TEJ HIŠI SE JE RODIL
ANDREJ VOLARIČ
 UČITELJ IN SKLADATELJ
 * XIV. XI. MDCCCLXIII
 + XXX. IX. MDCCCXCV

POSTAVILO TOLMINSKO UČ. DRUŠTVO
 DNE VIII. IX. MCMIX

Drugi podatki

Spominska plošča je bila vzidana na njegovi rojstni hiši v današnji Volaričevi ulici. Po potresu leta 1976 so hišo podrlji, ploščo pa shranili v osnovno šolo, kjer jo hrani slikar Miloš Volarič.

Plošča iz belega marmorja je visoka 72, široka pa 117 cm; je lepo kamno-seško delo: ima klasicistično poudarjene vogale, na vrhu pa je okrasek, vinjeta z liro v sredini (lira meri 29 x 35 cm, cel vrhnji okrasek pa je dolg 127 cm). Črke so vrezane in napolnjene s svincem.

Odkrita je bila 8. 9. 1909.

Lit.:
 KLS I. str.

242 **VREČAR, Avgust** (Glej REDELONGHI, Marko)243 **VRTOVEC, Matija**

SPOMINSKA PLOŠČA V PODNANOSU

Napis

V hvaležni spomin
GOSPODU MATIJI VERTOVCU

Rojenemu v Šmariji na Primorskem
 dne 28. januarja leta 1784.
 mnogoletnemu župniku šentvidskemu,
 umrlemu dne 2. septembra leta 1851.
 kateri se je prvi trudil za povzdigo vipavskega vinstva.

Ob stoljetnici njegovega rojstva postavili
 njegovi častitelji.

Drugi podatki

Spominska plošča je vzidana na jugovzhodni fasadi gasilskega doma v Podnanosu (hišna številka 48) v neposredni bližini vaške cerkve. Plošča sestoji iz

ploskve, ki služi napisu, ter pravtako kamnitega okvira (velikost 82 x 100 cm), ki je ornamentiran in se v vseh štirih vogalih prelomi tako, da tvori navzven štrleče kvadrate (»tacasta« oblika).

Odkrita je bila leta 1884.

Lit.: Slovenski narod 21. nov. 1882 št. 267 in 10. jul. 1883 št. 155.

244 **VULČ, Franjo**

SPOMENIK V BOVCU

Opis

Bronasta glava, visoka 52 cm, stoji na 132 cm visokem, 31 cm debelem ter 60 cm širokem kamnitem stebru. Steber ima za podlogo 122 cm širok, 102 cm globok in 15 cm visok kvader, na katerega je položena plošča debeline 4,5 cm.

Na prednji strani stebra je napis:

VULČ FRANJO — VLADO

**ROJEN 18. 4. 1891
 UMORJEN 1926
 KOMANDANT PROLETARSKIH
 AKCIJSKIH CET SLOVENIJE**

Drugi podatki

Kip je izdelal akademski kipar Negovan Nemeč, že 1972; vlit in postavljen pa je bil 1980, odkrit 1. 5. 1980. Delo ni signirano.

Stoji na glavnem trgu v Bovcu in sicer na desni strani iz smeri Nova Gorica, pred Alp Hotelom.

245 **WIDMAYER, Alojzij**

SPOMENIK V BRANIKU

Opis

Spomenik večjih razsežnosti že na prvi pogled daje vtis, da gre za spomenik častniku ali vojskovodji, saj je v skoraj 5-metrski spomeniški »steni« ali fasadi nekoliko nakazan trdnjavski zid, poleg tega pa okrašen z bojevniškimi insignijami.

Osrednja marmornata plošča za napis je vpeta med temnejše kamnite plošče in dele spomenika tako, da je v sredi na vrhu plastično izdelan kamnit baronski grb, na vsakem vogalu na zgornjem robu plošče sta še po eno šlemasto naličje, medtem ko podnožje v sredi zaključujejo prav tako kamnit topovi, zastave in boben.

Napisna plošča iz marmroja je visoka 170, široka pa 155 cm. Na lev strani je nemški napis, na desni pa slovenski, ki pove isto. Črke, verjetno iz svinca, že izpadajo iz vklesanih ležišč. Po sredi, navpično med napisoma je bila sprva črta iz enakega materiala, ki pa je že odpadla.

Navajamo oba napisa drugega za drugim, čeprav sta na spomeniku drug poleg drugega.

DEM TAPFEREN KÄMPFER
IN DEN
TÜRKEN UND FRANZOSEN KRIEGEN

ALOIS FREIHERR VON WIDMAYER
K. K. GENERALMAJOR.

DER IM FELDZUGE 1813 IN DALMATIEN ALS OBERST
DES LIKANER REGIMENTS DAS RITTERKREUZ
DES MARIA THERESIEN ORDENS ERHIELT.
WURDE DIESER GEDENKSTEIN VOM
MILITÄR—VETERANENVEREIN FÜR GÖRZ UND
GRADISCA ERRICHTET.

JUNAŠKEMU BOJEVNIKU
V
TURŠKIH IN FRANCOSKIH VOJSKAH

ALOJZIJI BARONU WIDMAYER — JU.
C. KR. GENERALNEMU MAJORJU.

KI SI JE KOT POLKOVNIK LIKANSKEGA
POLKA LETA 1813. V VOJNI V DALMACIJI
PRIBORIL VITEŠKI KRIŽEC REDA MARIJE
TEREZIJE. V SPOMIN POSTAVILO
VOJASKO VETERANSKO DRUŠTVO ZA
GORIŠKO IN GRADIŠČANSKO.

Drugi podatki

Spomenik stoji pred hišo Branik 67.
Odkrit je bil 1813.

Lit.:

Nataša Štuptr-Šumi: Grad Rihemberk nad Branikom, Maribor 1973, str. 28—29, S s1.
Sonja Žitko-Bahovec, Spomeniška in arhitekturna plastika 19. stoletja na Slovenskem, ZUZ n. v. XI—
XII str. 81—82.

246 WOLF, Alojzij]

I. SPOMINSKA PLOŠČA V IDRIJI

Napis

Pot popravljena 14. rožnika 1922
ob 140 letnici rojstva škofa
ANTONA ALOJZIJA WOLF-A

Drugi podatki

Spominska plošča je vzidana v zid na levni strani poti ob hiši Wolfovo stopnišče 6.

Marmornata plošča je visoka 40, široka pa 47 cm, vzidana je v cementnem okvirju.

Odkrita je bila 14. 6. 1922. Vzidati jo je dal zadnji slovenski župan v Idriji pod Italijo Karel Treven.

WOLF, Alojzij]

II. SPOMINSKA PLOŠČA V IDRIJI (Glej GNDOVEC, Janez)

246a ZIDANŠEK, Štefan (Glej FERJANČIČ, Stanko)

247 ŽAGAR, Stane

SPOMINSKA PLOŠČA NA ŽAGI

Napis

NA TEM MESTU JE STALA HIŠA, KI SE JE V
NJEJ RODIL 19. II. 1896 NARODNI HEROJ —

S T A N E Ž A G A R

ČLAN CK KPS IN GLAVNEGA POVELJSTVA
SLOVENSKIH PARTIZANSKIH ČET
ORGANIZATOR VSTAJE NA GORENJSKEM
KOT BOREC — JUNAK JE PADEL V BORBI
Z NEMCI 27. III. 1942 PRI PLANINI
NAD ŠKOFJO LOKO

Drugi podatki

Spominska plošča je do potresa leta 1976 bila vzidana na Zadružnem domu, ko pa so ga zaradi potresa morali porušiti. Jo je spravil Franc Žagar, ki staneuje na Žagi 136.

Plošča iz belega kamna ima šesterokotno obliko, tako da sta stranski višini 66, srednja pa 75 cm, široka je 111 cm.

Odkrita je bila leta 1952.

Lit.: Vodnik, str. 465.

248 ŽAKELJ, Anton

SPOMINSKA PLOŠČA V LEDINAH

Napis

V tej hiši
je bil rojen 14. X. 1816,

A N T O N Ž A K E L J
Rodoljub Ledinski

Drugi podatki

Spominska plošča je vzidana na njegovi rojstni hiši, Ledine 16.

Plošča iz sivega marmorja je visoka 25, široka pa 32 cm, vdelana je v okvir, tako da skupaj z njim meri 43 x 50 cm.

Odkrita je bila leta 1952. Slavnostni govornik je bil Etbin Kristan.

Lit.: Primorske novice, 43, 22. 10. 1976.
KLS, I, 75 (napačna letnica rojstva in smrti).

Opomba:

Ploščo je dal narediti pokojni župnik Janko Žagar, ki je prišel v Ledine leta 1926 in je tu ostal do leta 1944. V času pod Italijo je ni mogel postaviti na hišo, zato jo je hranił najprej v župnišču, nato pa v cerkvi za oltarjem. Slovesno so jo odkrili šele leta 1952 ob 50-letnici gasilskega društva.

248a ŽBOGAR, Izidor (Glej KAVČIČ, Anton)

249 ŽELEZNIKAR, Marija

SPOMINSKA PLOŠČA V ANHOVEM

Napis

IZ TE HIŠE JE PADLA
V N.O.V.

Z E L E Z N I K A R M A R I J A

Z. B. ANHOVO

Drugi podatki

Spominska plošča je vzidana na hiši Vojkova 64. Plošča iz sivega marmorja je visoka 35, široka pa 40 cm. Nad napisom je v sredi vklesana peterokraka zvezda, plošča je pritrjena s kovinskimi vijaki. Odkrita je bila leta 1960.

Lit.: Vodnik, str. 417.

250 ŽNIDARCÍČ, Alojz

SPOMINSKA PLOŠČA V ANHOVEM

Napis

IZ TE HIŠE JE PADEL
V N.O.V.

Z N I D A R C I Č A L O J Z

Z. B. ANHOVO

Drugi podatki

Spominska plošča je vzidana na hiši Vojkova ulica 16. Plošča iz sivega marmorja je visoka 35, široka pa 40 cm. Zgoraj, v sredi nad napisom ima vklesano peterokrako zvezdo, pričvrščena je s kovinskimi vijaki. Odkrita je bila leta 1960.

Lit.: Vodnik, str. 417 (tu pomotoma piše Žnidarič).

251 ŽNIDARČIČ, Andrej

SPOMINSKA PLOŠČA V VIŠNJEVIKU

Napis

EDINOST BODI BRICEM TRDNA VEZ,
ZATO POSTAVLJAMO »SLOVENSKI JEZ«

SPOMINU OBRAMBNEGA DRUŠTVA »SLOVENSKI JEZ«
KI GA JE V VIŠNJEVIKU ZA BRDA USTANOVIL

ANDREJ ŽNIDARČIČ

* 1835   + 1913

KLUB STARIH GORIŠKIH ŠTUDENTOV — BRICI
1971

Drugi podatki

Spominska plošča je vzidana na hiši Višnjevik 39.
Plošča iz sivega kraškega marmorja je visoka 100, široka pa 80 cm.
Odkrita je bila 26. 9. 1971. Slavnostni govornik je bil prof. Branko Marušič.

Lit.:

Tomaž Pavšič, Kulturno delo Kluba starih goriških študentov, str. 25.
Primorske novice, 40, 1, 10. 1971.
Primorski dnevnik, 226, 28. 9. 1971.
Srečanje, 1971, št. 32, str. 210—213.

252 ŽVAN, Andrej

SPOMINSKA PLOŠČA NA POREZNU

Opis

Plošča je vgrajena v pročelje planinske koče na Poreznu (1632 m). Sestavljata jo skulptura Toneta Svetine (zvarjeni deli orožja in municije) z naslovom »Spomenik borbi na Poreznu« ter kovinska napisna plošča z napisom:

V SPOMIN BORBI 24. 3. 1945. PADLIM
BORCEM 19. SNOUB S. KOSOVELA
GORENJSKEGA VOJNEGA PODROČJA
IN NARODNEMU HEROJU ANDREJU
ŽVANU-BORISU
SOBORCI.

Lit.:

Primorske novice, 34, 22. 8. 1975.
1945 1975 30 Let svobode, 1975, str. 30.

MONUMENTI E LAPIDI COMMEMORATIVE A PERSONALITÀ NEI COMUNI DI AJDOVSCINA, IDRIJA, NOVA GORICA, SEŽANA E TOLMIN
(Riassunto)

Con il gruppo dei nomi con le iniziali da S a Ž termina la descrizione dei monumenti e delle lapidi commemorative il cui primo gruppo, da A a J, usciva nel Goriški letnik 6 (1979) e il secondo, da K a R, nel Goriški letnik 7 (1980).

Nel prossimo numero 9 dell'annuario (1982) uscirà il supplemento con le unità inaugurate nel frattempo, con le eventuali correzioni e aggiunte e, com'è ovvio, con gli indici.

Anche la presente continuazione presenta caratteristiche analoghe a quelle riscontrate nei due precedenti articoli. Vieppiù si arricchisce di monumenti la Erjavčeva cesta a Nova Gorica (con le sculture di Negovan Nemeč). Seguendo l'ordine alfabetico, è questa la volta anche di monumenti di mole maggiore, ad es. quello dedicato a Mihuela Škapin a Veliko polje presso Vrabče, autore Jože Pohlen, a Marko Redelonghi e ad August Vrečar soprastante Breginj, a Ivan Turšič a Lokve e ad altri ancora. Il periodo delle guerre dell'Austria contro Napoleone è ricordato dal monumento ad Alojz Widmayer eretto a Branik.

Tine Logar

GOVOR KRAJA PODLEŠČE NA BANJŠICAH

(Glasoslovna študija)

0. O govorih Banjške planote v slovenski dialektologiji doslej ni bilo mnogo znanega. F. Ramovš v svojih »Dialektih« (Hist. gram. VII, 86—87) na kratko govori samo o govoru tistega dela Banjške planote, ki se razprostira v trikotu Avče—Most na Soči—Lokovec, medtem ko o govorih med Avščkom in Sočo od Ročinja do Plavi ter Čepovansko dolino podatki še niso bili objavljeni in analizirani, čeprav so bili za Slovenski lingvistični atlas (SLA) zbrani že pred 25 leti (1956). Tedaj sem se namreč več dni mudil na tem delu Banjške planote, kjer sem v *Podleščah* (Banjšice Sv. Duha) zapisal gradivo za SLA, mimogrede pa si nabral tudi osnovne glasoslovne podatke o govorih v vaseh in zaselkih *Lohke*, *Krvavec*, *Mrcinje*, *Bate* in *Kanalski vrh*. Ker podleški govor predstavlja širšo govorico Banjšice Sv. Duha — nekaj razlik se pojavlja šele v Batah in Kanalskem vrhu (zlasti e: → a:) — sem se odločil, da ga na kratko prikažem.

1. *Podleški govor* tako kot drugi govorji tega dialektičnega področja ne pozna intonacijskih razlik oziroma tonemskega naglaševanja. Naglas je torej jačinski (dinamičen).

2. *Naglašeni zlogi* so ali dolgi ali kratki, nenaglašeni pa vedno kratki. Dolgi naglašeni samoglasniki so možni v vseh besednih zlogih, kratki naglašeni pa so praviloma lahko samo zadnji in predzadnji besedni zlogi. Kratek naglas v predzadnjih zlogih je sekundaren, nastal po premiku naglasa s kratkega končnega zloga. Kratki naglašeni v drugih besednih zlogih, kolikor se pojavljajo, so posledica kakih pozicijskih skrajšanj dolgih samoglasnikov ali vpliva sosednjega tolminskega narečja.

3. *Podleški govor ima naslednje dolge naglašene samoglasnike (monoftonge in diftonge):*

i:

ie

u:

uo

je

—

e:

o:

a:

3.1. Vsi dolgi naglašeni samoglasniki se pojavljajo v vseh besednih zlogih. Distribucijske omejitve so redke: [ie] in [je:] se ne govorita v položaju pred [j], kjer namesto njiju govore [e:] ali [e]. [je:] se navadno tudi ne pojavlja v položaju pred [č]. V položaju pred istozložnim [v] [uo] ni mogoč. Namesto njega se govori [o:] (po:gljštar).

3.2. Posamezni podleški dolgi samoglasniki so nastali iz naslednjih izhodiščnih splošnoslovenskih samoglasnikov:

i: ← i: in naglašeni i v nezadnjem besednem zlogu (k'r'i:š, 'zi:ma, 'vi:mo, zyo:n:, 'vi:dem, 'ši:lo, ko'ri:to, le'si:ca, 'yri:va, topo'ri:šče)

← i: v izposojenkah (no'vi:ča »nevesta«, 'vi:rx »kadilos«)

u: ← u: in naglašeni u v nezadnjem besednem zlogu (k'l'u:č, 'pu:st, 'bu:k »bukev«, x'ru:ška, 'ku:ya, k'l'u:ka, 'bu:rje, de'xu:r, 'ku:šcer).

← į: in naglašeni į v nezadnjem besednem zlogu (tu:st, 'pu:xna, 'mu:zem, pu'mu:st, 'tu:jč »tolči«, 'ku:nem, 'vu:na, 'tu:ča »toča«, 'pu:š).

← i: v besedah umiti, ubiti (u'mu:jt, u'mu:jem, u'bu:jt, u'bu:jem)

← v izposojenkah (ka'mu:n »občina«, pər'su:t, 'nu:nc »boter«, ma'ru:sk »ošpice«), ie ← ē: in naglašeni ē v nezadnjem besednem zlogu ('miex, s'nix, s'liep, d'rieve, triepx, č'eriešne, d'rieule, ya'sieugya »gosenica«, 'liet »mn. leta«, 'lietvo »dleto«, ne'viesta, 'vievərcə, 'liešnek, c'viedor, 'liesa, 'piesto, p'lieno, st'reixa, b'riemo »breme«, ž'liezdo, sm'reika, 'lieto, 'riepa, ko'lieno, 'siemo »semec«, b'rieza; nedol. tə'piet, t'ielet, t'iečt »sekati«).

← v izposojenkah (b'et'ie:a).

uo ← o: in naglašeni o v nezadnjem besednem zlogu ('nuoč, 'buox, 'buos, 'nuos, 'ruox, də'rvo, ko'kuoš, 'suora, 'kuolo, 'puole, ne'buo, 'kuost, z'yon, se'nuo, 'duo »kdo«, 'nuoj, 'tuoj, 'suoj, 'tuor »tvor«, s'nuoč, u'duova, r. mn. o'truok; 'kuoža, 'muolj, 'nuom).

← v izposojenkah (ba'tuon, ta'muon, 'buotər, pa'nuola »koruzni storž«).

je: ← e: in naglašeni e v nezadnjem besednem zlogu (razen v im. in tož. mn. končno naglašenih ženskih a-samostalnikov in v nekaterih drugih redkih besedah (ž'lie:daš, mn. te'lie:t »teleta«, pre'sie:t »praseta«, 'pie:tk, 'tje: »ta«, t're:sem, p'lie:šem, p'rie:dem, s'rje:ča, rod. tož. edn. zje:ta).

← e: in naglašeni e v nezadnjem besednem zlogu (ž'mje:la »čebela«, 'mje:t, je'sie:n, 'polje:tca, 'kie:rya »katerega«, kər've:je:s »krvi«, mn. pe're:je:s »peresa«, ur'e:mje:na, d'e'bje:la, 'tje:še »teše«, del. 'nje:su, 'pie:ku »nesel, pekel«).

← v izposojenkah (ko'pie:la, ka'l'cie:t »nogavice«, žje:an).

e: ← včasih e: (pi'šče:t »piščeta«, sna'že:t »snožeti«, pre'se: »prase«, ysi s've:t).

← v izposojenkah (bar'y'e:š »hlače«, p'le:nta »polenta«, bo're:la, kod're:je »stol«).

← e: in naglašeni e v položaju za [č] in pred [j] (ve'če:rje, ve'če:r, zve'če:r, 'ze:jle, ko're:jne, ta'tre:jč).

← ē: in naglašeni ē v položaju pred [j] (s've:jčnca, s've:jče, 've:je, ne'de:jle, pon'de:jlk).

← včasih po dialektičnem podaljšanju naglašena e in ē v zadnjem besednem zlogu (c've:k »žbelj«, k'met, ople:n, x're:n).

o: ← o: in naglašeni o v nezadnjem besednem zlogu (pa'ro:ka, zo:bərna »dles-nak«, 'yo:š, o'nco:, 'ko:t, o'ko:t, z ma'no:, s ta'bo:, s 'to:, ž 'no:, o'tro:b, o'yle, 'yo:ba, 'mo:ka).

← včasih po dialektičnem podaljšanju naglašeni o v zadnjem besednem zlogu ('po:st, ško:f, 'bo:r).

← ī: v besedi 'so:nce.

← v izposojenkah (ʃ'o:rio »orgle«, ma'lo:n »buča«, k'l'o:ča »lesteneč«, 'ro:žnca). a: ← a: in naglašeni a v nezadnjem besednem zlogu (t'ra:va, 'za:jka, 'pa:lk, 'palčerna, x'ra:st, 'la:s, o'ta:va, 'da:ve, k'r'a:va, 'ža:ba d'l'a:ka, 'ja:ram, 'ja:pno, 'ya:bər).

← a: in naglašeni a v nezadnjem besednem zlogu (da:n, 'la:n, v'rča:r, y'za:mem, 'la:žem, 'ma:len).

-e: v im. in tož. mn. končno naglašenih a-samostalnikov (ž'e'na:, ko'sa:, osla:, so'za:, ne'ka: »nečke«, r'ška:, ko'za:, o'sa:, me'la:, no'ya:, pe'ta:, mro'yla:, sve'na:).

← ē: v nekaterih drugih redkih besedah, ki so verjetno dialektične izposojenke iz sosednjih govorov z a: ← ē: (va:nč »večji«, r'ða:č, r'ða:čca, pot'sa: »pod se, navzdol«, y'za:u y'za:la).

← ē: v besedah zobje, lasje, ki jih je v tem govoru spodrinila oblika tož. mn. (za'ba:, le'sa:).

3.3. Zanimivost sistema dolgih samoglasnikov je v današnjem enakem refleksu ē in e v slovenskih dolgih zlogih, ki sta praviloma oba zastopana z diftongom [je:]. V starejšem obdobju sta se refleksa teh dveh psl. in splošnoslovenskih samoglasnikov očitno med seboj razlikovala po stopnji odprtosti. Refleks ē: je bil širši kot refleks e:. Ta nekdanja razlika je še danes vidna iz stanja v briškem narečju, kjer govore za ē: [a:], za e: pa [e:|. V cerkljanskem, tolminskem, obsoškem, nadiškem in terskem narečju pa sta se refleksa prav tako kot na Banjšicah izenačila. V prvih treh narečjih govoru zanju [ie], v zadnjih dveh pa [e:|. V kraškem narečju je razlika med njima v nekaterih besedah še ohranjena (a:/ie), večinoma pa sta se izenačila kot v sosednjem notranjskem narečju. Razlika med njima pa je ohranjena še v solkanskem govoru, ki ima za ē: [ə], za e: pa [e:|. Banjški refleks ē → [je:] je verjetno prehodni vmesni razvojni člen med tolminsko-cerkljanskim [ie] in nadiškim [e:], medtem ko pri banjškem-ē: → [-a:] po mojem mnenju ne gre za delni dialektični prevzem refleksa iz briškega narečja, ampak za samostojen banjški pozicijski izglasni razvoj -e: → [-a:|. Zanimivo je tudi to, da refleksa za psl. nosnika na Banjšicah nista paralelna, kot v nadiškem (e/o), obsoškem (ie/uo), tolminskem (ie/uo) in cerkljanskem (ie/uo) narečju, marveč neparalelna kot v briškem narečju (a/o/uo) in solkanskem govoru (ə/uo), kar je verjetno posledica tega, da je bila na tem področju pri ē: nazalnost ohranjena dalj časa kot pri o:>.

4. Kratki naglašeni samoglasniki so v podleškem govoru tle:

[u]

e	a	o
a		

4.1. [u] je pozicijska varianta kratko naglašenega ē ← i v položaju pred istozložnim [l] (u'bu, u'mu). Iz gradiva, ki ga imam na razpolago, ni razvidno, ali poznajo tudi fonem [u].

→ e ← naglašeni i v zadnjem besednem zlogu (*tęč*, 'męš', 'tę', 'šenʃęt').
 → i pod sekundarnim naglasom (*ję>la*)
 → a, ą pod sekundarnim naglasom v položaju pred zlogom z i, ki je onemel, ali pred e ('pęs' »psi«, 'pęx' »polhi«, 'bęk' »biki«, na 'vęs »na vasi«, 'męne »meni«).
 → včasih ą pred sprednjim(zobnim) soglasnikom (*tęč*, 'c'vede, c'vest').
 → r: skupaj z r v položaju pred i, ki je onemel (*o'bęrv*, 'męrlę').
 → a: pred istozložnim |j| (*złejfj*, zažłejfet).
 e ← naglašeni e ě ě v zadnjem besednem zlogu (*c'vek*, 'te »te«)
 → sekundarno naglašeni e pred zlogom s sprednjim samoglasnikom ('tele, *pe'teln*, 'lemeš, 'zrebe, 'ječmen, 'pere, 'w'reme, 'češnek, 'debu, 'sestre, na 'metle, u 'ste;ne, 'neseš, 'nes, -te, 'mede, 'tebe, 'tebi').
 Morebiti je tako kot sprednji samoglasnik vplival tudi mehek (palatalen) soglasnik (*zemla*).
 → včasih sekundarno naglašeni o v položaju pred zlogom z i, ki je onemel. (*ot'rec* »otroci«, na 'ney »na nogi«).
 → sekundarno naglašeni a pred zlogom z i, ki je onemel (m'letč »mlatič«).
 a ← naglašeni a v zadnjem besednem zlogu (*frąš*, 'pas, 'bąk, 'vąn').
 → sekundarno naglašeni a (*s'taża*, 'posa, 'mąyla, 'ləxan, 'ləxna, 'lə:u »lagal«, 'mən »mənę, 'c'vedla).
 → naglašeni u → u, ą v zadnjem besednem zlogu in pod sekundarnim naglasom (*z'rąnt*, 'jax, 'pax »polhe, 'żapan).
 → o pod sekundarnim naglasom (*rąka*, na 'rakax).
 → naglašeni e v zadnjem besednem zlogu (*zat »zeti*, 'bla »bile«).
 → vzglasni o ą v položaju za |v| ('gəsunik, 'gəs »voz«, 'gən »on«, 'gəži »oži, 'gəlcenca, 'gəlje, 'gəle »olje«).
 → naglašeni r: skupaj z |r| (a + r) (*dərv »drva*, 'vərt, 'tarx, 'səršen, 'čmər).
 o ← naglašeni e v zadnjem besednem zlogu, če se ne podaljša ('čok, 'kojn, 'vou, 'bošk, 'mošt, 'še'rok, 'bla'bok, p'rōč).
 → sekundarno naglašeni o ('okno, 'lonc, 'kotu, 'kozu, 'orex, 'oyen, 'dobra, 'kosten »kostanj«, 'osa »osa«, 'koza, 'kosa, 'ore »gori«, 'moje »moja«, 'toje, 'soje, 'molu »molil«, 'nosu, 'rodu, 'rod »hodi«, 'otrok).
 → sekundarno naglašeni e (razen v položaju pred zlogom s sprednjim samoglasnikom) (*tota*, 'zona, 'sostra, 'žolt »želod«, 'čolo, 'motla »metla«, 'spokla »spekla«, 'nosla, 'tokla, po'moda, 'tokla »tekla«, 'robro »rebro«, 'tob »#tebę »tebe«, s'tot »s teto«).
 → naglašeni u v končnem odprttem zlogu ('to).
 → naglašeni r: pred končnim |v| ← v, 1 skupaj z |r| (r + o) (*požrou*, 'od'rōu, 'č'rou, 'um'rōu).
 → naglašeni a v zadnjem besednem zlogu pred |v| ← v, 1 (*ukłøy* »uklale«).
 a ← naglašeni a v zadnjem besednem zlogu ('t'kat, 'tak »peti pri čevlju«, 't'la, 'brat, 'frax, 'tam, moče'rat).
 Kratki naglašeni |a| je navadno malo reducirani in zveni kot polglasnik a-jevske barve.

4.2. Najzanimivejši pojavi pri kratkih naglašenih samoglasnikih so nedvomno tile:

[ę] ← a pred palatalnim zlogom, [e] ← o pod sekundarnim naglasom pred palatalnim zlogom in [o] ← e pod sekundarnim naglasom pred nepalatalnim zlogom.

Zlasti zadnji pojav [o] ← e je v tem govoru skoraj popolnoma dosleden in so analogije z drugačnim samoglasnikom redke.
 Sekundarno naglašeni e je torej v tem govoru zastopan z dvema refleksoma, [e] in [o], odvisno od narave sledečega zloga (palatalen/nepalatalen).

5. Nenaglašeni samoglasniki so v podleškem govoru naslednji:

5.1. V funkciji nosilcev zloga se razen tega v ponaglasnem položaju pojavljajo tudi |ɔ|, |ø|, |ŋ|.

5.2. Vsi nenaglašeni samoglasniki se pojavljajo v prednaglasnih in ponaglasnih zlogih, razen |e| in |ə|, ki se v ponaglasnih odprtih končnih zlogih ne govorita.

5.3. Prednaglasni samoglasniki so se razvili iz naslednjih splošnoslovenskih in tujih glasov:

i ← redko i, ki navadno preide v |e| (víxar, žíviet, ví'sok, bri'sc:uka).
 u ← u, ol, ov, el (um'riet, u'mu:jt, um'rou, dopu'da:n, opu'da:n, popu'ni:ca »pe-pelnica«).

→ v izposojenkah (kuži:n »bratranec«, kuži:na).
 ę ← i (dě'xu:r, le'si:ca, še'rok, svę'na: »svinje«).
 e ← e, ě (ve'če:r, kore'ni:na, ne'buo, ve'li:ka, jesie:n, pe'rie:ta »peresa«, jeć'mie:na, na jezi:k, ure'mie:na, drevje:sa, drevuo).
 → a, vendar ne vedno (veli: »vali«, le'sa: »lasje«, ze'nuoxtanca, ke'za:uc, ne'pie:ta).
 Včasih se namesto |e| ← a sliši tudi |ə| ali |a|.
 → u (se'si:t).

o ← o, razen tedaj, če je za nekaterimi soglasniki prešel v |a| (kos'ti:, kos'tiex, nosni:ca, ro'si:, zy'ohi:, po'lieno, ko'pi:to, o'riex »orehi«, po'mu:st »pomolsti«, možya:n).

ą ← (łɔ'xa:t »komolec«, łɔ'a:t)
 → ą (zɔ'ba: »zobje«, rą'ka: »roke«, ɔrčni:k).
 → o v položaju za vzglasnim |v| (u'ade'ni:ca).
 → r skupaj z |r| (a + r)
 → o v nejasnih pogojih (pon'de:jlk).
 a ← a, zlasti v izposojenkah (ma'ru:sk, kaš'tro:n, kaba'lo:n, ta'muon).
 → včasih o (pa'ro:ka, yla'bok, da'ma:, ja'sievənca).

5.4. Nenaglašeni samoglasniki v izglasnih odprtih zlogih:

so se razvili iz naslednjih splošnoslovenskih glasov:

i ← -aj (dieli, ža:yi).

—-aŋ, -eŋ, -iŋ (dieli, ža:yi, 'nesi, yza:mi, 'vi:di, 'nuosi, 'muoli).

u ← -ol, -ov; -al, -av; -el, -el; -il (fjažu, 'focu »robec, ruta«; rod. mn. 'pəsu, 'pəxu, 'bəku, 'loncu, b'ra:tu, 'kojnu, 'damu »domov«; 'ža:yu »žagal«, 'ləyu, 'dielu; 'njesu »nesel«, 'kotu, 'kozu, 'cie:yu, 'cierku, b'riesku, b'ri:tu, pli:tu; 'ki:su, 'debu; 'viedu, 'vi:du, 'molu, 'rodu, o'zenu).

—-rl skupaj z [r] (r + u) (opru, 'zopru).

e ← e, ē (sər'bo:tje, 'sence, 'očce »oko«, 'mede; na 'okne, u 'kotle, 'da:ve, d'rieve, 'lore, 'dele »doli«, 'yone »zunaj«).

—-a v položaju za ī, ī, j (m'royle, ču:le »parobek«, ne'de:jle, ſte:jle, lo'ba:jne, č'riešne, 'kojne, s'vi:ne, 'ospo'di:ne; ve'če:rje, 'bu:rje, 've:je, š'kuorje, kod're:je »stol«, 'moje »moja«).

—-včasih -ę (verjetno pod vplivom drugih sklonov edn. in mn.) (ž'rebe, 'tele).

o ← ('čolo »čelo«, 'sto:yo:no »stegno«, 'okno, 'ži:to, ž'e:liezdo).

—-ę v položaju za |m| ('siemo, 'ra:mo, b'riemo).

—-ę v položaju za sklopom (ne)zvočnik + zvočnik ('je:tro, 'oslo, 'lietvo, 'ra:mno, 'riebro, 'o:rlø »orglje«, 'močno (kosti), 'dobro — vse im. in tož. mn.

—-i v položaju za sklopom nezvočnik + zvočnik ('ya:bro »gabri«).

—-u v položaju za sklopom nezvočnik + zvočnik (na'žie:yo).

a — a, razen v položaju za |ī, ī, j| ('zona, 'sostra, 'stiena, s'ka:la, b'ra:da, 'di:kla, 'če:ča, 'nu:na »botra«; 'dobra, 'ki:sela, 'diela, 'dielava; 'pa:dla, z'bodla).

5.4.1. Izguba (redukcija) končnih samoglasnikov.

Najzanimivejši pojav v razvoju izglasnih samoglasnikov je popolna redukcija izglasnih ę, ą, i, u (razen v nekaterih redkih položajih, v katerih se je ə ← ę, ą, i, u vokaliziral, ne pa popolnoma reduciralo).

Popolna redukcija je zajela vse tiste slovnične kategorije oziroma oblike, v katerih so se ti samoglasniki pojavljali v absolutnem izglasju, npr. vse sklone edn. a-samostalnikov razen imenov.; imenov. in tož. mn., razen tedaj, kadar sta bila naglašena na obrazilu; daj., mestn. edn. moških in srednjih samostalnikov; vse sklone pridavnika z obrazili -ę, -o, -u, -i; nedoločnik in 3. os. mn. sedanjka glagolov itd. (d'riet, z 'driet, u 'xi:š, ne st'r'ięx; ſu'ni:c, 'je:jd »ajde, -o, -i, 'rie:p, b'ra:d, s'r'je:č; 'vi:lc, k'lięš, ſte:jny, 'ši:p, z'li:c, b'ar'je:š »hlače«, ſ'mje:l »čebole, -o«, r'ęci:e, p'liev, ya'sieunc, 'ža:b, ma'rū:sk »ospice«, b'riez, 'cie:šp; im. in tož. mn. y'niedz, 'liet ← lętę, pre'stę:t, 'si:l, 'dorv, 'ja:jc, 'kuol, te'li:t, plu:č, č'riev; im. mn. 'lonc, ot'ro:b, ž'ya:nc, 'kojn, 'pęs' »psi«, 'pęx» »polhi«, 'ōriex, 'liešnik', 'ri:b, č'ro:v itd.)

5.5. Nenaglašeni samoglasniki v drugih ponaglasnih zlogih so tile:

Predstavljajo pa naslednje splošnoslovenske samoglasnike:

i ← i, vendar ne vedno (p'riečnik, 'ta:snik, 'suornik, 'yəsunik, 'opərtnik, s'ta:riš, tre'pa:lnic)

u ← ov ('u:šule »jelševje«, 'bu:kule »bukovje«).

— ę ('yəsunik)

— v izposojenkah (bi:nkušt, 'je:rut)

ę ← i (žie:nen, 'liešn̄k, 'vi:đen, -ęš)

e ← včasih a (ža:jet, ob'ra:čet, prek'li:net)

— e, ē (deleč, 'lemeš, 'orex, 'so:set, 'ku:nem)

o ← o (mađro:nowc)

— a v položaju pred istozložnim |v| (sli:nowc)

— v izposojenkah ('fi:rtox)

ə ← v soglasniški skupini nezvočnik + |n, r| (ya:bər, 'popər, 'vietər, 'buotər, 'tiedən, o'be:dən)

a — a (dielan, 'ši:van, 'žəpan, 'puomlat)

ń ← ni ('ro:žn̄ca, 'ža:ńca, 'vieunca)

— v skupini nezvočnik + |n| (bo:bn̄)

ł ← li ('mɔrlč)

— v skupini nezvočnik + |l| (k'rempl, 'pa:rkl)

m — v skupini nezvočnik + |m| (rema:ti:žm̄)

6. Podleski govor ima tele soglasnike:

nezvočnike:				zvočnike:			
p	b	f	v	v	ğ	r	m
t	d	c	s	z	j	(ł)	(ń)
k	—	x	γ				

Kot drugi zahodni slovenski govorji tudi podleski nima mehkonebnega zapornika g, ki se je spirantiziral v [ɣ].

Zveneči nezvočniki pred pavzo postanejo nezveneči ('ri:p, 'puop, močērat, 'mje:t, 'yəs »voz«, 'nuoš, 'dəš).

Kljub temu pa se pred pavzo govore tudi zveneči nezvočniki, ki pa so v ta položaj prišli sekundarno, namreč po onemitvi nenaglašenih samoglasnikov za njimi (-i, -u, -e, -o). Nasprotje nezveneči/zveneči nezvočnik pred pavzo je tako postal fonološko, pomenskorazlikovalno (*ža:p* »žabe«; *ža:b* »žabe, žabi, žabo; mn. žabe«; *otro:b*, *xri:b* »hribi«, *b're:d*, *ha:d* »gadu, mn. gadi«; *gniczd* ← mn. *gnézdę po feminizaciji srednjih samostalnikov v mn. »gnezd«; *b'riez*, *du:y* »dolgi, -e« itd.).

[v] se v podleškem govoru obnaša kot nezvočnik in zvočnik. Pred pavzo se za *[v]* pojavlja *[y]* in *[v]*, ki sta tudi fonema. *[y]* za *[v]* in *[l]* govore tedaj, kadar je pred pavzo prišel že zgodaj, namreč po onemitvi šibkih *b*, *v*, *[v]* pa tedaj, kadar je pred pavzo prišel po slovenski redukciji enega od zgoraj imenovanih nenaglašenih samoglasnikov (rod. mn. *kra:u*, *p'lieg*, *črev*: *k'ra:v*, *d'orv*, *č'riev* »krave, -i, -o; drva, čревa«).

Ce je zaradi onemitev samoglasnika sredi besede *[v]* prišel v položaj pred nezveneči nezvočnik, se asimilira v *[f]* (led, imena: *Ko'nuofca*, *Pi'ja:fce*, *Za Skutar'je:fc*, u *'Ko:rtofcax*).

Zanimivost podleškega govora je tudi v tem, da je razvil sekundarne rahlo omečane (palatalizirane) nezvočnike, podobno kot zgornjesavinjski govor. Pojavljajo se v ponaglasnih končnih zlogih, če je nezvočnikom sledil končni izglasni *i*, ki se je reduciral. Sled tega nekdanjega *[i]* so današnji omečani nezvočniki, ki so nekateri bolj, drugi manj slišni in imajo za domačine fonološko, pomensko razlikovalno vrednost (npr. edn.: mn.) *x'ri:b* : *x'ri:b'*; *p'as* : *p'as'*; *p'ax* : *p'ax'* »polhi«; *b'ek* : *b'ek'*; *liešnik* : *liešnik'*; *noxt* : *noxt'*; *cve:k* : *cve:k'*). Pred takim omečanim soglasnikom se je polglasnik *[a]* celo »preglasil v *[e]*. Zvočnik *[v]* je navadno ustnično-zobni glas, vendar slišimo tudi dvoustničnik (*w*, *u*). Gre zlasti za pozicijo pred zadnjimi samoglasniki in *a* ← *o* v vzglasju (*'wa:xt*, *'wa:ya*, *s'wa:k*, *'lietuo*; *'uaca* »ovca«, *'uade ni:ca*, *'uɔs* »voz«, *'uɔsk* »vesek«, *'uəlkə*). Zdi se mi, da gre pri tem za vpliv bližine tistih govorov, v katerih je *[v]* dvoustnični glas (cerkljanščina, tolminščina). Morebiti pa je narava podleškega *[v]* še danes neizrazito ustnično-zobna in je njegova realizacija odvisna od posameznega človeka in od zelo spreminjačih se položajev v govorni verigi.

V podleškem govoru sem včasih slišal tudi *[ń]*, *[l̩]* v položaju za soglasnikom in pred pavzo, čeprav to ni za ta govor normalen izgovor, kajti navadno so *[ń]* in *[l̩]* razvili tako kot v cerkljanščini; za samoglasnikom sta razpadla v *[jn]*, *[jl̩]*, za soglasnikom in pred pavzo pa sta otrdela. Podleški govor je v tem zadnjem primeru tu in tam ohranil starejše stanje, namreč *[ń]* in *[l̩]*, medtem ko je v položaju za samoglasnikom tudi v tem govoru zanju normalno tak refleks kot v cerkljanskem in tolminskem narečju *[jn]*, *[jl̩]* *f'u:she*, *č'e'riešne*, *k'lueč*, *ty'lue:x*, *s'kedeň*, *'na:γol̩*.

Omeniti moram še to, da sev podleškem govoru pojavlja tudi slovenski dialektični epentetični *l* ← *l̩* (*'u:šule* »jelševje«, *d'riegle*, *'bu:kule* »bukovje«, *'bo:roule* »borovje«) in da je skupina *[šč]* ohranjena, prav tako *[r]* v skupinah *[črē-]* in *[žrē-]*. Poleg *[čre-]* pa se sliši tudi *[čere-]*, kar je sicer normalno za slovenske skrajne zahodne govore.

DIE SPRACHE IN DER ORTSCHAFT PODLESCE AUF BANJSICE (Zusammenfassung)

Der Autor hat in seinem Beitrag die Phonetik der Ortschaft Podlešce vom synchronen und diachronen Standpunkt betrachtet. Dabei hat er zuerst das System der langen und kurzen Vokale, ihre Positionseinschränkung und Frequenz festgelegt. Es folgt ein ausführlicher Bericht über den Ursprung dieser Vokale, die ihren Ausgangspunkt in den alpenslawischen Sprachen haben. So wie in vielen slawischen Dialekten, sind auch im Dialekt vom Gebiet Banjsice die Reflexe für *e* und *ø* in slowenischen langen Silben zusammengefallen, mit der Ausnahme von *ç*; in auslautender offener Silbe, wo sich ehemaliges breites *ç*: zu heutigem Reflex *a:* bzw. in anderen Positionen zu *[je]* entwickelt hat. Es ist sehr interessant, dass sich die Reflexe für *e*: und *ç*: in dieser Sprache nicht parallel entwickelt haben. Der Grund dafür ist die Tatsache, dass sich die Nasalierung beim *ç*: länger erhalten hat als beim *o*:

Bei der Erörterung der kurzen betonten Vokale konnte der Autor ein seltenes und merkwürdiges Phänomen der Einwirkung der nachstehenden Silbe auf vorgehendes, sekundär betontes *a/e* beobachten, wo die Reflexe einmal *e/ç*, andersmal aber *a/o* sind (*'peš'* → *'psi'*, *'lemeš*, *'tele'*: *'pəs*, *'sostra*, *'sto:yo*). Wie in Goriška Brda und im mittlerem Tal der Soča, sind auch auf Banjsice die auslautenden Vokale *i*, *u*, *ç*, *o*, versummt, obwohl eine dialektische Metatonte hier nicht festzustellen ist wie in Brda, denn sie ist durch die Analogie zu nichtmetatonierten Formen aus der Sprache verschwunden.

Erwähnungswert ist auch die positionsverbundene Vokalisation des auslautenden *a* ← *i*, *u*, *ç*, *o* zu *o* (*'oslo*, *'je:tro*, *'ja:bro*, *na:žje:yno*). Als phonematisch kann auch die Erscheinung von *[v]* und *[y]* in Endsilben betrachtet werden.

Eine Kuriosität von Podlešce sind auch die palatalisierten Konsonanten, die vor einer Pause stehen. Nachdem das *i* am Ende in einer vorgehender Entwicklungsphase aus der Sprache verschwunden ist, haben sich diese Konsonanten entwickelt.

ZAPISKI

STEZE V ZLATOROGOV RAJ

Steze... Gre za več kot samo za steze. Te so prve, nato pa sledi pota, ceste, v svojih začetkih pred tisoč in tisoč leti so bile v tesnem sorodstvu.

Steze so najstarejše. Nato so se, vsaj nekatere od teh, zlasti po ravninah in dolinah in lažjih gorskih prehodih razširile, same po sebi, ker je toliko nog šlo po njih, in rodila so se pota. Dolga stoletja so prešla, preden smo dobili ceste v naše kraje, v naše gore zgornjega Posočja, ki se je še do nedavnega imenovalo Gore. Tako, ob času začetka našega šteta je prilezla cesta do Mosta (včasih Sv. Lucija) na Soči in šla dalje na Tolmin, zaselek pod Kozlovim robom, pa se je vijugala ob Soči pod Mrzlim vrhom in Krnom do Kobarida, zaselka pod Sv. Antonom; težja je bila pot ob Soči do današnjega Trnovega, do Bovca, ne vemo, če se je tako imenoval, kot tudi prejšnji Most, Tolmin, Kobarid; zaselek pa je ležal med gricema Stržiščem in Ravelnikom.

Prvi, ki je prišel pred cesto do Mosta in dalje, je bil rimskega legionarja. Sledila je cesta, ki je prišla do Aquileje (Oglej); bila je že »gospa«, kot vse ceste onega časa, saj so vezale mesta.

Pota so v poljedelskih krajih nato malo po malem posnemala ceste. Razgibale so jih poljske vprege volov in konj ali, v revnih krajih, samo krav. Tu so se iz poti rodile ceste — kolovazi (po bovško), kolniki drugod. Če kdo ne ve več zanje, še obstajajo. Po sredi raste pas trave — kolikor je širina voza od kolesa do kolesa, ob tem pasu tečeta desno in levo izvoženi kolesnici.

Ceste niso bile povsod enake že od samega začetka. V gorah so že prve, rimske, kar okamenele, bi rekeli, njih prvi graditelji so jih tlakovali z velikimi kamni. Ponekod v gorah grade še danes take, kjer je kamen pri roki, vsaj okrog hiš. Dolga stoletja, če ne tisočletja, so ceste ostale podobne prvim. V nižinskih krajih, kjer ni bilo kamna, niso bile tlakovane. Bile so peščene, bele, kot o njih poje stara pesem: Oj te bele ceste...

Prašne ob suši, so postale blatne skoraj čez gležnje ob pomladanskih in jesenskih nalivih, saj včasih niso poznavali cestarjev, ki bi skrbeli zanje. V prejšnjem stoletju, šele po devetih stoletjih je državna oblast, ki je začela (z absolutno monarhijo) bolj skrbeti za ceste, jih delila v občinske (krajevne), deželne (pokrajinske) Inn državne. Že pred francosko revolucijo je npr. Jožef II. zahteval tudi občinske in deželne ceste, ali zaman. Prav v tem času je v Gorah stekla po milosti Attemsov cesta v Trento; seveda, ker so upali, da bo nesla, ko so tam kopali železovo rudo in so goreli plavži.

Kdor hoče danes več vedeti o cestah, naj razgrne avtokarto. O tem ne bi pisali, saj naslov je: steze...

Steze pa so nad dva tisoč let ostale vedno enake. Zlasti še one v gorah. Res, nekatere so zaznamovane (markirane) in uživajo neko skrb. Človeška roka jih s krampom in lopato tu in tam skrajša, zgladi, v glavnem so pa le take, kot so bile prve: gladi jih predvsem človeška noga, ki je danes bolje obutna kot včasih; čevlji, ki so bili včasih celo podkovani (gojzerji do leta 1945 in še malo čez).

Ozke so bile in so te steze, samo drug za drugim lahko človek stopa, vštric ne gre, vsaj povsod ne. Samotne so steze, zlasti v hribih in gorah, skrivnostne, da se jih nekateri boje in si ne upajo sami stopiti nanje. Prav imajo! Toda steze so samo skrivnostne, ne pa strašne — zlasti tiste, ki gredo v višine. S tem, da gredo kvišku, odkrivajo globine, globeli, prepade. Ti so pa dostikrat res strašni. Odkrivajo pa steze tudi daljna obzorja širin, daljav, ki se zbirajo v krožni prostor (horizont), ko te pripeljejo na vrh, s katerega se očem odpre razgled v prostor, v naravo. Razgrinjajo pred oči kraje in pokrajine, ki jih vidiš onstran domačije, saj je bil tudi za stare dom izhodišče steza in poti. Skrivnosti narave so lahko, ne vedno, tudi strašne. Še za nas, kaj šele za one prve hodce v višino gora. Vsak, ki je doživel nevihto z gromom in bliskom na prostem, bo to

vedel. In tudi pot v sončni pripeki, ko je kamen tu in tam vroč, ni prijetna. Še danes so snežni plazovi strah, za katerim se skriva ledena smrt, kaj so bili šele za stare, ko so bili pogosti tudi kamniti plazovi, ko so se lomile in trgale skale z višin...

Kaj bi pisal še o tem! V to se je treba vživeti, če nisi sam vsaj nekaj doživel, vzbuditi domišljijo. Vedeti, da so stari, ki so bili po svojih postavah bolj utrjeni od nas, imeli pred »skrivenostno naravo višini spoštovanje in sveti strah. Gore so bile domov bogov. Še za Grke Olimp, ki so bili v osmem stoletju pred n. št. res že omikani s svojim Homerom, medtem ko je pri nas stari Ilir še oboževal gore, vode, Sočo in potoka, gorske živali, sove, kozoroge. Triglav je bil svet še za naše prednike, ki so prišli več kot pol drugo tisočletje za Iliri. Ti so le počasi lezli v višine, kamor jih je gnala tudi skrb za življenje, boj za obstanek. Lovec je zasledoval divjad in ta ga je zapeljal v višine, ki jih je drugače le gledal in se jih bal. Pastir je sledil izgubljenim ovcam in kozam, ki so pravi plezalci in neštetočrat pridejo v »zaskoč«, se zalezejo, padejo med skale, odkoder ne najdejo izhoda in njihovo blejanje in meketanje postane podobno joku otroka. Klic in sili, klic na pomoč pastirju, ki jih je že iskal.

Marsikater prelaz so odprli zlasti mladci, ki so se spuščali v skrajni sili v podvige na ropanje neprijaznih sosedov, ki so bili bogatejši in že zato postali neprijetni. Misel nas pelje na Predil, čez rimske pot pri Mangrtu, kjer so onstran v dolini Ziljice, Zilje, Drave prebivalci pozneje Noričani, prav tako Iliri, ali imeli so bogato zemljo in pa železno rudo...

Bolj resni stari glavarji so po odprtih prehodih šli na pot zamenjave blaga. Kože so zamenjavalni za ječmen, rž, proso, pa tudi že za železno crodje in orožje. Tu so hodile že skupine oborožencev ob nosačih — zasužnenih sovražnikih. Sodim, da si lahko dovolim trditev, da so bolj revni bovski staroselci sčasoma se naučili ob prvih — zaradi lakote — prisilnih zamenjavah blaga, trgovati. Da so sami prenašali za druge po dolini do Kobarida, Tolminja in še bolj onim Ilrom — Venetom po ravni do Akvileje, zlasti tako zaželeno Izdelke noriškega železa, ki je po četrtem stoletju pred n. št. našlo pot vse do Rima. Noriško železo je bilo »Solingen« našega 20. stoletja. Malo predaleč smo posegli v čas...

Šlo je za vsakdanji kruh tudi starih Gorjanov, ki jim ga zemlja ni dala dovolj. Bilo je dovolj divjačine, toda če je slaba letina vzela pridelek, kaj potem? Tudi pred dva tisoč leti in prej je bil zlasti v goratem svetu malokje rod, pleme s svojimi zaselki, ki bi samo sebi zadostovalo. Avtarkije torej starci niso poznali, je niso branili kot načela. Pastir najstarejših časov je že poznal selitve s čredo, zimske v dolino, kjer drugače niso pasli, poletne iz dolin v planine. Poljedelec je šel za zamenjavo pridelkov, podjetnejši pa na zamenjavo še za druge in te tako postal prvi trgovec.

Steze so postale širša poto, toda dodati moramo, da je stari naseljenec znal že zelo zgodaj izrabiti vode. Po strugah reki so si krajsali in olajšali poto v daljave. Ozki, dolgi drevaki so v dobi cvetočega halštata že od šestega stoletja pred n. št. dalje, drseli po Idriji, Nadiži, zlasti Soči, karor so po ljubljanskem barju že v bakreni dobi pluli po Savi do Donave. Voda je bila prijateljica, ki jih je nudila roko kot mati otroku, sama sebe, svoje valove, da so šli lahko po njih v svet.

Vemo, da so takrat naše vode: Idrijca, Soča, Koritnica tekle više in imele več vode. O tem govore »ježe« npr. pri Čezsoči pod Polovnikom, pri Koritnici. Ta je še v zgodovinski dobi najbrže od današnjega mostu navzgor še tvorila jezero, grč Ravelnik pa je bil povezan s hrbotom podnožja Svinjaka. Ali tudi vode so dostikrat pokazale svoje zobe. Ko so narasle, je bilo težko z drevaki, ki so jih moral prenašati ob soteskah, ob koritih, marsikdo je plačal s svojim življenjem. Se bo potem še kdo čudil, če se je Ilir Halštata vode bal, častil Sočo celo po božje in ji žrtvoval. Se v dobi Rimljakov je ob Majnici pod Gorico izobrazeni, že civilizirani Lucij Montanus zapisal posvetilo bogu Soče (Aesonius), katere ime je malo podobno zvenelo kot ime keltskega boga voda Aesona.

Da, da, steze... V slovenščino prihaja izraz od »stegniti«. V nemščini pa meri na »vzpenjati se«. Bile so res živa sled človeških nog, ki so koračile, se stegavale, delo rok je pri tem imelo malo opravka. Le da so tu in tam lomile veje, klestile grmičevje, goščavo, ki je ovirala pogled.

Steze so bila najstarejša smer od doma proč. Dom z družino, domačijo, zaselek, kjer je v skupnosti stal dom, je jasno zahteval steze. Dom najstarejših je bil preprost. Ne omenjam šotorja iz kož, ki je omejeval okrogel prostor pastirju in družini, ko je hodil s čredo sem in tja.

Iliri, najstarejši prebivalci posoških gora, so že bili poljedelci, lovci, pastirji. Njih dom je bil že trden, stalen. Kjer je bil kamen, je bila v začetku koča okrogla, v krogu se kamenje laže nalaga. Kraška gradišča, zlasti istrski kašteljeri, so poznali take okrogle

koče, pokrite celo s skrilami. Kjer je bil les, je ta postal gradbeni material, in prostor je bil pravokoten, krit s slamo in po tleh steptana ilovica.

Od vsega začetka so domovi posameznikov stali v skupnih zaselkih, tako je nastala domačija. Med zaselki so tekle steze. Tako je bilo prav Zgornje Posočje že mala pokrajina s središčem na Mostu na Soči, za Tolmin, Kobarid, Bovec in kraje ob Bači.

Ne vem, ali se je bralec teh vrst zavedel, da sva pri teh razmišljajih o stezah, ki so bile prva poto preko zemlje, že zapustila zemljo in prostor naših dni in prešla v čas. Stopila sva v stare čase. Celo v zelo stare čase... Ne gre za zapeljevanje. Preberi ono na prvi strani Za začetek in konec. Druga kitica začne: Steze v čas, v preteklo...

Da, kakor so preko zemlje — prostora vodile stopnje ljudi steze, prav tako so in še peljejo tudi v čas, zlasti v najstarejše čase le steze, brez cestnih opozoril (Pozor! Desno! Levo! Ovinek! Klanec! itd.).

Steza v višine ni lahka 2800 in še nekaj metrov (Triglav)... Kaj šele Mt. Everest nad 8000 metrov! Ali ni nekaj podobnega, iti 2000 let nazaj? Več, 2500 let je treba do Ilirov, Keltov. Tudi do teh ne peljejo moderne ceste, polne oznak, za katere imaš še zemljevid. Ali eno le velja: Človek živi v prostoru (o tem govori zemljepis) in v času (o tem pa zgodovina). Steze, poto, ceste po prostoru so povezane z onimi v čas. Povezane zlasti steze v višine, v neraziskana ozemlja z onimi v stare, najstarejše čase. Za oboje velja: mi oznak... Ali alpinist, ki razkriva neznane, še nezavzete vrhove, ima vsaj kako opremo (cepin, vrvi itd.). Kdor stopi na steze starih časov, pa...? Ne bi pisal več, nadaljnje pisanje bo samo povedalo. Samo enega pa je predvsem treba — zdrave, odprte pameti.

STEZE, POTA SE KRIŽAJO

Srečanja

Križišča steza in poti so bila še do prejšnjega stoletja povezana z bajanjem o skrivenostnih duhovih in skritih zakladih. Da so prav na križiščih skriti zakladi, čuva jih vrag, dobil jih le ob nekaterih časih, ob najkraši kresni noči, ali pa tudi v najdaljši, božični. Seveda le, če poznas zarotila, zaklette, čar besedi, dostikrat nerazumljivih in še to in ono moraš imeti pri sebi kot npr. praprotno seme, za katere pa ne smeš vedeti, da ti je prišlo med obledo.

Križišča poti in steza vodijo v srečanja ali v navzkrižja. Srečanja sama povedo, da so povezana s srečo. Na stezi, kjer se srečata le dva... V ušesih mi pojeno oni čudoviti verzi pesnika P. Preradovića:

Mili Bože, kud sam zašč
noč me stigla u tudini,
ne znam puta, ne znam staze,
svuda golji kamen gaxe
trudne noge u pustilini...

Tudi izven steza so srečanja. Preradovič poje, kako je zašel proč od svojega ljudstva, do tu je pel v nemščini, kako zdaj išče pot vrnitve k materi, k domovini.

So še druga srečanja, res samo na stezi, kjer se težko ogneš. Srečanja mladih, fanta in dekleta, srečanje starih prijateljev... pa tudi dveh, ki sta si bila navzkriž...

Srečanja starih Venetov — Ilirov v Posočju, zlasti dveh mladih na stezi življenja so po najkrajši zvezzi peljala v družino.

Doba cvetočega Halštata med leti 600 in 400 pred n. št. je za Most in z njim povezane Gorjane značila življenje trdega dela v skromnih razmerah. Ni bilo mogoče primerjati se z Iliri med Savo in Krko, v trikotniku Vač—Stične—Novega mesta, kjer so živelji bogati ilirski knezi, ki jih zgodovinar Grafenauer (1) primerja s heroji Ahajcev in Troje.

1. B. Grafenauer, *Zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1964.
- F. Dvornik, *Les Slaves*, Paris 1970 (angleški original, Boston 1955).
- T. Knez, *Keltske najdbe iz Novega mesta*, Naši razgledi 18. 11. 1977.
- T. Knez Nove situlске umetnine (Kronika 1972, št. 2).
- I. Pirkovič, O koreninah cvetočega Halštata. Poučarek vremenskih ciklov: Med 600—400 pr. n. št. je »gorak cikel«, (Kronika 1973, št. 3).
- A. Hadmili, *La preistoria della Venezia Giulia*, v: *L'Universo* 1958 (XXXVIII sl. 6, str. 969—984). Atti della settimana di studi aquileiesi 1975. Udine 1976 (zlasti članek o Akvileiji in Alpah).
- A. Stipčević, *Gli Iliri*, Milano 1966.
- P. Paschini, *Storia del Friuli*, Udine 1934 I—III (tu samo I. zvez).

V tistem času je grški svet že dve stoletji bral stare epe Homerja, Iliado in Odisejo. Prvi začne z ljubezni (Erosom) in z vsem, kar iz nje izvira. Lepi Trojanec je moral odločiti, katera od treh boginj je najlepša, in za plačilo dobi lepo zemljanko Heleno, že poročeno ženo iz Ahaje, ki jo mora ugrabitи in seveda jo. Zato pa Ahajci, bogati knezi, zavpijejo svoj klic: le vklip, le vklip uboga gmajna, in udarijo preko morja na Trojo v Mali Aziji. Tam se pa junaki sami spro zaradi lepe sužnje... Kaj bi pisal še... bili so mogočni, bogati in med takimi so spori zaradi žena, deklet, suženj kot v Iliadi celo pred 1200 leti pred n. št. resne zadeve. Še več, ko nam je Homer povedal v Iliadi, da niso samo ubogi zemljani, heroji, ki gleda žena gredo na stranpotu. Bogovi Olimpa se ob ugrabitvi lepe Helene razdele. Eni so na strani ponižanih Ahajcev, drugi pa le podpirajo grabežljive Trojance.

Verstvo Grkov, ki je bilo v začetku kar izraz mitologije, ki sloni na obočevanju naravnih sil, je že tu samo podleglo uživalski civilizaciji bogatih. Jupiter, najvišji Olimpijec, pozna že stranpoti in kakšne!

Iliri cvetočega Halštata so prav taki kot Iliri Gorjani z Mosta. Ali... Za cvetoči Halstat Posavja, Krke, kjer so v gradisih prebivalci bogati knezi, poglavari svojih plemen in rodov, je najbrže, dasi v manjši meri, na nižji stopnji, tudi veljavjo, kar Homer poje o sru zaradi nesrečne ljubezni. Za trikot Most v Posočju pa še Šentviško goro — Gorenjsko najbrž ne. Gorenjska je v tem času prvič povezana z Gorami, Posočjem. Gre za srečanje istih plemen Ilirov, v različnih pokrajinh, naselbinah in vendar se ti srečavajo z vidika družabnega (socialnega) ustroja (strukture), eni so bolj bogati, drugi manj. Politično eni imajo bogate kneze, pri drugih ne vemo zanje, zdi se, da so kar miroljubni pacifisti.

Mostarji, poljedelci, svojega zaselka nimajo utrjenega... Tu je treba vnesti zelo, zelo važno pripombo, pojasnilo, ko jih primerjavo z Ahajci, namreč Iliro-Venete z Mosta in Ilire s Posavja. Gre namreč za vzel v časovnih dogodkih ljudstev v raznih pokrajnah, ki je strogi zgodovinar sploh ne rešuje in pravi, da je to nemogoče, da ne more hoditi po stezah in poteh, ki jih tu nakazujem, in lazimo za ljudstvi, ki so bila *nepismena*, ki niso zapustila nikakih pismenih zgodovinskih dokumentov o sebi in svojem življenju. Niti vklesanih v kamen, niti na lončenih tablicah vrezanih, niti papirusovih starih skrihnostnih znamenj, kakršne najdemo v grobovih Egipta, pa Miken (Ahajci), Krete itd. Ilir je spoznal črke šele s prihodom Rimljjanov, toda le plemenski glavarji, ki so imeli stike z rimskimi gospodarji.

Iliro-Kelti spadajo v zgodovino. Kaj so bili, kako so živelji, delali, o tem govore le njihovi grobovi, ostanki porušenih, požganih, zasutih hiš in domov, ki niso bili niti zidani. Zlasti v grobovih najdejo arheologi ostanke orodja, orožja, okrasja. Nekaj izročil o teh prazgodovinskih ljudstvih so nam pustili grški in rimske pisci. Arheolog mora bistro paziti na vse podrobnosti najdb, jih primerjati, da lahko ugotovi, iz katere dobe so posamezne stvari (kamena, bakrena, železna, vsaka z veliko pododdelki), delo tega in tega plemena in ljudstva.

Treba je imeti dar opazovanja, treba se je znati vžveti. Prav tako se vživila znanstveni zgodovinar, ki prebira pisane vire in se sprašuje o piscu, ki jih je pisal in o njem, ki jih je ukazal pisati. Arheolog in oni, ki hodi po stezah prazgodovine, mora nujno imeti nekaj, kar ga, skoraj bi rekel, približa pesniku in mislecu, ki stojita nad vedami, ki slone na matematični natančnosti (eksaktne vede). Tu gre za ustvarjalno domišljijo, ki se zna s svojo domišljijo poglobiti v stari čas, v njegov prostor, ki zna razbirati iz dejanih starih prebivalcev tudi tisto, kar je vzgibalo in pretresalo njihove preproste in naravne duše.

Napravilna je trditev, da prazgodovina ni zgodovina. Vsak človek, vsako ljudstvo katerega kolik časa in prostora je imelo svoje življenje, svoje steze in poti tega življenja, skratka: svojo usodo in s tem svojo zgodovino. Prazgodovina je prava zgodovina. Samo z vidika zgodovinopisja (historiografija) je pisana zgodovina drugačna. Stvarnost, da je zgodovina neomikanih, nelzobraženih, ker niso pisali, znali pisati, je ne zanika, saj naravna preprosta ljudstva imajo vendarle tudi svoje duhovno gledanje, neko svojo omiko, dano v šegah, navadah, običajih, to je svojo kulturo.

Iliri Halstata železne dobe so se delili v številna plemena, od Soče do Tirolske, kjer so bili Reti. Preko Alp proti vzhodu, podnožje Alp in Furlanske nižine so posedovali Veneti. Skrajni vzhod pod Turami, današnjo Koroško in Štajersko pa Noriki. Splošno mnenje je, saj so si grobovi podobni, da so imeli podoben jezik. Še za Histre (v Istri) in Venete velja to. († zlasti A. Stipčević). Na istem jeziku grade podobne navade, šege. Iz roda v rod so tekle.

Kljub družbenim razlikam kot onim cvetočega Halštata in našim Mostarjem, Gorjanom in Gorenjem tudi pri različni oblikti oblasti, so njih duhovna gledanja na naravo, na naravne sile in moči bila podobna. Po izročilu so šla od roda do roda; nekaj so zaznali:

pisci sosednjih kulturnih narodov Rimljani in Grkov in nam zapisali. Zemlja — sonce to sta bili prvenstveni sili, ki so ju Iliri častili. Ob njih pa svete gore in kraji, vode.

Razvitejša plemena, ljudstva, med te je treba štetiti Norike, so že šla stopnjo dalje. Naravne sile so posebili (personificirali). Kot so pred njimi šli Ahajci — Grki s Homerjem in sonce z bliški neba in gromom je dobilo ime Jupiter, mati zemlja pa Hera... Noričani so bili bolj poljedelci, zato so častili bolj Norejo. V Judenburgu so arheologi odkopali kipek »gole ženske«... toda s simbolom sonca na glavi, ki stoji sredi štirih jezdecev in osmih peščev († glej Grafenauer l.c. str. 128—129). Zemlja in sonce sta tu povezana. Nič sličnega ni bilo najdenega v naših krajih niti pri cvetočih Halstatarjih, kaj šele pri Gorenjcih in Goranjih Posočja.

Ali so bronasti vozički, najdeni v Radgoni, vsaj malo sorodni in podobni onemu Iz Judenburga, verskega značaja, je težko reči. Najdbe arheologov na Mostu, v Tolminu, Kobaridu pričajo, da vsa ta selišča niso bila zaselki bogatinov, knezov kot na Dolenjskem. Ni dragocenosti, ni zlata, zlatega nakita kneginj, ni lepo izdelanega, dragocenega orožja, čelad, oklepov (2).

Za Kobarid zvemo zgodovinsko posebnost (specifičnost) najdbo situle venetskega izvora. Kar nas pa ne sme spraviti v začudenje, saj so Veneti baje prišli z Gora in tam ob Padovi nato zgradili svoja središča, po katerih so dobile ime tudi njihove stvaritve — kultura Este. Del Venetov pa naj bi sploh ostal v Posočju, ime Banjšice govori za to, po mnemu Bezla (5). Prav ti Iliro-Veneti so bili poklicani, da ob zemljeplisni legi Kobarida drže po dolini Nadiže zvezo z centrom Este ob Padu.

Spošno sodbo ob najdbah z Mosta — in velja za vse zgornje Posočje — je že Izrekel zgodovinar Grafenauer (1) namreč, da najdbe grobov brez orožja in okraskov iz Jantarja in stekla ob skromni lončeni posodi govore za skromen način življenja. Treba pa je dodati v pojasnilo proti vsemu temu, da je na Mostu bilo odkrito »nenavadno veliko kovanih lemežev za ralo« (Grafenauer l.c.). To priča, da so Mostarji in Gorjani bili pridni poljedelci. Živeli so od pridelkov zemlje. Znali pa so rabiti svojo zdravo pamet, olajšali so si delo, zboljšali obdelavo in tako povečali pridelek. To je treba zapisati in se ob tem zamisliti, ker so imena »hrivbovec«, »gorjan« in zlasti »rovtar« v ustih mnogih gridilne besede, če ne celo psovke. Kar je tu rečeno za Gorjana, velja tudi za Gorenje; na oboje so najbrž zviška gledali oni iz cvetočih ravnic ob Savi in Krki. Kaj hočemo, bili so že različni sloji, poljedelci pa vojščaki, da ne mislim že na različne razrede (proleterarje ob bogatinah). Tako govore grobovi one dobe. Kot tudi danes pokopališča: kamnitni robniki z marmornatimi spomeniki nad grobovi, pa samo preproste, gomilne.

Cvetoči Halstat s svojimi ogromnimi gomilami, ki so krile mrtve veljake in njihove žene, otroke, mogična družinska grobišča, v katerih so pokopavali umrle oblečene, z okraski, moške z dodanim orožjem (čelade, zvončasti oklepi), so vse kaj drugega kot grobovi Mosta, oni pod Kozlovim robom in ob Soči pod kobaridskim Antonom, saj so še izročilo stare kulture žarnih grobov, krijejo le pepel, ostanke kosti. Med temi so sezgani ostanki revnih darov.

Kakšni grobovi, taki domovi, pravi star pregovor, čeprav vedno ne drži. Za Most na Soči celo vemo, kakšen so bili tam domovi, (2) odkriti zadnji čas, in arheolog Drago Svoljšak sam daje opis. In položaj domačij, zaselkov?

Poglejmo najprej, kakšen je bil položaj te deželice Zgornjega Posočja. Gre za gorski svet, ki še v novejšem času ni imel dosti obdelane zemlje. Stari Iliri niso bili gosto naseljeni. Poljedelstvo z živinorejo je imelo svoje naravne meje, določene po legi polj in pašnikov. Toliko in toliko ljudi zemlja tu prehrani in nič več. Na ozemlju vsega zgodovinskega slovenskega ozemlja so ocenjevanja različna od 300.000 do najmanj 200.000 ljudi, slovenskih prišlekov je zemlja lahko prehranila; zasedli so pač svet, ki so ga že obdelali predniki staroselski Iliro-Kelti.

Ob sotočju Soče in Idrije v dolini Soče in bližnje Nadiže, kjer so ostale naselbine na mestu sedanjega Mosta, Tolmina, Kobarida, dodajmo še nepoznani zaselki pri Bovcu, je živel do ali ne nekaj nad 2.000 do 3.000 ljudi. Danes šteje Bovška 2.000 prebivalcev. V zaselkih, domovih so bili kot gradišča običajnega Halštata npr. pri Stični. Za naselbino Most meni Svoljšak, da niti obzidanega gradišča ni imel pri Sv. Mavru. Ali če ni bilo bogati, ni bilo niti revščine. Ostanki odkritih hiš, ki se jih v duhu dā obnoviti, so

za halštatarje naših gora kar okusni, izbrani (beri elegantni). Hiše so bile dvocelične, da rabim arheološki izraz, imele so dva prostora, ob glavnem bivanjskem (kuhinja s sobo) je bila zgrajena še shramba za pridelke, za hrano. Niso imeli zastonj jeklenih lemežev stari Mostarji.

Zemlja tam ob sotočju Idrije in Soče je še danes več ali manj obdelana in nekaj velja. Živelj se je pač, če upoštevamo še prirastek kožá, ovcá, pa ribe, celo precej dobro. Tudi gozd je nekaj dodal. Slabš je bilo ob zgornji Soči na Bovškem. Treba je pa le dodati, kar je ugotovil tiki mislec Ivo Pirkovič (1) za cvetoči Halstat, je pa bilo dobro tudi v necvetočem na Mostu in dalje navzgor, da je vzponu v tej dobi bilo naklonjeno in pomagalo tudi ozračje, vreme, saj je tedaj nastopilo toplejše obdobje po prejšnjih bolj mrzlih.

Lega naselbine na Mostu je čudovito izbrana. Da je bila, kot se zdi, po dosedanjih izkopih brez obzidja. Čemu bi le to služilo? Pod gričem sv. Mavra (179 m nad morjem), kjer so se v starih časih pobočja spustila kar strmo k bregom obeh voda — Soče in Idrije — hrbet pa je čuvala Senica, ki se strmo vzpone v svojo gozdнато višino (654 m). Vzpne se precej, a je le komaj večji hrib in gleda nasproti na nižjo Kozmerico že onstran Soče (588 m). Z obeh vrhov imaš pogled na dolino pod seboj po Idriji navzgor in po Soči v obe smeri. V bolj nevarnih časih je tu pač bdelo oko stražarja-čuvarja.

Lega Mosta je kar tipična, zdi se mi, da je od tu šla selitev tudi po Soči navzgor in je bila vzgled za zaselke ob Tolminu, Kobarišu in Bovcu. Za Tolmin domnevajo, da je ilirsko naselje ležalo pod Kozlovim robom (428 m), ki obvlada dolino Soče in Tolminke.

Kobariš okrog griča sv. Antona nad Sočo v globoki strugi, poznamo še danes za to lego ime Gradič (309 m). Obvladoval je pogled na dolino Soče in še Nadiže. Mimogrede bi tu le omenil mnenje, da je v starih časih Soča pod Kobarišom zavila na zahod in šla po Nadiži do morja, zaselek je bil zavarovan z vodo.

Težje je vprašanje ilirske naselbine pri Bovcu, kjer do danes ni bilo načrtnega arheološkega izkopavanja, nekaj odkritih grobov med Bovcem in Dvorom pri zidanju novih hiš ne pove nič. Podatki o slučajnih najdbah ob koncu 19. in v začetku našega stoletja (podatki pod 2) kažejo na staro selišče ne na mestu današnjega Bovca, pač pa na sedelce, prehod med Ravelnikom in Stržiščem ob poljski poti, ki veže Bovec (mimo cerkvico Device Marije na polju) z zaselkom Vodenca. Natančni zemljividi nakazujejo le Ravelnik (kota 51), ki se vleče vzhodno od poti nad globoko strmo strugo Koritnice. Stržišče, strm stožec, pa leži zahodno pod njegovim vrhom, iz leta 1915–17 je avstrijska kaverna, iz katero je strojnica obvladovala bovško polje med Bovcem—Vodenccami in Cezsočo.

Sedelce med obema gričema je že pred avstrijsko fronto bilo dosti višje; po vojni pa ga je še pot v Vodenca znižala. Na Ravelniku so bili v prejšnjem stoletju najdeni posamezni arheološki ostanki.

Ob poti proti Stržišču so še do prve svetovne vojne bile vidne razvaline cerkvice sv. Silvestra (Svešterka v ustih starih Bočanov), ki jo je dal Jožef II. razkriti, kot ono drugo nad cesto proti Klužam sv. Lenarta, katere zidovje še kljubuje zobu časa. Tradicija starih Bočanov je vedela še za cerkev sv. Lovrenca pod Dvorom (v Pritoku). Cerkev starci niso kar tako sejali ... Da je Silevester tu dobil svojo cerkev, papež iz leta, ko je krščanstvo bilo državno priznano, dobito svobodo (l. 313), mora biti razlog: naselje. Najdbami na Ravelniku se pridružujejo številne najdbe, zlasti starih novcev, lončenih ostankov iz njiv pod Stržiščem, ki nosijo ledinsko ime Za Becem (Za Bovcem), v tem imenu je večina videla miglaj na naselbino med Ravelnikom—Stržiščem. Še Stržišče je dokaz, saj se za njim skoraj gotovo skriva »Stržišče«.

In še moram omeniti lego tega Ilirskega zaselka, ki je analogna oni na Mostu, Tolminu, Kobarišu. Eno stran varuje Koritnica, ki teče globoko pod strmim sedlom in Ravelnikom. Dana je bila možnost naselitev po položnem hrbitu Ravelnika, razgled s Stržišča in obramba ob tem položaju.

Da je naselbina bila grajena v lesu, pove lega. Še danes ni tam gradbenega kamena, pač pa rastejo še preko Ravelnika lepe smreke. Vse, kar je pisano o Bovški naselbini, je na izročilu starih, na tradicijah živih do pred petdesetimi leti in še na drobnih občasnih najdbah, da ne omenim več tipičnosti za ilirske zaselke Posočja. Bovška, neraziskana na arheološkem področju, nima dokazov materialne kulture. Ali na področju duhovne kulture, že na področju jezikoslovja (pogledati je treba Bezljaja, Eseje, Slovar) je kar bogata. Ne bi našteval geografskih imen. Treba je pa omeniti zemljško-ledinska, ki jih tudi Bezljaj ne pozna. Tako Tura, Podture, Črče, Tumer-ček, Stodor, Krejšče na Rombonu (od ker = čer) itd. Kje je izrazoslovje pastirske kulture (tamar, stirp, frodi itd.). In še toliko starih izrazov, ohranjenih v narečju: labrje, krepa, lašt, tablazema (od blazej—spomladil) tasa, žekno, kumba, rupa itd.

STEZE, POTA SE KRIZAJO

Navzkrižja, razhajanja

Kjer se steze, pota križajo, pride do srečanj, ali pa do razhajanj, navzkrižij. Velja za živiljenjske steze posameznika, družin, malih občestev, zaselkov in tem bolj za srečanja, navzkrižja ljudstev. Stari Iliri bi znali o tem govoriti, saj je njih srečanje s Kelti nekaj posebnega v zgodovini naše zemlje, ali tudi srednje Evrope.

Moral je biti sila, ki se je utrgala tam nekje od Rena, nad Donavo in se zagnala na jug po Evropi, po Italiji do Rima. Takrat so Kelti-Galci zasedli zemljo od Alp do Pada. Šlo je za več plemen. Eno najbolj bojevitih je s poveljnikom Brenom prodrl do Rima.

Legenda je, da so gosi boginje Venere rešili Kapitol. Legenda je, da je Bren na tehtnico, na kateri so zavojevani Rimljani tehtali zlato kot vojno odškodnino, vrgel svoj meč in zaklicil svoj »Vae victis«, ki ga ponavljajo še vsi premagani celo po prvih v drugi svetovni vojni. Legenda je, da je ob Brenovem klicu Rimljani Kamilo svoje tolažil z »Non auro, sed ferro« — ne z zlatom, le z železom si zopet pridobiš domovino ... Dejstvo pa je, da se je Bren vrmil z zlatom domov, rimski vojaki pa še niso imeli keltskih dolgih mečev. Za vsem tem se skriva vojni pohod Keltov, ki napadajo mesto Rim. Imenujejo jih tudi Galci, ki so posedali tudi današnjo Francijo: bili so kelsko pleme, z njimi je imel opravka 300 let kasnejce Cezar, ki je Galijo podjarmil (58–51 pr. n. št.).

Kelti, Galci so bili žilavo ljudstvo, podjetni, delavni, zlasti v železarstvu. Znali so kovati železo, ne samo posebno dolge, ostre meče, ki so jim v bojih dajali veliko prednost, tudi orodja, okrasje, tako da je najmlajša železna latenska doba (po 400 pred n. št.) dobila kelško-galski pečat. Bogatejša, ne tako preprosta kot halštatska, nekam baročno razgibana.

Preko naše zemlje je šel I. 280 pred n. št. še drug močan val Galcev celo do Grčije, do svetlišča Delfi, ki je bilo v nevarnosti. Prešli so morje in v Mali Aziji posedli pokrajino Galacijo. Pavel in Tarza, apostol krščanstva, ki je Galacijonom oznanjal Kristusa in jim napisal eno svojih prvih pisem (54/55 l. n. št.). Omenjam to, ker je nato v četrtem stoletju cerkveni pisatelj in zgodovinar Hieronim (340–419), naš rojak, ki je latinsko izdajo nove zaveze jezikovno čistil, deloma razlagal. V predgovoru pisma Galačanom je Pavel dodal svojo zgodovinsko pripombo, da Galacani še danes govore svoje narečje (kelško), torej po dobrih osmih stoletjih, odkar so prišli na azijsko celino. Bili so žilavi ljudje, bojeviti. Prav iz bojev v Mali Aziji imamo ohranjeni dve umetnini (daneshi v rimskem muzeju na Kapitolu) umirajočega Galca in skupino Galcev, ko Kelt zakolje lastno ženo, da ne pada kot ujetnica v roke sovražnikov. (3).

Nimamo zgodovinskih podatkov, da bi natančneje vedeli, kdaj so Kelti vdrli v Posočje. Na podlagi arheoloških najdb ugotavljajo zgodovina, da vzpon cvetočega Halstata v Posavju ob Krki »izgublja svojo moč proti koncu petega stoletja« (Grafenauer l. c. s 301).

Po vdoru Keltov-Galcev do Rima zvemo, da so nato ali šele I. 255 pred n. št. Rimljani potoliki Galce (pri Telemunu), čeprav ne dokončno. Puniske vojne, vojne s Kartagino, dajo nato Keltom, Galcem predah vse tja do 190. leta, ko Rim zagospodari vse do Alp.

Medtem so se pa Kelti razširili preko vseh vzhodnih Alp in Ilirom cvetočega Halstata prebijali zvezje z bližnjimi in daljnimi sosedji. Kaj šele Ilirim Mostarjem, v Tolminu, Kobarišu, ki so, kot kažejo arheološke najdbe, imeli zvezo z Veneti kulturo Este, kamor so že vdrli Galci-Karni do Alp. V zahodnih Alpah so pa Kelti zagospodarili Iliriju Norika. Tu so Kelti prišleki znani kot Tauriski, močni, tako da nastane kar samostojno keltsko kraljestvo. Keltska naselitve je bila gotovo bolj gosta, saj je bila zemlja Norika bogata na zalogah železne rude in novi gospodarji, izvedenci v kovanju železa, zaslove po »norškem železu« vse do Rima. Ko so nato (150 pred n. št.) našli še zlato v pesku rek Drave

3.

J. Holzner, Paulus, Freiburg in Breisgau 1937.

A. Fluh — V. Martin, Historie de l'Eglise, Paris (ital. Izdaja, Torino 1939).

Francoski — belgijski znanstveniki patrični literature, ki so se z njo temeljito ubadali, postavljajo Stridon v smeri mest Akvileja — Emona. V bližnjem Trstu sledi le izjeme tej trditvi. Tako celo La Porta Orientale (sept. — okt. 1971 (VII) str. 230, ki Stridon postavlja v zvezo s Strigovo — Medjimurje.

Zgodovinar E. D. Rustia — Tralne sledi tudi Francozom, II Piccolo, 17. 2. 1967.

Stridon je v Dalmacijo (na Graškovo) postavil veliki arheolog Fr. Bulić, sledili so mu Hrvati, zato so polmenovali izdajanje katoliške Ijudske literature »Društvo sv. Hieronima«, ko so Slovenci s Slovenskem svoje krstili kot »Družba sv. Mohorja«.

Stridon še v Istri še danes zlasti Istraka — tržaška desница. Npr. nadškof A. Santin je cerkev Istrakih pregnancev (»osuli«, kar pa ne drži, saj jih ni nikdo pregnjal iz Istre) v Trstu polmenoval po Hieronimu. — Stridon lokalizira med »Pinguento — Portole« (Buzet — Oprtalj). G. Dal Ton (v: La Porta Orientale, nov.—dec. 1968, str. 226).

In voda izpod Tur, je v začetku bilo tega toliko, da je padla cena zlata v Rimu. Celo denar so kovali Noričani doma, ali le s podobo Filipa II. makedonskega, očeta Aleksandra Velikega. Ta denar je bil samo za notranjo uporabo. Najden na Gorenjskem, v zgornjem Posočju in celo v Reciji (Južna Tirolska), dokazuje, da so ti kraji bili odvisni od Norika. Vsaj v ožjem Noriku, centru (na današnjem Koroškem), je prišlo do tesnejšega sodelovanja med Iliri in Kelti, do sožitja, zlitja, o čemer pričajo odkrite najdbe na Stalenu (Magdalensberg) nad Gospoveto ali oddaljeni gorski zaselki, kot je zgornje Posočje, niso spoznali tega, ker je bilo med njimi malo Keltov.

Na ozemlju cvetočega Halstata, v zgornjem Posočju, na Gorenjskem pa so arheologi ugotovili, da so najdbe keltske oznake, tako imenovane mlajše želesne dobe, latenske, zelo skope, redke po krajih. V starih najdiščih pa se nadaljuje halštatska kulturna smer vse do prihoda Rimjanov. To velja za Most, ostala najdišča v Posočju, za Gorenjsko. To govori, da je večina ljudstva ostala ilirska.

Prav arheološko izkopavanje na Mostu I. 1973/74 je odkrilo z dvema halštatskima hišama lego zaselka na Mostu, ugotovilo pa, da sta obe hiši bili uničeni v hudem požaru, ki je po vsej verjetnosti uničil vso naselbino. (Drugi tolminski zbornik I. c. str. 221). Je bil mogoče keltski vdor, ki je izzval požar, se bo vsak spraševal? Odgovoriti je nemogoče. Povedali smo že, da je naselbina Mosta bila razmeroma majhna, neutrijena, niti ni mogla imeti številnih mož — bojevnikov. Kako naj bi se upri Keltom z dolgimi meči? Mogoče bi bilo, da bi jo iz objestnosti začgali? Mogoče. Nekaj podobnega, nerešljivega so arheologi našli pri Brisksu na Južnem Tirolskem I. 1977. Požgana naselbina zaživil zopet. Živi še v rimski dobi. Saj je po najdbah naselbina znova zaživel, ali z oznako Halstata nadaljevala do rimske naselitve na istem mestu. Zdi se, da so zmagovali Kelti posedli na gosto bogatejše kraje, tako zlasti Norik, a tudi v Posavju, ob Krki, da so pa Mostarjem in ostalim v Gorah in na Gorenjskem pustili, da žive naprej po svojo, po halštatsko. Da so najdbe latenske dobe skope, znači pa le, da so novi zmagovalci bili navzoči, ali v manjšem številu kot gospodarji.

Njihov vpliv pa zaznamo zlasti na področju duhovne kulture, posebno še, kar zadeva verstva. Kelti v celoti, Galci, njihova najštevilnejša voja za sebe, niso bili enotni, še po jeziku samo sorodni. Sege, običaji so različni pri različnih keltskih potomcih (Irska, Wales), kot pri galskih plemenih in rodovih.

Neko skupno potezo so imeli prav na področju verstva. Poznali so svečenike kot poseben stan, toda zopet ne povsod. Druidi, kot so se imenovali duhovniki, so pa kot svečeniki orienta bili tudi znanstveniki, tu zlasti zdravnik-vrači. Istočasno so bili čuvaji tradicij, šeg, običajev. Njihove posege v oblast so nekatera keltska plemena sama zavrla in jih omejila na skrb za telesno zdravje in kulturo. Zdravilne rastline so bile svete, npr. omela, in so jih zbirali kar s posebnimi obredi. Sveti so bile mnoge živali: konji, biki, v gozdovih jeleni, kozorogi, krokariji, sove, celo kače.

Da so njih božanstva bila posebljene naravne sile, o tem pišejo Cezar, Plinij, Strabo. Vendar keltski Olimp ni niti od daleč dosegel grškega, da bi imeli enotna imena za bogove. Podatki rimskih piscev so si zelo različni v oceni božanstev, zlasti še, ker jih primerjajo in podajajo ob grških, rimskih bogovih. Prinašajo že trojstva bogov. Naj na kratko omenimo, da se na področju rimske Akvileje (Ogleja) omenja Hesus, početnik vsega, Bel ali Belenus pa kot posebljeno sonce.

Po prvi svetovni vojni so ob Majnici (frakcija Fare ob Soči) pri obnovi razrušene cerkve odkrili tablo z napisom, da je tempelj v čast Hesusa postavil centurio Lucij Barbuin Montanus, poveljnik poštné postaje na cesti v Vindobono (danes Dunaj).

Od drugog vemo, da se pridevek Montanus — Gorjan imeli pomožni gorski strelci, domačini, torej Iliro-Kelti. Razlagalci naših dni (1923) so ime Hesus skušali povezati z imenom Sontius — Isonzo, Sočo, kar pa ne drži (4 A. Ballaben I. c.).

Ne bomo šli predaleč, če dodamo, da so posebljene bogove Hesus, Belenus itd. poznali že bolj izobraženi Iliro-Kelti blizu večjih mest in v mestih samih, da ne napišemo že vsaj deloma polatinjenih. V gorah Posočja pa so bili pravi »montani« — gorjani.

Castili so predvsem, kot starci, Sonce, mater Zemljo, gore, vode, studence (4 I. Cinti I. c., Verstva sveta I. c. str. 90). Prav zato so pa tudi goram in vodam poskrbeli za njih imena, ki jih še v dvajsetem stoletju, le malo predvugačena, poznamo tudi mi. Od Soče,

4. Verstva sveta, enciklopedija, Ljubljana 1977.
I. Cinti, Storia delle religioni, Torino 1934, I. str. 366—367.
Tacchi-Venturini S. J., Storia delle religioni, Roma.
A. Ballaben, Keltski bog Hesus, Il Piccolo 15. 11. 1971.

Drave, Save naprej. Treba je študirati F. Bezljaja (5), ki je prav v Posočju in ob Nadiži našel, skoraj bi rekli, celo večje potoke z ilirsko-keltskimi imeni, npr. Boka, Glijun na Bovškem; Idrija, Idrijca, Nadiža itd.

STEZE, POTA, CESTE

Vse ceste peljejo v Rim, pravi starl pregovor. Ob začetku naše dobe je bila to čista stvarnost. Z Rimljani začne zgodovina cest v Evropi. Zlati milijnik v glavnem mostu cestarstva in cestarjev v Rimu je postal znamenje. Od tu so šele ceste po Evropi in še tja na vzhod v Malo Azijo ter po Afriki, ob Sredozemskem morju zlasti v Egiptu.

V Rimu je bil centralni urad, kjer so načrtovali ceste (6). Ceste so napreddek, civilizacija, saj ne vežejo malih naselbin, povezujejo mesta z Rimom. »Civilis« je latinski pridevnik, pomeni državljanški, »civitas« pa državljanstvo. Za tem pa se skriva »res publica« (republika — prvotni pomen javne zadeve), ki preraste v »imperium« — cesarstvo. Vedno gre za oblast, državno oblast, čeprav sta prvi načelovala senat in rimski narod (senatus populusque romanus), cesarstvu pa prvotno »principis« — prvak Avgust, kateremu so šele sledili nasledniki na naslovom cesarja (po Cezarju). Da so prve ceste gradili rimski legionarji, drži prav toliko, kot drži moderna rečenica, da so »fašisti, nacisti« napadli to in ono državo. Za legionarji so bili poveljniki, ki so poveljevali, vodili, načrtovali ceste, gradile pa so jih človeške roke in te niso bile le »legionarske«, pač pa roke podjavljenih ljudstev, ki so kot podaniki morali izvrševati ukaze rimskega zmagovalca, poveljnnikov vojaških enot, legij, centuri, cohorts. Da, civilizacijo je treba plačati. Tudi svobodo, kot so jo plačali Iliro-Kelti.

Ceste so znak za civilizacijo, ali tu gre kot pri stezah in poteh za križanja in srečanja. Prinašajo nekaj, kar je dobro, Istočasno pa nekaj vzamejo. Saj, ceste so znak novega družbenega reda. Tisti, ki ceste prinašajo, so cives romani, državljanji, gospodarji, oni, h katerim so ceste prišle, podjavljena ljudstva. Iliro-Kelti postanejo ob prvih barbarjih.

Izraz je grškega izvora, prevzel ga je latinski, rimski svet in ga razširil kot svoj imperij. Ze navaden latinski slovar ti pove, da je barbar soroden z našim »brbljati« — nerazumljivo govoriti (po latinsko »balbutio«). Če nisi znal grški za Grke, latinski za Rimljane, si bil brbljač — barbar. To so v Posočju slušali uveljativi v dvajsetem stoletju po I. 1918, ko so proglašili italijanski jezik ne samo za narodni, za državni, obvezen za vsakega, ki je bil italijanski državljan. Tudi za Gorjana, Kraševca, Brica. Uspeh je bil, da so brbljali po laško, kot so Iliro-Kelti po latinsko ali ti brez prisile gospodarjev.

Draga, zelo draga je bila civilizacija za Mostarje in za vse, ki so jim sledili: oni iz Emone, Celeie, Poetovie. Danes ji dejamo pomen »omika, prosveta«. Kje pa! To je že višji pomen. Osnovni je ta, da je prinesla delitev dela. Gospod je samo gospodar t.j. »civis«. Gospoduje, ukazuje, v najboljšem primeru vodi... Vsi ostali, ki niso »cives« — državljanji, so bili delavci. Še nižji od njih — sužnji, delovna sila brez osebnosti — za gospoda — kupna kot vsako blago. Ali svoje osebnosti se je zavedel marsikateri suženj.

Podjavljena ljudstva niso bili vsi od prvega do zadnjega sužnji. Nepoučeni dostikrat menijo, da je rimski meč, kamor je prišel, vse pokljal. To bi bila norost. Kdo pa bi delal, služil?

Pa še nekaj, ko govorimo o rimskem meču. Ti, ki so ga vhteli, legionarji, ki so prikorakali v naše kraje, tudi niso bili pravi Rimljani, Latinci. Bili so že sinovi podjavljenih ljudstev. V Posočje, Posavje so v rimski opremi vpokrali legionarji, ki pa so bili po rodu Galci, Kelti, doma tam od podnožja Alp do Pada. Bilo je pred I. 180 pred n. št., ko so si hoteli postaviti svoje mesto (oppidum — latinsko prvotno trdna točka — utrjen prostor). Ali gospodarji Rima (edino ta se je imenoval »urbs« in ne oppidum — mesto civilizacije) so rekli ne. In s svojimi legijami so prišli čez Pad in preprečili transpadski (onstran padški) galski načrt. Da so bili med temi Galci tudi Tauriski po imenu, Izpod Tur, pišejo rimski viri, ki govore o ustanovitvi Akvileje — Ogleja v letu 180 pred n. št. Bilo je prvo mesto, ki se je približalo Posočju, Posavju. Tu je imelo

5. F. Bezljaj, Eseji o slovenskem jeziku, Ljubljana 1967.
F. Bezljaj, Predslovenski ostanki, Sodobnost 1953 št. 8/9.
F. Bezljaj, Slovenska vodna imena I—II, Ljubljana 1958, 1961.
F. Bezljaj, Etimološki slovar slovenskega jezika A—J 1977.

6. J. Šašel, Rimski cesti, Kronika 1972 št. 3.
J. Šašel, Okra, Kronika 1974 št. 1.

tudi naloči civilizirati podjarmljene Galce, Kelte, in prva šola, prva stopnja je bila, da so jim ponudili službo v rimskih legijah. Neka predpriprava je bila nato služba, ki se je še razvila, v pomožnih oddelkih gorskih čet domačinov. Legija, to je bila več kot moderni polk, bila je po velikosti kar divizija (v moderni Evropi splošno znana enota), ki je štela nekaj tisoč mož, porazdeljenih v centurije, (stotnine) in cohorte. Odslužen legionar je postal »civis«, državljan Rima in po roku službe prejel kot odpravnino v last zemljo, dostikret z onimi vred, ki so jo dodelovali, ostali so kot koloni na njej. Rimski osvajanja so šla postopoma dalje. Z legijami Galcev iz okrožja Akvileje so l. 129 pred n.št. že premagal Tauriske in Karne v zaledju našega Krasa in pod današnjimi Karnskimi Alpami, vse do Julijskih.

Tako se zgodi, da l. 42 pred n.št. princeps Augustus vse ozemlje do vrhov Karnskih in Julijskih Alp in še Kras, Istro proglaši za sestavni del same Italije: Decima regio Venetia — Histria se je imenovala. V Istri so zrasla nova mesta od Trsta navzdol do Pule. S četami iz teh krajev so nato korakali na Emono—Ljubljano, Celeio—Celje.

Vzporedno z osvajanjem pokrajij so se razpletale ceste... Odsluženi legionarji pa so se vračali domov, ali na nove domove. Res zanimivo bi bilo vedeti, koliko je bilo med legionari pravih Rimljani, pravih Latincev; niti povelnjunci ne.

Kdor je prebiral in prebira pisanje Italijanskih piscev o veličini Rima, veličini Italije, ki je nesla med barbare svojo duhovno kulturo, jezik, znanost in civilizacijo, da ne omenjam fašističnih fantov (kot Tržačan A. Tamaro in celo Istran F. Salata), je treba le reči, da je še avstrijsko usmerjeni stari tržaški Kandler pisal o latinizaciji barbarov tako, da je čitatelj dobil vtils, da so Izobraženci stare Emone, kot npr. civis Emonensis (državljan Emone), katerega kip stoji v Zvezdi, kjer je bil najden original, imel doma kar biblioteko latinske literature od zgodovinarja — republikanca Livija, do cesarskega Tacita, pa pesnike vse od Vergila, ki se je klanjal cesarju Avgustu, do pesnika Ovida, ki ga je isti cesar pregnal v Pontus ob spodnji Donavi, češ da kvari mladino. Še svojo hčer Julijo, ki je Ovida brala, občudovala, je konfiniral baje v Istri. Da bi Emonec bral rimske pesmi! Kje pa! Takrat še ni bilo »Državne založbe« knjig. Niti ne državnih šol, še v Rimu ne.

Civis Emonensis in oni iliro-keltski prvaki, ki nas gledajo s svojih spomenikov v Šempetu v Savinjski dolini, ki imajo zelo lepa latinska imena — Enniji, Prisci, so bili daleč od tega. Stari Šempetrčani kažejo še po noši, zlasti njih žene, da so bili pristni Iliro-Kelti. Kakšno latinsčino so govorili vti. One klasične gotovo ne, ker niso prebirali, brali ne Caesara. De bello Galico (O galski vojni). De bello civili (O državljaški vojni), kaj šele filozofijo Cicerona, Seneca. Znali so jezik, ki ga je uporabljala kolonialna služba po rimskih mestih, municipijih in še to le v najboljšem primeru »brbljali« so po latinsko. V petih stoletjih rimske oblasti nad zemljoto zaznamo komaj dva, ki sta pisala latinsko in ta sta že bila kristjana. Viktorin Ptujski in Hieronim. Zadnjega smo že omenili. Ta je bil res mož znanja. Obvladal je ne samo latinski in pisal je, to mu splošno priznajo, za oni čas najlepši jezik. Ob grščini se je naučil hebrejski in aramejski. Čut je imel zlasti za zgodovinski študij.

Kaj pa preprosto ljudstvo, zlasti še le oni v gorah Posočja, Gorenjske, kateremu je bilo mesto tako Akvileja kot Emona kar daleč, več, precej daleč. Da je marsikateri teh Gorjanov odslužil legijski rok, se naučil nekaj vojaške latinsčine, bo držalo. Vprašanje je, koliko se jih je vrnilo na svoje domove?

Da so pod rimskim gospodstvom prišle v Gore in na Gorenjsko marsikater spremembe, ki so le pomnenje napredku, pridobitev, drži. Gre zlasti za izboljšavo glavnih gospodarskih vej poljedelstva, živinoreje, trgovanja. Rim sam je imel interes, da je povezel tudi odročni svet Posočja s cesto, šlo je za skrajšanje zveze z Norikom.

Da, v Posočju so začeli gojiti nove kulture, zlasti trto, od sadja češnje. Spoznali so boljše orodje ter živelj bolj civilizirano glede prehrane, stanovanj.

ZLATOROGOV MIT

Mit (saga v germanščini, Sage v nemščini, pripovedka po našem) ni edini ostanek duhovne kulture predslovenskih prednikov goriških Gora, zgornjega Posočja. Naši starci očetje in matere so še pripovedovali »pravce« (pravljice), bilo je tako pred sedemdesetimi leti, o »duljih« (divjih) možeh, manj o ženah. Nekaj sličnega še pozna gorati svet južnih Tirolcev, Švicarjev.

Dodati je treba, da so ti stari Bovčani privednik »dulj« uporabljali v svojem narečju tudi drugače kar pogostoma, še pred nekaj leti sem ga slišal, a le še izjemoma (rabil ga je gornik Boris Ostan). Zlasti je prišel večkrat na jezik, če so govorili o »strankih«,

to je o onih, ki so domovali v vaseh, še bolje v zaselkih izven samega trga (Zavrzelno, Ravni laz, Bavšica itd.). Predvsem je to zadevo »kozarje« (tako so splošno imenovali vse pastirje, tudi one, ki so pasli bolj ovce kot koze). Da sta pa Trentar in Trentarica bila »dulj« in »dulja«, čeprav sta v svojih cokolah on in v »žokih« — copatah ona, oba v nogavicah iz domače volne, bila tako kratkobesedna, tako spoštljiva, saj sta vsakega nagovorila z »božec« in »božca«, če je bila ona. Beseda »božec, božca« je v zvezi z besedo bogat, z besedo bog — božica, beginja je znana iz slovarja.

Da zaključim »dulj« in »dulja« sta starim Bovčanom pomenila samoten, samotna in ne divjaka. Samoten, to je bil tih, molčeč mož ali žena. In še bi dodal skromen, ponižen. Divji može in žene iz pripovedi so bili takri. Prave dobričine in prav nič divjaki. Kar kratko po spominu, kot sem slišal v »pravcah«, povem: Mlinar melje ponoči in zaspni, kamni meljejo v prazno, pa se tiho pripazi v milu divjlj mož in mu zasuje zrnsa, da se kamni ne bi poškodovali. Drugi ima pred hišo zasajeno trto — »viniko« (ilirsko-keltsko ime po Bezlu l. c. 4) divji »porovna« — popravi po svoje. In še, in še — jablane mu cepi skrivaj. Nekaj o teh divjih možeh je zbral Andrej Gabršček v svojih pripovedkah o Soških planinah. Vseh pa ne, kje pa!

Spomnil bi pa zlasti na pripovedko o »dulji čeči« — divjem dekletu, ki jo je mladi srečal, ko je drevesa podiral. Enkrat mu je ušla. Drugič, tretič, seveda jo je iskal, ker je bila tako lepa — in ta »dulja« je le spregovorila. No, slednji konča kot v »pravcah«, peljal jo je na svoj dom in vzela sta se. Žal tu še ni konec. Mati mlade ni lepo sprejela, Je ni lepo gledala in ni lepo z njo ravnila. Bila je pa gospodinja in lepega dne je mlada divja deklica izginila zopet v gozd. Mož jo je zaman iskal, ni je več našel. »Pravca«, pravljica, so rekli otroci, ki so poslušali, in stari, ki so jih pripovedovali.

Pretekla so leta. Študiral sem v Innstrucku in imel nekaj dobrih sošolcev iz Južne Tirolske. Eden od njih je bil Ladin. Daleč je ta pokrajina od Goriške, pa smo si postali prijatelji, ko smo vedeli, čutili, da nad enim in drugimi tišči, vedno močnejše pritisika fašistična pest. Bilo je v letih 1922 do 1927. Takrat sem se začel zanimati za južno Tirolsko in počasi zaznal, da so se v davnih časih naše zemlje že srečale. Pri njih Reti — Iliro-Kelti, pri nas Veneti, Karni, Taurinski, tudi Iliro-Kelti. Nemci so o tem že takrat pisali.

Ko greš nazaj v zgodovino, je kakor da se zopet spominjaš svojih mladih, otroških let... Že takrat sem zvedel: Južni Tirolci imajo tudi svoje pravljice, pripovedke o divjih ženah in možeh. Med Južnimi Tirolci žive še danes Ladini, potomci Retov, ohranili so svoje narečje, ki je »keltsko«, bolje staro latinsko narečje in v njem ostanki keltskih besed.

Ladinske pripovedke — pravljice, zelo bogat zaklat so zbrali že v prejšnjem stoletju (Johann Baptista Allon 7 knjig med 1879—1898). V teh govori tu in tam tudi o divjih možeh (»selvans« [silva je latinski gozd] — torej gozdnik) in mladih divjih ženah »ganes«. Ladini žive še danes največ v samotnih dolinah visokih gora. Bili so in so še ljudje narave, gozda in planin, »naturni« bi rekel s Cankarjem, ker je »naravni« preveč obrabilo. Lepe so bile njih divje žene, dekleta. Naj omenim le pesem, ki jo imam pri rokah:

»Planike bele
rododendron (»ray«) rdeč;
zarje
pridite v moje oči...«

Navajam jo iz dela pisatelja Fr. Tumlerja (12), po rodu Južnega Tirolca, potomca Ladinov; duhovito piše, daje pregledne, izbire o teh ljudeh. Pove, da je že oče zbiral ladinske besede. Omeni, da je za drevo našel v neki dolini ime »leis«, v dolini Abteil-Badia pa »less« (Tumler l. c. str. 237), za rododendrom citira v zgornji pesmici »ray«. Imata morda »less« zvezko z našim lesom in »ray« z našim imenom ruj za sleč — rododendron?

Gre za ostanke starih časov. Že za Ilire smo omenili, da so posedali Alpe od Švice do skrajnih vzhodnih Alp. Vsi ti so se srečali s Kelti, kot naši posoški Mostarji. Skupni jezik, slično, podobno življenje gorjanov, je nujno imelo neko skupno duhovno kulturo. Gre za ilirsko-keltski kulturni svet, ko pripovedke govore o divjih možeh in ženah.

V gorah so živelj pred navali Keltov, Rimljani, nato v porimske dobi, ob prihodu naših prednikov so se na Južnem Tirolskem pred Bavariji umaknili v samotne, divje doline. Več o tem bomo govorili pozneje. Tu bi omenil le iz slovenske zgodovine (M. Kos, B. Grafenauer itd.) in arheologije, da se o teh že piše pod imenom Vlahi — Lahi.

Zlatorog, pripovedka o divjem kozlu — kozorogu z zlatimi rogovi, ali ne spada v ta stari čudoviti svet Iliro-Keltov, ki so častili gore, vode, živali... tudi kozoroga?

Pravim pripovedka in ne pravljica, mit (internacionalno) ali mit v onem starem

smislu, kot ga uporalja mitologija (grška, latinska, slovenska, nemška), ki pravi, da mit govori o nadzemskih, bajnih bitjih, o bogovih, vilaž, škratih ipd. (tudi o divjih možeh itd.). In ne samo to, tudi o spremembah v naravi, o čudovitih krajih, o raju in o peku, o podzemlju.

Zlatorog, ki živi v kraljestvu belih žena, vil, v raju, ki je ves v zelenju in cvetju ob čudovitih drevesih tam gori na visoki Komni, planoti Triglavskih jezer. Bele koze so se tu pasle in vodil jih je Zlatorog, ki je bil neumrljiv. Da, ranjenemu je njegova kri rodila čudovito rožo (ime »mogota« — triglavsko roža, je pač dodatek kasnejših pripovedovalcev), ki mu je, ko jo je použil, vrnila moč, življenje.

Treba je ob tem glavnem jedru pripovedke o Zlatorogu iz zgodovine živalstva in lova povedati, da kozorog ni bil kar tako. Poldrug meter dolg in toliko visok, pravijo izvedenci in enciklopedije za najlepši primerek, in njegovi rogovi so segli do srede hrbita.

Da je taka žival bila hitra. Da ga iliro-keltska puščica ni mogla doseči in sulica prav tako ne. Ni čuda, če je postal neranljiv, zato božje bitje. Sele ko je prišlo strelno orožje, to pa je 16.—17. stoletje našega časa, so kozoroga, to vzvišeno žival naših gora, fevdalni gospodje uničili. Zgodovina lova pravi (glej tudi 14) tako. Dodam pa, da danes zopet žive kozorogi v planinskem raju Komne...

Trentarskega lovca z njegovo puško — flinto Izpuščam. Ni jedro Zlatoroga. Preskočim zopet nekam, kar daleč, na južno Tirolsko. V Dolomitih, čudovitih gorah Južne Tirolske, še danes turisti občudujejo čudovito žarenje zahajajočega sonca, ki rdeči dolomitske vrhove nad planino Seisera 1600—1800 m nad morjem. Ime Zajzera, z Istoimenskim potokom, poznajo naši zadnji Juliji kot dolino. Kar dolga je: od Učje vasi (pišejo Ovcja vas — ljudje pa tu pravijo volku »uk« in od tega ima vas ime) tja pod Nabois in poliški Špik (Montaž) ... Gre za ilirsко-keltska poimenovanja.

V zemljepisu najdeš podatek, da je južnotirolska planina Seisera največja vseh Alp, še danes je tam 70 pristaj z dva tisoč govedi, 1100 konj in do 500 ovac (G. Langes. Ladiniyen, Bozen 1976).

Kar je bila Komna za Zlatoroga, to je bila planina Seisera za mit v kralju škratopalčkov Laurinu. Splošno je znano, da so škrati-palčki v pripovedkah povezani z rudarstvom. Skrati so vedeli za zaklade, kopali so »zlat«. Tu naj le povežem Seisera z Bogatinom, kjer naj bi ležali skriti zakladi, o čemer bomo govorili še pozneje, opomnim pa naj, da so bili Kelti izvedenci v želesarstvu, rudarstvu. O tem nam priča Norik in norisko želeso.

V rožnem vrtu planine Seisera — tako govorji mit o Laurinu »Rosengarten« — v tem čudovitem planinskem raju je kar mrgolelo belih koza in jelenov (kot v Zlatorogovem raju), pa še zlatih fazanov, a vse to je za kralja Laurina čuvalo škrat Partschöt. Po dolgem času zlate dobe in miru so v rožni vrt začeli vdirati ljudje; zaman se je boril čuvaj s svojimi škrati za rajske, planinski svet. Pohlep po zlatu, rimske pesnik je nato pel o prekleti človeški lakoti po zlatu (»auri sacra fames« Horac), je bil vedno hujši. Slednjič se je kralj škratov Laurin sam umaknil s svojimi škrati v podzemsko dvorano Dolomitov, kjer še danes domuje, prepustil je planino Ijudem, le zvesti čuvaj je bil pozabljen in se še danes prikazuje in straši pastirje. Da je Zlatoroga in njegovo kraljestvo, raj vil, uničil pohlep po zlatu, prav tako drži.

Tako zveni jedro mita o Laurinu v svoji najstarejši osnovi. Že stari bajni pesnik Dietrich von Bern je po svoje zasukal konec Laurina. Ujel ga je človek in ga napravil za neke vrste dvornega norčka, Pavliho po naše. Sele po dolgem času se je Laurinu posrečilo zbežati v svoje gore, kjer je okamenel. Ne bi navajal, kje vse vidijo podobno okamenelega Laurina v raznih gorskih stebrih.

Ob Laurinu je poznejša doba, človeška fantazija, razvila svoj poseben konec. Sodim, da je tak konec v Zlatorogu dodan s trentskim lovcom in vsemi ostalimi, beneškimi trgovci, krčmarico itd.

Dodati pa je treba še nekaj, kar zadeva Laurina. Gre za njegovo ime. Paleolingvisti, jezikoslovski zgodovinarji so razglajbljali o tem. Niso našli zvez z Lavrencijem, svetnikom, za katerega imenom naj bi se skrival lovor (lat. laurus zmagovitih, čaščenih). Pač pa naj bi bil Laurin istega debla kot mesto v Noriku: Lauriacum (danes Lorch ob Donavi) ilirskokeltskega izvora. Pa še kraji Laurein na Južnem Tirolskem, Lauriano (Mortegliano) pri Vidmu, Laur, rudonošno gorovje Atike. Dalje gredo oni, ki najdejo sinonim v grški besedi Laura, prvotna cesta, je pa v dobi krščanstva lavra pomenila meniško skupino, ki ima skupni bivanjski prostor (npr. Lavra pri Kijevu) in ne onih menihov, ki vsak za sebe živi v svoji celici sam, samoten. Laurin naj bi bil oni, ki živi v samoti, torej neke vrste divji mož — kralj.

Ali naj navedem, da je v zgornjem Posočju (Bovec, Kamno itd.) Laurin hišno ime? Ima kakšno zvezo z divjim, samotnim Laurinom, kot jo ima Kurentov, Kureto, ki so le povezani s slovenskim bogom šal Kurentom?

Tu bi le podčrtal sličnost konca Laurina in Zlatoroga. Oba je uničil pohlep po zlatu, po bogastvu; tu in tam, na Komni in v Dolomitih, so Iliri-Kelti rudarili. Konec Laurina je tak, da se sam umakne in prepusti Seisero Ijudem. Zlatorog pa s svojimi rogovimi uniči čudovito raj ... ostane le še kamnita Komna podov (»laštv« po bovško) ob Triglavskih jezerih.

Slovencem, narodu zamudniku, je leta 1868 zapisal pripovedko o Zlatorogu Karel Dežman, zgodovinar, znan kot slovenski renegat še za živa (Laibacher Zeitung). Zapisal jo je, kot naj bi jo pripovedovali bovški pastirji. Pripovedka je mimo njegovega poročila užigala slovenski svet, ali vplival je le tudi Rudolf Baumbach, ki je v Trstu poleg Dežmanovega zapisa dobil še posebne podatke. Sodim, da je bil tudi v Bovcu sam... preden je spesnil in že l. 1875 izdal svoj ep.

Ta je nesel glas o Zlatorogu zlasti v nemški alpski svet. Da je bil v Bovcu, sodim po epu, saj v uvodnem sonetu posveča svojo pesem »mogočnemu Triglavu« ..., v katega osrčju spi siva pripovedka ..., ki se je razodela njemu — potniku. Torej je le-tod potoval. In še ep sam omenja gostilno matere Katro in hčerko Jerico v dolini, kjer se zbira »mladi svet iz vseh vasi in zaselkov in daljnih planin ob mostu čez Sočo« (20. nemška izdaja, Stuttgart-Berlin 1908, 81. do 84. tisoč, str. 19). V bovški dolini po vsem opisu, saj je glas o Katri šel milje daleč do Trbiža, Tolmina in Kobarida (str. 50 prav tam).

Pred prvo svetovno vojno sem še sam slišal, kako so starci Bovčani dom Katre in hčerke Jerice postavljali v Vodenca, ob sotočju Koritnice in Soče, kjer je bila gostilna in mostič čez Koritnico in Sočo: še letos (1977) mi je to potrdil A. Zagari, nameščenec Alp hotela v Bovcu, doma pa iz Vodenca. Baumbach za dogajanje svojega epa izbere bovško gostilno ob Soči. V epu samem obnovi pripoved o Zlatorogu in jo položi v usta lepe planšarice Špele na Komni (zaljubljena je bila v lovca iz Trente). S tem je Baumbach, kakor Dežman, položil pripoved v usta pastirjev, a ne bovških, saj je Komna bila bohinjska planina. Spela, pa še Jaka z Jerico so bili na Bovškem manj znana imena: Janez in Anka že, a le kot Ivanc in Anca.

Skratka: Baumbachovo jedro epa je sad njegove in nekaj najbrž že ljudske ustvarjalnosti. Gre za dogajanje v trikotu: planšarji — pastirji in planšarice s Komne proti trgovcem Benečanom — Lahom ob podjetni gostilničarki Katri z Jerico, ki v povezavi ljubosumja (Spela planšarica) in pohlepa po denarju spodnesejo Trentarja — lovca, čeprav so mu bele žene, rojenice, stale ob rojstvu. Da bi se Zlatorog umaknil in razdejal svoj raj samo zaradi enega samega zapeljanca, ki stoji tako samoten proti vsem?

Ni pa moči podvomiti o glavnem jedru, ki ga podaja Baumbach o kozlu z zlatimi rogovimi, o belih ženah in ga odpraviti kot pesniško potvrdbo, ki naj bi jo zakrivil renegat Dežman (10). Dvomi so močnejše zaživeli v petdesetih letih našega stoletja, potem ko je etnografska ekipa ljubljanskega muzeja slovenskih narodopiscev prehodila Bovško, zlasti Sočo in Trento. In v Trenti ni našla človeka, ne žene, ne moža, ne starega, ne mladika, ki bi vedel kaj povedati o Zlatorogu.

Sam sem se pred tem (1949 in 1950) udeležil dela ekipe v Slovenski Istri (Dekani in Marezige z okolico) in postal dober znanec njenega vodje, doktorja Orla. Bilo je na cesti po vrtnitvi iz Trente, ko me je ustavil in prvo, kar je bilo, mi je tako resno, obžaluječe povedal: Trenta ne pozna Zlatoroga. In zopet in zoper je to ponavljal v vseh variacijah kakor motiv v glasbi. Vem, da sem bil malo začuden nad njegovoj pripovedjo, ko sem sam v svoji otroški dobi toliko slišal o Zlatorogu. Bolj hudomušno sem zavrnil Orla, češ, da je »orel« prepozno preletel iz Ljubljane čez Gorenjsko in Komno v Posočje, da bi še našel starce in starke, ki bi še pripovedovali »pravce« mojih otroških let.

Bogme, saj je vendar Trentar Jože Abram že leta 1907 (izbor spisov, Moja Trenta, str. 112) zapisal kratko in jasno »o Zlatorogu ni sledu.« In to mi je Trentar sam povedal že v tridesetih letih, 1928—1929 sem bil večkrat njegov gost, zlasti 1. do 3. 1928, 24. do 29. 1929, pa še 19. 11. 1928, nato 15. 4. 1929, ko je tja iz Innsbrucka prišel mladi dr. Jože Pogačnik — blvši metropolit Slovenije. Abram ni bil nič osupel, ko Zlatoroga ni našel v Trenti; našel ga je pred tem kot kaplan (1899 prej in kasneje) v Bovcu, kjer je podpisanega krstil.

Naj dodam tu še pogled južnotirolskega etnologa Hansa Finka (7) (v uvodu zbirke pred 50. leti umrlega Johanna A. Heyla). »Kdor danes po južni Tirolski išče slične stvari — pravljice, pripovedke, najde le še suhe bilke.«

7.

Hans Fink v uvodu zbirke John. A. Heyl, Volksage aus Südtirol, Münster 1969.
J. A. Heyl, Geistesgeschichten — Alte guten Geister, Tyrolia, Innsbruck.

Saj, etnografi so prišli prepozno, ko so čez Bovško divjali že takšni viharji: prva svetovna vojna in so ljudje bili v begunstvu, stari so umirali od kraja; nato druga svetovna vojna z NOB, vmes pa fašistična žlota, ki je od Peči — čez Mojstrovko — Triglav na Bogatin [1934 in nato] gradila svojo utrjeno črto s potmi, mulatierami, da bi mogla v svojih krempljih obdržati vse Posočje pod Triglavom.

Sicer pa, ko je govor o Iliro-Keltih, ne gre samo za Zlatoroga, ali so ga poznali ali ne, gre za ves njihov duhovni kulturni svet. Ce arheologi odkrivajo svet njih tvarne (materialne) kulture, hiše, orodje, orožje, je vendar jasno, da so morali imeti svojo duhovno kulturo. V to ne spada samo verstvo, predvsem Zlatorog in njegovo čaščenje, spada še vrsta drugih sestavin. Ali bomo priznali ali ne, imamo pa le ostanek iliro-keltskih poimenovanj gora, voda, krajev. Ob tem je zadnje čase posebno zaslužen profesor Bezljaj. Še v živem jeziku, v narečju je našel drobne ostanke; glede Bovške smo jih nekaj že omenili.

Ali v duhovno kulturo spada še vse ono o divjih možeh in ženah itd. O tem pa ne govorí samo Bovška, govorí vsa Tolminska, zlasti Cerkljansko.

Ziva priča je France Bevk v svoji trilogiji *Znamenja na nebuh*, v povestitih Umirajoči bog Triglav in nekaj v Človek proti Človeku (prim. Primorska srečanja 1980, št. 20–21). Cerkljansko je bilo v zaledju Soške fronte — ljudje so ostali doma, niso bili begunci, Bevk je še l. 1914 učiteljeval v svoji ožji domačiji (Orehek — Novaki) in poslušal stare o divjem možu, o divjih robjeh, o zakladih. Divji mož (*Znamenja*) verjame še v stare bogove (kot glavni junak Umirajočega boga Triglava, za katerim stope celo zgodovinski zapisi o križarski vojski proti Kobaridcem, častilcem svetega drevesa in studenca).

Vloga divjega moža je v Bevkovih *Znamenjih* tako jasno očrtana kot potomci starih ne samo glede verstva, tudi po svoji ljubezni do prostosti, po svojem poznanju narave, časa, obdelave polja je učitelj mlajših pokolenj. Vse to sta Kos in Grafenauer nato potrdila za zgodovino naših prednikov, ki so se učili od staroselcev.

Slovenska zgodovina priznava Dežmana kot resnega, kritičnega moža proti otroško naivnemu romantikom slovenstva, kot je bil domišljavi Trstenjak. V pravi smeri je gledal in prav nič si ni izmišljal, če je napisal, da so pripovede o Zlatorogu pripovedovali bovški pastirji. Kje naj bi jo poznala Trenta in Trentarji, ki so poselili ta svet v dolini Soče konec 17. ali bolje v začetku 18. stoletja? Zelezna ruda, grofje Attems, pa »stari Trentar«, vikar Lucenberger (po rodu sudetski Nemec) so zgodovinske osebe, ko prvi Trentarji kopljajo in talijo Železno rudo.

In ko je bilo konec tega Železnegra paradiža, je stari Trentar, vikar Lucenberger med prvimi, ki se začne preživljati z ovčami in kozami in ima največjo čredo drobnice. Ne kozorog z latimi rogovimi, pravi kozli in koze rešujejo Trentarje.

Ce je Zlatorog ilirsко-keltska duhovna tvorba, je mogel živeti glas o njem med staroselci in predniki našega ljudstva. Zgodovina je omenila ostanke le-teh, ki so živelii kot Vlahi — Lahi ob novih prišlekih slovanskega pokolenja po dolinah. Ali še za Bevkom v tridesetih letih (M. Kos, *Zgodovina*).

V gorah je bilo drugačia. Ni imen krajev s korenom Lah. Paleolinguist Bezljaj (1 in 5 itd.) omenja ilirokeltske staroselce v gorah, v stranskih dolinah, kot Ladini — Reti Tirolske. Na Bovškem so (po iliro-keltskih imenih) Lepena — pri vasi Soča, Bavšica za Klužami, Moženca, v bližini teh smo že omenili Zajzera, tu naj omenim Rezijo onstran Kanina (istoimenko dolino poznata Južna Tirolska — po Retih). Vzhodna ožja Bovška med Romanom (Velikim vrhom) — Mangrtom — Grintavcem — Lepim špičjem — Krnom, to je bil svet, v katerega so se zatekli ostanki Iliro-Keltov, ko so njih stari predniki pod Bogatinom in po Komni kopali Železno rudo, v dobi ko je cvetel v Posavju Halstat. V Posočju pa Most z ostalimi zaselki. Trenta ni bila poseljena kot naselbina, je bila pa že znana kot planina. Tu v teh stranskih dolinah so živeli divji možje in divje žene.

Ob starem Trentaru »pastirju« Lucenberger je pa glede Zlatoroga važen »Trentar« prejšnjega in našega stoletja vikar Joža Abram, kaplan v Bovcu, nato vikar v Trenti, po rodu Kraševci, ki postane gornik in Gorjan.

Sodim, da je mož ob Dežmanu, Rutarju, edina resna priča za Zlatoroga, čeprav je zapisal (1907), kot smo že omenili, da v Trenti »o Zlatorogu ni sledu«. Je pa Joža Abram v svojem spisu, ki je izšel l. 1927 (8) zapisal: »pred desetletji je še živila med našim narodom na Bovškem in po Gorenjskem... najlepša slovenska pripovedka... o Zlat-

8. J. Abram, Pripovedke o Triglavu, Koledar Goriške Mohorjeve družbe 1927.

J. Abram, Moja Trenta, Zbiral J. Kragelj, Gorica 1972 (zbirka člankov, prvi je ponatis iz l. 1927).

J. Abram, nemški prevod tega v: Dr. J. Kugy, Fünf Jahrhunderte Triglav, Graz 1938.

Nemški prevod je dr. Kugy dostavil Abramu, takrat je že bil v Pevmu, in mu dodal še filmski posnetek slike Zlatorog za svojo knjigo (str. 232) — Triptihon V. Polli (Milano). Izvršil ga je Avg. Marega iz Gorice. Imel ga je ves čas na okenskem steklu v svoji sobi »vile Bohopomaj« (= župnišče v Pevmu). Tokrat je Abram ponovno pregledoval svoj tekst.

rogu... Iz nje dlhajo sončne planine, iz nje zveni vsa bujna domišljija prastarih časov.«

Abram je bil res romantično nadahnjena duša, ali ne tak, da bi si izmišljeval. Če tu poda Dežmana, ki govorí tudi o Bovški, kjer je Zlatoroga našel, je treba vedeti, in to zveni iz vseh spisov tega Trentarja, da je sam pridno brkljal med ljudmi o vsem, kar je zapisal. Spraševal je tega in onega, znal zbirati med pastirji in lovci, med starimi in mladimi, med moškimi in ženskami. Kako je znal govoriti celo s predšolsko dečo! Ve, kdor ga je obiskoval na Mostu in poslušal.

Omenil sem, da sem 1928 dosti z njim razpravljal, spoznal sem ga tam okrog leta 1924 na cesti, ko je prišel iz trentarskih gora obiskati očeta. Skoraj na istem mestu je bilo, kjer mi je še dečku mama pokazala moža — turista, ki je šel mimo: »Veš, to je dr. Kugy.« Trentar je vedel zame — študenta, krstil me je, moj stari oče je bil mežnar. In bi ne bil Joža Trentar, če ne bi pokazal ob prvem srečanju 1924, na vrh v ozadju bovških Kluž in vprašal — zvedel je že, da lazim po bovških vrhovih — »Kako se imenuje?« In povedal sem v njegovo zadovoljstvo prav: »Krnica.« Bovčani so napačno rekali Izgora (po gozdovih pod njo).

Če Abram piše, da je Zlatorog iz »zelo oddaljenih časov«, ni vedel in ni mislil na Iliro-Kelte. Vendar za Zlatoroga ni vedel le iz Dežmana (kot je zapisal 1926 v Koledarju GMD 1927).

Kot kaplan je tedensko moral v Kal, v Bavšico učit katekizem, in je še v letih, ko sva govorila (1928—1929) poznal lovca pastirja Kukča pred Klužami, starega Maticarja v Bavšici, Plajerja iz Koritnice, imenujem le nekatere, ki sem jih sam poznal. Pa Bovčane... Ko je leta 1926 bil moj gost v Bovcu, je klepetal z zadnjim slovenskim bovškim županom Melevšem — Ivanom Mraklčem (omenja ga nemški vodič Hessa (Maier) in naš Lovšin). Trentar je pa poznal še njegovega očeta starega Melevša. To za okvir Abramovega iskanja, pisanja in mimoogreda naj naveden, kako je vestno svoje pisanje popravljalo. V Planinskem vestniku 1906 je pisal članek »Na Zapotoku«. Gre za svet ob izviru Soče, »od tam po dolini Zapotnu pod Grintavcem in nato zopet omeni »gornje trentarsko dolino Zapoten«. Leto nato 1907 pa je že popravil v opisu Trente in zapisal »Zapoden« (glej pod 8 zbirko člankov Moja Trenta), kakor so Trentarji svet imenovali in ga še zdaj.

Ko Abram obnavlja po Dežmanu Zlatoroga, loči v svojem opisu med jedrom Zlatorogovega mita in poveštjo o trentarskem lovcu in še prav posebno podaja kot tretji del pripoved o zakladu v Bogatinu. Saj so zakladi že pri Bevkovi ločeni od Zlatoroga.

Glede tega se je oprl — bil je le kritičen — na zgodovinarja Simona Rutarja, kar je pisal v Planinskem vestniku (8) v letu, ko je kaplanoval v Bovcu. Simon Rutar zgodbu o Zlatorogu, kar zamolči. Bil je Tolminec in ni vedel bovških pripovedek. Piše pa kar obširno o zakladu v Bogatinu, ki ga ne čuva Zlatorog, pač pa triglava kača, in doda iz svojega, da so pravili Bohinjci, da je ključ do zaklada ne zlati rog divjega koza, pač pa triglavskga roža, ki zraste pod vrhom Triglava. To moram omeniti ob stoletnici rojstva O. Župančiča, ker so (glej pod 10) tudi v ljudskost »mogoče« slavisti podvomili in jo pripisali Župančiču samemu. No, to sodim, da je dokaz, da je tudi Župančič znal prisluhniti ljudstvu: o triglavski roži je slišal od Bohinjev, kot že pred njim Simon Rutar. Ime »mogota« je pač njegovo.

Seveda je Simon Rutar kot zgodovinar svoje dobe dodal glede jam v Bogatinu in mostu, ki pelje čez prepad (po pripovedki) razlago iz iranske mitologije. Nič takega ni danes mogoče trdit, Zlatorog in Bogatin sta daleč od vzhoda, od Irana, Babilona in tudi od Mojzesove kače v paradižu in Janezovega zmaja v Razodetu.

Ali treba je le podprtati, da nam Rutar sporoči o zakladih v Bogatinu, ki jih čuva kača. Omenili smo že, da Bevk govorí o zakladih, ki jih čuvajo divji robje. Ob Rutarjevi triglavski kači imamo pa v naših domačih hribih čisto sorodne domače podatke.

8. S. Rutar, Iz Bohinja čez Komno, Planinski vestnik 1899.
S. Rutar, Zgodovina Tolminske, Gorica 1882, str. 222.

10. T. Cevc, Pripovedno izročilo. O gamsih z latimi parklji, Traditiones, Acta Instituti Etnograf. Sloveni, 1973 str. 2.

Članek piše o gamsih z latimi parklji v Kamniških Alpah (s 79–96). Mimogrede prinese vse imena onih, ki so zadvomili v Deschmannovo poročilo in v Baumbachovega Zlatoroga. To ob A. Åkerčevem Zlatorogu. — Dežmane sta branila le F. Govsek in A. Ušeničnik.

Med novejšimi literati navaja J. Mahniča (iz Slavistične revije 3, 1950, str. 125), ki naj bi potrdil dvom prejšnjih, saj je »roža mogota« Župančičeva posniška tvorba. Tako poimenovanje triglavskga roža drži, a da so jo poznali Bohinjci, to trdi S. Rutar v Planinskem vestniku 1899, za njim navaja to J. Abram.

Tone Cevc je pa sledil M. Matičetovemu, ki je Zlatoroga ocenil kot »literarno mistifikacijo« na sestanku jugoslovenskih etnografov v Bovcu sept. 1971, saj pripovedka etnografska skupina Ljubljane v Trenti ni našla.

Kdor danes še hodi čez Gorlčico po Jelenji rupi (domača oznaka, ki je ni na specialkah) pride že blizu Černelskih špic do globokega žrela z večnimi snegovi; italijanska vojska je (1915—1917) malo nad njim zgradila cementno korito za napajanje mul. Se je živo ime tudi za to jamo »Linturnova jama« v bovškem narečju. Poprečno Izobražen bo za njo našel starega lntverja — zmaja, s katerim se je postavljala stara in nova prestolnica naše zemlje.

Da je mitološki znaj — lntver nadvse ogromna kača, sveta žival mnogim starim ljudstvom, drži. Naj omenim, da so bovške stare ženice mojih mladih let izpred prve svetovne vojne precej pripovedovalo o lntverjih in o kačah. Saj je bil Rombon tja do 1300 m višine leglo modrasov; kar v klobčicah so se znašli. Okrog leta 1908 je občinski sluga bovške občine Dolfo Feljev po višjih ukazih za vsakega prinešenega modrasa (v prečljeni palici seveda) plačal »25 soldov« (beri 50 stotin — vinarjev), da bi se ja zmanjšalo njih število. Škodovali so živini, zlasti ovcom in kozam, ki so jih radi posešali ob popoldanskem počitku — prežekovanju; marsikatero žival, ki se branila, zganila, so tudi ugriznili.

V pravljicah so pa ti modrasi, kače, bili že kar mali lntverji. Meter dolgi so so spuščali za nedolžno deco. Še večji so pa bili oni, ki so bili v službi »copernic« (čarovnic), ki so po Rombunu lezle za zdravilnimi in strupenimi zelišči. V prvi vrsti je bila znana »ščemerika«, katere strup je vsaj za mojega šolanja moral piti modri Sokrat. Stari Bovčani, moški in ženske, so pa imeli ščemeriko po ustih zlasti ob Izbruhih jeze in sovraštva. »Ti bom dal piti ščemeriko.«

Jame, žrela z imeni, ohranjenimi v imenoslovju, kot Lintvernova jama, so pač zelo starega izvora. Dodam še rože, triglavsko rože pri Rutarju, ona, ki jo použiva ranjeni Zlatorog, so najmočnejši starci izroži. V to zvezu spadajo zakladi, ki jih čuvajo ali divji možje, ali kače — zmaji; pri kralju Lavrinu ima podobno vlogo zlasti škrat Partschöt. Vse to pa govori o neki kulturi, ki ima svoje poglede v verskih zadavah — o tem govore miti — družbenih, saj posegejo v vse žitje in bitje človeka, v delo same celo, saj so pač rudo kopali in s tem iskali zaklade; v zdravje človeka, ko nam govore o zdravilih in škodljivih rastlinah. Z vsem tem so se pa ukvarjali keltski svečeniki — drudti.

Vse to je ostanek davnih, davnih dni, ko so še staroselci Iliro-Kelti prebivali v naših dolinah Posočja. Tega pa Simon Rutar in Joža Abram nista mogla še zapisati.

Da je J. Abram visel na vsem tem, misil na to, nam najbolje dokazuje delo »Zlatorog«, igra (založila Drama Ljubljana 1939). Ljudska igra, kakor je tudi Zlatorog duhovna tvorba davnega ljudstva, a Joža Abram jo je hotel posredovati našim ljudem, ljudem naših dni na svoj način.

Rad bi obudil vse ono, kar je gorelo v duši vellkega Kraševca, učenca Janeza Evangelista Kreka, prijatelja Otona Župančiča, kateremu je nosil teran (še v letu svoje smrti 1938) in mi je takrat rekel, kje bi pa mogel peti:

»Moja duša je židane volje
kot bila bi pila kraški teran...«

»Jaz sem mu ga nosil.« Tudi »Znamenje« Otona Župančiča bi ne bilo, če ne bi bilo Joža Abrama, Trentarja. Župančič ga je v Trenti obiskal, šel po zgornji soški dolini od Kala proti Soči v Trento in gledal znamenja nesreč.

Zaključim ta odstavek z misljijo, da je zelo težko povedati, kako je »tradicija« izročila skozi 40 do 50 generacij staroselcev in naših prednikov prinesla Zlatoroga, dokler ga ni Dežman zapisal. Seveda so starci pripovedovalci marsikaj pomešali, ali treba je le verjeti v jedro, četudi ni pisanih dokumentov. Tudi F. Bezljau (5 s. 99), ki piše: sožitje, »simbioza s staroselci je trajala v goratih predelih različno dolgo, ponekod skoraj tisočletje«. V ravnih pa skoraj ne moremo govoriti o njej. Prišlo je do sožitja in celo do zlitja. In še doda, da ne gre za zlitje s kakšno mestno kulturo, ki jo ti staroselci niso imeli. Bili so pač še gorjeni, kar so potem posredovali vsem iz zgornjega Posočja, to svojo kulturo. Njen dragulj je Zlatorog — kozorog z zlatimi rogovi.

Ni pa na slovenski zemlji edino Komna, raj pod Triglavom, o kateri pripovedujejo, da so tam domovale bele žene, bele koze z belim kozom. Vsaj neki migljadi so še ostali, ki kažejo tudi na ostale gore. Omenili smo že Cerkljansko in Franceta Bevka. Pripovedujejo, da so v Kamniških planinah tekale bele koze z zlatimi parkeljci. Pa Rezija, onstran Kanina, sosedna Bovška, kjer se je še v zadnjih časih »pripovedovalo o kušetu« — kozlu z zlatimi rogovi (10). Razumljivo, če so že rodovi Ilirov živelii preko vseh Alp do Soče in imamo tam na južnem Tirolskem ostanke Retoromanov, Ladine, so bili sosedni Furlani nekoč edini mejaši slovenskega ljudstva na zahodu. So pa najštevilnejše, najmočnejše ljudstvo retoromanskega jezika. Reti, Karni se niso polatinili v dobi rimske

okupacije, govorili so še svoj jezik. Avstrijski zgodovinar Rudolf Egger (11) kratko, jasno, odločno trdi, da polatinjenje ni bilo več možno, ker Rim ni imel več moči, ne fizične, ne kulturne za tako delo... Naši slovenski zgodovinari preveč latinijo, prehitro.

Šele tekom stoletij po Rimljanih in to pod vplivom krščanstva, ki je poslalo svoje misijonarje tudi med robove Iliro-Keltov, je prišlo do tega, da so že, kot pod Rimljani, v svoj jezik privzeli vedno več besed vulgarne, ljudske latinščine. Prišlo je do mešanja. Po stoletjih je pa že cerkvena latinščina vedno bolj vdiralna v iliro-keltščino in prišlo je do retoromanskih jezikov, sorodnih, ali le različnih Ladinov v Švici, druge skupine v Južni Tirolski, in Furlanov v Karniji in južno od tod.

Staroselci naše zemlje pa so po Bezljaju vsaj na Banjški planoti govorili svoj jezik še do 12. stoletja. Bili so potomci Venetov, ki so ostali v gorah, saj je ime Banjšice, kot Benečija, Benetke, v zvezi z Veneti. Nato pa so se zlili s slovenskimi sosedji, ki so bili v večini.

ILIRSKO KELTSKI ZLATOROG — BOŽANSTVO

Mit, pripovedka o Zlatorogu je, kot smo rekli, razlagata naravnih sil, moči, skrivnosti. Da so Iliro-Kelti častili tudi živali, Zlatoroga? Gre tu za neko miselnost starih, moderno bi rekli mentaliteto, ideologijo, ki je nujno živelata v teh preprostih ljudeh iz roda v rod.

Ze pogled na kozoroga, ki povsem prekaša nam bolj znanega, a manjšega, čeprav tudi zelo hitrega gamsa, je čudovit. Kaj šele za preprostega staroselca, ki je gledal razvitega samca. Splošno trdijo biologi, da so v onih časih zveri in živali bile večje; kozorog je bil nad pol drugi meter visok, prav toliko dolg, pa čudoviti rogovi, dolgi do sreda hrba (14), ki so tudi merili svoj meter. Nič čudnega, da je bil zaradi svoje hitrosti tako nedostopen, da je le redko prišel pred oči smrtnika, da ga je ta dvignil med nesmrtnike. Kot govor priovedka, za Zlatoroga ni smrtni. V roži mogoti ima stalno zdravilo, ki raste iz njegove krvi.

Taka je miselnost ljudi, ki raste iz mita. Ali brez dokaza ni, da je taka miselnost obstajala in da je mit sam živel.

Kozoroga najdemo ovekovečenega na situlah, ki jih je poznal že Hallstatt. In »najstarejši situlski spomenik je s kozorogi okrašen pokrov iz Stične«. Tako govor v situlah umetnost mladega Hallstatta. (7. do 4. stol. pr. n. št. F. Knez pod 1). Ta se konča z vdom Keltov, tako v Posavju, kot v Posočju.

Ona klasična situla iz Vača, ponos ljubljanskega muzeja, ima kar cel spodnji rob živali — med srnjadjem, risom, je videti še kozoroga (13). Občutek imam, da tudi marsikatero stilizirane gazele, kot piše Knez, niso gazele, za naše kraje tuje živali; pač pa stilizirani kozorogi, svete živali in zato ovekovečeni na situlah.

Tako je tekla tradicija o kozorogu (z zlatimi rogovi) od Halstata do rimske dobe, čeprav so situle končale. Odkritje noriške prestolnice na gori Stalen (nemški Magdalensberg) severno od Gospovskega polja med rokavom Gline in Krke, je kar zelo visoko — 1058 m nad morjem. Pod vrhom je bilo zgrajeno središče noriškega kraljestva, kot sodijo sedaj arheologi, zgodovinarji. Za njim pa (po 16. letu pred n. št.) sedež rimske provincialne uprave, ki je Noričanom postila nekaj samostojnosti.

Lega je kar ilirska: visoko med dvema gorama, nekaj pod vrhom je, tipična za ilirske naselbine. To smo videli na Mostu, Tolminu, Kobaridu in pri domnevni naselbini pri Bovcu. V Stalenu je bil odkrit celo sveti studenec in to v sejni dvorani sami. Sveta gora, svete vode, studenci. Sveti živali, kozorogi.

11. R. Egger, Die Alpen als Staatsgrenze und Völkerbrücke, Konstanz — Stuttgart 1966. — Tu trdi, da rimska sila ni bila več zmožna latinizirati celotnih ljudstev.

R. Egger, Führer durch Ausgrabungen..., auf dem Magdalensberge, Klagenfurt 1957.

G. Frau, La prima storia sociolinguistica del Friuli, Studi Goriziani XLVI/1977 str. 25—34.

Trditve, da Karni začnejo postajati bilingvistični z nastopom krščanstva. Ob materinem ilirsko-keltskem jeziku se pojavi vulgarna latinščina. Tu so začetki furlančine. V obdobju Langobardov, do konca obdobja patriarhov furlančina dozori.

Dodajam, da je bistri lingvist Hieronim že opozoril pri sodobniku patriarhu Kromaciju, da je pisal — govoril »iljudski jezik«, čeprav še latinski.

12. F. Tumler, Das Land Südtirol, München 1951.

A. Gabršček, Narodne pripovedke o Soških planinah I., str. 26, II., str. 29, Gorica.

13. V. Stare, Pravzgodovina Slovenije, Ljubljana 1971 (vodič za razstavo v Mestnem muzeju).

14. T. Svetina, Na kozoroga, Koledar Prešernove družbe 1978, str. 88—90.

Odkritje noriške prestolnice na Štalenu je na zemlji, ki je etnično koroška, slovenska. Največja zanimivost za nas je, da so arheologi našli latinski napis iz rimske dobe med odpadnim stavbnim materialom, ki pravi (poslovenjen): Žrtev kozorogu je pod konzulom Gajem Vibijem Postumom... izvršil novembra Galus. In še navede, da je za sveče, vino in pecivo z miro potrošil funt (11).

Zgodovinar Rudolf Egger doda še v vodniku nadaljnje pojasnilo glede kozoroga. Pred tem pa omenimo tu še posebej: ta Galus (Galec — torej Kelt) je že postal pristni rimskega državljan, ki piše latinski. Egger pa nam pove, da je kozorog v živalskem krogu (zodiaku) znamenje za mesec od srede decembra do srede januarja imel svoj pomen za Rimljane. Začetnik rimskega cesarstva princips — prvak Augustus je namreč prav kozoroga cenil kot začetnika svoje obnove rimskega imperija. Svojo zamisel je povezel s 23. decembrom, torej s časom zimskega sončnega obrata. Avgust je menil, da je njegova obnova usodno povezana z vzponom sonca. Rasti mora tako, kot raste, se vzpenja sonce. Simboliko tega je noriško ljudstvo razumelo še po svoje. Galusova žrtev govorji za to. Saj je Iliro-Keltu bilo sonce sveto, najvišji bog ob materi Noreji. Tako je Galus častil sonce, s kozorogom pa počastil še Avgusta samega. Bil je pristen Rimljani, predvsem pa pristen Noričan, častilec sonca in kozoroga.

Nič čudnega, če je bila na Štalenu najdena, sicer razbita, »častna plošča osmih keltskih plemen« (prvi so Noričani), ki je bila vzdiana v reprezentančno hišo z napisom: Juliji, hčerki Avgusta, ženi Nerona (Tiberija) Noričani, Ambilini itd. Svojo hčer Julijo je Avgust leta 2. pred n. št. razdelenil, izobčil Iz cesarske družine zaradi razuzdanosti. Omenili smo že, da je pesnika Ovidija oboževala zaradi njegovih ljubavnih pesmi (Amores, Ars amandi itd.). Tudi on je bil nato izgnan v Pont. Napis je moral torej biti postavljen pred letom 2 in po letu 11 (pred n. št.), ko se je poročila.

Ilioreltska plemena so tako počastila Avgusta in Julijo, saj prav z Avgustom začenja čaščenje državne oblasti, ki konča prav kmalu v pobožanstvenju vsake cesarske osebe, ki je itak bila ob sodni oblasti nosilka svečeniške oblasti. Priznavanje rimske državne oblasti je bilo vezano s priznavanjem rimske državne vere, ni pa branilo podložnikom, začenši s samimi Rimljani, da ne bi imeli še svojih bogov. Tako so ilioretska plemena mirno častila tudi svoja božanstva od najvišjega sonca — zemlje, matere Noreje do svetih gora, voda studenčev, živali.

Če je tako živel, mislil civilizirani Galus, v glavnem središču Noreje, koliko bolj so svoje tradicije, mite spoštovali manj civilizirani Kelti, Veneti, Karni po svojih samotnih gorskih dolinah.

Odkritje na Štalenu, ki prikazuje čaščenje cesarske oblasti ob domači vernosti, zvestobi Soncu, kozorogu, nam to jasno potrjuje.

Da bi kozoroga ne poznaše doline zgornjega Posočja, ostale gorske doline? Če je prav tu bil doma! Sej smo že omenili, da so tekle steze, poti Ilirov in nato Kelrov, ki so vezale tudi oddaljene kraje. Posočje ni bilo daleč od Stalena. Ne samo to. Zdi se, da je v dobi noriških samostojnih kraljev sploh spadalo pod Norik. Zadnje leto so arheološka izkopavanja kot pri nas tudi pri Briksnu na Južnem Tirolskem (16) prinesla na dan noriške kovance in sklep arheologov in zgodovinarjev je, da je tudi ta zemlja bila del Norika, saj je po reki Dravi imela preko razvodja do rek Eisack in Lahek, lep dostop. Kaj šele Posočje, toliko bliže po Kanalski dolini in Zilji.

Bovški staroselec je vedel za pot v Norik čez Predel, najbrže celo čez Rimsko sedlo (pri Mangrtu) do belopeških Jezev, pa dalje ob Zilji, Dravi na Stalen med Glino in Krko. To je dosti krajsa pot kot pa po Dravi — pustriški dolini na Tirolsko. Pot po Nadiži in zgornje Posočje čez Bovško je bila še bližnjica med Akvilejo in Norikom v primeri z glavnim k Tilmentu, Beli in Kanalski dolini.

Dragocenost noriškega železa, ki je šla iz Štalena proti Akvileji in Rimu, je tu imela najugodnejšo pot iz dveh razlogov: prvič — Akvileja je bila pristanišče in z ladjo po morju je bila zvezra lažja in cenejša kot po suhem. Drugič — železni izdelki po svoji količini niso bili takoj obsežni, da bi ne mogli iti preko predelskega prelaza. Za te izdelke je že keltska štalenska gospoda iz Italije prejemala zlasti rimske — italske luk-suzne predmete. O tem pričajo na Štalenu zlasti številni grobni napis s keltskimi prilinkami, vključanimi v kamen; gre za boljšo družbo višjega stanu.

Da je stari prebivalec Mostarskega centra, še bolj oni iz Kobarida, Bovca igral povsem svojo vlogo, je razumljivo. Bila je podrejena, gorjani so bili poganjači tovornih

15.

B. Grafenauer, Slovenci na zahodni meji, Koledar Prešernove družbe 1978, str. 97 do 107.

16.

Stufola pri Brikanu. Arheološka izkopavanja od železne dobe do rimske. Dolomiten 31. 10 — 1. 11. 1977.

živali, morda samo nosači dragocenih predmetov, nožev, sekir, britev. Ni bilo lahko prenašati težka bremena čez predelske strmine od čolnov, drevakov v Koritnici, k onim ob Ziljici, ali zaslužili so le, da so laže živeli.

Ali ni prav pri teh gorjanih, ki so po tradiciji poznali bližnjo in daljno preteklost, živilo izročilo, da so njih predniki tam pod Bogatinom, gorl nad Lepeno po Komni še kopali rudo, jo topili, kovali nato doma železo. Pri starih je zrasla miselnost o »lepih, starih časih«, kot vedno, »ko se je bolje živilo«. Zrasla je misel na raj pod Triglavom, pod Bogatinom... ko so sami kopali rudo, imeli svoje železo. S prihodom Kelov, novih gospodarjev, pa se je vse spremeno. Osredotočili so se na Norik, ki je bil bogatejši z rudo. Pripovedovali so vse to iz leta v letu, iz roda v rod, na potek ob tabornem ognju, doma... Morda je bolj domiseln pripovednik dodal to in ono, dokler ni vstal čudoviti raj belih žena, belih čred s čudovitim kozlom zlatih rogov.

Da so prišli posamezniki celo do Retov... v Recijo (Tirolska), zvedeli za raj tam, na planini Seisere... Sicer so te Rete srečevali na Dravi, ko so šli na Štalen, center Norika, tako eni kot drugi.

Končajmo ta odstavek zelo kratko, ne z našimi razmišljjanji. Povejmo, da so si zgodovinarji, ki se ubadajo s prazgodovino, kar edini, da ljudstva Alp že v dobi bronja, ne samo železa starega in cvetočega halštata, pa najmlajšega obdobja latena, že našli pota preko alpskih prelazov, hodili daleč na sever po jantar; pa sol na solnograško zemljo, ki je po Hallstattu dala ime železni dobi. (17) In bili so ti staroselci Ilir-Kelti pa najgre za naše Venete ali Karne, ali za Rete, ljudje odprtih oči in ušes. Poslušali so, spraševali, kar so opazili in zvedeli, si zapisali v svoj spomin. Povedali nato tudi dalje... Ni tu mesto, da bi pisali več o starem izročilu, tradiciji.

ZLATOROGOVO KRALJESTVO — BOVŠKA KOT SREDIŠČE

Preupstimo zopet zgodovinarjem, ki trdijo, da so zlasti v prazgodovini med ljudstvi srednje Evrope, zlasti Alp, nekatere podobnosti, odkod so prišli, kako so hodili. Podobnosti v gradnji naselbin, samih koč itd.

Stari še danes sila dosti dajo na zunanje podobnosti. Grem mimo ali omenim trditve, ki jih še mladi ponavljajo glede podobnosti otrok s starši in iz zunanje podobnosti (»obraz je izrezan po starem očetu« itd.), sklepajo na notranja nagnjenja, na temperamente, kar še včasih drži. Na duševne lastnosti razuma in srca, kar pa že gre dostikrat mimo.

Tu bi omenil podobnost o načinu naselitve Ladinov in naših gora Posočja in Gorenjske. Ladini so žive in še žive v samotnih dolinah, dostikrat v samotnih hišah, kot so zaselki vasi Soča, Bavšica, Moženca. Drugod so raztresene po grebenih desno in levo nad dolino. Tu mi vstajajo pred očmi naše vasi, zaselki Livka, Golobi, Ravni po Kolovratu. Ali pa pod vrhovi, tako tudi Ladini, kot naši ljudje v Drežnici, na Libušnjah, Vrsnem, v Kmu.

Gre pa še za več. Že pogled na zemljevid nam pokaže, kako je Lavrinovo kraljestvo na planini Seisere pod goro Schlörn nekam le podobno Komni s Triglavom v ozadju.

In še Seisera in Schlörn, ta neke vrste center vseh onih dolin, ki jih še danes naseljujejo Ladini: Grödental, Gadertal, Buchenstein-Fassatal, oddvojen je le ladinski otok pri Ampezzu, kjer pa kot v dolini Fassa že prevladuje italijanski jezik.

Ladini so samotni gorjani, mnoge so Bavarci, ko so vdrli v Južno Tirolsko in Pustriško dolino, prisilno ponemčili. Ko so nemški fevdalci načrtno poselili Nemce, Ladine pa izrinili v stranske doline, da so postali »divji može in žene«, kot smo že govorili o Bovški. Tako so izrinili Ladine iz doline Eisack in iz Pustriške doline, kjer so bili sosedje naših prednikov Slovencev. Proti tem so pa Bavarci in to leta 612 zasekali in izgrebli »pas pustote« (Ödelandgürtel), kot piše še živi Eugen Kühebacker (19). Isti avtor že omeni, da se domovi blivših Nemcev in ponemčenih Ladinov še danes ločijo od blivših Slovencev, ki so že tudi le nemško govorči. O tem ve nekaj že tudi omenjeni Fr. Tumler (12).

Štiri ladinske doline se stekajo k Seiseri — Schlörn. In Komna — Triglav Zlatorogovo kraljestvo, pozna tudi štiri: Bovška preko Lepene — Trente, Kobariška tam od Krnskega jezera in Bogatinskega sedla, Tolminska po Tolminki, Zadlaščici proti Bogatinu in še Gorenjska s toliko dolinami, da omenim le Bohinj. In še razširim Zlatorogovo

17.

Aquilula e l'arco alpino orientale. Atti della VI settimana di sturi aquileiesi 1975, Udine 1976.

Članki o prazgodovini: F. Vomviller in J. Sašel. Politični in etnični pregled 2. stol. pred Kr.

kraljestvo prav tja do Kranjske gore in Planice, saj imamo tu toliko ilirsko-keltskih imen, od Tamarja, Nadiže do Mojstrovke, da se sklicujem zopet na Bezljaja.

In še nekaj ima ta svet sličnega s kraljestvom Lavrina in njegove Seisere. »Igra barv alpskega žarenja na tem gorskem svetu«, piše občudovalec Dolomitov (18) »pričara z vsakim tem pojavom spomin na pripovedko kralja škratov Lavrina (Rosengarten).«

Zdi se mi, da je to doživljal tudi naš staroselec, ilirsko-keltski prednik, ko je vstopal na Bovško polje, prav za prav že prej, tam ob slapu Boke, ki jo je ša on poimenoval, ob pozni večerih, ko je sonce, zanj Sonce (če bi znal pisati), zahajalo za Breški Jalovec in Babo — tudi to je še on krstil — v grebenu Kanina in se zazrl v zadnje žarke, ki so osvetljevali vzhodno verigo Julijcev od Ozebnika preko Grintavca tja do Lepega Špičja. Jih je že kdo danes gledal prav z istega mesta ali z Bovškega polja, kako so se kristalno svetili vsi imenovani vrhovi, pa še zlasti Triglav v ozadju in Krn nad Slatenikom ob zadnjih poljubih sončnih žarkov. Postajali pa vedno bolj sramežljivo rdeči, kot je nebo vedno bolj večerno temnelo v modro, da prikrije zadnje Sončne poljube Zemlji, ki se v vrhovih vzpenja k njemu.

Če se Lavrinov raj, planina Seisera s Schlörnom postavlja z rožnim vrtom Dolomitov, v katerih kamen, šlernski dolomit, že vleče malo na rumeno rdeče, se tudi Zlatorogov raj lahko postavi s svojim svetlim žarenjem prav s skladu v vrhovih nad Bavšico, zlasti še njen kralj Grintavec s stenami Špičja tako beli, beli. Seveda oči je treba odpreti, popotnik, ko zreš tja v Zlatorogov raj. In postati. Zlasti v pozni jeseni in spomadi, ko je nebo čisto, traja ta predstava kar dolgo. Postati, zlasti če stopiš malo više po cesti ki pelje iz Bovca proti Plužnam, pod Prestreljenikom in Kaninom in prisluhniti. Ne slišiš, kar sem in tja zvene, tu tiše, tam glasneje, melodijo kosov, ki pojejo svojo večerno pesem, kot da molijo stari keltski druidski svečeniki... v čast Sonca, Bela, Belena, ki je imel svoje svetišče v rimski dobi v Akvileji.

In če boš še postal, da mrak od vzhoda pričara prvo temo, se bo ogasil tam gori nad Zavrelnom. Iz skal pod Rombonom »guli« (bovški naziv za veliko uharico) in od samotnih hlevov — pristaj, raztresenih pod Robom, bo odgovarjal tekmac; vmes pa še zvenel »čiuk, čiuk«, malega čukca iz Bovca.

*****

Zlatorog in Zlatorogov raj, ne, to ni samo neka »pravca« naših starih očetov in mater, ki smo jih tako verno poslušali ob večerih, še manj pravljica, ki jo radio Ljubljana posilja ob osmi uri zvečer deci kot zadnji pozdrav, preden jim sen zapre oči. Kar zamislimo se malo v stare Iliro-Kelte, v stare in mlade, kako so spoštljivo poslušali, gledali vse to. Zanja je bila to stvarnost in ne pripovedka. Živa narava.

Stvarnost tudi za naše prednike, ki so govorili, že ne popolnoma isti, pa vsaj podobni jezik kot jaz in ti. Sprejemali so Zlatoroga Iliro-Keltov kot stvarnost, saj je njih bog Svarun, Sventovit — Sonce bil kot Bel — Belen in Triglav, sveti vrh najvišje gore. In Perun, bog bliska in groma, kot Tarem Galcev ob Hesusu in Teutesu (oče ljudi) neka ilirsko-keltska kraljica Galcev. Mislim tu na Sventovita in krščanskega sv. Vida, ki naj bi po nekaterih starejših etnografih zamenjal prvega. Še bolj pa na one stare Kobaridce, ki so častili sveto drevo in studenec še pozno v našem tisočletju in priklicali iz Čedada celo križarsko vojsko (beri Franco Bevk, Umrjački bog Triglav).

Pa pustimo vse to. Danes ko se na široko piše, govoril in govoril, kako smo mi moderni, ne več, saj taksi so hoteli biti tudi že oni v prejšnjem stoletju, mi smo že »ultra moderni«, »progresivni«. In? Izmaličili smo naravo, da se bojimo za zdravo pitno vodo, da nimamo tam, kjer je največ tovarn (Ljubljana, Jesenice, Zagorje itd.) čistega zraka, ki bi ga lahko vdihovali. Ustavimo se ob star stvarnosti naših starih, najstarejših, imeli so spoštovanje pred stvarnostjo — naravo, ki jo je hipercivilizacija skvarila. Bi le bilo prav, če bi ob spoštovanju, ki so ga imeli starci za stvarnost, obudili tudi nekaj stare miselnosti?

Izrek starih: »kri ni voda«, velja. Zgodovinarji trdijo, da so se iliro-keltski staroseci utopili v slovenskem ljudstvu. Opirajoč se na imenoslovje voda, gora, krajev (gl.

18. G. Langes, Ladinien, Bozen 1966.

H. Becker, Das Land zwischen Etsch und Plave, Geograf. Institut, Köln 1974.

P. Ortner, Ch. Mayr, Südtiroler Naturführer, Bozen 1977 (glej tu Schiern in planina Seiser (str. 145—152) Dolomiten 25. 1. 1978, Alte Bergwerke — ruda na Seiseralm).

19. E. Kühebäcker, Die Hofmark Innichen, Innichen 1969 Südtiroler Wirtschaftszeitung, 17. 2. 1978. Selsoralm — skrb za ohranitev naravne lepote tega naravnega parka.

Bezlaja) je prav v Posočju ostalo še precej starih. Ali se ne bo pretakala še kakšna kaplja njih krvi v Gorjanih Posočja, Gorenjih Bohinja? Če ta ne, vsaj malo njih duha?

Zlatorog, to je svet naših gora s Triglavom v ozadju. Svet Komne in skale, vrhov, zgrajenih iz njih, v one čudovite višine modrega nebja, ki pa zna potemniti, zavit v megle in oblake vse vrhove in jih pretresati vse do podnožja v bliskih in strelah.

Zlatorog, svet rože mogote, čudodelne triglavске rože, ki daje nesmrtnost. Roža med rožami v preprogi zelenih trav. Med rožami vseh barv, tako živih, nasičenih. Le glej modre cvetove vseh vrst, od onih malih očesc pomladanskih zaspanskih, ki komaj kukejo iz trave, do velikih, visokih encijanov. Kje se z njihovo modrino more kosati planinski lan? Barve neba. Pa vsi rumeni cvetovi, ob planinski vetrnici avrikel... Barva sončnih žarkov. Kje so besede, da opisuje vse rdeče in rožnate barve sleča, pa kokorika v pozni jeseni. Vse bele, od zvončkov v podnožju gora, v višinah do pozibavajočega se beloga maka, ki mu belina že prihaja v rumeno. In vse preproge krečnic — saksifrag, razprostre čez stene ob stezah v vrhove.

Zlatorogov svet gora... Gozdov. Pripovedka govori o šumečih gozdovih. O šumenu smrek, jelk, o ščetu macesnov; zdi se mi, da so ti, macesni, ki so šli najvišje v vrhove, danes samotarji. Gledam vas, samotarji, ob poti z Višarji na Lovca nam nasproti Višu in Poličku Špiku..., ko gledaš, nasproti, na severu svet Zilje, Drave, na vzhodu Mangrt in Jalovec.

In v tem gorskem svetu so še danes v nižinah srne, v višinah pa gamsi. Planinski zajci in čudoviti divji petelinji.

Zlatorogov svet je svet čiste narave, čistega zraka, čistih slapov, voda v jezerih.

V ta svet spada človek svoje vrste — gornik. Človek, ki pozna tudi v svojem duhu tri dimenzije. Ni vse širina — dolžina, površje, površnost...

Treba je v višine, da spoznaš globine. Je to svet sanj? Zaradi mene, naj bo. Zame je stvarnost — živa narava. Hočem živeti, živeti... kot nesmrtni Zlatorog.

Ti ne? Reci: »Tudi Jaz.« Ali slišiš, kako naju pozdravlja svet višin, Zlatorog izpod Komne s Triglavom. Slednji človek slovenske zemlje, če se le malo vzpne v višino svojih najbližjih hribov, gora, bo zagledal bliže ali dalje Triglav.

Ali ni postal v naših dneh simbol svetlejših časov, širših dalj, ko ga je osvobodilno gibanje vzelo za svoj simbol.

EPILOG (ALI UVOD)

Kozorogi so se vrnili v Zlatorogo raj in to pred leti, na Komno pod Triglav. Sedaj jih je dobila še Bala v bovški Bavščici (1978).

Kaj pa Zlatorog? Kozorog z zlatim rogovjem? Tega so prav v času povratka kozorogov »ustrelli« slovenski narodopisci (etnografi ali etnologi; o tem si niso edini). Ugotovili so, da je vse o Zlatorogu napisano, skomponirano; vse, kar se o njem pripoveduje, »pesniška mistifikacija« (po našem ponaredek) prejšnjega stoletja. In literarni zgodovinarji in nekateri zgodovinarji so to sprejeli.

Da bi še bolj držalo tudi za neslovenski alpski svet, so to sodbo razširili preko muenchenskega založnika dr. R. Trofenika, ki je ponatisnil ep Zlatorog nemškega Baumbacka. Je mistifikacija povzročil že Karel Dežman (pozneje Deschmann)? Krv, nekriv, ki je prvi prilobil v nemščini zapis o Zlatorogu, kakor so mu ga pripovedovali bovški pastirji? Ampak pastirji, lovci so govorili še in še... Dežman je navdušil (inspiriral) Baumbacha, ki je takrat živel v Trstu, da je zapel svoj spev o Triglavu, Komni in o Zlatorogu.

Etnografija, etnologija in z njima slovensko narodopisje je znanstvena veja zgodovinopisja. Napreden človek mora znanstvene ugotovitve sprejeti, drugače je nazadnjak (reakcionar), konservativec, kvečjemu te prizanesljivo ocenjo kot romantika stare šole. Drži? Drži?

To pisanje tu o Kozoragu z zlatimi rogovi noči ne kritizirati, noči polemizirati z etnografi, etnologi..., še manj učiti. Je le zapis.

Govori pa tistim, ki se po starem ljubijo zemljo, ljudstvo, njegovo preteklost. Bogme, ne gre za širšo Slovenijo, za vse njeno ljudstvo, gre predvsem za zgornje Posočje, pa se za Bohinjski kot, za Komno, za Triglav..., ki se ga pa le vidi skoraj z vseh višin širne slovenske zemlje.

Hoče povedati, da je Zlatorog živel, živel kot pripovedka — mit, v pripovedi naših starih rojakov in sprejeli so ga od prednikov, ki so živeli v tem kotu, od starosecev.

Gre za ilirsko-keltsko ljudstvo, najbrže za ilirske Venete, noto za keltske Karne, ki so prve podjarmili v 3. stoletju pred našim štetjem. Od teh starosecev so naši

predniki slišali mit o Zlatorogu in še marsikaj drugega. Sprejeli so ga kot svojo pripovedko, ki je šla od ust do ust, iz roda v rod... Pripovedovali so ga ob večerih, zlasti moški svet; pastirji in lovci tudi po planinah, vse tja do morije prve svetovne vojne, ko je Soča »krvava« stekla... in tekla kar dve leti... Razbiti domovi trgov in vasi, razkrita polja in planine, pa doba pod Italijansko — fašistično zasedbo in...

Čas so se med 1915 in 1945 tako spremenili, večina starih pripovedovalcev pravljic je med 1915—1919 pomrla... Res, v tem času je pripovedka o Zlatorogu umirala, umrla...

Ali živila je do napada Italije na Sočo in Krn in na Komno. Seveda, med potjo skozi čas, skozi stoletja so se marsikaterje važne in nevažne podrobnosti izgubile. Prenekaterje so se spremenile. Pa še novi dodatki so zrasli. Pripoved marsikaterega našega sivega lovca, pastirja, ki je imel fantazijski polet, je šla v razlage in dodatke. Ali jedro, bistvo Zlatoroga je star ostanek, zelo, zelo ozkega kroga ljudi, zlasti vzhodne bovške »jame« (ljudski izraz), od koder je preko Koritnice, spodnje Soče in zaselka Lepena Komna bila in je lahko dostopna.

Zakaj bi ne hranili tudi samo ostankov pripovedk. Gre za drobce duhovne kulture starih, za njih gledanje, mišljenje, verovanje, pripovedovanje, ki jih je zdrava pamet starih očetov imela za vredne, da jih ohrani, predaja sinovom in hčeram iz dobe v dobo kot ustno izročilo.

Če je ljudstvo to ohranjalo, ali s tujo besedo konserviralo, jih hoče pisec teh vrstic tudi ohraniti, konservirati. Pa naj bo konservativen. Verjame v staru ustna izročila. Ali ne brez sodbe in ocene.

Da smo si na jasnom: gre za ostanke mita o kozorogu z zlatimi rogovi. Ne za pripovedovanje Baumbacha v epu Zlatorog. Se manj za ep našega Anton Aškerca ip., za opero Zlatorog skladatelja Parme. Vnaprej je treba pustiti ob strani kot dodatek časov, skozi katere je pripovedka tekla, vse žive osebe od trentarskega lovca z njegovo puško, ki se okrog tega zapletajo tam v oni krčmi v Vodencah pod Bovcem z beneškimi trgovci vred.

Ali zlatorogi kozorog s svojo belo čredo, Komna, kjer jo pase, kot planinski raj... Da je neranljiv, neumrljiv, ko použije čudovito zdravilno zelišče... — Drudli, duhovni stariki Keltov, Galcev, so zlasti potem, ko so izgubili politično, vodilno vlogo (klerikalizma v tem verstu ni bilo), postali kar slavni zdravniki, zbirali so zelišča, poznavali njih moč... — Pa še to, da je pohlep ljudi po zakladih, če že ne po zlatu, dragocenostih, vsaj po železni in po železni rudi... Komna je poznala take zaklade. To so ostanki širšega mita. Najbrže so za Iliri prav novi prišleki Kelti tu opravili svoje delo do konca. Kopali so, žgali, dokler je bilo kaj, dokler niso uničili planinskega raja, gozdov in pašnikov...

Tu so še pravtne sestavine pripovedke o Zlatorogu. Ta naj bi se maščeval nad pohlepom ljudi. V resnici je pa potek bil kar naraven: rude je zmanjkal, goriva za potopne peči tudi... Vedno živa fantazija je vse to pripisala višjim silam, čeprav so bile naravne, ki so vse izvršile. Ali ni, da takoj preidem iz pripovedke, iz mita, iz romantične v resničnost, zadosten dokaz odkritje arheologov na gori Štalen (nemški Magdalensberg) nad gospovstvenim poljem, mogoče celo v centralni naselbini keltskega Norika plošče z latinskim napisom o žrtvovanju Kozoroga, ki ga je opravil Gallus Montanus in ovekovečil v napisu? In bil je, po imenu Montanus sodeč, najbrže oficir rimskeh pomožnih čet »Montani«. Počastil je Kozoroga kot njegovi očetje in praočetje z žrtvovanjem, natančno našteva, koliko je potrošil za žrtveno vino, za pecivo... Čeprav že najbrže »civis romanus« — državljan rimske republike ali na tem, da to postane. Na čelu ji je stal veliki Avgust kot princeps, Gallus pa se je imel in priznaval kot pristnega Kelta. Zvest svojemu rodu, plemenu, ljudstvu. Rimski zakoni so to dopuščali, češčenje bogov, božanstev podjavljjenih.

Ali nimamo poleg tega štalskega napisa še starejših arheoloških najdb? Omenim le situlo iz Vač, na kateri koraka kar vrsta kozorogov. Kozoroga so častili torej že Iliri poznejšega cvetočega halštata od Vač, čez Savo na Dolenjsko.

Kozoroga so častili tudi Sciti. Preteklo leto (1978) je razstava te stare kulture v Benetkah pokazala med umetninami scitskih plemen — rodom tudi bronasti kipek kozoroga, ki so ga odkrili sovjetski arheologi.

V zvezi s tem je treba omeniti poljskega zgodovinarja naših dni (F. Dornik, Les Slaves), ki meni, da so imena slovenskih bogov jezikovno sorodna scitskim, saj sta si obe ljudstvi pred našim štetjem bili sosedna tam nekje na vzhodu. Perun, Morana in še kdo ne zveni ravno po slovensko. So slovani že tam spoznali Kozoroga? Kozorog je bil znan esenom ob Mrtvem morju; še danes je znana Kozorogova dolina blizu modernega arheološkega najdišča Omrank.

Živiljenje Gallusa Montanusa dokazuje, da je nujno obstajal tudi mit, pripovedka o

Zlatorogu, če ga časti z žrtvijo. Zapis dokazuje, da je žrtvovanje samo poleg verskega mitičnega pomena imelo še en značaj, značilo je plemensko pripadnost. In v času Avgusta, ko Montanus piše latinsko in oznanja svetu svoje dejanje, zveni kar močno: Kelt sem. Zgodovinar, ki bo iz vsega tega napravil le en sklep: gre za keltski totem, je pač tipičen pozivitist (pristaš animizma, totema in tabuja).

Gallus Montanus s svojo spominsko ploščo je Kelt, ali civiliziran, kulturne mož. Zna latinski, živi po rimske, saj posnema njih šege, ko hoče postaviti spomenik svojega dejanja. Je politično razgledan, pristaš nove rimske linije. Ni treba dokazov, le v čas se je treba zagledati, vživeti.

Avgust (zgodovina ga šteje med velike) je začel temeljito presnavljati »rem publicam romanam« — rimsko javno stvarnost, katere os je postal principat — njegova vodstvena vloga. Zgodovina pove, da je rimska država kar nekaj stoletij sledila tej liniji, imela mir, doba se imenuje zato »pax romana«.

To svojo reformo je Avgust posvetil kozorogu, decembra, ob zvezdnem znamenju kozoroga jo je razglasil. Ko Gallus žrtvuje svojemu keltskemu zlatorogu, je kar na liniji intelligentnega Avgusta.

Dodajamo: po pripovedki je kozorog živel od zgornjega Posočja vsaj še v Noriku na Stalenu. Obsegal v Posočju ob središču Most na Soči manjše kraje Tolmin, Kobarid, Bovec, kjer so povsod našli tipične keltske naselbine po vrhovih — zavarovanih s tokom voda, kar poudarja zlasti nemška zgodovina (Egger, Paschinger).

In še dodamo, ker smo že pri verskem mitu kozoroga, nebesnem znamenju tega. Bilo e v času kozoroga, ko je »izšlo povelje cesarja Avgusta, da se popiše širni svet« (Lukov evangelij 2. pog. 1 dalje)... Tako je Jožef z Marijo iz Galileje, iz Nazareta moral v svoje mesto Betlehem. Tu se rodi Jezus iz Nazareta, ki ga krščanstvo postavlja kot Boga — človeka, srednika, odrešenika med tostranskim kozmosom in onostranstvom, kot Kristusa gospoda. Rojen v znamenju kozoroga, postane tako »kozmičen človek«. Tako je zapisal Romano Guardini (Der Herr s 714—741), ko piše o Kristusu ob Janezu, ki ga imenuje božja beseda, ob Pavlu, ki ga postavlja kot »prvorjenca vsega stvarstva«. To je že kaj več kot odpraviti kozoroga z besedo »keltski totem«. Zadnja zgodovina Slovencev niti tega ne napravi. Ne pozna odkritij Stalena, le merjasca omeni (istr. 66) kot možni totem. Ob Guardiniju je treba še povedati, da je bil svojevrstni dialektik. Že leta 1925 je izdal kot poskus svojo dialektiko z naslovom »Das Gegensatz« (Nasprotje). Od vsega začetka pove, da je zlasti živiljenje kot nekaj enkratnega — konkretnega, zgrajeno na nasprotijih. Proti temu pa je znanost in vse filozofije, ki grade neki sistem na »splošnih pojmih« (abstraktnost), nasprotje. Razumljivo ima tu zgodovina — zgodovinopisje svojo posebno, »enkratno« vlogo, ki jo dojamemo le dialektično, saj gre za razvoj ljudi v času in prostoru.

Ni mogoče sprejeti neke scene v zgodovini kar vnaprej, od zgoraj. Zlasti še, če gre za posamezno, enkratno, svojevrstno dejanje. Ljudje in njih dejanja so povezani, vsako dejanje pa ima po navadi kar več nagibov (motivov), zakaj in čemu je bilo izvršeno, čeprav pa en nagib najmočnejši.

Narodopisec, ki razlagajo »pravljico o belih kozah«, kot pravil sam, ki je bila znana v Kamniških planinah tako, da prinese primer kozla albina, ki ga je podrl pred svojo nasilno smrtno kralj Aleksander, in doda razlagu, da je beli kozel veljal kot slabu znamenje, ne razloži nič. Pravljica, bolje pripovedka ni menila primer albina, pač pa belega kozla in bele koz. O teh govori še pripovedovanje Rezijanov, o »čamurču« — divji kozi (kot piše dr. M. Matičetov, pa F. Bezlav v etimološkem slovarju str. 73). Zanje ve planina Seisera na južnem Tirolskem in še v Švici. Treba je iskati povezavo s sličnim v prostoru in času, ki so povezani po nosilčih iste duhovne kulture.

Arheolog je tu dober učitelj, ki temeljito pregleda, primerja slične in podobne najdbe iz bližnjih in daljnjih krajev, za katere se da ugotoviti povezava. Ne bi se tu razpisoval o kamnitih, lončenih, bronastih, železnih ostankih, najdbah orodja, orožja, okrasja.

Da, treba je povezati najdbe etnografov, etnologov, ki se zde stare, z najdbami arheologov. Saj ni samo Zlatorog drobec duhovne kulture starih staroselcev, so še drobni podatki npr. o divjih (»duljih«) možeh, ženah, kar po oceni nemških — tirolskih etnografov meri, označuje staroselce Rete, sorodne Keltem.

In kje so še imena gora, voda, še danes obstoječih krajev, kar spada tudi v duhovno kulturo in pojasnjuje materialno kulturo, najdbe arheologov, imena, katerih Izvir je ilirsko keltski (o tem Bezlav). Prav slovenska zemlja na zahodu in severozahodu je bogata na takih imenih (Tolminsko, Brda, Benečija, Rezija).

Zgodovinarji so prelistali vire starih piscev, latinskih in grških, in uče, da so se predniki Slovencev učili od staroselcev pastirstva, kmetijstva; vrsta latinskih imen je

še živa, vrsta pastirskega poimenovanj živali, opravkov itd. Sadjarstvo, »vinika« — ime za trto, ki še govori, da je bil staroselec, ki je točil sladko vince... novim, slovenskim gospodarjem.

Gre za povezovanje ne samo materialnih in duhovnih kulturnih ostankov. Gre za krajevne povezave. Zelo oddaljenih, ali vendar sorodnih ljudstev. Planina Seisere v južnotirolskih Dolomitih je kar v tesnem sorodstvu s Komno. Tu in tam se imenuje raj. Tu in tam je bela divjad, tam jeleni, tu koze... tu in tam so zakladi: železna ruda. Na Komni so kopali ilirski keltski rudarji, pod Rosengartnom na Selseri pa Reti (ali ni ime Recija sorodna z našo Rezijo?). Tu in tam so bajna bitja, palčki na Seiseri, bele žene na Komni.

Zgodovina že nekaj časa piše, da so Kelti imeli svoje kraljestvo v Noriku. Nekak center naj bi bilo prav odkrito naselje na Stalenu. Stalen nad Gospovetskim poljem... Kovali so celo svoj denar, čeprav so posnemali kovance Filipa Makedonskega, prednika Aleksandra Velikega. Noriske kovance so poznavali tudi Reti v Reciji. (Tu so jih našli). Zgodovinarji sodijo, da je Recija bila v povezavi z Norikom, kot je k tem spadalo tudi Posoče in Gorenjska. A bodimo prepričani, da se je civilizirani in premožni Gallus Montanus zavedal, vedel za zgodovino svojih prednikov, ki so samostojni trgovali z Makedonci. Če so posnemali kovance, da bi ne vedeli tudi kaj o Makedoncih, o Grkih? V dobi Avgusta živeči mož je pač šel s časom, menil, da mora živeti s časom, z Avgustom v njegovem cesarstvu. V tem času so že grški in latinski pisci poročali o zgodovini Keltov — Galcev. Da so svečeniki druidi izgubili vpliv na javno življenje, a zrastli kot zdravniki. Pisali so o keltskih pevcih Bardih, ki so že tudi peli o slavnih preteklosti svojega rodu. Da Gallus Montanus ni vedel o tem?

Iz vsega tega lahko razvidimo, koliko nagibov (motivov) je delovalo za dejanje moža, ki je dal postaviti ploščo o svojem žrtvovanju. Vse so jo prepletalo v njem, čeprav je glavno dejanje žrtvovanja bila verskega značaja. To priča, da so verstva tudi pri starih Keltih, kot pri Grkih in Latincih, bila nekje v centru družbenega življenja. Od tod prepletanje, povezava. Le dialektični pogled bo razbiral, vrednotil všečne nagibe verske, družbene, materialne in duhovne. Za vsem pa stoji znamenje Zlatoroga.

Kaj naj ob vsem tem sodimo o pozitivistični zgodovinski metodi, ki je sponela na pozitivistični znanstveni linji in zgodovino razdelila v teološko dobo, najstarejše obdobje človeštva, matefizično, srednji vek in pozitivistično edino znanstveno obdobje, ki gradi na znanstvenih dokazih, pisanih virih. Iz opazovanj preteklega stoletja, zlasti ob študiju Indijancev ob teh Amerik in sibirskih ljudstev so z izrazoslovjem animizma (totem, tabu...) ovrednotili tudi stara evropska ljudstva in plemena.

Dvomim, da moremo s totemi in tabumi oceniti grško — latinske mite. Tudi keltskih ne... Strogi pozitivist je prva ljudstva odpravil kot primitivna, brez kulture, v svoji nevednosti vse pripisuje višjim silam, bogovom, časte naravne sile... itd.

Prenašanje takih miselnih pogledov je rodilo metodo, da se prava zgodovina začne šele s pisanimi viri. Ce teh ni, ni zgodovine, ni kulture. Ob tem je zrasla druga trditev, bolj znana za moderni čas: o nezgodovinskih narodih in to so vsi, ki niso imeli svoje oblasti, svoje državne suverenosti.

Trditev se je rodila pri Heglu, ki je bil strogi idealist, oboževalc države — oblasti, ki ji je vnaprej pripisoval oznako etičnosti. S tem je postal oče prusovstva, Mussolinijev in Hitlerjeve države. Fašistično državo je Gentile za dučja ocenil: nič ned, nič izven države, vso v državi. Po Heglu je oznako nezgodovinskih narod sprejel tudi Engels. Ali bil je prav on, ki je v Heglu, sicer idealistični filozofiji zaznal drugo potezo — dialektičnost in jo razvil v nasprotju s sistematičnostjo filozofskega znanstvenega sistema, ki ga je Hegel zasnoval. Engels je prenesel dialektičnost na živo, konkretno stvarnost. Upravičeno, saj je kozmos sam, zlasti še človeška družba, zgrajena na nasprotnih, živi, deluje v nasprotnih. Ta moremo dojeti, spoznati, ocenjevati le po dialektični metod.

Pozitivisti so svoj znanstveni, filozofski sistem sestavili po svojih pogledih. To velja še zlasti za pozitivistični svetovni nazor, ki za razliko s samim sistemom pomeni le »neke vrste model za človekove praktične odnose« (Teorija in praksa, okt. nov. 78, B. Majer). Ta nazor je bil ideologija evropskega meščanstva 19. stoletja, ki je hotelo biti napredno (v severni Ameriki je bil temu enakovreden pragmatizem). Naprednost, glavna poteza tega nazora, je v tem, da je izviren — »eklektičen seštevec dosežkov posameznih pozitivnih znanosti«. Zato nujno subjektiven brez »ontološke utemeljitve«, kot dokaz je treba navesti »boj pozitivizma proti metafiziki« (zlasti katoliških konservativcov. O tem glej Heisenberg I.c.).

Tudi kar smo tu omenili: aprioristično poudarjanje teološke oznake glede najstarejših obdobij zgodovine z zatekanjem še k animizmu. Pri vsem tem pa ta ideologija popolnoma prezre za zgodovinsko gledanje le važno potezo Heglovega idealizma njegov

dialektični prijem, ki sta ga uporabila Marx in Engels ter prenesla v svojo prakso. — Zanimivo dejstvo, važno za ocenjevanje česa 19.—20. stoletja, je v tem, da je socialna demokracija svojo znanstveno naprednost tudi gradila na pozitivističnih temeljih. Šele Lenin razvije, uporablja bolj dialektično metodo, ki dokončno spodnaša pozitivistične aprorne »utemeljitve«.

Vendar pa je pozitivizem doživel še druge, težke pretrese kot: zgodovinsko metodo, ideologijo in filozofsko-sociološki sistem. Za naš slovenski svet omenim le dve imeni, ker smo dobili prevode njunih del. Gre po časovnem vrstnem redu za Teilharda de Chardina, biologa, paleontologa, ki je sodeloval pri izkopu kitajskega pračloveka (sinantropa). Zdi se, da je bila poteza njegovega znanstvenega duha optimistična vera v človeka sploh. Pračlovek je zanj bil kulturno bitje. Vatikanu je bil že zato sumljiv. Šele po drugem vatikanskem koncilu je dobil priznanje, ko ga je že celo sovjetski svet prevajal. Pisati je pa začel šele sredi tridesetih let našega stoletja (glej nekaj podatkov v Prostor in čas VI/1974 str. 7—8—9 str. 436 dalje).

Prav v istem času je nastopil Werner Heisenberg (prevod Del in celota, Celje 1977). Še student, kot sam pripoveduje, je razkril, ob pomoči danskega fizika Nielsa Bohra, ki v svetu atomov in o tem spomladi 1926 razpravljal z Albertom Einsteinom, utemeljiteljem relativnostne teorije, na kateri sponi kvantna teorija (Heisenberg I.c. str. 77). Skratka: Heisenbergovo odkritje nedoločenosti v svetu atomov je pretreslo svet klasične fizike in njenih zakonov (zelo dober pregled o tem: Nicola Abbagnano, La svolta di Einstein, v: Nuova Antologia, april—julij 1979 zv. 2130 str. 113—120). Kvantna fizika je drugačna ...

Spominjam se leta 1932, ko je Heisenberg komaj triintridesetletni, prejel Nobelovo nagrado. Svet je o tem takrat malo pisal. Svetovna gospodarska kriza je pretresala ZDA... v Nemčiji je bil Adolf Hitler na pohodu; v Italiji sta si bila že v laseh duce Mussolini in Pij XI. po onem »svetovnem« sporazumu leta 1929, ki reši rimske vprašanja in nastane Stato città Vaticano. O Heisenbergu smo brali tedaj le kratke časopisne podatke ali nekatere filozofske revije so že menile, da kvantna teorija z odkritjem Heisenberga pomeni mrtvaško zvenjenje pozitivizmu...

Če v zvezi s temi doživljaji bralec teh vrst odpre zgodovino filozofije, bere, da je v onem času pozitivizem res prišel v krizo. Pojavil se je neopozitivizem, ali tudi ta je doživel kritiko, tako, da je celo eden glavnih pristašev novoga pozitivizma Karl Raimund Popper omejil svoje gledanje le na vprašanje: »Kaj je prav za prav znanost«, na katero je tako zaupno gledal in gradil pozitivizem (o tem glej, da zopet citiram slovenska pisanja. Naše razgledje 18. 12. 1978, poročilo o 16. svetovnem kongresu filozofov v Düsseldorfu — »Mišljenejo o našem času« W. Hochkepla iz Die Zeit) in knjigo W. Heisenberga, ki se ves čas od 1935 do 1970 spopada s pozitivisti.

Da se vrнемo k Zlatorogu in mitu o njem. Gotovo, kakor pri vseh mitih, gre tu prvenstveno za pričevanja starih, ki so prehajala iz roda v rod. Prav pričevanje (tradicija) je pozitivistom od vsega začetka bilo ne samo sumljivo, temveč neznanstveno že vnaprej.

Tu je zaoral kar napredno brazdo strukturalist Levy—Straussa, ki je začel svoje delo med primitivnimi — prvotnimi ljudstvi kot antropolog in arheolog. Svoje izhodišče je postavil na temeljno zahtevo: »Brez filozofske predpostavk« (glej zlasti eno prvih del v italijanskem prevodu »Primitivi e civilizzati«). Strukturalizem v nadaljnjem razvoju se nas tu ne tiče.

Sodobnik Heisenberga in Straussa je utemeljitelj etologije primerjalnega raziskovanja o vedenju živali in človeka, Lorenz Konrad, psiholog, fiziolog, Nobelovec, ki je šele leta 1949 izdal knjigo, kaj so mu živali pripovedoval. »Pripovedoval«, ali ni prav tako važno tudi pričevanje, pripovedovanje starih, ko govorijo o svojih davnih dogodkih... Saj so tu v tradiciji začetki zgodovine, ko sišimo, kaj se je zgodilo našim prednikom. Kako se jim je godilo... Vsaka zgodovina nastaja s pričevanjem. Homerjevi epi, indijski Gilgameš so v začetku tekli po ustrem izročili, nato so jih zapisali.

Mit Grkov in drugih narodov prav tako. Kaj bi še navajali. Vsa verstva, ki so nastala od začetka naše ere, slone na pričevanju, na tradiciji. Velja to zlasti za krščanstvo, čeprav ima od zgodnjih začetkov tudi pisane vire; ti pa so velljavni le, v kolikor jih je živa tradicija sprejela, odobrila. Ne gre tu samo za živo učiteljsko službo, ki predvsem varuje tradicijo — pričevanje, gre za živo pričevanje — tradicijo verujočih, to velja zlasti za najstarejši krščanski tok rimsко-katoliških in pravoslavnih kristjanov. To je tok žive zgodovine.

Seveda teče ob ortodoksnih tradicijih pričevanja in verovanja tudi toliko potokov, potočkov nepriznane tradicije in pričevanja. Pričajo o tem apokrifni zapisli najstarejših dob (pisatelj Merežkovski ima o tem knjigo). Pričajo o tem legende itd. Gre pa vedno tudi pri teh neortodoksnih tokovih za živo zgodovino: vraže, šege, običaji, navade živé iz nepriznanih pričevanj in — trmasto! Pomislimo le na začetek starovercev (doba Petra

Velikega) v ruski pravoslavni cerkvi... Nič bolje ni na zahodu. Kljub močnejši avtoriteti rimske cerkve, česa vsega ne verjame, vrši (prakticira) še danes preprost vernik mimo cerkvenih avtoritetov.

To je živa zgodovina. Zgodovinopisje (historiografija) je pa le znanost. Za najstarejša obdobja mora pač nujno upoštevati, kaj se je »zgodilo« po pričevanju. Ali tudi ko že nastajajo pisani viri (dokumenti vseh vrst itd.) je pričevanje le važno, saj dokumenti časa ne zajamejo vseh skupnosti življenja posameznikov, ljudstev v vseh strukturah, slojih, razredih...

Skrivnost življenja, delovanja na splošno — govorili smo že tu, da ima vsako človeško dejanje več nagibov — motivov, ne samo enega. Človek — oseba, zlasti pa še velika osebnost se nam razodene, ko razkriva svojo notranjost...

Gallus Montanus nam je s pričevanjem o svojem žrtvovanju Kozorogu nekaj povadel. V tem ni nikake verske alienacije. Priznava se za Kelta, rimskega državljanja, kulturnika. Živi s svojim časom... svobodno, neprisiljeno.

Zlatorogi Kozorog govoril tudi nam. Bil je čuvar zakladov, naravnih zakladov, lepote narave vrhov, planin, gozdov, cvetja. Čudovita roža mogota je zrasla iz njegove krvi...

Zlatorogi Kozorog je postal maščevalec... Poželenje ljudi je uničilo naravni red planinskega raja Komne. Isto se zgodi na planini Seisera pod Rosengartnom v Dolomith. Lavrin s svojimi palčki zgine v podzemlje.

Ali ni zlatorogi Kozorog zadosten simbol tudi našemu času? O tem bi vprašali ekologe? Ti nam govorite, tožijo o uničenih planinah, gozdovih, poljih... Tako, da človeku primanjaže že vode, zraka...

O tem priča Zlatorog za svoj čas.

Dr. Ivo Juvančič

P. S.

»Gruntal« (da ne zaprišem brezbarvnega pisnega Izraza »vratil« itd.) na Onkološkem inštitutu — oddelek A v Ljubljani od 5. 11. do 6. 12. 1978. Trudil se z zapisom tega (gre že za četrto, peti osnutek), da bi me razumeli preprosti. do 6. 8. 1979.

I. J. — Ivanc Lavrinov

STEZE... V ZLATOROGOV RAJ

Za
začetek in konec

Življenje gre v prostor, čas.
Steze v prostor..., v višino težko, počasi,
saj odpirajo že globine, daljine.

Steze v čas, v pretekle, v bodoče dni nič manj,
kot da hodiš v skrivnosti noči,
da riješ v globine zemlje.

Skrivnosti gora, Triglav,
skrivnosti voda: Soča, Ščeva, Drava.
Zemlja vsa naokrog
skrivnosti Zlatorog.

O vsem govoriti je težko,
propusta beseda pravljilnih dni
naj zvani:
Gorjanom, Gorencem, gornikom...

Njim, ki so prvi stopili na vrh skrivnostnih glav.
Vsem, ki zrò v Triglav...
Tudi vsem njim, ki so v njegovem znamenju
odprli steze, pota v svobodo.

DIJAKI S PODROČJA PRIMORSKE NA NOVOMEŠKI GIMNAZIJI V RAZDOBHU 1746—1941 IN NA GIMNAZIJI NA REKI—SUŠAKU V RAZDOBHU 1896—1941

Gimnazija Novo mesto 1746—1941

Opomba: Letnice pomenijo zadnji razred, upoštevati pa je treba naslednje: gimnazija je do 1777. leta 6-razredna, 1778—1810 je 5-razredna, 1811—1812 je 2-razredna, 1813—1814 je 3-razredna, 1815 je 4-razredna, 1816—1818 je 5-razredna, 1819—1853 je 6-razredna, 1854 je 7-razredna, od 1855 naprej pa 8-razredna. Stevilka zraven rojstnega kraja pomeni starost.

1748 Tribuzl Friderik (Vipava)	18	Laingo Filip (Kanal)	20
1749 Codella Franc (Vipava)	18	Mrak Karel (Gorica)	22
1751 Stummi Franc (Vipava)	20	Sovig Janez (Kanal)	19
1752 Billiher Matej (Postojna)	18	Zerovnik Valentin (Britof—Gorica)	20
Brandulin Vincenc (Gorica)	19	1773 Arjavci Tomaž (Tolmin)	20
Mahorič Jakob (Idrija)	20	Krivic Gregor (Tolmin)	21
1753 Fujan Jurij (Vodice—Tolmin)	21	Selak Martin (Tolmin)	21
1754 Velikanje Jakob (Tolmin)	23	1774 Petrič Anton (Vipava)	22
1755 Lah Anton (Vipava)	20	1775 Jamšek Andrej (Vipava)	22
1757 Perše Gašper (Tolmin)	20	Podobnik Anton (Idrija)	20
1758 Lager Janez (Bovec)	19	1776 Moser Ignacij (Idrija)	19
Grilc Anton (Tolmin)	21	1777 Kragl Matej (Tolmin)	20
Novak Urban (Vreme—Divača)	19	1778 Maklenčič Matej (Tolmin)	21
1759 Lavrin Jožef (Vipava)	19	1779 Malnečič Matej (Tolmin)	22
Lavrin Andrej (Lavrin)	17	Reiz Matej (Tolmin)	20
Mašič Matija (Općine—Trst)	19	1780 Kovačič Valentin (Tolmin)	20
Stergar Peter (Kanal)	19	1783 Rannacher Franc Ksav. (Trbiž)	19
1760 Kovačič Andrej (Vipava)	19	1784 Sirk Valentin (Tolmin)	18
Prelih Anton (Vipava)	16	1788 Smarje Janez Nep. (Gorica)	16
De Reyna Janez (Gorica)	16	Čibej Matija (Vipava)	20
Schaule Tomaž (Tolmin)	19	1799 Schebenig Janez (Idrija)	16
1761 De Buglioni Anton (Gorica)	16	1801 Božič Anton (Vipava)	20
Fecundo Nikolaj (Trst)	17	1802 Beničič Štefan (Brezovica [Materija])	19
De Marchesotti Janez (Trst)	16	Cesnik Jakob (Trst)	18
1762 Kragl Martin (Tolmin)	20	1805 Avsec Franc (Miren—Gorica)	17
Rebul Mihael (Vodice—Tolmin)	20	Piro Lukež (Črni vrh—Idrija)	20
Wissiagk (Bizjak) Jakob (Tolmin)	19	1806 Zore Ignacij (Idrija)	19
1764 Kobal Mihael (Vipava)	20	1808 Suler Janez (Miren—Gorica)	21
Ilinčič Andrej (Tolmin)	21	1809 Uršič Jožef (Vipava)	17
1765 Grandenti Andrej (Tolmin)	18	1810 Vidrič Jožef (Vipava)	22
Kavčič Tomaž (Tolmin)	19	1811 Ferjančič Janez (Vipava)	16
Mulič Anton (Tolmin)	22	Filipčič France (Trst)	17
Trnovec Jože (Vodice—Tolmin)	20	1818 Pertout Anton (Kanal)	20
Drolli Lovrenc (Tolmin)	18	Repič Jakob (Vipava)	20
Ferjančič Simon (Vipava)	19	1819 Vesel Jožef (Postojna)	15
Florjančič Janez (Vipava)	19	1821 Kajzelj Anton (Postojna)	17
Lipar Anton (Vipava)	18	Vesel Karel (Postojna)	14
Losej Franc (Vipava)	18	1823 Lužer Jurij (Planina)	19
1767 Andlovic Jožef (Vipava)	22	Maček Anton (Črni vrh—Idrija)	20
Fornasari Andrej (Most na Soči)	20	Gathee Jožef (Idrija)	19
Paradajzer Kajetan (Il. Bistrica)	17	1825 Iskre Ivan (Il. Bistrica)	22
1768 Juch Blaž (Bovec)	23	Murgel Ivan (Cerkno)	18
Schustig Marko (Vipava)	22	Paunovič Karel (Trnovo—Gorica)	19
1769 Stergar Tomaž (Tolmin)	20	1826 Murgel Karel (Cerkno)	18
1770 Velikonja Jože (Tolmin)	17	Schanda Franc (Postojna)	16
Fortunat Jakob (Tolmin)	19	Ukmar Anton (Vipava)	19
1771 Božič Stefan (Tolmin)	19	1828 Faneš Jurij (Ločnik—Gorica)	21
Schielenfeld Jožef (Cerkno)	19	Svetlič Anton (Koper)	22
Zajc Janez (Tolmin)	20	1829 Albrecht Franc (Idrija)	21
1772 Hribar Anton (Vodice—Tolmin)	21	Brus Štefan (Idrija)	20

- Debevc Jurij (Vodice—Tolmin) 21
 Erjavec Jože (Sv. Vid—Vrtojba) 20
 Otzenberger Martin (Idrija) 17
 Scheroviz Janez (Idrija) 18
 Tratnik Anton (Idrija) 20
 Treven Anton (Idrija) 22
 1830 Magajna Anton (Vreme—Divača) 21
 1831 Mašič Jožef (Podraga—Vipava) 18
 1833 Julian Mihail (Gorica) 16
 Lapajne Anton (Idrija) 18
 Soudat Janez (Idrsko) 21
 Vidmar Franc (Idrija) 18
 1835 Rogellia Janez (Temnica) 19
 1836 Irkič Janez (Idrija) 18
 1838 Albrecht Leopold (Idrija) 17
 Urbas Anton (Idrija) 17
 1839 Marzolla Jakob (Sedlo—Kobarid) 19
 Peer Jakob (Idrija) 19
 Podreka Jože (Sv. Križ—Kojsko) 17
 1840 Haring Anton (Renče) 19
 Ramovš Anton (Frata—Gradiška) 19
 1841 Resen Ferdinand (Gorica) 17
 Rutar Lovrenc (Krn—Kobarid) 18
 1842 Fabiani Karel (Komen) 19
 Princig Štefan (Livek) 19
 Selak Anton (Cerkno) 16
 1843 Makuc Anton (Idrija) 18
 1845 Jenko Edmund (Klana) 17
 1846 Fajdiga Franc (Postojna) 18
 1848 Plicgas Matej (Postojna) 18
 Saulig Friderik (Postojna) 16
 Tomšič Mihail (Knežak—II. Bistr.) 17
 Jereb Jakob (Vodice—Tolmin) 21
 1857 Czech Alojz (Ajdovščina) 21
 1860 Hoenig Janez (Kanal) 18
 Velikanje Janez (Idrija) 18
 1861 Tabouré Jožef (Postojna) 19
 1862 Močnik Anton (Idrija) 20
 1864 Pregelj Valentin (Sv. Lucija) 23
 1865 Božaj Jožef (Podgora—Gorica) 23
 1866 Vončina Filip (Sp. Idrija) 23
 1867 Dekleva Blaž (Zareče—II. Bistr.) 23
 Mervec Janez (Vodice—Tolmin) 21
 1869 Ferjančič Jakob (Slap—Vipava) 22
 Korsič Mihail (Solkan) 22
 Leskovec Franc (Sp. Idrija) 23
 1870 Fabčič Anton (Podnanos) 22
 Slokar Janez (Kamnje—Ajdovščina) 21
 1878 Lavrenčič Janez (Planina—Vipava) 21
 1881 Božič Franc (Podraga—Vipava) 20
 1883 Defranceschi Peter (Ajdovščina) 18
 1887 Rupnik Janez (Črni vrh—Idrija) 20
 1888 Dev Oskar (Planina—Vipava) 20
 Dougan Janez (Šembije—II. Bistr.) 21
 Kovačič Anton (Postojna) 19
 1889 Wilfan Pavel (Trst) 20
 1891 Gnezda Ivan (Jeličin vrh—Idrija) 20
 Kalin Tomaž (Ajdovščina) 21
 Rudež Anton (II. Bistrica) 20
 1892 Dolenc Vincenc (Planina—Vipava) 25
 1893 Dolenc Metod (Slap—Vipava) 18
 Šešek Aleš (II. Bistrica) 21
 Wolf Orest (Trst) 20
- 1894 Bader Janez (Gorica) 26
 1895 Dovgan Franc (Šembije—II. Bistr.) 22
 Zajec Jakob (Plužnje—Bovec) 25
 1896 Poznik Viktor (Vipava) 20
 Suša Franc (Senožeče) 23
 Štrukelj Mihail (Tolmin) 22
 1897 Kenda Robert (Ajdovščina) 19
 Vidmar Franc (Sp. Idrija) 20
 1898 Ferjančič Herman (Goče—Vipava) 20
 Kenda Jožef (Ajdovščina) 18
 Kette Karel (Prem) 22
 Šapla Anton (Štanjel—Vipava) 21
 1899 Kandare Franc (Postojna) 20
 Leban Albert (Prvačina) 21
 Perne Henrik (Col—Vipava) 21
 Prezelj Oskar (Tolmin) 21
 Sešek Franc (Senožeče) 19
 Vodopivec Jožef (Postojna) 21
 1900 Komar Franc (Kobarid) 20
 Krkoč Franc (Selo—Črniče, Ajd.) 20
 Zamar Ciril (Barbara pri Biljanu) 22
 1902 Mole Rudolf (Kanal) 19
 1910 Sturm Janez (Košana) 22
 1912 Gruntar Viktor (Smarje—Gorica) 21
 Meršol Ferdinand (Postojna) 19
 1913 Kamblj Bogomir (Ustje—Vipava) 20
 1914 Krhne Štefan (Vipava) 23
 1915 Stemberger Jože (Goče—Vipava) 24
 1916 Hvala Bogomir (Sv. Ivan pri Trstu) 21
 1917 Šproc Anton (Tolmin) 18
 1918 Šproc Stanko (Tolmin) 18
 Pegan Franc (Gabrje—Štanjel) 21
 Gabrijelčič Friderik (Avče—Kanal) 19
 1919 Sila Anton (Trst) 19
 1920 Polenšek Marjan (Vipava) 18
 1921 Danev Anton (Općine—Trst) 19
 Dietz Zorko (Štanjel—Vipava) 20
 1922 Bajuk Hugon (Trbiž) 22
 Hrovatin Vinko (Općine—Trst) 21
 Martelanc Franc (Tolmin) 22
 Primo Mihael (Vrbica—II. Bistr.) 21
 Vatovec Jožef (Trst) 21
 Šauli Jerolim (Kobarid) 20
 1924 Delak Ferdo (Gorica) 19
 1925 Hledo Štefan (Kojsko) 21
 Kravanza Vladimir (Općine—Trst) 21
 Mrak Peter (Pečine—Tolmin) 19
 Šavli Karel (Gorica) 19
 Tomšič Karel (Postojna) 19
 Turk Janko (Gabrje—Vipava) 19
 Lojk Marija (Trst) 19
 1926 Hrovatin Serafin (Općine—Trst) 20
 Juricijo Henrik (Podgora—Gorica) 21
 Sosič Milan (Općine—Trst) 18
 Zbogar Oskar (Gorica) 20
 1927 Bunc Stanislav (Kobdilj—Štanjel) 20
 Dolenc Boris (Buzet) 18
 Gorkič Ivan (Općine—Trst) 19
 Križnič Edvard (Općine—Trst) 19
 Modic Stanko (Grožnjan—Poreč) 21
 Pretnar Stojan (Bovec) 22
 1928 Jug Stanko (Trst) 18
 Tomšič Janez (Postojna) 19

- Uršič Andrej (Kobarid) 20
 Vales Zora (Buje) 21
 1929 Cibic Doroteja (Motovun) 20
 Grebenšek Edvard (Buje) 20
 Dolenc Alda (Podgrad—Sežana) 18
 Lozar Erna (Postojna) 20
 Soban Marija (Vrtojba) 18
 Zupan Franc (Kanfanar) 21
 1930 Ipavec Viljem (Trst) 20
 Krall Gabriela (Trst) 21
 Modic Danica (Trst) 19
 1831 Krall Jože (Trst) 21
 Ipavec Kornelija (Trst) 19
 Čebulc Jožefina (Gorica) 21
 1932 Čepirlo Valter (Trst) 20
 Fargolja Ermin (Trst) 21
 Pervanje Anton (Gor. vas—Kanal) 20
 Tinta Oskar (Trst) 19
 Zagor Jožef (Općine—Trst) 19
 1933 Koštial Elza (Gorica) 21
 Podberšek Mihail (Deskle—Gor.) 19
 Smerdel Marija (Senožeče) 19
 Zbogar Bruna (Pevna—Gorica) 19
 1934 Beguš Viljem (Trst) 20
 1936 Ipavec Jerica (Trst) 19
 1937 Kalan Karel (Nadanje selo—Post.) 21
 Paderšič Vinko (Trst) 21
 Zdravčič Emil (Umag) 19

Gimnazija Reka—Sušak 1896—1941

Opomba: Gimnazija vsa leta 8-razredna

- 1897 Trnovec Stanko (Sežana)
 1901 Ivanič Rudolf (Trst)
 Mandič Josip (Trst)
 1902 Sironič Simon (Trbiž)
 1903 Perhavc Ernest (Trst)
 Valenčič Edvard (II. Bistrica)
 Žnidaršič Bogumil (II. Bistrica)
 1904 Erega Rudolf (Trst)
 1907 Rasman Viljem (Trst)
 1908 Rovtar Anton (Spodnja Idrija)
 1910 Kurrij Dante (Trst)
 1913 Malnar Ludvik (Hrib—Sežana)
 1924 Reya Adolf (Gorica)
 Ukmar Julij (Trst)
 1925 Mandič Oleg (Trst)
 Strukelj Silva (Červinjan—Torre)
 Prosen Karel (II. Bistrica)
 1927 Cukar Vladimir (Gorica)
 Juriševič Franc (Golac—Sežana)
 Kamenarovič Pavel (Trst)
 1929 Justin Ivan (Gorica)
 Knafl Alejz (Trst)
 1930 Logar Anton (II. Bistrica)
 1931 Ritoša Anton (Trbiž)
 Buzolič Štefan (Tržič [Monfalcone])
 1933 Mijandružič Jordan (Tržič [Monfalcone])
 Randič Ambrožij (Tržič [Monfalcone])
 1936 Pavletič Kerel (Trst)
 Sironič Anton (Trbiž)

Ljubomir Andrej Lisac

KANALSKA DOLINA PO PRVI SVETOVNI VOJNI

1. Naše šolstvo prva leta po priključitvi Kanalske doline k Italiji

Ko je Kanalska dolina leta 1759 po 752. letih prišla izpod politične oblasti habsburških škofov dokončno pod vrhovno oblast habsburške dinastije, se je v njej marsikaj spremnilo. Še večje in dalekosežnejše pa so bile spremembe na vseh področjih njenega družbenega življenja, ko je dolina gornje Bele, od Tablje do razvodja pri Žabnicah skupaj s trbiško kotljino do Vrat in Fužin, po prvi svetovni vojni na osnovi sanžermenske mirovne pogodbe bila priključena tedanji kraljevini Italiji. Tajni londonski sporazum med Italijo in Antanto, to je Anglijo, Francijo in Rusijo, je predvideval, da naj bo razvodje pri Žabnicah meja novega italijanskega državnega ozemlja na severovzhodu. Toda ob sklenitvi premirja s poraženo Avstrijo si je Italija pridržala pravico, da zasede tudi ozemlje preko razvodja, aka smatra, da je to vojaško-strateško umestno. Te pravice se je Italija dejansko tudi poslužila. Tako je vojaška vrhovna oblast odločila tudi trbiške kotline in Fužin, katerih vode se stekajo že v Crno morje. Vojaška zasedbena oblast je vršila poleg vojaških tudi posle civilne jurisdikcije, čeprav ob spoštovanju obstoječega dejanskega in pravnega stanja. To pa je moglo trajati in je resnično trajalo le začasno. Izpeljati je bilo treba vrsto civilnih uredov v skladu z italijansko zakonodajo, za kar pač vojaški organi niso izvedeni. Zato je bil kmalu imenovan civilni komisar, ki je bil podrejen vrhovnemu civilnemu komisarju za Južnisko Benečijo s sedežem v Trstu. Komisar za trbiški okraj je bilo naloženo, da poskrbi za uvedbo tistih sprememb upravnega značaja, za katere je vlada menila, da so v nacionalnem interesu Italijanske monarhije. Ta komisar je imel najširšo oblast na vseh področjih upravnega in političnega življenja, tako tudi glede javnega reda, za obrambo katerega so

mu bili na razpolago ne samo policija, orožniki in finančni stražniki, marveč celo vojska. Teritorialno je segala njegova pristojnost od stare državne meje na Tablji do novih meja na Vrath z Avstrijo in pred Ratečami z Jugoslavijo. Vse je bilo torej odvisno od podjetnosti in volje tega visokega državnega funkcionarja, kako se bodo stvari zasukale in koliko časa bo dolina ohranila svoje staro lice. Prvi komisar je, kot pred njim vojaška oblast, spoštoval dejanski in pravni položaj, kot je bilo pod blvšo avstrijsko upravo. Toda mož se ni znašel v zapletenih razmerah Kanalske doline. Ker so prve politične volitve leta 1921 v dolini zelo klavrnno uspele, je bilo to za njegove predstojnike dovolj, da so ga premestili na drugo službeno mesto. Toda v Italiji smo bili že tik pred vrti prevzema državne oblasti od strani fašistov in zato se nam ne sme zdeti čudno, če je bil tudi za Kanalsko dolino imenovan za novega komisarja grof Carlo Mistruzzi, ki se je bil napajal ob nacionalističnih studencih goriške in tržaške iredente, a se ni prav nič ni držal načela: Ne delaj tega, česar ne želiš, da bi drugi tebi naredili. Na komisarsko mesto za trbiški okraj je bil imenovan in jeseni 1921 z odlokom z dne 24. 9. 1921. Opravil naj bi bil tudi delo, ki ga ni bil izvršil njegov prednik. Bili smo takrat tudi na pragu upravnih volitev v Italiji, ki so imele zelo velik politični pomen, saj so bile zadnje demokratične volitve. Leto navrh so namreč škvadristi že vkorakali v Rim.

Pričajoči sestavek se hoče omejiti le na preobrazbo, ki jo je doživeloval šolstvo pod taktko pravkar omenjenega komisarja Mistruzzija. V mislih imam predvsem osnovne ali takrat tako imenovane ljudske šole, ki so po avstrijskem sistemu še vedno temeljile na šolskem zakonu iz leta 1868. Na vsem območju jih je bilo 8 (osem) in sicer v krajih: Trbiš z okolicijo, Fužine (tedaj Roccalba), Rabelj (tedaj uradno Raibl), Kokovo, Vrata (takrat Porticina in sedaj Thörl, ker so spet pod Avstrijo), Naborjet, Dipalja vas in Tablja (takrat uradno Pontefella). V vseh Zabnici, Ukve (takrat tudi uradno Uque) in Ovcja vas (takrat Volza) je bil v osnovnih šolah prve dve leti učni Jezik slovenski. Omeniti moramo tudi, da je bila takoj po novi zasedbi ustavnovljena na Trbišu tudi osnovna šola za otroke novonaseljenih italijanskih uslužbencev. Pri upravnem ustroju pri večini teh šol je imela levji delež nemščine. Spričevala, učni pripomočki, zemljevidi, napisi na šolskih poslopijih: vse je bilo nemško. Dopisovanje med šolskimi uradi je bilo izključno nemško. Te šole so upravljali krajevni šolski sveti (Schulrat), katerim je stal ob strani kot tehnični funkcionar šolski nadzornik. Takšno je ostalo stanje do jeseni 1921. leta, do prihoda komisarja Mistruzzija, ki se je svojemu grofovskemu stanu primerno vsebil v stanovanje saksonskega kralja na Trbišu, kjer je ta prebival, ko je hodil v Kanalsko dolino na lov, ki ga je imel v zakupu. Mistruzzi, mož z izrazito fašistično miselnostjo, se je lotil svojega dela s tem, da se je spravil na šole. Predvsem je razpustil krajevne šolske svete, ki so bili ustavnovljeni še pod Avstrijo, ter poveril njihove upravne funkcije občinskim županom. Namesto teh je ustavanovljen enoten okrajski svet (Consiglio scolastico distrettuale), kateremu je predsedoval in v katerem je odločal on. Ta svet je užival veliko avtonomijo, tudi na finančnem polju, saj je razpolagal letno s 300.000 lirami. Imenoval je učitelje in jih tudi plačeval ali lahko uvedel proti njim disciplinski postopek. Na skrb je imel tudi šolsko opremo in učne pripomočke. Praktično je imel komisar v šolstvu iste funkcije, kot so jih imeli tistar-krat v starih provincah šolski proveditorat, občina in šolski patronat skupaj. V tem navideznem demokratičnem organu je pa odločal vse predsednik. Pri svojem delu je imel dr. Mistruzzi najbolj v želodcu avstrijske Nemce, ker je dobro vedel, kako so svoj čas pritisnali na vse nemške narodnosti, in v Gorici ter Trstu, kjer se je bil šolal, tudi na Italijane. Že meseca novembra 1921 je razpustil vse odseke slovitega velenemškega »Šolskega udruženja (Schulverein). Navidezni cilj tega je bil sicer kulturno osveščanje nemških jezikovnih otokov, skriti a glavni namen pa je bilo ponemčevanje nemških prebivalcev, v Kanalski dolini seveda Slovencev. Razpolagal je z ogromnimi finančnimi sredstvi. Proti koncu prejšnjega stoletja je bila ta organizacija zgradila šolsko poslopje celo na ukovski planini, v nadmorski višini 1200 metrov, kjer ni bilo niti enega Nemca. Stavba še danes stoji, čeprav ne služi več prvotnemu namenu. Grof Mistruzzi je dal tudi ukaz, naj zaplenijo vse šolske knjižnice, vse knjige prenesajo na Trbiž in spravijo pod komisarjev ključ. Ta dva ukrepa, ki sta izbila iz nemških rok najmočnejše orožje, ki je bilo v dolini naperjeno pred vsemi proti Slovencem, ker je bilo v službi njih ponemčevanja, sta ne malo razburjala novo avstrijsko republiko, ki se je sicer razvijala še v porodnih krilih, a je že kazala svoj nacionalno šovinistični obraz. Ni se hotela priznati za premagano in ker se ni dalo ukreniti drugače, je belaški »Schulverein« v sporazumu z nič manj šovinistično in pangermanistično »Südmärk« sklenili, da daruje revnim in potrebnim otrokom iz nemškega Naborjeta (vojni potolčena Avstrija se je sama borila z uboštrom in lakoto) 50 parov čevljev. Naborješki župan je nekam našvno prosil komisarja Mistruzzija, da bi smeli uvoziti poklonjene čevlje brez carinskih stroškov. Toda komisar se v svojem poročilu pohvali, da je prošnjo odbil, češ, čevlji so bili le nekak politični propagandni golaž. Ni nam znano, kakšna usoda

je doletela pošiljko. Morda so ubrali čevlji kakšno drugo pot, kot se godi pogosto ob mejah, in se je tudi župan začel zavedati novo nastalega položaja in takih prošenjih ne več naslavljaj na nove oblastnike, ker se tudi belaški Schulverein ni več oglašil uradno.

Nedolgo zatem je izdal grof Mistruzzi novo odredbo glede dopisovanja med šolskimi uradi, ki naj bi v bodoče bilo samo v Italijanščini. Sprengled od tega ukaza naj bi bil možen samo za tiste šolnike, ki bi Italijanščino obvladali. Hujši avstrijakanti so seveda vztrajali pri nemščini, tudi če so bili večji Italijanščine. Tudi drugače so pakazali nekateri svoje negodovanje. Neki učitelj se je vracač iz Izleta iz Avstrije, pa je »pozabil« na avstrijsko kokardo na jopiču in tudi da trbiški okraj ni več avstrijsko ozemlje, in je zato v svojem pivskem razpoloženju hotel dati tudi z besedo duška svojemu protiitalijanskemu mišljenuju. Taki in podobni primeri so prišli komisarju kar prav. Bili so mu zadosten vzrok, da je omenjene odslovil iz službe. Na njihova mesta pa je poklical šolnike iz Pulja in Trsta, ki so prej sicer poučevali v nemških šolah, toda so se zavedali svojega Italijanskega rodu. V nekaj mesecih in sicer do aprila 1922 je bila že 1/3 učiteljskih moči na osnovnih šolah Italijanščina. Neitalijanski učitelji, med njimi so bili tudi Slovenci, so morali opraviti izpit iz Italijanščine pred izpričevalno komisijo, ki ji je spet predsedoval — civilni komisar.

Posebno skrb je dr. Mistruzzi posvečal Italijanski enorazrednici, ki jo je našel ob svojem prihodu na Trbišu. Predvsem je ta imela najlepši učilniški prostor in iz enorazrednice je kmalu postala dvo- in trirazrednica. Na Tablji je bila seveda tudi ustanovljena Italijanska osnovna šola z dvema razredoma. Prva posledica je bila preliv učencev iz neitalijanskih šolah na Italijanske, tako na Tablji kot tudi na Trbišu. Na Trbišu je zaradi tega nemška štirirazrednica postala trirazrednica, na Tablji pa iz trirazrednice dvorazrednica. Toda tudi to stanje ni trajalo dolgo. Treba je bilo napraviti nov korak. Ze 12. 2. 1922 je nov dekret ukazoval združenje prej ločenih šol, bodisi na Tablji kot na Trbišu. Tu imamo zdaj 3 nemške in 3 Italijanske razrede, na Tablji pa 2 Italijanska in 2 nemška razreda. Vodstvo na obeh šolah je bilo enotno in sicer v rokah Italijanskega učitelja. Grof Mistruzzi se je najbolj zaganjal proti Tabljanom, ki so bili mejaši prej z beneško in potem s furlansko Pontebbo, in je bila zato tu nacionalna napetost mnogokrat iz gospodarske zavisti in osebnih nasprotstev večja, kot se pač godi tudi drugod na narodnostnih mejah. Tabeljski Nemci so bili še posebno zakompleksani. V veliki večini je šlo za priseljence, ki so nekoč izpodrinili Slovence. Windisch Pontafel je postal Deutsch Pontafel, kar so hoteli poudarjati tudi z občinskim uradnim žigom, ki se je glasil »Gemeinde Deutsch Pontafel«. Komisar se pa ni zadovoljil samo s preobrazbo notranjega šolskega ustroja. Tudi šolskim stavbam je hotel dati novo zunanje lice. Na osnovno šolo na Trbišu je dal napraviti napisa kar na dveh stenah (Scuola elementare »Dante Alighieri«, ki sta bila vidna tako z železniške proge kot z glavne ceste). Omeniti moramo, da je bila leto prej obletnica smrti nesmrtnega pesnika, kar je dalo tudi priliko za ustanovitev na Trbišu sekcijske organizacije »Dante Alighieri«, katere cilji se v tistih časih niso kdakej razlikovali od »Schulverein« in »Südmärk«. Pozabili so tudi, da je bil Dante tisti, ki je zapisal: »Liberta' chì, si cara come sa chi per lei vita rifiuta«. Tabeljska Volksschule je postala Scuola elementare »Francesco Petrarca«. Tudi kraji so dobili v šolskem dopisovanju druga poimenovanja. Rabelj se je moral imenovati Tarvisio miniere (zaradi rudnika), okolica Trbiža je postala Tarvisio suburbio, Kokovo Tarvisio confine itd. Tiskovine so morale biti za neitalijanske razrede dvojezične z Italijanščino na prvem mestu, za Italijanske samo v Italijanščini.

Z dekretom z dne 10. 3. 1922 je postal v vseh nemških šolah pouk Italijanščine obvezen: vsak dan po eno uro v nizjih in po dve uri na dan in višjih razredih. Dejansko seveda ni šlo tako gladko, kot je bilo zauzeto na papirju. Problemi so nastali v utrakvističnih t. j. slovensko-nemških šolah. Tega se je komisar kmalu zavedal in je za te šole, kot bomo videli pozneje, predlagal drugačno rešitev. Na nemških šolah na Trbižu ni bilo posebnega odpora in zato ni prišlo do trenj. Drugače je bilo na Tablji. Nekateri družinski poglavari niso hoteli pošiljati svojih otrok k pouku Italijanščine. Komisar je pa zauzal preiskavo ter je na podlagi predpisov za javni red obsođel pet očetov na pet dni zapora, katerega so morali presediti na Trbižu, kjer je bil tedaj sedež sodnije z zapori. Ker se komisar do tedaj še ni bil dotalnik utrakvističnih šol, so mu Nemci očitali pristranskost in tako je komisar Mistruzzi z dekretom 15. 3. 1922 uvedel pouk Italijanščine tudi na teh šolah. Imel pa je že za naslednje šolsko leto 1922/23 s temi šolami drugačne načrte, ki sicer presenečajo, a ki so bili v bistvu pravilni. V osnutku je že bil pripravljen ustrezeni dekret, ki pa zaradi komisarjeve premestitve ni bil nikoli izdan. Po komisarjevem mnenju, naj bi nemščino nadomestila Italijanščina, češ, za Slovence je nemščina tuj jezik in če se že morajo učiti tujega jezika, naj bo to uradni jezik Italije. Dekret je torej predvideval nekako utrakvistično slovensko-italijansko šolo, v kateri bi bila učni jezik v prvih dveh razredih slovenščina in v naslednjih razredih Italijanščina. Kot smo omenili, do uresničitve tega načrta ni prišlo, ker je bil grof Mistruzzi poklican na drugo, višje službeno mesto pri

notranjem ministrstvu v Rim, kjer so se najbrž že pripravljali na sprejem Mussolinija, po njegovem pohodu na prestolnico že 28. 10. 1922.

Mistruzzijev premestitvo so se najbolj vzradovali Nemci in nemškutarji, ki so se sicer potuhnili, a spet prišli do besede pri šolski upravi. Toda s prihodom fašizma in znanje Gentilejeve reforme je moralo biti v šolah vse Italijansko. Tudi v Kanalski dolini je iz javnih šol izginila z nemščino tudi slovenščina. Nemci, ki so se čutili, da so se začeli zavedati, da so tuji na tej zemlji in da vsekakor ne bodo več mogli oblastno gospodarjev, so se začeli počasi izseljevati ali pa prehajati popolnoma v vode novih gospodarjev. Nemška duhovščina je kmalu zapustila svoje farane, ki so ostali brez vsake moralne opore in tako je začela kopneti tudi njihova zavest. Slovenščina pa, ki je bila pregnana z državnih šol, se je ohranila v kmečkih družinah, na vasi. Pod fašizmom je imela svoje trdno zavetje v cerkvah, kjer so postale zakristije učilnice ne samo za verouk, marveč tudi za materni jezik v slovenskih vaseh pod Višnjami. Katekizem in Zgodbe sv. pisma so bili abecedniki za učenje materinega jezika po slovenskih vaseh Kanalske doline.

2. Prve upravne volitve pod kraljevino Italijo leta 1922

Po italijanski vojaški zasedbi v jeseni 1918 je ohranila Kanalska dolina še nekaj let staro avstrijsko upravno zakonodajo, bodisi pod zasedbeno vojaško kot pod civilno komisarsko upravo. Takšno začasno stanje pa je trajalo le kratek čas. Državna enotnost je narekovala nujnost, da se vpelje v tako zvane nove province najprej prehodna in nato dokončna zakonodaja, ki bo ustrezala upravni in politični strukturi kraljevine. Čeprav je fašizem že drzno dvigal glavo, je imela Italija še demokratičen značaj in ustroj. Upravni organi so morali biti torej izvoljeni od ljudstva. Ker je tudi v Kanalski dolini veljal še avstrijski volilni zakon, ga je bilo treba nadomestiti. Jeseni 1921 je bil zato izdan kraljevi odlok z dne 7. oktobra 1921 štev. 1393, ki je urejaval potek občinskih volitev v novo priključenih pokrajinah. V marsičem je bil ta zakon sličen zakonu za politične volitve na zasedenem ozemlju, ki so se bile vršile leta prej. Tako na primer glede seznamov volilcev. Tudi za upravne volitve so se sezname sestavljali župani ali občinski komisari, ki so jih morali poslati v pregled in potrditve politični oblasti. Proti seznamom volilcev je bilo možno vložiti pritožbe, o katerih sta odločala v prvi prizivni Instanci civilni komisar in v drugi posebna komisija, katero so sestavljali štirje sodniki, imenovani od prizivnega sodišča. Tej komisiji je predsedoval civilni komisar, ki je predstavljal prvo instanco. Čeprav bi morale imeti napovedane volitve predvsem upravni značaj, so zadobile na Trbižu in na Tablji izrazito politično obeležje, medtem ko so po drugih, posebno slovenskih vaseh Kanalske doline, gledali na upravne zmožnosti in moralne vrlime kandidatov. Avstrijakanti so političnost teh volitev še posebno podprtavali. Svoj program so zastavili tako, da bi noben Italijan ne smel priti v občinske odbore. S tem so izvali civilnega komisarja grofa Mistruzzija. Široka upravna in politična oblast, ki mu je bila dodeljena, mu je dovoljevala, da je lahko vdril in oblačil v Kanalski dolini po mili volji. Vse javne in zasebne uprave: železniška, obmejnja carinska, rudniška v Rabiju, gozdna, poštna, vojaška, sodniška, finančna itd. so prejele od njega kratkomalo ukaz, da morajo poslati občinam sezname svojih uslužbencev, iz katerih morajo potem občinski urad izluščiti imena, ki imajo biti po obstoječih predpisih vpisana v volivne liste. Prav tako je morala davkarija oddati županom seznam davkoplačevalcev. Na podlagi teh seznamov je prišlo na Trbižu in na Tablji v liste volilcev več stotin imen še pred kratkim priseljenih trgovcev, uradnikov in uslužbencev iz notranjosti države. Ker se je bilo treba pri sestavljanju volivnih seznamov držati predpisov političnega volilnega zakona in ker je imel civilni komisar pravico pregledovati liste in tudi odločati kot prva instanca za prizive, se je grof Mistruzzij teh pravic kar pogosto in učinkovito posluževal. Na Tablji je izbrisal iz list volilcev kar 27 imen tamkajšnjih domačinov in odbil tudi 25 rekurzov z motivacijo, češ da so optrali za Avstrijo. Dejansko pa opcije teh oseb še niso bile pravnovjavno rešene! Rekursi na višjo komisijo so bili prav tako zavrnjeni, saj je bil njen predsednik spet isti civilni komisar.

Volitve so bile napovedane za 15. januar 1922 in, kot rečeno, so imele poseben političen pomen v obmejnem kraju, kakršen je bil Trbiž. Ker so prave politične volitve leta dni prej ne samo na Goriškem in Tržaškem, marveč tudi v Kanalski dolini za nove gospodarje nekam klavrnou uspele, si je grof Mistruzzij zadal še posebno nalogu, da počake uspehe, ki jih je bil dosegel pri poitaljanjevanju. Važna postojanka je bila tudi Tablja, posebno ker ni skrivala svojega nasprotstva do savojske Italije. Zaradi tega je že prejšnji civilni komisar dr. Bernardo Cannella postavil izredno komisarsko občinsko upravo na mesto redne občinske, v kateri sta odločala novim gospodarjem neprijazna župan in župnik, ki je opravljal tudi tajniške občinske posle. Liberalni Mistruzzij je kajpak kmalu poskrbel, da je bil tovrstni tajnik odstavljen. Zaradi novo nastalega upravno-političnega ozračja je bilo računati na oster volivni boj ne samo na Tablji, marveč tudi na Trbižu, kjer so imeli

avstrijski Nemci tesne stike z nemško Avstrijo. Za doseglo svojih ciljev si je komisar Mistruzzij zasnoval sledeči načrt: na Trbižu pogoditi se z Nemci, da bi Italijani dobili primerno število občinskih sedežev; na Tablji prizadevati si za celotno zasedbo občinske uprave s popolno izločitvijo vseh domačinov; v ostalih občinah, kjer imajo volitve res samo upravni značaj, paziti, da se ne vrinejo v občinske odbore Italiji izrazito sovražne osebe in pa vrniti filoitalijanske elemente, kot na primer v Beli peči, kjer je bil za župana priseljenec z dalmatinskih otokov. Na Trbižu je civilni komisar Mistruzzij računal na Furlane, ki so se bili zaradi zaposlitve svoj čas naselili na Koroškem. Ker niso imeli šol v materniščini, so izgubili zvezo z svojo domovino in tudi narodno zavest ter so se nekako ponemčili. Poročili so tukje, sprejeli avstrijsko državljanstvo, služili v Avstriji vojsko in njihovi otroci so obiskovali nemške šole. Tem je posvečal Mistruzzij največjo pozornost in skrb. Kot aristokrat je gojil do njih, čeprav so bili iz nižjih slojev, družabnost, jim pripeljalo sprejeme, bil z njimi v stalnih stikih in jim seveda nudil vsakršno pomoč in prednost. Na ta način je prebudil v njih uspavani nacionalni čut. Menil je, da bi to utegnili postati stebri, na katere se bo oslanjalo delo za vzpostavitev romanstva v tej pokrajini.

Za jeseni 1921 je komisar vzpostavil zveze z raznimi političnimi skupinami z namenom, da zvari v enoten blok Italijanske volivce, ki so bili idejno razdeljeni na mnogo strank in sicer na liberalce, nacionaliste, fašiste, demokrate, populare, socialiste, reformiste, republikance in komuniste. Po dolgih in potrežljivih pogajanjih se mu je na sestantku zastopnikov vseh omenjenih strank na Trbižu posrečilo ustanoviti tako zvani »Blocco di concentrazione nazionale«, s katerim so se strinjale tudi skrajne levičarske stranke, z opravičilom, da ne gre za boj med strankami, marveč za boj proti Nemcem. Ti in filoavstrijci so nameč bili ustanovili »Blocco di concentrazione tedesca«. Mistruzziju je šlo predvsem zato, da si zagotovi določeno število občinskih sedežev. Zaradi tega so se Italijanski zastopniki bloka pod direktivami komisarja pogajali z nasprotnim blokom. Po več sejah je že skoraj prišlo do sporazuma glede števila občinskih odbornikov. Tedaj pa so z avstrijske koroške pritisnili na svoje somišljenike Velenemci z gesлом, da Italijani ne smejijo imeti več svetovalskih mest kot šest zahtevanih. Kot danes je tudi takrat imela trbiška občina pravico do dvajsetih svetovalcev. Italijanska zahteva za šest sedežev je bila najbrž pretirana, toda bilo ji je težko oporekat zaradi pomanjkanja uradnih podatkov o narodnostnem sestavu prebivalstva tiste dobe, ker ljudsko štetje iz leta 1921 ni upoštevalo narodnostne pripadnosti. Ko se pa zastopniki obeh blokov niso mogli zediniti glede števila svetovalcev, so se — in tu gre človeku na smeh — zatekli k civilnemu komisarju in ga prosili za posredovanje. Ta je seveda srčno rad sprejel arbitražno vlogo in predlagal pet občinskih sedežev za Italijane. Trbižani pa se pri teh zadavi niso vedli preveč korektno, ker so najprej predlog sprejeli, a potem na pritisk z onstran moje, sporazum spet odpovedali. Imeli so pa tudi Efialta v svojih vrstah in od njega se je izvedelo, da je šlo samo za taktiziranje. Odlašanje in cincanje naj bi služilo samo zgubi časa, ki naj bi Italijanom zmanjkal za organiziranje in propagiranje. Ko je prišlo to na uho grofu Mistruzziju, se je kajpak razhudil in dal nasprotni fronti ultimat: v dveh urah hčete imeti dokončen in nepreklicen odgovor. Upal je, da bo nasprotnike ustrahoval, ti pa so mu dali negativen odgovor.

Obema blokoma zdaj ni preostajalo drugega, kot da se podata v brezobjeren volilni boj. Poskrbela sta, da strneta čimbolj vsak svoje vrste in da razbijeta vrste nasprotnikov. Toda medtem ko so bili Italijani res enotni, so bili Trbižani razvojeni in so kazali tri težnje: pangermanisti so bili radikalno nepopustljivi, redki, toda vplivni Italofili so bili pripravljeni sprejeti kakršnekoli pogoje, ostala skupina pa je želela, da bi prišlo do sporazuma. To napako in šibkost na strani trbiških »purgarjev« je spremeno izrabil Italijanski nacionalni blok, ki se mu je celo posrečilo dosegči, da so se Italofili ločili od nemških skrajnevez ter stopili v volilni boj na Italijanski strani. Pogoj je bil, da dobijo od šest-najstih svetovalskih mest štiri. Vest o tem sporazumu je močno pretresla Nemce in treznejši so se hoteli vnovič pogajati z Italijani. Toda grof Mistruzzij, ki je bil vezan na dogovor s trbiškimi Italofili, se ni hotel več pogajati, češ da je že sprejel definitivne ukrepe, od katerih ni moč več odstopiti. Za kulismi je komisar še pritiskal na vse načine, da bi na enotni nasprotni kandidatni listi ne bili vpisani intransigenti elementi, ki bi, po njegovem mnenju, otežkočali skupno delo po volitvah. Reči moramo, da je tudi v tem uspel. Rezultate celotne njegove volivne akcije lahko tako povzamemo: stari, že skoraj ponemčeni Furlani so postali spet zavedni Italijani. Vsi Italijani so se strnili v enotno volilno fronto ne glede na strankarsko mišljenje. Nemški Italofili so se zili z Italijani. Nasprotni nemški tabor je bil razbit in Velenemci so ostali izolirani in odstranjeni iz javnega življenja. Zmaga Italijanske nacionalne fronte je bila tako že skoraj zagotovljena, toda civilni komisar si še ni dal miru. Prepričeval je socialističe Italijanske narodnosti, da naj agitirajo med svojimi nemškimi tovarisi v rabeljskem rudniku za Italijansko

nacionalno volivno listo, češ nemška je kapitalistična in antidejavnostna. In na nekem volilnem shodu v Rajblju se je neki nemški socialist res zgražal nad nemško enotno listo, ki jo je imenoval llisto Bamberžanov, to je tistih, ki so 750 iet gospodarili v dolini, ter kazal odkrito simpatijo do italijanske liste, ki je zajemala tudi levičarske kandidate. — Istočasno se je vršila volivna akcija na Tablji, kjer pa je bil grof Mistruzzli že gotov. Tudi tu je nastopal nacionalni blok, v katerem so bile zastopane vse italijanske politične stranke, ne glede na svetovni nazor njihovih pripadnikov. Zaradi težav, ki bi nastale pri porazdeljevanju svetovalskih sedežev med stranke, ki so bile tu v večini levo usmerjene, si civilni komisar ni delal preglavic. Obljubil je posebno širokogrudnost socialistom pod pogojem, da bo župan, liberalac, njegov politični zaupnik.

Kar se tiče volivne kampanje po drugih vaseh Kanalske doline, je grof Mistruzzli s privoljenjem vrhovnega civilnega komisara v Trstu hodil od občine do občine in »pomagal« sestavljati kandidatne liste. S tem je med drugim v Naborjetu preprečil, da bi prišle v liste osebe, ki se niso posebno navduševali za italijansko monarhijo. Mistruzzli tudi ni pozabil na sestavo volivnih komisij na Trbižu in na Tablji, v katerih so morali biti v večini Italijani. Ker se je bal, da bi v teh središčih prišlo do neredov — na Tablji na primer so železničarji praznovali pretekli prvi maj tako burno, da je morala poseči vmes vojaščina — je komisar poskrbel za primerne varnostne ukrepe. Ker mu je bila na razpolago tudi vojska, se je moral bataljon infanterije, ki je bila že na poti na zimsko vežbanje, vrnilti, da je bil za vsak primer na razpolago. Pripravljeni so morali biti tudi karabinjerji, finančni stražniki in dve bateriji topništva. Na Tablji je opravljala varnostno službo poleg orožnikov in financarjev še kompanija alpincev, vsi pod poveljstvom orožniškega kapetana. Ostalo moštvo je moralo ostati na Trbižu, kjer je komisar menil, da je položaj nevarnejši, pod vodstvom podkvestorja Cavazzija, toda pod poveljstvom njega samega. V ostalih, posebno v slovenskih občinah, so bile varnostne sile skromnejše. Za javni red so skrbeli le maloštevilni orožniki in finančni stražniki.

Prvotno se je zdelo komisarju Mistruzziju, da bodo skušali Nemci uprizoriti kakе demonstracije in zato je dal vojaško zastražiti vse volilne sedeže na Trbižu, medtem ko so vojaške patrulje neprenehoma korakale po trbiških ulicah. Do incidentov pa ni prišlo in volilni dan 15. januar 1922 je potekel docela mirno, kljub velikemu navalu volivcev. Na Trbižu je volilo 90 % vpisanih. V drugih občinah je bila udeležba nekoliko nižja. Rezultati volitev so bili znani že v poznih večernih urah. Telegrafske uradi so morali delati vso noč do jutra in poročati na pristojna mesta o poteku volitev, ki so pokazale sledče prenenetljive izide: na Trbižu je dobil večino italijanski nacionalni blok, medtem ko je manjšino odnesla zmerna krajevna skupina. Na Tablji je dobil isti nacionalni blok večino in manjšino. V vseh drugih vaseh so bile izvoljene osebe, katere so volivci smatrali primerne za upravljanje občinskih poslov. Povsed, kjer so imele volitve političen pomen, so zmagali Italijani. Nemšto pa je izšlo iz volitev upravno in politično poraženo. Koristolovci, nemškutarji in avstrijakanti, ki so se zgrinjali okoli izrazito poudarjene nemške stranke, so svojim velenjemškim voditeljem, ki so gledali s prezirom na slovenskega kmeta, ob uri preiskušnje obrnili hrbet, zatajili spet svojo identiteto ter oddali svoj glas za močnejšega gospodarja. Grof Mistruzzli je radi prodornega uspeha dobival od vseh strani čestitke in priznanja. Tisk se je razpisal o rednem in demokratičnem poteku volitev v Kanalski dolini. Inozemski časopisi so bili kajpak drugačnega mnenja. Med italijanskimi listi je zavzel izjemno stališče le videmski časopis »Friuli«, ki je bil razjarjen zaradi poraza avstrijskih klerikalcev na Tablji.

Kmalu po volitvah so se sestali občinski sveti, ki so volili župane. Trbiž je tako dobil prvega italijanskega župana v osebi nekega Colella. V Naborjetu izvoljeni župan je bil, po mnenju Mistruzzija, neprimeren za tako mesto. Ker mu drugače ni mogel do živega, je začel brskati po njegovi preteklosti in iztaknil, da je bil pred leti, še pod Avstrijo, obsojen zaradi manjšega kazenskega prekrška. Z lastnim dekretom z dne 14. 2. 1922 je civilni komisar kratkomalo razveljavil njegovo izvolitev. Prizadeti se je sicer pritožil na pristojno višjo oblast (»Giunta elettorale«), toda priziv je bil zavrnjen in za župana je moral biti »izvoljen« nekdo, ki je bil »persona grata« za novo italijansko oblast.

Takšen je bil torej politični in upravni položaj v Kanalski dolini prva leta pod demokratično italijansko monarhijo. Očvidno je bil dejansko bolj kot v drugih priključenih pokrajnah že zelo sličen onemu, ki je postal kmalu pod Mussolinijevim fašizmom. Prvotno upanje, da bo vodilni razred svobodnjaške Italije, ki se je napajal po studencu Mazzinijeve miselnosti, res demokratičen in zato širokogrudnejši v priznanju narodnostnih pravic, kot je bila konservativna Avstrija, se je kmalu razblnilo in izpuhtelo. In v Kanalski dolini smo morali prej kot drugod ugotoviti, da smo prišli z dežja pod kap.

S. U.

DOKUMENTI

DODATNO POROČILO ALBINA VODOPIVCA O DELAVSKEM GIBANJU NA GORIŠKEM LETA 1936

Poročilo je sestavil Albin Vodopivec za vodstvo Komunistične stranke Italije v Parizu, kjer je bil v politični emigraciji. Iz dokumenta št. 1379, ki ga v Rimu hrani Istituto »Antonio Gramsci«, Archivio del Partito comunista Italiano, ga je prevedel Vid Vremec. Krajevna imena so v dokumentu pisana v italijanski obliki, le nekatera imajo v oklepaju dodano tudi slovensko izvirno obliko.

Zaupno

N. P. 784,11.4.1936

Goriška pokrajina

1. Rihemberk. Celica šteje 20 tovarišev. Obstaja celični komite treh tovarišev. Dokončno razdelitev celic v skupine, ki ustrezajo vaškim potrebam, in izbor skupinovodij — razen tistih, ki pripadajo celičnemu komitetu — bi morali opraviti proti koncu preteklega decembra in v začetku tega leta. Socialna sestava: pretežni del revni kmetje in kakšen srednji kmet. Je zelo važno središče, sposobno znatno vplivati na okolico. Velik del krajevnega prebivalstva se je pod vodstvom narodnjakov in klerikalcev v preteklosti aktivno udeležil političnih in kulturnih bojev. Nabirali so si izkušnje in ustvarili tolikšne sposobnosti, da je bilo moč upoštevati vas kot eno od trdnjav slovenskih meščanskih strank. Do nekaj let nazaj se ne bi mogel komunizem na noben način uveljaviti. Najnaprednejši del vasi je bil okrog let 1930—1933 organiziran v narodni organizaciji TIGR. Pod pritskom stvarnosti in zavoljo nesposobnosti narodnjakov, da bi izrazili od določenega časa naprej nove potrebe in nove zahteve samega prebivalstva, se je pojavila znotraj narodne organizacije močna revolucionarna struja, ki se je potem, ko je vplivala na večino, konkretizirala v komunistični celici. Naša neposredna naloga je v tem, da damo celici potrebitno politično vzgojo. Delokrog celičnega odbora je bil na sestankih točno določen (Dornberk, Stanjel, Šmarje, Branica, Brje). Nekateri stiki z drugimi vasmi so že v toku (tako smo se npr. z Dornberkom povezali s pomočjo celice v Batujah, o čemer bo naprej govora); čim bodo drugod osnovane druge celice, bo celični komite prevzel funkcijo sektorskega komiteja.

Treba je omeniti za Rihemberk obstoj cerkvenega pevskega zbara pod našim vodstvom. Nameravali smo iz njega ustvariti legalno sredstvo za boj, povezovalni člen z mladino, ki v njem sodeluje, neko vrsto šole komunizma. O našem delu v tej smeri bo govora v političnem poročilu.

Ne da bi imele še najmanjše politične zavesti, smo organizirali nekatere oblike mladinskih organizacij po novih navodilih mladinske komunistične internacionale.

V tej zvezi bi želel izraziti svoje osebno mnenje. V sedanjih razmerah ilegalnosti in pred praktično nezmožnostjo, da bi povsod opravljali resno množično delo, bi bilo potrebno po mojem še nadalje decentralizirati organizacijsko dejavnost in postaviti manjše organizacije neposredno pod strankino vodstvo [sledi nečitljiv stavek.] V pokrajini bi moralo obstajati namesto enega središča več središč v neposredni povezavi s stranki in tudi med seboj primerno povezanih. Značilnosti teh središč, pojmovanih v najširšem smislu te besede, bi morale biti naslednje: primeren zemljepisni položaj, večji del množice usmerjen v komunizem, visoka stopnja političnih in organizacijskih izkušenj organiziranih članov, velika opora za pridobivanje tovarišev z vodilnimi sposobnostmi. Poimenovanje takšega organa ni važno; kar je pomembno, je konkretno opravljeno delo. Rihemberk mora postati v bližnji prihodnosti važno središče, ne celotne pokrajine, marveč tudi ne enega samega sektorja.

1. Vrtovin (bolje Spodnji Vrtovin). Krajevna organizacija je resnično množična organizacija. Tukaj, bolj kot drugod, je množica tesno navezana na stranko. Sedež sektorškega komiteja. Ce odmislimo številne stike osebnega značaja, ki bodo lahko postali stiki organizacijskega značaja, navajamo podatke o številu celic v januarju tekočega leta:

Spodnji Vrtovin	: 7 tovarišev
Gornji Vrtovin	: 2 tovariša
Selo	: 2 tovariša
Batuje	: 6 tovarišev
Skupaj	17 tovarišev

Je zelo obetajoč sektor. V Batujah imamo enega starega tovariša [Anton Stiligo]. Op. prev.), ki ima zelo velik vpliv v večjem delu tega sektorja in obsežna poznanstva. Z njegovo pomočjo bo možno utrditi in nadalje razširiti organizacijsko mrežo.

Na vrtovinskem sektorju ima kot narodnjaško središče določeno važnost Selo. Leta 1932 so arretirali okrog 40 mladincov iz Sela in Batuj, vsi so bili narodnjaki. V imenu komunistične organizacije smo jim ponudili osnovanje enotne fronte na dovolj prožni osnovi. Naš predlog je bil zavrnjen. Nato smo se odločili prodrieti naravnost med množico. Taka dejavnost je nekoliko težavna, ker imajo krajevni narodnjaki v svojih rokah dve od najboljših gospodarskih organizacij v pokrajini, razen tega znajo izkoristiti vse legalne možnosti za obrambo kmečkih zahtev. Ne da bi precenjevali moči krajevnih narodnih voditeljev, bo ta vas gotovo zadnja v naših rokah.

V Spodnjem Vrtovinu imamo še:

mladinsko žensko celico (6 tovarišic)
mladinsko moško celico (8 tovarišev).

Obe mladinski celici delujeta pod vodstvom odraslih. Pokazala se je tudi možnost, da bi organizirali množično organizacijo kmetov in kmetic (tudi vernih). Odpovedali smo se tej možnosti, ker so katoliške organizacije v neposredni povezavi z množicami in ni prav nobene potrebe po posredovalnih organih.

3. Skrilje in Štomaž. Ta sektor se bo moral v sorazmernem kratkem času — pod pogojem, da se bo politična in organizacijska dejavnost odvijala v istem ritmu kot prejšnje leto in da bodo uresničene smernice, ki so jim bile dane na sestankih — razdeliti v dva sektorja. Sedaj ima tele celice:

Štomaž : 8 tovarišev
Skrilje : 6 tovarišev (vključno 1 iz Kamenj in 1 iz Dobravelj).
V tej zadnji vasi pripravljajo novo celico.
Lokavec: 3 tovariši

Začasno samo 2 tovariša pripadata sektorskemu komiteju, eden je iz Štomaža, drugi iz Skrilj. Celica v Lokavcu je bila osnovana januarja tega leta in se bo — zavojlo revolucionarnih krajevnih tradicij — številčno naglo povečala. Lahko predvidevamo na okrog 15 tovarišev. Obstajajo še stiki z Dolom—Oltico in Veikimi Zabljam. V Dobravljah bi se morali približati nekemu mlademu dijaku (vpisanemu v goriško srednjo šolo), ki so mi ga predstavili tovariši kot našega navdušenega simpatizera. Intelligenten, z razvojnimi možnostmi vodilnih sposobnosti, toda moj beg je preprečil srečanje z njim.

Bo kdo vprašal: kaj pa Ajdovščina? (? testuale).

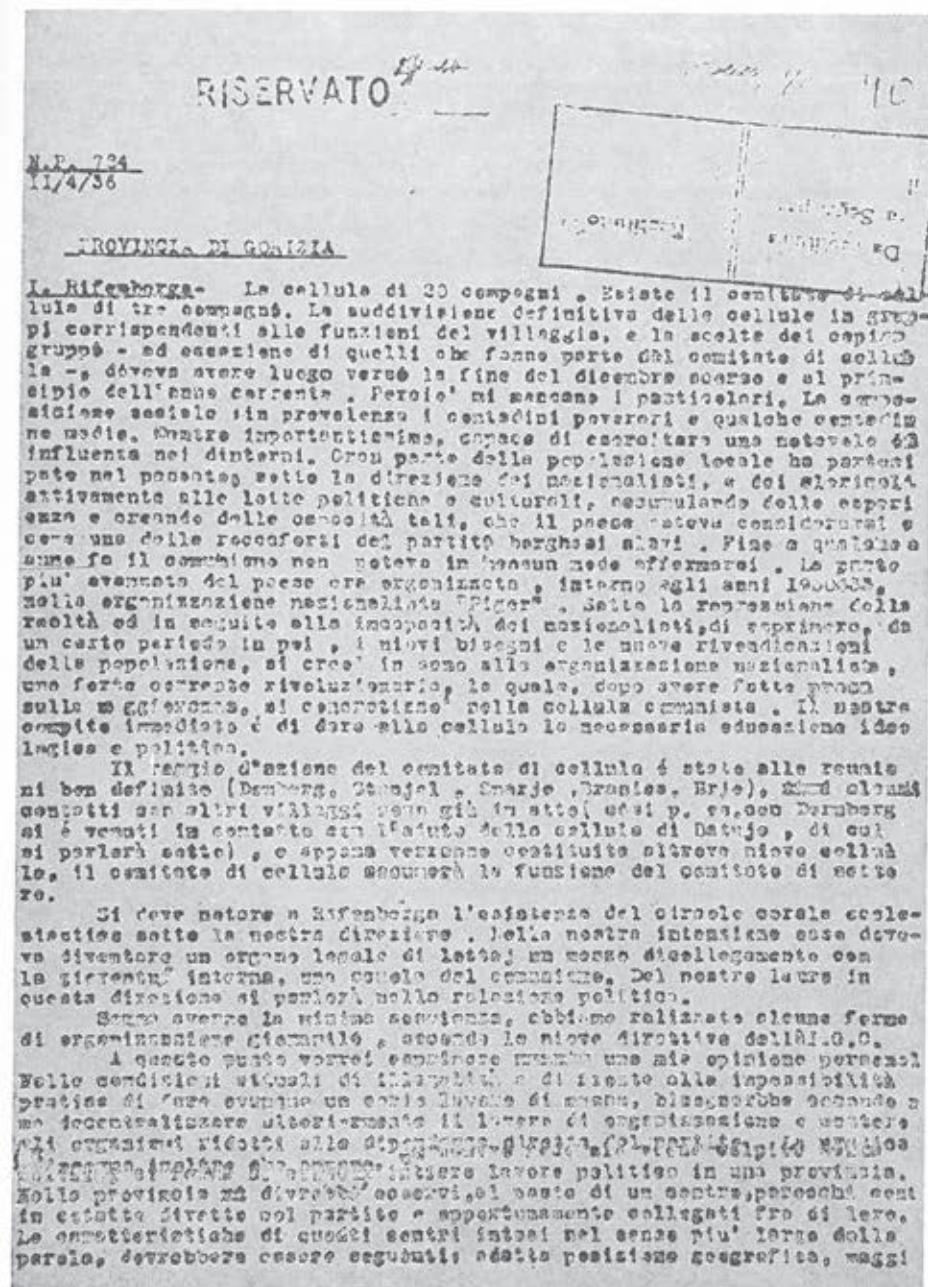
Tekstilna tovarna ne dela že od okoli leta 1930. Zadnja leta se je zelo razvil žagarski obrat, ki zaposluje okrog 300 delavcev, pretežni del iz okolice. Nekateri tu zaposleni delavci so izrazili potrebo, da bi podvzeli nekatere organizacijske ukrepe, ker so delovne razmere porazne in množica je dozvotna, da bi začela stavkati.

Sektorski komite na splošno in posebno celico v Lokavcu so dobili nalogu, naj poskušajo organizirati celico v tovarni, zaradi tega naj se povežejo z vsemi delavci iz Lokavca itd., ki so pripravljeni pripadati naši stranki.

Organizacijski načrt, ki naj bi ga uresničili v bližnji prihodnosti, je naslednji:

Prvi sektorski komite bo moral imeti sedež v Lokavcu (vključno s tovarišem iz Štomaž) in opravljati svojo dejavnost v naslednjih krajih: Lokavec, Ajdovščina, Stomaž, Dol—Oltica. Sedež drugega komiteja naj bo v Skriljah—Dobravljah. Njegov delokrog naj bo naslednji: Skrilje, Dobravlje, Velike Zablje in morebiti kakšna druga vas.

4. Sempas. Pred leti smo imeli tukaj cvetočo politično organizacijo (leta 1927 je štela 27 tovarišev). No poznam nadaljnji dogajanj. Gotovo pa je dejstvo, da je v pre-

Prva stran Vodopivčevega poročila

The first page of the report worded by Vodopivec

teklem letu manjka vsaka organizacija. Na našo pobudo smo postavili celico z dvema tovarišema, ki pa še nista člana naše stranke. Prevzela sta naložo, da bosta reorganizirala gibanje v kraju. Malo pred mojim odhodom se mi je približal mladenc iz Šempasa, ki mi je povedal, da je bil do nekaj mesecev nazaj v konfinaciji in da ga neki tovariš, že strankin funkcionar (brat sekretarja mladinske federacije leta 1927), pošilja k meni zaradi povezave s pokrajinskimi organizacijami. Ker pa ga nisem poznal, sem se držal povsem rezervirano. Naši tovariši imajo nameč možnost, da ga spoznajo in kontrolirajo.

Zaradi prevelike razdalje, Šempas ne more biti vključen v vrtovinski sektor, ki pa bo nadalje vzdrževal stike s to celico, dokler ne bo organiziran prvotni sektor, kamor je svojčas pripadal.

5. Idrija. Od leta 1928 do leta 1935 je bila Idrija popolnoma izolirana od stranke. Morali smo prebroditi občutne težave, preden smo ponovno vzpostavili stike. Imeli smo samo eno osebno srečanje s krajovnim voditeljem razrednega sindikata. Na tistem srečanju smo mu dali navodila, da bi politično reorganizirali gibanje in opravili množično delo. Ker so bili naši stiki posredni, posluževali smo se nekoga, ki ni organiziran v naši stranki, smo proti koncu septembra prejeli naslednje splošno sporočilo: Izvršili smo vse tisto, kar nam je bilo naročeno. Če pomislimo na znane demonstracije žensk, do katerih je prišlo prve dni novembra, in na naše nadaljnje smernice, smo lahko prepričani, da tovariši v Idriji niso zanemarjali niti organizacijske dejavnosti.

Zaključek: Zaradi pomanjkanja federalnega komiteja v Gorici, obstajajo bolj ali manj redni stiki s tržaško okolico. Dva krajevna tovariša sta dobila naložo, naj začasno kontrolirata dejavnost vseh sektorskih komitejev. Lahko bi še poročal o nastajajočih mladinskih celicah v Skriljah in v Rihemberku, o pionirske skupinah, ki so nastajale v Spodnjem in v Gornjem Vrtovinu in v Skriljah — najmlajši so nam bili zelo koristni v protivvojaški dejavnosti — o organizacijskih začetkih med mladinci predvojaške vzgoje, vendar o tem ne bom govoril, ker je delo v začetni fazi. O tem bom namignil v političnem poročilu.

Iz vsega gornjega sledi naslednje stanje:

1. Rihemberk	:	20 tovarišev
2. Vrtovin	:	19 tovarišev
3. Skrilje	:	17 tovarišev
Skupaj		56 tovarišev

Razen tega še mladinci v Vrtovinu:

6 tovarišic
8 tovarišev
Skupaj 14

Pripomba strojepisca: Ker je bil rokopis precej nejasen, je mogoče, da gre za Scriglia (Skrilje. Op. prev.) in ne Seviglia, kakor sem napisal. Sam ne poznam pokrajine.

NEKROLOGI

OB SMRTI TREH SODELAVCEV »GORIŠKEGA LETNIKA«

V letu dni so umrli trije sodelavci »Goriškega letnika«. Vendar se Draga Pahorja, dr. Miroslava Pahorja in dr. Toneta Zorna ne spominjam le kot sodelavcev naše publikacije, marveč tudi kot marljivih in uglednih slovenskih zgodovinarjev, ki jim je smrt preprečila ustvarjalno delo, saj so umrli sredi raziskovalnih snovanj. Prva dva sta se v naši publikaciji pojavila prvič v tretji številki (1976): Drago Pahor je v polemičnem prispevku razpravljal o tem, kdo je ubil tržaškega komunista Luigija Frausina, dr. Miroslav Pahor pa je prispeval interdisciplinarno razpravo o kraški vasi Povir kot primeru simbioze med morjem in kopnim. Dr. Tone Zorn je v četrti oziroma peti številki med zapiski objavil pregled pisanja nemškega biltena o položaju narodnih manjšin v Italiji med obema vojnoma. V Juvančičevem zborniku (Goriški letnik 6/1979) spet srečamo Draga Pahorja in dr. Toneta Zorna. Povsem slučajno sta v počastitev 80-letnice dr. Iva Juvančiča vsak na svoj način obravnavala problematiko šolstva na Primorskem pod Zavezniško vojaško upravo (1945–47). Za sedmo številko je dr. Zorn prispeval zapisek »Orožniške poročila o dogajanju na jugoslovansko-italijanski demarkacijski črti leta 1921«, v osmi, to je pričujoči številki, pa objavljamo postumno Zornovo razpravo o pisaju biltenu kongresa evropskih manjšin (1930–36) o položaju Slovanov v Italiji in na Koroškem ter narodnih manjšin v Jugoslaviji.

Ko ugotavljamo pomembnost objavljenih razprav in zapiskov, moramo tudi verjeti, da smo zares izgubili odlične sodelavce in prijatelje. Vsi so, vsak na svojem raziskovalnem področju, poglabljali naše znanje o preteklosti, pri tem so jih vodila podobna nagnjenja, objavljeni rezultati pa sami od sebe govorijo o bogatem delu, dasiravno jih je smrt dohitela v različnih obdobjih življenja.

DRAGO PAHOR

(11. 7. 1905 Škedenj—Trst — 13. 6. 1980 Trst)

Drago Pahor na Opčinah ob srečanju partizanskih učiteljev
(24. maja 1970)

Drago Pahor in Općine at the meeting of partisan teachers
(24th May, 1970)

Drago Pahor je predvsem zgodovinar slovenskega šolstva na Primorskem. Ni bil zgodovinar po izobrazbi, toda njegov učiteljski poklic mu je usmeril pota njegovih zgodovinskih raziskav, ki pričenjajo v zrelejšem obdobju življenja. Kot učitelj na Primorskem med obema vojnoma, kot primorski emigrant v kraljevini Jugoslaviji, kot organizator primorskega partizanskega šolstva in kot marljiv šolnik na Tržaškem po drugi svetovni vojni je s svojim izrazitim smisлом za proučevanje preteklosti ter zaradi

dejstva, da je s svojo aktivno prisotnostjo v odločilnih trenutkih bil sam soustvarjalec zgodovine, postajal zgodovinar šol na Primorskem, zlasti na Tržaškem. Iz njegove obširne bibliografije omenimo daljšo razpravo »Pregled razvoja osnovnega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja« iz leta 1969, potem samostojno besedilo »Prispevki k zgodovini obnovitve slovenskega šolstva na Primorskem 1943–1945« (Trst 1974), uredniško delo pri izdajah »Prosvetni zbornik« (1970), »Boj za svobodo« (1975) in seveda celo vrsto obsežnejših ali pa drobnejših razprav, ki jih je posvečal šolstvu, prosvetnemu snovanju v preteklosti, življenju in delu posameznikov in končno tudi publicistiki. Poudariti moramo, da je Pahorjeva pot k zgodovinopisu vodila od publicistike že izza diaških let. Tudi to področje Pahorjevega delovanja je pomembno in vredno poudarka, bilo je obsežno (samо v letu 1950 je objavil v »Primorskem dnevniku« skoraj 100 člankov) in je v svojem času odigralo pomembno vlogo.

Drago Pahor pa ni bil le pisec. Če je bil za časa aktívne službe predvsem organizator na šolskem področju, je kasneje svoje pobude prenašal tudi na polje zgodovinopisa. Tu je potreben poudariti Pahorjevo odločilno vlogo pri utemeljitvi in delovanju odseka za zgodovino Narodne in študijske knjižnice v Trstu. Kot vodja odseka je sprožil vrsto pobud (anketiranje učiteljev, ki jih je zadeval Gentilejeva reforma: obhajanja jubilejev, tržaških čitalnic; ledinska imena na Tržaškem; kataster pomembnih osebnosti na Primorskem itd.) in bil sploh do zadnjega ena osrednjih osebnosti Javnega življenja slovenske etnične skupnosti v Italiji.

Svoje življenjsko delo o šolstvu na Primorskem, zlasti osnovnem, — z njegovim pregledom je prišel do osvoboditve maja leta 1945 — je sklenil zaokrožiti s prikazom razmer pod Zavezniško vojaško upravo in na Svobodnem tržaškem ozemlju. Veliko je na tem delu zadnja leta življenja, potem pa sta mu bolezen in smrt preprečila izpolnitve načrtov. Za njim je ostalo veliko opravljenih nalog, naslednikom pa je zapustil tudi veliko pobud, ki kljčejo po nadaljevanju.

Pahorjevo bibliografijo je objavil »Jadranski koledar 1981« (str. 159–186).

Branko Marušič

Dr. MIROSLAV PAHOR

(5. 11. 1922 Novelo pri Kostanjevici — 25. 4. 1981 Ankaran).

Miroslav Pahor prejema Valvasorjevo nagrado (1974)

Miroslav Pahor, receiving Valvasor's Reward in 1974

delo očitno kaže v doktorski disertaciji, ki je izšla leta 1972 v knjižni obliki kot »Socialni boji v občini Piran od XV. do XVIII. stoletja«. Že pred tem pa je Pahor intenzivno delal na zgodovini razmerja morje in Slovenci. Prvi rezultat je bila brošura »Sto let slovenskega ladjarstva 1841–1941« (1969), s katero je postal Pahor edini raziskovalec starejše pomorske zgodovine pri Slovencih. Proučevanja so mu pokazala veliko povezanost morja s celotnim slo-

venskim prostorom, prav zato je pri svojem delu, zlasti na terenu, uporabil na primer tudi etnološke vidike raziskave. O tem nam je lepo rezultate zapustil v manjših monografijah o vseh Povir in Senožete. Slednja je izšla v koprski periodični publikaciji »Slovensko more in zaledje«, ki ji je prav Pahor vdihnil življenska napotila. Podobno kot o zgodovini slovenskih obmorskih mest je tudi o slovenski pomorski zgodovini objavil vrsto razprav in člankov.

Dr. Miroslav Pahor je bil prvi poklicni slovenski zgodovinar, ki je stalno in ustvarjalno deloval na območju slovenske obale in slovenske Istre. »Istrski zgodovinski zbornik«, ki je izšel le enkrat, je bil poskus novega ovrednotenja istrske zgodovine, ki je bila dotlej predmet obravnavo italijskih piscev. Pahor je bil eden izmed pobornikov dialoga, ki naj bi ga zgodovinarji Istre nepristransko vodili. Pahor je bil tudi prvi slovenski muzejski delavec, ki se je izključno posvetil morju in njegovi problematiki. Pomorski muzej v Piranu je priča velikih uspehov resnično pionirskega dela. Valvasorjeva nagrada, ki jo je prejel za svoje dvajsetletno delo, je bila zaslužena.

Preden ga je bolezen priklenila na bolniško posteljo, je pripravil knjigo s simboličnim naslovom »Po jamborni cesti...« Vanjo je strnil mnoga spoznanja o morju kot važnem tvorcu slovenske gospodarske in družbene preteklosti. Izida knjige ni dočakal. Prav tako pa tudi ne bo mogel več aktivno poseči v kolektivno delo o piranskem zgodovini in tudi knjiga o piranskih statutih, ki jo je pripravil za SAZU, ne bo doživelja njegove zadnje avtorske redakcije.

Branko Marušič

Dr. TONE ZORN

(18. 6. 1934 Ljubljana — 13. 7. 1981 Ljubljana)

Tone Zorn na domačiji Matije Majarja-Ziljskega v Goričah pri Zilji na Koroškem (1979)

Tone Zorn visiting Matija Majar's-Ziljski home in Goriče by Zilja in Carinthia, 1979

le pисец, марвеč tudi predavatelj na mnogih domačih in mednarodnih znanstvenih srečanjih, važno je tudi njegovo uredniško delovanje. Kot sourednik in soavtor je sodeloval pri knjigah »Koroški plebiscit« (1970), »Slovenci v zamejstvu 1918–1945« (1974) in »Problem manjšin v jugoslovansko-avstrijskih odnosih« Beograd (1977); urejal je tudi »Vestnik koroških partizanov«.

Dr. Tone Zorn pa ni bil zazrt le v Koroško, njeni preteklost in današnjost. Bil je dovolj široko snujoč duh, da je mogel z enakim zagonom obravnavati probleme Slovencev iz drugih pokrajin in sploh nekatere splošne probleme v zgodovini slovenskega naroda. Pri tem niso bili izvzeti niti Primorci (objave v »Goriških srečanjih«, »Srečanjih«, »Goriškem letniku«); k njim se je tudi zaradi očetovega rodu prišteval. Tu je omeniti Zornov

članek o volitvah v NOO leta 1944 na Primorskem, objave arhivskih drobcev o narodnih stražah leta 1918 na Goriškem, policijsko gradivo o slikarju Ivanu Čargu itd.

Zornovo polje dela je bilo tudi pazljivo in kritično spremeljanje številnih knjižnih edicij zlasti o novejši avstrijski zgodovini pa tudi publikacij, ki so v različnih jezikih govorile o manjšinskih problemih in sploh o novejši slovenski in jugoslovanski zgodovini. Ni štel s prijateljskimi nasveti in opozoril, vselej je bil voljan posredovati svoje bogato znanje.

Letošnji »Goriški letnik« prinaša posmrtno Zornov članek. Predobro vemo, da smo izgubili dobrega sodelavca, ki je bil vedno pripravljen sodelovati z nami. Se več, snoval je za svoje bodoče sodelovanje, saj mu je intenzivno raziskovalno delo navrglo nove in nove probleme, vredne proučitve in objave.

Zornova obsežna bibliografija je le malo pred njegovo smrtnjo izšla v »Razpravah in gradivu« (11—2/1980, 145—151) Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani, kjer je deloval dve desetletji, nazadnje kot višji znanstveni sodelavec. Obsežno delo kliče po nadaljevanju in ne bo lahko tistem, ki naj bi sledil Zornovi znanstveni poti.

Branko Marušič

Avgust Dugulin — Maks Potokar

(16. 8. 1905 Škrbina — 24. 10. 1981 Sempeter pri Gorici)

Maks Dugulin z delavci Goriškega muzeja (1975)

Maks Dugulin with the Staff of Goriški muzej (1975)

Leta 1954 je postal namestnik ravnatelja in prvi kustos za zgodovino našega boja pri Okrajnem muzeju v Novi Gorici. Bil je svojevrstna podoba muzejskega delavca, saj je njegova oseba združevala oboje: zgodovinski vir in istočasno proučevalca gradiva te vrste. To desetletje svojega življenja in dela je izpolnjeval s prizadevnostjo, ki se je uspešno merila s strokovnostjo. Takim zahtevam je znal biti dorasel, dasiravno se je njegova visoka šola skovala v predvojnem boju zoper fašizem ter nato v vsestransnosti naše revolucije. Muzejski delavci cenimo njegovo delo; bilo je pionirske, vestno in pošteno. Oral je ledino in vanjo polagal bogata semena svojih doživetij, izkušenj in spoznanj. Tam po Krasu in po Vipavskem, kamor so ga nekdaj vodila pota partizanskega delavca, je kot muzejski kustos obnavljal svoja vojna doživetja, se soočal s soborci, aktivisti in ljudstvom, ki mu je z misijo in dejanji pripadal.

Pokojnik je bil neumoren zbiratelj muzejskega gradiva, s kritično jezljivostjo se je vrgel na vsako maličenje podobe našega boja, hotel je postoriti to in ono, da bi bila v nas in zanamcih vselej navzoča podoba velikih dni. Tak je bil Maks Potokar tudi takrat, ko naj bi začenjal mirnejše živeti. Vselej je bil aktiven, ko so se odvijale razprave o zgodovini revolucije, vselej je želel sodelovati s svojimi novimi ugotovitvami in popravki. Morda smo v tem znali premalo ceniti njegove vzpodbude zlasti takrat, ko se je namenil

Potem ko je opravil svojo življensko nalogo, ki se ji je posvečal po svojih najboljših močeh, in ko bi mogel manj aktivno preživljati jesen svojega življenja, pa je pokojnemu Avgustu Dugulinu-Maksu Potokarju prirojeno stremljenje, da mora biti družbi vselej in povsod koristen, načelo, da je še skoraj celo desetletje poklicno raziskoval dogodke, ki jih je soustvarjal, in da je marljivo zbiral najrazličnejše priče, ki sta jih narodnoosvobodilni boj in socialistična revolucija zapustila na teh dobršenega dela Slovenskega Primorja.

pisati svoje spomine. In vendar nam je zapustil veliko napisanega in tudi objavljenega o svoji poti skozi življenje.

Ko se poslavljamo od dragega sodelavca, se nam spomini pletejo ob njegovih osebnosti. Ta nam ostaja prav tako, kakršna je bila; polna šegavosti, ko smo se ob delu sproščali, in bojevito naravnana, če neka zgodovinska podoba ni ustrezala dejstvu, ki jih je on poznal in jih v svojem zaviranju vrednem spominu obnavljal.

Kot muzejskega delavca je tovariša Maksa označevala predanost delu in raziskovanju podobe resničnosti, pa naj je bila ta lepa v svojem sijaju ali pa kruta v svoji nepopustljivosti in grozoti. To je tudi dediščina, ki nam jo zapušča, da jo izvršujemo v spomin na boj, ki ga je sobojeval, pa tudi kot napotilo in svarilo vsem, ki jim je danes zaradi tega boja življenje lepše.

Slava mu!

(Besede slovesa od pokojnika pred zgradbo občinske skupščine Nova Gorica).

Branko Marušič

Mirko Šuligoj

(18. 12. 1940 Lokovec — 15. 11. 1981 Čepovan)

Dragi Mirko
Življenje je pretkano s slovesi, v vsakem pa tli upanje po ponovnem snidenju. Samo v tem zadnjem, današnjem, tega upanja ni.

Res kruto, prekruto je spoznanje, da se danes, dragi naš Mirko, razhajamo, prekruto, da bi naša srca kdajkoli mogla to nenadno slovo povsem dojeti, pa čeprav globoko in naši zavesti vemo, da je smrt tako kot rojstvo, neizogibni del vsakega življenja.

Ko te, dragi naš sodelavec, danes polagamo v večni mir, vemo, da ostajamo hudo oklepšeni na poti, ki smo jo dolga leta, več kot celo desetletje, skupaj utirali in utrjevali: na poti, ki tako kot vsako ustvarjanje, ni bila lahka, pa je bila vendar vedno prežeta z vetrino in pogumom. Zato je v mraku smrti uteha svetel pramen zavesti, da so v vsakem delčku našega muzeja vtkana tudi tvoja snovanja in napor, tvoje delo.

Ljubezen do dela, vsakršnega in kadarkoli, to je bila vrlina, ki smo jo vsi vedno spoštovali in cenili. Vedel si, da le z delom človek raste, zato nisi nikoli nehal iskat in dograjevati. Najbrž ni bila pri tebi le mladostna želja po lažjem življenju tista, ki te je pred dobrim desetletjem odtrgal iz kovačije v rodnom Lokovcu in pospremila v dolino, kakor pred tabo že mnogotere, tebi podobne, marveč je tej odločitvi pomagalo tudi hotenje po izpovedovanju. To smo tudi brž zaslužili, oskrbiščvo naše muzejske graščine ti je kaj kmalu postal premajhno in preozko.

V sebi si nosil znanja in moči, ki ti jih ni dala šola, takih dostikrat nobena šola ne more dati, moči in znanja, ki so ali prirojena ali privzgojena v svetu, kakršen je svet Lokovcev, kjer mora vsak vse ali čim več znati, kjer je vsak korak učenje in kjer je vsak droben uspeh veselje. Ob tem pa si nosil v sebi kanček gorjanske trme, ki se je pri tebi spremenjala v vztrajnost, oplemeniteno z dobroto, poštenostjo, zvestobo in skromnostjo.

Takrat, pred desetletjem, si zapustil svet, ki ti je vse to dal. Krenil si na pot, ki je nini poznal, pot muzejskega preparatorstva, v katerem si se mogel do popolnosti izpopdati. Učil si se vneto in s svojim prirojenim znanjem si hkrati gradil in dopolnjeval, skupaj

a tabo smo skrivnosti varovanja naše kulturne dediščine spoznavali tudi drugi.

Zlate roke, ki jih je vodila praktična misel, so v tragičnem naletu obstale, obstale prav na poti v kraje, ki jih nisi mogel, ki jih nisi hotel nikoli povsem zapustiti, kamor si se vedno vračal, spet največkrat na delo. Te roke in ta misel pa so nam v tem prekratkom skupnem veku pokazale, kako moramo delati, saj si ustvaril trdno podlago preparatorskemu delu v našem Goriškem muzeju, saj si soustvarjal zahtevna strokovna merila, katerih razcveta, žal, nisi dočakal, čeprav si mu bil začetnik.

V majhnem kolektivu, ki si mu s srcem in dušo pripadal, pa so se ves ta čas, vsa ta plodna leta utrjevale človeške in prijateljske vezi in ti, kovač po delu, si znal to prijateljstvo kovati z iskrenostjo in odprtostjo. Zato je bolečina toliko večja, vrzel toliko globlja, spoznanje toliko težje.

Slovo je neizbežno, nobena beseda ga ne more omiliti, še tako vroča želja ga ne more zaustaviti. V naših zbirkah, po naših depojih, po naših razstavah, še posebej pa v naših srcah bo ostal večen spomin nate in na tvoje delo.

Hvala in slava ti!

Drago Svoljšak

Dragi Mirko!

Od blizu in daleč smo prišli, zbrali smo se ob tvojem prernem grobu in tudi jaz bi ti rad povedal še nekaj besed v slovo in v spomin.

Spoznaša sva se ob skupnem delu pred desetimi leti na kromberškem gradu in prav kmalu sva se tudi prijateljsko zblížala.

Kadar za vedno odidejo od nas draže osebe, teda jih začnemo gledati z družačnimi očmi: vse vrline pokojnika nam še bolj živo stopejo v zavest, a o tebi, dragi Mirko, smo že za življenje vedeli in občutili, da si zares dober človek, če te besede še vedno pomenijo tisto kot nekoč, človek klenega značaja, ki ga je ustvarjalo in oblikovalo trdo življenje v mladosti, ki ti pa hkrati ni prav nič spremenilo mehkega in sprejemljivega srca. Tvoja notranjost je bila stekana iz najrahlejših nit. Četudi ti zaradi razmer ni bilo dano, da bi si nabral šolskih spričeval, si s pridnostjo razviti svoje velike darove in sposobnosti za najrazličnejša visoko strokovna dela. Znal si dojemati umetnost in s teboj se je bilo lepo pogovarjati o katerikoli stvari. A najpomembnejša tvoja nenapisana diploma je ležala v tvojem srcu, izražala se je z razumevanjem do bližnjega.

Tvoji domači lokovski vrhovi so ti kazali razglede v svet, nebogata lokovška zemlja te je vzgojila v delu, vztrajnosti in zvestobi Gorjanom — v najplementejšem pomenu besede, a zнал si se spopadati tudi s sodobnim življenjem.

Bil si do kraja zvest svojemu rodu, domačim krajem in rojakom, ki si jih zvesto obiskoval, potovo si jim več vračal, kot so ti oni sami mogli dati! Še življenje ti je ugasnilo na obisku domačim krajem.

Na današnji dan, ki je samo tvoj in nas vse še čaka, ko se nam zdi, da nam kljub svetemu soncu pada mrak v dušo in nas mrazi okrog srca, bi neskončno rad našel besedo, ki bi mogla dati vsaj trohico utehe tvojim najbližnjim in nam vsem. A ko je žalost najhujša, se človeško srce v bolečini umiri. Iznad vsega tega nam žari tvoj svetli človeški lik, tvoja dobrota, greje nas tvoja prijaznost, tako da se naša srca v tej hudi bolečini skušajo pomiriti v tvojem blagem spominu. Mimo počivaj, dragi Mirko!

Tomaž Pavšič

V letu 1981 je smrt posegla tudi v kolektiv Goriškega muzeja. 15. novembra 1981 je v prometni nesreči namreč tragično preminil muzejski preparator Mirko Šuligoj. Glede na obseg, kakovost in raznovrstnost dela, ki ga je opravil v dvanajstih letih službovanja v naši ustanovi, bo šeče čas pokazal, kaj v resnicu pomeni njegova smrt.

Pokojnik se je rodil 18. decembra 1940 v kmečki družini v Lokovcu. Osnovno šolo je obiskoval v rojstnem kraju, v Lokovcu, ki slovi po odličnih kovačih, pa se je tudi izučil kovačke obrti. Nedvomno moramo v bogati obrtniški tradiciji domačega okolja, kjer so bili ljudje, prisiljeni zaradi odročne lege in dolgi zim z visokim snegom marsikaj sami postopiti, iskati izvire njegove nadarjenosti, zlasti za ročne spremnosti in tehnične izboljšave, prav tako tudi prirojenih delovnih navad. Želja po razširitvi in izpopolnitvi znanja pa je dokončno pripeljala v dolino, kjer se je leta 1969 zaposlil v Goriškem muzeju kot hišnik. Tu so ga čakale obsežne naloge oskrbovanja in vzdrževanja velike grajske stavbe, vendar se je že kmalu pokazalo, da njegova delovna in ustvarjalna sposobnost pelje dalje od golih

tehničnih opravil k zahtevnejšim posegom, ki segajo že na področje muzejske preparacije in konservacije. Pok. Mirko Šuligoj je bil več raznih poklicev, kovaškega, zidarskega, mizarškega, izreden smisel pa je kazal zlasti za ohranjevanje in obnavljanje leseni predmetov in rezbarstva. Narava in zahteve muzejskega dela, pa tudi njegova vedenjselnost, vse to je povzročilo, da se je pokojnik pogobil v skrivnosti ohranjevanja kulturne dediščine in brez formalne izobrazbe že kmalu bil sposoben odgovornih restoratorskih posegov, kot so npr. obnova starega pohištva, etnoloških predmetov, zlasti skrinj, pozlatarska dela, razna kovaška dela, restavriranje keramičnih predmetov, izdelovanje in obnavljanje okvirjev za slike ipd. Za vse to mu je bila že leta 1972 Interno priznana stopnja kvalifikiranega delavca, dobil je naziv muzejski preparator, leta 1975 pa je bil razrešen hišniške službe in se je odslej lahko intenzivneje posvetil svoji osnovni dejavnosti.

Ko se po njegovem odhodu oziramo po obsežni stavbi gradu Kromberk in ostalih zbirkah Goriškega muzeja lahko na številnih mestih zaznavamo sledove njegovega dela, npr. pri postaviti stalnih muzejskih razstav, pozačevanju okvirjev slik, lestencev in vrat, obnavljanju stilnega pohištva in skrinj, zlasti pa leseni etnoloških predmetov. S področja etnologije je vredna posebne omembe preselitev, delna rekonstrukcija in konservacija lesene kašče s Pečin, ki je bila leta 1974 postavljena v Tolminu; na žalost je že naslednje leto pogorela, zato jo je moral preparatorski oddelek Goriškega muzeja pod vodstvom Mirka Šuligoja ponovno obnoviti, po potresu leta 1976 pa je bila spet preseljena. Precejšnje je bilo njegovo prizadevanje ob obsežnih obnovitvenih delih na gradu Kromberk v letih 1977–79, spomnij naj samo na zahtevno odilivanje cementnih slemenskih nastavkov in slikanje šivanjih robov na stolpnih fasadah. Vsi tisti, ki smo skupaj z njim v Goriškem muzeju pripravljali stalne in občasne razstave, tj. etnološke, zgodovinske, umetnostne in arheološke, pa bomo gotovo pogrešali Šuligojevo tehnično pomoč in velike strokovne izkušnje pri obnavljanju in razstavljanju eksponatov, urejanju vitrin in panojev, transportu predmetov ipd.

V preparatorskem oddelku Goriškega muzeja, katerega začetnik je prav Mirko Šuligoj, je po njegovi smrti nedvomno zazijala velika vrzel, njegova dediščina pa nas zavezuje, da ta oddelek, ki ima pomembno vlogo pri ohranjevanju naše kulturne dediščine, razvijamo dalje in skrbimo za nenehen kakovostni dvig.

Marko Vuk

OCENE IN POROČILA

ARCHEOGRAFO TRIESTINO. Ser. IV, vol. 39 (88), Trieste 1979, 315 str.

Številka je jubilejna, saj revija z njo proslavlja 150-letnico svojega izhajanja (v daljnem letu 1829 jo je pričel izdajati Domenico Rossetti). Krajši članek ob jubileju je napisal G. Secoli. Obširna je razprava G. Letticha »Appunti per una storia del territorium originario di Tergeste« (str. 9—113), ki posega v najstarejšo zgodovino Trsta in njegovega okoliša, vendar pa poleg arheoloških vsebuje tudi toponomastične probleme in sploh zbira gradivo v antičnem imenslovju, pri čemer služijo piscu v največji meri epigrafski spomeniki (pa tudi žigi na antičnih opekah). Paolo Tremolo govorí o življenju tržaškega humanista Raffaela Zovenzonija (1434—1485). Bianca Maria Favetta je daljši prispevek namenila samostanu sv. Cipriana v Trstu s poudarkom na življenju samostana v 17. stoletju. Prav tako samostanskemu življenju v Trstu je posvečen prispevek Uga Cova o usodi benediktinskega samostana sv. Ciprijana in sv. Marije v Ogleju v času Jožefa II.

Branko Marušič

ARCHEOGRAFO TRIESTINO. Ser. IV, vol. 40 (89), Trieste 1980, 214 str.

S člankom »Testamenti trecenteschi delle XIII casate« (5—74) posega avtorica Delia Bloise v srednjeveško zgodovino Trsta, objavlja zapuščinske akte, ki so nastali med leti 1327 in 1398 ter se nanašajo na znanе tržaške patričiske družine. Vseh testamentov je 27 in se danes nahajajo v diplomatskem arhivu tržaške mestne knjižnice. Bruno Staffuzza piše o zapuščini tržaškega škofa Nicolòja da Coreto (1575—91). O tržaškem arhitektu Pietru Nobilu je bilo že veliko napisanega, Rossella Fabiani govorí o daljši razpravi o Nobilovih načrtih za cerkev sv. Antonia Novega v Trstu, ki jo je vladala sklenila zgraditi leta 1808. Nobilov načrt je bil uradno sprejet leta 1825 in za poslikave oltarnih podob si je izbral tudi Franca Kavčiča, ki pa svojega dela ni mogel opraviti, saj je prezgodaj umrl. Maria Petronio piše o glasbenem življenju Trsta ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja, o obisku italijanskega pisatelja Edmonda de Amicisa v Trstu leta 1887 pa Elena Rocco de Giorgi. G. Rossi-Sabatini poroča o históriografskih dogodkih v Trstu, podobno poročilo o izidu leposlovnih del je pripravil G. Secoli. A. R. Rugliano je prispevala tržaško bibliografijo za leti 1978 in 1979.

Branko Marušič

ARTE IN FRIULI — ARTE A TRIESTE. Studi e ricerche dell'Istituto di Storia dell'Arte, Facoltà di lettere e filosofia — Università di Trieste, 1, Udine 1975, 159 str.

Ob predstavitvi prve številke je ravnatelj tržaškega Inštituta za umetnostno zgodovino Decio Gioseffi razložil, da se je revija porodila predvsem iz težnje po objavi diplomatskih nalog, ki jih enako kot samo publikacijo sofinancira državni Consiglio Nazionale delle ricerche. Seveda pa to ne pomeni, da so avtorji prispevkov le študenti oziroma diplomanti; velik del gradiva prispevajo sodelavci Inštituta ter drugi. Za vzor so si izdajatelji vzeli zbirko, ki jo izdaja Centro di Antichità Altoadriatiche iz Ogleja. Posamezna številka vsebuje poleg uvodne besede še dva sklopa prispevkov: težišče je v razpravah, objavljenih v rubriki Contributi, preostali, običajno manjši del zvezka (Segnalazioni e discussioni) pa je namenjen raznim knjižnim recenzijam ter poročilom o diplomatskih

nalogah tržaških študentov umetnostne zgodovine. Prispevki so običajno v posamezni rubriki razvrščeni kronološko glede na obravnavano gradivo.

V uvodniku prve številke se Decio Gioseffi ustavlja ob nekaterih problemih zgodovine furlanske srednjoveške lesene plastike, tako obravnavata kip sv. Eufemije iz Segnacca (14. stol.) in oltarni nastavek iz Humina (1390), katerega avtor je Benecan Andrea Moranzon in »variniljevski« poliptih iz cerkve sv. Antona v San Daniele del Friuli ter leseni kor, ki ga je za Spilimbergo izdelal mojster Marco Cozzi iz Vicenze (Problemi di storia dell'arte lignea in Friuli, str. 7—14). Videmska stolnica je predmet razprave Serene Skerl del Conte (Vitale da Bologna e il Duomo di Udine, str. 15—34). Avtorica obravnavata fresko mojstra Vitala da Bologna v kapeli sv. Nikolaja in arhitekturni razvoj stolnice od njene začetkov do sredine 16. stoletja. Giuseppe Bergamini piše o vplivu slikarja Antonia da Pordenone in njegovih stilističnih novosti na umetnost furlanskega Cinquecenta, posebej 35—49). Ob petem videmskem bialnu z naslovom Maestri della pittura veneta del '700, ki je v letih 1973—74 gostoval z razstavo tudi v goriški palači Attemi, se ustavlja Sergio Tavano, ki ugotavlja, da na razstavi niso bili zastopani goriški slikarji in zato ob tej priliki obravnavata v svojem članku enega od teh — Antonia Parolija (Per lo studio di Antonio Paroli, str. 51—60). V krajskem prispevku objavlja Paolo Goi nekatere dokumente, ki se dosedanje domneve o avtorju oltaria in ugotavlja, da je le-ta izdelek Francesca Giulianija (I documenti relativi all'altare di S. Cecilia in Rivoalto, str. 61—64). Že leta 1974 je v Trstu izšla knjiga Laure Tull Zucca z naslovom Architettura neoclassica a Trieste, vendar pa študija Nicolette Zanni o arhitekti Domenico Cortiju dokazuje, da bogata zakladnica raziskovalcem še številne vabiljive možnosti za natančnejše analize (Domenico Corti architettonico, ki posega v začetek 20. stoletja — ukvarja se s predstavnikom umetnostnega Depaoli, str. 83—91).

V drugem delu tega zvezka sledita recenziji dveh knjig iz zbirke Antichità Alto-zgodovine na tržaški Filozofski fakulteti.

Borut Uršič

ARTE IN FRIULI — ARTE A TRIESTE. Studi e ricerche dell'Istituto di Storia dell'Arte. Facoltà di Lettere e Filosofia — Università di Trieste, 2, Udine 1976, 223 str.

Druga številka je obsežnejša od prve — predvsem na račun razprav pod poglavjem Contributi. Decio Gioseffi tokrat objavlja nekaj pomislekov o originalnosti umetnik Pavla Picassa. Pisec nanaiza celo vrsto domnevnih vplivov na posamezna obdobja v Picassovem umetniškem razvoju — od egipčanske, hititske ter starokrščanske umetnosti, pa vse do visokosrednjoveških mozarabskih rokopisov s Pirenejskega polotoka (Picasso 1973, str. 9—16). O fragmentih zgodnjesrednjoveške arhitekturne plastike iz Čedadu piše Carlo Gaberscek (Frammenti decorativi «lituprandei» a Cividale, str. 17—31). Sledi izvleček veški baptisterij v Caorle, ki je bil porušen v začetku 19. stoletja. Na koncu članka je objavljeno tudi vizitacijsko poročilo iz leta 1701, osrednji vir, na katerega se avtorica opira (L'antico battisterio del Duomo di Caorle, str. 33—41). Ob katalogizaciji slik grške jezne pogleda (varianta ikonografskega motiva Kristus Pantokrator), ki jo je pripisala kretskemu umetniku iz 17. stoletja z imenom Emmanuele Tzani (L'opera di Emmanuele Tzani e una sua icona inedita a Trieste, str. 43—46). Luigi de Zucco objavlja rezultate svoje diplomske naloge; v njej obravnavata Antonija Stoma, slikarja tirolskega porekla, ki je v 18. stoletju deloval v Benetkah (Per Antonio Stom, pittore veneto del Settecento, str. 47—64). Dokaj obsežna študija Luise Crusvar in Vanje Strukelj se ukvarja z oltarji Spodnjega Posočja v drugi polovici 18. stoletja. Prva analizira arhitekturno ogrodje oltarjev, druga pa figuralno okrasje, pri čemer si obe pomagata ob razlagi z nekaterimi tipičnimi primeri (Per uno studio dell'altaristica del basso Isontino, str. 65—81). Paolo Goi v članku Opero poco note o ignorate di Giuseppe Torretti, Matteo Calderoni, Alessandro Tremignon (str. 83—90). Gabriella Bucco nam govori o Francescu Riccatiju, ki je v 18.

stoletju prinesel iz Trevisa hkrati z družinsko arhitekturno tradicijo tudi določene novosti, ki so botrovale Izdaji »Videmskega Vitruvija«, pomembnega za razvoj neoklasizma v Vidmu (La cultura «riccatiana» in Friuli e l'edizione del Vitruvio udinese, str. 91—116). Antonija Dugonja, čedajskoga sodobnika naših slikarjev Jožefa in Avgusta Tominca, s katerima kaže tudi določene sorodne poteze — predvsem pri portretih, obravnavata Loredana Tullio Sgrazzutti (Antonio Dugoni, pittore cividalese dell'Ottocento, str. 117—129). Tržaški slikar Carlo Wostry, rojen leta 1865, je predmet razprave Teresite Millossovich Barbo (Il pittore triestino Carlo Wostry, str. 131—141). Priložena sta tudi umetnikova biografija ter katalog njegovih del. Drugi prispevki, ki se prav tako posveča tržaškemu slikarstvu, pa je izpod peresa Franca Firmiani in obravnavata življenje in delo Bruna Coratta (Note per Bruno Coratt, str. 143—147).

Sledijo ocene in poročila. Drugi zvezek Arte in Friuli — Arte a Trieste zaključuje prvi del pregleda umetnostnogodovinskih člankov v furlanskih revijah ter periodičnih publikacijah od konca 19. stoletja do leta 1974. Gre za natančen pregled, ki sta ga sestavila Antonietta in Giuseppe Bergamini. V prvem delu sta zajela prvih deset publikacij, razvrščenih po abecednem redu naslovov, in tako prišla do pordenonske revije Il Noncello (Scritti d'arte nelle riviste e nei periodici friulani, str. 191—223).

Borut Uršič

ARTE IN FRIULI — ARTE A TRIESTE. Studi e ricerche dell'Istituto di Storia dell'Arte. Facoltà di Lettere e Filosofia — Università di Trieste, 3, Udine 1979, 217 str.

Decio Gioseffi v razmeroma dolgi študiji o perspektivi v slikarstvu podaja zgolj osnovni pregled te tematike od antike do renesanse. Članek sega tako iz prvotno zastavljenega geografskega okvira revije in zato odstopa od ostale vsebine (L'abbicc della prospettiva: Tolomeo, Vitruvio, Brunelleschi, str. 11—36). Marina Corbato objavlja krajiški izsek svoje diplomske naloge (1976) o gledališki ikonografiji v enem izmed Terencovih iluminiranih rokopisov, ki jih hrani Biblioteca Vaticana v Rimu (Le «ediculae» nel codice Vaticano lat. 3868 di Terenzio, str. 37—39). Fulvia Sforza Vattovani meni, da je freske v kapeli Forzatè v padovanski cerkvi San Nicolò vejetno izdelal toskanski mojster Cennino Cennini (Una traccia per Cennino, str. 41—47). O sarkofagu nekdanjega oglejskega škofa bl. Bertranda, ki je danes v campanili videmske stolnice, piše Carlo Venuti. Sarkofag datira med leta 1339 in 1349 in obarenem opozarja, da je zelo verjetno nastal v Ogleju (L'arca del Beato Bertrando nel Duomo di Udine, str. 49—54). Maria Walcher se je ustavila ob faksimili dela Regola dell' Cinque Ordini di architettura, ki ga je napisal Jacopo Barozzi, imenovan il Vignola. Pri tem se avtorica opira na rezultate raziskave, ki jih je objavila v svoji monografiji o tem baročnem umetniku in teoretičku (Note vignolesche, str. 55—60). Paolo Goi objavlja nekaj dokumentov v zvezi s četverico baročnih slikarjev, delujočih v Furlaniji (Celesti, Brusaferro, Quaglio, Valeriani: schede friulane, str. 61—71). Umetnostnogodovinar Anton Maria Zanetti je predmet študije, ki jo je prispeval Franco Firmiani (Anton Maria Zanetti Il Giovane tra Illuminismo e Neoclassicismo, str. 73—76). Luisa Crusvar piše o zbirateljstvu in obsežnih privatnih zbirkah na Tržaškem (Note sul Collezionismo triestino, str. 85—100). V eni izmed teh zbirk je Franco Però našel mapo s približno sto laveranimi skicami, katerih avtor je G. B. Bison, sodobnik našega Franca Kavčiča (Bozzetti scenici inediti del Bison, str. 77—83). Kar trije članki so v tej številki posvečeni slikarstvu prve polovice našega stoletja: Roberto Curci orije furlanska slikarja, ki sta zapustila obsežen opus plakatov (Una «palestra» di cartellonismo a Udine: Appunti su Antonio Bauzon e Pietro Antonio Sencig, str. 119—124). Ostali dve študiji sta posvečeni dvem predstavnikom stila Liberty, tržaške različice secesije. V prvi Vanja Strukelj kratko opisuje dосlej slabo poznanega slikarja Giulia Toffolija (Appunti sul Liberty a Trieste: Giulio Toffoli, str. 125—129), Nicoletta Micoli Pasino pa slikarja Argila Orelli; tudi z bogato bibliografijo o umetniku, z njegovo biografijo ter katalogom del (Il pittore triestino Argio Orell, str. 133—148). Nicoletta Zanni je svojo razpravo posvetila glavnim tržaškim bolnišnicam (L'Ospedale Maggiore di Trieste: storia edilizia ed etimologia, str. 101—117). Res je, kot ugotavlja Valerio Staccioli, da se večkrat piše o tehničnem razvoju ladjevdelništva kot pa o »ladjski arhitekturi« z vidika umetnostne zgodovine. Prav to poskuša sam v svojem prispevku, ki se posebej nanaša na italijansko potniško ladjo Victoria, zgrajeno leta 1931 (La motonave Victoria e la svolta degli anni Trenta nell'architettura navale italiana, str. 149—155).

Med poročili Antonietta Mareschi ocenjuje knjigo Aquileia Cristiana, izданo leta 1977. Sergio Tavano objavlja krajiški zapis o preučevanju visokosrednjoveške plastike v Furlaniji. Giuseppe Bergamini poleg recenzije dela Studi su San Daniele del Friuli

objavlja še drugi del že omenjenega pregleda umetnostnozgodovinske literature v furlanski periodiki, pri katerem mu je pomagala soproga Antonietta.

Borut Uršič

ATTI. Centro di ricerche storiche Rovigno, vol. X/1979—1980, 456 str.

Tudi deseti zvezek rovinjskih »*Atti*«, ki jih izdaja zveza Italijanov Istre in Reke v sodelovanju s tržaško ljudsko univerzo, ostaja povsem zvest svojim predhodnim številkam. Poudarek vsebine tega zvezka je predvsem na starejši zgodovini, poleg člankov in razprav prinaša še zapiske, povzetke v hrvaščini in slovenščini ter kazalo prvih desetih letnikov, ki ga je sestavil Antonio Miculian.

S poudarkom na kompleksni obravnavi je bil pripravljen članek Marije Škiljan »L'Istria nella prospettiva e nell'età protoantica« (7—73), ki je zato sin teza dosedanjega znanja pa tudi nizanje problemov, zlasti ker avtorica poudarja, da pač raziskava istrskih kaštelirjev še ni dognana. V antično zgodovino Istre sodi razprava Luka Margetića »Accenni ai confini augustei del territorio tergestino« (75—101), ki obravnava območje tržaškega okoliša (sem je sodila tudi Istra), katerega značilnost tedanjega časa je bila ozemeljska prisotnost nelatinskih ljudstev, kot so bili Karni in Katali. Vesna Jukić-Girardi govorí o antičnih najdbah na področju Pomerja pri Medulinu. Branko Marušič pa se segel v zgodnjedejveško zgodovino s prispevkom »Breve contributo alla conoscenza della necropoli altomedioevale di Mejica presso Pinguente« (113—139). Na Mejici pri Buzetu so pri izkopavanjih, ki jih je opravil puljski arheološki muzej leta 1970, odkrili 42 grobov; avtor analizira gradivo in nekropolo datirajo med leta 630 in okoli 788. Danes že pokojni piranski zgodovinar Miroslav Pahor je prispeval članek »L'acrostico nel libro degli Statuti di Pirano del 1384« (141—155), v katerem ugotavlja, da je iz inicialev v kodeksih piranskih statutov iz 1384 mogoče razbrati navedbo sodelavcev pri nastajanju statuta. Miroslav Bertoša, pisec številnih razprav o kolonizacijski zgodovini Istre, je prispeval razpravo o poskušu naseljevanja prebivalcev iz Bolonije v okolici Istre sredi 16. stoletja. Za problematiko istega časa je pomembna tudi razprava Antonia Miculliana »Contributi alla storia della riforma protestante in Istria« (215—230). Reformacijsko gibanje je imelo v Istri velik odmev tudi pod vplivom sosednje Kranjske. Radmila Matejčić je objavila umetnostnozgodovinsko študijo »Le caratteristiche fondamentali dell'architettura dell'Istria nei secoli XVII e XVIII« (231—261), pri tem je svojo razpravo omejila na področje Istre v republiki Hrvatski. Ugotavlja, da ima istrska arhitektura značilnosti baroka, ki pa še vedno temelji v stavbarski tradiciji jadranskega področja. Mario Budicin piše, kako je odmevalo leto 1848 v Dalmaciji v tedanjih dalmatinskih lilstih iz Zadra, Splita in Dubrovnik. Elio Apich v »Appunti sull'agricoltura istriana nell'800« (293—310) razpravlja o gospodarskih vidikih Istre v 19. stoletju, o čemer je pisal že v četrti številki prilagočje publikacije. Giovanni Radossi in Antonio Pauletich objavlja neobjavljeni tekst A. Angelinija o cerkvah Rovinja in njegove okolice iz leta 1856.

Branko Marušič

ATTI DEI CIVICI MUSEI DI STORIA ED ARTE IN TRIESTE. N. 9 (1976/77), Trieste 1978, 247 str.

Deveta številka revije ima šest razdelkov; prvi vsebuje poročilo o dejavnosti tržaških mestnih muzejev (dotedanjim sedmim muzejem se je leta 1975 pridružila še Rizarna) v letih 1976/77. Sledi arheološki del, v katerem je na prvem mestu objavljen članek Staneta Gabrovca »La necropoli dell'Età del ferro di Caporetto« (26—52) o železnodobnem grobišču v Kobaridu, prevod iz »Goriškega letnika« (3/1976), kar revija poudarja. Madžarski arheolog Geza Alföldy objavlja v nemščini članek »Epigraphischen Notizen aus Trieste« (53—70), ki je nato v celoti objavljen še v italijanskem prevodu. Najobširnejši je seveda umetnostnozgodovinski del s štirimi razpravami. Marisa Blanco Fiorin obravnava ikone grške pravoslavne skupnosti v Trstu, Franco Firmiani piše o nekaterih delih slikarja Piazzette in njegovega učenca Maggiotta iz 18. stoletja, japonskim grafikam 19. stoletja in svoj prispevek namenila Luisa Crusvar, Maria Walcher pa razpravlja o križevecu potu v cerkvi pri sv. Ivanu na Verdelli, ki ga je nosilnik Rosà. Tu se velja spomniti, da je za popravilo cerkve v času nastanka križevecu pota veliko prispeval znani tržaški narodni muzej za zgodovino in umetnost, je Giorgio Comar sestavil daljšo študijo, ki jo je uredil Viviani ob 100-letnici tržaškega časnika »L'Indipendente«, ki je bil glasilo italijanske

narodnoliberalne stranke in idejni naslednik lista »Il Cittadino«. Rubrika »Recensioni« prinaša le eno oceno, rubrika »Varie« pa objavlja poročilo o dejavnosti tržaškega Centra za severnojadrske starožitnosti (sekcija za prazgodovinske študije) v letih 1976/77.

Branko Marušič

ATTI DEI CIVICI MUSEI DI STORIA ED ARTE DI TRIESTE. N. 10 (1978/79), Trieste 1980, 183 str.

Tudi ta številka objavlja na prvem mestu poročilo o dejavnosti tržaških mestnih muzejev, tokrat za leti 1978 in 1979. Poročilo je napisala ravnateljica Laura Ruaro Loseri, ki je tudi odgovorni urednik publikacije. Poročili sta dodani razmišljajno o muzejih vobče v zvezi z razstavo »Museo perché museo come« (Trst, decembra 1979). Obe arheološki razpravi govorita o dveh prazgodovinskih nahajališčih v Furlaniji (Palazzolo dello Stella, Pozzuolo del Friuli). Pet razprav je s področja starejše in moderne umetnosti. L. Cirillo in F. de Vecchi sta napravili primerjivo študijo med tako imenovano nabožno plastiko »Vesperbild« (hrani jo tržaški mestni muzej za zgodovino in umetnost) in podobnimi primeri upodobitve Matero božje, ki drži v naročju mrtvoga Kristusa (Pietà), ki se nahajajo v širšem okolišu Trsta. M. L. Cammarata je obdelala zgodnjedejveško plastiko v tržaški skofiji, M. B. Fiorin pa grškega slikarja Trigonisa, ki je deloval v Trstu v začetku 19. stoletja. Daljša razprava L. Crusvar je namenjena urbanističnem projektom v Trstu v tridesetih letih našega stoletja (doba fašizma), P. S. Manzoni pa poroča o obnovi arhitekturnih spomenikov v popotresni obnovi Furlanije. Tudi pričuja številka prinaša poročilo o delu prazgodovinske sekcijs Centra za severnojadrske starožitnosti v letih 1978—9.

Branko Marušič

ATTI E MEMORIE DELLA SOCIETÀ ISTRIANA DI ARCHEOLOGIA E STORIA PATRIA
Vol. XXVI NS (LXXVIII zbirke), Trieste 1978.

Po opremi, kvaliteti tiska, po obsegu in seveda nič manj po tehnosti vsebine, ostaja tudi ta zvezek zvest tradiciji. Na 482 straneh prinaša zanimivo in raznoliko branje, ki dodača izpričuje razvijano raziskovalno delo članov društva. Temeljna razprava, ki tudi po obsegu močno prednjači in daje ton temu zvezku (str. 5 do 141), obravnava slonokoščeno skrinjico iz Pule, ki jo je šebole poglobljena raziskava avtorice Margherite Guarducci povzdignila med vrhunske umetnostne dragotine zgodnjega krščanstva (La capsella eburnea di Samagher; un cimelio di arte paleocristiana nella storia del tardo Impero). Skrinjica — relikvijarij je bila odkrita leta 1906 v ruševinah cerkvice Sv. Hermagorja na severni strani Puljskega zaliva (5. stol.). Do začetka 2. svetovne vojne je bila na ogled v Puli, zdaj pa je v Benetkah.

V slonokoščeno osnovo, okovano s pozlačeno srebrno pločevino so vrezani motivi, ki reproducirajo notranjost bazilike Sv. Petra v Vatikanu in bazilike Sv. Križa v Jeruzalemu (novost v interpretaciji). Ta izredni predmet, ki ima, kot pravi raziskovalni komajda ustrezne primerjave, združuje v svojem okrasju prvine zgodnjekrščanske umetnosti, zgodovino rimskega imperija in zgodovino krščanstva, je služil kot relikvijarij in je bil, tako je mnenje avtorice, ki temelji na obilnem primerjalnem gradivu, dar papeža Siksta III. ali Leona Velikega cesarju Valentinijanu III. In Eudoksiju, njegovi ženi, med leti 439 in 440.

Zivo napisano razpravo avtorica končuje s pregledom literature (pomembnejše) o slonokoščeni skrinjici iz Pule ter s stvarnim in imenskim kazalom.

Podobno kot razpravi o puljskem relikvijariju je obsežnejši prostor v tem zvezku namenjen jezikoslovju, ki ima kar podnaslov »Sezione linguistica« (str. 326 do 379). To je v bistvu oživljen časopis »Bollettino del Centro per lo Studio dei Dialetti Veneti dell'Istria«, ki je po dveh številkah (1, 1972 in 2, 1973—1974) utihnil (zakaj, pojasnjujeta v uvodu M. Doria in F. Crevatin). Ta del obsega 9 člankov ali jezikovnih razmišljajev in sicer so to: F. Crevatin, Pagine di storia linguistica Istriana: VI (krajevno ime Milje); G. Derossi, Il nome di Lussino (o izvoru imena Lošinj); P. Dorsi, Note muglisane; med leksikalnimi, etimološkimi in toponomastičnimi zapiski pa še F. Crevatin, Etimi istriani; G. Derossi, Due località dell'antico agro piranese; M. Doria, Sul nome prelatino »Parentium«; M. Doria, Piran, anghifar, anghifada in P. Dorsi, Una particolarità morfologica del dialetto di Portole. Ta linguistični del zaključuje bibliografija za leti 1966—1967 (M. Doria). Arheološki del zvezka vsebuje dvoje prispevkov. Med nosilne razprave je postavljeno poročilo F. Maselli Scotti o rezultati arheoloških raziskovanj na Ključu (Colle della Ijeno

Chiusa), Jugovzhodno od Katinare. Tu je že C. Marchesetti dognal utrjeno prazgodovinsko naselbino in po nekaj poizkusih je tržaška spomeniška služba (Soprintendenza alle Antichità di Trieste) izvedla zavarovalna izkopavanja (1977 in 1978) in s tremi sondami (A — 5,50 x 4 m, B — 1 x 2 m in C — 2 x 2 m) je avtorici uspelo dognati neprekiniteno poselitev od kasne bronaste dobe do Rimljancev (11. do 1. stol. pr. n. št.). V osmih naselitvenih stratih je prevladovala lončenina, ki je, razdeljena v tri skupine glede na način izdelave (tehnološka in ne tipološka merila!), tudi temeljni vir za časovno opredeljevanj posameznih plasti. Z njim se izpričuje tesna povezanost tega najdišča s sočasnimi kaštelirji na Krasu, pa tudi vezi s Furlanijo (Pri mostu [Ponte S. Quirino]) in s Posočjem (Most na Soči). Naslov poročila je: F. Maselli Scotti, Cattinara (Colle della Chiusa). Scavi 1977—78.

Drugi prispevek iste avtorice (F. Maselli Scotti, Scavi della Soprintendenza Archeologica di Trieste) pa je uvrščen med arheološke zapiske. V njem poroča o nadaljevanju raziskovanju velike rimske kulture stavbe ob Izlivu Timave (prim. AMSIA XV, 1977, str. 453), pa o odkritju rimske kulture stavbe na ledini Polaška na levem bregu Lokavca (Locavaz), pri gradnji naftovoda (avgustejski čas; možična tla), in o odkritju rimske kulture lončarske peči nedaleč stran; druga lončarska peč je bila odkrita tudi na levem bregu Lokavca, pa še groblja srednjeveške lončenine na ledini Srednji Niva (Srednji Niva). V teh zapisih poroča F. Maselli Scotti še o raziskovanju manjše jame pri Trebcah. (V. G. 4245).

Izhajajoč iz spoznanja, da so arheološka odkritja neizčrpen vir za razmišljjanja, študij in proučevanja, se je G. Lettich znova lotil zgodnje krščanske bazilike v ulici Madonna del mare v Trstu (Ancora sulla basilica martiriale di Trieste) in si zadal troje ciljev: s pomočjo epigrafskega elementov potrditi datacijo, ki je sedaj temeljila pretežno na arheoloških podatkih in na formalni analizi figurativnih in stilskih sestavin mlajšega mozaika (1. desetletje 6. stol.), potem poglobiti spoznanja o položaju te bazilike in o njenem odnosu do (še ne dognjane) nekropole in nazadnje se spopada še s problemom identifikacije mučenca, katerega relikvije so v tej baziliki bile shranjene (Sv. Just, da ali ne?).

V ta okvir sodijo še razmišljjanja A. de Nicola o vsebinski in obliki uvodnih pesmi k pridigam sv. Kromaciju iz Ogleja (Osservazioni sui proemi dei Sermoni di S. Cromazio di Aquileia), enega najbolj znatenih škofov med 4. in 5. stoletjem. O škofu Venanziu Fortunatu piše G. Cuscito (Venanzio Fortunato e le chiese istriane, Problemi ed ipotesi), kasnejša zgodovinska obdobja pa obravnavajo prispevki S. Cella (Documenti veneziani della fine del '500), G. Netta (Istria 15 luglio 1807) in pa prispevek A. R. Rugliana (L'attività tipografica di Giuseppe Caprin nella Trieste dell'ultimo '800), ki je tudi kratek pregled tiskarstva v Trstu.

Ustaljenim navadam se uredništvo AMSIA ni ognilo tudi tokrat, bogat zvezek zaključujejo kot ponavadi knjižne ocene, seznam članstva in zamenjav, pa še daljši spominski zapis, posvečen zgodovinarju in politiku Giovanniju Quarantottu (1881—1977).

Drago Svoljšak

ATTI E MEMORIE DELLA SOCIETÀ ISTRIANA DI ARCHEOLOGIA E STORIA PATRIA. Vol. XXVII—XXVIII NS LXXXIX—XXX zbirke), Trieste 1979—1980.

877 strani obsegajoči zvezek AMSIA nosi podnaslov: Mario Mirabella Roberti, Scritti di archeologia (1943—1979). Gre torej za ponatis obsežnega izbora člankov in razprav uglednega znanstvenika M. Mirabellija Robertija, s katerim želi uredništvo, »da bi bilo vsem članom društva pred očmi njegovo obsežno delo, ki ga je opravil kot predavatelj zgodnjekrščanske arheologije in še pred tem kot spomeniškoverstveni delavec (Soprintendente alle Antichità)«, kot je v uvodu zapisala odgovorna urednica časopisa in predsednica »Società Istriana di Archeologia e Storia patria« Bruna Forlati Tamaro. Tabuli gratulatorii sledijo najpomembnejši biografski podatki, iz katerih moremo razbrati razgibano raziskovalno pot učenjaka, ki je v tem neprekinitenem iskanju posvečal največ časa in pozornosti zgodnjekrščanski ali kasnoantični arhitekturi, s katero se je srečal prvič v Pulju, kamor se je iz Benetk preselila njegova družina. Njegovo obsežno raziskovalno in publicistično delo je — kronološko pregledno predstavljeno v bibliografiji (od 1929 do 1979), ponatisnjeno pa je 56 del, ki so dopolnjena s topografskim kazalom, s kazalom oseb in virov ter z imenskim kazalom.

Ta letnik AMSIA zaključujejo, kot je že v navadi, društvene novice, zapisnika dveh skupščin ter seznam članov in izmenjav.

Drago Svoljšak

CE FASTU? LV (1979), Udine 1980, 208 str.

Petinpetdeseti letnik zbornika Furlanskega jezikoslovnega društva je izšel pod uredniškim odborom, ki ga vodi Gianfranco D'Aronco in ki ga poleg njega sestavljajo še Cleto Corrain [Koren?], Gian Carlo Menis, Giovanni Battista Pellegrini, Maria Walcher ter Renato Appi kot odgovorni uredniki.

Številka LV prinaša novo vsebinsko razdelitev snovi z naslovi, ki se bodo najbrž tudi spreminjali glede na prihodnji dotok prispevkov. Poglavlja kot Zgodovina (Storia), Humanistika (Umanistica), Jezikoslovje (Linguistica), Ustno izročilo (Tradizioni orali), Šege in navade (Costumanze) so smiselna in dovolj jasno nakazujejo obdelano snov.

Seveda bi nas predvsem zanimali tisti prispevki, ki bi vsaj posredno, če že ne tudi drugače obravnavali stvari, ki se tičejo Slovencev kot prvih furlanskih sosedov na vzhodno stran, zato pričujoče poročilo ne bo šlo v podrobnosti. Z zaglavju Zgodovina nas najprej Andreina Stefanutti seznanja o nekem delu Romanella Manina (iz slavnega rodbine, ki je dala tudi beneškega doža), ki govoril o dvogovoru med plemečem-videmškim meščanom in nekim drugim furlanskim fevdalnim gospodom (kastelanom) iz časa okrog leta 1726, za njem pa Mario Toller na podlagi starejših pisov in arhivov govoril o kobilicah kot o »sibi božji«, ki je v času srednjega veka pa vse do leta 1647 pestila tudi furlansko ljudstvo.

Poglavlje iz humanistike zajema en sam prispevek in sicer gre za krajobraz zgodovinsko razpravo, ki pa precej podrobno razčlenjuje razdelitev dejanj v Plavtovih komedijah iz nekega kodeksa iz 15. stoletja, ki ga hranili Guarnerianska knjižnica v furlanskem S. Danielu. Napisala jo je Maria Tore Barbina.

Jezikoslovje je v številki dobro zastopano. Na prvem mestu je objavljena 16 strani obsegajoča razprava Giuseppe Francescata, ki na novo vrednoti nedokončano študijo Uga Pellisa (1882—1943) o »Sonziacu«, kakor je njen avtor poimenoval goriško ali spodnješoško različico furlanščine. Pellis, po rodu Goričan (ena veja družine še vedno živi v Idriji, ker je bil Carlo Pellis zadnji rudniški ravnatelj pod Italijo), po poklicu pa profesor, je v Izvestju c. k. višje gimnazije v Kopru za Šolsko leto 1909/10 (izšlo leta 1910 v Trstu) objavil obsežen, nedokončan spis o svojem rodnem narečju, ki se po nekaterih posebnostih razlikuje od osrednje furlanščine, katera danes velja za nekakšno normativno obliko knjižne furlanščine. Francescata, tudi sam lingvist, pohvalno ocenjuje Pellisovo delo, priznavajoč piscu izredno natančno poglobitev v najmanjše glasoslovne spremembe, ki so opazne v številnih krajih, ki si jih je bil izbral za primerjavo; nekatere stvari na novo komentira in jih tudi dopolnjuje, zlasti je za nas zanimivo Francescatovo mnenje, da je ohranitev končnega a -ja v ženskih samostalnikih, ki so ga osrednja furlanska narečja zožila v -e, v vzhodni Furlaniji (na Goriškem) je bila omogočena tudi zaradi bližine slovenske, tako kot na zahodnem robu Furlanije zaradi bližine beneškega narečja (dialetto veneto), kar je Pellis izključeval. Ostala dva jezikoslovna prispevka sta delo dveh sodobnih raziskovalk furlanščine (Piera Rizzolati, Laura Vanelli); prva govoril o novih hipotezah glede diftongizacije, druga pa o podaljševanju samoglasnikov v furlanščini.

Poglavlje o ustnem izročilu obsega en sam, sicer daljši prispevek, ki ga je napisal ali pravzaprav zbral Gianfranco D'Aronco. Gre za nadaljevanje objavljanja ljudskih verskih pesmi, zbranih že leta 1946; tokratna objava vsebuje 130 pesmi ali kitar, v okviru le-teh pa je še vse polno inačic. Gradivo je opremljeno samo z imeni pevcev odnosno pripovedovalcev ter z imeni krajev.

Zadnje poglavje, o šegah in navadah (Costumanze), obsega pet enot. Laura Camilot Baseggio objavlja 20 strani dolgo etnološko raziskavo o sv. Miklavžu (miklavževanju) v zahodni Furlaniji. Avtorica med drugim ugotavlja, da je praznovanje Miklavža oziroma njegovo obdarovanje doma na obširnem področju, ki zajema severovzhodno Francijo, Belgijo, Holandsko, južno Nemčijo, nemško govorečo Svico, Češkoslovaško, Rusijo, Avstrijo, Kranjsko (zakaj ne Slovenijo?), Tridentinsko-Gorjno Poadižje (Južno Tirolsko), del videmske pokrajine (kraji v Karniji, Trbišku, okrog Humina in Čedada [Beneška Slovenija], Goriško, Trst in Istro. Če ne bi bilo te navade tudi v nekaterih krajih Apulije (okrog Molfette), bi lahko rekli, da sta Furlanija in Istra najjužnejši področji miklavževanja, ki je predvsem prisotna v germanskem in slovanskem svetu. Roberta Corbellini v kraju prispevku opisuje znamenito spokorniško Julijsko procesijo na otoško Marijino svetišče na Barbanu v građevski laguni, ki se je s stoletji spremnila do današnje slikovitosti. O prižiganju božičnega panja oziroma o tej božični navadi v Furlaniji podrobno in obširno (tudi z navedbo pesmi, ki se ob tem pojede) poroča Adriana De Pascal. Čerti prispevki, pripravili ga je bil že pred 15 leti Lucio Peressi, pa obravnavata splavljanje hlodov in splah lesa po dolini reke Cellina (Valcellina). Prav je, da je avtor vzpel iz predala to razpravo, saj je splavljanje tudi v opisanih krajih le še spomin iz preteklosti. Pisec tudi z risbami

ponazarja razne načine gradnje začasnih dolinskih zapor, številno orodje, opremo in sploh delo ter življenje gozdarjev in splavarjev. Razprava je zelo zanimiva za primerjanje z zgodovino našega gozdnega splavarstva (npr. Idrijske Klavže); presenečajo nekatera imena za orodje, tako na primer »thapin« za naš cepin. O posebnih šegah, ki so bile v navadi ob naborih v okolini karnijskega Tumeča (v občini Ovaro) govori prispevek Pietra Straulina; gre za obredno metanje gorečih okroglih leseni ploščic ob petju posebnih, vsakič nalašč prirejenih pesmic.

Na splošno se lahko reče, da zbornik prinaša marsikaj zanimivega. Članki so pisani na dostojni znanstveni višini, skoraj pri vseh je dodan bogat seznam virov in literature, dobrodošli pa bi bili tudi povzetki, pa četudi v najkrajših črtah.

Tomaž Pavšič

CE FASTU — SOT LA NAPE. XXX (1980) št. 1—2, 3—4.

29. 2. 1980 so na rednem občnem zboru Furlanskega Jezikoslovnega društva (SFF) v Vidmu sprejeli sklep, da bodo letni zbornik *Ce fastu?*, trimesečnik *Sot la Nape* in koledar *Il Strolc furlan* (redne publikacije društva) izdajali pod skupnim naslovom *Ce fastu?* in s podnaslovom posameznih publikacij, to pa čisto iz praktičnega razloga, ker bi sicer obe letni izdaji ne prišli v poštev za poštni abonma.

Uredništvo je tudi v letu 1980 vodil prizadeleni Luigi Ciceri, katerega paternalistično gledanje na Beneške Slovence kot na neesestavni del slovenskega naroda, ampak na posebno slovansko narečno skupino, smo večkrat kritično ocenili. Sedaj je že med pokojnimi (1981) in upati je, da je med Furlani vedno manj ljudi, ki bi tako ozko gledali na Slovence v Furlaniji.

Revija *Sot la Nape* nikoli ni bila pravi znanstveni zbornik, tehtnejše in globlje razprave so namenjene objavam v zborniku *Ce Fastu?*, kljub temu pa je trimesečnik s skoraj folklorističnim naslovom »pod napo« ali »pri ognjišču« poln zelo pisanega gradiva o furlanski kulturni in umetnostni dediščini, bolj malo pa se posveča aktualnim vprašanjem furlanskega ljudstva oziroma naroda. Videti je, da je časopis že skoraj redno prešel na dva zvezka letno s po dvema skupnima številkama.

Št. 1—2.

Furlanska poezija Rizierija Valdevita (deloma pisana v starinskem kmečkem govoru ene izmed karnijskih dolin) se opaja ob spominih na mladost in preprosto življenje domačinov, ki so morali za skorjo kruha v daljnji svet; avtor v ustreznih pesniških oblikah izzareva človeško in družbeno pestrost, ki ji celo ne manjka družboslovnega pogleda. Tudi pri drugih pesniških sodelavcih revije v glavnem prevladuje ta tip poezije.

Aldo Candussio (v italijanščini) govori o novih arheoloških najdbah v Pozzuolu, ki je gotovo najpomembnejša arheološka lokacija za prazgodovino v Furlaniji.

Elina Faleschini obnavlja neko pripovedko iz prejšnjega stoletja pod naslovom *Lu Di da Temau* (Bog in Timaua) — nekaj ljudskega blaga v slogu domačih pripovedovanj o starih, za peganjanje zimskih večerov za pečjo. Spis je opremljen s slovarčkom neznanih besed, kar dokazuje, da so furlanski prispevki pisani v številnih narečjih in ne v enotnem knjižnem jeziku!

Etnološko-folkloren je tudi prispevek Umberta Sansona z naslovom *El mado*, kar pomeni nekaj podobnega kot slovenska velikonocna »zgelnica«, s to razliko, da so v krajih, kjer so še do konca zadnje svetovne vojne, t. j. okolica Budanje, blagoslavljali jabolka, pomaranče, sol, ponekod tudi čebulo in česen, ne ob Veliki noči, pač pa o svetih Treh kraljih. Objavljeni so tudi faksimili zadevnih latinskih blagoslovitvenih obrednih obrazcev.

Sot la Nape objavlja tudi daljšo skladbo Oresta Rossa Aquilée (Oglej). O podpisih oziroma zaščitnih znakov nekdanjih notarjev v Karniji se razpiše Domenico Molfetta in tudi grafično prikaže 60 takih znakov. Pripravo znamenitega sira iz Asia pri Clauzettu v Karniji strokovno in tudi z domačimi izrazi opisuje Piera Rizzolati.

Prijetno se boste opis sejemskega življava na goriškem Andrejevem semenu spod peresa Lionella Vlsintina (Lis carozzutis). Andreina Ciceri obnavlava razne načine vezanja naglavne rute; med fotografiskim gradivom je tudi slika ženske z Bile v Reziji.

Valerio Formentini in Loris Stella predstavljata znamenite Zaninove orgle iz 18. stoletja v kraju Maniagolibero. Staro zgodovino kraja Collalto pri Vidmu v nekaj črtah odkriva Paolo Montina. Luigi Ciceri, ki je v prejšnjih letnikih objavljaval izbor raznih votivnih podob, tokrat z lepimi barvnimi posnetki in krajšimi komentarji predstavlja bogastvo manjših leseni plastik v neki stari cerkvi sv. Trojice pri Polcenigu.

V številki so na koncu še stalne rubrike (Recenzije, Poročila, Življenje društva idr.) z zapisniki raznih sej in občnih zborov.

Št. 3—4.

S šopkom sedmih furlanskih pesmi iz doline Gorto spod peresa Elde Gottardis se začenja drugi zvezek. Sledi mu prispevek Guglielma Biasuttija o kamnosekih, izdelovalcih kos in srpov, o slikarju Thannerju in o drugih znamenitostih čentskega okraja (Tarcentino) v prvi polovici 16. stoletja. Nekaj redkih primerov sani za prevoz ljudi in na konjsko vleko dokumentira Luigi Ciceri. Isti avtor ima v zvezku še dva prispevka. V enem opozarja na neko staro knjigo iz leta 1663 goriškega jezuita Schirattija, v drugem pa predstavlja nekaj primerov preprostih milinov in milinčkov za domače mletje; za nas je to pomembno, ker gre za domače ljudske naprave iz Beneške Slovenije. Več teh predmetov je prijatelj Mario Ruttar iz Grmeka nabral v nadiških dolinah in jih spravil v videmski muzej, morda pa še kam drugam... S širimi kratkimi furlanskimi pesmimi se predstavi Elio Bartolini, medtem ko Sergio Barbarino predstavlja nekaj poljskih znamenj oziroma križev iz okolice rezijanske Bile (S. Giorgio di Resia).

Zvest sodelavec revije in skoraj edini goriški dopisnik Luciano Spangher tokrat na svoj ustaljeni in prikupni način v goriški furlanščini povsem sproščeno in nekoliko nostalgično kramlja o Placuti (La Plazuta), tistem delu goriškega mesta, kjer se od nekdaj stikata in mešata slovenski in furlanski element, kjer je bil blizu judovski geto, v drugo pa Coroninijev dvorec in spet v drugo smer slovensko Alojzijevišče. Besedilo dopoljujejo stare slike in razglednice, ena ima celo triječini napis (Gorica, Gorizia, Gôrz).

Prispevek Giuseppe Zamparja o kravi »Zvezdi« je samo kratek furlanski vložek, medtem ko je razpravo Maria Macchija o prvi tiskani glasbeni zbirki furlanskih villott treba štetiti za strokovno najboljši prispevek celega letnika 1980. Skladatelj Macchi na 26 straneh obravnava v prejšnjem stoletju izšlo delo Krmincana Stefana Persoglie, ki se je podpisoval s pseudonimom Coronato Pargolesi.

Za nas je še posebno zanimiv rezijanski slovar (Vocabolario resiano) na str. 88—89, četudi obravnava le 40 besed. Iz spremnega komentaria zvemo, da ga pripravlja Rezijan Giovanni Clemente, ki si se zastavljal nalogu, da sestavi italijansko-rezijanski slovar za področja kmetijstva, obrti, gospodinjstva itd. Žal, je na koncu zapisan stavek, ki hoče povodati, da največja nevarnost za ta zelo star slovanski govor grozi od slovenske »koiné« (Ciceri?). Slovarček upošteva izgovor in besedišče, kot je v navadi v štirih krajih Rezije (Bila, Njiva, Osojani, Solbica).

Tudi dvestoletnica smrti Marije Teresije je našla odmev v furlanski reviji. Luigi Ciceri govori o mitu te cesarice, ki se je razvil tudi pri furlanskem ljudstvu, čeprav osrednji Furlaniji ni vladala, pač pa so skoraj pobožno iz nemških dežel prihajale na Furlansko podobico z likom njenega veličanstva. Ena stran poezije ima (seveda v furlanščini) Leo Canciani. Mario Brozzi nadaljuje s svojo tehtno in dokumentirano razpravo o čedadskih zlatarjih in srebrarjih v času od XII. do XVIII. stoletja. Patrizia Piani podrobno obdeluje ostanke absidalnega talnega mozaika nekdanje bazilike v Beligni pri Ogleju, ki je shranjen v starokrščanskem muzeju v Monasterju pri Ogleju. Zanimivo etnoško drobtino o senenih kopah v Givianu, z opisnim slovarčkom, je zbrala Elina Faleschini. O peganjanju pustnih zabav, ki ga je izvajal inkvizicijski sveti oficij tudi v Furlaniji sredi sedemnajstega stoletja, poroča Luigi De Biasio. Nekaj starih furlanskih pisem objavlja in komentira Domenico Molfetta.

Št. 3—4, oziroma letnik 1980 zaključuje običajne stalne rubrike. Tu je objavljeno tudi poročilo o 57. kongresu Filologice v Gradežu.

Klub temu, da je *Sot la Nape* v glavnem poljudna revija in se slovenskemu bralcu združi razoreditev gradiva, kjer se mešajo več ali manj strokovni članki s poezijo in krajšimi noticami iz ljudske tradicije ali obratno, nekam nepregledna in sploh neobičajna, vendarle vzdržuje živo prisotno občutje za furlanske stvari; zdi pa se, da se preveč umika v preteklost in ne rešuje sedanjih potreb furlanskega ljudstva kot samostojnega naroda ali etnije. Furlanstvo je v reviji v resnici prikazano le kot intimnost okrog domačega ognjišča, neki svet zase, ki pa se na zunaj kaže nekje na robu, absolutno podrejen vseobsegajočemu italijanstvu.

Tomaž Pavšič

FORUM IULII. Annuario del Museo nazionale di Cividale del Friuli, 5 (1981) 60 str.

Peta številka je izšla že pod novim urednikom (prof. Amelio Tagliaferri), potem ko je dosedanji urednik in ravnatelj čedadskoga državnega muzeja ter tudi sodelavec »Goriškega letnika« Mario Brozzi stopil v zasluzeni pokoj. Peti letnik nadaljuje po začrtani poti, vendar so izpadle nekatere rubrike. Poleg uvoda, ki ga je podpisal novi urednik in ki ni le program revije pod novim uredništvom, marveč tudi program čedadskega muzeja, so

objavljeni še štiri razprave. Mario Brozzi objavlja dnevnik arheoloških izkopavanj langobardskega grobišča v Cedadu med leti 1949 in 1951; dnevnik je pisal Giuseppe Marioni. Tudi druga razprava Maurizia Buora predstavlja langobardska grobišča na Furlanskem, o katerih je pisal furlanski zgodovinar Girolamo Asquini (1762—1837) v treh svojih zasebnih pismih; Asquini je svojo pozornost namenil najdbam pri Majnici ter v Fagagni. Maurizio Buora piše o zgodnjesrednjeveških najdbah na kompleksu opatije Sesto al Reghena; gradivo je bilo odkrito leta 1980 ob rekonstrukciji župnišča. A. Tagliaferri objavlja krajši zapis o arhivskih zbirkah čedalskega muzeja. To gradivo še ni urejeno in prav ena izmed nalog sedanja uprave muzeja je tudi njegova inventarizacija.

Branko Marušič

HISTORIJA RADNIČKOG POKRETA, NOR-a I SOCIALISTIČKE REVOLUCIJE U ISTRI, HRVATSKOM PRIMORJU I GORSKOM KOTARU 3 (1980) Rijeka 1980, 385 str.

Centar za historiju radničkog pokreta i NOR-a Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara na Reki je za leto 1980 izdal tretji zvezek publikacije »Historija radničkog pokreta, NOR-a i socialističke revolucije u Istri, Hrvatskom primorju i Gorskem kotaru« (nadalje Historija). Publikacijo, ki obsega 385 strani, je uredil uredniški odbor v sestavi Višnja Basta (tudi odgovorna urednica), Ivo Kovačić, Zdenko Pleše, Mihail Sobolevski, Petar Strčić in jo posvetil življenju Josipa Broza Tita. Po že ustaljenem redu so Titu posvetili prvi del zbornika, ki obsega pet razprav različnih avtorjev o življenju in delu Tita ter o njegovem pomenu za osvoboditev tega območja. Razprave so prispevali: dr. Uroš Kostić, Doprinos Josipa Broza Tita i 4. armije za osloboedenje Gorskog kotara, Hrvatskog primorja i Istre 1945. godine; Mihail Sobolevski, Djetalnost Josipa Broza u izgradnji partiskskih organizacija u Hrvatskem primorju 1925—1926. godine; Petar Strčić, Prilog odnosu Josipa Broza Tita prema Istri izmedu dva svjetska rata; Zdenko Pleše, Tito u Istri, Hrvatskem primorju i Gorskem kotaru (1946—1979); Luciano Guricin, Tito i Talijani Istre i Rijeke. V drugem delu zbornika »Razprave in članki sodelavci Centra obravnavajo problematiko iz zgodovine NOB in revolucionarno dejavnost med obema vojnoma. Višnja Basta je obdelala delo organizacije AFŽ med NOB v Drenžnici, glavnem mestu Gorskega kotarja, dr. Radule Butarović pa obravnavata zbiranje materialne pomoči za borce in za družine brez hraničev na Sušku in na Reki in letih 1941—1942. Blaž Kalafatič je objavil dopolnjeni referat, ki ga je imel ob praznovanju 60-letnice KPJ, SKOJ in revolucionarnih sindikatov ter 37-letnice 1. partiskske posvetovanja v Hrvatskem primorju 23. in 24. avgusta 1942 na Miljevih stenah na območju Viševice in v katerem obravnavata posvetovanje. Mag. Vitomir Grbac objavlja razpravo o sovračni ofenzivi na partizansko vojsko v Gorskem kotaru in v Hrvatskem primorju med 16. in 29. septembrom 1942, znano kot Operacija »Velika Kapela«. Istrsko emigracijo v Slavonijo do leta 1941 (med emigrantmi so bili tudi Slovenci) je obdelal dr. Mire Konjević, dr. Vinko Antić pa je kot dober poznavalec obdobja pa tudi kot bivši aktivni sodelavec pri Izdaji Spomenice ob smrti znanega člana KPJ, vodje Hrvatske ljudske knjižnice in župana Selca Vjekoslava Jeličića iz leta 1938 obdelal spomenico in okoliščine, v katerih je nastala. V poglavju »Biografije« je prispevek Luciana Gluricina o življenju Alde Negrija, pomembnega italijanskega borca in tvorca italijansko-hrvaškega bratstva iz Labinske. Tretji zvezek Historije prinaša še rubriko »Gradivo«, v kateri Anton Giron objavlja Zapisi o vrednosti obnovljene mesta in o vrednosti obnovljene pristanišča na Reki 1945—1946, dr. Ivan Očak pa trinajst na novo odkritih dokumentov hrvatskih in sovjetskih arhivov za biografijo Vladimirja Copiča. Sledi rubrika »Biografija«, ki prinaša bibliografski pregled del dr. Vinka Antiće s spremno besedo, ki jo je pripravila Višnja Basta. Publikacijo zaključujejo še redna poglavja »Poročila in ocene«, »Beležke in vesti« ter »Informacije«.

Slavica Plahuta

MEMORIE STORICHE FORGIULIESI. Giornale della Deputazione di storia patria per il Friuli. Vol. 59 (1979) Udine 1980, 224 str.

Urednik revije Carlo Guido Mor objavlja študijo »Grado da Bisanzio a Venezia« (11—23), ki govori o najstarejši zgodovini Gradeža, do leta 819. Uvodni študiji sledi razprava G. Tretta, ki obravnavata pravzaprav še kasnoantično zgodovino, razpravlja namreč o delu sv. Kromacija (ok. 340 — ok. 407), oglejskega škofa. Mario Brozzi je prispeval gradivo za zgodovino cerkve sv. Janeza Krstnika v Cedadu (dnevnik arheoloških izkopavanj 1906/7). O beneški trdnjavi Palmanovi piše Amelio Tagliaferri. Sledijo zapiski, kjer pa ne

najdemo gradiva, ki bi nas utegnilo posebej zanimati. Obsežna je rubrika »Recensioni«, zlasti krajši zapiski o mnogih člankih, knjigah in revijah. Ti zapiski niso recenzije, pač pa le krajša opozorila o izidu različnega gradiva, ki more zanimati bralca revije in seveda sodi v vsebinski in ozemeljski kompleks, ki ga sicer revija obravnava. Poročilo o delovanju društva, ki to videmsko revijo izdaja, je vredno omembe. Iz njega razberemo društveno aktivnost v letu 1979 in program za leto 1980.

Branko Marušič

METODI E RICERCHE. Rivista di studi regionali. Udine 1/1980, n. 1—3.

»Metodi e ricerche« je nova periodična publikacija, ki jo izdaja založba Grillo iz Vidma. V prvem letu izhajjanju (1980) so izšle tri številke, revija je namreč označena kot četrletnik. Njena vsebina je predvsem zgodovinska, dasiravno se želi posvečati tudi sodobnim problemom, seveda vedno v funkciji nekih kulturnošolskih snovanj. Posebnost nove revije pa je gotovo njena »deželna« usmeritev, saj želi biti glasnik problemov Furlanije-Julijanske krajine in je zato prva revija zgodovinske naravnosti, ki je presegla tradicionalne ozemeljske razmejitve (Trst, Goriška, Furlanija). Prav v heterogenosti sestavnih delov dežele Furlanije-Julijanske krajine naj bi revija iskala opravičilo za svoje izhajanje ob nespornem dejstvu, da se tudi na periferijah italijanskega etničnega ozemlja pojavlja problematika, vredna pozornosti osrednjega kulturnega delovanja. Poleg razprav prinašajo vse tri številke prvega letnika še vrsto recenzij ter bibliografskih napotil. Lahko še dodamo, da se založnik uveljavlja zadnja leta z izdajanjem publikacij iz zgodovine delavskega gibanja in odporništva ter da sodeluje zlasti s tržaškim deželnim inštitutom za zgodovino odporniškega gibanja. V uredniškem odboru revije sodelujejo predvsem mlajši in še ne povsem uveljavljeni kulturni delavci in znanstveniki sosednje italijanske dežele.

Za prva številka revije najavlja s svojo vsebino prodor novih pogledov na dosedanje obravnavate preteklosti zlasti Furlanije. Na prvem mestu je treba omeniti razpravo Paola Cammarosana »Strutture d'insediamento e società nel Friuli dell'Età patriarchale« (5—22), ki je dokajnja novost v furlanski historiografiji, analize podobne vrste je opravil pri nas Milko Kos (spomnimo se le komentarjev k izdajam urbarjev za zahodno Slovenijo). Agrarnih problemov se dotika tudi Furio Bianco v članku »Il 'Dipartimento del peccato'. Imposta fondiaria e arretratezza agricola in Friuli in età napoleonica« (23—49), zlasti pa napoleonske davčne politike, ki je pritisnala na razmere furlanskega kmetijstva.

Iz druge številke omenimo razpravo Lucie Pillon »Il monastero della Cella di Trieste dalle origini alla metà del XV secolo« (23—40). Avtorica obravnavata eno najstarejših tržaških cerkvenih bratovščin, ženski samostan klarisinj. Samostan je imel svoje posesti tudi v tržaški slovenski okolici. Med bibliografskimi opozorili najdemo zapis o rezijanski bibliografiji M. Matičetova, ki izhaja v dvojezičnem rezijanskem župnijskem listu »Pod Tjaninovo Sinco« (95).

Tretja številka vsebuje štiri razprave. Med temi omenimo daljši zapis Giovannija Miccolija ob knjigi gradiva s simpozija o furlanskem zgodovinarju Piu Paschiniju; bolj kot zgodovinarju obdeluje pisec Paschiniju kot cerkveno osebnost (Metodo critico, rinnovamento religioso e modernismo; 17—33). Metodološke narave je članek Claudia Schiavonija »Demografia storica e fonti parrocchiali« (35—41), ki je koristen vsakomur, ki iz cerkvenih matrik želi ugotavljati demografsko podobo za čas, ko niso bile še uvedene uradne statistike.

Branko Marušič

QUADERNI GIULIANI DI STORIA I/1980

Quaderni giuliani di storia so nova zgodovinska revija v deželi Furlaniji-Julijski krajini, njen izdajatelj je Deputazione di storia per la Venezia Giulia v Trstu. Iz predgovora ka prvi številki prvega letnika, ki ga je podpisal predsednik tega društva in odgovorni urednik Arduino Agnelli izverno, da je društvo (ustanovljeno je bilo 18. 9. 1965) namevalo že pred časom tiskati svoje glasilo, vendar se je izdajateljska dejavnost društva do leta 1980 pokazala v objavi 6 knjig, ki so izšle v okviru zbirki Fonti (tri knjige virov iz srednjeveške zgodovine Trsta in Mill) in Studi (Aphibova študija o G. R. Carliju — 1973, zbornik Studi Kandleriani — 1975, knjiga G. Cuscita o zgodnjem krščanstvu v Ogleju in Istri — 1977). Nova publikacija naj bi združevala doslej razdrobljeno proučevanje zgodovine Julijanske krajine (La rivista intende estendere la propria competenza a tutte le aree tematiche in qualche modo connesse alla storia della Venezia Giulia). Čeravno se ta zemljepisna

oznaka ne opredeljuje, pa moramo vendar razumeti, da sodijo sem Istra, Trst in Goriska, katerih zgodovinsko podobo prinašajo posebno publikacije kot Archeografo Triestino za Trst, Studi Goriziani za Gorico in Atti e memorie za Istro. Ker Quaderni niso osrednja deželna revija, v svoj delokrog ne sprejemajo Furlanije. Revija je mišljena kot šestmesečnik, v letu 1980 sta izšla dva zvezka.

Prvi zvezek obsega stopetdeset strani. Vsebina je porazdeljena na glavni del, ki vsebuje tri daljše razprave, ter na rubrike Testi e documenti in Bollettino bibliografico. Razpravi G. Trebbia »La chiesa e le compagnie dell'Istria negli scritti di G. F. Tomasini (1595-1655) vescovo di Cittanova e corografo« (9-49) in S. Cavazze »Lettere e tradizioni di umanisti in un codice copiati a Trieste nel 1428« (69-77) prinašata predvsem gradivo o starejši tržaški zgodovini. Spisi škofa Tomasinija vsebujejo tudi marsikaj o istriških Slovanih in slovenska historiografija jih je zapazila (članki S. Vilharja). V novejšo zgodovino posega razprava F. Salimbenja »G. I. Ascoli e la Venezia Giulia« (51-68), je razširjeni referat, ki ga je pisec prebral na gorškem mitteleuropskem srečanju leta 1979 (posvečeno je bilo gorškemu rojaku Ascoliju). Salimbeni razgrinja Ascolijevu dejavnost na političnem polju zlasti v zvezi z načrtovanji, kam in kaj z tako imenovano »Venezio Giulio«, ki ji je prav on podal to oznako.

V prvi številki je dobršen del vsebine namenjen »bibliografskim noticam«; gre za kratke predstavitve objavljenih člankov ali pa samostojnih del s področja arheologije, lingvistike in zgodovine, ki seveda obravnavajo območje »Julijanske krajine«. Predstavitev je napisalo 20 avtorjev in z veseljem ugotavljamo, da so med prikaze vključena tudi dela hrvaških in slovenskih piscev zlasti arheologov. Kaže, da pisci ne razpolagajo z vsemi jugoslovenskimi listi, ki seveda prinašajo tvarino in ki bi sestavljalce te svojstvene bibliografije moralu zanimati. Objavljeni pregled je dragocena informacija zlasti za tiste, ki jim številne italijanske publikacije niso dostopne.

Drugi zvezek je obširnejši, saj ima preko dvesto strani. Poleg arheološke razprave M. Moretti »Sulla storia della ricerca archeologica nel castelliere del Carso triestino« (7-31), so štiri preostale namenjene zgodovini Trsta v 18. stoletju (čas Marije Terezije). G. Cervani v »Maria Teresa e Trieste — Il Litorale austriaco come provincia storica« (33-53) razpravlja o »zgodovinski deželi« Avstrijskem Primorju, o problemu, ki bi lahko tudi pri Slovencih pobudil neko raziskovalno dejavnost. U. Covre je avtor razprave »Trieste e i consoli nel Ponente in epoca teresiana« (53-71) o dejavnosti Trsta kot pomorskega središča Avstrije. F. Salimbeni prikaže poto gospodarskih povezav Avstrijskega Primorja z neapeljskim oz. sicilskim kraljestvom, U. Covre pa tržaške prostovoljce v armada Marije Terezije. Iz rubrike »Note—discussioni« je omeniti F. Salimbenija polemični zapis »Religione e società in Trentino e nel Litorale nell'età teresiana« (137-146). Petdeset strani pa zavzemata tudi v drugi številki »Bollettino bibliografico«, informacije, ki jih posreduje, so dragocene.

Branko Marušič

QUALESTORIA. Bollettino dell'Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli—Venezia Giulia, Trieste, 9/1981

Deželni inštitut za zgodovino odporniškega gibanja v Furlaniji—Julijski krajini v Trstu je pričel leta 1973 izdajati svoje glasilo »Bollettino dell'Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nazionale nel Friuli—Venezia Giulia«. Publikacija je izhajala spočetka kot informativni bilten in je poleg informacij prinašala tudi kraješče članke. Z letnikom 6/1978 je glasilo dobilo svoje sedanje ime »Qualestoria«, deveti letnik je tudi menjal format, ohranil pa je uveljavljeno periodičnost izhajanja (štirimesečnik). Letnik, o katerem poročamo, je torej menjal svojo prvotno podobo in se iz biltena prelevil v izdajo, ki prinaša tudi daljše razprave.

V letu 1981 so izšle tri številke. Iz prve številke velja omeniti prispevka L. Ferrarijeve »Il clero sloveno nel Litorale (1920-1928): linee d'intervento pastorale« (29-44) in J. Pirjevca »Pagine di storia dell'antifascismo sloveno. I fucilati di Basovizza del 1930« (45-60), ki sta bila kot referata podana tudi na srečanju slovenskih in italijanskih zgodovinarjev v Trstu in Kopru 20. in 21. oktobra 1980. Razprava Ferrarijeve je analiza delovanja duhovniškega društva »Zbor svečenikov sv. Pavla« in njegovega glasila (1920-28). Razprava je izviren doprinos italijanskega zgodovinarja k poznavanju razmer v katoliškem taboru na Primorskem v dvajsetih letih našega stoletja. Pirjevec je svoj prispevek posvetil prvemu tržaškemu procesu. Ob številnih objavah, ki se k problemu znova in znova vračajo, je Pirjevec izviren zlasti tam, kjer je črpal gradivo iz državnega arhiva v Rimu. Med zapiski omenimo Valdevitovo opozorilo na arhiv tržaškega deželnega inštituta za zgodovino odporništva.

Druga številka prinaša referate s tržaško-koprskoga srečanja zgodovinarjev. To so S. Bon Gherardijeve »Il regime fascista in Istria (1925-1933). Aspetti politici, sociali, organizzativi (9-27), A. M. Vincijeve »Condizione operaia ed organizzazione del lavoro nelle miniere dell'Arsa« (28-58) in A. Millo »La società Anonima Carbonifera Arsa: vicende finanziarie e industriali (1919-1940)« (58-76). V istrsko gospodarsko in politične razmere dvajsetih in tridesetih let posega tudi L. Vanello s člankom »L'agricoltura istriana: ambiente, rapporti di proprietà e di lavoro (1923-1931)« (77-97) ter L. Lubiana z »Il brigantaggio istriano dopo la prima guerra mondiale (1919-1930)« (98-113). Vse navedeno gradivo govori o Istri med obema vojnami, tej tematiki je namreč druga številka posvečena. Z razpravo o fašizmu v Istri, o položaju rudnika v Raši, o istrskem kmetijstvu ter o kaznilih dejanjih (med ta sodijo tudi politična) pa podoba istrskih razmer gotovo še ni izčrpana, tako sodi tudi uvodnik k tem istrskim študijam, ki ga je podpisal T. Sala. Med zapiski omenimo da M. Pacor povzema po objavi v »Prispevkih za zgodovino dežavskega gibanja« razpravo, ki jo je pobudila Kermäuerjeva knjiga »Temeljni problemi primorske politične zgodovine«. Zanimiv je tudi prispevek G. Fogarja »Cronache della nostra Repubblica. Il caso del partigiano Dekleva« (147-152); posega v današnji čas z opisom prizadevanj, da bi naknadni partizani pridobil italijansko državljanstvo. Revija je namreč odprta tudi za nekatere sodobne probleme (sindikalizem, energetski problemi itd.).

Tretja številka ima zopet nekaj omembne vredne člankov. C. Columlijeva je v »Ideologia, cultura, consenso nella Trieste del secondo Ottocento: un sondaggio nell'ambito associazionistico« (3-37) raziskala nekatere vidike tržaškega društvenega življenja v drugi polovici prejšnjega stoletja, seveda le na italijanski strani. V zgodovino zdravstva sodi daljša razprava F. Zanolle »Pediatrici e contadini intorno alla morte del bambino povero« (39-81); problem združljevanja otrok zlasti revnejših slojev je prikazan generalno, vendar s poudarkom na razmerah v Gorici in Trstu. G. Valdevit je avtor razprave »Politici e militari alleati di fronte alla questione della Venezia Giulia (giugno 1945-luglio 1946)« (83-119), ki sega v čas po drugi svetovni vojni ter obravnavata tako imenovanega »tržaškega vprašanja«. Razprava je napisana na podlagi arhivskega gradiva britanskih arhivov. Neposredno slovenske zgodovine so dotika tudi spominsko pričevanje G. Postogne »Il tribunale nero a Trieste nel dicembre 1941. Candidati alla pena di morte. Una testimonianza« (121-130); avtor se spominja drugega tržaškega procesa in na smrt obsojenih.

Pregled izbora vsebine devetega letnika revije »Qualestoria« je s tem zaključen. Vsebina bi zaslužila večjo pozornost kot zgoraj navedena opozorila. Revija je tudi poleg glasila vidmskega inštituta za zgodovino odporništva edina publikacija v deželi Furlaniji—Julijski krajini, ki se sistematično posveča novejši zgodovini, tudi problemom, ki jih raziskujejo slovenski zgodovinarji.

Branko Marušič

STORIA CONTEMPORANEA IN FRIULI (4-10)

Prva številka zbornika iz leta 1971 ima naslov Il movimento di liberazione in Friuli, skupna druga in tretja pa je izšla pod naslovom Rassegna di storia contemporanea. Zbornike izdaja furlanski inštitut za zgodovino osvobodilnega gibanja v Vidmu. Njihov obseg je iz leta v leto večji.

Prva številka obsega 129 strani in se začne s poročilom o ustanovitvi inštituta 14. marca 1970 v Vidmu. Prvi članek obravnavata bitko v Pani di Raveo in je izpod peresa Tranquilla De Caneva. Bitka je potekala med 17. in 20. novembrom 1944 med italijanskimi partizani in kozaki v gorati okolici Ravea pri Tolmezu. Naslednji članek proučuje katore in kmečkih bojih. To je izvleček izčrpnejše raziskave avtorja Alviera Negra. Prvo sindikalno organiziranje kmetov v spodnji Furlaniji okrog Pordenona je izvedla skupinica mladih duhovnikov, ki jih avtor poimensko obravnavata. Nastalo je kot reakcija na socialistični vpliv. Pričekano je obdobje do 1. svetovne vojne, analizirani problemi obnavljanja kolonskih pogodb ter odpor cerkvene hierarhije do te socialne dejavnosti duhovščine. Naslednja študija vsebuje spomine Gian Pietra Boria in nekdajnih pripadnikov 5. brigade Osoppa Friuli. Pod naslovom Odporniško gibanje v Val Cellini: zapiski o delovanju 5. brigade Osoppa Friuli nam je prikazano osnivanje brigade, njen odnos do prebivalstva, duhovščine in civilnih oblasti. Pozneje je bila združena z garibaldinci v brigado Ippolito Nievo. Predstavljene so vojaške operacije (junij—oktober 1944) in nato ob koncu vojne. Zbornik ima tudi arhivistične in bibliografske zapise. V tej številki je prikazan pregled gradiva Arhiva Osoppa osvobodilnega gibanja v Furlaniji. Knjigo zaključujejo številne recenzije.

Druga in tretja številka (II. letnik) Pod naslovom *Rassegna di storia contemporanea* (1972) obsega 301 stran in je posvečena odporniškemu gibanju v Furlaniji. To je bilo osrednja tema zborovanja za zgodovinske študije, ki je bilo maja 1971 organizirano v Vidmu v počastitev 25. obletnice osvobojenega ozemlja Karnije in Furlanije. Uvodni članek Vittoria Emanuela Giuntella govori o novem razredu kot vodji razvoja od anti-fašizma k osvobodilnemu gibanju. Poudarjene so splošne sociološke ugotovitve o osvobodilnem gibanju v Italiji. Naslednji članek je pripravil Massimo Legnani z naslovom Partizani, politiki in civilisti med osvobodilnim gibanjem. O idejah in dejstvih v osvobodilnem boju v Furlaniji je spregovoril Gianfranco Bianchi. Nas še posebej zanima tako imenovano »slovensko vprašanje«. To je problematiziranje odnosa garibaldinskih brigad do našega IX. korpusa in nacionalistična zadražnost enot Osoppo. Prikazan je sestanek 14. julija 1944 v Milanu, kjer so razpravljali o položaju Istre. 16. julija je bilo srečanje CLN (Comitato di liberazione nazionale) z delegatoma slovenske OF Antonom Vratuš-Urbanom in Francem Štokom. Vratuša je razložil jugoslovanski notranji razvoj, potem so spregovorili o BBO v pasivnosti italijanskega prebivalstva. Italijanski vojaki so imeli tudi po padcu fašizma še zmeraj zasedeno jugoslovansko ozemlje. Na področju Brd, ob Idriji, v dolini Nadiže je nastalo »mešano področje« s slovenskimi in italijanskimi partizani. Avtor naglaša problem nacionalne kompetence. Avtor večkrat citira tudi dr. Metoda Mikuža. Vodstvo IX. korpusa je bilo decembra 1944 mnenja, da ni mogoče sodelovati z enotami Osoppo. Iz več smeri italijanskega partizanstva avtor izvaja nastanek političnega pluralizem v italijanski republiki. Slovenski zgodovinar Tone Ferenc je pripravil študijo o osvobojenem ozemlju IX. korpusa v Julijski Benečiji. Avtor je ugotovil, da še nimamo sinteze o osvobojenih ozemljih skozi vse vojno obdobje, sprašuje se, kaj sploh lahko štejemo za osvobojeno ozemlje. V nadaljevanju je zgoščeno prikazano to osvobojeno ozemlje z vojaškimi enotami in dogajanjem na njem.

O ekonomskih vidikih in migracijah v Furlaniji med fašizmom je spregovoril Piero Mattioni. Analiza se začne s prodorom pri Kobariu, ki je pomenil precejšnje uničenje kmetijstva in infrastrukture v Furlaniji. Prikazan je težak ekonomski položaj po prvi svetovni vojni in države, kamor so odhajali emigranti. V obdobju fašizma se v Furlaniji industrija ni razvijala. V desetletju 1921–31 je zapustilo Furlanijo okrog 100.000 ljudi. Organizirana je bila le gradnja lokalnih železnic, bolnišnic in mreže namakanih kanalov. Teresina Degan je v prispevku prikazala fašizem in antifašizem desno od Tagliamenta. Tranquillo De Caneva je obravnaval vprašanje operativne enotnosti med formacijami Garibaldi in Osoppo. Dogovor o ustanovitvi enotne komande ali koordinacije se je pripraval v Karniji. Tematika Piera Pezze je bila odporniška pesem v Furlaniji in prispevek furlanskih garibaldincev. Tudi slovenske borbene pesmi so vplivale na Italijanske. Partizani bataljonov Mameli in Mazzini so peli »A Cosbana c'è un cimitero za tovariši, padlimi v znani bitki pri Peternelu. Federico Vincenti je prikazal Furlane v osvobodilnem gibanju v tujini in domovini. Naštete so tudi italijanske partizanske enote v Jugoslaviji in spregovoril je o Italijenih v naši partizanski mornarici. Luciano De Cilia je priobčil sestavek o politični organiziranosti v partizanskih enotah Furlanije. Manlio Michelutti pa je obravnaval ilegalni periodični tisk v Furlaniji (1943–45).

Začetki in posebnost osvobodilnega gibanja v Furlaniji je bila tema Maria Lizzera. Navaja prvo srečanje predstavnikov federacije KPI za Videm s slovenskimi partizani oktobra 1942 pri Kobariu, ki se ga je udeležil tudi Mirko Bračič. Bračič je že na tem sestanku načel vprašanje osvoboditve slovenskih naselij in njihove vključitve v Jugoslavijo. Tudi avtor je bil prisoten na tem sestanku. V poznejših pogovorih ni bilo prisotno samo narodno vprašanje in problem meja. Italijani so zagovarjali partizanski boj kombiniran z delovanjem političnih strank in sindikalnim gibanjem (stavke in sabotaže). Vrstile so se razprave o pluralizmu vojaških sil. Avtor prikaže vsebinsko razliko med CNL in OF. Opisan je tudi nastanek oddelka Garibaldi, ki je bil ustanovljen v marcu 1943 ob sodelovanju slovenskih tovarišev. Oddelek Garibaldi je bil prva partizanska formacija, ustanovljena v Italiji. Komandant je bil Slovenec Mark (Markandel iz Milja), konec marca 1943 pa je štel 15 mož.

Aldo Moretti je pripravil popis formacij Osoppo. Alvise Savorgnan di Brazza je fragmentarno prikazal osvobodilno gibanje osopovcev v spodnji Furlaniji in odnos do vprašanja Trsta. O padilih v bitki za Gorico (Goriška fronta 12.–15. septembra 1943) je pisal Vincenzo Marini. Opisan je boj ladjedelnih delavcev iz Tržiča (Brigata Proletaria) in na koncu je dodan seznam padilih v tej bitki.

Študijo o diviziji Garibaldi Natisone in o prispevku komunistov za njeni ustanovitev je pripravil Giovanni Padoan. Bataljon Mazzini, iz katerega se je kasneje razvila Natisone, je nastal 17. oktobra 1943 v Neblem v Brdih. Do prvega uradnega srečanja s slovenskim osvobodilnim gibanjem je prišlo 13. novembra 1943 v Imenuju v Brdih. Slovenski

predstavniki so bili Franc Leskošek, Aleš Bebler, Dušan Kveder in Branko Babič. Italijansko stran so predstavljali Mario Lizero in avtor. Slovenski tovariši so težko razumeli, da je ena stvar fašizem in druga italijansko ljudstvo. Srečanje ni bilo lahko, čeprav so bili vsi komunisti. Po tem srečanju se je stabiliziralo tesno sodelovanje med komando bataljonoma Mazzini in Briško-Beneškim odredom. V aprilu 1944 se je oblikoval še bataljon Mameli.

Prispevek o različnih oblikah partizanskega sodstva je pripravil Ardito Fornasir. Pospoljuje konkrete oblike z desne strani Tagliamenta. Aldo Bressan je pripravil opazke o sodelovanju jugoslovenskega in italijanskega osvobodilnega gibanja. Članek vsebuje sumaren pregled socialnih bojev Italjanov in Slovencev (Hrvatov) vse od leta 1800. Prikazana je soudeležba narodov, poudarek je na obdobju fašizma in II. svetovne vojne. Silvino Poletto je segel v bolj odmaknjeno poglavje zgodovine in opisal ljudske in kooperativne organe v Furlaniji pred nastopom fašizma. Glede kolonskih pogodb sega še v obdobje Avstro-Ogrske. Bogato število člankov zaključujejo spomini bivših partizanov Valentina Pravisanina in Brila Bertolosa.

4. številka (III. letnik, 1973) vsebuje 221 strani. Prvi članek raziskuje SAICI v Torviscosi (1937–1948). (SAICI je kratica za Società anonima agricola industriale per la produzione italiana di cellulosa). Avtorja sta Flavio Fabbroni in Pierluigi Zamo. 21. septembra 1938 je Mussolini z velikim pomgom odprl v Torre di Zuino pri Gonarsu podjetje za proizvodnjo celuloze. To je bilo mesto—tovarna, nekakšen model korporativnega fašističnega kapitalizma. V vsestransko analizo tega primera je vključeno tudi delavsko gibanje. Aldo Moretti je pripravil pregled tujih in italijanskih vojaških misij v obdobju osvobodilnega boja v Furlaniji. V tem času so delovali v Furlaniji angleške, amerikanske in italijanske misije. Oddelek sovjetske misije, akreditirane pri IX. korpusu, je prišel v Furlanijo novembra 1944. Na koncu je opisana ukrajinska misija, ki ni bila usklajena z ostalimi. Precej teh misij je delovalo v Brdih in so bile v kontaktu z IX. korpusom. Zanimiv je primer misije ZDA v Goriških Brdih. Januarja 1944 so prišli k garibaldinskemu bataljonu Mazzini v Brda trije Amerikanci Italijanskega rodu. Prišli so iz Slovenije in spremljali so jih partizani IX. korpusa. Po krajišem bivanju v bataljonu so se preveč oddaljili in ujeli naj bi jih člani bele garde (verjetno domobranci). Po 15 dneh so se vrnili v Brda svobodni. Avtor še nadalje konkretno opisuje ta dogodek.

Alberto Buvoli (pozneje direktor Inštituta) je pripravil prispevek o socialistični stranki v obnovi neposredno po prvi svetovni vojni na upravnih volitvah leta 1920. Prikazana je organiziranost stranke. Med arhivističnimi zapiski je važen podatek o fondu Giorgia Lakseticha. Pomemben je za poznavanje koordinacije italijanskih enot na področju IX. korpusa. Na koncu so številne recenzije.

5. številka (IV. letnik, 1974) vsebuje 187 strani. Prvi članek je napisal Gian Carlo Bertuzzi in obravnavata problem enotnosti partizanov na vzhodnem osvobojenem ozemlju. Nakazana je relacija odnosov med garibaldinci in osopovci in med italijanskim in slovenskim osvobodilnim bojem. Osopovci so bili pod precejšnjim vplivom krščanske demokracije in Stranke akcije (Partito d'Azione). Članek je v celoti za našo historiografijo zelo pomemben. Opisan je tudi prelom v sodelovanju osopovcev in garibaldincev oktobra 1944 in vzroki za to. Upoštevana je tudi slovenska historična literatura. Podobno tematiko je obravnaval Giampaolo Gallo v prispevku o diplomatski dejavnosti furlanskih garibaldincev. Ob pismu Dušana Pirjeva Mirku Bračiču v tem članku, nam postane jasno, kakšen izreden pomen so naši borci pripisovali prvim italijanskim partizanom. 7. maja 1944 je bil v Brdih sklenjen politični in vojaški sporazum med garibaldinskimi in slovenskimi partizani, oziroma komando brigade Garibaldi Friuli in Briško-Beneškim odredom. Avtor navaja posamezne člene, ki govorijo o principu dogоворov, o odpovedi diskusijam glede poteka meje na mešanem področju, o paritetnem načelu komande garibaldincev in slovenskih partizanov pri reševanju vseh odprtih vprašanj. Zraven je bilo še veliko konkretnih dolobč o oskrbovanju itd.

Paolo Taldo obravnavata vojne dogodke v septembru—oktobru 1944 na dveh osvobojenih ozemljih v Furlaniji. Prikazano je vojno dogajanje v okolici Italije in analizirani vzroki precejšnjih neuspehov partizanov v Furlaniji v tem času. Aldo Moretti je pripravil obravnavo italijanskih partizanskih formacij v podgorju vzhodne Furlanije in njihove vojaške aktivnosti v letih 1943–44. Bolj kot študija je to izbor dokumentov o dejstvih in datumih. Obseg obdobje od 8. septembra 1943 in vse leto 1944. Čas je razdelil na štiri faze: 1. nastanek ločenih brigad Garibaldi in Osoppo (leta 1943), 2. sodelovanje teh dveh formacij (januar—julij 1944), 3. združitev (avgust—september), 4. ponovna avtonomija (oktober—december 1944). Po datumih je opredeljeno tudi nekaj akcij v Brdih. Valentino Pravisan in Aldo Moretti sta pripravila seznam padilih partizanov in civilistov v osvobojenih ozemljih v Furlaniji.

dilnem boju na osvobojenem ozemlju vzhodne Furlanije. Zbornik zaključujejo arhivistični zapiski in recenzije.

6. številka (V. letnik, 1975) obsega 251 strani. Vincenzo Marini je pripravil za objavo zapiske o delavskem gibanju v Posočju. Zanimajo ga prvi začetki delavskega gibanja na Gorškem. 16. aprila 1884 je bil štrajk mizarjev v Kriminu. V tem letu so Avstriji gradili utrdbe na ruski meji v Galiciji. Na to delo je odšlo 1200 goriških delavcev. Ko je odšla z vlakom prva skupina, jih je 600 ostalo na železniški postaji v Gorici. Zvečer so demonstrirali in zahtevali hrano in stanovanje. Leta 1883 so številni »Tolminotti« skupaj s Furlani odšli sekret les v Korintsko ožino. Zapiski naj bi se nadaljevali, vendar v naslednjih številkah zbornika ni sledu o tem.

Giacomo Pellegrini je objavil članek Rdeči dve leti (1919–1920) v Furlaniji. Opisani so boji delavskega razreda v okviru globoke revolucionarne krize takoj po vojni. Teresina Degan je obravnavala sovet v Pravisdomini. Gianpaolo Gallo je analiziral politični pluralizem in potrebo po enotnosti boja v osvobodilnem boju Furlanije. Osvetljeni so odnosi med krščansko demokracijo, stranko akcije in KPI, ter med garibaldinci in osoopovci. Paolo Jaldi je prikazal spopade v Kanalski dolini 9. septembra 1943. Opisan je razpored Italijanskih čet ob kapitulaciji in njihov odporni nemški armadi pri Trbižu. Dodan je seznam padlih.

Član uredniškega odbora zbornika in udeleženec furlanskega osvobodilnega boja Aldo Moretti se je spet vrnil k svoji priljubljeni snovi, problemu mejnega področja med Italijo in Jugoslavijo v provinci Videm v zadnjem delu osvobodilnega boja. Najprej je našel vso literaturo o tem problemu. 31. oktobra 1944 je komanda 1. brigade Osoppo razširila alarmantno poročilo o tako imenovanem »slovenskem vprašanju«. To naj bi bila volja Slovencev, da se z diplomacijo, propagando in močjo »impadronirajo« Beneške Slovenije. Avtor priznava tej slovenski značaj, poudarja pa, da je od leta 1866 v okviru Italije in jo smatra za neoločljivi del Furlanije. Tudi bujenje slovenskih čustev med Beneškimi Slovenci je zanj problematično. Slovenskim partizanom očita nacionalizem in govor o nadomeščanju Italijanskih šol s slovenskimi, o izvajjanju plebiscitov ob prisotnosti slovenskih partizanov, o splošni mobilizaciji mladih v slovenske enote. Zaradi tega so povabili na razgovor predstavnika IX. korpusa in prišel je kapetan Matejka. Dvodnevni pogovori so se vršili pod prisotnosti vseh članov komande prve divizije Garibaldi-Osoppo. Prvi dan so bili po poročanju avtorja vsl v soglasju o upoštevanju Italijanskih interesov na podlagi paritetnih dogоворov. Vendar je Matejka na koncu izjavil, da nima soglasja za odločitev. Naslednji dan se je situacija spremenila. Garibaldinci so izrazili željo, da bi prišli pod operativno vodstvo IX. korpusa, osoopovci pa so bili proti temu. Nemška ofenziva 27.–30. septembra 1944 je diferencijacijo še pospešila. Garibaldinski člani komande divizije so imeli ločen sestanek z oficirji IX. korpusa. Avtor se pritožuje, da je slovenska XVIII. brigada po odhodu garibaldincev na levo stran Soče, z neprestanim vznemirjanjem sovražnika oteževala rekonstrukcijo brigade Osoppo, ki je ostala edina italijanska enota na ozemlju okrog Nem in Ahtna. V letu 1945 našli partizani niso več sprejemali sporazumov z osoopovci.

Mario Candotti je zgodovinsko obdelal bataljon Stalin. Številni sovjetski partizani so na osvobojenem ozemlju gornje Furlanije in Karnije oblikovali dva bataljona Stalin. Objavljen je tudi spominski zapis o umrlem sodelavcu inštituta Tranquilli De Caneva. Nato pa še njegova nedokončana razprava o dograditvi dela ceste Preone–Valle Chiampone, ki je bila dograjena leta 1944 na iniciativno komande brigade Garibaldi Carnia. Federico Vincenti je pripravil sestanek o Italijanskih vojakih v Brindisiu in na Visu v boju z nacisti. Snov je nam bolj poznana kot Italijanom. Avtor obravnavata Italijanske mornarje na Visu in drugih partizanskih flotilih. Giorgio Laksetich je analiziral tajno poročilo operativne enote Jadransko Primorje za teden med 29. januarjem in 4. februarjem 1945. Krožki fašistov v Trstu so se v tem času pripravljali na državljansko vojno. Poleg številnih podrobnosti je bilo Nemcem znano, da je bila ustanovljena v Trstu partizanska Komanda mesta.

O delavskih in kmečkih bojih v spodnji Furlaniji v 50. letih je pisal Mario Lizzero. Povod za to je bila velika kmečka in delavska demonstracija za 1. maj 1953 v Cervignanu. Iz arhivskih zapiskov izvemo, da so prišle v sestavo arhiva inštituta tudi kopije župnijskih kronik. Kot vedno so tudi v tej številki številne recenzije.

7. številka (VI. letnik, 1976) vsebuje 385 strani. Ta številka ima poudarek na letih 1945–48. Flavio Fabbroni je za središče svoje obravnavе vzel Furlanijo 1945–48. Članek temelji na časopisnem gradivu. To je model ekonomske in politične obnove po drugi svetovni vojni. Faustino Nazza je proučil vlogo katoliške akcije in mestnih odborov od

leta 1945 do 1948. Guido Jesu je prikazal procese proti sodelavcem okupatorja v Furlaniji. Nekaj zločincev je bilo v letih 1945–46 obojenih na smrt.

Aldo Moretti in Carlo Dominissini sta pripravila študijo v uporabljenih bonih v osvobodilnem boju v Furlaniji. Prikazanih je 28 bonov in med njimi je tudi bon mešane Italijansko-slovenske komande za Brda in Benečijo. Uporabljen je bil v vsej Furlaniji, izdelan pa je bil v italijanskem Ježku. Objavljeno je dvojezično potrdilo Italijansko-slovenskega mešanega operativnega štaba, bon Denarnega zavoda Slovenija in potrdilo okrožnega NOO za Gorško s Titovo podobo (enako potrdilo tudi v dvojezični izvedbi).

Giorgio Laksetich je pripravil prispevek o polomu prehrambene politike in ekonomije med nacistično okupacijo v coni Jadransko Primorje, Luciano De Cillia pa o odmevu padca fašizma v dnevniku Il popolo del Friuli. Med recenzijami je predstavljen tudi prispevek Milice Kacin-Wohinz v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja XIV (Ljubljana 1974).

8. številka (VII. letnik 1977), obsega 366 strani. Aldo Moretti objavlja študijo z naslovom Beneška Slovenija med Italijo in Jugoslavijo, 1943–45. Prikazal je njeni zgodovino in jo primerjal z ostalimi predeli Primorske. Avtor je s pomočjo župnijskih kronik določil 2. oktober 1942 kot prvi prihod slovenskih partizanov v Beneško Slovenijo. V maju 1943 je prišla brigada s 300 borci preko Livka na Matajur. Podrobno obravnavata vso dejavnost slovenskih partizanov v Benečiji. Precej je podatkov v bataljonih BBO. Opaznih je nekaj napak pri pisanju slovenskih imen. 18. junija 1944 je bila ustanovljena garibaldinska brigada. Slovenska stran ni bila zadovoljna z imenom Brigata Isonzo in tako je nastala Brigata Natisone. Na koncu še kritično obravnavata trditve Branka Babiča v Primorskem dnevniku (29. 11. 1977) »da so imele vojaške enote Osoppo več lastnosti Italijanskega belogardizma«. Moretti skuša z zgodovinskimi podatki utemeljiti drugačno stališče.

Gianpaolo Gallo je spregovoril o krizi v Pleunghi. To je situacija po ofenzivi, ki so jo Nemci in fašisti 19. julija 1944 izvedli proti brigadi Osoppo. Tiziano Sguazzero je pripravil članek o prispevku akcionistov v boju za svobodo Furlanije. To je obravnavata Partito d'Azione in njenih članov. Prikazan je tudi njihov edini bataljon Giustizia e Libertà. Mario Candotti je prikazal drugo fazo nemške ofenzive proti osvobojenemu ozemlju Karnije in Furlanije v zgornji dolini Medura.

Giorgio Laksetich je svojemu prispevku dal naslov Tržaška federacija KPI v prvih mesecih nacistične okupacije. Avtor je osebno sodeloval v tem dogajanju. Omenjen je slovenski sovet v Tržiču in prikazana shema (seznam) kadrov federacije KPI za Trst v februarju 1944, med katerimi so bili tudi Slovenci (povezani z Miljami in Tržičem).

Roberto Meneghetti si je izbral za obravnavo delavska društva, oblikovana med furlanskimi delavci v tujini. Upošteva obdobje 1900–1915 in se omeji na Evropo. Luciano de Cillia in Manlio Michelutti opisujeta Furlanijo na večer 25. julija 1943. Pozorna sta na ekonomsko stanje in prve ljudske reakcije. Uporabljalata tudi zapiske duhovnika Antonia Cuffola. Ženske so na ta dan odšle demonstrirat v Podbonesec.

9. številka (VIII. letnik 1978), obsega 476 strani. Poudarek te številke je na gospodarski zgodovini Furlanije med obema svetovnima vojnama.

Flavio Fabbroni objavlja prispevek o Furlaniji 1927–1940 in o organiziranju soglasja s fašistično vladavino. Prikazan je Mussolinijev govor 20. septembra 1939 v Vidmu. Med krizo 1931–1932 je fašistična stranka posegla tudi na tradicionalno področje cerkve in organizirala minstre za reveže, zavoje (darila) za božič in Befano. Za otroke so bile organizirane propagandne obmorske in hribovske kolonije. Uvedene so bile fašistične sobote in dopolavoro.

Lorena Vanello proučuje furlansko kmetijstvo med obema vojnoma. Navaja natančne podatke o produciji vina konca leta 1924 na Gorškem. Dodani so še podatki o mlekarnah, proizvodnji mleka, sira, masla in skute na ozemlju nekdajne Goriške dežele. Roberto Meneghetti je prikazal poljedelsko zadrugo v Tolmezu med dvema svetovnima vojnoma (1919–1939). Ustanovila jo je leta 1906 skupina demokratičnih kristjanov. Luciano De Cillia je obravnaval FUCI in fašizem v Furlaniji (FUCI — Gruppo universitario cattolico italiano). FUCI je bila ustanovljena leta 1920 v Padovi. Pozneje v raziskavi prevladuje odnos med cerkvijo in fašizmom. Mario Candotti je obravnaval prvo fazo nemške ofenzive proti osvobojenemu ozemlju Karnije in Furlanije. Upošteva vojne operacije na osvobojenem ozemlju Karnije med 8. oktobrom in 20. decembrom 1944. Pietro Zovatto je pripravil obširno in objektivno študijo o Aloju Fogarju kot zadnjem »avstrijskem« škofu v Trstu (1924–1936), ki se je boril proti nasihlji assimilaciji slovenskega naroda.

Giorgio Laksetich je pripravil sestavek o angažiranosti tržaške federacije KPI v boju proti nacistični okupaciji (pomlad–jesen 1944). Nekateri člani partie so zaradi nevarnosti v Trstu odšli v bataljon Alma Vivoda v zaledje Kopra. V Trstu so delovali tudi izdajalci in policija je pri preiskavi odkrila skupino VDV. Nemci in fašisti so ponarejali

letake KPI. Avtor omenja tudi dogovor o sodelovanju med KPI in KPS, ki so ga sprejeli 4. aprila 1944 na slovenskem osvobojenem ozemlju in njegov pomen za Trst. Na podlagi tega političnega dogovora so bili sprejeti pozneje vojaški. O teh sporazumih so potekale v Trstu med člani KPI dolge diskusije. Na koncu je opisana aretacija vodilnega tržaškega komunista Luigija Frausina.

Mario Lizzero je obravnaval ustavno varstvo etnično-lingvističnih manjšin. Za obdobje osvobodilnega boja so navedeni sporazumi med Italijanskimi in slovenskimi partizani in prav tako s francoskimi predstavniki v Dolini Aosta. Naštete so narodne in potem jezikovne manjšine v Italiji. Isti avtor je objavil tudi polemičen zapis o tendencioznem sestavku Marca Cessellia, ki je bil objavljen v mesečniku *Punto Rosso*. Med recenzijami je prikazano tudi delo Maria Pacorja o zgodovini Beneške Slovenije.

10. številka (IX. letnik, 1979), 442 strani. Tone Ferenc je pripravil temeljito študijo o nemški policiji v operativni coni Jadransko Primorje 1943—1945. Napisana je bila za drugi proces v Trstu proti nacističnim vojnim zločincem. Imenovani so glavni voditelji nemške policije. 13. septembra 1943 je Himmler imenoval Odila Globocnika za višjega najožo sodelavce iz Lublina. Nemški policiji so pomagali domobranci, nedilevcji (razpoloženi okrog Ilirske Bistre), četniki, fašisti in kozaki. Koncentracijska taborišča so imeli »po težavnosti razdeljena v tri skupine. Policiji ni bilo do tega, da zaporniki priznajo, ampak da povedo sodelavce. Prikazani so tudi nekateri sodni procesi v Gorici.

Gianpaolo Gallo je bolj teoretično preudaril politiko KPI na področju vzhodnih meja med osvobodilnim bojem. Mario Candotti je prikazal partizanski boj v Valcellini.

Aldo Negro in Aldo Moretti sta si razdelila delo pri študiji o odnosu krščanske demokracije do oboroženega osvobodilnega boja in o odnosu tega gibanja do krščanske demokracije leta 1943 v Furlaniji. Prikazan je prehod od antifašizma k oboroženemu boju. Med septembrom in decembrom 1943 so bile razvrščene avtonomne skupine vojakov in civilistov po raznih predelih Furlanije. Moretti v drugem delu raziskuje omenjene skupine, katerih osnovna želja je bila, da ne padejo v roke sovražnika. Prikazal je 19 takšnih skupin in njihov razvoj v prave partizanske enote. Mario Lizzero je proučil odnos partizanskih oddelkov do skupin pasivnega odpora leta 1943 v Furlaniji. Avtonomna skupina Attimis se je razvijala v pravi partizanski oddelek pod vodstvom Manlla Cenciga. Bila pa je brez hierarhične razdelitve. Luciano De Cillia je avtor članka o 25. juliju 1945 in reakciji v katoliškem furlanskem svetu. Roberto Meneghetti je preštudiral razvoj in likvidacijo karniškega kreditnega inštituta (prej Karnijska kreditna kooperativa) po prvi svetovni vojni (1919—1932). Ta je deloval tudi v Reziji in leta 1924 sodeloval pri odpravi vojne škode na Tolminskem in Bovškem. Paolo Gratton je opisal poljedeljsko kooperativo v Ogleju (1950—1953). Med arhivističnimi zapiski je poročilo o ureditvi fonda Partito d'Azione.

11. številka (X. letnik, 1980) 329 strani. Vsebina tega zbornika je razdeljena na študije (77 strani), spomine (25), dokumente (10), arhivistične zapiske (6), recenzije (87) in beležke (7 strani). Poudarek letnika je na študijah obdobja od fašizma k osvobodilnemu gibanju (1932—1944). Novo v tej številki je poglavje Dokumenti. Tudi recenzije zavzemajo izreden obseg.

Mario Candotti proučuje partizansko bojevanje v Karniji pozimi 1944—45. Sestavku je dodan seznam garibaldinskih partizanov, ki so bili prisotni v karnijskih bazah januarja 1945. Roberto Meneghetti obravnavata nadzor Banca d'Italia nad karnijsko kooperativo (1932—1944).

Naslednja študija prikazuje dve žrtvi nacističnega terorja. Giuseppe Iacolitti piše o umoru Elvire in Amalie Piccoli. Elvira je bila rojena v židovski družini v Vidmu. Poročila se je v Čedadu, kjer se je rodila tudi njena hčerkica Amalia. Avtor tu podaja zgodovino židovske skupnosti v Čedadu. 22. aprila 1944 je bila Elvira aretirana, Amalia pa je ni hotela zapustiti in je prestovoljno odšla z njo na pot brez vrnilte. Odpeljani sta bili v Rijazno v Trstu. O njunih zadnjih dnevih življena je pričal deportirani Sandro Krao z Reke. Po dveh dneh vožnje z vlakom so prispevali v taborišče Auschwitz, kjer sta bili takoj po prihodu umorjeni s plinom in preneseni v krematorij.

Med Spomine je vključen članek Giovannija Padoana glede »Preudarkov politike KPI na področju vzhodne meje med osvobodilnim gibanjem«. O tom je govoril prispevek Gianpaola Galla v 10. številki. Padoan je mnenja, da v Julijskih Benečiji ni bilo možno postaviti etnične meje zaradi mešanosti prebivalstva. Po razširitvi KPS in OF znotraj tega ozemlja je nastal dualizem organiziranosti (prej le KPI), kar je bilo proti statutu III. Internacionale. V tekstu je prikazana vsebina pisma Edvarda Kardelja KPI z dne 6. avgusta 1942. Avtor trdi, da sta Krščanska demokracija in Stranka akcije sabotirali dogovore,

ki so jih sprejeli v Milanu predstavniki CLNAI in OF.

Polemičen je tudi drugi članek, v katerem Fermo Solari odgovarja na recenzije svojega dela »Vprašljiva harmonija osvobodilnega gibanja« v 10. številki. Aldo Moretti objavlja spomine na člane osvobodilnega gibanja, ki se niso borili, ki niso bili protifašisti in so bili protipolitični.

V poglavju Dokumenti Ines Domenicali prinaša obsežno gradivo o »CLN Provinciale« v Vidmu. Objavljeni so fondi arhiva Furlanskega inštituta za zgodovino osvobodilnega gibanja, arhiva Osoppo in arhiva knjižnice v Vidmu. Prvi opisani dokument je z dne 25. novembra 1943, zadnji pa z dne 28. aprila 1945.

V poglavju Arhivski zapiski je prikazan fond »Partito Nazionale Fascista«, ki je v lasti inštituta. Obsega nepopolno dokumentacijo videmske prefekture med leti 1926—1942. Najbolj popolni so dokumenti okrog leta 1930. Obsegajo podatke o protifašistični dejavnosti in razvoju kolonskega vprašanja.

Med Recenzijami je posebno zanimiv prikaz nove knjige o Osoppu, ki jo je napisal Sergio Gervasutti. V Beležkah, ki zaključujejo zbornik, izvemo, da je začel furlanski inštitut sodelovati z inštituti za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani in Zagrebu. Najavljen je tridevnevno zborovanje posvečeno »Problemom zgodovine osvobodilnega gibanja v Furlaniji«, ki bo 5. novembra 1981. Od slovenskih zgodovinarjev sta vključena v program Tone Ferenc in Dušan Biber. Tone Ferenc bo obravnaval pozicijo slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja do furlanskega osvobodilnega gibanja. Dušan Biber pa tuje misije na Primorskem 1943—1945. Podobno tematiko glede Furlanije je obravnaval že Aldo Moretti v IV. številki obravnavanega zbornika.

Peter Stres

STUDI GORIZIANI. Rivista della Biblioteca Statale Isontina di Gorizia, luglio-dicembre 1979, vol. L, 186, I str. + pril.

Revija »Studi Goriziani« je s tem zvezkom doživel majhen jubilej, saj je prispela do številke 50. Običajni uvodni predstaviti glavnega urednika sledi prva razprava »I versi sulla distruzione di Aquileia« (Verzi o rušenju Ogleja) izpod peresa Angela de Nicola. Gre za obširno jezikoslovno razčlenbo dveh srednjeveških latinskih pesnitve na to temo. Naslednji članek je sociološkega značaja in nas povede v današnji čas. Giovanni dell' Zotti mu je dal naslov Gorizia e l'ambiente internazionale (Gorica in mednarodno okolje). Pisce se naslanja na podatke, zbrane v gorškem sociološkem inštitutu ISIG, do katerih so prišli s sistematičnimi pregledom člankov o obmejnih odnosih v dnevniku *Messaggero Veneto* v obdobju 1957—1977. Podobno raziskavo je s pregledom Primorskega dnevnika opravil Emidij Susič. Obmejni odnosi so lahko političnega upravnega, gospodarskega, kulturnega značaja, posebej za Gorico pa je značilno, da potekajo na ravni dveh držav oziroma dveh različnih narodov, zelo razširjeni pa so tudi odnos med Slovenci v matični domovini in zamejstvu, torej v okviru le enega naroda.

Antonietta Mareschi je prispevala krajši zapis »In margine alla IX Settimana di Studi Aquileiesi« (K robu 9. tedna oglejskih študij). Plod te znanstvene prireditve je publikacija v dveh knjigah »Il territorio di Aquileia nell'Antichità« (Udine 1979), ki obravnavata oglejsko ozemlje v prazgodovini, antiki in srednjem veku. Avtorica meni, da publikacija posveča premalo pozornosti srednjemu veku, npr. problemu rimskeh in poznoantičnih utrd v Furlaniji, ki so še v srednjem veku dobro služile obrambi ozemlja oglejskega patriarhata. Fulvio Monai je napisal razpravo »Artisti degli Anni Venti a Gorizia nel clima della cultura centroeuropea« (Umetniki v dvajsetih letih v Gorici v ozraju srednjeevropske kulture). Gre za snov, o kateri je Monai že večkrat pisal, tudi v Gorškem letniku (Umetnost v Gorici v dvajsetih letih našega stoletja). Kratko obdobje razcveta, št. 2, 1975, str. 131—134), vendar je članek v Studi Goriziani opremljen z opombami in seznamom važnejše literature. Bralec pri tej razpravi močno pogreša vsaj omembo izsledkov, do katerih je o tem obdobju prišla slovenska umetnostna zgodovina (prim. zlasti razprava Petra Krečiča Umetnost na Primorskem v prvih letih po prvi svetovni vojni v luči slovenske likovne kritike, Jadranski koledar 1972, str. 138—147, zanimive ugotovitve in misli najdemo tudi v avtobiografskem delu Vena Pilona Na robu, Ljubljana 1965). Od slovenskih avtorjev upošteva F. Monai v bibliografiji le Milka Renerja, katerega referat o slovenskih slikarjih v Gorici v prvi četrtni našega stoletja, prebran na X. srednjeevropskem kulturnem srečanju v Gorici leta 1975, je pač dostopen in italijanščini. Na drugi strani pa tudi drži, da je to obdobje, ki pomeni hkrati čas avantgardnega delovanja slikarjev Vena Pilona, Lojzeta Spazzapani, Ivana Čarga in Avgusta Černigoja, v slovenski umetnostni zgodovini še premalo raziskano.

Zgodovin Fulvio Salimbeni je objavil razpravo »Per una storia della vita nel Friuli medievale. Questioni di metodo« (Za zgodovino življenja v srednjeveški Furlaniji. Metodološka vprašanja). Pisec očita dosedanjemu zgodovinopisu, da se je preveč posvečalo pravnim, gospodarskim in političnim strukturam tega časa, skratka srednjeveškim družbenim ustanovam, zanemarjalo pa je raziskovanje oblik vsakdanjega življenja. V nadaljevanju tako našteta arheološke ostanke, umetnostna dela, zlasti votivne podobe, literarne stvarite, stare mestne kronike, cerkvene arhive, pomembno za spoznavanje načina življenja v preteklosti pa je tudi raziskovanje urbanističnega razvoja. Članek je obilno podprt z opombami, tako da dobimo pregled nad novejšimi zgodovinskimi raziskavami Furlanije kot tudi nad splošnejšimi Italijanskimi in tujimi deli, ki uvajajo nove historiografske metode. Sergio Tavano je napisal Članek »Pittura in Friuli. Appunti e proposte« (Slikarstvo v Furlaniji. Priporabe in predlogi). Nastanek prispevka je vzpodbudil izid dveh knjig o stari G. B. Cavalcaselle ter pod uredništvom G. Bergaminija in bogato ilustriranega dela Affreschi del Friuli (Udine 1973), ki ga je v počastite svoje 100-letnice izdala Banca del Slikarstva 15. stoletja v Furlaniji, ki sta še pre malo raziskana in potrebna natančnejše atribucije. Gre za freske v ž. c. sv. Martina v Papaglanu in freske v Campolongu, odkrite pred kakimi desetimi leti.

Revijo se zaključuje z običajno rubriko Segnalazioni bibliografiche, v kateri najdemo med drugim oceno 6. številke (1979) Goriškega letnika, ki jo je napisal Milko Rener.

Marko Vuk

STUDI GORIZIANI, Rivista della Biblioteca Statale Isontina di Gorizia, gennaio-dicembre 1980, vol. LI—LII, 150. II str. + pril.

Zadnja številka revije »Studi Goriziani« je izšla kot dvojna, 51—52., in označena za čas januar-december 1980. Glavni urednik pojasnjuje v uvodni besedi, da je denarna stiška povzročila zamudo (revija je v resnici izšla že v letu 1981) in združitev dveh načrtovanih številk v eno.

Uvodna razprava, ki jo je napisala Marisa Bianco Florin, nosi naslov »La 'Madonna' di Cormons e appunti sui Santacroce«. V njej stilno analizira oljno podobo iz 16. stoletja »Madona iz Krmina«, ki je sedaj hranjena v nadškofijski palači v Gorici. Avtorica je študijo opremila z več reprodukcijami ikonografsko in slogovno podobnih Madon iz istega časa in v primerjavi s temi podrobno razčlenila umetnostni krog, v katerem naj bi nastala krminska Madona. Bruna De Marchi poroča o sociošolski raziskavi o jezikovnem položaju v Furlaniji—Julijski krajini, ki jo je izvedel Inštitut za mednarodno sociologijo v Gorici. Naslov poročila je »La condizione linguistica nel Friuli—Venezia Giulia: Analisi degli aspetti teorico-metodologici e di alcuni risultati di una ricerca«. V članku uvodoma spregovori o jezikovnem okviru in deželi Furlaniji—Julijski krajini, kjer se srečujemo poleg pravilnega italijanskega govora še s furlanščino, beneškim italijanskim narečjem, slovensčino in nemščino. Raziskava je na podlagi ankete preučevala zlasti razmerje med furlanščino in italijsko, kjer se je pokazalo, da se raba furlanščine zaradi družbenih sprememb vedno bolj krči, namesto te uporabljajo previlen italijanski govor (zlasti mlađi med skrbi ali starši v občevanju s šoloobveznimi otroki) ali celo beneški italijanski dialekt. Škoda, da raziskava ni posvetila potrebnosti pozornosti razmerju med italijsko in slovensko, kjer podobne procese izraziteje zaznavamo vsaj v Beneški Sloveniji, v manjši meri pa tudi na Tržaškem in Goriškem.

Sledi skupina razprav zgodovinske vsebine, ki jih začenja članek Pierpaola Dorsija »L'organizzazione della giustizia a Gorizia tra il 1783 e il 1850. Appunti in margine ad un recente riordinamento nell'Archivio di Stato di Gorizia: Il Tribunale Civico Provinciale«. V njem je podan natančen pregled sodne ureditve goriške dežele v omenjenem časovnem obdobju. Giovanni Lettich je prispeval razpravo »Note marginali sulle origini del cristianesimo aquileiese«, v kateri razčlenjuje verske razmere v tem starodavnem krščanskem središču v prvih stoletjih n. š. Antonietta Mareschi je napisala članek »Epigrafi medievali su pietra a Grado: Note introduttive«. Krajšemu uvodu sledi katalog nekaterih pomembnejših srednjeveških napisov, ki časovno segajo od 9. do 15. stoletja. Članek je ilustriran s fotografijami vseh opisanih spomenikov. Carlo Guido Mor, znani raziskovalec gradov in utrdb v Furlaniji, je prispeval razpravo »Gradisca: Da 'Castellum' a fortezza«. V njej podaja pregled utrdbenih del na področju Gradišča ob Soči, ki so na tej važni prehodni

točki kontinuirano potekala od ustalitve Rimjanov in gradnje mostu na Soči pri Sovodnjah do konca 15. stoletja, za katerega je bila značilna turška nevarnost.

Naslednja razprava je arheološkega značaja in v njej Vinicio Tomadin govor o srednjeveških in renesančnih keramičnih najdbah v Gradišču ob Soči (Reperti ceramici medioevali e rinascimentali a Gradišca d'Isonzo). Prispevek je dobro ilustriran s fotografijami izkopanih keramik. Članek in razprave zaključuje krajši prispevek Zoltana Jana, ravnatelja Goriške knjižnice »Franceta Bevka« v Novi Gorici, ki poroča o dveh slovenskih bibliografijah v Italiji (Due bibliografie slovene dall'Italia). Gre za dve bibliografiji, ki ju je izdelal Antonio Alecci, sodelavec Vatikanske knjižnice v Rimu. Prva nosi naslov »Per una bibliografia di manoscritti slavili« (Roma 1976, 2. Izida Roma 1978) ter obsegajo kataloge in inventarje rokopisnega gradiva jugoslovenskih knjižnic in muzejev. Druga bibliografija dopoljuje Primoža Simonitja bibliografijo latinskih piscev z ozemlja Slovenije, ki je izšla leta 1972 v Zagrebu oziroma Ljubljani. Aleccijeva bibliografija je izšla prvič leta 1976 in izpopolnjena drugič leta 1979 ter nosi naslov »Contributo alla bibliografia 'Sloveniae scriptores latini recentioris aetatis'«. Alecci je ob njenem sestavljanju preiskal fond Vatikanske knjižnice in tako razširil poznavanje latinskih piscev z ozemlja Slovenije. Njegova zasluga je, da se je Vatikanska knjižnica odprla tudi slavističnim študijam, kajti v preteklosti ni bilo vedno tako.

V rubriki »Segnalazioni bibliografiche« najdemo oceni tudi dveh slovenskih enot. Arrigo Grazia poroča o Priročniku za strokovno obdelavo zvočnega gradiva, ki ga je Marta Filli objavila v Zborniku Goriške knjižnice Franceta Bevka št. 5 (Nova Gorica 1979). Fulvio Monai ocenjuje triječično izdajo ilustrirane izdaje »Kras. Carso. Karst. Kosovel. Špacal«, ki jo je izdal Založništvo tržaškega tiska leta 1979 v sodelovanju z založniško in tiskarsko družbo Drava iz Celovca—Borovelj. Revijo zaključuje običajni vestnik o publikacijah dejavnega pomena, ki jih je v letu 1979 pridobila Državna in Mestna knjižnica v Gorici, v katerem najdemo tudi nekatere slovenske naslove.

Marko Vuk

VJESNIK HISTORIJSKIH ARHIVA U RIJECI I PAZINU. Sv. XXII (Pazin—Rijeka) 1980, 312 str.

23. številka »Vjesnika« je posvečena dvajsetletnici ustanovitve Istrskega arhiva v Pazinu in petdesetletnici dela zgodovinskega arhiva na Reki. Delavci obeh arhivov so s pomočjo zunanjih sodelavcev pripravili zvezek, ki naj bi predstavljal seznanil širšo javnost in znanstvene delavce z zaščito arhivskega gradiva na področju Istre, Reke, Gorskega kotarja, Kvarnerskih otokov in Hrvatskega primorja v preteklosti, kdo je za to zaščito skrbel in kakšni so doseženi delovni uspehi. Prvi del zvezka je namenjen zaščiti arhivskega gradiva na omenjenem področju (str. 11—55). Drugi del publikacije prinaša pregled arhivskih fondov in zbirk v Historijskem arhivu v Pazinu in na Reki (str. 55—103). Zgodovinsko je pogojeno, da gradiva, pomembnega za področje, ki ga pokrivata arhiva na Reki in v Pazinu, ne hranita le ta dva arhiva, temveč najdemo vire za proučevanje zgodovine obravnavanega področja tudi drugod. Tretji del nas zato seznam z gradivom, ki se nanaša na zgodovino omenjenega področja, a se nahaja v ostalih arhivih ali sorodnih ustanovah v Jugoslaviji (str. 103—265). O arhivskem gradivu, ki se nahaja izven Jugoslavije, pa izvemo nekaj več v zadnjem delu zvezka (str. 285—307). Domala ob slehorenem prispevku reškega in pazinskega arhiva ali prispevkov sodelavcev iz drugih arhivov in institucij. Je naveden tudi točen naslov arhiva ali sorodne ustanove ter dostopnost in delovni čas knjižnice v arhivu. Avtor uvodnih misli se opravičuje, da kljub prizadevanjem niso uspeli dobiti pregleda virov za zgodovino obravnavanega področja v arhivih na Dunaju, Budimpešti, v arhivih SIP, arhiva Vojnozgodovinskega inštituta v Beogradu in iz Pokrajinskega arhiva Koper (prispevek dr. Julija Titla, ki je bil objavljen že 1974. leta v XIX. zvezku Vjesnika je sicer zajel pregled arhivskega gradiva o Istri v Pokrajinskem arhivu Koper, a le za leta 1918 do 1943).

V prvem članku Bernard Stulli podaja pregled zgodovinskega razvoja zaščite arhivskega gradiva na področju zgodovinskih arhivov na Reki in v Pazinu. O ustanavljanju, razvoju in perspektivah zgodovinskega arhiva Pazin govorji prispevek Dražena Vlahova. Istra je prvič v zgodovini dobila družbeno organizacijo, ki je imela nalogo, ukvarjati se z zaščito, zbiranjem in urejanjem arhivskega gradiva, nastalega izključno na njihovem področju, s sklepom ljudskega odbora okraja Pulj dne 20. X. 1958 o ustanovitvi okrajnega arhiva okraja Pulj, s sedežem v Pazinu in z nazivom Istrski arhiv Pazin.

Podrobno pa prikazuje razvoj in perspektive reškega arhiva Ljubomir Petrović. Arhiv, ki pokriva področje občine Reka in bivši okraj Reka, je bil na predlog reške mestne občine 1924 ustanovljen 1926 z nazivom Kraljevski državni arhiv na Reki. 1949 je bil arhiv potren kot Državni arhiv na Reki. 1961 je prešla omenjena ustanova v pristojnost Ljudskega odbora okraja Reka, ki sprejme sklep o ustanovitvi Historijskega arhiva Reka.

1967 dobi arhiv medobčinski značaj in kmalu tudi svoj statut, ki določa njegove osnovne naloge.

Prispevek Jakova Jelinčiča in Ljiljane Radaljac iz arhiva v Pazinu ter prispevek Nikole Crnkovića, Mirjam Hinič, Ines Krota in Ivo Zuraka iz arhiva na Reki nam predstavlja arhivske fonde in zbirke, ki jih hrani omenjena arhiva. Pregled fondov zgodovinskega arhiva v Pazinu je razdeljen po decimalni klasifikaciji. Popis vsakega posameznega fonda vsebuje točen naziv fonda, časovni razpon gradiva, količino, ohranjenost in urejenost, jezik, pisavo, podatek o informativnih pomagalih, notranjo razdelitev fondov, pri nekaterih fondih pa tudi kratek historiat. Prispevek o arhivskih fondih in zbirkah v zgodovinskem arhivu Reka je prav tako grajen na osnovi decimalne klasifikacije.

O virih za zgodovino Istre, Reke, Gorskega kotarja, Hrvatskega primorja in Kvarnerskih otokov v ostalih arhivskih in sorodnih ustanovah v Jugoslaviji govorji članek Tonke Župančič, ki nas seznaní z gradivom tega področja iz Arhiva Jugoslavije. Na osnovi vodiča skozi arhivsko gradivo Arhiva Hrvatske je Miljenko Pandžić podal kategorizacijo gradiva s poudarkom na pomembnejših delih fondov oziroma zbirk, ki se nanašajo na zgodovino obravnavanega teritorija. Za starejše obdobje je arhivskega gradiva v Arhivu Hrvatske za navedeno področje izredno veliko. Tudi za novejše zgodovinsko obdobje je domala v vseh fondih najti bodisi v večjem ali manjšem obsegu pomembne podatke. Nekateri izmed fondov so nastali direktno na tem področju, medtem ko so drugi, teh je veliko več, nastali ob delovanju višjih organov oblasti. Raziskovanja in pregled za novejšo zgodovino je pripravila Josipa Paver. Iz bogate zbirke rokopisnega arhiva, ki ga hrani nacionalna in vseučiliška biblioteka v Zagrebu je izbor pripravil Sime Jurić. Popisani material je razdelil po krajinah, dolvodno po koder dokument je ali o katerem govorji. Največ enot je takih, ki se nanašajo na Istro, nato na Reko, Vinodol in Senj, le manjši del pa na druge, v popisu omenjene kraje. Seznaní nas s podatki, kje gradivo doblimo. Od svoje ustanovitve 1867 je arhiv JAZU zbral znatno število različnega zgodovinskega gradiva, ki se po svoji vsebinai nanaša na Istro, Reko, Hrvatsko primorje, Gorski kotar in Kvarnerske otoke. Avtorica članka Vera Hofman pove, kako je gradivo v arhiv prišlo. In predstavi le najpomembnejše gradivo, ki se nanaša na omenjeno področje. Za zgodovino NOB in socialistične revolucije najdemo gradivo v Institutu za zgodovino delavskega gibanja v Zagrebu. Pregled virov nam podaja Ljiljana Modrić. Tudi Arhiv Slovenije hrani gradivo za omenjeni del Hrvatske. Ema Umek je preglel omenjenega gradiva razdelila na tri skupine. Najprej navede gradivo v fondih upravnih oblastev, ki so kompetenčno pokrivala tudi idele obravnavanega teritorija. Sledi arhivsko gradivo, nastalo na območju Istre in Reke, ter nazadnje fondi in zbirke, ki vsebujejo za zgodovino tega področja pomembne podatke. Marjeta Adamič iz arhiva IZDG v Ljubljani je zbrala podatke iz določenih fondov in zbirk, na osnovi katerih je mogoče sklepati, kakšne vrste dokumentov oziroma podatkov je največ in jih moramo iskati tudi v ostalem gradivu, nanašajočem se na to področje. Iz prispevka Sime Perišiča izvemo, da se velik del gradiva za zgodovino tega področja nahaja v zgodovinskem arhivu v Zadru, da pa nekaj takega gradiva hranijo tudi druge zadarske ustanove, kot so Naučna biblioteka, kapiteljski arhiv in arhiv samostana sv. Frančiška. Na podoben način je Danica Božič iz splitskega arhiva predstavila gradivo, ki se nahaja v njihovem arhivu, ter gradivo, ki ga hrani arhiv dominikanskega samostana v Bolu na Braču in arhiv frančiškanskega samostana v Sumatinu na Braču. Iz dubrovniškemu arhivu je gradivo za zgodovino Istre in Hrvatskega primorja predložil Vinko Foretić. Avtor članka je predal redakciji glasila tudi obsežno delo o gradivu v dubrovniškem arhivu, a ga zaradi značaja pričujoče številke »Vjesnika« in iz tehničnih razlogov niso objavili v celoti. To nameravajo storiti v eni od prihodnjih številk glasila. Albino Senčič nas seznaní z gradivom, ki se hrani v različnih prostovet-kulturnih in znanstvenih ustanovah ter verskih ustanovah na področju Reke. Ivan Grah in Jakov Jelinčič podajata v svojem prispevku kratek pregled gradiva cerkvenih arhivov Istre. Zadnji del zvezka zajema zgodovinsko gradivo o istem teritoriju v arhivih izven Jugoslavije. Danilo Klen omenja v svojem prispevku fonde iz centralnega državnega arhiva v Rimu. Navedena so tudi arhivska pomagala, ki so na razpolago v italijanskem centralnem državnem arhivu. Ivan Grah v svojem prispevku predstavlja gradivo vatikanskega tajnega arhiva, kolikor se nanaša na reško regijo. V uvodu nas na kratko seznaní z razvojem vatikanskega arhiva, nato pa z važnejšimi fondi tega arhiva, v katerih se nahajajo dokumenti, pomembni za to področje. Isti pisek nas seznaní tudi z gradivom državnega arhiva mesta Rima, z arhivom Kongregacije za širjenje vere in škofijskim arhivom v Trstu. Predstavi nam gradivo, v katerem najdemo podatke za zgodovino različnih narodov in narodnosti. Prispevek Danila Kleina nam predloži gradivo za zgodovino obravnavanega področja pa tudi za zgodovino Slovenskega primorja in Goriške, ki se nahaja v Deželnem arhivu v Gradcu.

Vlasta Tul

VSEBINA DOSEDANJIH ŠTEVILK ZBORNIKA »GORIŠKI LETNIK«

[1] 1974

DRAGO SVOLJSAK, Raziskovanje prazgodovinske naselbine na Mostu na Soči
UGO FURLANI, Novejša prazgodovinska odkritja v goriški pokrajini
MARKO VUK, Srednjeveška cerkev v Prilesju pri Plavah
BRANKO MARUŠIĆ, Primorski tabori (1868—1871)
NAŠKO KRIŽNAR, Planinsko naselje v porečju zgornje Soče
IVO JUVANČIĆ, Dr. Frančišek B. Sedej in fašizem
MARIJAN BRECELJ, Pisma dr. Bohuša Vybrala Francetu Bevkmu
CIRIL ZUPANC, O smrti Jožeta Lemuta-Saša
Zapiski

2 1975

DRAGO SVOLJSAK, O novih najdbah grobov na Mostu na Soči
MITJA GUŠTIN, Posamezne arheološke najdbe iz okolice Gorice
MILAN DOLENC, Rokopisne ljudske medicinske bukve iz Primorske
NAŠKO KRIŽNAR, Stanovanjska kultura na Gori in spremnjenja hišnih oblik
MARIO BROZZI, O furlanskih Langobardih po padcu langobardskega kraljestva
ARDUINO CREMONESI, Opatija v Rožancu
BRANKO MARUŠIĆ, Iz neobjavljenih ostalih Simona Rutarja
IVO JUVANČIĆ, Fašistična ofenziva proti dr. A. Fogarju, škotu v Trstu
VERENA KORSIČ, Prispevek k obravnavi pročelja stolnice v Gradišču ob Soči
KSENIIA ROZMAN, Strojov portret Jurija Grabrjana
FULVIO MONAI, Umetnost v Gorici v dvajsetih letih našega stoletja
SLAVICA PLAHUTA, Italijansko poročilo o bojih v Baški grapi poleti 1944
TONE FERENC, Kdo je razstrelil spomenik padlim v prvi svetovni vojni v Gorici?
MARIJAN BRECELJ, Ivan Vazov pri Slovencih
Zapiski.—Ocene in poročila.—Zamenjave

3 1976

BOGO GRAFENAUER, Mesto Simona Rutarja v slovenskem zgodovinopisju
VALTER BOHINC, Simon Rutar kot geograf
JARO SASEL, Simon Rutar kot arheolog
ŽELJKO RAPANIĆ, Simon Rutar v splitskem arheološkom muzeju
BRANKO MARUŠIĆ, Tolminski v delih Simona Rutarja
JANEZ DOLENC, Kaj pomeni Simon Rutar slavistem?

STANE GABROVEC, Zeleznodobna nekropola v Kobaridu
DRAGO SVOLJSAK, Utrinki o gospodarstvu v Posočju v starejši železni dobi
NADA OSMUK, Nove antične najdbe v Povirju
ALMA BIANCHETTI, Novejša proučevanja rimske meje na področju Trbža
DUŠA KRNEK-UMEK, Fantovska skupnost v Kobeglavlji na Krasu
MIROSLAV PAHOR, Kraška vas Povir — primer simbioze med kopnim in morjem
ARDUINO CREMONESI, Zadnji turški vpad v Furlanijo (1499)
FRANCE SKERL, Ustanovitev Gregorčeve brigade
IVO JUVANČIĆ, Goriški nadškof Margotti in narodnoosvobodilni boj
DRAGO PAHOR, Kdo je izdal Luigi Frausina?
KSENIIA ROZMAN, Slikar Domenico Conti Bazzani
MARKO VUK, Doprinos k osvetlitvi pionirskega obdobja moderne slikarstva na Primorskem
ZOLTAN JAN, Avtobiobiografija dr. Avgusta Žigona
IVAN MARUŠIĆ, Metodologija krajinskega planiranja na primeru Goriških Brd
Zapiski.—Dokumenti.—Ocene in poročila

4/5 1978

MARIJA MAKAROVIĆ, Medsebojna pomoč na vasi na primeru Šmihela pod Nanosom
PETER STRES, Tolminci v pomorskih poklicih
BRANKO MARUŠIĆ, O razmerju med slovenskim in italijanskim političnim gibanjem na Goriškem in v Trstu v letih 1848—1849
IVO JUVANČIĆ, Goriški nadškof Carlo Margotti Izvajalec linije sporazuma Pij XI. — Mussolini (1929)
SLAVICA PLAHUTA, Oris razvoja in delovanja tehnike Sabotin (H—37)
SERGIO BONAZZA, Glagolica na Tržaškem, Goriškem in Čedojskem
ISKRA V. CURKINA, I. A. Baudouin de Courtenay in Slovenci

6 1979

- BRANKO MARUŠIČ, Dr. Ivo Juvančič
MARIJAN BRECELJ, Bibliografija dr. Iva Juvančiča
MILKO MATIČETOV, Bovec — Bovčan — Bovški
JANEZ DOLENČ, Aitiološke pripovedke z Bovškega
MARIJA RUTAR, Ljudska prehrana na Tolminskem
JOŽE PIRJEVEC, Padova in Benetke — izobraževalni središči jugoslovanske
mladine v predmarčni dobi
FRANC ROZMAN, Zbiranje prispevkov za bosansko-hercegovske begunce na
Goriškem
ANDREJ VOVKO, »Stare« podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda na Goriškem
v letih 1885—1918
BORIS GOMBAČ, Karakterizacija stavk in mezdnih bojev v Trstu v desetletjih
pred razpadom Avstro-Ogrske
DRAGO SEDMAK, Ustanovitev vladne stranke na Goriškem 1922
MILICA KACIN-WOHINZ, Iz arhiva KSI o slovenskem vprašanju. Poročilo Ignazija
Siloneja iz aprila 1927 in pripombe Ruggera Grieca
VID VREMEC, Predvojni vodilni primorski komunist Albin Vodopivec in njegovo
poročilo o mladinskem gibanju na Goriškem leta 1936
SLAVICA PLAHUTA, Oris delovanja narodnoosvobodilnih ciklostilnih tehnik na
Krasu
TONE FERENČ, Krasoslovec in jamar, polkovnik in zločinec
BORIS MLAKAR, Domobranstvo na Tolminskem
METKA GOMBAČ, Tržaško okrožje leta 1945
TONE ZORN, Zavezniška vojaška uprava in slovensko šolstvo v Slovenskem
primorju leta 1945
DRAGO PAHOR, O ljudskošolskih učnih načrtih Zavezniške vojaške uprave
(1945)
LJUDMILA BEZLAJ-KREVEL, Kratek historijat službe verstva arhivskega gradiva
v severnoprimske regiji
MARKO VUK, Arhitektura kraške renesanse. Oris problematike
BORUT URŠIČ, Romarska cerkev v Logu pri Vipavi
VERENA KORSIČ, K odkrivanju goriške slikarke Melite Rojic
TOMAZ PAVŠIĆ, Spomeniki in spominske plošče osebam v občinah Ajdovščina,
Idrija, Nova Gorica, Sežana, Tolmin. [Prvi del: A — J.]
SLAVICA KOVAC-MLAKAR, Živiljenje in delo Vinka Vodopivca. 1. del: Živiljenje
VIKTOR SMOLEJ, Fran Zakrajsk
ZOLTAN JAN, Biografija Bogomira Magajne
Ocene in poročila

7 1980

- DRAGO SVOLJSAK, Bronasta figurica iz Tolmina
JERNEJ ZVRTANIK, Nova arheološka najdba v Solkanu
ZMAGA KUMER, Pevsko in plesno Izročilo z Gore nad Vipavsko dolino
DRAGO SEDMAK, Nuova Idea — prvo socialistično glasilo na Goriškem
FRANC ROZMAN, Delavsko gibanje na Goriškem in kmečko vprašanje
PETAR STRČIĆ, Iz odnosa Josipa Broza Tita prema Istri izmedu dva svjetska
rata
FRANCE KLOPČIČ, Nacionalna politika slovenskih komunistov in njen odnev
v Komunistični stranki Italije v letih 1923—1930
MILICA KACIN-WOHINZ, O stališčih KPI in KPJ do nacionalnega vprašanja
v Julijski krajini med obema vojnoma
SLAVICA PLAHUTA, Narodnoosvobodilne tehnike na Vipavskem 1941—1945
BORIS MLAKAR, Propaganda nasprotnikov narodnoosvobodilnega boja na
Primorskem
TOMAZ PAVŠIĆ, Spomeniki in spominske plošče osebam v občinah Ajdovščina,
Idrija, Nova Gorica, Sežana in Tolmin. Drugi del: K — R.
SLAVICA KOVAC-MLAKAR, Živiljenje in delo Vinka Vodopivca. 2. del:
Bibliografija Vodopivčevih del
FRANCO POSA, Catalogo degli Incunaboli nelle Biblioteche di Gorizia
Zapiski — Nekrologi. — Ocene in poročila

KAZALO — CONTENTS

Razprave — Studies

Branko Marušič Uvod	3
Preface	
Davorin Vuga Poročilo o izkopavanju na gradu Rihemberk (Reinfenberg) nad Branikom leta 1971	5—48
The Report about the Excavations at Rihemberk (Reifenberg)'s Castle in 1971	
Janez Dolenc Alpske poskočnice v zapisu Simona Rutarja	49—54
Alpine Dancing-Songs in Simon Rutar's Record	
Peter Štih Poskus orisa razvoja mej Tolminskega od 11. do 16. stoletja	55—61
An Essey about the Evolution of the Contlines at Tolminsko from 11th — 16th Century	
Arduino Cremonesi Slovenska bratovščina sv. Hieronima v Vidmu	63—70
Slovene Fraternity of Saint Hieronimus in Videm (Udine, Italy)	
Andrej Vovko Podružnice »Družbe sv. Cirila in Metoda« na Goriškem, ustanovljene po letu 1907	71—97
Branch Establishments of »Society of St. Cyril and Method« in Goriska, Founded after the Year 1907	
Lorena Vanello Italijanska penetracija v Julijski krajini: socialnoekonomski vidiki kolonizacijske politike	99—109
Italian Penetration to Venezia Giulia. Social and Economical View of the Colonial Policy	
Tone Zorn Iz tedenskih pregledov evropskega tiska o manjšinskih vprašanjih	111—123
From Weekly Short Accounts Regarding the Minority Question in the Period 1930—1936, Edited by European Press	
Slavica Plahuta Kulturnoprosvetna dejavnost v Srednjoprimskem okrožju. 1. del (Okrožja Gorica, Kras, Vipava — 1943/44)	125—172
Cultural and Educational Activity in the Middle Littoral Area. 1st Part (Districts of Gorica, Kras, Vipava — 1943/44)	
Cvetko Vidmar Oris Zavezniške vojaške uprave v Slovenskem primorju	173—222
An Outline about the Allied Military Governement in Slovene Littoral	
Marko Vuk Poročilo iz leta 1916 o krilnem oltarju v Kojskem	223—227
The Report, Dated 1916, about the Wing-Altar at Kojsko	
Tomaž Pavšič Spomeniki in spominske plošče osebam v občinah Ajdovščina, Idrija, Nova Gorica, Sežana in Tolmin. 3. del: S — Ž	229—273
Monuments and Memorial Plaques to Personalities in the Communes of Ajdovščina, Idrija, Nova Gorica, Sežana and Tolmin. Part Three: S — Ž	
Tine Logar Govor kraja Podlešče na Banjšicah	275—284
The Speech of the Place Podlešče at Banjšice	

Zapiski — Notes

- Ivo Juvančič, Steze v Zlatorogov raj . . . . . 265—310
Ljubomir Andrej Lisac, Dijaki s področja Primorske na novomeški gimnaziji v razdobju 1746—1941 in na gimnaziji na Reki—Sušaku v razdobju 1896—1941 311—313
S. U., Kanalska dolina po prvi svetovni vojni . . . . . 313—318

Documenti — Documents

- Dodatno poročilo Albina Vodopivca o delavskem gibanju na Goriškem leta 1936 (objavlja Vid Vremec) . . . . . 319—322

Nekrologi — Necrologies

- Ob smrti treh sodelavcev Goriškega letnika
The Death of three collaborators of Goriški letnik
Drago Pahor (Branko Marušič) . . . . . 323—324
Miroslav Pehor (Branko Marušič) . . . . . 324—325
Tone Zorn (Branko Marušič) . . . . . 325—326
Avgust Dugulin (Branko Marušič) . . . . . 326—327
Mirko Šuligoj (Drago Svoljšak, Tomaž Pavšič, Marko Vuk) . . . . . 327—329

Ocene in poročila — Reviews and Reports

- Archeografo triestino 39/1979; 40/1980 (Branko Marušič) 331
Arte in Friuli — Arte a Trieste 1/1975; 2/1976; 3/1979 (Borut Uršič) . . . . . 331—334
Atti. Centro di ricerche storiche Rovigno 10/1979—80 (Branko Marušič) 334
Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte in Trieste 9/1976—77; 10/1978—79 (Branko Marušič) 334
Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria 25/1978; 27—28/1979 (Drago Svoljšak) . . . . . 335—336
Ce fastu? 55/1980 (Tomaž Pavšič) . . . . . 337—338
Ce fastu? — Sot la nape 32/1980 (Tomaž Pavšič) . . . . . 338—339
Forum Iulii 5/1981 (Branko Marušič) . . . . . 339—340
Historija radničkog pokreta, NOR-a i socijalističke revolucije u Istri, Hrvatskom primorju i Gorskem koteru 3/1980 (Slavica Plahuta) 340
Memorie storiche forgiullesi 59/1979 (Branko Marušič) . . . . . 340—341
Metodi e ricerche 1/1980 (Branko Marušič) 341
Quaderni giuliani di storia 1/1980 (Branko Marušič) . . . . . 341—342
Qualestoria 9/1981 (Branko Marušič) 342
Storia contemporanea in Friuli 1/1971—11/1980 (Peter Stres) . . . . . 342—348
Studi Goriziani 50/1979; 51—52/1980 (Marko Vuk) . . . . . 348—350
Vješnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu 22/1980 (Vlasta Tul) . . . . . 450—351

GORIŠKI LETNIK Zbornik Goriškega muzeja 8 (1981)

Povzetke in sinopsise ter kazalo so prevedli: v angleščino in nemščino: Jolanda Juršič, francoščino Suzana Brecelj, v italijansčino Stanko Murovec, razen povzetkov na str. 70 in 109, ki sta ju prispevala sama avtorja, in sinopsisa k Logarjevemu članku, ki ga je prevedel Aleš Komavec.

Sinopsise je z UDK vrstilci opremil bibliotekarski svetovalec Miloš Rybar. Autorji nekaterih člankov uporabljajo v njihovi stroki udomačene kratice. Preostale so privzete po SBL in PSBL. Za vsebinsko prispevki so odgovorni avtorji:

Ovitek: Ana Širk
Izdal Goriški muzej, Nova Gorica (predstavnik Branko Marušič)
Tisk: GP »Soča« Nova Gorica — december 1981
Naklada 1000 izvodov

Po mnenju republiškega sekretariata za prosveto in kulturo je knjiga oprločena temeljnega devka od prometa preizvodov

UDK 398.8(497.12—15)

Dolenc Janez, profesor, YU 65220 Tolmin, Šolski center Vojvodina,
Dijaška 20

ALPSKE POSKOČNICE V ZAPISU SIMONA RUTARJA

Goriški letnik 8 (1981) str. 6
slov. (nem., slov., franc.)

V zapuščini tolminskega zgodovinarja in geografa Simona Rutaria je tudi notes, v katerega je Rutar v svojih študentovskih letih zapisal med drugim 52 alpskih poskočnic, od katerih je pa le manjši del objavil. Avtor članka objavlja ta pesemska besedila v izvirnem zapisu s primernim uvođom in opombami.

UDK 903/904(479.12 Rihemberk)

Vuga Davorin, diplomirani arheolog-konservator, Zavod za varstvo kulturne in naravne dediščine SRS, YU 61000 Ljubljana, Plečnikov trg 2

POROČILO O IZKOPAVANJU NA GRADU RIHEMBERK NAD BRA- NIKOM LETA 1971

Goriški letnik 8 (1981) str. 44 cit. 12
slov. (nem., slov., it.)

V vezi z obnovitvenimi deli na srednjeveškem gradu Rihemberk (Reifenberg) v Višavski dolini so leta 1971 potekala arheološka izkopavanja, ki so ugotovile že prazgodovinsko posejeno območja, na katerem se grad razreza, odkrili pa so tudi štiri gradbene stopnje grajenske kompleksa. Te stopnje segajo morebiti že od poznorimanskega obdobja vse do 19. stoletja. Grad se v virih prvič posredno omenja ob koncu 12. stoletja.

UDK 949.712—157"10/15"

Štih Peter, študent, YU 65220 Tolmin, Zagorjeva 1
POSKUS ORISA RAZVOJA MEJ TOLMINSKEGA OD 11. DO 16.
STOLETJA

Goriški letnik 8 (1981) str. 7 cit. 67
slov. (it., slov., nem.)

Jedro Tolminske, ki je obdana z naravnimi mejeni, je zgornji tok Socče do Tolmina. Od tu se je Tolminska s kolonizatorskimi aktivnostmi širila zlasti proti vzhodu in jugovzhodu (zgornji tok Bače, Idrije). Položaj Tolminske se je bistveno spremenil v 16. stol., ko je prisla pod Habsburžance in je v Idriji začel obravati živostrebni rudnik — to je pripeljalo do odcepitve Idrije od Tolminske.

UDK 255(453.18=863)

Cremonesi Arduino, didaktični ravnatelj v pokolu, I 33100 Udine/Videm (Italija), Via Brazza 15

SLOVANSKA BRATOVSCINA SV. HIERONIMA V VIDMU

Goriški letnik 8 (1981) str. 5
slov. (it., slov., franc.)

Prisotnost številne slovanske kolonije v Vidmu (it. Udine) v srednjem veku in v novejši dobi izpričuje posebej laična bratovščina sv. Hieronima »degli Schiavoni«, ki je delovala v mestu več kot tri stoletja (1452—1775). Avtorju članka je po dosegrenjem iskanju uspel ponovno najti statut, zapisnike sej in upravne svežnje te bratovščine, kar mu je omogočilo, da je lahko o njej napisal zgodovinski pregled ter označil njene cilje, dejavnost, ki jo opravlja, ter njeno organizacijsko strukturo.

- Gorški letnik 8 (1981) str. 9
UDK 808.63—09

Lager Tine, dr., redni prof. FE v. Ljubljana v poč., YU 61000
UDK 808.63—4

GVOĐAR KRALJA PODLJEŠKE NAE BANJSICAH
Ljubljana, tiskars. 4

Hrđavac je, besedine, studija o dosegloj mimo zunanjih političkih interesov, skrbajovali predstavniki srednjega plemstva in plemstvo, med kraljevimi velikičnimi plemenitimi družinami, ki so imeli vlastne posebne pravice in privilegije, ki so jih imeli v lasti. Tako je bila vladavina kralja podlješke v tem času, ko je bil na tronu kralj Karlo IV. (1378—1410).
Hrđavac je, besedine, studija o dosegloj mimo zunanjih političkih interesov, skrbajovali predstavniki srednjega plemstva in plemstvo, med kraljevimi velikičnimi plemenitimi družinami, ki so imeli vlastne posebne pravice in privilegije, ki so jih imeli v lasti. Tako je bila vladavina kralja podlješke v tem času, ko je bil na tronu kralj Karlo IV. (1378—1410).
Gorški letnik 8 (1981) str. 9
UDK 808.63—4

SPOMINENKI IN SPOMINSKE PLOŠČE O SEZAMU A OBSCINAH
Srezanina in Tolmin
Pavže Tomaz, kustos, Mestni muzej, YU 65280 Litija, Preljoveva 6
UDK 725.945(497.12—5)

Gorški letnik 8 (1981) str. 5 cit. 5
UDK 726.591.12(497.12 Kolsko) 1515

POROČILO ZA LETA 1916 O KRLJINU OTLADU V MOSKEM
Grajska 1
Vdk Matko, kustos, Gorški muzej, YU 65000 Nova Gorica,
slov. [lat.], slov., slov., nem.]

Kralj ustanek, organizacija in delovanje Zvučništva
Autonomskega narodnega ustanka, organizacija in delovanje Zvučništva
organov uprave, ja na velikem delu zemelja, ki so ga obvezali
zvezni organi, nujno in uspešno vzpostaviti slove uprave.
Avtomatski ustanek, organizacija in delovanje Zvučništva
organov uprave, ja na velikem delu zemelja, ki so ga obvezali
zvezni organi, nujno in uspešno vzpostaviti slove uprave.

UDC 325.14(453.3=50)"1921/1943"
Vanella Lorena, Bachelor of Arts, I 34121 Trieste, Via Genova 13
ITALIAN PENETRATION TO JULIJSKA KRAJINA: SOCIAL AND
ECONOMICAL VIEW OF THE COLONIAL POLICY
Gorški letnik 8 (1981) pp. 11 notes 17
slov. [lit., slov., engl.]

A kind of «ethnical improvement» of Julijška krajina, which after
the 1st World War became, although inhabited by numerous Slavic
inhabitants (Slovenes, Croatians), a part of Italian territory, was
no doubt the economical pressure, which in favour
of Fascist regime tried to ruin economically the peasants in Slav
country.

UDC 323.15(497.1—194.2)"1930/1936"(046)
Zorn Tone
DES APERÇUS HEBDOMADIERS DE LA PRESSE EUROPÉENNE
SUR LES QUESTIONS DES MINORITÉS DANS LES ANNÉES 1930—
1936
Gorški letnik 8 (1981) pp. 13 notes 52
slov. [lit., slov., franç.]

L'auteur a examiné le bulletin «Presse-Wochenschau zur Nationalitätenfrage» sortant à Vienne de 1930 à 1936 édité par l'organisation Congrès des minorités européennes. La majorité de l'article traite la problématique de la minorité slave en Italie à laquelle le bulletin, pour des raisons compréhensibles, prêtait plus d'attention qu'à la situation des Slovènes en Autriche ou qu'à la vie des minorités en Yougoslavie de ce temps-là.

UDC 373/374(497.12—15)"1943/1944"
Plahuta Slavica, Custodian, Gorški muzej, YU 65000 Nova Gorica,
Grafska 1
THE CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVITY IN THE MIDDLE LITORAL AREA,
1st Part, (Districts of Gorica, Kras, Vipava — 1943/44)
Gorški letnik 8 (1981) pp. 48 notes 172
slov. [lit., slov., engl.]

The article deals with renovation, organisation and development of cultural
and educational activity in the first schoolastic year 1943/44 on the territory of
Gorica, Kras, Karst, Area of Trieste, Komen and Vipava Valley. This
territory was divided into three circuits, (Gorica, Karst and Vipava). After the
Italian capitulation this activity was performed by the organisation of National
Liberation Movement and included the development of educational matters,
evening courses for grown-up youth and cultural mass-meetings of the in-
habitants. The cultural and educational activity was already in the first schoolastic year
very successful and as the result, the cultural level of the inhabitants, who
were up to that time oppressed as a nation, was elevated. At the same time
this activity was a kind of propaganda, which strengthened their political
consciousness.

UDC 326.744(453.31=863)(06)"1908/1918"
Vorko Andrej, mag., kustos arhiva, Slovenski šolski muzej,
YU 61000 Ljubljana, Poljanska 28
FILIALI DELLA "DRUŽBA SV. CIRILA IN METODIA" (SOCIETÀ DEI
SANTI CIRILLO E METODIO) NEL GORIZIANO ISTITUITE DOPO IL
1907
Gorški letnik 8 (1981) pp. 27 note 17
slov. [engl., slov., it.]
Il 1907 sognò un'importante svolta nell'attività dell'organizzazione slovena di
diretta della sezione della «Družba sv. Cirila in Metodija» (Società dei Ss. Cirillo e
Metodio). Infatti da una organizzazione in precedenza senza differenziazioni di
parte è passata sotto l'influsso prevalente dei liberali, il nuovo periodo coincide
con l'ammodernamento dello statuto, con l'intensificazione dell'attività
di quelle già esistenti o con la rapida ascesa numerica di filiali di nuova
istituzione, caratteristiche, questo, fu proprio anche delle filiali del Goriziano
Lo sviluppo, analizzato nel suggerito, fu troncato dallo scoppio della prima guerra
mondiale.
L'autore descrive lo sviluppo delle singole filiali della Società nel Goriziano e
traccia pure la struttura sociale delle rispettivi organi direttivi.

UDC 726.591.12(497.12 Kojško)"1515"

**Vuk Marko, Kustos, Gorški muzej, YU 65000 Nova Gorica,
Grajska 1**

BERICHT AUS DEM JAHR 1916 UBER DEN NEBENALTAR AUS KOJSKO

Gorški letnik 8 (1981) S. 5 Zit. 5

slov. (it., slov., slow., deutsch)

Den Bericht aus dem Jahr 1916 über den gothischen Nebenaltar von der Kirche Sv. Kriz in Kojško (Grajska Breda) hat der damalige Leutnant, Kunstsritiker, Kunstschriftsteller, Journalist, Schriftsteller und Essayist Ugo Ojetto (1877–1956) verfasst. Er wurde im I. Weltkrieg vom Italienischen Oberkommando zur Rettung und Beschützung der künstlerischen Gegenstände und Denkmäler am Territorium, wo die Kämpfe geführt wurden, verpflichtet.

Im Hochstadium des Jahres 1916 hat er sich auch in Görz aufzuhalten, wo er in der Kathedrale, im Landesmuseum, Archiv des Grundbuchs, in der Landwirtschaftsschule und in der Villa Coronini gearbeitet hat. Den Bericht hat zufälligerweise Giorgio Ossola, der Mitarbeiter des Antiquariats Adamo in Görz in einem Buch, aus dem Oretto Nachlass gefunden und dem Pfarrer Bruno Püttel (1923–1968) aus Kojško ausgehändigt.

UDC 808.63—087

Lorar Tine, Dr., Retired Professor of Philosophic Faculty, University of Ljubljana, YU 61000 Ljubljana, Ilirska 4

THE SPEECH OF THE PLACE PODLEŠČE AT BANIŠICE

Gorški letnik 8 (1981) pp. 9, slov. (germ., slov., engl.)

The treatise is a phonetic analysis on the up to the present time scarcely known speeches of Banisce dealing with the main features of the speech of Podlešče and its surroundings.

In dealing with this subject, the author finds out some new phonetic particularities among which should be pointed out the dependence of the secondary stressed vowels *ə* and *e* on the nature of the following final syllable, the non-parallel reflexes *e* *o* in Slovene long syllables (*e:ō*) as a result of non-simultaneous denasalization of both nasal sounds, the double reflex *č*: as to its position in the word, the vocalization of *a-i*, *u*, *č*, *č* into *o* in final position preceded by the group of sonorous + unsonorous consonant the secondary palatalized consonants with phonemic entity and the phonologization of [v] [u] in final position.

UDC 725.945(497.12—15)

Pavšič Tomaž, Kustos, Mestni muzej, YU 65280 Idrija, Prelovčeva 9

Die DENKMÄLER UND GEDENKTAFELN VON PERSONLICHKEITEN IN DEN GEMEINDEN VON AJDOVŠČINA, IDRIJA, NOVA GORICA, SEZANA UND TOLMIN

Gorški letnik 8 (1981), S. 45

slov. (it., slov., deutsch)

Der Autor hat die Denkmäler und Gedenktafeln der Persönlichkeiten (bis zu drei am selben Denkmal) in den Gemeinden Ajdovščina, Idrija, Nova Gorica, Sezana und Tolmin verzeichnet. Das Verzeichnis ist in der alphabetischen Ordnung der auf den Denkmälern aufgeschriebenen Namen verfasst. Diese Fortsetzung umfasst 31 Namen von 3 bis 2. Korrekturen, Nachträge und Inhaltsverzeichnis werden in der nächsten Ausgabe. Die einzelnen Beschreibungen enthalten die Grundangaben der Denkmälern und der Gedenktafeln und zwar den Anschein, die Abmessungen, die Inschriften und Texte, den Ort und den Autor, sowohl wie auch die Angaben über die Öffnung. Die Beschreibungen enthalten am Ende eine Übersicht der Werke in den die Denkmäler erwähnt sind.

UDC 341.324(453.3)"1945/1947"

Vidmar Cvetko, mag., YU 65000 Nova Gorica, Ivana Regenta 22

GOVERNO MILITARE ALLEATO NEL LITORALE SLOVENO

(12. 6. 1945—15. 9. 1947)

Gorški letnik 8 (1981) pp. 50 note 94

slov. (engl. slov., it.)

L'autore descrive il tornarsi, l'organizzazione ed il funzionamento del Governo Militare Alleato nella Venezia Giulia negli anni 1945—1947. Traccia pure un quadro della situazione politico-amministrativa preesistente che condiziona l'opera del Governo Militare Alleato. Nel saggio, il maggior spazio è dedicato ai rapporti intercorsi tra il detto Governo ed i Comitati di Liberazione Nazionale. Nonostante il Governo Militare Alleato avesse vietato ed impossibilitato il funzionamento dei Comitati di Liberazione Nazionale quali organi del potere popolare, pure in gran parte del territorio degli tensi controllato il Governo Militare Alleato non riusciva ad instaurare la propria amministrazione.